

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Телавский Государственный Университет им.Якова Гогешашвили
Iakob Gogebashvili Telavi State University

ISSN 1512-0600

სამეცნიერო შრომების კრებული

СБОРНИК НАУЧНЫХ ТРУДОВ

TRANSACTIONS

№1 (27)

თბილისი-Tbilisi-Тбилиси
2014

სარედაქციო კოლეგია:

ქეთევან გიგაშვილი – ფილოლოგიის დეპარტამენტის სრული პროფესორი
როინ ჭიკაძე – ფილოლოგიის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
გიორგი რჩეულიშვილი – ისტორიის დეპარტამენტის სრული პროფესორი
გიორგი გოცირიძე – ისტორიის დეპარტამენტის სრული პროფესორი
თამილა ნადირაძე – საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა დეპარტამენტის სრული პროფესორი
ელიზბარ ელიზბარაშვილი – საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა დეპარტამენტის სრული პროფესორი
დავით მახაშვილი – განათლების დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
ნუგზარ როსტომაშვილი – მათემატიკის, ინფორმატიკისა და ფიზიკის დეპარტამენტის სრული პროფესორი
მანანა ნაპირელი – უცხო ენებისა და ლიტერატურის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი

სარედაქციო საბჭო:

მაყვალა მიქელაძე – ფილოლოგიის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
არსენ ბერთლანი – უცხო ენებისა და ლიტერატურის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
ნუნუ გელდიაშვილი – ფილოლოგიის დეპარტამენტის სრული პროფესორი
გიორგი ჭონიშვილი – მათემატიკის, ინფორმატიკისა და ფიზიკის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
ნანა რინკიაშვილი – ეკონომიკისა და ტურიზმის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
ნელი ცქიტიშვილი – ეკონომიკისა და ტურიზმის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
გიორგი ჭილაძე – ახალციხის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
გიორგი სიბაშვილი – სოციალურ მეცნიერებათა დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
დარეჯან მაისურაძე – ისტორიის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
თეიმურაზ ახალმოსულიშვილი – ისტორიის დეპარტამენტის ასისტენტ პროფესორი

ტომის რედაქტორები – პროფესორი გიორგი გოცირიძე
ასისტენტ პროფესორი – თეიმურაზ ახალმოსულიშვილი

© თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
იბეჭდება თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აკადემიური საბჭოს დადგენილებით

EDITORIAL BOARD

Ketevan Gigashvili – Full Professor of the Department of Philology
Roin Chikadze – Associate Professor of the Department of Philology
Giorgi Rcheulishvili – Full Professor of the Department of History
Giorgi Gotsiridze – Full Professor of the Department of History
Tamila Nadiradze – Full Professor of the Department of Natural Sciences
Elizbar Elizbarashvili – Full Professor of the Department of Natural Sciences
Davit Makhashvili – Associate Professor of the Department of Education
Nugzar Rostomashvili – Full Professor of the Department of Mathematics, Informatics and Physics
Manana Napireli – Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Literature

EDITORIAL COUNCIL

Makvala Mikeladze – Associate Professor of the Department of Philology
Nunu Geldiashvili – Full Professor of the Department of Philology
Nana Rcheulishvili – Associate Professor of the Department of Philology
Malkhaz Tsirekidze – Associate Professor of the Department of History
Seda Asaturova – Full Professor of the Department of Foreign Languages and Literature
Giorgi Tchonishvili – Associate Professor of the Department of Mathematics, Informatics and Physics
Nana Rinkiaashvili – Associate Professor of the Department of Economics and Tourism
Neli Tskitishvili – Associate Professor of the Department of Economics and Tourism
Giorgi Tchiladze – Associate Professor of Akhaltsikhe State Educational University

Volume Editor – Associate Professor Makvala Mikeladze

© Telavi State University
Printed according to the decision of Telavi State University Academic Board

ს ა რ ჩ ე ვ ი

0205 – ტურიზმი

ნელი ცქიტვილი

განათლების ევროპული პროგრამები (SuToMa: მდგრადი ტურიზმის განვითარებისათვის) 13

ნელი ცქიტვილი

აგროტურიზმი - ადგილობრივი ღირსშესანიშნაობების ბაზა 16

ზუბიტაშვილი თ.

თათულიაშვილი გ.

სათაფლიის ნაკრძალის ტურისტული პოტენციალი 19

ზუბიტაშვილი თ.

თათულიაშვილი გ.

კახეთის რეგიონის აგროტურისტული პოტენციალი 22

0401 – ინფორმაციის მეცნიერება

თამაზ ლაჩაშვილი

კლავიატურა კომბინაციები ქინდონს ოპერაციულ სისტემაში და მასში მომუშავე დამხმარეპროგრამებისათვის 25

0501 – მათემატიკის მეცნიერება

Н.А.Бугаец

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ПОДХОД В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ МАТЕМАТИЧЕСКОГО ПРЕДНАЗНАЧЕНИЯ 29

Канбарова Сахиба Ибрагим кызы

Решение нелинейных уравнений в системе Mathcad 35

Исраелян Х. С., Петросян Г. Р.

Описание структуры и основных предпосылок модели форрестера 38

0502 – ფიზიკის მეცნიერება

ანა აბაშიძე

ადამიანის, როგორც ბიოლოგიური არსების ზოგიერთი ფიზიკური მახასიათებელი პარამეტრები 41

ანა აბაშიძე

ალტერნატიული ენერგია 48

გიორგი ჭონიშვილი

პროტონის გადატანის პროცესის გვირაბული გავლის ფაქტორის გამოთვლა 55

Евтушенко А.И., Мельничук А.В.

МАГНИТОРЕФЛЕКЦИОННЫЙ ЭФФЕКТ В ТОНКИХ ПЛЕНКАХ ZnO НА «ПОЛУБЕСКОНЕЧНОЙ» ПОДЛОЖКЕ 6H-SiC 58

Венгер Е.Ф.¹, Корбутяк Д.В.¹, Мельничук А.В.², Мельничук Л.Ю.²

ИССЛЕДОВАНИЕ ПЛЁНОК ZnO НА ПОДЛОЖКЕ С ОПТИЧЕСКОГО СТЕКЛА МЕТОДОМ ИКСПЕКТРОСКОПИИ ОТРАЖЕНИЯ 64

0503 – ქიმიის მეცნიერება

Г.Б. Гурбанов, В.А. Аббасова, А.М. Гасанова

Синтез и применение некоторых неопределённых кремнийорганических соединений на основе ацетиленовых спиртов 70

Алескеров И.А., Аскерова Г.М.,

ПОЛУЧЕНИЕ НАФТЕНОВОЙ ФРАКЦИИ ИЗ НАФТАЛАНСКОЙ НЕФТИ 74

Керимов Г.Н., Алвердиев И. Дж., Гаджиев Ю.Г.

Минералы молибдена и новые методы определения молибдена. Ключевые слова: минералы, метод, определение, комплекс образование, исследование 77

Керимов Г.Н., Алекперов Н.М., Алвердиева Ф.Г.

Получение галлиевого концентрата из алюминатных растворов 79

Гавий В.Н., Суховеев В.В., Суховеев А.В.

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ МЕТАЛЛОКОМПЛЕКСОВ НА ОСНОВЕ ПАБК НА ОТДЕЛЬНЫЕ ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И УРОЖАЙНОСТЬ САЛАТА ПОСЕВНОГО 81

Суховеев А.В., Суховеев В.В., Лисенко М.Б.

ИССЛЕДОВАНИЕ АНТИОКИСЛИТЕЛЬНЫХ СВОЙСТВ ФЕНИЛАНТРАНИЛАТОВ ЩЕЛОЧНОЗЕМЕЛЬНЫХ МЕТАЛЛОВ 88

0504 – ბიოლოგიის მეცნიერებანი

გელა აზიკური

პლაფერონის გავლენა თეთრი ვირთაგვების თავის ტვინის ქსოვილზე იშემიის კერაში 93

Мирон И.В., Гавий В.Н.

АГРОХИМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЧВ КАК ОСНОВА ЭКОЛОГИЧЕСКИ БЕЗОПАСНОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ 97

Иващенко Н.В.

РАЗВИТИЕ ВЕТЕРИНАРНОЙ ИММУНОБИОЛОГИИ В УКРАИНЕ (1960–2010) 100

0505 – გეოგრაფიის მეცნიერებანი

ნანა ბერძენიშვილი

ატმოსფერული ნალექების განაწილება საქართველოს ტერიტორიაზე 105

ნანა ბერძენიშვილი

მსოფლიოში დაბინძურების კერები და ეკოლოგიური ცნობიერების ამაღლების მეთოდები..... 107

0701 – ეკონომიკის მეცნიერებანი

M.B. Poghosyan

ARTICLE ABOUT CREDIT ADDED TAX OF THE DEVELOPER REFORMED ACCOUNTING 109

Галоян Диана Робертовна

Глобализация и регионализация: теоритические аспекты 112

Ruben Hayrapetyan, Ph.D.

Problems of Participative Management in Local Self-Government System of RA 115

0702 – პოლიტიკის მეცნიერებანი

Дудка Раиса Анатольевна

Глобализация: угрозы духовной жизни православных народов 119

0707 – ფსიქოლოგიის მეცნიერებანი

ქეთი კახიანი

ედგარ პო - ნოველისტი თუ ფსიქოლოგი 124

ქეთი კახიანი

ილიას „სარჩობელაზედ“ განწყობის თეორიის მიხედვით 126

Князян А. М.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ИСКУССТВЕННОГО ПРЕРЫВАНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ 128

Онищенко Ольга Николаевна

Связь жизнестойкости с копинг - стратегиями студентов 133

Бойко Л.Н.

Психологическое содержание категории «представления о мире»	134
---	-----

08 – ხელოვნებათმცოდნეობა

დარეჯან გაგნიძე

რემბრანდტი	140
------------------	-----

დარეჯან გაგნიძე

ფრანცისკო გოია	144
----------------------	-----

1004 – ისტორიის მეცნიერება

გიორგი გოცირიძე

ევროკავშირთან ბულგარეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან	147
---	-----

ზაურ გუმაშვილი, ლაბაზ გუმაშვილი

ვანახები კავკასიის ალბანეთის ეთნიკურ შემადგენლობაში	152
---	-----

ზაურ გუმაშვილი, ლაბაზ გუმაშვილი

კავკასიის ალბანეთის სახელმწიფო წყობა ადრეულ ეტაპზე ვანახთა მონაწილეობით	157
---	-----

თეიმურაზ ახალმოსულიშვილი

პოლიტიკა და პოლიტიკურ პროცესთა პროგნოზირება	159
---	-----

მაშო ზუბიტაშვილი

ვაჟა-ფშაველა სახალხო განათლების შესახებ	163
---	-----

მაშო ზუბიტაშვილი

ნეკრესის ეპარქია და დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი (ნეკრესელი)	166
---	-----

ალექსანდრე მოსიაშვილი

სიღნაღის მაზრის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა	168
--	-----

ალექსანდრე მოსიაშვილი

თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საიუბილეოდ	171
---	-----

НИКИТИН Ю.А.

ПОЛОЖЕНИЕ 1870 ГОДА

О ПРИНЦИПАХ ФОРМИРОВАНИЯ И КОМПЕТЕНЦИИ ОРГАНОВ ГОРОДСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ	174
--	-----

Ф.Б.Алиева

ЭТИМОЛОГИЯ НАЗВАНИЯ ГОРОДА БАКУ	182
---------------------------------------	-----

ნუნუ მიქელაძე, ალექსანდრე ოთარაშვილი

საქართველოს უკანასკნელი დედოფალი მარიამ ბაგრატიონი	184
--	-----

დარეჯან მაისურაძე, ნათელა ბასილაშვილი

ქართულ - ოსური დაპირისპირების დინამიკა 2004-2008 წლებში	187
---	-----

დარეჯან მაისურაძე, ნათელა ბასილაშვილი

ქართულ-ოსური დაპირისპირების დინამიკა 1990 -2003 წლებში	191
--	-----

Железко Роман Анатолиевич

Город Нежин и Нежинский казацкий полк в системе поливассалитетных отношений Гетманщины (1648-1709 гг.) ...	194
--	-----

КРИВОШЕЯ И. И.

БУНЧУКОВОЕ ТОВАРИЩЕСТВО ГЕТМАНЩИНЫ XVIII В.: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА ...	198
--	-----

1005 – ფილოლოგიის მეცნიერება

ლია ტალახაძე

ერთი სტილური თავისებურების შესახებ კონსტანტინე გამსახურდიას „დიდოსტატის კონსტანტინეს მარჯვენის“, ენის მიხედვით	204
--	-----

ლია ტალახაძე

რამდენიმე ძველქართულისეული ენობრივი ფორმა ანა კალანდაძის პოეზიაში	207
---	-----

ნინო გიორგაძე

მოთიბული ბალახის სურნელის განცდა ლადო ავალიანის ნოველაში	209
--	-----

ნინო გიორგაძე	
სულხან-საბა ორბელიანი — ქართველთა ოქროპირი	211
თინათინ თუშაბრამიშვილი	
შოი არაგვისპირელის ტკივილიანი ისტორიის კვალი	216
თინათინ თუშაბრამიშვილი	
ევროპელი ქალი გრიგოლ ორბელიანის თვალთახედვით (ეპისტოლური მემკვიდრეობის მიხედვით)	219
მანანა კუპატაძე	
გაშიშვლებული ტკივილები	222
ელისო ჭიჭიაშვილი	
გოეთესა და ვაჟას პეტრუჩი კოსმოგონიის სისტემა	225
Сүкиасян К. Т.	
Роль и место мифологических представлений в романе Чингиза Айтматова "И дольше века длится день..."	229
Алиева Назакет Юсиф гызы	
Творчество Мирза Шафи Вазеха в Западных и Восточных исследованиях	233
Н.И. Музыченко	
Особенности идиостиля Григора Тютюнника	237
Бойко Надежда Ивановна	
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ СЛОВА	241
Zoia Ihina	
CRYSTALLISATION OF MEANING IN A NARRATIVE	245

1006 – ფილოსოფიის მეცნიერებანი

ირმა შიოშვილი	
ჰეგელი: სამართალი და სახელმწიფო, როგორც ობიექტური გონის ფორმები	249
გიორგი სიბაშვილი	
ჰაინრიხ რიკერტის ობიექტივისტური აქსეოლოგია 257	
გიორგი სიბაშვილი	
ღირებულების არსება 261	
Кушерец Тамара Викторовна	
Критический анализ классовой модели субъекта истории в современном западном неомарксизме	268
Кушерец Т. В.	
Формирование единства украинской нации в условиях глобализации	272

13.00.00. პედაგოგიკის მეცნიერებანი

Мищенко Оксана Викторовна	
Особенности позиционирования автора на уровне внесюжетных элементов в современной украинской прозе (к изучению романа Марии Матиос «СладкаяДаруся») 277	
Горбенко Сергей Семенович	
СУЩНОСТНЫЙ КОНЦЕПТ ГУМАНИСТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ 281	
Татьяна Витальевна Раструба	
РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УЧАЩИХСЯ В УКРАИНЕ (1975 - 2000 г.г.)	285
Володченко Жанна Михайловна, Самарина Светлана Ивановна, Володченко Анна Александровна	
ВЛИЯНИЕ АНОНИМНЫХ АВТОРИТЕТОВ НА ТРАЕКТОРИЮ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ	288
Пыхтина Нина Порфирьевна	
Особенности возникновения негативных проявлений в поведении детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста	292
Пархоменко Александр Николаевич	
МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАЛЕТМЕЙСТЕРСКИХ УМЕНИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ХОРЕОГРАФОВ	298
Султанян Х.Г. Куразян О.Э.	
ПРЕПОДАВАНИЕ ТЕМЫ «СЕЧЕНИЕ ПРИЗМЫ ПЛОСКОСТЬЮ» С ПРИМЕНЕНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	301

Ревенчук Валентина Васильевна

ЭФФЕКТИВНОЕ УЧЕБНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТА В КЛАССЕ ФОРТЕПИАНО КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА 305

Долматова Марина Петровна

Формирование эстетического опыта будущих педагогов-филологов на основе чтения художественных англоязычных текстов 310

Мамедова Айтен Рафет кызы

Сущность воспитания и его особенности 314

Демченко Наталья Михайловна

Исследования педагогических персоналий в наследии ученых Левобережной Украины (вторая половина XIX - начало XX столетия) 317

მაშო ზუბიტაშვილი

მასწავლებლის თხრობა და სასკოლო ლექცია, ახალი მასალის გადაცემის გაკვეთილზე 321

მაშო ზუბიტაშვილი

როგორ ვასწავლოთ დავით აღმაშენებელი და მისი ეპოქა ისტორიის გაკვეთილზე საჯარო სკოლაში 324

CONTENTS

0205 – ტურიზმი

ნელი ცქიტიშვილი

European programs of education (SuToMa: for sustainable tourism development) 15

ნელი ცქიტიშვილი

აგროტურიზმი - ადგილობრივი ღირსშესანიშნაობების ბაზა 18

Zubitashvili T.

TatuliaSvili g.

The Reserve of Sataflia 21

Zubitashvili T.

TatuliaSvili g.

Agrotouristical potential in region Kakheti 23

0401 – ინფორმაციის მეცნიერება

Tamaz Lachashvili

Keyboard Combinations for Windows Operating Systems and Its Attendant Programs 28

0501 – მათემატიკის მეცნიერება

Н.А.Бугаец

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ПОДХОД В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ МАТЕМАТИЧЕСКОГО ПРЕДНАЗНАЧЕНИЯ 29

S. i.Qənbərova

Tosolvetion nonlinear equations in Mathcad system

Израелян Х. С.

Петросян Г. Р.

Описание структуры и основных предпосылок модели форрестера

Евтушенко А.И., Мельничук А.В.

МАГНИТОРЕФЛЕКЦИОННЫЙ ЭФФЕКТ В ТОНКИХ ПЛЕНКАХ ZnO НА «ПОЛУБЕСКОНЕЧНОЙ» ПОДЛОЖКЕ 6H-SiC

0502 – ფიზიკის მეცნიერებათა

Ann Abashidze

Some physical characteristic parameters of the human being as a biological creature

Anna abashidze

Alternative Energy

Giorgi Chonishvili

Calculating the Factor of Tunnel Movement of Proton Transfer Process

Venger E. F., Korbutyak D. V.,

Melnichuk A. V., Melnichuk L. Yu.

Research of films of ZnO on the substrate with optical reflection method IR-spectroscopy of reflection

0503 – ქიმიის მეცნიერებათა

K.B.Kurbanov, V.A.Abbasova, A.M.Hasanova

Silico – organic compounds on the synthesis and investigation of some unsaturated acetylene alcohols

Alasgerov I.A., Asgerova Q.M., N. Badalova M.-Y.

THE PURIFICATION OF NAFTONION FRACTION FROM IS NAPHTALAN OIL

Kerimov H.N., Alverdiyev I.S., Hajiyeve Y.H.

MINERALS OF MOLYBDENIN AND NEW METHOD OF ITS DETERMINATION

Kerimov H.N., Alekberov N. M., Alverdiyeva F.Q.

Making of gallium concentration from aluminates solution

Gaviy V.N., Sukhoveev V.V., Sukhoveev O.V.

THE INFLUENCE METAL COMPLEXES BASED ON PABA FOR SELECTED PHYSIOLOGICAL PROCESSES AND YIELD OF LETTUCE SEEDING

Суховеев А.В., Суховеев В.В., Лисенко М.Б.

ИССЛЕДОВАНИЕ АНТИОКИСЛИТЕЛЬНЫХ СВОЙСТВ ФЕНИЛАНТРАНИЛАТОВ ЩЕЛОЧНОЗЕМЕЛЬНЫХ МЕТАЛЛОВ

0504 – ბიოლოგიის მეცნიერებათა

Gela Azikuri

EFFECTS OF PLAFERON ON THE BRAIN TISSUE OF THE LOCAL ISCHEMIA IN THE BRAIN CORTEX OF THE WHITE RATS

Miron I.V., Gaviy V.N.,

AGROCHEMICAL CHARACTERISTICS OF SOIL AS A BASE OF ECOLOGICAL AND SAVE ENVIRONMENT (AN EXAMPLE CHERNIGOV REGION)

Ivaschenko N. V.

Basic stages of development of veterinary immunobiology in Ukraine 1960–2010

0505 – გეოგრაფიის მეცნიერებათა

Nana Berdzenishvili

Allocation of atmospheric precipitation in the territory Of Georgia

Nana Berdzenishvili

World of pollution sources and methods of ecological awareness

0701 – ეკონომიკის მეცნიერებანი

Погосян М. Б.

УЧЕТ ПЕРЕОФОРМЛЕНИЯ ВОЗМЕЩЕННОГО НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ
СТОИМОСТЬ ЗАСТРОЙЩИКА

Diana Galoyan

Globalization and regionalization: theoretical aspects

Ruben Hayrapetyan, Ph.D.

Problems of Participative Management in
Local Self-Government System of RA

0702 – პოლიტიკის მეცნიერებანი

Дудка Раиса Анатольевна

Глобализация: угрозы духовной жизни православных народов

0707 – ფსიქოლოგიის მეცნიერებანი

Keti Kakhiani

Edgar Allan Poe – a Novelist or a Psychologist

Keti Kakhiani

„On the Gallows” by Ilia Chavchavadze according to the Theory of Attitude

Князян А. М.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ИСКУССТВЕННОГО ПРЕРЫВАНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ

Онищенко Ольга Николаевна

Связь жизнестойкости с копинг - стратегиями студентов

Бойко Л.Н.

Психологическое содержание категории «представления о мире»

08 – ხელოვნებათმცოდნეობა

Darejan Gagnidze

Rembrandt

Darejan Gagnidze

Goya

1004 – ისტორიის მეცნიერებანი

George Gotsiridze

From the History of Bulgaria- Georgia Relationships with European Union

Заур Гумашвили

Лабаз гумашвили

НАХИ В ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ КАВКАЗСКОЙ АЛБАНИИ

Заур Гумашвили

Лабаз Гумашвили

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО КАВКАЗСКОЙ АЛБАНИИ НА РАННЕМ ЭТАПЕ С УЧАСТИЕМ НАХОВ

Teimuraz Akhalmosulishvili

Politics and Political Forecasting

Masho Zubitashvili

Vazha-Pshavela about Public Education

Masho Zubitashvili

Eparchy of Nekresi and Dositeoz Cherkezishvili (Nekreseli)

Aleksandre Mosiashvili

Social-Economical Situation of Signagi Shire at the period of World War I according to Georgian Press

Aleksandre Mosiashvili

For Anniversary Date of Telavi State University

НИКИТИН Ю.А.

ПОЛОЖЕНИЕ 1870 ГОДА О ПРИНЦИПАХ ФОРМИРОВАНИЯ И КОМПЕТЕНЦИИ ОРГАНОВ ГОРОДСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Alieva F.B.

Etymology of the name of the city of Baku

Nunu Mikeladze

Aleksandre Otarashvili

The Last Queen of Georgia Mariam Bagrationi

Darejan Maisurazde

Natela Basilashvili

Dynamics of Georgian-Ossetian Conflict in 2004-2008

Darejan Maisurazde

Natela Basilashvili

Dynamics of Georgian-Ossetian Conflict in 1990-2003

Железко Роман Анатолиевич

Город Нежин и Нежинский казацкий полк в системе поливассалитетных отношений Гетманщины (1648-1709 гг.)

КРИВОШЕЯ И. И.

БУНЧУКОВОЕ ТОВАРИЩЕСТВО ГЕТМАНЩИНЫ XVIII В.: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА

1005 – ზილოზობის მცნობები

Lia Talaxadze

According to Konstantine Gamsaxurdia „ The Hand of the Great Master„

The Stylistic peculiarities of the language

Lia Talakhadze

Several Language Forms of Old Georgian in the Poetry of Ana Kalandadze

Nino Giorgadze

Feeling the Odor of Mown Grass in LadoAvaliani’s Novel

Nino Giorgadze

Sulkhan-Saba Orbeliani – „Oqropiri” of Georgians

Tinatin Tushabramishvili

The Sign of Painful History of Shio Aragvispireli

Tinatin Tushabramishvili

European Woman according to Grigol Orbeliani’s Viewpoint (according to the epistolary legacy)

Manana Kupatadze

Naked Pains

Eliso Chichiashvili

Poetic Cosmogenic System of Goethe and Vazha

Залян Г. С.

Связь между сопряжением, спряжением и двойственным залогом глагола в грабаре

/древнеармянском языке/

Сукиасян К. Т.

Роль и место мифологических представлений в романе Чингиза Айтматова "И дольше века длится день..."

Алиева Назакет Юсиф гызы

Творчество Мирза Шафи Вазеха в Западных и Восточных исследованиях

Н.И. Музыченко

Особенности идиостиля Григора Тютюнника

Бойко Надежда Ивановна

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ СЛОВА

Zoia Ihina

CRYSTALLISATION OF MEANING IN A NARRATIVE

1006 – ფილოსოფიის მეცნიერებანი

Irma Shioshvili

Hegel: Law and Government as Forms of an Objective Mind

Giorgi Sibashvili

Objective axiology of Heinrich Rickert

Giorgi Sibashvili

Essence of Value

Кушерец Тамара Викторовна

Critical Analysis of the Class Model of History Subject in the Contemporary Western Marxism

Kusherets Tamara

Formation of the union of Ukrainian nation in the globalization context

13.00.00. პედაგოგიკის მეცნიერებანი

Мищенко Оксана Викторовна

Особенности позиционирования автора на уровне внесюжетных элементов в современной украинской прозе (к изучению романа Марии Матиос «СладкаяДаруся»)

Горбенко Сергей Семенович

СУЩНОСТНЫЙ КОНЦЕПТ ГУМАНИСТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Serhei Horbenko

THE ESSENCE/CONCEPT OF HUMANISTIC PERSONALITY OF EDUCATION

Tatiana Rastruba

Personal development oriented musical education of pupils in Ukraine (1975 - 2000 years)

Володченко Жанна Михайловна,

Самарина Светлана Ивановна

Володченко Анна Александровна,

The influence of "anonymous" authority on the formation and development of personality

Пыхтина Нина Порфирьевна

Особенности возникновения негативных проявлений в поведении детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста

Пархоменко Александр Николаевич

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАЛЕТМЕЙСТЕРСКИХ УМЕНИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ХОРЕОГРАФОВ

Султанян Х.Г.

Куразян О.Э.

ПРЕПОДАВАНИЕ ТЕМЫ «СЕЧЕНИЕ ПРИЗМЫ ПЛОСКОСТЬЮ» С ПРИМЕНЕНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

V. V. Revenchuk

EFFICIENCY THE STUDENT-TEACHER INTERACTION IN PIANO CLASS AS PEDAGOGICAL PROBLEM

Долматова Марина Петровна

Формирование эстетического опыта будущих педагогов-филологов на основе чтения художественных англоязычных текстов

Мамедова Айтен Рафет кызы

Essence of education and its features

Демченко Наталья Михайловна

Исследования педагогических персоналий в наследии ученых Левобережной Украины (вторая половина XIX - начало XX столетия)

Masho Zubitashvili

Narration of the Teacher and School Lecture, Giving New Materials at the Lesson

Masho Zubitashvili

How to Teach Davit Agmashenebeli (David the Builder) and his Epoch at the Lesson of History at Public School

0205 – ტურიზმი

ნელი ცქიტიშვილი

განათლების ევროპული პროგრამები (SuToMa: მდგრადი ტურიზმის განვითარებისათვის)

ტურიზმი, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივის თვალსაზრისით, პრიორიტეტულ დარგს წარმოადგენს. განსაკუთრებით ევროპელებისთვის და პოსტსაბჭოური ქვეყნის მცხოვრებთათვის ის მეტად მომხიბვლელი სივრცეა მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობით, ისტორიით, ტრადიციებით და ბიომრავალფეროვნებით. მდგრადი ტურიზმის რეგიონული განვითარებისათვის საჭიროა მაღალკვალიფიციური ადამიანური რესურსი, რომლის მომზადება უნივერსიტეტებმა უნდა უზრუნველყონ. მნიშვნელოვანია უნივერსიტეტის თანამშრომლობა კერძო და სახელმწიფო სტრუქტურებთან, რადგან თანამედროვე ტურიზმის ბიზნესი მოითხოვს ენერგიული, შემოქმედებითი და აქტიური პიროვნებების მოზიდვას და სათანადო ცოდნით აღჭურვილი სპეციალისტების აღზრდას. საქართველოში ამ მიზნებს ემსახურება სახელმწიფო უნივერსიტეტები თუ კერძო უმაღლესი სკოლები. მათ შორისაა იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. სასწავლო პროგრამების დახვეწის და სამეცნიერო კვლევების განხორციელების მნიშვნელოვანი ფაქტორია ის საერთაშორისო პროექტები, რომლებიც ხელს უწყობს სტუდენტთა და მკვლევართა აკადემიურ გაცვლებს, სასწავლო პროცესის ბოლონის სივრცესთან ინტეგრაციას, ახალი მოდულების შემუშავებას. ამ კუთხით აღსანიშნავია „ERASMUS MUNDUS“-ი, „TEMPUS“-ი, „BOMAP“-ი და სხვა ევროპული პროექტები, რომლებიც თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მიმდინარეობს. განსაკუთრებით აქტიურად არის ჩართული თელავის უნივერსიტეტი ტემპუსის პროექტებში. ტემპუსი ევროგაერთიანების პროგრამაა, რომლის მიზანია უმაღლესი განათლების რეფორმის ხელშეწყობა და თანამშრომლობის განვითარება ევროკავშირის პარტნიორ ქვეყნებში. პროგრამა მოქმედებს 1990 წლიდან და მოიცავს ბალკანეთის, აღმოსავლეთ ევროპის, ცენტრალური აზიის, ჩრდილოეთ აფრიკისა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებს. ტემპუსი ითვალისწინებს პარტნიორი ქვეყნების უმაღლესი სასწავლებლების ევროპულ უნივერსიტეტებთან თანამშრომლობას, რომელიც თავის მხრივ, გულისხმობს ევროპული სტანდარტების დანერგვას, თანამედროვე სასწავლო პროგრამების შემუშავებას, უახლესი სასწავლო ლიტერატურით მომარაგებას, კვალიფიკაციის ამაღლებას – სტუდენტთა და აკადემიური პერსონალის მოხილვას, საუნივერსიტეტო რეფორმას და სხვ. [1.201]

თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტში 2012 წელს დაიწყო და 2015 წლამდე გაგრძელდება „თემპუს“-ის საერთაშორისო პროექტი „SuToMa“, – „ახალი მოდულების განვითარება მდგრადი ტურიზმის მართვაში საერთაშორისო საბაკალავრო და სამაგისტრო პროგრამებისათვის“. მისი პარტნიორები არიან: 30 უნივერსიტეტი; ბიზნეს და არასამთავრობო სექტორების წარმომადგენლები; ევროპელი პარტნიორები ირლანდიასა და ლატვიიდან; წარმომადგენლები საერთაშორისო მიგრაციისა და განვითარების ცენტრიდან (CIM), აგრეთვე – გერმანიის საერთაშორისო თანამშრომლობის საზოგადოებიდან (GIZ). კავკასიიდან პროექტში ჩართულები არიან აზერბაიჯანი, სომხეთი და საქართველო.

ვინაიდან ტურიზმის სექტორში არსებული მდგრადი რეგიონული განვითარება წარმოადგენს დღევანდელი თუ შემდგომი თაობებისთვის გრძელვადიანი ეკონომიკური, სოციალური და ეკოლოგიური კეთილდღეობის გარანტიებს, პროექტს სერიოზული პერსპექტივა გააჩნია.

რამდენიმე ქვეყნის ფარგლებში მომუშავე პროექტი მიზნად ისახავს მდგრადი ტურიზმის მენეჯმენტის კურიკულუმის მოდერნიზებას (SuToMa) და მდგრადობის არსზე საერთო ხედვის ჩამოყალიბებას ინოვაციური საკითხების გარშემო. პროექტის ფარგლებში შემუშავდება თორმეტი ახალი მოდული, რომელიც ჩართული იქნება უკვე არსებულ სასწავლო კურიკულუმში:

1. დანიშნულების ადგილის მენეჯმენტი;
2. მდგრადი ტურიზმი;
3. ეკოტურიზმი;
4. აგროტურიზმი;
5. პრაქტიკა;
6. ექსკურსიამდლოლის განათლება;
7. ადამიანური რესურსების განვითარება მდგრადი ტურიზმისთვის;

8. ინტერკულტურული კომუნიკაციები და მენეჯმენტი;
9. ინგლისური სპეციალური მიზნებისთვის – ტურიზმი;
10. მცირე და საშუალო ზომის ინოვაციური საწარმოები მდგრად ტურიზმში;
11. კულტურული მემკვიდრეობის მენეჯმენტი;
12. ელექტრონული სწავლება.

პროექტის განხორციელების შედეგად ჩამოყალიბდება მდგრადობისა და რეგიონული განვითარების საერთო გაგება; შეიქმნება ბოლონიის სტანდარტების შესაბამისი მოდულები; შემუშავდება კვალიფიკაციის შედარებადი სტანდარტები; შეიქმნება მასწავლებელთა ტრენინგისათვის საჭირო ახალი მასალები და მეთოდები; განისაზღვრება საპრაქტიკო ბაზების ოფიციალური ჩართვა სასწავლო კურიკულუმში; დაინერგება ელექტრონული სწავლების პლატფორმა; გაძლიერდება საერთაშორისო აკადემიური თანამშრომლობა. [2].

SuToMa-ს პროექტში პრაქტიკის მოდულის ჯგუფში მუშაობის პროცესმა მოგვცა ანალიზის შესაძლებლობა, თუ რა არის საერთო და რისი შეცვლაა საჭირო, რათა ტურიზმის ბიზნესისთვის კადრების მომზადებაში განათლების ევროპულ სისტემას დავუახლოვდეთ. თესაუს ტურიზმის მიმართულების კურიკულუმში არსებული პრაქტიკული კურსის სილაბუსი თითქმის მოიცავს ყველა იმ მნიშვნელოვან ასპექტს, რაც ემსახურება სტუდენტთა თეორიული ცოდნის გამოყენებას და პროფესიული ჩვევების განვითარებას სასწავლო პრაქტიკის გზით: პრაქტიკული უნარ-ჩვევების შეძენას მომავალი საქმიანობისათვის; არსებული ტურისტული რესურსების და მარშრუტების დათვალიერება-შესწავლას, აგრეთვე ტურიზმის მენეჯმენტთან დაკავშირებული პრაქტიკული საქმიანობის დაგეგმვას; ტურისტული სააგენტოების, ტურიზმის საინფორმაციო ცენტრების მარკეტინგული შესაძლებლობების გაანალიზებასა და სათანადო შეფასებას; ტურისტული მარშრუტების დაგეგმვასა და ორგანიზაციას; მუზეუმის, სასტუმროსა და რესტორნის მენეჯმენტთან და მარკეტინგთან დაკავშირებული ორგანიზაციული საკითხების დაგეგმვა-განხორციელებას. თუმცა, პროექტის დასრულების შემდგომ, ვფიქრობთ, გაცილებით ეფექტური იქნება ჩვენი სტუდენტების პრაქტიკის ორგანიზება, მოხდება უნივერსიტეტის საზოგადოებასთან და საბაზრო მოთხოვნებთან დაახლოება და იმის უზრუნველყოფა, რომ აკადემიური პროგრამები ბიზნეს სექტორის მოთხოვნებს აკმაყოფილებდეს.

პროექტის ფარგლებში შემუშავებულია გზამკვლევი, რომელიც მოიცავს შემდეგ თემებს: მიზანი; პრაქტიკული მეცადინეობების შინაარსი; დრო; მოთხოვნები/წინაპირობები; პრაქტიკული მეცადინეობის შერჩევა; პასუხისმგებლობა; ევროპული საკრედიტო სისტემა; შეფასების სისტემა. ამ გზამკვლევის მიხედვით მოვახდინეთ შედარებითი ანალიზი, რამაც ასეთი შედეგი მოგვცა: პრაქტიკის დაწყებამდე არსებული მოთხოვნები/წინაპირობები ერთნაირია – მოსამზადებელ სემინარზე დასწრება, პრაქტიკული მეცადინეობის შერჩევა; უნივერსიტეტის მიერ სტუდენტების უზრუნველყოფა მონათესავე ორგანიზაციების ჩამონათვალით; ორგანიზაციის არჩევაში სტუდენტის თავისუფლება; უნივერსიტეტის მიერ მისი უზრუნველყოფა სარეკომენდაციო წერილით; აქ საჭიროა იმის გათვალისწინება, რომ სტუდენტებს მივცეთ ცალკეული სექტორის ან კომპანიის შემომნების შესაძლებლობა – მომავალი დამსაქმებლების და მათი მოთხოვნების გაცნობისა და გააზრებისათვის, თუ სად არის შესაძლებელი მისი დასაქმება სწავლის დასრულების შემდეგ.

არის საკითხები, რომლებიც დახვეწას და პრაქტიკულ სწავლებაში გამოყენებას საჭიროებს. განსაკუთრებით ეს ეხება პასუხისმგებლობების ზუსტად განერას, – თუ რა პასუხისმგებლობას იღებს თითოეული მხარე: უნივერსიტეტი, სტუდენტი და მიმღები ორგანიზაცია. მაგალითად: უნივერსიტეტი პასუხისმგებელია: უზრუნველყოს სტუდენტები და ორგანიზაციები შესაბამისი გზამკვლევებით; შეიმუშაოს პრაქტიკული მეცადინეობების პროგრამა სტუდენტებთან და ორგანიზაციებთან ერთად; შეფასების ფორმის მიხედვით შეაფასოს სტუდენტთა აქტივობები. სტუდენტი პასუხისმგებელია: გამოიყენოს ყველა შესაძლებლობა და ისწავლოს მაქსიმალურად; შეასრულოს ორგანიზაციის მიერ მიცემული დავალებები; აკონტროლოს პროგრამის სილაბუსთან შესაბამისობა და შეთანხმების პირობები; აწარმოოს ჟურნალი, დაწეროს მოხსენებები და პრაქტიკული მეცადინეობების შემდეგ წარმოადგინოს მიღებული გამოცდილების პრეზენტაცია. ორგანიზაცია პასუხისმგებელია: უზრუნველყოს სტუდენტები სამუშაო ადგილით და პროგრამის მიხედვით განსაზღვროს საკითხები; სტუდენტი უზრუნველყოს ხელმძღვანელით; შეაფასოს სტუდენტის ცოდნა; გასცეს სამუშაო სერთიფიკატი; კოორდინირება გაუწიოს სხვადასხვა აქტივობებს უნივერსიტეტში.

რაც შეეხება პრაქტიკის შინაარსს, იგი დამოკიდებულია იმ ორგანიზაციაზე, სადაც სტუდენტები პრაქტიკულ გამოცდილებას იღებენ. სტუდენტს ჰყავს ორი ხელმძღვანელი: ორგანიზაციისა და უნი-

ვერსიტეტში. პირველი უძღვება საწარმოო პრაქტიკას, ხოლო პრაქტიკის მიმდინარეობის კონტროლი ხორციელდება საუნივერსიტეტო ხელმძღვანელის მიერ სამუშაო ადგილზე.

იმის უზრუნველსაყოფად, რომ სასწავლო პრაქტიკა შედეგიანი იყოს, შესაძლებელია რამდენიმე რეკომენდაციის გათვალისწინება: ორგანიზაციამ (შესაბამისმა განყოფილებამ, დეპარტამენტმა) უნდა აიყვანოს მხოლოდ ერთი სტუდენტი; უნდა დაიხვეწოს პრაქტიკული მეცადინეობის დეტალური პროგრამა და იგი, საბაკალავრო პროგრამებთან ერთად, ორიენტირებული უნდა იყოს სწავლაზე; სტუდენტისთვის მიცემული საკითხები უნდა განისაზღვროს ორგანიზაციასთან შეთანხმებით.

ყველაზე დიდი განსხვავებაა საკრედიტო სისტემასთან დაკავშირებით. მიგვაჩნია, რომ პრაქტიკა მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორია სტუდენტის კვალიფიციურ სპეციალისტად ჩამოყალიბებაში, ამდენად, პროექტის დასრულებამდე მოგვინევს ფიქრი იმაზე, როგორ შევუსაბამოთ ერთი სემესტრის განმავლობაში (15 კვირა) პრაქტიკის ევროპულ 30 კრედიტიან საკრედიტო სისტემას ჩვენი 10 კრედიტიანი პრაქტიკული კურსი. ევროპული საკრედიტო სისტემა მოიცავს პრაქტიკას – კვირაში 40 საათს, ხოლო ჩვენი ათკრედიტიანი კურსის შესაბამისად – კვირაში 4-6 საათს.

ამდენად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ საკითხი მეტად აქტუალურია მისი შინაარსიდან გამომდინარე და ემსახურება ძირითად მიზანს – ტურიზმის სფეროსთვის კვალიფიციური კადრების მომზადებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ევროგაერთიანების აღმოსავლეთის პარტნიორობის პროგრამა და საქართველოს ინოვაციური განვითარების პერსპექტივები, თბ. 2011; (ავტ. კოლექტივი, იოსებ გოგოძის რედ.);
2. Tempus (SuToMa)- ის პროექტის მასალები.

Nelly Tskitishvili

European programs of education (SuToMa: for sustainable tourism development)

Summery

For the regional development of sustainable tourism, high-qualified human resources are needed. Universities should provide them. Those international projects are important factors for improving teaching programs and scientific researches that help students and researchers academic exchange, integration of teaching process with the Bologna process, working out of new modules. In the article there is discussed importance of educational European programs for Georgia, more exactly, Tempus project Sutoma, which aims modernization of sustainable tourism management curricula – „Development of new modules for international bachelor and master programmes in sustainable tourism management”. Within the project twelve new modules will be integrated into already existing curricula. In the article there is presented comparative analysis of tourism teaching practical course.

Tempus is a program of EU, which helps high educational reform and development of collaboration with EU partner countries.

0205 – ტურიზმი

ნელი ცქიტიშვილი

აგროტურიზმი – ადგილობრივი ღირსშესანიშნაობების გაზა

ტურიზმის ბიზნესს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მსოფლიო ეკონომიკის განვითარებაში. ამ დარგის მეშვეობით მნიშვნელოვნად ვითარდება ვაჭრობისა და მომსახურების სფერო, რაც იწვევს სავალუტო შემოსავლების ზრდას და მოსახლეობის დასაქმებას, ეროვნული ტრადიციების, კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებასა და განვითარებას და, რაც მნიშვნელოვანია, მათ ფინანსურ უზრუნველყოფას. აქედან გამომდინარე, საბაზრო ეკონომიკის სისტემაზე გარდამავალ პერიოდში ტურიზმი ჩვენი ქვეყნის ეროვნული ეკონომიკის განვითარების პრიორიტეტებს შორისაა.

თემის მიზანი: კახეთის რეგიონში აგრო/სასოფლო ტურიზმის პერსპექტივების დასახვა – ადგილობრივი ღირსშესანიშნაობების ბაზის ჩამოყალიბება.

თემის აქტუალობა. ტურიზმის ტრადიციულ მიმართულებებში მოსახლეობის მასობრივად ჩართვის საუკეთესო საშუალებაა აგროტურიზმი/სასოფლო ტურიზმი. იმისათვის, რომ ტურიზმი იქცეს რეგიონის ეკონომიკის მასტიმულირებელ ფაქტორად, აუცილებელია დაინყოს ზრუნვა აგროტურიზმის განვითარებაზე, - სათანადო ინფრასტრუქტურის, საინტერესო ტურების შექმნასა და მის პრომოუშენზე.

ტურიზმის ეკონომიკური ზემოქმედება, მისი გავლენა სოციალურ და ბუნებრივ გარემოზე მდგრადი განვითარების პრინციპების გათვალისწინებით, ტურიზმის მდგომარეობის და განვითარების პერსპექტივების კვლევების გაღრმავების აუცილებლობას განაპირობებს, რომელიც საშუალებას მოგვცემს კომპლექსურად გადაწყდეს ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმების, ბუნებრივი რესურსებისა და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვასთან დაკავშირებული პრობლემები. სწორედ ასეთი ტიპის საკითხების მოგვარებაზეა ორიენტირებული ტურიზმისა და სტუმართმასპინძლობის გამართული, სწორად განვითარებული ინდუსტრია.

კახეთის რეგიონი საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რეგიონია ტურისტული ატრაქციის თვალსაზრისით. აქ, ტრადიციულად, უცხოელი თუ ადგილობრივი ტურისტისთვის, განსაკუთრებით საინტერესო მიმართულებაა კულტურული ტურიზმი. მდიდარი ისტორიულ-კულტურული მემკვიდრეობა, დაცული ტერიტორიები, ფლორა და ფაუნა, ფოლკლორი, სამზარეულო, სტუმარ-მასპინძლობით განთქმული მოსახლეობა, შესანიშნავი ღვინოები მყარი საფუძველია ტურიზმის განსავითარებლად. მთავარია, ტურისტული ინდუსტრიის და კომუნიკაციების თანამედროვე სტანდარტების შესაბამისობაში მოყვანა, რათა სრულად დააკმაყოფილოს ის მოლოდინი, რის გამოც ტურისტები სტუმრობს ამ რეგიონს.

როგორ უნდა განვითარდეს ტურიზმი, რომ რაც შეიძლება ბევრი ადამიანი დასაქმდეს, რაც შეიძლება მეტმა ოჯახმა მიიღოს შემოსავალი? აღმოსავლეთ ევროპის მაგალითით თუ ვიმსჯელებთ, ტურიზმის ტრადიციულ მიმართულებებში მოსახლეობის მასობრივად ჩართვის საუკეთესო საშუალებაა აგროტურიზმი/სასოფლო ტურიზმი.

რეგიონში აგროტურიზმის განვითარების არსებითი შემაღგენელი ნაწილი ადგილობრივი ღირსშესანიშნაობების ბაზის შექმნა იქნება. მხოლოდ გარემოს და ბუნების სილამაზე ვერ იკმარებს, რათა იგი გამორჩეული იყოს სამხრეთ კავკასიის სხვა არანაკლებ საინტერესო და ლამაზი კუთხეებისაგან.

ამდენად, საჭირო იქნება დამატებითი სტიმულები, ატრაქციები, რომლებიც უზრუნველყოფენ ისეთი გარემოსა და პირობების შექმნას, რომ უფრო მეტმა დამთვალიერებელმა ისურვოს კახეთში ჩამოსვლა და დასვენება. ღირსშესანიშნაობათა ბაზის შექმნისას გათვალისწინებული უნდა იქნეს რეგიონისთვის დამახასიათებელი ბუნებრივი ხასიათის და იერსახის შენარჩუნება, რადგან ის თავისთავად მიმზიდველი და საინტერესოა.

რეგიონში არსებული ყველა ხელმისაწვდომი ღირსშესანიშნაობის შესახებ ინტერნეტ გვერდზე უნდა განთავსდეს ინფორმაცია, რომელიც ხშირად განახლებადი და შევსებადი უნდა იყოს. მასში დაწვრილებით უნდა იყოს მოცემული სტუმრობის მსურველისათვის საჭირო ყველა ინფორმაცია: ფასი, ხანგრძლივობა, ხელმისაწვდომობა, სავარაუდო ვადები, კომუნიკაციის ენა.

ღირსშესანიშნაობათა ბაზად განვიხილავთ მოვლენებს, ფესტივალებს, მოსავლის აღებას, სამზარეულოს, ღვინოს, მოსავლის აღებას და არსებულ ტრადიციებს, რომლებიც შესაძლოა იქცნენ საინ-

ტერესო ტურისტულ რესურსად და ტურისტულ პროდუქტად.

მოვლენები. რეგიონის წარმოჩენის საშუალებად შეიძლება იქცეს კულტურასთან, ყოველდღიურ ცხოვრებასთან, ასევე რელიგიურ თუ მოსავლის აღებასთან და სხვა მოვლენებთან დაკავშირებული ფესტივალების, დღეობებისა და დღესასწაულების მონაცობა. გარდა კულტურული მემკვიდრეობისა, რეგიონის მოსახლეობის ხასიათი – კახელების ტრადიციული სტუმართმოყვარეობა, გულითადობა, გახსნილობა, მოლხენისა და სიმღერის ნიჭი, ეროვნული კერძები, გამორჩეული ღვინოები, რომლითაც ისინი აცნობენ უცხოელებს თავიანთ კულტურას, ფოლკლორს – ძალიან კარგი საფუძველია ტურისტული ატრაქციის შესაქმნელად.

ფესტივალები. გასულ საუკუნეში დაფუძნებული და ტრადიციადქცეული კლასიკური მუსიკის ფესტივალი კიდევ უფრო მასშტაბური უნდა გახდეს, რათა არ დაიკარგოს მუსიკალური საზოგადოებისთვის უკვე მარკად ჩამოყალიბებული „ქება ვაზისა“, ანდა ციკლური ხასიათი მიეცეს ტრადიციული მუსიკის/ფოლკლორულ კონცერტებს – მოსავლის აღების, რთვლის, ღვინის დღესასწაულთან და ქართულ სამზარეულოსთან ერთობლიობაში, რომელიც, მაგალითად, შეიძლება სექტემბერ-ოქტომბერში 10 დღის განმავლობაში მოეწყოს.

კულინარიული სკოლა. ქართული სამზარეულო დიდი მონონებით სარგებლობს ტურისტებში. სოფლის ტურიზმის მოყვარულთათვის შესაძლებელია მიმზიდველი და სასურველი აღმოჩნდეს ის ფაქტი, რომ თვითონვე მიიღოს მონაწილეობა ისეთი ტრადიციული კერძების მომზადებაში, როგორიცაა ხინკალი, ხაჭაპური, მწვადი... ასეთი ღონისძიებები მიღებული და პოპულარულია ევროპაში: მზარეულს (მასპინძელს) მიჰყავს სტუმრები ბაზარში და უხსნის, როგორ უნდა შეირჩეს ამა თუ იმ კერძისთვის საჭირო პროდუქტი, შემდეგ კი სამზარეულოში ასწავლის, როგორ უნდა მომზადდეს იმ ქალაქისთვის, რეგიონისა თუ ქვეყნისთვის დამახასიათებელი კერძი. ისინი ერთობლივად ამზადებენ მას და როცა უკვე მზად იქნება, იმართება სტუმრის საპატივცემულო სადილი ან ვახშამი, რომელზეც, ჩვეულებრივ, ღვინოსაც მიირთმევენ.

ღვინო. საქართველოს და განსაკუთრებით კახეთის რეგიონის საყოველთაოდ აღიარებული სიმბოლოა ღვინო, რაც პოსტსაბჭოური ქვეყნების მცხოვრებლებმა და უკვე ევროპელებმაც კარგად იციან. ასე, რომ ღირს ამ სასმელის დაყენების პროცესის ახლოს გაცნობის შესაძლებლობის შექმნა. თუ სოფელში, ან მის მიმდებარედ არის ვენახები, კარგი იქნება, მომზადდეს ერთდღიანი ან რამდენიმე დღიანი პროგრამები ისეთ ადგილებში, სადაც მასპინძელი ტურისტს მოუყვება ისტორიას ვაზზე, ვენახის მოვლის, ყურძნის დაკრეფა-დანერგვისა და ღვინის დაყენების შესახებ. ცხადია, შესანიშნავი ღონისძიებაა ღვინის დეგუსტაცია – საჭიროა, ყურადღება მივაქციოთ, რომ იგი ჩატარდეს ლამაზ და საინტერესო ადგილას, მაგალითად, ბუნებაში ან მარანში, სადაც სასიამოვნო დროსტარებაა შესაძლებელი. დამატებით დაინტერესებულ შეიძლება ჩაითვალოს მასპინძლისაგან ღვინის ყიდვის შესაძლებლობა.

უფრო მოგვიანებით, შემოდგომის მიწურულს კახეთში იწყება არყის გამოხდა ოჯახებში, რასაც რიტუალის სახე აქვს: მასპინძელი, დამხმარე ადამიანთა წრე, ღამისთევა პროდუქტის – ჭაჭის არყის მისაღებად, სიმღერა-მოლხენა, ტრადიციული სამზარეულო.

ამასთან, მნიშვნელოვანი ინოვაცია და შეთავაზება იქნება ტურისტებისთვის თათარის გაკეთება (ყურძნის წვენი და ნიგოზი) და ჩურჩხელის ამოვლება. რეგიონში უკვე გაჩნდნენ ოჯახები, რომლებიც მზად არიან მოემსახურონ ნებისმიერ შემკვეთს და თვითონ ტურისტებს მისცენ ჩურჩხელის დამზადების და დაგემოვნების შესაძლებლობა.

ხელსაქმე. აგროტურიზმში თავის ადგილს დაიმკვიდრებს ხალიჩების ქსოვა, ქარგვა, თექის დამზადება, ისევე როგორც სხვა ყოველდღიური საქმიანობა, რასაც რეგიონის მოსახლეობა ასრულებს. მთავარია, რომ ჩამოსულებს გავუზიაროთ გარკვეული ცოდნა და მივცეთ ახლის განცდის შესაძლებლობა, რათა დროის სულ მცირე მონაკვეთში მაინც შეძლონ ისეთი რამის გაკეთება, რასთანაც ალბათ მთელი სიცოცხლის მანძილზე არ ჰქონიათ შეხება. რეგიონში არიან ადამიანები, ვინც ამზადებენ თექის ტანსაცმელს, დოქებს, ქვევრებს, სასმისებს და ა.შ., მათი გამოცდილების და ოსტატობის გამოყენება კარგი შესაძლებლობაა სტუმრის დასაინტერესებლად. ნებისმიერი ხელობის ადამიანი, ვისაც რაიმე საინტერესოს სწავლება შეუძლია, უნდა მომზადდეს იმისათვის, რომ პრაქტიკული მეცადინეოები ჩაატაროს. ოსტატი უნდა იყოს მოთმინების უნარის მქონე, შეეძლოს კარგი ახსნა და, ამასთან, მისი საქმიანობის შესახებ საინტერესოდ საუბარი. მნიშვნელოვანია სტუმართმოყვარე და კეთილგანწყობილი დამოკიდებულება, რაც სასიამოვნო ატმოსფეროს შექმნის და წახალისებს სტუმარს.

მეცხვარეობა. თუშეთში, უძველეს მთიან რეგიონში, დღემდეა შემონახული ძველი აღმოსავლეთის

მწყემსური კულტურის მდიდარი ტრადიციები. მწყემსურმა კულტურამ საუკუნეთა მანძილზე ხელი შეუწყო თუშეთის კულტურული და ყოფითი თავისებურებების, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი ღირებულებითი სისტემისა და ცხოვრების წესის ჩამოყალიბებას. თუშური ცხვარი, თუშური ცხენი, მეცხვარე ნაგაზი, თუშური ყველი, თუშური ფარდაგი, თუშური თეძა, თუშური ქუდი და სხვა, ქმნიან თუშეთის ერთიან კულტურულ-ესთეტიკურ სივრცეს თავისებური ეთნოფსიქოლოგიური წყობითა და სოციალური რიტუალების სისტემით. როდესაც თუშეთის ტურისტულ განვითარებაზეა საუბარი, არ შეიძლება დავივიწყოთ ის დღეობა-ხატობები, რომლებიც ზაფხულის პერიოდში იმართება თუშეთში და რომლებსაც რიტუალების სახე აქვს.

შეიძლება ღირდეს დაფიქრება, რომ წელიწადში ერთხელ დაწესდეს დღე, როდესაც ერთობლივად იკრიჭება ცხვარი. ტურისტებისათვის საინტერესო იქნება ამ საქმიანობის სწავლება, მწყემსებთან ერთად რამდენიმე დღის გატარება ცხვარში, რთულ პირობებში ცხოვრება და, ამასთან ერთად, ცხვრის მწყემსვაში, საკვების მომზადებაში და წამოჭრილი პრობლემების გადაჭრაში დახმარება.

დასკვნის სახით: როდესაც აგროტურიზმის განვითარებაზე ვფიქრობთ, აუცილებელია ხელისუფლების და კერძო ბიზნესის შეთანხმებული, მიზანმიმართული საქმიანობა, რადგან საჭიროა შეირჩეს სოფლები კარგი ადგილმდებარეობით (ბუნება – მდინარის, მთის, ტყის პირი; სიახლოვეს – ტაძარი ან რაიმე ღირსშესანიშნაობა); შეირჩეს ოჯახები, სადაც ცხოვრების ნორმალური პირობებია, სადაც სტუმარ-მასპინძელს არ ექნება ენის, კომუნიკაციის, გადაადგილების პრობლემა; სადაც ტურისტისათვის უსაფრთხო და კეთილგანწყობილი გარემო იქნება.

ქართულ ტურიზმს, სწორი სახელმწიფოებრივი მიდგომის, გააზრებული ეკონომიკური პოლიტიკის და მენეჯმენტის პირობებში შესანიშნავი პერსპექტივა გააჩნია, რადგან საქართველო ტურისტული რესურსებით მდიდარი ქვეყანაა, თუმცა, ტურისტული ინდუსტრიის და ინფრასტრუქტურის განვითარება კვლავ რჩება ნომერ პირველ პრობლემად.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. მეტრეველი, მ., 2011 – მეტრეველი, მ., „ტურიზმის ბიზნესი“, 2011, გამომცემლობა „ფორმა“, თბილისი;
2. მეტრეველი, მ., 2008 – მეტრეველი, მ. „ტურიზმისა და სტუმარმასპინძლობის საფუძვლები“, 2008, გამომცემლობა „ფორმა“, თბილისი.

Nelly Tskitishvili

Summery

During a transition period to the Market Economy system Tourism is one of the priority of National Economy Development. Georgian Tourism has excellent perspective in the conditions of the correct state approach, sensible economic policy and management. Georgia is a rich with its Tourism resources, however, the Tourism industry and infrastructure development still remains the number one problem. It is important to confirm existing infrastructure and economy with International standards, in order to fully meet expectations of tourism visits.

Prospects for the development of Tourism in Kakheti region in Agro/Rural direction has been discussed in the article. There is presented a base of touring offers. We think, Agro/Rural Tourism should play important role in Tourism development.

0205 – ტურიზმი

ზუბიტაშვილი თ.
თათულაშვილი გ.

სათაფლიის ნაკრძალის ტურისტული პოტენციალი

ბუნების ადმინისტრაციული დაცვის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ეფექტური და ამავე დროს გავრცელებული ფორმაა დაცული ტერიტორიების გაფართოვება და შექმნა. დღეისათვის მსოფლიოში ეროვნულ პარკებს ხმელეთის 1,7% უკავია.

საქართველოში, რომელიც ლანდშაფტური მრავალფეროვნებით გამოირჩევა, აღირიცხება 44 დაცული ტერიტორია, რომელთაგანაც 14 ნაკრძალია და 8 ეროვნული პარკი. მათ დიდი პერსპექტივები აქვთ როგორც ბუნების დაცვაში, ასევე ეკოლოგიურ განათლებასა და ტურიზმის განვითარებაში.

ბუნების დაცვის საერთაშორისო კავშირის მიერ მიღებული დაცული ტერიტორიების კლასიფიკაციის მიხედვით ნაკრძალი გამიზნულია მცენარეთა და ცხოველთა სამყაროს ბუნებრივი განვითარების პროცესების შენარჩუნებისათვის, სამეცნიერო, საგანმანათლებლო მიზნებისა და ბუნების მდგომარეობაზე დაკვირვებისათვის [ნ. ბერუჩაშვილი, ნ. ელიზბარაშვილი, ზ. დავითაშვილი – საქართველოს გეოგრაფია. თბ. 2008წ. გვ.].

საქართველოში ნაკრძალებს საინტერესო ისტორია აქვთ და ძირითადად ან კომპლექსურია, ან ფლორისტული. ნაკრძალთა უმეტესობა 20-30-იან წლებში შეიქმნა. ზოგიერთი ნაკრძალისთვის დიდი პრობლემაა სრული სანაკრძალო რეჟიმის დაცვა, რაც დაკავშირებულია ამ ნაკრძალების აქტიურ გამოყენებასთან რეკრეაციული მიზნებისათვის. ამიტომაც ისინი გამოყენებისა და დანიშნულების მიხედვით უფრო ახლოს დგანან ნაციონალურ პარკებთან, ვიდრე ნაკრძალებთან. ერთ-ერთ ასეთ მათგანს მიეკუთვნება სათაფლიის პალეონტოლოგიური ნაკრძალი. [არნ. გეგეჭკორი, თ. ურუშაძე – საქართველოს ნაკრძალთა ბილიკებით. თბ. 1982. გვ.125]

სახელწოდება „სათაფლია“, უკავშირდება კირქვის ნაპრალებში უხსოვარი დროიდან დაბუდებულ ფუტკარს, რომელიც აქ თაფლს აგროვებდა. ნაკრძალი 1935 წელს დაარსდა. მისი ძირითადი დანიშნულებაა იშვიათი სტალაქტიკური გამოქვაბულის, დინოზავრის ნაკვალევისა და შერეული, სუბტროპიკული ტყის დაცვა. ნაკრძალის ფართობი 351ჰა-ს უდრის. მღვიმურ ნაფენებში დაცული მატერიალური კულტურის ნაშთები და მღვიმის კედლებზე შემონახული უძველესი მხატვრობის ნიმუშები საშუალებას იძლევა წარმოდგენა შევქმნათ ჩვენი შორეული წინაპრების ცხოვრებასა და საქმიანობაზე. [ДЖ. Джигикариани, С. Баранов. _ В Пишерах Грузии. тб. 1986. стр. 7].

ნაკრძალის ტერიტორიის 95% ტყით არის დაფარული, რომელიც შერეულ სუბტროპიკულ ტიპს მიეკუთვნება. გვხვდება რელიქტური და ენდემური ჯიშები, რაც კიდევ უფრო ზრდის სათაფლიის ნაკრძალის მნიშვნელობას. მრავალფეროვანია ნაკრძალში ცხოველთა სამყარო. ბინადრობს ძუძუმწოვართა 12, რეპტილიების – 5, ამფიბიების – 4 და ფრინველთა 30 სახეობა.

მრავალმხრივია ინტერესი, რომელსაც ტურისტები სათაფლიის მიმართ იჩენენ. სამი განსხვავებული მნიშვნელობის- გეოლოგიური, ბოტანიკური და სპელეოლოგიური ძეგლები აქ განუმეორებელ, ერთგვარ მისტიკურ სამყაროს ქმნის. [ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია – ტ-8. თბ.1984. გვ.657]. ნაკრძალში ხუთი კარსტული მღვიმეა. ნაკრძალის ტერიტორიაზე პირველი და ალბათ ერთ-ერთი ყველაზე ღირსშესანიშნავი საექსკურსიო ობიექტი, რომელიც ყველას ყურადღებას იპყრობს, 60 მლნ. წლის წინათ გადაშენებულ ქვეწარმავალთა – დინოზავრთა ნაკვალევია.

სათაფლიის გამოქვაბულს პირველად ყურადღება პეტრე ჭაბუკიანმა მიაქცია, რომლის სახელთანაა დაკავშირებული სწორედ სათაფლიის მახლობლად თეთრმინაზე. სათაფლიის მიდამოები ძველი დროის ადამიანისათვის მიმზიდველ საცხოვრებელ ადგილს წარმოადგენდა. სათაფლიის მთის ბუნებრივად გაშიშვლებულ მერგელოვანი კირქვის შრეზე ჩაღრმავებული სამთითა ანაბეჭდებია, რომლებიც ცარცის ხანაში გაბატონებულ გიგანტ ქვეწარმავლებს – დინოზავრებს ეკუთვნით. სათაფლია ამ მხრივ განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. იგი დინოზავრთა ნაკვალევის ერთ-ერთი უმდიდრესი ადგილსაპოვარია მსოფლიოში. სწორედ ჭაბუკიანის ინიციატივით სათაფლია 1935 წელს ნაკრძალად გამოცხადდა [არნ. გეგეჭკორი, თ. ურუშაძე, გვ.125]. რომლის შექმნის მიზანსაც გეოლოგიური, სპელეოლოგიური და ბოტანიკური ძეგლების დაცვა წარმოადგენს.

სათაფლიის ნაკრძალში დაახლოებით 800 კვ. მეტრ ფართობზე აღმოჩენილია 7 სხვადასხვა სახეობის 25 დინოზავრის 200-მდე ნაკვალევი.

სათაფლიის მთასა და მის მნიშვნელობაზე მრავალი შრომა გამოქვეყნდა, მაგრამ ყველაზე სრულყოფილია აკადემიკოს ლეო გაბუნიაშვილის ცნობილი შრომა. რომელიც საკმაოდ ამომწურავ მასალას გვაძლევს სათაფლიის ნაკრძალის შესახებ [ლ. გაბუნია , თბ. 1952წ.].

ნაკრძალის ღირსშესანიშნავი ობიექტს სუბტროპიკული ტყე წარმოადგენს, რომელშიც მრავალი ხე და ბუჩქია. ერთ-ერთი მათგანი კოლხური ბზაა.

სათაფლიის ჰავა ტენიანი სუბტროპიკული ტიპისაა. ზამთარი რბილი იცის, თუმცა დეკემბერი-იანვარში ხშირად თოვლის საფარი ახასიათებს და ყინვა ზოგჯერ -12⁰-მდე ეცემა. ცხრილში ლიტერატურულ წყაროებზე დაყრდნობით მოძიებული მასალების საფუძველზე წარმოდგენილი გვაქვს სათაფლიის ნაკრძალის ტერიტორიის კლიმატური მახასიათებლები.

ცხრილი 1

ნაკრძალის საერთო ფართობი ჰა	მდებარეობა ზღვის დონიდან	ზამთრის საშ. წლიური ტემპერატურა	ზაფხულის საშ. წლიური ტემპერატურა	წლიური ნალექები რ-ბა მმ	ჰაერის ფარდობითი ტენიანობა
351 ჰა	500 მ	14 ⁰	23,6 ⁰	1900 მმ	72%

სათაფლიის ნაკრძალი ზაფხულის სიცხისაგან თავის დაღწევის საშუალებას იძლევა. დაცული ტერიტორიების უპირველესი დანიშნულება ხომ ბიომრავალფეროვნების დაცვა და შენარჩუნებაა. სწორედ ამ მიზანს ემსახურება სათაფლიის ნაკრძალიც. აქ გავრცელებულია იშვიათი და გადაშენების პირას მისული საქართველოს წითელ ნუსხაში შეტანილი ცხრა მერქნიანი მცენარე, სამი კავკასიის და ერთი საქართველოს ენდემი.

ეს ძალზე პატარა და მრავალმხრივ საინტერესო ნაკრძალი ქართული კულტურის და არქეოლოგიური ძეგლებითაა გარშემორტყმული. სათაფლიასთან ახლოს ძველი ნელთალრიცხვის პირველ საუკუნეში განადგურებული ვანის ანტიკური ნაქალაქარი მდებარეობს. ვანი ძალიან მდიდარი არქეოლოგიური ძეგლია, გალავანისა და კარიბჭის ნაშთებით, საკულტო შენობა-ნაგებობების ნანგრევებით [ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, გვ. 291]. აქ აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა საქართველოს სახელმწიფოს ოქროს ფონდის ნამდვილი მშვენიერებაა.

გეოლოგიური, ბოტანიკური და სპელეოლოგიური ძეგლები განუმეორებელ სამყაროს ქმნიან დამთვალიერებლებისთვის და ამიტომაცაა, რომ ყოველწლიურად იზრდება ტურისტთა ინტერესი სათაფლიის ნაკრძალის მიმართ. ულამაზესი ლანდშაფტი, პირველყოფილ სამყაროსთან ასეთი სიახლოვე დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს არა მარტო უცხოელ, არამედ ადგილობრივ ვიზიტორებზე.

სათაფლიის ნაკრძალში კეთილმოწყობითი სამუშაოები გასულ წელს დასრულდა. ფოტო, სპელეო, პალეონტოლოგიური და ეკო-საგანმანათლებლო ტურებით აქ უკვე შესაძლებელია: დინოზავრის ნაკვალევისა და მღვიმის დათვალიერება, შუშის პანორამულ გადასახედზე გასვლა, კოლხურ ბილიკზე გასეირნება, ღია გაკვეთილის ჩატარება საგანმანათლებლო მოედანზე, დინოზავრის ნაკვალევის ასლის დამზადება. არის სიახლეც მომსახურების სფეროში. მსურველებს შეუძლიათ პრომეთეს მღვიმესა და სათაფლიის ნაკრძალის ტერიტორიაზე ორიგინალური სამოქალაქო ქორწინების ცერემონიალი დაგეგმონ.

ამრიგად, შეგვიძლია ვთქვათ რომ სათაფლია საკმაოდ დიდი ტურისტული პოტენციალის მქონე არტერიას წარმოადგენს ჩვენი ქვეყნისთვის.

ლიტერატურა:

1. ნ. ბერუჩაშვილი, ზ. დავითაშვილი, ნ. ელიზბარაშვილი – საქართველოს გეოგრაფია. თბ. 2008წ;
2. არნ. გეგეჭკორი, თ. ურუშაძე – საქართველოს ნაკრძალთა ბილიკებით. თბ. 1982წ;
3. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.4. თბ.1979;
4. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.8. თბ.1984.
5. ლ. გაბუნია – გადაშენებულ ქვეწარმავალთა ნაკვალევი სათაფლიის მთაზე. თბ. 1952წ.
6. ДЖ. Джишқариани, С. Баранов. _ В Пишерах Грузии. тб. 1986.

Tamar Zubitashvili

The Reserve of Sataflia

Summary

Georgia has an interesting history of reserve and is basically a complex of sanctuaries or floristic. Reserve were created up in 20 to 30 years. In our work , we have discussed the importance of reserve Sataflia. Areas included in the number of tourist Palaeontology. The primary purpose of it is to maintain biodiversity and protected areas. That's about it for this purpose by the Reserve.

Speleological, botanical and geological sites create unique worls for vizitors. and every year is increasing interest of tourists .

The beautiful landscape and world prehistory are impressed local and foreign visitors.

0205 – ტურიზმი

ზუბიტაშვილი თ.
თათულიშვილი გ.

კახეთის რეგიონის აგროტურისტული პოტენციალი

აგროტურიზმი განიხილება, როგორც ბუნების ტურიზმის ნაწილი, რომელიც ემსახურება ტურისტთა მცირე ჯგუფების მოგზაურობას დასვენების მიზნით. ამავე დროს იგი გამოიყენება ცენტრიდან მოშორებულ ტრადიციულ დასახლებებში ადგილობრივი ტრადიციების და სოფლის ცხოვრების გაცნობას.

დღეისათვის ჩვენს ქვეყანაში წარმატებით ვითარდება აგროტურიზმი და ძირითადი აქცენტი ამ სფეროში ღვინის ტურიზმზე მოდის. სიტყვა „ღვინო“ ქართული ენიდან მომდინარეობს. ვაზის სამშობლოში ღვინის ტურიზმის განვითარებისათვის საკმარისი რესურსი არსებობს. ამის საფუძველს საქართველოს უნიკალური გეოგრაფიული მდებარეობა გვაძლევს. საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ მსოფლიოში 2000 ყურძნის ჯიშიდან 500 ქართულია.

ღვინო არის საქართველოს მემკვიდრეობის ნაწილი, რომელიც არის არა მარტო სოფლის მეურნეობის პროდუქტი, არამედ მოიცავს არქიტექტურას, პოეზიას, სიმღერას, რელიგიას. ღვინო აღორძინების, სიმდიდრისა და სიუხვის სიმბოლოა. საქართველოში ვაზის ბევრად მეტი ორიგინალური სახეობაა (500-ზე მეტი), ვიდრე მსოფლიოს ნებისმიერ ქვეყანაში. რბილი კლიმატი და შავი ზღვით განპირობებული ნოტიო ჰავა ქმნის საუკეთესო პირობებს ქვეყანაში მეღვინეობისა და მევენახეობის განვითარებისათვის.

საქართველო ღვინის აკვანია, კახეთი კი მის გულს წარმოადგენს. ღვინის კერამიკული ჭურჭელი „ქვევრი“, თითქმის ყველა ანტიკურ ძეგლთან გვხვდება. ყურძნის რელიეფი კი მრავლადაა ეკლესიების ფასადებზე. მთელს მსოფლიოში არსად ისე კარგად არ ეხამება ადგილობრივი ღვინო ადგილობრივ კერძებს, როგორც საქართველოში [ა. ოქროცვარიძე, მ. ვადაჭკორია, ლ. ოქროცვარიძე – გვ.174-175]. უცხოელ ტურისტებს არაერთხელ დაუგემოვნებიათ კახური ღვინო. კახეთი თავისი მრავალმხრივი, საინტერესო ისტორიული სანახაობებით აქტიურად იზიდავს საქართველოში ჩამოსულ ტურისტებს.

კახეთი ტიპური აგრარული მხარეა. ალაზნის ველზე გადაჭიმულია ვაზის ყველაზე ფართო ზვრები. ვინც კახეთში ერთხელ მაინც ყოფილა, მისთვის ეს მხარე მუდამ ასოცირდება აკარგ ღვინოსთან და გულშია მასპინძლობასთან. უნდა ითქვას, რომ მთელ სსაქართველოში კახეთი ითვლება ვენახებისა და საუკეთესო ქართული ღვინის, ხეხილის ბაღების, ხორბლისა და სიმინდის ყანების, თამბაქო სველებისა და კაკლის ხეების სამეფოდ.

კახეთის მეღვინეობის ისტორია ახ.წ. აღრიცხვამდე მე 3-2 საუკუნეებში იწყება. საქართველოს ღვინის ქარხნები უმთვარესად კახეთშია კონცენტრირებული. აქ ტურისტებს სხვადასხვა მომსახურებას სთავაზობენ: ღვინის დეგუსტაციას, აცნობენ საწარმოო პროცესს, ქართულ ტრადიციებს სპეციალურად მოწყობილ ეთნოგრაფიულ კუთხეებში. ღვინის გასინჯვა შესაძლებელია ტრადიციულ ქართულ ოჯახებშიც [გ. ხომერიკი, გვ.153].

კლიმატისა და წარმოებული ღვინის ტიპების მიხედვით კახეთი ორ მაკრო და ოცდაერთ მიკრო ზონად იყოფა. კახეთი ზომიერად ტენიანი სუბტროპიკული ჰავით ხასიათდება [ნ. ბერუჩაშვილი, ზ. დავითაშვილი, ნ. ელიზბარაშვილი, გვ. 236]. ცხრილში წარმოდგენილია ის ძირითადი კლიმატური ფაქტორები რაც კახეთის რეგიონისათვისაა დამახასიათებელი და რომელიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მოსავლიანობის თვალსაზრისით.

ცხრილი 1

საერთო ფართობი	მდეკარეოპა ზღვის დონიდან	ზამთრის საშ. ტემპერატურა	ზაფხულის საშ. ტემპერატურა	ნალექების წლიური რ-ბა
11,3 კმ²	500-700მ	+0,5-1,4	+23+25	800-1000მმ

საქართველოში ღვინის არსებობაზე წერილობითი ცნობები ბერძნულ, სპარსულ და ქართულ წყაროებშია დაცული. ქართველების ვაზისადმი სიყვარული მტრისათვის იმდენად კარგად იყო ცნობილი, რომ

თემურ ლენგმა საქართველოში თავისი მეხუთე ლაშქრობის დროს, ვაზის ამოძირკვა მთლიანად ერის განადგურებასთან გააიგივა. ამიტომ, აწარმოვა „ეკონომიკური ომი“, საქართველოსთან და კახეთში ვაზი თავის ჯარს მთლიანად გააჩეხინა. თუმცა მიზანი განუხორციელებელი დარჩა და უდიდესი ზიანის მიუხედავად, ქართველმა გლეხმა არა თუ აღადგინა ვაზის კულტურა აღმოსავლეთ საქართველოში, არამედ ყველა ვაზის ჯიშის გადარჩენაც შეძლო. აღსანიშნავია ისიც, რომ შაჰ-აბასის დროს კახეთიდან ირანში ღვინო ხარკის სახით გაჰქონდათ და შაჰის კარზე ქართლ-კახური ღვინო „ედემის სითხედ“, იწოდებოდა.

ღვინის ტურიზმი ვაზის დაკრეფის, დანერგვის, ღვინის დაყენებისა და დაჭაშნიკების პროცესის გარდა, ეკლესია-მონასტრების დათვალიერებას და ქართულ სუფრას მოიცავს. ჩვენს ქვეყანაში თითქმის არ არსებობს არანაირი დაბრკოლება ღვინის ტურიზმის განსავითარებლად. ღვინის ტურიზმის ობიექტი უნდა იყოს თავად ქართველი. ტურიზმში ჩართული კახელი მეღვინე უნდა იცნობდეს სხვა კუთხის ტრადიციებს. ტურიზმის მთავარი არსი ხომ ტურისტთა კმაყოფილებაში და იმ ადგილის ხელმეორედ ნახვის სურვილია.

ღვინის ტურიზმის მთელი ხიბლი კომპლექსურობაშია – ღვინოსთან ერთად რომ გაიცნო გეოგრაფიულ ადგილს, ისტორიას, კულტურას, ხალხს, ტრადიციებს, ნახავ ვენახებს, მარანს, გასინჯავ კონკრეტული ქვეყნის, კუთხის ტრადიციულ საკვებს, გაიცნობ ადამიანებს, რომლებმაც ეს ღვინო დანერგეს [ა. ოქროცვარიძე, მ. ვადაჭკორია, ლ. ოქროცვარიძე, გვ.175].

ღვინის ტურიზმი საუკეთესო საშუალებაა ქვეყნის გასაცნობად. ღვინის მოყვარულებისათვის ყველაზე საინტერესო დრო შემოდგომაა, როდესაც კახეთში ყურძნის მოსავალის აღების (რთველი) დროა. ღვინის დაჭაშნიკება შესაძლებელია ადგილობრივი ოჯახების მარნებში, სადაც სტუმარი ეცნობა იმ კუთხის ტრადიციებსა და კულტურას.

ყვარლის რაიონში კლდეში ნაკვეთ გვირაბში ღვინის საცავია, რომელიც წელიწადის ყველა დროს ინარჩუნებს ტემპერატურას 14-დან 16 გრადუსამდე. საცავში დღემდე აძველებენ ქართულ ღვინობს. წინანდალში ალ. ჭავჭავაძის მამულში მე-19 საუკუნის ენოთეკაა, ღვინის უძველესი კოლექციით. ყველაზე ძველი სასმელი – „პოლონური თაფლი“, 1814 წლით თარიღდება.

კახეთის სამხარეო ადმინისტრაციის მხარდაჭერით, უკვე რამოდენიმე წელია შემოდგომობით იმართება „ღვინის ფესტივალი“. გლეხები ფესტივალის სტუმრებს მათ მიერ დანერგულ ღვინოს სთავაზობენ, კომპანიები კი თავიანთ პროდუქციას წარმოადგენენ. ადგილობრივი მოსახლეობაც აქტიურად ერთვება და თავიანთი მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვთ ღვინის ტურიზმის წარმატებით განვითარების პროცესში. ტურისტებს შესაძლებლობა ეძლევა დააგემოვნონ ძველებური კახური ტექნოლოგიით ოჯახში დანერგული ღვინო. ადგილობრივი ანსამბლების მონაწილეობით იმართება ფოლკლორული კონცერტები და თეატრალური სანახაობანი. ასევე ხელნაკეთთა გამოფენა გაყიდვა.

ყოველწლიურად იზრდება ღვინის ტურიზმში მონაწილე ქვეყნების სია, სადაც საქართველო აქტიურად მონაწილეობს. ღვინოს თითქმის ყველა ქვეყანა აწარმოებს, მაგრამ მსოფლიოში არსებობს ღვინოები, რომელთა გემო ნამდვილად ღირს ქვეყნის ერთი ბოლოდან მეორემდე მისვლად.

ლიტერატურა:

1. ნ. ბერუჩაშვილი, ზ. დავითაშვილი, ნ. ელიზბარაშვილი – საქართველოს გეოგრაფია. თბ. 2008.
2. ქ. ოქროცვარიძე, მ. ვადაჭკორია, ლ. ოქროცვარიძე – ტურიზმის და მასპინძლობის მენეჯ-მენტი. თბილისი. 2011წ;
3. გ. ხომერიკი – ტურიზმი. თბილისი. 2008წ.
4. ივ. ჯავახიშვილი -ქართველი ერის ისტორია, თბ., 1965
5. საქართველოს კლიმატური და აგროკლიმატური რესურსების ატლასი. თბილისი, 2011;

Agrotouristical potential in region Kakheti

Summary

Wine tourism is growing every year the list of countries which are actively involved in Georgia. Almost every wine producing country, but there is a world of wines, which taste really worth it to go to the country from one end to the other.

Wine tourism picking vines, making the wine to make and tasting process, the churches-cathedrals and Georgian table covers. In our country there are almost no barriers to wine tourism. Wine tourism is supposed to be

Georgian. Advanced wine maker involved in tourism should be familiar with the traditions of other regions.

Kakheti is a versatile, interesting historical shows actively attracts tourists visiting Georgia. Climatic conditions and types of wine produced in the region, according to the macro-and micro-zone is divided into twenty-one. Kakheti is typical agrarian region. We are proud to say that our country today is a very important area for the development of wine tourism. Because wine is an important part of our culture. „Cradle of wine culture” and Wine’s Homeland”-so to speak Georgia, as the ancient homeland of wine. The mother’s Kartli holds a bowl of wine in one hand.

0401 – ინფორმაციის მეცნიერება

თამაზ ლაჩაშვილი

კლავიშთა კომბინაციები Windows ოპერაციულ სისტემაში და მასში მომუშავე დამხმარე პროგრამებისათვის

საინფორმაციო ტექნოლოგიების ფლობის პირველ და აუცილებელ საფეხურად მოიაზრება საოფისე პაკეტში შემავალი პროგრამების ცოდნა. პრაქტიკული ცოდნა გულისხმობს კომპიუტერთან მუშაობისას შესაძლო ელემენტარულ პრობლემებთან „გამკლავებას“, რაც ხშირ შემთხვევაში გამოწვეულია გამოუცდელი მომხმარებლის მიერ დაშვებული შეცდომებით და არა პროგრამული უზრუნველყოფის არასრულყოფილებით (მაგ. ყველაზე ელემენტარული და ხშირად გავრცელებული გაუმართაობა დამწყებთათვის – „კომპიუტერი აღარ წერს“, – ჩართულია ლილაკი „Caps Lock“).

აღსანიშნავია, რომ ინფორმაციის წარმოდგენა კომპიუტერში მომხმარებლისათვის მისაღები ფორმით, ყოველთვის მიღწეულია კოდირების და დეშიფრაციის გზით, რთული კომპიუტერული პროგრამების ხარჯზე, რომლებიც უმეტესწილად მუშაობენ როგორც კომპილაციურ, ასევე ინტერპრეტაციულ რეჟიმში. ხშირად მომხმარებლისათვის საინტერესოა იმ მარტივი წესების, შესაძლებლობების გაცნობა, რაც გაუადვილებს კომპიუტერულ სისტემასთან წვდომას, ვიდრე მოყვარულის დონისათვის მიუწვდომელ ოპერატორთა თუ შესასრულებელ ბრძანებათა კასკადის გაანალიზება. კომპიუტერული ცოდნის ხიბლი ხშირად უფრო მეტია, რაც მარტივია დასმული ამოცანის გადაჭრის გზა. ვფიქრობთ, დამწყებთათვის საინტერესო იქნება იმ მოქმედებათა ჩამონათვალი, რომელიც მომხმარებელს აძლევს საშუალებას იქონიოს კომპიუტერთან ურთიერთობა კლავიატურის კლავიშთა ზოგიერთი კომბინაციის საშუალებით.

ტექსტურ ინფორმაციასთან მუშაობისას კლავიატურის ჩანაცვლება მაუსის საშუალებით შეგვიძლია შემდეგ მოქმედებათა თანმიმდევრული შესრულებით:

Start All Programs Accessories Ease of Access On-Screen keyboard

ან, Start Run და შევიტანოთ მოცემულ ველში Osk რის შემდეგაც მონიტორზე გამოიტანება ფანჯარა კლავიატურის გამოსახულებით, რაც მომხმარებელს აძლევს საშუალებას მაუსის გამოყენებით აკრიბოს ნებისმიერი სიმბოლო, ან სიმბოლოთა ერთობლივი კომბინაცია, მაგ: Ctrl+A (მთლიანი ფრაგმენტის მონიშვნა).

რიგ შემთხვევაში გაცილებით მოსახერხებელია მოქმედებათა შესრულება კლავიატურის საშუალებით, მაუსის გამოყენების გარეშე. უმეტესწილად, პროგრამებში კურსორის სასურველ პიქტოგრამასთან მიახლოებისას ბრძანებათა უმეტესობა ჩამოიშლება მინიშნების ველის სახით, რომელსაც დამწყები მომხმარებელი ხშირ შემთხვევაში ყურადღებას არ აქცევს.

ქვემოთ მოვიყვანთ ზოგიერთ კლავიშთა და კლავიშთა კომბინაციის ჩამონათვალს, რომელიც მომხმარებელს გაუადვილებს კომპიუტერთან ურთიერთობას.

F1 - F12 – წარმოადგენს ფუნქციონალურ კლავიშებს, რომლებიც სხვადასხვა პროგრამებში სახვადასხვაგვარად მუშაობენ. მათი გამოყენება ხდება ასევე კომბინაციებში.

- F1 – დახმარება (Help);
- F2 – დოკუმენტისთვის ან პიქტოგრამისთვის სახელის შეცვლა (Rename);
- F3 – ინფორმაციის ძებნა კომპიუტერში (Search Results);
- F4 – Word-ში იმეორებს ბოლო მოქმედებას, ან ტექსტური ინფორმაციის შეტანისას „Copy –

Paste” ერთდროული კომბინაცია;

➤ F5 – განახლება (Refresh), Word-ში „ძებნა და შეცვლა” ბრძანების გამოძახება (Find and Replace), ზოგიერთ პროგრამაში გაშვება „შესრულებაზე”;

➤ F6 – გადართვა შემდეგ ელემენტზე, რომელიც იმართება კლავიატურიდან;

➤ F7 – მართლწერა – Spelling and Grammar: English (U.S);

➤ F8 – Word-ში მოინიშნება ტექსტი კურსორის შემდეგ გადაადგილებამდე, განმეორებით დაჭერისას ინიშნება სიტყვა, მომდევნო დაჭერისას მოინიშნება წინადადება წერტილიდან წერტილამდე, სადაც კურსორია ჩაყენებული, შემდეგი დაჭერისას მოინიშნება მიმდინარე აბზაცი, კიდევ დაჭერისას – მთლიანი ტექსტი; ინტერნეტში მუშაობისას მოინიშნება სამისამართო არე (ბრაუზერი

Opera-თი სარგებლობისას);

➤ *F9* – Word-ში *F8* კლავიშით მონიშნული არის გაუქმება. გაუქმება ხდება *F9*-ზე დაჭერით და კურსორის ნებისმიერ ადგილზე გადანაცვლებით;

➤ *F10* – მენიუს ზოლის გააქტიურება, გადართვა ხდება ციფრის ან ტექსტური სიმბოლოს (ან სიმბოლოთა) საშუალებით, გადართვა შესაძლებელია კურსორების ან *Tab* კლავიშის გამოყენებითაც;

➤ *F11* – ინტერნეტში მუშაობისას გვერდის გაშლა მთელ ეკრანზე (Full screen);

➤ *F12* – ბრძანება „შეინახე როგორც“ (Save as).

➤ *F9 + F10 + F11 + F12* – ერთდროული მრავალჯერადი დაჭერა სისტემის ჩართვისთანავე – Bios-ში შესვლა, პირდაპირი ფორმით შერჩევა – Boot device;

❖ *Delete* – მრავალჯერადი დაჭერა სისტემის ჩართვისთანავე – Bios-ში შესვლა;

❖ *Shift* + „ასო/ციფრი ან სხვა“ – ცვლის რეგისტრს;

❖ *Caps Lock* – რეჟიმი „დიდი ასოები“ (ინთება ინდიკატორი);

❖ *Num Lock* – ციფრული კლავიატურის ჩართვა (ინთება ინდიკატორი);

❖ *Scroll Lock* – MS DOS-ში გამოიყენება ტექსტური კურსორის გადასადგილებლად (ინთება ინდიკატორი);

❖ *Tab* – გადართვა შემდეგ ელემენტზე, რომელიც იმართება კლავიატურიდან; Word-ში ცხრილის ქვედა მარჯვენა უჯრაში კურსორის ჩაყენებისას ამატებს ცხრილის ახალ სტრიქონს, (გამოიყენება აბზაცის გასაკეთებლადაც);

❖ *Esc* – დიალოგური ფანჯრების დახურვა, მოქმედების გაუქმება;

❖ *Pause/Break* – კომპიუტერის მუშაობის შეჩერება (თანამედროვე ოპერაციულ სისტემებში მუშაობს მხოლოდ კომპიუტერის ჩართვისას);

❖ *Enter* – შესვლა, შეღწევა;

❖ *Backspace* – სიმბოლოს წაშლა კურსორის მარცხნივ, ან მონიშნული ფრაგმენტის წაშლა;

❖ *Delete* – სიმბოლოს წაშლა კურსორის მარჯვნივ, ან მონიშნული ფრაგმენტის წაშლა;

❖ *Space* – ცარიელი ადგილის დატოვება;

❖ *Win* – შტარტ მენიუს გახსნა;

❖ *Alt* – მენიუს ზოლის გააქტიურება, გადართვა ხდება ციფრის ან ტექსტური სიმბოლოს (ან სიმბოლოთა) საშუალებით, გადართვა შესაძლებელია კურსორების ან *Tab* კლავიშის გამოყენებითაც.

Ctrl, *Alt*, *Shift* და *Windows* კლავიშებს ხშირად კლავიშ-მოდულიზატორებს უწოდებენ. კომბინაციებში შეიძლება დავაჭიროთ არა მხოლოდ ერთს ამ კლავიშებიდან, არამედ რამდენიმეს ერთდროულად. მაგალითისათვის დავაჭიროთ კომბინაციას *Ctrl + Alt + Delete*. მოცემულ შემთხვევაში კლავიშებს ვაჭერთ არა რიგრიგობით და არა ერთდროულად. თავიდან უნდა დავაჭიროთ *Ctrl* და *Alt* -ს და მათი აშვების გარეშე *Delete*-ს. დაჭერის მომენტში კლავიშები *Ctrl* და *Alt* ამოდიფიცირებენ კლავიშს *Delete*. მოცემულ შემთხვევაში სრულდება *Delete*-ს არა ძირითადი ფუნქცია – ობიექტის წაშლა, არამედ „მეორადი“, – *Windows XP*-ში გამოიძახება „დავალეების მენეჯერი“ (Task Manager).

კლავიატურის კომბინაციები შეიძლება დავყოთ ლოკალურ და გლობალურ კომბინაციებად. ლოკალურია კომბინაცია რომელიც მუშაობს მხოლოდ მაშინ, როცა პროგრამა აქტიურია. გლობალურია კომბინაცია, რომელიც განსაზღვრულ პროგრამაში ნებისმიერი ფანჯრიდან მუშაობს.

Ctrl + Alt + Delete კომბინაცია *Windows*-სათვის წარმოადგენს გლობალურ კომბინაციას.

კლავიშთა კომბინაციებია:

➤ *Alt + Tab* ან *Alt + Shift + Tab* – აქტიური ფანჯრების გადართვა;

➤ *Alt + F4* – აქტიური ფანჯრის დახურვა;

➤ *Alt + Ctrl + Shift + S* – Word-ში სტილის შერჩევა (Styles);

➤ *Alt + Space* – ფანჯრის სისტემური მენიუს გახსნა. მისი მეშვეობით „მაუსის“, დახმარების გარეშე შეიძლება დახურვა, ფანჯრის ჩაკეცვა-ამოკეცვა, მინიმიზაცია-მაქსიმიზაცია;

➤ *Alt + Shift* – ენების გადართვა;

➤ *Ctrl + Alt + Delete* – ხსნის ფანჯარას დავალეების მენეჯერი (Task Manager);

➤ *Ctrl + Shift + Esc* – ხსნის ფანჯარას დავალეების მენეჯერი (Task Manager);

➤ *Ctrl + Esc* – „Start“, მენიუს გახსნა / დახურვა;

➤ *Win* – „Start“, მენიუს გახსნა / დახურვა;

➤ *Win + D* – „ჩაკეცვა/აღდგენა“, ყველა ფანჯრის, ანუ გადასვლა სამუშაო მაგიდზე;

➤ *Win + E* – ხსნის ფანჯარას My computer;

- *Win + R* – Run ბრძანებების ფანჯრის გახსნა („Start”Run);
- *Win + F* – ფანჯარა კომპიუტერში ძებნისათვის;
- *Win + L* – კომპიუტერის დაბლოკვა;
- *Win + M* – ყველა ფანჯრის ჩაკეცვა, გარდა დიალოგური ფანჯრების;
- *Win + Pause/Break* – ხსნის ფანჯარას სისტემა my computerproperties;
- *Print Screen* – გვძლევს ეკრანის ფოტო ასლს ბუფერში. MS-DOS-ში გამოიყენება ნანერების ამოსაბეჭდად;
- *Alt + Print Screen* – გვძლევს აქტიური ფანჯრის ფოტო ასლს ბუფერში;
- *Ctrl + C* ან *Ctrl + Insert* – კოპირება ბუფერში;
- *Ctrl + V* ან *⇧Shift + Insert* – ჩასმა ბუფერიდან;
- *Ctrl + X* ან *⇧Shift + Delete* – ამოჭრა ბუფერში;
- *Ctrl + Z* – გაუქმება უკან (Undo Typing);
- *Ctrl + Y* – გაუქმება წინ (Repeat Typing), აუქმებს *Ctrl + Z*-ს;
- *Ctrl + A* – ყველა ობიექტის მონიშვნა (Select All);
- *Ctrl + S* – შენახვა (Save);
- *Ctrl + W* – ფანჯრის დახურვა;
- *Ctrl + R* – განახლება (Refresh);
- *Ctrl + P* – პრინტერის გამოძახება (Print);
- *Ctrl + O* საქალაქის გახსნა (Open);
- *Ctrl + N* – ახალი ფურცლის გახსნა (New blank document);
- *Ctrl + L* – Word-ში მიმდინარე აბზაცის ტექსტის გასწორება მარცხენა კიდედან (Align text left);
- *Ctrl + E* – Word-ში მიმდინარე აბზაცის ტექსტის გასწორება ცენტრის მიხედვით (Center text);
- *Ctrl + R* – Word-ში მიმდინარე აბზაცის ტექსტის გასწორება მარჯვენა კიდედან (Align text right);
- *Ctrl + J* – Word-ში მიმდინარე აბზაცის ტექსტის გასწორება კიდეების მიმართ (Justify);
- *Ctrl + B* – ტექსტის გამუქება (Bold);
- *Ctrl + I* – ტექსტის დახრა (Italic);
- *Ctrl + U* – ტექსტის ქვეშ ხაზგასმა (Underline); ინტერნეტში მუშაობისას გამოიტანს Source (txt. ფორმატში ჩანერილ ვებ გვერდის პროგრამულ კოდს).
- *Ctrl + =* – Word-ში ქვედა ნიშნაკის ჩართვა (Subscript);
- *Ctrl + ⇧Shift + =* – Word-ში ზედა ნიშნაკის (ხარისხის მაჩვენებლის) ჩართვა (Superscript);
- *Ctrl + K* – ჰიპერგზავნილის ჩასმის გამოძახება (Insert Hyperlink);
- *Ctrl + D* ან *Ctrl + ⇧Shift + F* – Word-ში შრიფტის ფანჯრის გამოძახება (Font), სასურველ შრიფტზე გადასვლა შეგვიძლია კურსორის გამოყენებით. Excel-ში მუშაობს მხოლოდ *Ctrl + ⇧Shift + F* კომბინაცია;
- *Ctrl + ⇧Shift + P* – Word-ში შრიფტის ზომის ფანჯრის გამოძახება (Font Size), სასურველ ზომაზე გადასვლა შეგვიძლია კურსორის გამოყენებით;
- *Ctrl + ⇧Shift + G* – ინფორმაცია Word-ში დოკუმენტში გვერდების, სიტყვების, სიმბოლოების, აბზაცების და სტრიქონების რაოდენობის შესახებ. იმ შემთხვევაში, თუ მონიშნულია ტექსტის ფრაგმენტი, ინფორმაციას გვანდის ამ ფრაგმენტის და არა მთლიანი დოკუმენტის შესახებ (Word Count);
- *Ctrl + H* – ინტერნეტში მუშაობისას გვიჩვენებს დღევანდელ და გასულ დღეებში გახსნილი საიტების ჩამონათვალს (History);
- *Ctrl + ←Backspace* – სიტყვის წაშლა (შლის მარცხნივ);
- *Ctrl + Delete* – სიტყვის წაშლა (შლის მარჯვნივ);
- *Ctrl + ← / →* – კურსორის გადაადგილება სიტყვებზე უკან/წინ;
- *Ctrl + →* – Excel-ში გადასვლა ბოლო სვეტზე „XFD”-#16384, (Excel 2003 -ში სვეტი ”IV”-№256);
- *Ctrl + ←* – Excel-ში გადასვლა ბოლო სტრიქონზე №1048576, (Excel 2003-ში სტრიქონი №65536);
- *Ctrl + F2* – დათვალიერება დაბეჭდვამდე (Print Preview) რეჟიმის ჩართვა, გამორთვა ხდება Esc კლავიშით, ან განმეორებითი დაჭერით *Ctrl + F2*. Excel-ში სამუშაო ფურცელზე მიეთითება ფურცლის ზომების საზღვრები მუქი ბადის სახით;
- *Ctrl + ⇧Shift + ←* – მონიშნავს სიტყვას მარცხნიდან;
- *Ctrl + ⇧Shift + →* – მონიშნავს სიტყვას მარჯვნიდან;
- *Ctrl + ⇧Shift + ←* – მონიშნავს მიმდინარე აბზაცის ტექსტს კურსორიდან ბოლომდე;
- *Ctrl + ⇧Shift + →* – მონიშნავს მიმდინარე აბზაცის ტექსტს კურსორიდან დასაწყისამდე;

- \uparrow Shift + ← – მონიშნავს სიმბოლოს კურსორის მარცხნივ;
 - \uparrow Shift + → – მონიშნავს სიმბოლოს კურსორის მარჯვნივ;
 - \uparrow Shift + – მონიშნავს სტრიქონს კურსორიდან მარჯვნივ ქვედა სტრიქონის შესაბამის ადგილამდე;
 - \uparrow Shift + – მონიშნავს სტრიქონს კურსორიდან მარცხნივ ზედა სტრიქონის შესაბამის ადგილამდე;
 - $Ctrl + Home (End)$ – გადაადგილებს კურსორს ტექსტის თავში (ბოლოში);
 - \uparrow Shift + $Ctrl + Home (End)$ – მონიშნავს ტექსტის დასაწყისამდე (ბოლომდე);
 - \uparrow Shift + F3 – Excel-ში ფუნქციათა რედაქტორის ჩართვა (Insert Function);
 - $Ctrl + ;$ Excel-ში უფრაში მიმდინარე თვე, რიცხვი და წელი (მიმდინარე თარიღი) ჩასმა;
 - $Ctrl + \uparrow$ Shift + ; – Excel-ში უფრაში მიმდინარე საათის, წუთის ჩასმა (მიმდინარე დრო);
 - $ALT + =$ – Word-ში ფორმულათა რედაქტორის (Equation) ჩართვა; Excel-ში შეკრების ფუნქცია (Sum);
 - $ALT + \uparrow$ Enter – Excel-ში იმავე უჯრაში ტექსტის ახალ სტრიქონზე გადატანა (Wrap text);
 - $ALT + Ctrl + D$ – Word-ში სკოლიოს ჩართვა;
 - $ALT + Ctrl + I$ – Word-ში დათვალიერება დაბეჭდვამდე (Print Preview) რეჟიმის ჩართვა;
 - $ALT + Tab$ – ხდის აქტიურს სხვა მოქმედ პროგრამას. გადასართავად ვაჭერეთ Tab -ს რამდენიმეჯერ, ALT -ზე თითის აულებლად;
 - $ALT + ESC$ – ააქტიურებს სხვა მოქმედ პროგრამას. ეკრანზე გამოჩენილი აქტიური პროგრამების გაშლა შეიძლება კლავიშით \uparrow Enter;
 - $Win + Tab$ – დავალებების პანელის ლილაკებს შორის გადართვა, პროგრამების გაშლა ხდება კლავიშით \uparrow Enter, \uparrow Shift-ის დამატებისას გადართვა მიდის საპირისპირო მხარეს. Windows 7-ში ეს კომბინაცია გვაძლევს ფუნქციას Aero flip 3D;
 - $Win + U + U$ – კომპიუტერის გამორთვა (მიუხედავად გახსნილი პროგრამების), Windows 7 -ში ეს ოპერაცია სრულდება კომბინაციით: $Win + \rightarrow + \uparrow$ Enter (Turn off computer).
- Windows ოპერაციული სისტემის და მასში მომუშავე დამხმარე პროგრამებისათვის ზემოთ მოყვანილი კლავიშთა კომბინაციები საშუალებას გვაძლევს საჭიროების შემთხვევაში თითქმის მთლიანად ჩავანაცვლოთ მაუსის მიერ შესასრულებელი ფუნქციები. რა თქმა უნდა წარმოდგენილი ჩამონათვალი არასრულია, რაც განპირობებულია კომპიუტერული სისტემის ამოუწურავი და თანდათან მზარდი შესაძლებლობებით, მაგრამ, ფიქრობთ საინტერესო იქნება სისტემასთან მომუშავე როგორც მოყვარული, ასევე შედარებით გამოცდილი მომხმარებლისათვის.

Tamaz Lachashvili

Keyboard Combinations for Windows Operating Systems and Its Attendant Programs

Summary

The abovementioned keyboard combinations enable the total replacement of mouse functions for Windows operating systems and its attendant programs. The list of combinations is incomplete which is conditioned by the perpetual functions of the computer systems; still the presented research will interest the amateurs, as well as the experienced operators.

0401 – მათემატიკის მეცნიერება

УДК 518.51

Н.А.Бугаец

Нежинский государственный университет имени Н.Гоголя

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ПОДХОД В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ МАТЕМАТИЧЕСКОГО ПРЕДНАЗНАЧЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности исследовательского подхода в процессе изучения программ математического предназначения. Наводится пример создания анимации с помощью средств программы Maple для графического исследования поверхностей второго порядка.

Annotation. The article deals with the features of research approach in the course of studying of mathematical programs. Methods of creation of animation for geometrical research of quadric surfaces are being with the help of examples.

Приоритетом современного развития образования является внедрение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), что предоставит возможности обеспечить усовершенствование учебно-воспитательного процесса, доступность и эффективность образования, подготовку молодого поколения к жизнедеятельности в условиях информационного общества.

Умение использовать ИКТ математического предназначения как средство учебно-исследовательской деятельности и как исследовательский инструментальный является важным компонентом в системе профессиональных компетентностей учителей и преподавателей дисциплин естественно-математического цикла, а также студентов физико-математических специальностей. Развитие исследовательских умений будущих учителей математики и физики в процессе изучения ИКТ математического предназначения есть неотъемлемой частью их профессионального становления.

Анализ методической и педагогической литературы показывает, что вопросам внедрения исследовательских методов обучения посвящено много исследований.

В направлении изучения психолого-педагогических особенностей и специфики исследовательской деятельности работали В.И.Андреев, Г.А.Балл, В.И.Загвязинский, В.В.Краевский, И.Я.Лернер, Е.И.Машбиц, П.И.Пидкасистый, Д.Пойа, В.А.Сластенин, И.С.Якиманская и другие.

Вопросы создания дидактических условий для развития учебно-исследовательских умений учеников и студентов с использованием информационно-коммуникационных технологий исследовали Ю.В.Горошко, Л.В.Грамбовская, М.И.Жалдак, А.Б.Жильцов, В.И.Ключко, А.Ю.Карлащук, Т.Г.Крамаренко, Г.В.Лиходеева, Н.В.Морзе, Т.А.Олейник, С.А.Раков, Ю.С.Рамский, С.А.Семерилов, Е.И.Скафа, И.А.Теплицкий, Ю.В.Триус и др.

Тем не менее, вопросы внедрения исследовательского подхода и развития исследовательских умений студентов в процессе изучения ИКТ математического предназначения рассмотрены не достаточно полно. Кроме этого, интенсивное развитие науки и техники, появление новых технологий и методов исследования требует новых подходов формирования и развития исследовательских умений студентов.

Рассмотрим особенности использования исследовательского подхода в процессе изучения ИКТ математического предназначения как метода формирования и развития учебно-исследовательских умений студентов.

Обучение в высшем учебном заведении в значительной мере опирается на учебно-познавательные исследования, то есть в основе вузовской подготовки специалистов должен лежать принцип организации учебно-исследовательской и научной работы студентов. Это значит, что в процессе обучения необходимо создавать условия для использования форм и методов самостоятельного, активного познания явлений и предметов, условия, когда студент в значительной мере становится в положение исследователя. Он должен почувствовать себя не просто исполнителем предписаний преподавателя, а активным участником научного поиска знаний.

Пристальное внимание к исследовательскому методу в обучении наблюдалось в 20-30 гг. XX ст. в

России. Первые работы, связанные с исследовательским методом, принадлежат Б.В. Всесвятскому, В.Ф. Натали, А.П. Пинкевичу, Б.В. Райкову, С.В. Рождественскому и др.

Б.Е. Райков указывает на то, что словесный метод можно построить так, что известные факты и закономерности будут сообщаться в готовом виде, а можно, например, через беседу, совместное обсуждение со студентами проблемы подвести их к самостоятельному познанию истины, открытия неизвестных ранее студентам фактов и закономерностей. Наглядность может использоваться для сообщения известных фактов, а может послужить материалом для самостоятельных выводов. Лабораторные занятия используются для подтверждения имеющихся знаний, для их конкретизации, а могут послужить средством самостоятельного получения знаний путем поиска и формулирования собственных выводов. [3, 11]

Более детальное, разностороннее, системное изучение исследовательского метода в обучении и проблем его использования в учебном процессе началось в 60-е гг. XX ст. Этим проблемам посвящены работы Н.М.Скаткина, И.Я.Лернера, В.В.Успенского и др.

И.Я.Лернер исследовательский метод рассматривает как основной метод обучения опыту творческой деятельности. Суть исследовательского метода обусловлена его функциями. Во-первых, в процессе его использования формируются черты творческой деятельности человека, которые составляют содержание опыта творческой деятельности. Во-вторых, осуществляется творческое усвоение знаний, то есть студенты учатся использовать известные знания для решения проблемных задач и получать новые знания в процессе такого решения. В-третьих, на основе этого обеспечивается овладение методами научного познания в процессе деятельности относительно поисков этих методов. И, наконец, исследовательская деятельность является условием формирования интереса, потребности в творческой деятельности, так как вне деятельности мотивы, которые проявляются в интересах и потребностях, не возникают. Предназначение исследовательского метода состоит в организации поисковой, творческой деятельности студентов для решения проблемных задач. [3, 103]

В.И.Андреев совершил попытку определить границы использования исследовательского метода в обучении. По мнению ученого, эти границы зависят от развития учебно-исследовательских умений и способностей учеников и студентов, содержания учебного материала, его дидактического и методического совершенства. Исследовательский метод обучения – это адаптированная с учетом закономерностей и принципов обучения система приемов (правил) использования соответствующих научных методов познания, преимущественно самостоятельное использование которых позволяет студентам эффективно решать адекватные данному методу учебные проблемы, исполнять учебно-исследовательские задания. [1]

В современной высшей школе с внедрением идей Болонского процесса и европейских стандартов образования за принципами ECTS, активно используется исследовательский подход к обучению.

С.А.Раков исследовательский подход рассматривает как подход, при котором идеями исследований пропитаны все формы учебной работы: лекции, практические, лабораторные занятия, индивидуальная и самостоятельная работа, курсовые и дипломные проекты. Исследовательский подход в обучении реализуется через исследовательскую деятельность и учебные исследования, в ходе рефлексии которых приобретает индивидуальная личностная методология проведения исследований. [5, 62]

Понятие исследовательского подхода в обучении более общее, нежели понятие исследовательского метода обучения или метода учебных исследований. Исследовательский подход означает то, что он всегда присутствует в каждой теме учебной работы, а глубина его использования должна определяться учебными и педагогическими целесообразностями, квалификацией педагога, подготовленностью аудитории и т.п. [5, 63]

Толковый словарь определяет термин «подход» как совокупность способов и приемов рассмотрения чего-нибудь, влияния на кого-то, что-нибудь. Исследовательский подход связывается с научным исследованием.

Таким образом, исследовательский подход в обучении можно определить как систему приемов, методов и форм обучения, на основе которых моделируются основные этапы исследовательского процесса: постановка проблемы, сбор материала, сравнение существующих методов анализа, собственно анализ материала, обобщение, презентацию материалов. Исследовательский подход в обучении это путь ознакомления студентов с методами научного познания и важное средство формирования у них научного мировоззрения, развития мышления и познавательной самостоятельности.

Цель внедрения исследовательского подхода в обучении – развитие аналитического мышления, умения

видеть логические взаимосвязи между фактами, формирование навыков синтеза новых утверждений и выводов на основе анализа первоисточников. В исследовательском обучении акцентируется не только формирование определенной системы знаний, но и развитие личности и мышления. То есть главное задание исследовательского подхода не только в решении проблемного задания, но и в формировании у студента умений и навыков исследовательской деятельности, которыми он сможет воспользоваться в будущем.

Исследовательский подход в обучении реализуется не только в содержании обучения, но и в особенных способах обучения – исследовательских методах, приемах и формах, которые основаны на проблемном обучении. То есть студенты, столкнувшись с противоречиями в научных сообщениях, учатся способам их преодоления и решения.

Организационными формами исследовательского метода можно назвать: проблемную беседу – метод подачи материала, в процессе которого монолог преподавателя сочетается с дискуссиями по проблемным вопросам; эвристическую беседу – систему логически связанных вопросов преподавателя и ответов студентов, в результате которых студенты синтезируют новые для себя знания; учебное исследование, проект.

Приемы исследовательского метода: наблюдение, сопоставление, доказательство, обобщение, выдвижение и обоснование или опровержение гипотез, использование аналогии, планирования и т.п.

Использование в учебном процессе ИКТ обучения позволяет расширить дидактические возможности использования исследовательского подхода, не сводить его к методами наблюдения, эксперимента, лабораторного исследования. Использование компьютера позволяет разрабатывать новые типы учебных задач, близких к реальности, задач исследовательского типа.

Е.И. Скафа отмечает, что использование исследовательского метода обучения предполагает изучение объектов и ситуаций в процессе влияния на них. Для достижения успеха необходимо наличие соответствующей среды для изучения результатов таких влияний. В этом плане незаменимым методом познания есть моделирование, то есть имитация реального объекта, ситуации или среды в динамике. [4, 106]

Компьютерные модели имеют ряд серьезных преимуществ перед моделями других видов в силу своей гибкости и универсальности. Использование компьютерных моделей позволяет замедлять и ускорять ход времени, сжимать или растягивать пространство, имитировать исполнение действий драгоценных, опасных или просто невозможных в реальном мире.

Важным результатом изучения курса информатики является расширение и углубление предметной отрасли, что изучается, за счет предоставления студентам возможности моделирования, имитации исследуемых процессов и явлений, организации на этой основе их исследовательской деятельности, умения создавать компьютерные модели и проводить с их помощью эксперименты.

Для примера рассмотрим изучение создания анимационных демонстраций функций от двух переменных средствами программы Maple на основе исследовательского подхода. Изучение функций от двух переменных требует хорошего понимания абстрактных математических выражений и пространственного воображения. Поэтому целесообразно обратиться к графическим средствам математических пакетов. Тема «Создание анимационных демонстраций» является интересным разделом в курсе изучения программ математического предназначения и предоставляет возможности для применения исследовательского подхода в учебном процессе. При изучении данной темы необходимо не только ознакомиться со средствами создания анимации. Важно показать: как анимацию можно использовать для графического моделирования на основе математических выражений, для расширения воображения о предметах и явлениях, для пополнения знаний и укрепления умений решать математические задачи с помощью математических программных средств.

Анимация функции от 2-х переменных в Maple создается с помощью процедуры `animate3d`, которая входит в пакет `plots`. За умолчанием анимационный график будет состоять из 8 кадров, которые последовательно демонстрируются.

`animate3d(F(x,y,t), x=a..b, y=c..d, t=p..q, options)`

Первый аргумент $F(x,y,t)$ – функция от трех переменных, которая может быть задана в явной или параметрической формах. Две переменные, а именно x , y , являются независимыми переменными функции, а переменная t – параметр или переменная кадра, то есть в каждом новом кадре анимации эта переменная будет иметь разные значения; изменение значений этой переменной обуславливает смену кадров.

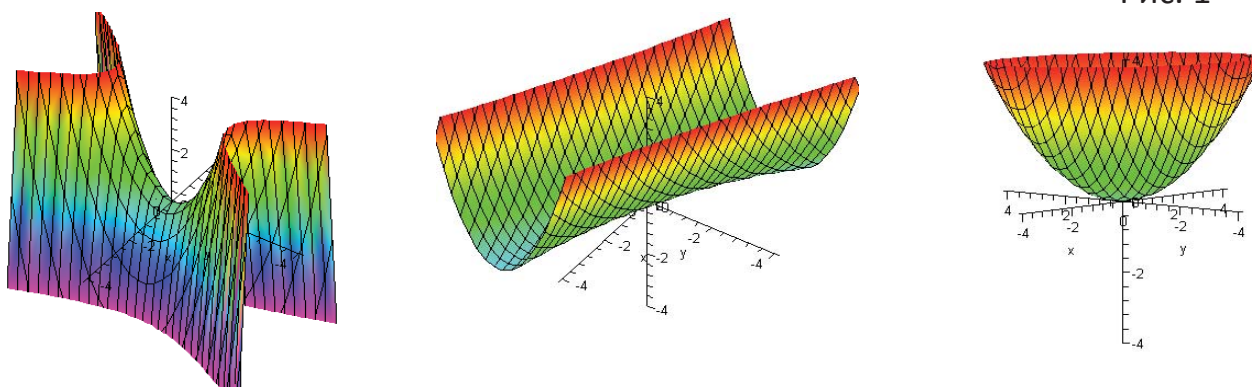
Параметры этой функции те же, что и для функции `plot3d`, но с дополнительным параметром `frames`, с помощью которого можно указать определенное значение кадров анимации, отличающееся от значения

за умолчанием. Студенты могут экспериментировать с разными значениями параметров и в результате подобрать наиболее удачные для демонстрации и наиболее удобного рассмотрения особенностей процесса, который отображается.

Например, чтобы показать, как будет выглядеть поверхность второго порядка $x^2 + txy + y^2 = 0$ в процессе изменения коэффициента при xy , записываем:

```
> with( plots ):
animate3d(x^2+t*x*y+y^2, x=-4..4, y=-4..4, t=-4..4, frames=20, numpoints=900, shading=zhue, view=-
4..4, axes=normal, orientation=[10,70]);
```

Рис. 1

В результате получаем анимационный график, отдельные кадры которого, изображены на рис.1.

Чтобы понять, как выглядит поверхность второго порядка, необходимо провести анализ ее поперечных сечений плоскостями, которые параллельны или перпендикулярны осям.

Проведем аналитическое исследование.

Рассмотрим однополостный гиперболоид: $\frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{9} - z^2 = 1$.

Находим его контуры в вертикальных плоскостях, параллельных к плоскости yOz . Пусть $x = k$,

де k – константа. Выполнив преобразования, имеем: $\frac{4y^2}{9(4-k^2)} - \frac{4z^2}{4-k^2} = 1$, если $k \neq \pm 2$, или, если $k = \pm 2$.

Таким образом, получили семейство гипербол с асимптотами. При $|k| < 2$ ветви гипербол направлены влево и вправо относительно оси Oz , а при $|k| > 2$ – ветви гипербол направлены вверх и вниз относительно оси Oy .

Чтобы определить контур в горизонтальной плоскости, параллельной xOy , припустим $z = k$ и, выполнив преобразования, получаем эллипсы при любых значениях k : $\frac{x^2}{4(1+k^2)} + \frac{y^2}{9(1+k^2)} = 1$.

Далее, например, в процессе проблемной беседы необходимо обсудить со студентами, какие средства программы Maple можно использовать, чтобы продемонстрировать это геометрически. Находим, что было бы хорошо создать анимацию, с помощью которой будет демонстрироваться плоскость, которая движется вдоль поверхности, пересекая ее по соответствующим контурам.

Имитация движения плоскости yOz вдоль оси Ox выполняется с помощью команды:

```
animate3d([t, y, z], y=-4..4, z=-4..4, t=-3..3, axes=normal);
```

Для геометрического исследования поверхности второго порядка сначала создаем фоновый график, а именно гиперболоид. Для того чтобы он был лучшего качества, преобразуем его в цилиндрические координаты, выражаем r как функцию от переменных θ и z , а для построения графического образа поверхности используем процедуру **cylinderplot**.

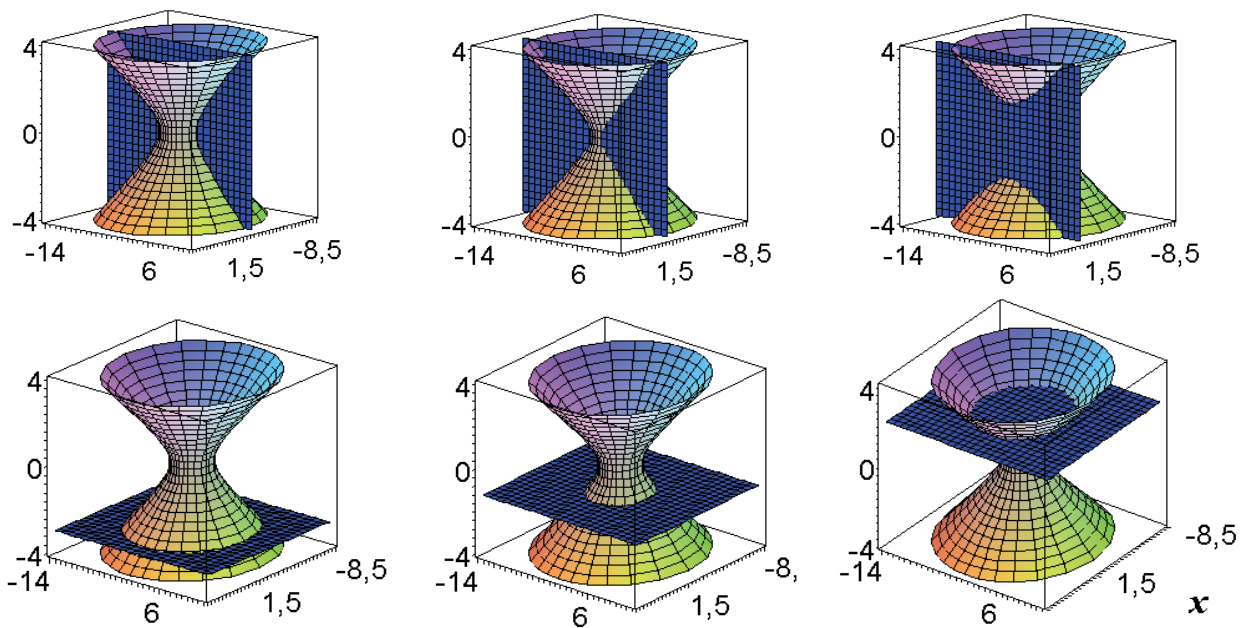

Рис.2. Пересечение однополосного гиперboloида вертикальной и горизонтальной плоскостями.

С помощью функции **setoptions3d** определяем параметры графика, которые наиболее удобны для демонстрации. В частности, шрифт должен быть достаточно крупным, чтобы надписи можно было прочесть на расстоянии от проекционного экрана.

Далее создаем элементы анимации: вертикальные и горизонтальные плоскости, используя параметрическую форму выражения зависимости между переменными. И, наконец, демонстрируем результат, используя функцию **display**.

```
with(plots):
setoptions3d(axes=boxed, orientation=[30,75], labels=[«x»,»y», «z»],
labelfont=[TIMES,BOLDITALIC,24] axesfont=[HELVETICA,18]):
r:=(theta,z)->6*sqrt((z^2+1)/(9*(cos(theta))^2+ 4*(sin(theta))^2));
Hyperboloid:=cylinderplot(r(theta,z), theta=0..2*Pi, z=-4..4):
VerticalPl:= animate3d( [k,y,z], y=-14..14, z=-4..4, k=0..7, color=blue ):
HorizontalPl:=animate3d(k,x=-8..8,y=-14..14,k=-3..3,color=blue):
display( Hyperboloid, VerticalPl );
display( Hyperboloid, HorizontalPl );
```

Отдельные кадры из этой анимации представлены на рис.2.

Как геометрически исследовать функцию от двух переменных, используя средства других программ математического предназначения? Этот вопрос можно рассмотреть, используя, например, программу Gran1, которая разработана для поддержки изучения математики группой украинских ученых под руководством М.И. Жалдака [2], [6]. Программа Gran1 имеет интуитивно понятный интерфейс и мощный вычислительный аппарат для графического анализа математических функций.

Представив одну из переменных в уравнении гиперboloида как параметр, фактически выполняем сечение поверхности некоторой плоскостью, которая соответствует определенному значению параметра. В результате построения графика получаем линию пересечения поверхности этой плоскостью. Изменяя значения параметра, наблюдаем за сменой контурных линий, по которым происходит сечение, и соответственно получаем представление о геометрическом образе поверхности второго порядка (рис.3).

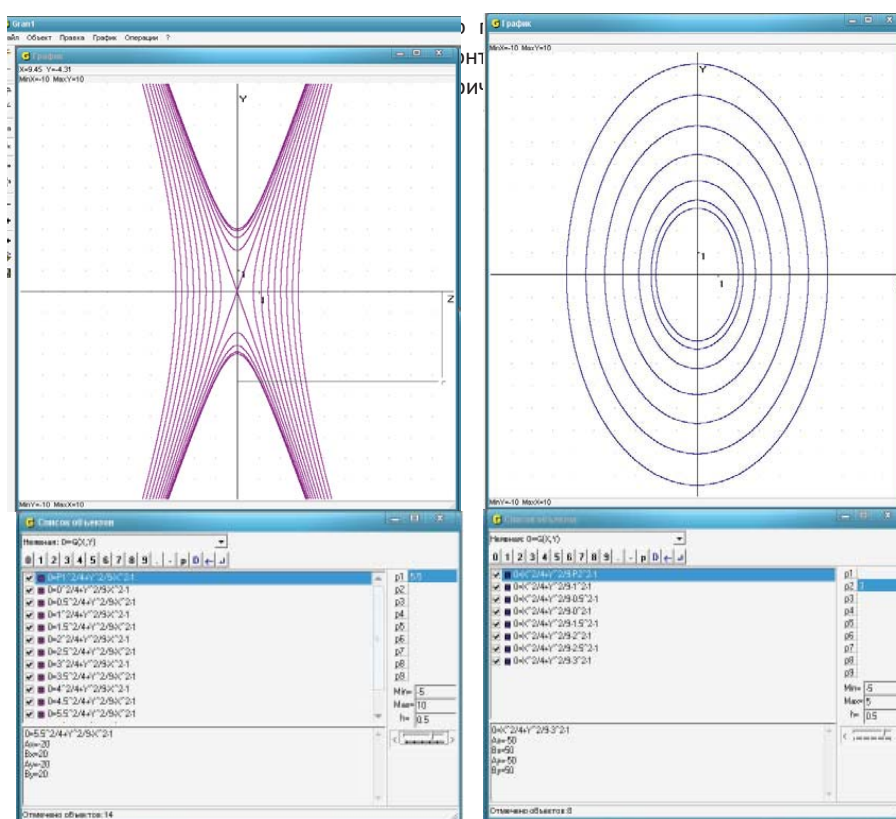

Рис. 3

Далее студенты могут самостоятельно создать анимации для исследования других поверхностей, предложить рассмотрение графического исследования поверхностей, используя разные математические программы.

Таким образом, графическое исследование поверхностей второго порядка с помощью программ математического предназначения способствует активизации познавательной деятельности, формированию информатических и математических компетентностей студентов физико-математических специальностей, будущих учителей и преподавателей дисциплин естественно-математического цикла. Создание студентами на основе целесообразно подобранных математических задач собственных анимационных проектов открывает широкие возможности для развития их интеллектуальных, исследовательских и творческих умений и навыков.

Литература:

1. Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности. – М.: Высш. шк., 1981. – 240 с.
2. Жалдак М.І. Математика з комп'ютером. Посібник для вчителів / Горошко Ю.В., Вінниченко Є.Ф. – К: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 282 с.
3. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М., 1981. – 185 с.
4. Скафа О.І. Комп'ютерно-орієнтовані уроки в евристичному навчанні математики: навчальний посібник/ О.І.Скафа, О.В.Тутова. – Донецьк: Вебер, 2009. – 320 с.
5. Раков С.А. Формування математичних компетентностей учителя математики на основі дослідницького підходу у навчанні з використанням інформаційних технологій: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02 / Раков Сергій Анаталійович. – Харків, 2005. – 489 с.
6. Электронный ресурс: <http://www.zhaldak.npu.edu.ua/index.php/prohramnyi-zasib-gran/1-gran1>.

0501 – მათემატიკის მეცნიერება

Канбарова Сахиба Ибрагим кызы
Гянджинский Государственный Университет

Решение нелинейных уравнений в системе Mathcad

Ключевые слова: нелинейное уравнение, система нелинейных уравнений, система Mathcad, график функции, вычислительный блок Given-Find

Key words: Nonlinear equation, nonlinear systems of equations, system Mathcad, Graphs functions, Computing unit Given-Find

Для решения многих практических задач часто требуется решать нелинейные уравнения или систему нелинейных уравнений путем построения различных сложных алгоритмов и составления программ на различных языках программирования.

Однако в системах компьютерной математики решения нелинейных уравнений и систем уравнений более проще и удобно. Решение этих уравнений можно выполнить в любом из следующих математических программных пакетов, например: Derive, MuPAD, Maple, Mathematica, Mathcad, Matlab.

Для этого не требуется построить алгоритмов или написать специальных программ. В каждой системе компьютерной математики для решения этих уравнений имеются специальные символы, таблицы, функции, панели. Используя этих объектов можно решать нелинейные уравнения и системы уравнений более эффективными методами.

Система Mathcad наиболее удобно для решения этих задач среди перечисленных выше программных пакетов. В системе Mathcad имеются более эффективные средства для решения выше отмеченных уравнений как аналитическими, так и численными методами.

Сначала рассмотрим решения уравнений аналитическим методом. Для этого уравнение одной переменной записывается в виде $f(x)=0$, а система уравнений в виде

$$\begin{cases} f_1(x_1, \dots, x_n) = b_1 \\ \dots \\ f_n(x_1, \dots, x_n) = b_n \end{cases}$$

Вычислительный блок Given-Find

Вычислительный блок Given-Find который используется в системе Mathcad для решения нелинейных уравнений или систем уравнений состоит из трех частей.

Вычислительный блок начинается с ключевого слова Given. После ключевого слова Given с помощью оператора логического равенства записывается уравнение или система уравнений. Надо отметить, что для записи логического оператора можно использовать панель Boolean или клавиатуры. При вводе с клавиатуры используется комбинация клавиш <CTRL>+<=>. После это вводится функция $Find(x_1, \dots, x_n)$ которая вычисляет соответствующие значения переменных x_1, \dots, x_n . Эта функция возвращает точное решение. Число аргументов функции должен быть равным числу переменных.

Приведем пример нелинейному уравнению одной переменной. Допустим уравнение задан следующим образом.

$$4x^3 + 3x^2 - 5x = 0$$

В системе Mathcad уравнение вводится в виде

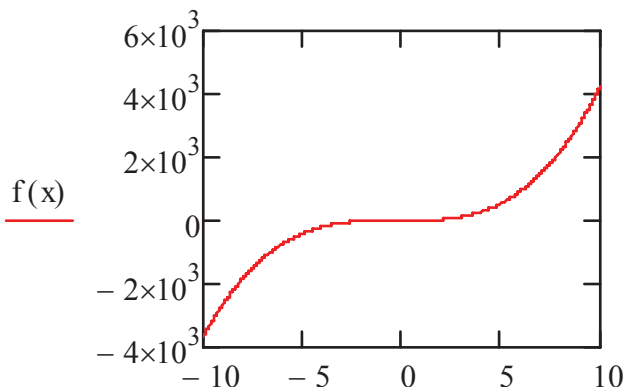
Given

$$4x^3 + 3x^2 - 5x = 0$$

$$Find(x) \rightarrow \left(0 \quad \frac{\sqrt{89}}{8} \quad - \quad \frac{3}{8} \quad - \quad \frac{\sqrt{89}}{8} \quad - \quad \frac{3}{8} \right)$$

$$f(x) := 4x^3 + 3x^2 - 5x$$

Построим график заданной функции. Для этого в системе Mathcad не требуется составлять никаких алгоритмов, а используются специальные готовые объекты. Сначала записывается функция, а затем выбирается соответствующий график из панели Graph

В системе Mathcad решение систем уравнений точно так же, как и в решении нелинейного уравнения одной переменной. Разница в числе выражений, которые записывается после ключевого слова Given.

Рассмотрим пример:

Given

$$x^2 - y - 2 = 2$$

$$x = \frac{5 - y}{2}$$

$$\text{Find}(x, y) \rightarrow \begin{pmatrix} -2 \cdot \sqrt{2} - 1 & 2 \cdot \sqrt{2} - 1 \\ 4 \cdot \sqrt{2} + 7 & 7 - 4 \cdot \sqrt{2} \end{pmatrix}$$

А теперь рассмотрим графическое решение системы уравнений.

Из графика тоже видно, что график первого уравнения парабола, из-за того, что оно квадратичное, а

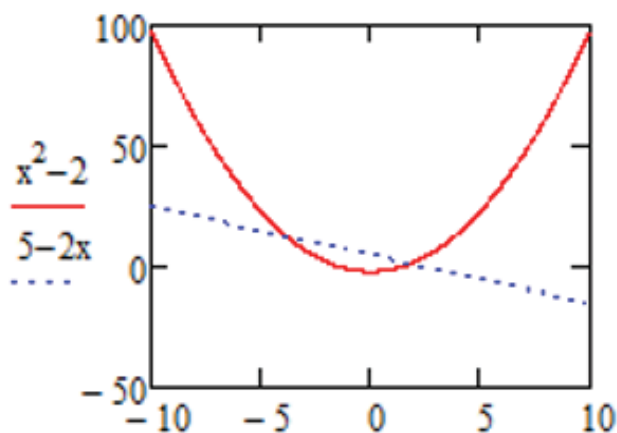

график второго уравнения прямая линия, из-за того, что он линейное. Координаты точек пересечения графиков является решением системы уравнений.

Решение нелинейных уравнений численным методом проводится в два этапа. Первый этап:

Определение корней уравнения.

Второй этап: Нахождение корней с заданной точностью.

Рассмотрим решение уравнений численными методами. Для этого используется следующий вычислительный блок.

<начальные условия>

Given

<уравнение или система уравнений>

<выражение содержащее стандартных функций>

Начальное приближение для неизвестных задается посредством оператора присваивания.

Ключевое слова Given вводится с клавиатуры

Записывается требуемое уравнение.

Для поиска результатаов используется в основном две стандартные функции.

$Minerr(v1, v2, \dots, vn)$ дает приблизительное решение

$Find(v1, v2, \dots, vn)$ дает точное решение, как и в аналитическом методе.

Разница между ними состоит в том, что функция $Minerr(v1, v2, \dots, vn)$ находит максимальное приближение решения путем минимизации средноквадратичного отклонения решения, а функция $Find(v1, v2, \dots, vn)$ используется, когда имеется реальное решение.

Рассмотрим пример

$$x : = 0 \quad y : = 1$$

Given

$$(x^2 + 1)^2 + (y^2 + 1)^2 = 5.5$$

$$x + y = 0.95$$

$$z : = Minerr(x, y)$$

$$Z = \begin{pmatrix} -0.106 \\ 1.056 \end{pmatrix}$$

$$x : = 0 \quad y := 1 \quad z_0 + z_1 = 0.95$$

Given

$$[(z_0)^2 + 1]^2 + [(z_1)^2 + 1]^2 = 5.5$$

$$x + y = 3$$

$$x^2 + y^2 = 10 \quad y > 0$$

$$\begin{pmatrix} xv \\ yv \end{pmatrix} := Find(x, y)$$

$$xv = -0.158 \quad yv = 3.158$$

$$xv^2 + yv^2 = 10 \quad xv + yv = 3$$

Литература:

1. F.H.Məmmədov, M.T.Əliyeva Kompüter riyaziyyatı, Gəncə 2001
2. Y.C.Məmmədov Təqribi hesablama üsulları, „Maarif“ nəşriyyatı, Bakı 1986
3. Ə.İsmayılov və başqaları, Hesablama metodları və EHM-in tətbiqi
4. Дьяконов В.П. Компьютерная математика, Москва 2001
5. Д.Кирьянов Mathcad 13, Санкт Петербург 2006

S. İ.Qənbərova

Tosolvation nonlinear equations in Mathcad system

Summary

In articleshows to solve nonlinear equations and systems of nonlinear equations in the system Mathcad. A more defailed calculation unit Given-Find. Shows graphs of these functions.

0501 – მათემატიკის მეცნიერება

Исраелян Х. С.

Гюмрийский государственный педагогический институт имени М. Налбандяна

Петросян Г. Р.

(канд. физ-мат н., доцент)

Армянский государственный педагогический университет

Описание структуры и основных предпосылок модели форрестера

Environmental problems are at the crossroads of natural and social sciences, their study requires a single point of view on the processes of evolution. It has to be taken into account in the analysis of social science to consider a natural factors, and in analyzing the dynamics of natural processes – ideas about the alternative variants of development of society. Under these conditions particularly important meaning acquires the system analysis of sustainable development, based on modern methods of information processing and mathematical modeling. Studies of such an important contemporary problems of modernity such as sustainable development set out in the Forrester model. Sustainable development is proposed to understand as the stabilization mode of basic material characteristics of the world system. When discussing global models, usually it focused on the modeling methods, the structure of the model, the formalization of individual causal relationships, and the needed degree of aggregation model. We describe the structure and the basic assumptions on which the model of Forrester was built. Our notation differs from systematic bulky original notation.

Введение

Экологические проблемы находятся на стыке естественных и общественных наук, их изучение требует единой точки зрения на процессы эволюции. Приходится в обществоведческом анализе учитывать природные факторы, а в анализе динамики природных процессов – представления об альтернативных вариантах развития общества. В этих условиях особое значение приобретает системный анализ устойчивого развития, опирающийся на современные методы обработки информации и математическое моделирование. Исследования такой актуальной проблемы современности как устойчивое развитие приводится в модели Форрестера. Устойчивое развитие предлагается понимать, как режим стабилизации основных материальных характеристик мировой системы.

Основные исследования.

Модель Форрестера является детерминированной замкнутой моделью без запаздывания и включает пять переменных: численность населения -N, производственный капитал-С, доля сельскохозяйственного капитала в общем производственном капитале-СА, невозполнимые природные ресурсы- R, загрязнения окружающей среды-Р. Все переменные агрегированы. Отметим, что наибольшие трудности представляет агрегирование величин природных ресурсов, загрязнения среды.

Динамика переменных задается дифференциальными уравнениями, при компьютерном счете дифференциальные уравнения, как обычно, заменяются разностными. Основными факторам, влияющими на динамику переменных, являются: F, M, P, N, где

$$F = \phi^M ((C \cdot CA)/N) \phi^P (P) \phi^C (N) \quad (1)$$

-количество пищи на душу населения.

$$M = C(1-CA)/N \cdot f(R) \quad (2)$$

-производство на душу населения в несельскохозяйственных отраслях, которое мы, следуя Форрестеру, будем называть материальным уровнем жизни.

ϕ^M , ϕ^P , ϕ^C , f - заданные функции одного переменного, о них также, как и о других функциях подобного рода, мы скажем ниже.

Уравнения динамики переменных модели имеют вид:

$$dN/dt = N[f^M(M) \cdot f^F(F) \cdot f^P(P) \cdot f^C(C) - g^M(M) \cdot g^F(F) \cdot g^P(P) \cdot g^C(C)], \quad (3)$$

$$(dC)/dt = Nh(M) - \alpha C, \quad (4)$$

$$(dC)/dt = Nh(M) - \alpha C, \quad (5)$$

$$dR/dt = Nl(M), \quad (6)$$

$$d(CA)/dt = \beta[\psi(F) \cdot \chi((q^M(M))/(q^F(F))) - CA]. \quad (7)$$

Эта модель весьма проста с технической точки зрения. Например, для расчетов на ней необязательно даже использовать компьютер.

И так, структура модели определяется 20 функциями одного переменного переменного ϕ^M , ϕ^P , ϕ^C , f , f^M , f^F , f^P , f^C , g^M , g^F , g^P , g^C , h , k , t , l , ψ , χ , q^M , q^N , и двумя константами

Заметим, что верхний индекс указывает область изменения функции, а также буква в скобках конкретное значение аргумента.

Как видно из уравнений, основной предпосылкой является независимость влияния факторов на динамику переменных, которые позволяют свести все к произведениям функций одного переменного. Как видно из уравнений, зависимости в модели не линейны, что вполне естественно при больших колебаниях значений переменных в рассматриваемый период. Прокомментируем некоторые характерные зависимости:

1. $(C \cdot CA)/N$ - сельскохозяйственный капитал на душу населения. отражает зависимость производства пищи от сельскохозяйственного капитала и имеет следующий вид:

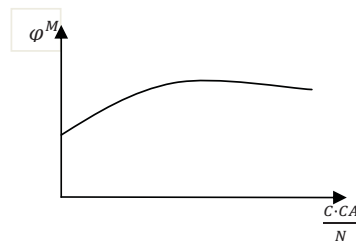

Рис.1 Зависимость производства пищи от сельскохозяйственного капитала.

Функции $\phi^P(P)$ и $\phi^C(N)$ учитывают уменьшение производства пищи при увеличении загрязнения(уменьшаются уловы рыбы, некоторые земли становятся непригодными для сельского хозяйства) и населения(уменьшения площади пахотных земель).

2. $C(1-CA)/N$ - капитал в несельскохозяйственных отраслях на душу населения. Функция $f(R)$ учитывает увеличение капиталоемкости извлечения ресурсов по мере их истощения и имеет вид:

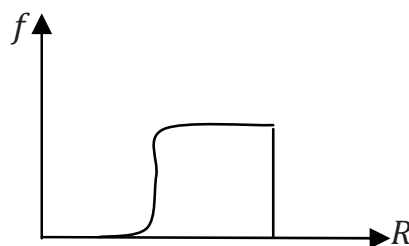
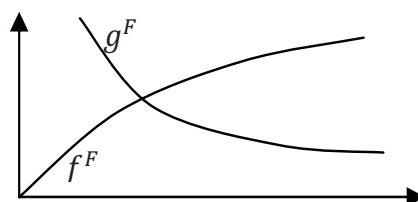

Рис. 2 Зависимость капиталоемкости извлечения ресурсов по мере их истощения

3. Произведение $f^M(M) \cdot f^F(F) \cdot f^P(P) \cdot f^C(C)$ определяет коэффициент рождаемости, $g^M(M) \cdot g^F(F) \cdot g^P(P) \cdot g^C(C)$ - коэффициент смертности. Например, имеют вид:

Критерием, оценивающим состояние системы, Форрестер считает величину Q - „Качество жизни”:
 $Q=q^M(M) \cdot q^F(F) \cdot q^C(N) \cdot q^P(P)$, (8)

где i -возрастающие, а j -убывающие функции.

Заклучение

В целом подход Форрестера к определению вида зависимости представляется черезчур смелым, как с точки зрения самых мягких естественно-научных требований к строгости исследования, так и в сравнении с критериями, применяемыми при построении экономических моделей. Например, авторы утверждают, что общая структура зависимостей, важнее, чем их конкретный вид. Если влияние рассматриваемых в модели факторов выделено корректно, то на статистику могут наложить отпечаток факторы, не учитываемые в модели, в первую очередь, институциональные и т.п.

Нам кажется, что устойчивое развитие мировой системы, исследуемой в модели Форрестера, можно наблюдать лишь при выполнении ряда определенных модификаций и достаточно жестких мер.

Литература:

1. Чернавский Д. С., Старков Н.И., Щербаков А. В., Карп В.П., Никитин А. Л. Динамическая модель поведения общества. Синергетический подход к макроэкономике // Новое в синергетике: Взгляд в третье тысячелетие. М.: Наука. -2002.
2. История и математика: Модели и теории // Отв. ред. Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев, С. Ю. Малков. М.: ЛКИ. _ 2008.
3. Медоуз Д. Л., Медоуз Д. Х., Рандер С. Ё, За пределами роста. М.: Прогресс, Пангея. -1994.
4. Petri A., Carter A. Resources, environment and the balances of payments. 1980.
5. Подлазов А. В. Основное уравнение теоретической демографии и модель глобального демографического перехода // Препринт ИПМ им. М.В. Келдыша РАН. 2001. -№88.
6. Малков А .С., Коротаев А. В., Халтурина Д. А. Математическая модель роста населения Земли, экономики, технологии и образования // Препринт ИПМ им. М.В. Келдыша РАН.-2005.-№13.
7. Форрестер Дж. Мировая динамика. М.: Наука. — 1978.
8. Подлазов А. В. Теоретическая демография. Модели роста народо населения и глобального демографического перехода // Новое в синергетике. — М.: Наука. — 2003. С. 324-345.
9. Коротаев А. В., Малков А. С. Халтурина Д. А. Законы истории: Математическое моделирование, Мир-Системы. Демография. Экономика. Культура. М.: УРСС. — 207.
10. Total midyear population for the world: 1950-2050. <http://www.census.gov/ipc/www/worldpop.html>

0502 – ფიზიკის მეცნიერებანი

ანა აბაშიძე

ადამიანის, როგორც ბიოლოგიური არსების ფიზიკური ფიზიკური მახასიათებელი პარამეტრები

ფიზიკური სიდიდე – თვისებაა, რომელიც საერთოა თვისობრივ მიმართებაში მრავალი ფიზიკური ობიექტისათვის (ფიზიკური სისტემებისათვის, მისი მდგომარეობისა და მასში მიმდინარე პროცესებისათვის), ხოლო რაოდენობრივ მიმართებაში ინდივიდუალურია თითოეული ობიექტისათვის. ფიზიკური სიდიდე გამოიყენება ფიზიკური ობიექტების იმ თვისებებისა და მახასიათებლებისათვის, რომლებიც ემორჩილება გაზომვებს. ტექნიკური საშუალებების გამოყენებით, ცდების გზით. ფიზიკური სიდიდის მნიშვნელობის განსაზღვრას გაზომვა ეწოდება. გაზომვები საშუალებას გვაძლევს აღმოვაჩინოთ ბუნების კანონზომიერებები და გვევლინებოდეს გარე სამყაროს შეცნობის ერთ-ერთ ელემენტად. ერთ-ერთი ძირითადი მეტროლოგიური ცნებაა ფიზიკური სიდიდის ერთეულები. ფიზიკური სიდიდის ერთეულს უწოდებენ ფიზიკურ სიდიდეს, რომელიც საფუძვლად დაედო მიღებული საყოველთაო შეთანხმებით.

ადამიანის ორგანიზმში ურთულესი ქიმიური, ფიზიკური და ბიოლოგიური პროცესები მიმდინარეობს. გაზომვათა უმეტესობა მედიცინაში ფაქტიურად ფიზიკური და ფიზიკო-ქიმიური სიდიდეების გაზომვაა [1].

ადამიანი, როგორც ბიოლოგიური არსება გარკვეული პარამეტრებით ხასიათდება: როგორიცაა ორგანოების და სხეულის ნაწილების ტემპერატურა, სისხლის წნევა, გულის მაგნიტური ველის ინდუქცია, წინალობა, ბიოპოტენციალების დროზე დამოკიდებულება, ობიექტების იმპედანსი, ბიოდენი, გულისცემის და სუნთქვის სიხშირე, თვალის ოპტიკური მახასიათებელი და ა. შ.

ადამიანის სხეული განიხილება, როგორც (70-100) მგპც სიხშირის ელექტრომაგნიტური რხევების ანტენა, რომელსაც შეესაბამება (3,0-4,2) მ ტალღის სიგრძეები: რის გამოც ამ დიაპაზონში იგი 10-ჯერ მეტ ენერგიას შთანთქავს (პირველი თაობის პროცესორები).

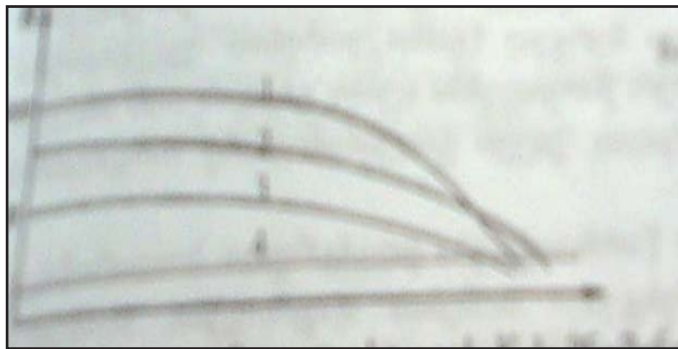
ადამიანის ორგანიზმზე ზემოქმედებისას ელექტრულმა დენმა შეიძლება გამოიწვიოს დაზიანება, რომლის ხარისხი დამოკიდებულია ექვს ფაქტორზე: ესენია: დენის ძალის სიდიდე, ადამიანის ორგანიზმის ელექტრული წინალობა, დენის სახეობა და სიხშირე, ქსელის ძაბვა, ორგანიზმზე დენის ზემოქმედების ხანგრძლივობა და ორგანიზმში დენის გავლის გზა. მიკროამპერი, ანუ 10^{-6} -ის რიგის დენები ადვილად აღიქვრება ჩვენს სხეულში, თუმცა ჩვენ ასე მცირე დენს ვერ ვგრძნობთ. მაგ., მუშტის შეკუმშვისას ხელის კანში გადის 2-3 მკა ძალის ხანმოკლე დენი. ადამიანის მგრძნობელობა (უსიამოვნო ჟულის შეგრძნება) მასში გამავალი დენისადმი იწყება (3-5) მა-დან (მა= 10^{-3} ა), 10 მა-მდე დენი უკვე მტკივნეულია, ხოლო 1ა სიდიდის სასიკვდილოა. ადამიანის სხეულში გამავალი 50 მა ძალის მუდმივი ელექტროდენი საშიშია სიცოცხლისათვის, ხოლო 100 მა სასიკვდილოა. (25-100) მა სიდიდის დენი, რომელიც სხეულში გადის რამოდენიმე წამი, შეიძლება სიკვდილით დამთავრდეს, აგრეთვე 10 მა სიდიდის ცვლადი დენიც. ერთი და იმავე დენის ძალის დროს ცვლადი დენი უფრო სახიფათოა, ვიდრე მუდმივი. ცვლადი დენის სიხშირის გაზრდასთან ერთად, ადამიანის ორგანიზმის წინალობა მცირდება (10-20) კპც სიხშირის დროს შეიძლება ჩაითვალოს, რომ კანის გარეთა შრეს საერთოდ არ გააჩნია ელექტრული წინალობა. ადამიანი აღიქვამს მის ორგანიზმში გამავალ სამრენველო სიხშირის ცვლად დენს, როდესაც დენის ძალა (0,6-1,5) მა-ის ტოლია (მუდმივი დენისთვის – 5-7 მა). დენის ძალის გაზრდის დროს მისი ზემოქმედება ძლიერდება და 10 მა ცვლადი დენის (მუდმივი დენისათვის – 60-80 მა) ზემოქმედებისას ხდება ხელის კუნთების უნებლიე შეკუმშვა, რის გამოც ადამიანს არ შეუძლია სხვისი დახმარების გარეშე განთავისუფლდეს დენგამტარი ნაწილისაგან. 10 მა-ზე მეტი დენის დროს ხელი პარალიზდება და ძნელდება სუნთქვა. რაც მეტია დენის ძალა, მით უფრო სწრაფად ირღვევა ფილტვებისა და გულის მუშაობა. 100 მა და უფრო მეტი სიდიდის სამრენველო სიხშირის ცვლადი დენის დროს თითქმის მყისიერად (2-3 წმ-ის შემდეგ) წყდება ფილტვებისა და გულის მუშაობა. ელექტრული დენით დაშავების შედეგზე დიდ გავლენას ახდენს დაშავებულის სხეულში დენის გავლის გზა. თუ დენის გავლის გზაზე აღმოჩნდება სიცოცხლისათვის ისეთი მნიშვნელოვანი ორგანოები, როგორიცაა გული, ფილტვები, თავის და ზურგის ტვინი, მაშინ დაშავების საფრთხე მეტად დიდია. ელექტროტრავმების ანალიზის შედეგად დადგენილია, რომ დე-

ნის გავლის გზები მრავალგვარია: „ხელი-ხელი“, „ხელი-ფეხი“, „თავი-ფეხები“, „ფეხი-ფეხი“, და სხვა. ვინაიდან დენი უშუალოდ მოქმედებს ამ ორგანოებზე, ამიტომ ორგანიზმში დენის გავლის გზებიდან ყველაზე სახიფათოა გზა „მარჯვენა ხელი – ფეხები“, ხოლო ყველაზე უსაფრთხო გზა – „ფეხი-ფეხი“. „ფეხი-ფეხი“, შემთხვევაში გულზე გაივლის საერთო დენის 0,4 %-ი, ხოლო „ხელი-ხელი“-ს დროს კი – 3,3 %-ი. ადამიანის სხეულის წინალობა ცვლადი სიდიდეა იგი დამოკიდებულია კანის მდგომარეობაზე, გარემო პირობებზე, ელექტრული წრედის პარამეტრებზე და სხვა. ადამიანის სხეული ელექტროდენის გამტარია. ელექტრულ დენს დიდ წინალობას უწევს კანი. კანი შედგება ორი ძირითადი ფენისაგან. გარე-ეპიდერმისისა და შიგა-დერმისაგან. ეპიდერმისი თავის მხრივ შედგება რამოდენიმე ფენისაგან, რომელთაგან ყველაზე გარეთა ფენაა რქოვანა. მშრალ და დაუზიანებელ მდგომარეობაში რქოვანა დიელექტრიკია, მისი ხვედრითი წინალობა შეადგენს (10^5 - 10^6) ომს, რქოვანას დაზიანების შემთხვევაში ორგანიზმის წინალობა (1000-5000) ომამდე ეცემა. ადამიანის ორგანიზმის წინალობას თვლიან მუდმივად. რიცხობრივად იგი 1000 ომის ტოლია. ტენიანობა მნიშვნელოვნად ამცირებს წინალობას და მისი სიდიდე შეიძლება ორგანიზმის შიგა წინალობამდე 500 ომამდე დაეცეს. შიგა ორგანოების წინალობა უდრის (200-500) ომს. ადამიანის დაუტენიანებელი სხეულის წინალობაა (10-100) კომი-ის ფარგლებში, ხოლო დატენიანების შემთხვევაში ეცემა (800-1000) ომამდე. სასიკვდილო შედეგს ჰქონდა ადგილი 60 ვ-ზე ნაკლები ძაბვის დროს. მშრალ შენობებში დასამგებად ითვლება 36 ვ-მდე ძაბვა, ხოლო ნესტიან და ცხელ შენობებში მუშაობის დროს 12 ვ-მდე ძაბვა. რაც მეტია დენის მოქმედების დრო, მით უფრო მცირე სიდიდის დენია სახიფათო. პრაქტიკულად მიღებულია, რომ თუ დენის ზემოქმედების დრო არ აღემატება (0,1-0,2) წმ-ს, მაშინ უზრუნველყოფილია უსაფრთხოება. მექანიკური დაზიანება დენის ზემოქმედებით კუნთების უნებლიე კრუნჩხვითი შეკუმშვის შედეგია, რის გამოც შეიძლება ადგილი ჰქონდეს კანისა და სისხლძარღვების გაგლეჯვას, აგრეთვე სახსრების ამოვარდნას და ძვლების მოტეხილობასაც კი. ადამიანის ორგანიზმზე ელექტრული დენის ზემოქმედებამ შეიძლება გამოიწვიოს სიკვდილი ელექტრული შოკის, გულის მუშაობისა და სუნთქვის მოშლის გამო. გულის კუნთზე ელექტრული დენის ზემოქმედებისას წარმოიქმნება გულის ფიბრილაცია ანუ გულის კუნთის უჯრედების ქაოსური და სწრაფი არათანაბარი შეკუმშვა, რომლის დროსაც გული ვეღარ მუშაობს როგორც ტუმბო, რის გამოც წყდება ორგანიზმში სისხლის მიმოქცევა და შეიძლება მომენტალური სიკვდილით დამთავრდეს. ცვლადი დენის შემთხვევაში ზღვრული ფიბრილაციური დენის ძალა უდრის 100 მა-ს, მუდმივი დენის შემთხვევაში – (300-500) მას. 5 ა-ზე მეტი დენი მყისიერად აჩერებს გულს. გულზე დენის ხანგრძლივი მოქმედება მთავრდება მძიმე შედეგით. ფიბრილაციის გამო დენით დაშავების სიმძიმე დამოკიდებულია იმაზე, თუ კარდიოციკლის რომელ ფაზას ემთხვევა გულზე დენის გავლის დრო. თუ დენის მოქმედების ხანგრძლივობა უდრის ან აღემატება კარდიოციკლის დროს (0,75-1) წამი გამავალი დენი გადაფარავს გულის მუშაობის ყველა ფაზას, რაც საშიშია ორგანიზმისათვის. თუ დენის მოქმედების დრო 0,2 წამით მოკლეა კარდიოციკლის ხანგრძლივობაზე, დაშავების სიმძიმე მკვეთრად მცირდება. ელექტრული შოკი არის ორგანიზმის თავისებური მძიმე ნერვულ-რეფლექტორული რეაქცია ელექტრული დენის ამგზნები მოქმედების საპასუხოდ, რასაც თან სდევს სუნთქვის, სისხლის მიმოქცევისა და ნივთიერებათა ცვლის სახიფათო მოშლა. შოკის მდგომარეობა გრძელდება რამდენიმე წუთიდან 24 საათამდე. რის შედეგად შეიძლება ორგანიზმი დაიღუპოს. ადამიანის ორგანიზმში დენის გავლა იწვევს თერმულ, მექანიკურ, ქიმიურ და ბიოლოგიურ ზემოქმედებას, რაც გამოიხატება ელექტრული ტრავმებისა და ელექტრული დარტყმის სახით. ელექტრულ ტრავმებს მიეკუთვნება კანის მოლითონება. კანის მოლითონება არის კანის სიღრმეში ელექტრული რკალის მაღალი ტემპერატურის ზემოქმედებით გამდნარი ლითონის უმცირესი ნაწილაკების შეჭრა (ლითონის მიერ კანქვეშ შეტანილი სითბო) [2,3,4,5,6,7,8].

ადამიანის სხეულში გამავალი დენი იწვევს სპეციფიკურ პროცესებს, რაც დამლუპველია ჯანმთელობისათვის. ორგანიზმზე დენის ზემოქმედების სამ ხარისხს ანსხვავებენ: საგრძნობი, არგამშვები და ფიბრილაციური. საგრძნობი დენი (0,6-10) მა იწვევს სუსტ ქავილს და ოდნავ ჩხვლეტას. ის არ არის სიცოცხლისათვის სახიფათო, მაგრამ, ხანგრძლივი ზემოქმედებისას საგრძნობი დენი უარყოფითად მოქმედებს ადამიანის ჯანმრთელობაზე, იწვევს დაურწმუნებლობას და შეცდომებს მოქმედებაში. (3-5) მა დენი იწვევს ხელის მთელი მტევნის გაღიზიანებას. (8-10) მა დენის დროს ტკივილი მკვეთრად ძლიერდება და მოიცავს მთელ ხელს. ხელის მტევნისა და წინამხარის კუნთები უნებლიედ იკუმშება. არაგამშვები დენი (10-50) მა იწვევს აუტანელ ტკივილს, ამასთან ერთად კრუნჩხვა ისე ძლიერდება, რომ დაზარალებული ვერ შლის ხელს, რომელიც ხდება დენის გამტარი ნაწილი. (25-50) მა დენი მოქმედებს არა მარტო ხელის კუნთებზე, არამედ მთელ სხეულზეც, მკერდის კუნთების

ჩათვლით. ამ დროს ვინროვდება სისხლძარღვები, მაღლა იწევს წნევა, ძნელდება გულის მუშაობა, დაზარალებული კარგავს გონებას. ასეთი დენის ხანგრძლივმა ზემოქმედებამ შეიძლება გამოიწვიოს სუნთქვის შეწყვეტა და სიკვდილიც კი. ფიბრილაციური დენი 100 მა-მდე გაივლის იგივე გზას, აღწევს ღრმად მკერდში და ალიზიანებს გულის კუნთებს, ასეთი დენი ძალიან სახიფათოა: ზემოქმედების დაწყებიდან (1-2) წმ-ში იწყება გულის კუნთების ხშირი შეკუმშვა (ფიბრილაცია), წყდება სისხლის მიმოქცევა სისხლძარღვებში და ადამიანი კვდება. 1ა-ზე მეტი დენი (როგორც ცვლადი, ასევე მუდმივი) იწვევს გულის უეცარ გაჩერებას ფიბრილაციის მდგომარეობის გაუვლელად. ელექტროდენით დაზიანებისგან ადამიანის დასაცავად გამოიყენება ძირითადი და დამატებითი დამცავი ღონისძიებები. ძირითადი დამცავი ღონისძიებებია: დამინება და დანულება. დამინება სხეულის ელექტრული შეერთებაა დედამიწასთან, რის გამოც ხდება მუხტის მიწაში გადასვლა. დედამიწის სფერო ზომით გაცილებით აღემატება მის ზედაპირზე მყოფ სხეულებს, ამიტომ მასთან შეხებისას დამუხტული სხეული გადასცემს მას თითქმის მთელ მუხტს და ელექტრულად ხდება ნეიტრალური. ამ მოვლენას ეფუძნება ე.წ. ბიოკორექტორთა (ექსტრასენსთა) „ყველა სახის დაავადებისაგან განმაკურნებელი“ ზემოქმედება. პაციენტის ქარბი მუხტისაგან განთავისუფლება, რაც შესაძლებელია პიროვნებამ თავად განახორციელოს საკუთარი სხეულის დამინებით. მაგ., ონკანის მიღზე გარკვეული დროით ხელის დადებით, მიწაზე ფეხშიშველა სიარულით, მის სხეულთან ხანგრძლივად შეხებაში მყოფი საყოფაცხოვრებო ნივთების დამინებით [4,5,6,7,8].

ადამიანები უძველესი დროიდან იყენებდნენ ვერცხლსა და ოქროს, როგორც უნიკალური თვისებების მქონე ლითონებს. მეცნიერთა აზრით, ჰიპერტონიით დაავადებულთათვის ვერცხლის ნაკეთობების ტარება რეკომენდებული არა არის, მათ ოქრო დაეხმარებათ, რომელიც ძლიერი მატონიზირებელი საშუალებაა და წნევის დარეგულირების ეფექტით გამოირჩევა. სასურველია, ვერცხლი ატარონ იმ ადამიანებმა, რომლებსაც თავის ტკივილი სტანჯავთ ან ხშირად არიან გაღიზიანებულნი, რადგან მეცნიერების აზრით, ვერცხლს დამამშვიდებელი ეფექტი აქვს, ოქრო კი პირიქით – ტონუსს მაღლა სწევს. თუ ფარისებრი ჯირკვლის პრობლემა გაქვთ, უნდა ატაროთ ქარვის სამკაული, ხოლო თუ ეს სამკაული (მაგალითად, ყელსაბამი) ვერცხლისგან არის დამზადებული, მაშინ გავლენა კიდევ უფრო სასიკეთო იქნება. (სიტყვა „ქარვა“, ბერძნულად ნიშნავს ელექტრონს, აქედან წარმოსდგა სიტყვა „ელექტრობა“).

ქსოვილის წინააღობის დამოკიდებულება ცვლადი დენის სიხშირეზე ნორმის პირობებში (1) და კვდომის პროცესში (2,3,4).

ცოცხალ ქსოვილებს ახასიათებს აქტიური (ომური) და რეაქტიული (ტევადური) წინააღობა. ცოცხალ ქსოვილებში ინდუქციური უბნები არ ვლინდება. მათ პასიურ ელექტრულ პარამეტრებს უწოდებენ. ჯამურ წინააღობას იმპედანსს უწოდებენ:

$Z = \sqrt{R_0^2 + R_c^2}$; R_0 - ომური წინააღობა, - ტევადური წინააღობა $R_c = 1/\omega c$; ციკლური სიხშირე ; **ხოლო ? – ცვლადი დენის სიხშირე.** როგორც აღვნიშნეთ, ბიოლოგიურ სისტემას ახასიათებს სხვადასხვა გამტარობის უბნები, რაც იწვევს მათში დენის გავლისას მუხტების დაგროვებას. ბიოლოგიური სისტემა შეიძლება წარმოვიდგინოთ ომური და ტევადურ წინააღობათა შეერთების ისეთ კომბინაციად, რომელშიც არის როგორც პარალელურად, ასევე მიმდევრობით შეერთებული უბნები. ორგანოთა და ქსოვილთა უმეტესობას მაქსიმალური ელექტროგამტარობა ახასიათებს 10^6 ჰერცზე. კონდენსატორი ცვლადი დენისთვის, მუდმივისგან განსხვავებით, დიდი წინააღობა არ არის. ამიტომ ცვლადი დენის შემთხვევაში ბიოლოგიური ობიექტის ელექტროგამტარობის გაზომვით შეგვიძლია უფრო მდიდარი ინფორმაციის მიღება. ელექტროგამტარობის გაზომვის მეთოდი ბიოლოგიასა და მე-

დიცინაში გამოყენებულია ერთი მხრივ, ცოცხალ სისტემათა ელექტროფიზიკური მახასიათებლების შესასწავლად, მეორე მხრივ კი, მეტად მნიშვნელოვანია მათი ფუნქციური მდგომარეობის შეფასებისათვის. ცოცხალ ობიექტთა ელექტრული პარამეტრების მნიშვნელობა არსებითად არის დამოკიდებული სხვადასხვა ფაქტორზე. მაგ., ადამიანის კანის ელექტროგამტარობა იცვლება მეტეოროლოგიური ფაქტორების: ტემპერატურის, წნევის, ტენიანობისა და სხვ. შეცვლის დროს. მათი მნიშვნელობა ასევე არსებითად არის დამოკიდებული ობიექტის ფუნქციურ მდგომარეობაზე. ცდებით დადგენილია, რომ ელექტროგამტარობის დისპერსია ქსოვილთა კვდომის პროცესში თანდათან მცირდება, მკვდარი ქსოვილისათვის კი დისპერსია საერთოდ არ აღინიშნება. მახასიათებელი პოლარიზაციული ეფექტები და ელექტროგამტარობის დისპერსია მხოლოდ ცოცხალი ობიექტებისათვის არის დამახასიათებელი. მკვდარი ქსოვილის წინააღმდეგობა სიხშირეზე არ არის დამოკიდებული (მე-4 გრაფიკი). ორგანიზმის ფუნქციონირებისას მის ცალკეულ ქსოვილებში და ორგანოებშიუმეტეს შემთხვევაში ლოკალური ბიოდენები წარმოიქმნება. ასეთი ბიოდენები მაგნიტური ველის სუსტი წყაროებია. სუსტი მაგნიტური ველი წარმოიქმნება ორგანიზმში სიგნალების, ნერვული გზებით მოქმედების პოტენციალის გავრცელებისას. მაგალითად, ბაყაყის საჯდომ ნერვში მოქმედების პოტენციალის გავრცელებისას წარმოიქმნილი მაგნიტური ველის ინდუქცია დაახლოებით $0,12$ ნტლ-ის ტოლია (16 ნტლ= 10^{-9} ტლ); ხელის გაშლის, ან მხრის მოხრის დროს, მის ზედაპირზე წარმოიქმნილი მაგნიტური ველის ინდუქცია კი $1 \cdot 10^{-5}$ ნტლ-ს უდრის. ადამიანის ორგანოებს შორის გულის მაგნიტური ველი ყველაზე უფრო დიდია და დაახლოებით დედამიწის მაგნიტურ ველზე ($H=0,5$ ერსტედ) მილიონჯერ ნაკლებია. გულის მაგნიტური ველის დაძაბულობა ცვლადი სიდიდეა. მისი სიხშირე (8-12) ჰც-ის ფარგლებშია. მაგნიტური ველი გულის ელექტრული ველის ცვლილების სინქრონულია. მიუხედავად იმისა, რომ ორგანოები და ქსოვილები სუსტ მაგნიტურ ველს წარმოქმნიან, თანამედროვე მეთოდებით შესაძლებელია მათი დაძაბულობის (მაგნიტური ინდუქციის) გაზომვა ასეთ მეთოდებს მაგნიტოგრაფიას უწოდებენ [3,4,5].

გულის მოქმედება ავტომატურია. ავტომატიზმს ხსნიან აგზნების გაჩენით. გულის კუნთში აგზნებულ და აუგზნებელ უბნებს შორის ჩნდება პოტენციალთა სხვაობა ($0,001-0,01$ ვ-ია), ის წარმოქმნის ელექტრულ დენს, რაც გამოისახება ელექტრო კარდიოგრამით. პოტენციალთა სხვაობა სიდიდით ($60-90$) მვ-ის მილი ვოლტის ($მვ=10^{-3}$ ვ) ე.ი. ($0,06-0,09$) ვ-ია. ექსტრასენსი (ლათ. extra მეტისმეტად და sensus გრძნობა) – შეგრძნება, ე.წ. „ბიოველის“ მქონე პირია, რომელიც ამ თავისი თვისების გამოყენებით (ხელის დადებით) მკურნალობს ზოგიერთ დაავადებას. კანის გაღვანური რეფლექსი, სხვადასხვა გამღიზიანებლის მოქმედების, ან ფსიქიკური განცდის შედეგად კანის ორ უბანს შორის პოტენციალთა სხვაობის, ან ელექტრული წინააღმდეგობის ცვლილებაა, ჩვეულებრივ კანის გაღვანურ რეფლექსს აღრიცხავენ ამ ორი მაჩვენებლის გაზომვით ხელის მტევნის შიგნითა და გარეთა ან ორივე მტევნის შიგნითა ზედაპირს შორის. ბიოპოტენციალის უარყოფითი გადახრა, ან ელექტრული წინააღმდეგობის შემცირება გამოწვეულია ცენტრალური ნერვული სისტემიდან მოსული იმპულსებით. გულის მთელი ციკლის ხანგრძლივობა დაახლოებით ($0,75-0,80$) წმ-ია; შესაბამისად, გულისცემის სიხშირე, ე.ი. შეკუმშვათა რაოდენობა წუთში – ($70-75$) ($50-100$); გულისცემის სიხშირეზე დიდი გავლენას ახდენს ინტენსიური კუნთოვანი მუშაობა, რომლის დროსაც მან შეიძლება ($160-200$)-სკარგად ნავარჯიშევ სპორტსმენებში კი – ($220-240$)-ს მიაღწიოს. ყველაზე დაბალი სიხშირეა ძილის დროს ($60-75$), პათოლოგიურ შემთხვევაში გულისცემის სიხშირე შეიძლება ძლიერ დაეცეს ($20-25$)-მდე. გულისცემის სიხშირის შეცვლა უმთავრესად დიასტოლის შემოკლების ხარჯზე ხდება. სრულიად ჯანმრთელი ადამიანის გულის ცემა 72 -ია. სუნთქვის სიხშირე კი 24 -ი ($16-20$). ახალშობილის გული წუთში ($130-160$)-ჯერ ძგერს [9,10].

ძილი ადამიანისათვის მეტად აუცილებელი რამ არის. სიცოცხლის ერთ მესამედს ძილში ვატარებთ. 75 წლიდან 25 წელი გვძინავს. ყველაზე დიდხანს ბავშვებს უნდა ეძინოთ – არანაკლებ 10 სთ, მოზრდილებს 4 -დან 10 სთ-მდე.

ადამიანს შეუძლია გაიგონოს 20 ჰც-დან $16\ 000$ ჰც-მდე სიხშირის (ახალგაზრდობაში – $20\ 000$ ჰც) ხმოვანი სიგნალი (ლაპარაკი, ბგერა, ხმაური, მუსიკა). ბგერების აღქმისათვის საჭიროა სიხშირეთა დიაპაზონი. დინამიკური დიაპაზონი ძირითადად იკავებს ადამიანის აღქმის მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილს – სიხშირის მიხედვით ($120-8000$) ჰც-ს ხოლო ინტენსივობის მიხედვით ($50-90$) დბ-ს [2].

თვალი აღიქვამს სხივური ენერგიის ნაკადს (შუქს), რომელიც წარმოადგენს ელექტრომაგნიტურ რხევებს, რომელთა ტალღის სიგრძეები მდებარეობენ ($396-760$) ნმ-ის (მილიმიკრონის) ფარგლებში (ოპტიკური დიაპაზონი) 1 ნმ= 10^{-7} სმ. სატელევიზიო გამოსახულების სიგნალების ძირითადი პარამეტრების – მინიმალური სიხშირის, კადრების სიხშირის შერჩევა მჭიდროდაა დაკავშირებული მხედ-

ველობის განსაკუთრებულ თვისებებთან. მხედველობის აღქმის ინერციულობა – ადამიანის თვალს მიღებული სინათლით შთაბეჭდილება შეუძლია შეინარჩუნოს (0,1-0,4) წმ-ის განმავლობაში, მას შემდეგ რაც თვალზე შუქის ზემოქმედება შეწყდება დროის იმ მონაკვეთით, რომლის განმავლობაშიც ფოტოქიმიური რეაქციები მიმდინარეობს. მოძრაობის განუწყვეტლობის შთაბეჭდილება გვრჩება, თუ კადრების რიცხვი, რომლებიც ერთმანეთს თითოეულ წამში ცვლიან, 24-ზე ნაკლები არაა. თუ კადრების რიცხვი წამში ნაკლებია, მოძრაობა წყვეტილი (მოციმციმე) ხდება. ეს შეიმჩნევა ძველი კინოფილმების ნახვისას, რომლებიც გადაღებულია წამში 16 კადრის სიჩქარით. კინოფილმის პროექციის დროს გამოიყენება სიჩქარე წამში 24 კადრი. სატელევიზიო ეკრანზე ასახული ერთი სრული კადრი აშშ-ში (კანადაში, იაპონიაში, კარიბის ზღვის ქვეყნებში). სატელევიზიო გამოსახულება (NTSC) ფორმირდება 525 სტრიქონის შემცველი 30 ცალკეული კადრისაგან წამში, ხოლო დიდ ბრიტანეთში (ევროპის ქვეყნების უმრავლესობაში) (PAL) – 625 სტრიქონის შემცველი 25 ცალკეული კადრისაგან წამში, რაც სრულიად საკმარისია გლუვი მოძრაობის შთაბეჭდილების მისაღებად. SECAM სატელევიზიო მაუწყებლობის სტანდარტი (საფრანგეთი, აღმოსავლეთ ევროპა, ყოფილი პოსტსაბჭოური ქვეყნები), რომელიც იყენებს 819 სტრიქონულ გამოსახულებას და უზრუნველყოფს PAL-ზე ან NTSC-ზე უკეთეს ხარისხს; SECAM-ი გამოიყენება საფრანგეთში და აღმოსავლეთ ევროპაში. სატელევიზიო ტრანსლაციის სტანდარტი რომელიც უზრუნველყოფს ნათელ და ბევრად ხარისხიან გამოსახულებას ვიდრე არსებული სტანდარტები; არსებობს რამოდენიმე ასეთი სტანდარტი – იაპონური სტანდარტი MUSE იყენებს 1125 ხაზს თითოეულ კადრზე, ხოლო ევროპული სტანდარტი HD-MAC, იყენებს 1250 სტრიქონს კადრზე. გამოსახულების ფორმატია (4:3). ეს შეესაბამება კარგი ხედვის პირობებს, რომლის კუთხური სიდიდეებია 120° ვერტიკალთან, ან 160° ჰორიზონტალთან. მონიტორების სიგანის სიგრძესთან შეფარდებაა, რის გამოც ეკრანის ზომა ჩვეულებრივად განისაზღვრება დიაგონალის სიგრძით. კინესკოპის ეკრანის დიაგონალური ზომების სტანდარტებია: 16 სმ; 23 სმ; 31 სმ; 35 სმ; 47 სმ; 50 სმ; 53სმ; 59 სმ; 67სმ.

ადამიანის სალი თვალის მთავარი ფოკუსური მანძილი 25 სმ-ის ტოლია. ადამიანის თვალის ღრუ ამოვსებულია გამჭვირვალე სითხით, რომლის გარდატეხის მაჩვენებელი შეადგენს 1,33-ს; ხოლო თვალის ბროლისა 1,44-ს. სხეულის გამოსახულება, რომელსაც თვალი ხედავს, ბადურაზე თავსდება. იგი ნამდვილი, შემცირებული და შებრუნებულია. საგნის პირდაპირ, არაშებრუნებულ გამოსახულებას ადამიანი ხედავს თავის ტვინის მაკორექტირებელი მოქმედების შედეგად ამიტომ, რომ ერთ თვემდე ბავშვი ყველაფერს თავდაყირა ხედავს. არსებობს ისეთი თვალი, რომლის მთავარი ფოკუსური მანძილი 25 სმ-ზე მეტი ან ნაკლებია. თუ მეტია, ასეთ თვალს შორსმხედველს უწოდებენ, ხოლო თუ ნაკლებია – ახლო მხედველს ან ბეცს. ეს იმიტომ ხდება, რომ ზოგი თვალის სიმრუდე ნორმალურზე ნაკლებია, ზოგისა კი – მეტი. სიმრუდესა და მთავარ ფოკუსურ მანძილს შორის უკუპროპორციული დამოკიდებულება არსებობს, თვალის მესამე სახის ნაკლია ასტიგმატიზმი(ბერძ.) მინის ან თვალის ისეთი ნაკლია, როდესაც ერთი წერტილიდან გამოსული სხივები კვლავ არ გროვდება მინის ან თვალის ბადურის ერთ ფოკუსში და გამოსახულება ბუნდოვანი გამოდის. ასტიგმატიზმის მქონე თვალის რქოვანას ან ბროლის სიმრუდე არაერთგვაროვანი აქვს. ასეთი თვალის ზედაპირი ტალღისებრია, რის გამოც მას ერთი მთავარი ფოკუსის ნაცვლად მრავალი ფოკუსი აქვს. სინათლის წყაროდან გამოსული ან საგნიდან არეკლილი სხივები ოპტიკურ ღერძს სხვადასხვა წერტილში გადაკვეთენ. ამის შედეგად მკვეთრი გამოსახულების ნაცვლად მიიღება გაბნეული, განთრხმული გამოსახულება, სამივე ნაკლოვანება შეიძლება იყოს თანდაყოლილი ან შეძენილი. არის მხედველობის ნაკლი, რომლის დროსაც ადამიანი ვერ არჩევს ერთმანეთისაგან ზოგიერთ ფერს, მეტწილად მწვანესა და წითელს. დალტონიზმი არის ნაწილობითი ფერიითი სიბრმავე. ალბათ, ყველამ იცის, რომ ე.წ. მაგნიტურ დღეებში, საწოლი, რომელზეც გძინავთ, უნდა დადგათ ისე, რომ თავი ჩრდილოეთისკენ გქონდეთ მიქცეული, რადგან ასეთ შემთხვევაში გეომაგნიტური ველის ძაღწირები სხეულის პარალელურია და ამ დროს თავის ტვინი, ნერვები უკეთ ისვენებენ.ჯანმრთელობის დაცვის საერთაშორისო ორგანიზაციის ექსპერტთა კომიტეტის რეკომენდაციით ნორმალურადაა მიჩნეული სისტოლური 140 მმ.ვწყ. სვ.-მდე და დიასტოლური 90 მმ.ვწყ.სვ.-ის. სისტოლა /ბერძ./ – გულის მოქმედების ერთ-ერთი ფაზა შეკუმშვაა. დიასტოლა – ერთ-ერთი ფაზა, მოშვება, მოდუნება, რომელიც მოსდევს მის შეკუმშვას (სისტოლას) [11.12].

ამ პარამეტრების გაცნობა საინტერესოს, ზოგჯერ კი მისი ცოდნა აუცილებლობასაც წარმოადგენს. ბიოლოგიურ ობიექტებზე ზემოქმედების თვალსაზრისით ფაქტორებს შორის უმნიშვნელოვანესია გეომაგნიტური ველი, რადგან გამოთვლილია, რომ ყოველი მაგნიტური ქარიშხლის დროს 1-2

მილიონი ადამიანი იღუპება მსოფლიოში, და შესაბამისად ინტერესი ამ საკითხებთან დაკავშირებით ძალიან დიდია. მაგნე ზემოქმედების თავიდან ასაცილებლადუნდა დავიცვათ გარკვეული პროფილაქტიკური ღონისძიებები, რეკომენდაციები და გავითვალისწინოთ რჩევები.

„პოლიგრაფი“, ბერძნული სიტყვაა და ქართულად ნიშნავს „ჩანაწერთა სიმრავლეს“. პრიორიტეტი ამ ხელსაწყოს შექმნაში, რომელიც ერთდროულად ახდენდა სუნთქვისა და წნევის რეგისტრაციას (შემდგომში პულსის დაფიქსირებაც), ეკუთვნის ამერიკულ სამედიცინო ფაკულტეტის სტუდენტს დ. ლარსონს. მან 1921 წელს გააკეთა ხელსაწყო, რომელსაც დროთა განავლობაში მიიღო სახელწოდება „სიცრუის დეტექტორი“. შემდეგში ადამიანის ორგანიზმის რეაქციის რეგისტრაციის რიცხვი იზრდებოდა. 1945 წელს მოდერნიზებული პოლიგრაფი აფიქსირებდა ადამიანის წინამხრის, ბარძაყებისა ფეხების კუნთების შეუმჩნეველ მოძრაობებსაც. პოლიგრაფი, არსებითად, მრავალმიზნობრივი ხელსაწყო, რომლის დანიშნულებაც ერთდროულად მოახდინოს რამდენიმე ფიზიოლოგიური პროცესის 4-დან 16-მდე რეგისტრაცია, რომლებიც დაკავშირებულია ემოციების წარმოშობასთან: სუნთქვა, სისხლის წნევა, ბიოდენები (ტვინის, გულის, ჩონჩხისა და გლუვი მუსკულატორის და ა.შ.). ამ სახის ხელსაწყოები ფართოდ გამოიყენება კლინიკურ მედიცინაში (განსაკუთრებით, რეანიმაციული მიზნებისათვის), სამედიცინო-ბიოლოგიურ გამოკვლევებში, გამოყენებით ფსიქოფიზიოლოგიაში, რომლის ერთ-ერთ კერძო ნაწილს წარმოადგენს სიცრუის დეტექცია. სპეციალური ფსიქოფიზიოლოგიური გამოკვლევა – ეს რთული მრავალეტაპიანი პროცედურაა, რომლის დროსაც პოლიგრაფი ასრულებს ერთდერთ ფუნქციას – არეგისტრირებს ადამიანის ორგანიზმის სწრაფად-მიმდინარე რეაქციებს მისთვის გადაცემული ინფორმაციის პასუხად. შემდგომში მეცნიერულმა დამუშავებამ, პოლიგრაფის ექსპერიმენტალურმა და უფრო ფართო პრაქტიკულმა გამოყენებამ მთელი დამაჯერებლობით ცხადყო, რომ ამ ხელსაწყოს ჩვენება სავსებით ობიექტურია. მაგრამ, პოლიგრაფი ახდენს არა სიცრუის რეგისტრაციას, არამედ გამოსაცდელი პირის ბუნებრივ, ფსიქოფიზიოლოგიურ რეაქციებს, რომლებიც აჩვენებენ თუ, სახელდობრ რომელი სახეები, ობიექტები და, კერძოდ, როგორი ინფორმაცია იწვევს გამოკვლევის ქვეშ მყოფ პირის დაძაბულობას, დისკომფორტის მდგომარეობას. ითვალისწინებენ რა ადამიანის ორგანიზმის ფიქსირებადი რეაქციის ობიექტურ ხასიათს, პოლიგრაფის გამოყენებას მრავალ ქვეყანაში ახორციელებენ [13].

ადამიანთა საზოგადოების მდგრადი განვითარება ცხოვრების ის წესია, რომელიც მომავალში ღირსეული ცხოვრების საშუალებას იძლევა. განვითარება ისეთი პროცესია, რომელიც უზრუნველყოფს აწმყოს მოთხოვნილებებს, ისე რომ არ შეიზღუდოს მომავალი თაობის შესაძლებლობა თავისი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად.

ადამიანის ორგანიზმში ურთულესი ქიმიური, ფიზიკური და ბიოლოგიური პროცესები მიმდინარეობს. გაზომვათა უმეტესობა მედიცინაში ფაქტიურად ფიზიკური და ფიზიკო-ქიმიური სიდიდეების გაზომვაა. ადამიანი, როგორც ბიოლოგიური არსება, გარკვეული პარამეტრებით ხასიათდება. ამ პარამეტრების გაცნობა საინტერესოს, ზოგჯერ კი მისი ცოდნა აუცილებლობასაც წარმოადგენს.

ლიტერატურა:

1. ციბაძე ა., და გოცირიძე ნ., (1996). სამედიცინო აპარატურა. თბილისი.
2. ვეფხვაძე გ. (1979). ზოგადი ფიზიკის კურსი. ნაწილი I. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
3. ასათიანი ა., ზაქარაია ა., გიცირიძე ნ., და ხუციშვილი ლ.. (2005). სამედიცინო და ბიოლოგიური ფიზიკა. თბილისი: სტამბა „ცისნამი“.
4. ცარციძე მ., და ლომსაძე ბ.. (1995). ბიოფიზიკის საფუძვლები. თბილისი. (ბიოლოგიის კათედრა).
5. ასათიანი ა., ზაქარაია ა., გოცირიძე ნ., ანთია რ., ჭიჭინაძე გ. და კობაიძე მ.. (2007). სამედიცინო ფიზიკა და ბიოფიზიკა (ციბაძე ა., და კვაჭაძე ი. რედ.). თბილისი. 3/5563
6. კუნჭულია. თ., ლურსმანიშვილი, მ., მაჭავარიანი, ნ., ჯიქია,მ., და გეორხელიძე, დ. (2008) შრომის დაცვა. თბილისი: საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი.
7. ქვარაია ი., (2009). დამხმარე სახელმძღვანელო ელექტრომომონტაჟეთა შეგირდებისათვის. თბილისი: საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი.
8. ჯვარელია, ნ., და ჩხეიძე, ლ. (2009). შრომის უსაფრთხოება (ინფორმატიკა და მართვის სისტემები). თბილისი: საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი.
9. გაბისონია, ი. (2008). სოხუმის უნივერსიტეტის შრომები. VI ტ. საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა სერია.

10. ტატიშვილი, ქ. მასწავლებლის წიგნი. დიოგენე.
11. სტატიის ავტორი: მაიკოლომსაძეპარატულიდიაგნოსტიკა<http://diagn.co.cc/page316.htm>
12. <file:///localhost/C:/Documents%20and%20Settings/ana/Desktop/Advanced%20Medical%20Technologies%20&%20Service.mht>
13. ფიცხელაური, შ., (2005) სამეცნიერო ტექნიკური საშუალებების და სპეციალური ცოდნის გამოყენების პრობლემა გამოძიების პროცესში. (თეორია და პრაქტიკა). თბილისი.

Ann Abashidze

Some physical characteristic parameters of the human being as a biological creature

Summary

The human body passes very complex chemical, physical and biological processes. In the field of medicine majority of measurements are the measurements of physical and physico _ chemical quantities. The human being as the biological creature is characterized by certain parameters. To get familiar with these parameters are interesting and sometimes even its knowledge is necessary.

0502– ფიზიკის მეცნიერებანი

ანა აბაშიძე

ალტარნატიული ენერგია

ქვეყნის ტექნიკური განვითარების დონის ერთ-ერთი ძირითადი მაჩვენებელი არის მისი ენერგეტიკის და უპირველეს ყოვლისა, ელექტროენერგეტიკის (ელექტროენერგიის წარმოებისა და მოხმარების) მდგომარეობა. ცივილიზებული სამყაროს არსებობა დღეს ელექტროენერგიის გარეშე წარმოუდგენელია. ქვეყნის ეკონომიკის წარმართველი დარგია და აგრეთვე მისი მდგრადი განვითარების საფუძველი. ენერგეტიკის განვითარებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ყოველივე პროგრესული, რაც სწავლებისა და მეცნიერების სფეროში ხორციელდება, მომავლისათვის საჭირო სპეციალისტების მომზადების საქმეს ემსახურება. იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზუსტ და საბუნებისმეტყველო სკოლის საგანმანათლებლო პროგრამა Minor „ენერგეტიკის“ მიზანია საბაზო განათლების მიცემა შრომის უსაფრთხოებაში, ელექტრული წრედების თეორიაში, ელექტრონიკაში, ელექტროტექნიკურ მასალებში, ძალურ ელექტრონიკასა და პრაქტიკულ ელექტრონიკაში, რელეურ დაცვასა და ავტომატიკაში, ელექტრული ენერგიის გადაცემასა და განაწილებაში. სტუდენტს უნდა გამოუმუშავდეს უნარი, მიღებული ცოდნა გამოიყენოს: ელექტრული ენერგიის გადაცემისა და განაწილების სფეროში, ტექნიკაში, სამრეწველო, სატრანსპორტო, საკომუნიკაციო კომპანიებში, კომპიუტერული და ელექტრონიკის სერვისულ სფეროში, სამედიცინო დიაგნოსტიკურ ცენტრებსა და დაწესებულებებში. სასურველია მიღებული განათლების საფუძველზე უფრო მაღალ საფეხურზე სწავლის გაგრძელების შესაძლებლობისა და შრომით ბაზარზე კონკურენტუნარიანობის უზრუნველყოფა, უნდა მომზადდეს ენერგეტიკის სპეციალისტი, რომელიც შეძლებს ამ სფეროში პრაქტიკულ საქმიანობას[1,2,3].

„ენერგეტიკის“ სპეციალობის IV კურსის სტუდენტთა სამუშაო გეგმის საღებავი კურსი – ელექტრული ენერგიის გადაცემა და გავრცელების საფუძვლიანად შესწავლა ითვალისწინებს საწარმოო პრაქტიკას. ამ მიზნით სტუდენტები ასოცირებული პროფესორის გოგი ჭონიშვილის ხელმძღვანელობით 2012 წლის 24 მაისს ხადორის ჰიდროელექტროსადგურს ეწვივნენ. ჰესის თანამშრომლებმა არაჩვეულებრივი მასპინძლობა გაგვინიეს, რისთვისაც უღრმეს მადლობას ვუხდით და გამოვხატავთ მადლიერებას. ამ დაგრთან დაკავშირებულ საკითხებთან მათ ბევრი საინტერესო და საგულისხმო რამ გვიამბეს: ხადორჰესი ექსლუატაციაში 2004 წელს შევიდა. ობიექტის ადგილმდებარეობაა: სამყურისწყალი, კახეთის რეგიონი, ახმეტის რაიონი, პანკისის ხეობის სოფელი ხადორის (Xadori). ობიექტის GPS კოორდინატებია: X=529056 Y=4680273. სოფელი ხადორი ახმეტის რაიონში მდინარეების, ალაზნისა და სამყურისწყლის შესართვთან მდებარეობს. ხადორი ალაზნის ხეობის ბოლო სოფელია. სოფელი ტყეშია. ფიცრული სახლები ერთმანეთის მოშორებით დგას.ხადორში მისასვლელი გზა ცუდ მდგომარეობაშია. გზის პირას კლდეები იშლება და მგზავრებს საფრთხეს უქმნის. ჩინელი ინვესტორების დაფინანსებით, რომლებიც ხადორის ჰიდროელექტროსადგურს ფლობენ, გზაზე სარეაბილიტაციო სამუშაოები პერიოდულად ტარდება.სეზონური რეგულირებისჰიდროელექტროსადგურის დადგმული სიმძლავრეა 24 მგვტ., საშუალო წლიური გამომუშავება 100 მლნ. კვტსთ.

ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობის პროექტი საქართველოს და ჩინეთის მეგობრობის სიმბოლოა ახალი აბრეშუმის გზაზე. ხადორის ჰესის ტექნიკური პარამეტრები ასეთია: დადგმული სიმძლავრე 24 მგვტ; 2 ტურბინიანი; წნევა 278 მმწყსვ; ხარჯი 5,05³/; ბრუნთა რიცხვი 375; გაქცევის ბრუნთა რიცხვი 680; მარგი ქმედების კოეფიციენტი 91%; საქმენის გალების დრო 15 წმ; საქმენის დახურვის დრო 30 წმ; მუშა თვალის დიამეტრი 180 სმ; ჭავლის დიამეტრი 15,1 სმ; სიჩუანის ელექტროენერგეტიკული კორპორაცია (ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა). მდინარე სამყურა – ხადორჰესი; ჰესის ტიპი: დერივაციული, მოდინებაზე. ობიექტის შემადგენლობა და აღწერა: სათავე კვანძი, სადერივაციო და წნევიანი მილსადენი, გამთანაბრებელი რეზერვუარი, სადანწეო აუზი, სატურბინე მილსადენი, ჰესის შენობა, გამყვანი არხი. სათავე ნაგებობა შედგება ტიროლის ტიპის წყალმიმღებისაგან, სიმაღლით 3.0მ, რომელიც უზრუნველყოფს წყლის მაქსიმალური ხარჯის გატარებას, ასევე რ/ბეტონის წყალმიმღებისაგან და გამრეცხიანი სალექარისაგან. დერივაცია წარმოადგენს დაწნევიან ლითონის მილსადენს დიამეტრით 1,6 მ სიგრძით 3,0 კმ. დერივაციის ბოლოში მოწყობილი ლითონის გამთანაბრებელი რეზერვუარი დიამეტრით 1.6 მ. სატურბინე მილსადენი წარმოადგენს 1.2 მ დიამეტრის ლითონის მილს. ჰესის შენობა მინისზედა ნაგებობაა ზომებით გეგმაში 12X24,0 მ, სიმაღლით 18,0 მ.

გამყვანი დახურული არხი სწორკუთხა კვეთის რ/ბეტონის ნაგებობაა ზომით 2.5X2.5 სიგრძით 70,0 მ.

ხადორჭესის თანამშრომლებისგან გავიგეთ ბევრი რამ საინტერესო: 5.4 მგვტ ხადორი 2 მცირე ჰიდროელექტროსადგურის პროექტის შესახებ... კლიმატის ცვლილების ჩარჩო კონვენციის სამდივნოსა და გარემოს დაცვის სამინისტროში 2009 წლის 26 აგვისტოს (განმეორებით 2011 წლის 8 ივლისს) შპს „ფერიმ“ გააგზავნა შეტყობინება „5.4 მგვტ ხადორი 2 მცირე ჰიდროელექტროსადგურის პროექტის“ „წინასწარი განხილვის“ შესახებ. სგმ პროექტის განხორციელების შემთხვევაში მოსალოდნელია ემისიის წლიური შემცირება დაახლოებით 14,000 ტCO ექ-ით. 10. ალპანაჰესის პროექტი.

2011 წლის ივნისში სამინისტრომ გასცა ბრძნება ალპანაჰესის² პროექტის მიმართულებაზე. პროექტის სავარაუდო ღირებულება 4 100 000 ევროს შეადგენს. პირველად იქნა შემუშავებული საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობის ეკონომიკური ეფექტიანობის დადგენის მეთოდოლოგიური საფუძვლები და საავტორო უფლების დაცვით მიწოდებული სემეკი-სათვის (საქართველოს ენერგეტიკის მარეგულირებელი ეროვნული კომისია), რომელსაც მინიჭებული აქვს უფლება გასცეს ნებართვა ახალი ელექტროსადგურის ექსპლუატაციაში მიღების შესახებ. ამ მეთოდოლოგიის გამოყენებით კათედრის თანამშრომლების მიერ შექმნილი პროექტების მიხედვით განხორციელდა რამდენიმე მცირე და საშუალო სიმძლავრის ჰესის მშენებლობა, რომლებიც ამჟამად წარმატებით ფუნქციონირებენ (ასპინძა ჰესი მდ. მტკვარზე (სიმძლავრე 1,5 მგვტ), ხადორი ჰესი მდ. ალაზანზე (სიმძლავრე 25 მგვტ).

ცნობილია, რომ საქართველოს გააჩნია დიდი რაოდენობით ჰიდროენერგეტიკული რესურსები, რომლის მხოლოდ 12%-ია ათვისებული. განხორციელებულ ელექტროსადგურებს შორის აღსანიშნავია უნიკალური ენგურჰესი, რომლის დადგმული სიმძლავრე შეადგენს 1 300მგვტ-ს და იძლევა 4,5 მილიარდ კვტ.სთ-ს წელიწადში. მიუხედავად ამისა, დღეს საქართველოს ელექტროენერგიის დეფიციტი გააჩნია, რომელსაც შემოდგომა-ზამთრის სეზონში ფარავს მეზობელი ელექტროენერგეტიკული სისტემიდან ელექტროენერგიის შესყიდვა. ასევე ცნობილია, რომ საქართველოს მდინარეების ენერგეტიკული რესურსი აღემატება 80 მილიარდ კვტ.სთ-ს, საიდანაც ამჟამად განხორციელებულ 20-ზე მეტი საშუალო სიმძლავრის ჰესების ტექნიკური მონაცემების მიხედვით ათვისებულია 10 მილიარდი კვტ. საათი. ქვეყნის მთავრობის გადაწყვეტილებით, ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობაში ჩადებული ინვესტიციები ათვისებული იქნება ქართველი ინჟინრებისა და მუშა-მოსამსახურე პერსონალის აქტიური მონაწილეობით. ამის განხორციელებას კი აუცილებლად სჭირდება ახალი ტიპის სპეციალისტები, რომლით უზრუნველყოფა საქართველოში შესაძლებელი გახდება ახლო მომავალში და ჩვენი უნივერსიტეტის კურსდამთავრებულებიც შეიტანენ გარკვეულ წვლილს ამ მიმართულებით.

ენერგეტიკა საზოგადოებრივი წარმოების დარგია, რომელიც დაკავშირებულია ბუნებრივი ენერგეტიკული რესურსების გამოყენების შედეგად მიღებული სხვადასხვა სახის ენერგიის გარდაქმნასთან, განაწილებასა და გამოყენებასთან. შესაძლებელია სხვადასხვა სახეობის ენერგიის გარდაქმნა ელექტრულ ენერგიად. ამან გამოიწვია ელექტრო ენერგიის დანერგვა სახალხო მეურნეობის ყველა სფეროში. ელექტროფიკაცია გახდა ტექნიკური პროგრესის საფუძველი. ელექტროტექნიკურ დარგში მოპოვებულმა წარმატებებმა ხელი შეუწყო ჰიდრო-, თბო-, და ელექტროენერგეტიკის განვითარებას.

ბირთვული ენერგეტიკის მშვიდობიანი მიზნებისათვის გამოყენებამ დასაბამი მისცა ატომურ ელექტრო სადგურს. პირველი ატომური ელექტროსადგური 1954 წელს ამუშავდა.

მსოფლიო ენერგეტიკული რესურსებს განეკუთვნება: ატომური სახეობის გარდა ნავთობი, ბუნებრივი აირი, ფიქალი, ტორფი, შეშა) არსებობს ჰიდრო ენერგეტიკული რესურსების 2 სახეობა: განახლებადი (მზის ენერგია, ჰიდროენერგია) არაგანახლებადი (ქვანახშირი, ნავთობი, ბუნებრივი აირი). იშვიათად იყენებენ მზის, ქარის, ზღვის ტალღების აგრეთვე გარემოს თბურ ენერგიას. ქვეყანა, რომელსაც გააჩნია საკუთარი ენერგორესურსები, უზრუნველყოფს თავის ენერგოუსაფრთხოებას, ხელს უწყობს ეკონომიკის განვითარებას და ქვეყნის დამოუკიდებლობის განმტკიცებას. ამის მაგალითია მსოფლიოს მრავალი ნავთობისა და გაზის მომპოვებელი ქვეყანა [2,4,4,5]. საქართველო რომ ენერგორესურსებით მდიდარი ქვეყანაა, ეს ფაქტი კარგად არის ცნობილი და ამას მთავრობის ახალი ინიციატივაც – 15 ახალი ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობაც მოწმობს. ამ შემთხვევაში ყურადღება გავამახვილოთ არა ამ ჰესების აშენების მიზანშეწონილობის საკითხზე, არამედ ზოგადად საქართველოს ენერგეტიკულ პოტენციალზე.

როგორც ცნობილია, ჰიდრორესურსების გარდა, საქართველოს ნავთობის და გაზის მოპოვების პოტენციალიც გააჩნია. ამ საკითხზე პატრიარქის ფონდმა გაამახვილა ყურადღება და ფონდის მიერ დაფინანსებული შესაბამისი კვლევაც არსებობს. კვლევაში წერია, რომ საქართველო თავისი გეოლოგიური აგებულებით ერთდროულად მიეკუთვნება ორ ნავთობგაზშემცველ ტერიტორიას: ალმოსავლეთ შავი ზღვის ოლქს (დასავლეთ საქართველო) და სამხრეთ-კასპიის ნავთობგაზიან აუზს

(აღმოსავლეთ საქართველო). საქართველოში ნავთობისა და გაზის 1500-ზე მეტი გამოვლინებაა ცნობილი. არსებობს სხვა, არაერთი პირდაპირი ფაქტორიც, რომლებიც ცხადყოფს ქვეყნის ნავთობ-გაზიანობის მაღალ პოტენციალს. 1981-1983 წლებში ნავთობის მოპოვებასაც კი ჰქონდა ადგილი. 90-იან წლებში უცხოელ ექსპერტთა ჯგუფმა შეისწავლა საქართველოს ნავთობისა და გაზის მოპოვების პოტენციალი. მათი დასკვნით, საქართველოში ტექნიკურად ამოსაღები ნავთობის რაოდენობა შეადგენს 1 მილიარდ 200 მილიონ ტონას. ქვეყანამ ეს ეკონომიკური ეფექტი შესაძლოა მიიღოს 40-60 წლის განმავლობაში, თუკი ქვეყანაში შეიქმნება ნავთობისა და გაზის ძიებისა და მოპოვების ხელსაყრელი პირობები, – აღნიშნულია კვლევაში. ერთადერთი სერიოზული რესურსი, რაც გაგვაჩნია, ეს არის ჰიდრორესურსები. დანარჩენი ალტერნატიული რესურსები საქართველოსთვის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი არ არის. ყველაზე არსებითი მოცულობის იყო ჰიდრორესურსი [1,2].

ელექტროენერგიის გამომუშავება ხდება ელექტროსადგურებში, რომლებიც ელექტროენერგიის მისაღები დანადგარების მიხედვით იყოფიან: 1) თბოელექტროსადგურებად (ჰიდროტურბინები). 2) არსებობენ აგრეთვე ქარისა და მზის სხივების ენერგიაზე მომუშავე ელექტროსადგურები. საქართველოში უხვი ჰიდრორესურსების, ანუ წყლის დიდი მარაგების არსებობის გამო ყველაზე მეტად არის გავრცელებული ჰიდროელექტროსადგურები. ჰიდროელექტროსადგურებში იყენებენ წყლის ნაკადის ენერგიას. მათი მოწყობილობა და განლაგება დამოკიდებულია მდინარის დინების ხასიათზე. მთლიან სისტემაში შედის:

1. წყალსაცავი (ბუნებრივი ან ხელოვნური);
2. ჰიდროტურბინა კაშხალით (წყლის ვარდნისათვის);
3. ამამალეული ტრანსფორმატორული ქვესადგური;
4. მაღალვოლტაჟიანი ელექტროგადაცემის ხაზები;
5. დამაბლელი ტრანსფორმატორული ქვესადგური; ელექტროენერგიის მიმღებები და მომხმარებლები.

ელექტროქვესადგურები არის ელექტროენერგიის გადაცემისა და განაწილების სისტემის ნაწილი, რომელშიც ხდება ელექტრო ძაბვის მომატება, ან დაბლვა ტრანსფორმატორის საშუალებით. ტრანსფორმატორი არის სტატიკური ელექტრომაგნიტური ინდუქციის საშუალება რომელიც ცვლადი დენის წრედში ერთი სიდიდის ძაბვას გარდაქმნის მეორე სიდიდის ძაბვად სიხშირის შეუცვლელად და სიმძლავრის მცირე დანაკარგებით.

გენერატორი არის მოწყობილობა, რომელშიც მბრუნავი ნაწილის მექანიკური ენერგია გარდაიქმნება ელექტრულ ენერგიად. გენერატორების პირველად ამძრავად შეიძლება გამოყენებულ იქნას ორთქლის ძალა და ტურბინა, შიდა წვის ძრავა, ქარის ენერგია და გაზის ტურბინა, წყლის ძალა. გენერატორი არის ელექტროსადგურის ძირითადი ელემენტი, რომლის საშუალებით ხდება დენის გამომუშავება. მის ტიპზეა დამოკიდებული ელექტროსადგურის მუშაობა.: ჰიდროგენერატორი, ქარის ძრავა [1,2,3].

ელექტრომომარაგება მოიაზრება როგორც თანამედროვე საზოგადოების უმთავრესი საჭიროება. XIX საუკუნის ბოლოსთვის ელექტროსადგურები აშენდა მსოფლიოს მრავალ დიდ ქალაქში, თუმცა გავიდა ათწლეულები, სანამ გარეუბნები და სოფლები მიიღებდნენ ელექტროენერგიას. დღესდღეობით ელექტრობა იმდენად ნაცნობი და მისაღები ფორმაა ენერგიისა, რომ მას უბრალოდ უწოდებენ „სიმძლავრეს“ – ტერმინს, რომელსაც თავისი საკუთარი მეცნიერული განსაზღვრება გააჩნია (სისწრაფე, რომლითაც ენერგია მოიხმარება). თანამედროვე ელექტროსადგურების უმრავლესობა გენერატორის საბრუნებლად იყენებს ტურბინებს. ისინი ბრუნავენ წყლის ნაკადის მეშვეობით ჰიდროელექტროსადგურებში ან ორთქ-

ლის ნაკადის მეშვეობით, რომელიც მიიღება წყლის ადულებით ნავთობის, ქვანახშირის, ბირთვული საწვავის წვის შედეგად, ან რაიმე სხვა სათბობის გამოყენებით. ნაკლებად განვითარებულ რეგიონებს შეუძლიათ მიიღონ თავიანთი ელექტრობა ადგილობრივი გენერატორის მეშვეობით. თანამედროვე ელექტროსადგურების უმეტესობა ელექტროენერგიის მისაღებად საწვავს წვავს და ამით წყალს აცხელებს. ცხელი წყალი ორთქლად იქცევა, რომელიც გიგანტური ტურბინების ფრთებს აბრუნებს, სწორედ ისე, როგორც ბავშვი აბრუნებს სათამაშო წისქვილის ფრთებს შებერვით. მბრუნავი ტურბინები წარმოადგენს უზარმაზარ მანქანებს, გენერატორებს, რომლებიც ელექტროენერგიას გამოიმუშავენ.

მეცნიერებმა ელექტროენერგიის მიღების რამდენიმე განსხვავებული (ალტერნატიული) ხერხი გამოიგონეს. ამის ერთ-ერთი მაგალითი ჰიდროელექტროსადგურებია, სადაც წყლის ენერგია გამოიყენება. წყალი მაღალი კაშხლიდან ეცემა და ტურბინებს ამოძრავებს, ისე, რომ მავნე ნარჩენებს არ გამოყოფს. ქარი ენერგიის კიდევ ერთი უსაფრთხო წყაროა. ქარის გიგანტური წისქვილების არმია გაშლილი როგორც ხმელეთზე, ისე ზღვაში. ქარი ასეთი წისქვილის პროპელერს აბრუნებს, რაც თავის მხრივ, ტურბინის ბრუნვას იწვევს. ქარის წისქვილების მიერ გამოიმუშავებული ენერგიით შესაძლებელია აკუმულატორების დატენვა და უქარობის დროს მათში დაგროვილი ელექტროენერგიის გამოყენება. ქარის ძრავიან გენერატორებში გამოიყენება ქარის ძალა. ქარის ენერგია შეიძლება გამოყენებულ იქნას, თუ ქარის სიჩქარე არის 3 მ/წმ-ზე მეტი. მზის ენერგია კიდევ ერთი წყაროა, რომელიც მომავლის იმედს გვაძლევს. დღეს მზის ენერგიით მიღებული ელექტროენერგია ძვირია, მაგრამ მეცნიერები იაფი გზების მოძებნას ცდილობენ. მეცნიერები შეისწავლიან, აგრეთვე, გეოთერმული ენერგიის გამოყენების პერსპექტივასაც. ეს გულისხმობს დედამიწის ქერქის ქვეშ – შესაძლო 15 კილომეტრის სიღრმეზე – დაგროვილი დიდძალი სითბოს გამოყენებას წყლის გასათბობად და ტურბინების ასამუშაველად.

საწვავის არჩევანი

არსებობს რამდენიმე სახის საწვავი, რომელსაც ელექტროსადგურებში წყლის გასაცხელებლად იყენებენ. დღეს ყველაზე ხშირად გამოიყენება ქვანახშირი, გაზი, ნავთობი და ბირთვული საწვავი. ქვანახშირი, გაზი და ნავთობი ცნობილია, როგორც ნამარხი საწვავი, იმიტომ, რომ ისინი მილიონობით წლის წინ დაღუპული ცხოველებისა და მცენარეების ნაშთებისგანაა წარმოქმნილი. ტრადიციულ ელექტროსადგურებში ნამარხ საწვავს წვავენ და ამ გზით დიდი რაოდენობის წყალს აცხელებენ. ბირთვულ ელექტროსადგურებზე კი ელექტროენერგიის მისაღებად ბირთვული საწვავი გამოიყენება. მაგალითად ურანი. ურანს ლუმელში არ წვავენ. ამის ნაცვლად, მის ატომებს ხლეჩენ და ამის შედეგად გამოყოფილ დიდძალ სითბურ ენერგიას მაღალი წნევის მქონე ორთქლის მისაღებად იყენებენ. ელექტროსადგურებში ნამარხი საწვავის გამოყენება გარემოს აბინძურებს და ატმოსფეროს დიდ ზიანს აყენებს. მაგალითად, ამას შეიძლება მოჰყვეს მჟავური წვიმები. ბირთვული ელექტროსადგურები ჰაერს არ აბინძურებს, მაგრამ, სამაგიეროდ, აქ მიღებული ნარჩენები რადიაქტიურია (გამოყოფს სახიფათო რადიაციას). ბირთვული აფეთქების ერთ-ერთი გამანადგურებელი ფაქტორი კაცობრიობის ისტორიაში უდიდესი რადიაქტიური მონამვლა მოხდა ჩერნობილის (უკრაინა) ელექტროსადგურის კატასტროფის დროს 1986 წელს, რომლის დამაზიანებელი ფაქტორები დღესაც მოქმედებს საქართველოს ტერიტორიაზე. ყველაზე საშიშელი ბირთვული კატასტროფაა – ჩერნობილი და ფუკუშიმა, 1957 წლის კიშტიმის ტრაგედია. ჩერნობილის და კიშტიმის ტრაგედიის მიზეზი უსაფრთხოების ზომების უგულებელყოფა გახდა. იაპონიაში ფუკუშიმას ატომურ სადგურზე მომხდარი ავარიის მიზეზი ცუნამი იყო. საფრანგეთის ტერიტორიაზე 58 ბირთვული რეაქტორია განთავსებული, რაც ქვეყნის ელექტროენერგიის 79 % -ის გამოიმუშაებას უზრუნველყოფს. 2008 წელს ივლისში საფრანგეთში, ატომურ სადგურზე მომხდარი ავარიის შედეგად, ურანის გაჟონვა და რადიაქტიურ ნივთიერებათა ჰაერში გამოფრქვევა მოხდა. ატომურ სადგურებზე საშიშროება (ავარია – მიწისძვრა) საკმაოდ რეალურია. იმის გამო, რომ საწვავის გამოყენება გარემოს აზიანებს, მეცნიერებმა ელექტროენერგიის მიღების რამდენიმე განსხვავებული (ალტერნატიული) ხერხი გამოიგონეს. ამის ერთ-ერთი მაგალითი ჰიდროელექტროსადგურებია. ჰიდროელექტროსადგურები გლენ კანიონის კაშხალი მდინარე კოლორადოზე აშშ-ში მიმართავს წყლის ნაკადს გენერატორის დიდი ტურბინისაკენ. წყალუხვი სწრაფი მდინარეებით მდიდარ ქვეყნებში, მაგალითად, ახალ ზელანდიაში, ჰიდროელექტროსადგურები იძლევიან ენერგომომარაგების უდიდეს ნაწილს.

მზერა მომავლისაკენ

ელექტროენერგიის წარმოება იყენებს არაგანახლებად წყაროებს – ქვანახშირს, ნავთობს და გაზს. ამჟამად მიმდინარეობს კვლევა გამოუღეველი ენერგიის წყაროებისა – მზის ენერგია, ზღვის მოქცევა, ქარი, ზეცხელი წყალი; რომელიც მოჩქევს დედამიწიდან (გეოთერმული ენერგია) და არაალეხადი გაზები „ბიონარჩენებიდან“, – დამპალი მცენარეებისა და საქონლის ნაკელისაგან. ბირთვული საწვავი სხვა

არჩევანია. ყოველ მეთოდს აქვს თავისი უპირატესობანი და ნაკლოვანებები. ელექტროენერგია მზისგან.

ამჟამად ელექტროენერგიას იღებენ ბუნებრივი წყაროებიდან. ეს მზის ელექტროსადგური მოავეს უდაბნოში აშშ-ში იძლევა ელექტროენერგიას კომპიუტერით მართული სარკეებით. სარკე მიჰყვება მზეს, ირეკლავს და აფოკუსირებს მზის სხივებს ზეითი სავსე ბალონებზე. ზეთს იყენებენ წყლის ასადულებლად და ტურბინების ასამოძრავებლად. დღესდღეობით ათვისებულია საქართველოს ტექნიკური ჰიდროენერგეტიკული პოტენციალის მხოლოდ 12 %. საქართველოს ჰიდროენერგეტიკის განვითარებამ მე-20 საუკუნის 80-იან წლების ბოლოსათვის ფართო მასშტაბებს მიაღწია. ჰიდროენერგეტიკის განვითარებასთან ერთად, ყურადღება უნდა მიექცეს ენერგიის სხვა წყაროების განვითარებასაც.

ჰიდროელექტროსადგურები

გლენ კანიონის კაშხალი მდინარე კოლორადოზე აშშ-ში მიმართავს წყლის ნაკადს გენერატორის დიდი ტურბინებისკენ. წყალუხვი სწრაფი მდინარეებით მდიდარ ქვეყნებში, მაგალითად, ახალ ზელანდიაში, ჰიდროელექტროსადგურები იძლევიან ენერგომომარაგების უდიდეს ნაწილს. ჭუკანასკნელი მონაცემებით, ყველაზე უფრო გავრცელებული წყაროა ქვანახშირი, რომელიც იძლევა გამოშვებული ელექტროენერგიის 30%-ს, დანარჩენი წყაროების წილი ასეთია: ჰიდროენერგია (19%), ბირთვული ენერგია (16%), ბუნებრივი გაზი (15%), ნავთობი (10%), დანარჩენი (1%) [1,2,4,5,6,7].

ქვანახშირი და ბუნებრივი გაზი განიხილება როგორც წიაღისეული საწვავი, რადგან მათი ფორმირება მოხდა მცენარეებისა და ცხოველების ნამარხი ნარჩენებისგან, რომლებიც არსებობდნენ მილიონობით წლების წინ. ურანის მაღანი არაა წიაღისეული საწვავი, მაგრამ იგი მოიპოვება და გარდაიქმნება საწვავად, რომელიც გამოიყენება ბირთვულ ელექტროსადგურებში ელექტროენერგიის მისაღებად. ენერგიის ეს წყაროები არაგანახლებადია, რადგან მათი შევსება დროის მოკლე პერიოდში შეუძლებელია [1,2].

ენერგიის წყაროებს, რომელთა შევსება შესაძლებელია დროის მოკლე პერიოდში, უწოდებენ ენერგიის განახლებად წყაროებს. ასეთია ხუთი წყარო მთელ მსოფლიოში ყველაზე უფრო გავრცელებული სახეა მდინარეები (მოძრავი წყალი), მზის სინათლე, ქარი, გეოთერმული ენერგია და ბიომასა. არაგანახლებადი რესურსებია ქვანახშირი, ნავთობი, ბუნებრივი გაზი. გამოყენების მიხედვით არსებობს ე.წ. ტრადიციული და არატრადიციული (ალტერნატიული) ენერგეტიკა. პირველს მიეკუთვნება: ჰიდრო-, თბო- და ატომური ენერგეტიკა. მეორეს- ჰელიო (მზის), ეოლო (ქარის), გეოთერმული წყლების, ბიომასის ენერგეტიკა. საქართველოსათვის პრიორიტეტულია ჰიდროენერგეტიკის, მათ შორის მცირე ჰიდროენერგეტიკის განვითარება. ჰიდროენერგია თბოსადგურებაზე გამოშვებულ ენერგიასთან შედარებით უფრო იაფია. ალტერნატიული ენერგეტიკის განვითარების პერსპექტივები საქართველოსათვის ასე გამოიყურება: მზის ენერგობლოკებზე გამოშვებული ენერგიის მაღალი თვითღირებულების გამო ისინი ვერ უწევენ სათანადო კონკურენციას ჰიდრო- და თბოსადგურებს. ქარის ენერგეტიკული დანადგარების განვითარებამ უცხოეთში ისეთ დონეს მიაღწია, რომ შესაძლებელი გახდა მასზე გამოშვებული ენერგიის ღირებულების მნიშვნელოვანი შემცირება, რაც ხელს უწყობს ენერგიის ამ სახეობის ფართო ათვისებას. ეკოლოგიური უსაფრთხოების თვალსაზრისით ენერგიის ყველა წყაროს მეტ-ნაკლებად ახასიათებს ნაკლოვანებები: ნავთობს, ქვანახშირს, გაზს – ატმოსფეროს დაბინძურება მავნე აირებით (მაგალითად, CO-თი); წყალსაცავიან ჰიდროელექტროსადგურებს წყალსაცავის ახლომდებარე ზონაში გრუნტის წყლების დონის აწევა, რაც იწვევს მიმდებარე ტერიტორიის დაჭაობებას და მდინარის შესართავში მყარი ნატანის ნაკლები რაოდენობით ჩატანას, რასაც ზოგ შემთხვევაში თან სდევს ზღვის მიერ სანაპირო ზოლის გარეცხვა და ეკოლოგიური წონასწორობის დარღვევა; გეოთერმული წყლების მოპოვებისას ხდება მათი დაღვრა და ირგვლივ ტერიტორიის დამარილება-დაბინძურება, რაც მას გამოუსადეგრად აქცევს შემდგომი სასოფლო-სამეურნეო წარმოებისათვის. ქარის ენერგოდანადგარები – იწვევს ხმაურს, რაც გარკვეულ საშიშროებას უქმნის გარშემო მყოფთა ჯანმრთელობას. ენერგოგენერაციის ობიექტების გარემოზე შესაძლო მავნე ზემოქმედების მიუხედავად, რომლის მინიმუმამდე დაყვანა შესაძლებელია სათანადო საინჟინრო ღონისძიებების გატარებით, აუცილებელია ქვეყნის ენერგეტიკული რესურსების გონივრული ათვისება. გიგანტური ტურბინები ქარის ელექტროსადგურში.

კალიფორნია. ჰიდროენერგია (ენერგია, რომელიც მიიღება მოძრავი წყლისგან შეადგენს აშშ-ის მთელი ენერგოგენერაციის 7%-ს და განახლებადი ენერგოგენერაციის 45%-ს. ბევრს იგი მიაჩნია იდუაღურ საწვავად. იგი მუქთია. არა აქვს ნარჩენი პროდუქტები, არ აბინძურებს გარემოს, მაგრამ მოქმედებს ბუნებრივ გარემოზე და მისი მიღება შეიძლება მხოლოდ იქ, სადაც არის წყალუხვი მდინარეები.

მზის ენერგია შეიძლება პირდაპირ, ან არაპირდაპირ გარდაიქმნას სხვა სახის ენერგიად. ტერმინი „მზის ენერგია“, ჩვეულებრივ გულისხმობს ენერგიას, რომელიც მიიღება მზის პანელებისაგან ფო-

ტოვოლტური ელემენტების გამოყენებით, რომლებიც მზის სინათლეს პირდაპირ ელექტროენერგიად გარდაქმნიან. ეს პანელები ნაკლებად ზემოქმედებენ გარემოზე, მზის სხივები კი მუქთია, ნაკლოვანი მხარეა დიდი ფართობი, რომელიც საჭიროა მზის გამოსხივების შესაგროვებლად სათანადო სიჩქარით, და ცვალებადი ხასიათი, რითაც იგი მოდის დედამიწის ზედაპირზე (ღრუბლები და ძლიერი ნისლი გზას უღობავს მას).

დედამიწის შიგნით დაუნჯებულია გეოთერმული (სითბური) ენერგია გეოთერმულ ელექტროსადგურებში წყალს ტუმბავენ დედამიწის ქერქისკენ. სადაც სითბო იწვევს მის აორთქლებას. წარმოქმნილი ორთქლი კი ატრიალებს ტურბინებს და იძლევა ელექტროენერგიას. სხვა ტიპის ელექტროსადგურებში გამოიყენება ორთქლი, რომელიც ბუნებრივად გამოიფრქვევა დედამიწიდან გეიზერის სახით. გეოთერმული ელექტროსადგურების აგება შესაძლებელია მხოლოდ სათანადო გეოლოგიური პირობების მქონე ადგილებში, მაგრამ ზეგავლენა გარემოზე უმნიშვნელოა.

როდესაც შეშას აგდებთ ცეცხლში, თქვენ ქმნით სითბოს ბიომასის ენერგიის გამოყენებით – ენერგიისა, რომელიც გამოთავისუფლდება ორგანული ნივთიერების წვისას, როგორიცაა ხე, ბალახი, ჩალა, ცხოველთა ნაკელი, ნაგავი და მრავალი სხვა სათბობის წყარო. კომუნალური მომსახურების კომპანიები ცდილობენ გამოიზიდონ გზები ელექტრობის მისაღებად უფრო მეტი ბიომასის და ნაკლები ქვანახშირისა და ბუნებრივი გაზის დანვით. ფერმერებს მოჰყავთ ექსპერიმენტული ხის მოსავალი მაგალითად ფიჭვი, მხოლოდ დანვის მიზნით.

რეკორდსმენები – მსოფლიოში უდიდესი მზიური ველები. მზიური ველის წყვილი, რომლის სახელია SEGS (Solar Electric Generating System) VIII და IX, კალიფორნიის მოავეს უდაბნოში, უდიდესია მსოფლიოში.

მსოფლიოში უდიდესი ჰიდროელექტროსადგამი.

გრანდ კოელის კაშხალი ვაშინგტონში საკმარის ენერგიას აწვდის 2 მილიონზე მეტ სახლს.

მსოფლიოში უდიდესი გეოთერმული სადგური. გეიზერების ელექტროსადგური კალიფორნიის ჩრდილოეთით იძლევა 1700 მეგავატს [1,2,7,8].

ღირებულება:

1. ოქსფორდის სამეცნიერო ენციკლოპედია, 2005.
2. მეცნიერების ენციკლოპედია, ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა.
3. ირაკლი ქვარაი – დამხმარე სახელმძღვანელო ელექტრომემონტაჟითა შეგირდებისათვის, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი, თბილისი, 2009.
4. <http://vinoge.com/patara-WiqebiT/Rvino-da-atomuri-energetika>
5. <http://www.irena.org/Publications/rejobs-annual-review-2014.pdf>
6. <https://www.google.ge/search?q=%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83>
7. <https://www.google.ge/search?q=%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%92%E1%>
8. <https://www.google.ge/search?q=%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%92%E1%83%92>

Anna abashidze

Alternative Energy

Summary

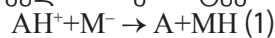
Scientists have invented several different (alternative) methods for generating electricity. The availability of hydroelectric power stations are due to the abundant water resources and to the large volumes of water in Georgia. The water flow energy is used in hydroelectric stations. Their equipment and layout are depended on the nature of the river flow. The water comes from the dam, the turbines are driven by the device and its layout depends of the river flow. Turbines are driven so that does not emit harmful waste. Renewable power generation. Many people believes that it is the ideal fuel. It does not have residual products, do not pollute the environment, but it effects on the natural environment. It can be installed only where there are rivers.

0502 – ფიზიკის მეცნიერება

გიორგი ქონიშვილი

პროტონის გადატანის პროცესის გვირაბული გავლის ფაქტორის გამოთვლა

პოლარულ გარემოში პროტონის გადატანის პროცესების ზოგადი ქვანტური თეორია ჩამოყალიბდა ნაშრომებში [1-3]. ნაჩვენები იყო, რომ პროტონის გადატანა მიმდინარეობს ბარიერსქვემო (გვირაბული) გზით. ამის გამო, იზოტოპური ეფექტი პრაქტიკულად სრულად განისაზღვრება ტრანსმისიული კოეფიციენტით. ნაშრომებში [4-5] გამარტივებული მოდელით გამოთვლილ იქნა იზოტოპური ეფექტი, როცა პროტონის მოძრაობა ერთგანზომილებიანია. წინამდებარე ნაშრომში განიხილება უფრო რეალისტური მოდელი, რომლის თანახმად პროტონი სამგანზომილებიან რხევით მოძრაობას ასრულებს მოლეკულის უძრავი ჩონჩხის ველში. სხვა სიტყვით, ჩვენ განვიხილავთ ასეთ პროცესებს:

რომლის მსვლელობის დროს არ ხდება A და M ფრაგმენტების ბირთვული კონფიგურაციის გადაწყობა და რხევათა სიხშირეების შეცვლა. სიმარტივისათვის დავუშვებთ, რომ მოლეკულაში პროტონის ორ დეფორმაციულ სიხშირეს აქვს ერთნაირი, ვალენტური სიხშირისაგან განსხვავებული მნიშვნელობები. ამ შემთხვევაში საწყისი და საბოლოო მდგომარეობის პოტენციური ენერგიის ზედაპირები შეიძლება შემდეგი სახით ჩაინეროს:

$$U_i = \frac{m(\omega_i^f)^2}{2} (x_i^f - x_{i0}^f)^2 + \frac{m(\omega_i^f)^2}{2} I \left(\frac{x_i^f}{2} - x_{20}^f \right)^2 + (x_3^f - x_{30}^f)^2 + U_i^f(Q),$$

$$U_f = \frac{m(\omega_f^f)^2}{2} (x_f^f)^2 + \frac{m(\omega_f^f)^2}{2} I \left(\frac{x_f^f}{2} + x_{30}^f \right)^2 + U_f^f(Q) + \Delta I, \quad (2)$$

სადაც m -პროტონის მასაა, და $-AH^+$ და MH ნაწილაკების ვალენტური რხევების სიხშირეებია; და $-$ დეფორმაციულ რხევების სიხშირეები. და დაკავშირებულნი არიან მობრუნების გარდაქმნებით:

$$x^f = \tau x^i, \quad \tau = \begin{pmatrix} \cos \varphi_0 & -\sin \varphi_0 & 0 \\ \sin \varphi_0 & \cos \varphi_0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \quad (3)$$

(Q) და (Q) — პოლარული გარემოს პოტენციური ენერგიებია საწყის და საბოლოო მდგომარეობაში, — საწყისი და საბოლოო მდგომარეობების მინიმალური პოტენციური ენერგიების სხვაობაა. საწყის მდგომარეობაში პროტონის წონასწორული კოორდინატები საბოლოო მდგომარეობასთან მიღებული კოორდინატთა სისტემის X_0 , Y_0 და Z_0 კოორდინატებთან დაკავშირებულნი არიან თანაფარდობით.

$$X_0 = X_{10}^f \cos \varphi_0 - X_{20}^f \sin \varphi_0; \quad Y_0 = X_{10}^f \sin \varphi_0 + X_{20}^f \cos \varphi_0; \quad Z_0 = X_{30}^f. \quad (4)$$

U_i თერმიდან U_f თერმზე W_{if} გადასვლის ალბათობის გამოსათვლელად გამოვიყენოთ [3] და [6] ნაშრომებში განვითარებული მეთოდიკა, რომლის თანახმად

$$W_{if} = \text{const } e^{-H(q^*)}, \quad (5)$$

$$H(q^*) = \beta \theta^* \Delta I + \sum_{\sigma} \left\{ (q_{\sigma}^{*f} - q_{\sigma 0}^{*f}) \ln \frac{\beta \hbar \omega_{\sigma}^f (1 - \theta^*)}{2} + (q_{\sigma}^{*i})^2 \ln \frac{\beta \hbar \omega_{\sigma}^i \theta^*}{2} \right\}, \quad \beta = \frac{1}{kT}. \quad (6)$$

სადაც

აქ q_i^* და q_f^* ნორმალური კოორდინატების მნიშვნელობები დაკავშირებული არიან წრფივი თანაფარდობით

$$q_{\sigma}^{*f} = \sum_{\rho} \sqrt{\frac{\omega_{\sigma}^f}{\omega_{\sigma}^i}} \tau_{\sigma\rho} q_{\rho}^{*i}, \quad \text{სადაც } T =$$

მობრუნების ორთოგონალური მატრიცაა, q^{ix} და q^{fs} კი განისაზღვრებიან განტოლებათა სისტემიდან:

$$(q_{\sigma}^{*f} - q_{\sigma 0}^{*f}) \ln \frac{\beta \hbar \omega_{\sigma}^f (1 - \theta^*)}{2} + \sum_{\rho} \sqrt{\frac{\omega_{\sigma}^f}{\omega_{\sigma}^i}} \tau_{\sigma\rho} q_{\rho}^{*i} \ln \frac{\beta \hbar \omega_{\sigma}^i \theta^*}{2} = 0. \quad (7)$$

აქ ρ და σ — საწყის და საბოლოო მდგომარეობაში ნორმალური რხევების სიხშირეებია, ხოლო θ^* ემთხვევა სიმეტრის ფაქტორს, ე. ი.

$$\theta^* = -kT \frac{d \ln W_{if}}{d \Delta I}. \quad (8)$$

[3] და [6] ნაშრომებში მოყვანილია (5) ფორმულაში არსებული const-ის გამოსახულებები და აგრეთვე 0^* -ის გამოსათვლელი განტოლება. წინამდებარე ნაშრომებში ჩვენ შემოვიფარგლებით მხოლოდ ამოცანის გვირახული გადასვლის ფაქტორის გამოთვლით და 0^* -ს განვიხილავთ, როგორც ფენომენოლოგიურ პარამეტრს¹. თუ გადავალთ ნორმალური კოორდინატებიდან

დეკარტულზე

$$x_{\sigma}^{i,j} \sqrt{\frac{\hbar}{m\omega_{\sigma}^{i,j}}} q_{\sigma}^{i,j},$$

(7) განტოლება შეიძლება ასე გადაინეროს,

სადაც

$$(x_{\sigma}^{i*} - x_{\sigma 0}^{i*}) \Omega_{\sigma}^{i*} + \sum_{\rho} \tau_{\rho\sigma} \Omega_{\rho}^{i*} x_{\rho}^{i*} = 0, \quad (9)$$

$$\Omega_{\sigma}^i = \omega_{\sigma}^i \tanh \frac{\beta \hbar \omega_{\sigma}^i (1 - \theta^*)}{2}; \quad \Omega_{\rho}^j = \omega_{\rho}^j \tanh \frac{\beta \hbar \omega_{\rho}^j \theta^*}{2} \quad (10)$$

ხოლო -დან და X_0 განისაზღვრებიან (3) და (4) განტოლებებით. თუ (9) ამოვხსნით -ს მიმართ და ჩავსვამთ (6)-ში, მივიღებთ:

$$H_p(x^*) = \frac{m}{\hbar} \sum_{\sigma=1}^3 \{ \Omega_{\sigma}^i (x_{\sigma}^{i*} - x_{\sigma 0}^{i*})^2 + \Omega_{\sigma}^j (x_{\sigma}^{j*})^2 \} = \frac{mA_{88}}{\hbar \Delta} (A_{22} \Omega_1^i x_0^2 + 2A_{12} \Omega_1^i x_0 y_0 + A_{11} \Omega_2^j y_0^2) + \frac{m \Omega_3^j z_0^2}{\hbar A_{33}}, \quad (11)$$

სადაც

$$A_{\sigma\rho} = \delta_{\sigma\rho} + \sum_{\gamma} \tau_{\sigma\gamma} \tau_{\rho\gamma} \frac{\Omega_{\gamma}^i}{\Omega_{\gamma}^j}; \quad \Delta = \det \| A_{\sigma\rho} \|. \quad (12)$$

კუთრი სიჩქარის კონსტანტის გამოსათვლელად საჭიროა მოხდეს W_{if} გადასვლის ალბათობაში გასაშუალება რეაგენტების ყველა შესაძლო ურთიერთკონფიგურაციის მიხედვით:

$$k = \int W_{if}(x_0, y_0, z_0, \varphi_0) \Phi(x_0, y_0, z_0, \varphi_0) dx_0 dy_0 dz_0 d\varphi_0, \quad (13)$$

სადაც $\Phi = AH^+$ და M^- იმ ნაწილაკების ბინარული განაწილების ფუნქციაა, რომელთა ფარდობითი კონფიგურაცია X_0, Y_0, Z_0 და φ_0 პარამეტრებით ხასიათდება. შემდგომში ჩავთვლით, რომ Φ არ არის დამოკიდებული Z_0 და Y_0 პარამეტრებზე. ეს დაშვება ჩვეულებრივ კარგად აღწერს როგორც ჰომოგენურ, ასევე ელექტროქიმიურ რეაქციებს, რომელშიც რეაგენტების მიახლოება X_0 მნიშვნელობამდე გაძნელებულია ძლიერი ურთიერთგანზიდვის გამო. ამ შემთხვევაში Φ -დან შეიძლება ინტეგრალის ამოღება Y_0 -ით და Z_0 -ით:

$$k = \text{const} \int e^{-\frac{m\Omega_3^j x_0^2}{\hbar A_{11}(\varphi_0)}} e^{-\beta U(x_0, \varphi_0)} dx_0 d\varphi_0, \quad (14)$$

სადაც const-ში შესულია W_{if} -ის ყველანვლილი სხვა თავისუფლების ხარისხებიდან.

(12)-ის თანახმად სიდიდე $A_{11}(\varphi_0)$ შეიძლება ასე ჩაინეროს:

$$A_{11}(\varphi_0) = \frac{\Omega_1^i \Omega_2^i + \Omega_1^i \Omega_2^j \sin^2 \varphi_0 + \Omega_2^i \Omega_3^j \cos^2 \varphi_0}{\Omega_1^i \Omega_3^j}. \quad (15)$$

X_0 -ის და φ_0 -ის მიმართ ინტეგრალების გამოთვლა მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია $U(x_0, \varphi_0)$ ფუნქციის სახეზე.

განვიხილოთ ორი ზღვრული შემთხვევა: თუ U ძირითადად განისაზღვრება პროტონის M^- ნაწილაკთან ურთიერთქმედებით, მაშინ, როცა A ნაწილაკს შეუძლია თავისუფლად შეიცვალოს ორიენტაცია პროტონისა და M^- ნაწილაკის მიმართ, (14) განტოლებაში U ფუნქცია შეიძლება ჩაითვალოს φ_0 -ზე დამოუკიდებლად და ფიქსირებული X_0 -სათვის მოვახდინოთ ინტეგრება φ_0 -ით. A_{11} სიდიდე მაქსიმუმს აღწევს კუთხის $\varphi_0 = \pi/2$ მნიშვნელობისათვის, თუ $\Omega_2^i > \Omega_2^j$ და $\varphi_0 = 0$ მნიშვნელობისათვის, თუ $\Omega_2^i < \Omega_2^j$. ვინაიდან ჩვეულებრივ დეფორმაციული სიხშირე ნაკლებია, ვიდრე სავალენტო, (14) ფორმულა შეიძლება ასე გადავწეროთ:

$$k = \text{const} \int e^{-\frac{m\Omega_1^i \Omega_2^i x_0^2}{\hbar(\Omega_1^i + \Omega_2^i)}} e^{-\beta U(x_0)} dx_0. \quad (16)$$

მიღებული შედეგები არ ეფუძნება აპრიორულ დაშვებას პროტონის კლასიკურ ან ქვანტურ ყოფა-

1 მოვიგონოთ, რომ სიმეტრიის ფაქტორი (ან გადატანის კოეფიციენტი 0^* აკმაყოფილებს პირობას $0 < 0^* < 1$ ამასთან ასე 0^* - იწოდება უაქტივაციო არედ, არე 0^* - უბარიერო არედ, 0^* - ნორმალურ არედ.

ქცევაზე, თუმცა როგორც (10) ფორმულიდან ჩანს, ნორმალურ არეში ($0^*=0.5$) მაინც, პროტონის ქცევა შეიძლება ჩაითვალოს ქვანტურად, ვინაიდან პროტონის ყველა სიხშირეებისათვის სრულდება პირობა $h\nu \gg kT$ და ყველა ჰიპერბოლური ტანგენსი შეიძლება შეიცვალოს 1-ით. ჩვირებული გავლის ფაქტორის ($H_p(x^*)$) ტემპერატურაზე დამოკიდებულების შენარჩუნდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ განიხილება უბარიერო (0^*1) ან უაქტივაციო (0^*0) პროცესები. საინტერესოა, (16) ფორმულით შეფასდეს გვირებული გავლის ფაქტორი და იზოტოპური ეფექტი H_3O^+ და H_3DO^+ იონების ვერცხ-ლისწყლის ელექტროდზე განმუხტვის შემთხვევაში. ამ დროს იონის და ელექტროდის ელექტრონული ღრუბლების განზიდვის გამო $U(X_0)$ (ან $U(X_{0A})$) ინყებს მკვეთრად ზრდას, როცა $X0 < X_0$ (ან $X_{0A} < X_{0A}$). [5] ნაშრომის თანახმად, X_0 მერყეობს ფარგლებში $-0.4 \div 0.8A^0$ გვირებული გადასვლის ფაქტორი $m_0^{-2/}$ (+) (16) ფორმულაში შეიძლება იცვლებოდეს საზღვრებში $4 \div 8$, ხოლო იზოტოპური ეფექტი იცვლება 5-დან 31-მდე, რაც თანხმობაშია ექსპერიმენტულ მონაცემებთან [5].

ლიტერატურა:

1. German E.D., Dogonidze R. R. et. al. <<Inst. Catalysis>> (Hollaido Univ.). 19. 115. 1971.
2. Воротынцев М. А., Догондзе Р. Р., Кузнецов А. М. ДАН СССР, 209. 1135. 1973
3. Догондзе Р. Р., Кузнецов А. М. Итоги науки и техники. Физическая химия, кинетика. т. 2. М., 1973.
4. Герман Э. Д., Догондзе Р. Р. и др. Электрохимия, 6. 350. 1970.
5. Герман Э.Д., Харкац Ю. И. Изв. АН СССР, сер. хим., №5, 1031. 1972.
6. Воротынцев М. А., Кузнецов А. М. Вестн. Моск. ун-та, сер. Физ., астрон., 11, 146, 1970.
7. Dogonadze R. R., Kuznetsov A. M., Vorotyntsev M. A. <<Phys. Stat. sol.>> (b), 54, 125, 1972.

Giorgi Chonishvili

Calculating the Factor of Tunnel Movement of Proton Transfer Process

Summary

The thesis deals with the process of proton movement in polar environment. There is discussed three-dimensional proton vibrational motion in reagents and in reaction products. There is considered the role of polar environment in the process of movement. The contribution of tunnel factor in the process of movement is also defined, which can be changed in 4-8 boundaries and the isotope effect which changes from 5 till 31. These results are in accordance with the experiment.

УДК 621.315

Евтушенко А.И., Мельничук А.В.
Нижинский государственный университет
имени Николая Гоголя

МАГНИТОРЕФЛЕКЦИОННЫЙ ЭФФЕКТ В ТОНКИХ ПЛЕНКАХ ZnO НА «ПОЛУБЕСКОНЕЧНОЙ» ПОДЛОЖКЕ 6H-SiC

Методом спектроскопии магнитоотражения в ИК области спектра обнаружено наличие магнитоорефлекционного эффекта в нелегированных тонких пленках ZnO на «полубесконечной» подложке 6H-SiC в полях до 100 кЭ.

Тонкие полупроводниковые пленки, в связи с разнообразием их физико-химических свойств, широко используются в многих отраслях науки и техники [1, 2]. Актуальной остается проблема исследования пленок окиси цинка на оптически-анизотропных подложках, которые сегодня используются в акусто-, опто-, микро-, интегральной и СВЧ электронике в качестве прозрачных слоев и в зависимости от степени легирования могут быть диэлектриками или полупроводниками [1, 2]. В частности неисследованными остаются двухслойные структуры ZnO/6H-SiC при взаимодействии фононной и плазменной подсистем в магнитном поле.

Магнитооптические свойства полупроводников в ИК-области спектра, так же как и оптические явления в металлах, связаны с внутризонными оптическими переходами. Поэтому магнитное поле влияет на коэффициенты отражения, пропускания и поглощения ИК-излучения [3].

Изменение величины коэффициентов отражения R , пропускания T и поглощения A света при условии размещения кристалла в магнитном поле (магнитоорефлекционный эффект (МРЭ)) впервые теоретически изучен и экспериментально подтвержден в [3 – 7]. Магнитоорефлекционный эффект на явлении отражения характеризуется коэффициентом магнитоотражения. Согласно [8] коэффициент магнитоотражения это величина

$$\Delta R / R = (R_0 - R_H) / R_0,$$

где R_H , R_0 – коэффициенты отражения света структурой при наличии и отсутствии магнитного поля соответственно.

В работах [3 – 7] исследован магнитоорефлекционный эффект в гранулированных сплавах металл-диэлектрик в ИК-области спектра, рассмотрена его зависимость от частоты, угла падения и поляризации света. Установлено, что основным механизмом магнитоорефлекционного эффекта в данных системах есть спин-зависимое туннелирование на оптических частотах. В спектрах отражения обнаружено ряд фононных мод диэлектрической матрицы и соответствующие им осцилляции магнитоорефлекционного эффекта. Показано, что МРЭ имеет слабую поляризационную и угловую зависимость при небольших углах падения света. При условии возрастания угла падения интенсивность пропускания начинает сильно возрастать. МРЭ на отражении достигает самых больших значений для р-поляризованного света при углах падения, приближенных к углу Брюстера, а также для нанокмполитов вблизи порога перколяции с содержанием металла, что соответствует диэлектрической фазе. В нанокмполитах с туннельным магнитосопротивлением МРЭ имеет сложную связь с оптическими параметрами, при этом корреляция между МРЭ и коэффициентом отражения нелинейна. При больших углах падения света имеет место сильная поляризационная зависимость МРЭ, при этом он значительно больше для р-поляризованных компонентов при отражении и для s-компонентов при пропускании. В [9] развита теория МРЭ для металлических мультислоев. Эффект наблюдался в ближней ИК-области спектра и при отражении составлял приблизительно 0,1 – 0,5 %.

Принято считать [3 – 9], что в магнитных и немагнитных материалах, которые не имеют большого магнитосопротивления, МРЭ настолько мал, что ним можно пренебречь. И только в магнитных материалах с гигантским туннельным либо колоссальным магнитосопротивлением проводимость значительно изменяется

при условии намагничивания, поэтому диэлектрическая проницаемость в ИК-области спектра, линейно связана с проводимостью и также является функцией приложенного магнитного поля. Поскольку индексы рефракции и все оптические коэффициенты определяются диэлектрической проницаемостью, становится ясно, что МРЭ – это частотный аналог гигантского магнитосопротивления и парный по намагничиванию. В ИК-области спектра традиционные непарные и парные по намагничиванию магнитооптические эффекты на отраженном свете в металлах и композитах не превышают 0,01 %, поэтому поиск материалов с более значительным МРЭ имеет важное практическое значение.

В работе [7] рассчитано магнитопропускание и магнитоотражение для манганитов и одномерных магнитофотонных кристаллов, которые имеют пленку манганита в качестве дефекта. Проведенные расчеты показали, что магнитопропускание и магнитоотражение манганитов с колоссальным магнитосопротивлением можно рассматривать как проявление магниторефлекционного эффекта, причем величина эффекта на прохождение может достигать 20 – 40 % при низких температурах. Эффект на отражении для пленки толщиной 300 нм составляет 1 – 2 % и может быть значительно усилен за счет многолучевой интерференции в симметрической и антисимметрической схеме магнитофотонных кристаллов с встроенным дефектом.

В [6] установлено, что спектры магнитоотражения в гранулированных пленках характеризуются четко выраженным минимумом. Эта особенность может быть связана с возбуждением продольной оптической фононной моды. Минимум становится четче, а его амплитуда возрастает нелинейно при возрастании H . Значение МРЭ увеличивается в случаях малой отражательной способности образцов.

Кравец А.Ф. и др. впервые [8] экспериментально обнаружили и исследовали влияние магнитного поля на коэффициент отражения кристаллических диэлектриков Al_2O_3 , LiF, MgO. Авторами показано, что спектры отражения в оптически-анизотропных немагнитных кристаллах деформируются под действием магнитного поля. В спектрах магнитоотражения наблюдались резкие пики в областях частот, где отражательная способность кристалла, при отсутствии магнитного поля минимальная.

В работе [10] исследовано проявление магниторефрактивного эффекта в полярных оптически-анизотропных монокристаллах ZnO и 6H-SiC и его зависимость от величины и направления магнитного поля, концентрации свободных носителей заряда и коэффициентов затухания оптического фонона и плазмонов.

В данной работе предложена математическая модель, что позволяет рассчитать спектры отражения двухслойной структуры – тонкий поглощающий однородный шар на поглощающей «полубесконечной» подложке при условии действия сильного однородного магнитного поля.

Коэффициент отражения определен следующим образом:

$$R(\nu) = \frac{(g_1^2 + h_1^2)e^{\gamma_2} + (g_2^2 + h_2^2)e^{-\gamma_2} + A \cos(\delta_2) + B \sin(\delta_2)}{e^{\gamma_2} + ((g_1^2 + h_1^2)(g_2^2 + h_2^2)e^{-\gamma_2} + C \cos(\delta_2) + D \sin(\delta_2))},$$

$$\text{где } A = 2(g_1g_2 + h_1h_2); B = 2(g_1h_2 - h_1g_2); C = 2(g_1g_2 - h_1h_2); D = 2(g_1h_2 + h_1g_2);$$

$$g_1 = \frac{n_1^2 - n_2^2 - k_2^2}{(n_1 + n_2)^2 + k_2^2}; g_2 = \frac{n_2^2 - n_3^2 + k_2^2 - k_3^2}{(n_2 + n_3)^2 + (k_3 + k_2)^2};$$

$$h_1 = \frac{2n_1k_2}{(n_1 + n_2)^2 + k_2^2}; h_2 = \frac{2(n_2k_3 - n_3k_2)}{(n_2 + n_3)^2 + (k_2 + k_3)^2};$$

$$\gamma_2 = \frac{4\pi k_2 d_2}{\lambda}; \delta_2 = \frac{4\pi n_2 d_2}{\lambda},$$

n_1, n_2, n_3 – показатели преломления и k_1, k_2, k_3 – показатели поглощения соответственно воздуха, пленки окиси цинка толщиной d_2 и подложки 6H-SiC. Вычисления n_2, n_3 проводились на основе модели

диэлектрической проводимости окиси цинка и карбида кремния, которая включает вклад активных оптических фононов ν_T и плазмонов ν_p ;

$$n_2 = \sqrt{0,5 \left(\varepsilon'(\nu) + \sqrt{\varepsilon'(\nu)^2 + \varepsilon''(\nu)^2} \right)}; \quad k_2 = \frac{\varepsilon''(\nu)^2}{2n_2};$$

$$\varepsilon(\nu) = \varepsilon' + i\varepsilon''$$

ε' и ε'' – действительная и мнимая составляющие диэлектрической проницаемости окиси цинка:

$$\varepsilon' = n^2 - k^2; \quad \varepsilon'' = 2nk,$$

n и k – показатель преломления и главный показатель поглощения окиси цинка.

$$\varepsilon' = \varepsilon_\infty + \frac{B_1(1-y)}{(1-y)^2 + D_1 y} - \frac{\varepsilon_\infty}{D_p + x_p - \Omega^2}$$

$$\varepsilon'' = \frac{B_1 \sqrt{D_1 y}}{(1-y)^2 + D_1 y} + \frac{\varepsilon_\infty \sqrt{\frac{D_p}{x_p}}}{D_p + x_p - \Omega^2},$$

$$D_1 = \left(\frac{\gamma_{f1}}{\nu_T} \right)^2; \quad D_p = \left(\frac{\gamma_p}{\nu_p} \right)^2; \quad x_p = \left(\frac{\nu}{\nu_p} \right)^2; \quad y = \left(\frac{\nu}{\nu_T} \right)^2,$$

B_1 – сила осциллятора, ν_T и γ_f – частота и коэффициент затухания фонона, ν_p и γ_p – частота и коэффициент затухания плазмона;

$$n_3 = \sqrt{0,5 \left(\varepsilon(\nu) + \sqrt{\varepsilon(\nu)^2 + \varepsilon_3(\nu)^2} \right)}; \quad k_3 = \frac{\varepsilon_3(\nu)}{2n_3};$$

$$y = \left(\frac{\nu}{\nu_T} \right)^2;$$

$$\Omega = \frac{eB}{mc} \sqrt{\mu_\perp \mu_{xx}} - \text{циклотронная частота};$$

компоненты безразмерного тензора обратной эффективной массы μ_{ij} , согласно [11], выражаются через главные значения μ_\perp и μ_\parallel соотношениями

Объемные параметры монокристаллов окиси цинка и карбида кремния (политип 6Н), которые

$$\begin{cases} \mu_{xx} = \mu_\perp \cos^2 \varphi + \mu_\parallel \sin^2 \varphi, \\ \mu_{yy} = \mu_\perp, \\ \mu_{zz} = \mu_\perp \sin^2 \varphi + \mu_\parallel \cos^2 \varphi, \\ \mu_{xz} = \mu_{zx} = (\mu_\parallel - \mu_\perp) \sin \varphi \cos \varphi, \\ \mu_{xy} = \mu_{yx} = \mu_{yz} = \mu_{zy} = 0. \end{cases}$$

использовались в расчетах спектров отражения двухслойной структуры тонкий поглощающий однородный шар ZnO на поглощающей «полубесконечной» подложке 6H-SiC, представлены в табл. 1 – 4.

Таблица 1.
Объемные параметры ZnO

ZnO	ϵ_0	ϵ_∞	$\nu_T, \text{см}^{-1}$	$\nu_L, \text{см}^{-1}$
$\vec{E} \perp C$	8,1	3,95	412	591
$\vec{E} \parallel C$	9,0	4,05	380	570

Таблица 2.
Электрофизические параметры монокристаллов ZnO, выращенных гидротермальным методом

№	Образец	$n_0, \text{см}^{-3}$	$\nu_p, \text{см}^{-1}$		$\gamma_p, \text{см}^{-1}$		$\gamma_f, \text{см}^{-1}$		m_{II}	— II	m_{\perp}	μ_{II}	μ_{\perp}
			$E \perp C$	$E \parallel C$	$E \perp C$	$E \parallel C$	$E \perp C$	$E \parallel C$					
1.	ZO2-3	$9,3 \cdot 10^{16}$	90	100	150	170	11	11	0,21	1,23	0,258	4,76	3,88
2.	ZO1-3	$6,6 \cdot 10^{17}$	240	250	280	260	13	13	0,23	1,13	0,260	4,35	3,85
3.	ZO6-B	$2,0 \cdot 10^{18}$	420	480	406	350	21	21	0,22	1,18	0,260	4,55	3,85

Таблица 3.
Объемные параметры 6H-SiC

6 H - SiC	ϵ_0	ϵ_∞	$\nu_T, \text{см}^{-1}$	$\nu_L, \text{см}^{-1}$
$\vec{E} \perp C$	9,66	6,52	797	970
$\vec{E} \parallel C$	10,03	6,7	788	964

Таблица 4.
Электрофизические параметры монокристаллов 6H-SiC

№	Образец	$n_0, \text{см}^{-3}$	$\nu_p, \text{см}^{-1}$		$\gamma_p, \text{см}^{-1}$		$\gamma_f, \text{см}^{-1}$		μ_{\parallel}	μ_{\perp}
			$E \perp C$	$E \parallel C$	$E \perp C$	$E \parallel C$	$E \perp C$	$E \parallel C$		
1.	ПСЕ-3Б	$5 \cdot 10^{18}$	550	200	620	340	12	12	0,59	4
2.	SC-1	$6,8 \cdot 10^{18}$	620	210	700	260	14	14	0,59	4
3.	SC-2	10^{19}	740	280	830	450	12	12	0,59	4

По спектрам ИК-отражения (рис.1) влияние магнитного поля на структуру тонкий поглощающий однородный шар ZnO на поглощающей «полубесконечной» подложке 6H-SiC при магнитных полях 100 кЭ не очевиден. Поэтому, с практической точки зрения при изучении влияния магнитного поля на

данную структуру лучше рассмотреть спектры магнитоотражения, которые представлены на рис 2.

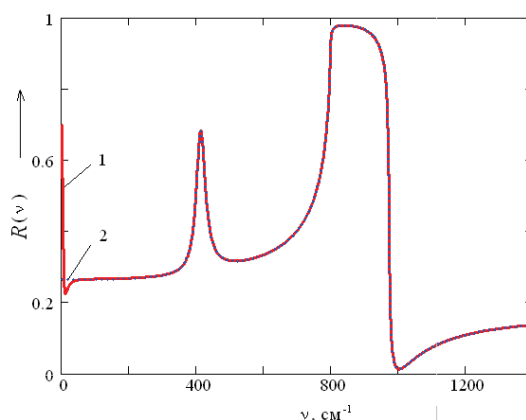

Рис. 1. Спектры ИК-отражения от структуры тонкий поглощающий однородный слой ZnO на поглощающей «полубесконечной» подложке 6H-SiC: 1 _ без влияния магнитного поля; 2 _ при наличии магнитного поля 100 кЭ.

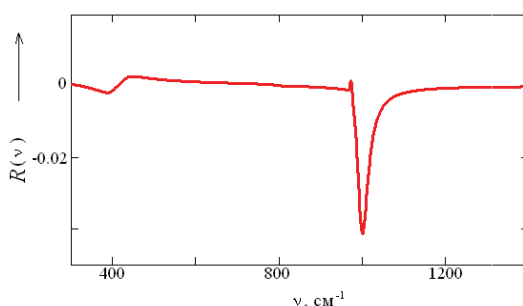

Рис. 2. Спектр ИК-магнитоотражения от структуры тонкий поглощающий однородный слой ZnO на поглощающей «полубесконечной» подложке 6H-SiC при действии магнитного поля 100 кЭ.

Как видно с рис. 2, отклонение от нуля в спектрах магнитоотражения пленки ZnO, толщиной 2 мкм, на полубесконечной полупроводниковой подложке 6H-SiC наблюдаются в окрестности частот поперечного оптического фонона ZnO ($380 - 412 \text{ см}^{-1}$) и продольного оптического фонона 6H-SiC ($964 - 970 \text{ см}^{-1}$). Это обусловлено циклотронным движением электронов в магнитном поле.

Ранее уже определено влияние толщины слоя пленки полупроводника на подложке на спектры отражения [1-2]. В данной работе установлено влияние толщины слоя пленки на спектры магнитоотражения. В частности обнаружено, что при увеличении толщины слоя пленки на частоте поперечного оптического фонона окиси цинка коэффициент магнитоотражения по модулю возрастает, в то время как на частоте продольного оптического фонона карбида кремния (политип 6H) модуль коэффициента отражения уменьшается (рис. 3).

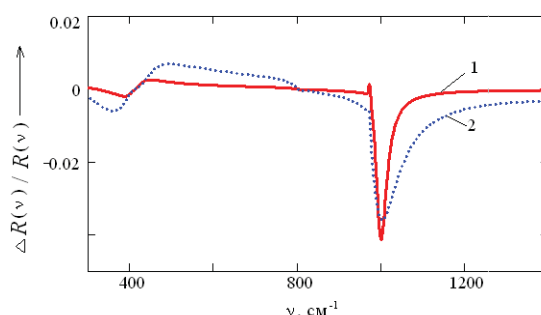

Рис. 3. Спектры ИК-магнитоотражения от структуры тонкий поглощающий однородный слой ZnO на поглощающей «полубесконечной» подложке 6H-SiC при действии магнитного поля 100 кЭ: кривая 1 – при $d=0,2 \text{ мкм}$; кривая 2 – $d=0,5 \text{ мкм}$.

Таким образом, по спектрам магнитоотражения в ИК области спектра обнаружено наличие магниторефлекционного эффекта в нелегированных двухслойных структурах ZnO/6H-SiC в полях 100 кЭ.

Определено, что толщина слоя пленки окиси цинка влияет на интенсивность коэффициента ИК-отражения в области остаточных лучей от данной структуры при наличии внешнего однородного магнитного поля, при этом, при изменении толщины слоя пленки изменяется коэффициент магнитоотражения.

Литература:

1. Поверхностные акустические волны / Под ред. Олнера А. – М.: Мир, 1981. – 390 с.
2. Морозов А.И. Пьезоэлектрические преобразователи для радиоэлектронных устройств / Морозов А.И., Проклов В.В., Станокровский Б.А. – М.: Радио и связь, 1981. – 84 с.
3. Грановский А.Б. Особенности оптических и магнитооптических свойств гранулированных сплавов с ГМС в ИК-области спектра / А.Б. Грановский, М.В. Кузьмичев, Ж.П. Клерк // ЖЭТФ. – 1999. – Т. 116, вып.5 (11). – С. 1762 – 1769.
4. Новый интенсивный магнитооптический эффект в материалах, обладающих гигантским сопротивлением / Кубраков Н.Ф., Звездин А.К., Звездин Н.А. [и др.] // ЖЭТФ. – 1998. – Том 114, вып. 3. – С. 1101 – 1114.
5. Быков И.В. Магниторефрактивный эффект в гранулированных пленках с туннельным магнитосопротивлением / И.В. Быков, Е.А. Ганьшина, А.Б. Грановский, В.С. Гущин // ФТТ. – 2000. – Том 42, вып. 3. – С. 487 – 491.
6. Магниторефрактивный эффект в гранулированных пленках $(\text{Co}_{50}\text{Fe}_{50})_x(\text{Al}_2\text{O}_3)_{1-x}$ / В.Г. Кравец, А.Н. Погорелый, А.Ф. Кравец [и др.] // ФТТ. – 2003. – Том 45, вып. 8. – С. 1456 – 1462.
7. Магниторефрактивный эффект в манганитах / А.Н. Юрасов, Ю.В. Борискина, Е.А. Ганьшина [и др.] // ФТТ. – 2007. – Том 49, вып. 6. – С. 1066 – 1069.
8. Особенности отражения инфракрасного излучения кристаллическими диэлектриками в магнитном поле / [Кравец А.Ф., Джежеря Ю.И., Кравец В.Г., Климук О.] // ЖЭТФ. – 2004. – Т. 126, № 6. – С. 1362- 1366.
9. Optical and magneto-optical properties and magnetorefractive effect in metal-insulator $\text{CoFe-Al}_2\text{O}_3$ granular films / V.G. Kravets, L.V. Poperenko, I.V. Yurgelevich [at. al] // J. Appl. Phys. – 2005. – V. 98, N. 4 – P. 043705 (7 pages).
10. Магниторефрактивный эффект у монокристаллах ZnO та 6H-SiC / [Е.Ф. Венгер, А.И. Евтушенко, Л.Ю. Мельничук, О.В. Мельничук] // Оптоэлектроника и полупроводниковая техника. _2008. _Вып. 43. _С. 30 _37.,
11. Tarkhanyan R.H. Radiowaves and polaritons in anisotropic media / R.H. Tarkhanyan, N.K. Uzunoglu. – John Wiley & Sons Inc, 2006. – 224 p.

0502 – ფიზიკის მეცნიერება

Венгер Е.Ф.¹, Корбутяк Д.В.¹,
Мельничук А.В.², Мельничук Л.Ю.²

¹Институт физики полупроводников имени В.Е. Лашкарёва НАН Украины,
Киев, Украина, 03028, Киев 28, проспект Науки, 41

²Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя,
г. Нежин, Украина, 16600, ул. Кропивянского, 2, E-mail: mov310@mail.ru.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПЛЁНОК ZnO НА ПОДЛОЖКЕ С ОПТИЧЕСКОГО СТЕКЛА МЕТОДОМ ИК-СПЕКТРОСКОПИИ ОТРАЖЕНИЯ

В области остаточных лучей методом спектроскопии ИК-отражения исследованы поликристаллические сильно легированные плёнки оксида цинка на подложках из оптического стекла при различных оптических и электрофизических параметрах плёнки, полученных при одной и той же температуре осаждения. Компьютерный дисперсионный анализ ИК-спектров позволил определить оптические и электрофизические свойства в пленках ZnO при ориентации $E \perp C$. Теоретические расчёты удовлетворительно согласуются с экспериментальными результатами.

1. Введение

Оксид цинка ZnO является широкозонным полупроводником ($E_g = 3,37$ эВ), который кристаллизуется в структуре вюртцита и относится к пространственной группе $C_{4v}^{2d_6}$ [1, 2]. На сегодняшний день монокристаллы ZnO, благодаря своим уникальным физико-химическим свойствам, широко используются при изготовлении целого ряда полупроводниковых приборов, в том числе термо-, пьезо- и тензодатчиков, акустоэлектронных генераторов, способных работать в условиях высокого радиационного, химического и термического влияния [3 – 5].

Несмотря на перечисленные выше положительные характеристики монокристаллов оксида цинка, следует отметить, что для указанного полупроводника характерным есть один существенный недостаток – довольно высокая себестоимость. Совсем иная ситуация имеет место при использовании плёнок ZnO, которые сочетают в себе как свойства монокристаллов оксида цинка, так и новые свойства, характерные только плёнкам: высокая оптическая прозрачность и значение показателя преломления плёнки оксида цинка в видимой области спектра. Это позволяет широко использовать плёнки оксида цинка в качестве «просветляющих» покрытий, а также применять в фотоэлектронных устройствах, таких как светодиоды с ультрафиолетовым излучением, голубые люминесцентные излучатели и ультрафиолетовые лазеры, прозрачные электроды для солнечных элементов и т.д. [6]. Кроме того, в научной литературе появилось много публикаций, связанных с практическим применением плёнок оксида цинка не только в оптоэлектронике, но и в других областях, таких как газо- и фотосенсорная техника [7], фотовольтаика [8], холодная автоэлектронная эмиссия [9], микроэлектроника [10], создание автономных пьезоэлектрических источников тока [11] и др. В качестве подложек для осаждения плёнок ZnO используются как полупроводниковые, так и диэлектрические структуры типа 6H-SiC, Al_2O_3 , SiO_2 и др. Они имеют идеальную поверхность, устойчивы при нагревании и не вступают во взаимодействие с оксидом цинка. Для исследования физико-химических свойств сильно легированных плёнок оксида цинка наиболее удобным из диэлектриков является оптическое стекло, для которого отсутствуют какие-либо осцилляции в инфракрасной области спектра.

В данной работе проведено теоретическое и экспериментальное исследование тонких поликристаллических прозрачных сильно легированных пленок оксида цинка на подложках из оптического стекла при различных оптических и электрофизических параметрах плёнки и её толщины, полученных при постоянной температуре осаждения.

2. Эксперимент

Плёнки оксида цинка были получены методом атомно-слоевого осаждения на подложки из оптического стекла. Подробное описание метода проведено в работе [12]. Согласно [13], выращивание происходило при использовании диэтилцинка и паров деионизированной воды, как прекурсоров цинка и кислорода. Давление в камере выращивания составляло несколько мбар. Плёнки ZnO на подложках из оптического стекла получены при температуре 200 °C. Толщина плёнок ZnO измерялась с помощью рефлектометра Mikropack Nanocalc 2000. С помощью атомно-силового микроскопа (AFM; Veeco, Digital Instruments) в режиме обнаружения было исследовано морфологию поверхности плёнок, а методом рентгеновской дифракции – структурные характеристики плёнок ZnO. Как показано в работе [13], все плёнки ZnO являются поликристаллическими и имеют только одну кристаллографическую ориентацию $E \perp C$. Кроме того, поверхность плёнки ZnO является однородной при шероховатости в пределах 1,5 нм.

Измерение спектров ИК-отражения проводились при комнатной температуре при использовании спектрофотометра ИКС-31 с приставкой для отражения ИПО-22 при использовании эталонного зеркала в области частот 400 – 1400 см^{-1} . Спектры $R(\nu)$ записаны с поляризатором, степень поляризации которого $P = 0,98$, при ориентации электрического вектора перпендикулярно оптической оси кристалла 6H-SiC ($E \perp C$). Значения коэффициента отражения получены с погрешностью 1 – 2 %. Измерения $R(\nu)$ проводились при $T = 300$ К.

3. Анализ формы спектров отражения

Как известно, одним из неразрушающих методов исследования оптических и электрофизических свойств тонких плёнок, что позволяет контролировать их качество и структурное совершенство, является метод инфракрасной (ИК) спектроскопии [2]. ИК-спектроскопия даёт информацию не только о физико-химических свойствах плёнки, но и о параметрах подложки, и о состоянии качества обработки её поверхности.

Область остаточных лучей оксида цинка находится в промежутке между частотами поперечного и продольного оптического фонона (табл. 1).

Таблица 1. Взаимосогласованные параметры одноосцилляторной модели монокристаллов ZnO [2, 14]

Ориентация	ϵ_0	ϵ_∞	$\nu_T, \text{см}^{-1}$	$\nu_L, \text{см}^{-1}$
$E \perp C$	8,1	3,95	412	591
$E \parallel C$	9,0	4,05	380	570

Детальный анализ получения согласованных параметров одноосцилляторной модели для ZnO проведен в работах [2, 14]. Авторами [14] показано, что ZnO характеризуется значительной анизотропией свойств фононной и слабой анизотропией плазменной подсистем. Благодаря этому плёнки оксида цинка являются хорошими модельными объектами, удобными при исследовании анизотропии оптических и электрофизических свойств в ИК-области спектра при наличии связи длинноволновых оптических колебаний решётки с электронной плазмой.

Теоретические расчёты спектров ИК-отражения поглощающей плёнки на «полубесконечной» подложке из оптического стекла проведены в области остаточных лучей оксида цинка по математическим выражениям [2]:

$$RT(\nu) = \frac{(q_1^2 + h_1^2) \exp(\gamma_2) + (q_2^2 + h_2^2) \exp(-\gamma_2) + A \cos \delta_2 + B \sin \delta_2}{\exp(\gamma_2) + (q_1^2 + h_1^2)(q_2^2 + h_2^2) \exp(-\gamma_2) + C \cos \delta_2 + D \sin \delta_2} \quad (1)$$

где

$$A = 2(q_1 q_2 + h_1 h_2); \quad B = 2(q_1 h_2 - q_2 h_1);$$

$$C = 2(q_1 q_2 - h_1 h_2); D = 2(q_1 h_2 + q_2 h_1);$$

$$q_1 = \frac{n_1^2 - n_2^2 - k_2^2}{(n_1 + n_2)^2 + k_2^2}; h_1 = \frac{2n_1 k_2}{(n_1 + n_2)^2 + k_2^2};$$

$$q_2 = \frac{n_2^2 - n_3^2 + k_2^2 - k_3^2}{(n_2 + n_3)^2 + (k_2 + k_3)^2}; h_2 = \frac{2(n_2 k_3 - n_3 k_2)}{(n_2 + n_3)^2 + (k_2 + k_3)^2};$$

$$\gamma_2 = (4\pi k_2 d) / \lambda; \delta_2 = (4\pi n_2 d) / \lambda;$$

n_1, n_2, n_3 – показатели преломления; k_1, k_2, k_3 – показатели поглощения соответственно воздуха, плёнки оксида цинка толщиной d и оптического стекла.

Расчёт n_2 выполнен на основе модели диэлектрической проницаемости с аддитивным вкладом активных оптических фононов V_T и плазмонов V_p [1, 9]:

$$\varepsilon_j(\nu) = \varepsilon_{1j}(\nu) + i\varepsilon_{2j}(\nu) = \varepsilon_{\infty j} + \left[\varepsilon_{\infty j} \left(\nu_{Lj}^2 - \nu_{Tj}^2 \right) \right] / \left[\nu_{Tj}^2 - \nu^2 - i\nu\gamma_{fj} \right] - \left(\nu_{pj}^2 \varepsilon_{\infty j} \right) / \left[\nu(\nu + i\gamma_{pj}) \right],$$

где V_L, V_T – частоты поперечного и продольного оптических фотонов; γ_f – коэффициент затухания оптического фонона; γ_p и V_p – коэффициент затухания и частота плазменного резонанса. Исследования проводились без учёта поглощения подложки в ИК-области спектра.

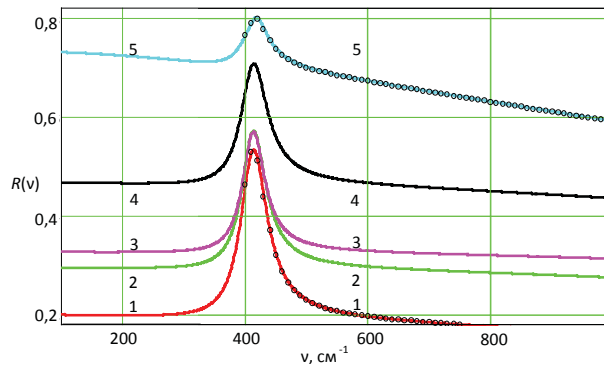

Рис. 1. Расчётные спектры $R(\nu)$ сильнолегированных плёнок ZnO на подложках SiO_2 (данные в табл. 1); точки – эксперимент.

На рис. 1 (линии 1 – 5) показано расчётные зависимости коэффициента внешнего ИК-отражения сильно легированной структуры ZnO/ SiO_2 от частоты при параметрах плёнки, представленных в табл. 2 при ориентации оптической оси $E \perp C$. Кривые 1, 2 соответствуют толщине плёнки $d = 0,22$ мкм при концентрации свободных носителей зарядов (электронов) $1,5 \times 10^{19}$ и $7,35 \times 10^{19} \text{ см}^{-3}$ соответственно. Линии 3 – 5 рассчитаны при изменении толщины плёнки от 0,22 до 0,72 мкм при концентрациях свободных носителей зарядов (электронов) в плёнке от $1,3 \times 10^{20}$ и $4,3 \times 10^{20} \text{ см}^{-3}$. Как видно с рис. 1, изменение толщины плёнки и концентрации свободных носителей зарядов (электронов) сопровождается увеличением коэффициента отражения $R(\nu)$ в области остаточных лучей оксида цинка.

Точками показаны экспериментальные данные спектров ИК-отражения для ZnO/ SiO_2 (данные для образцов: S312-1 и S312-3 см. табл. 2). Шаг сканирования по частоте составил 5 см^{-1} .

Увеличение свободных носителей зарядов (электронов) в плёнках оксида цинка от 10^{19} до $5 \times 10^{20} \text{ см}^{-3}$

приводит к смещению максимума спектра отражения в области частоты поперечного оптического фонона плёнки до 10 см^{-1} . При этом коэффициент отражения (кривые 1 – 5) увеличивается от 20 до 70 % во всей области спектра. Расчёт проведен при использовании данных по толщине и концентрации свободных носителей зарядов, полученных независимыми измерениями и представленных в табл. 2. Что касается коэффициентов затухания плазмонов, то расчёт кривых 1 – 5 проведено при условии $\nu_p = \gamma_p$.

При расчётах спектров отражения использовано взаимосогласованные параметры оксида цинка (см. табл. 1). Затухание фононной подсистемы взято для всех образцов равным 25 см^{-1} . При указанных параметрах наблюдается наилучшее согласование теории с экспериментальными данными. Погрешность не превышает 3 %.

Таблица 2. Параметры сильнолегированных пленок ZnO [13]

Образец		Подвижность, $\text{см}^2/(\text{В}\cdot\text{с})$	Концентрация, см^{-3}	Плазменная частота, см^{-1}	Проводимость, $\Omega^{-1} \text{ см}^{-1}$
1.	ZnO/glass (S312-1)	24	$1,5 \times 10^{19}$	1140	$1,73 \times 10^3$
2.	ZnO/glass (S312-2)	23.3	$7,35 \times 10^{19}$	2530	$3,65 \times 10^2$
3.	ZnO (III-2)	$1,94\text{E}-03$	$1,3\text{E} + 20$	3370	$2,48\text{E} + 01$
4.	ZnO (III-1)	$1,66\text{E}-03$	$1,42\text{E} + 20$	3520	$2,65\text{E} + 01$
5.	ZnO/glass (S312-3)	25,7	$4,33 \times 10^{20}$	6145	$5,6 \times 10^3$

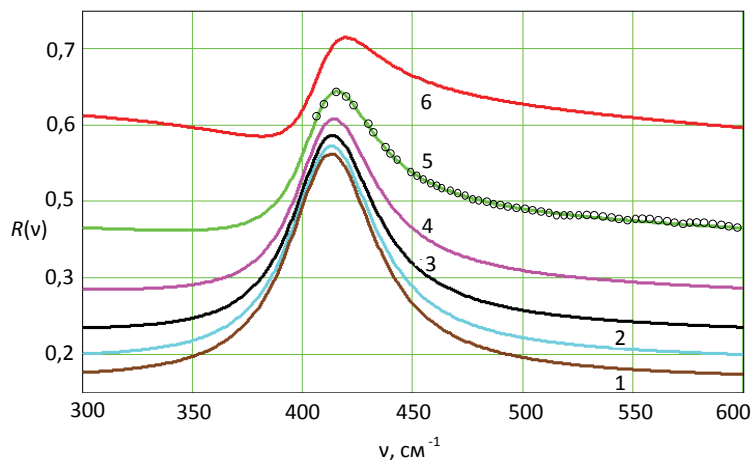

Рис. 2. Расчётные спектры $R(\nu)$ сильно легированной плёнки ZnO на подложке SiO_2 ($\nu_p = 2530 \text{ см}^{-1}$; $\gamma_f = 25 \text{ с}^{-1}$) толщина плёнки ZnO $d = 0,22 \text{ мкм}$ с $\gamma_f = 500$ (1), 1000 (2), 1500 (3), 2000 (4), 2500 (5), 3000 (6); точки – эксперимент.

На рис. 2 представлены теоретические и экспериментальные спектры ИК-отражения для структуры тонкая полупроводниковая сильно легированная плёнка оксида цинка на подложке из оптического стекла с концентрацией электронов в плёнке $n_0 = 7,35 \times 10^{19} \text{ см}^{-3}$ (образец – S312-2). Толщина плёнки ZnO $d = 0,22 \text{ мкм}$ характерна для всех кривых. Затухание фононов – 25 см^{-1} . Затухание плазменной подсистемы в плёнке оксида цинка менялось от 500 см^{-1} (кривая 1) до 3000 см^{-1} (кривая 6) с шагом 500 см^{-1} . Уменьшение коэффициента отражения в системе плёнка оксида цинка на подложке оптическое стекло наблюдается во всей области остаточных лучей ZnO при увеличении коэффициента затухания плазмонов.

Точками указаны экспериментальные данные в промежутке от 400 до 600 см^{-1} при шаге сканирования 5 см^{-1} . Дисперсионным анализом установлено, что наилучшее согласование теории с экспериментом наблюдается при $\nu_p = \gamma_f = 2500 \text{ с}^{-1}$ и данной толщине пленки $0,22 \text{ мкм}$.

На рис. 3 представлены расчётные и экспериментальный спектры ИК-отражения для сильно легированной структуры ZnO/ SiO_2 (образец – S312-2). Концентрация электронов в плёнке ZnO для кривых 1 – 6 составляет $n_0 = 7,35 \times 10^{19} \text{ см}^{-3}$ при толщине пленки $d = 0,22 \text{ мкм}$. Затухание плазмонов – 2530 см^{-1} было фиксированным для всех образцов. Изменение формы кривых 1 – 6 связана с воздействием

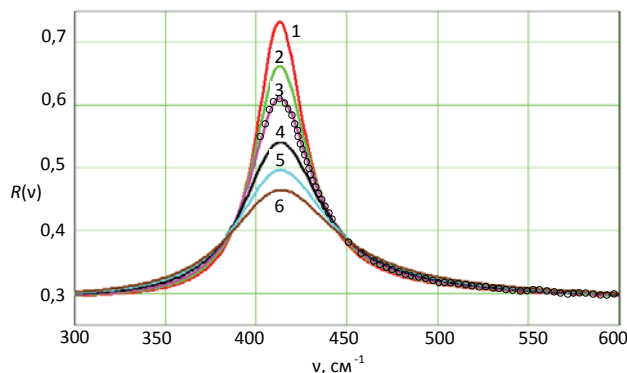
ფონონური подсистემისა და კოეფიციენტი ატრეფიქსიონი ვიწროსი რეზიდუალური სხივების.

კაკ ვიწროსი რეზიდუალური სხივების, $\gamma_f = 25 \text{ cm}^{-1}$ ნაბლადირა მაქსიმალური სოგლასოვანი სოვპადირი თირი ს ექსპირიმენტო.

ნა რი. 4 პრედირივლენი სპერტრი იკ-ატრეფიქსიონი დირ სილნი ლეგიროვანი სტრუქტურა ZnO/SiO_2 (ობრაცი S312-2). კონცირირა ელექტრონი ვიწროსი რეზიდუალური სხივების $n_0 = 7,35 \times 10^{19} \text{ cm}^{-3}$ პირ სკანირირიონი პო თოლქირი პიწნი d ათ 0,05 დო 0,5 მკმ. ატრირივლენი პარამერტრი ივლირირივლენი სპერტრი ატრირივლენი პიწნი.

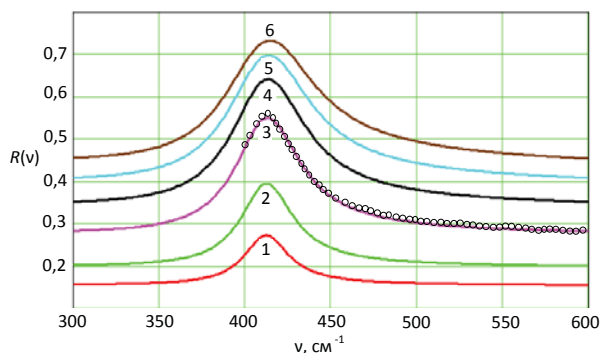
ჰარაქტერი აბობირივლენი სპერტრი ნა რი. 1 – 4 ივლირირივლენი მაქსიმუმი ვიწროსი რეზიდუალური სხივების 350 – 500 cm^{-1} , აბოვლოვლენი ვიწროსი რეზიდუალური სხივების ფონონური და პლაზმური სისტემის ვიწროსი რეზიდუალური სხივების ოქსიდა ცინკა. ივლირირივლენი, ატრირივლენი პიწნი ZnO ივლირირივლენი სილნი ლეგიროვანი, თო ივლირირივლენი $R(v)$ ვიწროსი რეზიდუალური სხივების 300 – 600 cm^{-1} სვიაზო ს ვიწროსი რეზიდუალური სხივების კონცირირიონი, ნო და პოდივქირივლენი ელექტრონი ნა ფორმუ სპერტრი ატრეფიქსიონი.

ივლირირივლენი რი. 2, 3 ვიწროსი რეზიდუალური სხივების, ატრირივლენი მაქსიმუმი ვიწროსი რეზიდუალური სხივების 300 – 600 cm^{-1} ივლირირივლენი მაქსიმალური სვიაზოვლენი კონცირირიონი და პოდივქირივლენი სვობოდივქირივლენი ნოსიტელი ჰარაქტერივლენი სტრუქტურა ZnO/SiO_2 . აბოვლოვლენი, ივლირირივლენი პლაზმური სისტემის პრაქტირივლენი ნო ივლირირივლენი სპერტრი ატრეფიქსიონი ოპტიკური სტრუქტურა. კოეფიციენტი ატრეფიქსიონი ვიწროსი რეზიდუალური სხივების 300 – 600 cm^{-1} ივლირირივლენი მაქსიმალური სვიაზოვლენი კონცირირიონი და პოდივქირივლენი ელექტრონი ნა ფორმუ სპერტრი ატრეფიქსიონი (სი. რი. 4).

რი. 3. რასქირივლენი სპერტრი $R(v)$ სილნი ლეგიროვანი პიწნი ZnO ნა პოდივქირივლენი SiO_2 $v_p = \gamma_f = 2530 \text{ cm}^{-1}$, თოლქირი პიწნი ZnO $d = 0,22 \text{ მკმ}$ ს $\gamma_f = 10, 15, 20, 30, 40, 50 \text{ cm}^{-1}$; თოქირი – ექსპირიმენტი.

რი. 4. რასქირივლენი სპერტრი $R(v)$ სილნი ლეგიროვანი პიწნი ZnO ნა პოდივქირივლენი SiO_2 $v_p = \gamma_f = 2530 \text{ cm}^{-1}$, $\gamma_f = 25 \text{ cm}^{-1}$

თოლქირი პიწნი ZnO $d = 0,22 \text{ მკმ}$ ს $\gamma_f = 0.05$ (1), 0.1 (2), 0.2 (3), 0.3 (4), 0.4 (5), 0.5 (6) მკმ; თოქირი – ექსპირიმენტი.

ვივოდი

ივლირირივლენი, ივლირირივლენი კომპლექსური ივლირირივლენი სვლადირი, ატრირივლენი სპერტრი იკ-ატრეფიქსიონი ვიწროსი რეზიდუალური სხივების სტრუქტურა ვოვლუქ – პიწნი ZnO – ოპტიკური სტრუქტურა ჰოროშო მოდირივლენი პირ ივლირირივლენი ობიექტური ვიაზოვლოვლენი პარამერტრი, პოლქირივლენი ვიწროსი რეზიდუალური სხივების [2, 14] დირ მონოქრისტალური ოქსიდა ცინკა. ატრირივლენი პერსპექტივური მეთოდი იკ-სპერტროსკოპირი პირ აბრირივლენი ელექტროფიზიკური სვოქტრივლენი პიწნი ZnO , თაკ და სტერირივლენი თექსტურირივლენი. ნა ობოვლოვლენი დისპერსიონური ანალიზი ივლირირივლენი სტრუქტურა პოქირივლენი, ატრირივლენი ნერაზრუშაობირივლენი მეთოდი იკ-სპერტროსკოპირი პოვლირირივლენი აბრირივლენი კონცირირიონი ელექტრონი, პოდივქირივლენი და ივლირირივლენი სვოვლოვლენი ივლირირივლენი ობრაცი ვიწროსი რეზიდუალური სხივების პერსპექტივური, ნო რაზრუშა ივლირირივლენი.

Литература

1. Кузьмина И.П., Никитенко В.А. Окись цинка. Получение и оптические свойства. – М.: Наука, 1984. – 166 с.
2. Венгер Е.Ф., Мельничук А.В., Пасечник Ю.А. Спектроскопия остаточных лучей. – К.: Наукова думка, 2001. – 192 с.
3. Родный П.А., Ходюк И.В. Оптические и люминесцентные свойства оксида цинка (обзор) // Оптика и спектроскопия. – 2011. – Т. 111, № 5. – С. 814 – 824.
4. Zinc Oxide Bulk. Thin Films and Nanostructures Processing. Properties and Applications, ed. by C. Jagadish, S. Pearton (Els. Bier, 2006) 589 p.
5. Мездрогина М.М., Даниловский Э.Ю., Кузьмин Р.В., Полетаев Н.К., Трапезникова И.Н., Чукичев М.В., Бордовский Г.А., Марченко А.В., Еременко М.В. Влияние примесей Fe, Cu, Si на формирование спектров излучения в объемных кристаллах ZnO // ФТП. – 2010. – 44, выпуск 4. – С. 445 – 451.
6. Хомченко В.С., Кушниренко В.И., Папуша В.П., Савин А.К., Литвин О.С. Люминесцентные и структурные свойства плёнок ZnO-Ag // ФТП. – 2010. – 44, выпуск 5. – С. 713 – 718.
7. Lupan O., Ursaki V.V., Chai G., Chow L., Emelchenko G.A., Tiginyanu I.M., Gruzintsev A.N., Redkin A.N. Selective hydrogen gas nanosensor using individual ZnO nanowire with fast response at room temperature // Sensors Actuators B: Chem. – 2010. – Vol. 144, N 1. – P. 56 – 66.
8. Li L., Zhai T., Bando Y., Golberg D. Recent progress of one-dimensional ZnO nanostructured solar cells // Nano Energy. – 2012. – Vol. 1. – P. 91 – 106.
9. Ham H., Shen G., Cho J.H., Lee T.J., Seo S.H., Lee Ch.J. Vertically aligned ZnO nanowires produced by a catalyst-free thermal evaporation method and their field emission properties // Chem. Phys. Lett. – 2005. – Vol. 404. – P. 69 – 73.
10. Sohn J.I., Choi S.S., Morris S.M., Bendall J.S., Coles H.J., Hong W.-K., Lee G. Jo, T., Welland M.E.. Novel Nonvolatile Memory with Multibit Storage Based on a ZnO Nanowire Transistor // Nano Lett. – 2010. – Vol. 10, N 11. – P. 4316 – 4320.
11. Zhu G., Yang R., Wang S., Wang Z.L. Flexible High-Output Nanogenerator Based on Lateral ZnO Nanowire Array // Nano Lett. – 2010. – Vol. 10, N 8 – P. 3151 – 3155.
12. Семикина Т.В. Атомное послойное осаждение как нанотехнологический метод для получения функциональных материалов. Обзор. Учёные записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия. Физика. – Том 22 (61). – 2009 – № 1. – С. 116 – 126.
13. Luka G., Krajewski T., Wachnicki L., Witkowski B., Lusakowska E., Paszkowicz W., Guziewicz E., and Godlewski M. Transparent and conductive undoped zinc oxide thin films grown by atomic layer deposition // Phys. Status Solidi. – 2010. – A 207, N 7. – P. 1568 – 1571.
14. Venger E.F., Melnichuk A.V., Melnichuk L.Ju., Pasechnik Ju.A. Anisotropy of the ZnO Single Crystal Reflectivity in the Region of Residual Rays // Phys. Status Solidi (b). – 1995. – Vol. 188, N 2. – P. 823 – 831.

**Venger E. F., Korbutyak D. V.,
Melnichuk A. V., Melnichuk L. Yu.**

Research of films of ZnO on the substrate with optical reflection by the method IR-spectroscopy

Abstract

In the field of residual beams by the spectroscopy method of IR-reflection investigated the polycrystalline strongly alloyed films of oxide zinc at the substrates of optical glass at various optical and electrophysical parameters of a film received at the same temperature of sedimentation. The computer dispersive analysis of IR spectrums allowed to define optical and electrophysical properties in ZnO films at orientation $E \perp C$. Theoretical calculations will be coordinated with experimental results.

0503 – ქიმიის მეცნიერება

Г.Б. Гурбанов, В.А. Аббасова, А.М. Гасанова

Синтез и применение некоторых непредельных кремнийорганических соединений на основе ацетиленовых спиртов

Ключевые слова: синтез, непредельные соединения, модификатор, конденсация, кремнийорганические, гликоли, спирты, предел, физические, механические

Açar sözlər: sintez, doymamış birləşmələr, modifikator, qarışmaq, silisiumüzvi, qlikollar, spirt, hədd, fiziki, mexaniki.

Наряду с тем, что непредельные кремнийорганические спирты, гликоли, эфиры и ацеталлы относительно мало изучены в органической химии, имея в своем составе протекание двух и более реакций, а также с теоретической точки зрения, которая определяет специфику взаимовлияния и взаимодействие удвоенной связи молекул, содержащих атомы кислорода и кремния, они представляют особую актуальность. С практической точки зрения, полученные соединения являются модификаторами полимерных материалов, биологически активными веществами, ингибиторами сероводородной коррозии оборудования при переработке нефти в нефтехимической промышленности. Одновременно они связаны с широким применением их в органическом синтезе.

Кроме того при протекании некоторых реакций превращения, проводимых на основе кремнийорганических ацетиленовых спиртов, сопровождающихся разнообразными радикальными изменениями в составе молекул, молярной относителем взятых реагентов, а также с точки зрения изучения влияния температуры на направление протекания и исхода реакции, они представляют особую значимость в определении наиболее оптимальных и целесообразных условий.

Следует принять во внимание, что в процессе синтеза были всесторонне исследованы каталитические процессы: природная особенность катализаторов, их структура, температура, геометрическое строение молекулы и т.д.

Основываясь на современную теорию каталитического гетерогенна, следует отметить, что при любом каталитическом процессе в результате адсорбции молекул элементов, вступивших в реакцию на поверхности катализатора происходит их активное скопление. В этот момент полученные в результате реакции продуктивные вещества, подвергаются ускоренной десорбции, а поверхность катализатора освобождается для взаимодействия других молекул.

Одной из перспективных и положительных особенностей некоторых реакций превращения, проводимых на основе ацетиленовых спиртов – это проявление селективных свойств в очень высокой степени в процессе синтеза полифункциональных кремнийорганических соединений. Кроме указанных функциональных групп соединения, содержащие Si – H отличаются высокой способностью вступления в реакцию. Это можно наглядно наблюдать при их реакции с HCl, аллилоцетатами, эпихлоргидринами, акрилонитрилами, малеиновой кислоты, щелочными металлами, ксантогенатами и т. п. Протекание реакции в направлении стереоселекции, в первую очередь, зависит от начальной структуры спиртов и гликолей, а также от природы органических заместителей R_2SiH_2 диорганосиланов. Так, например, в то время как для одноацетиленовых спиртов характерен только лишь процесс их дегидрогенизации с силанами, у двух и особенно трех ацетиленовых спиртов взаимодействие с диорганосиланами приводит к образованию гидросилилов.

Следует отметить, что в результате дегидрогенизации силанов, полученные в ходе реакции вещества образуются в небольшом количестве. Однако. По сравнению с гидроксильной группой в двух случаях в ацетиленовых спиртах, имеющих свои заместители тройной бутыл, предрасположенный высокому сферическому эффекту, при наличии изопропиловых радикалов процесс дегидрогенизации, можно сказать, не происходит.

В результате присоединения к пропаргильным спиртам, содержащим односоставный ацетиленовый спирт дионганилсиланов, невозможно было получение моно заменимых веществ. Во всех случаях в зависимости от условий проведения реакции и от отношения взятых компонентов, получаются смеси веществ типа олигомера. Этот недостаток можно устранить только путем применения трехсоставных ацетиленовых спиртов.

В результате проведенных исследований было выявлено, что только путем воздействия на ацетиленовые спирты триалкхлоридов, реакция принимает направление образования кремнийсодержащих ацетиленовых спиртов.

Впоследствии с целью развития в химии кремнийсодержащих ацетиленовых спиртов и изучения их основных специфических особенностей, а также определения их значимости в развитии органической химии был проведен синтез ряда разнообразных, имеющих одноатомное строение, диацетиленовых спиртов.

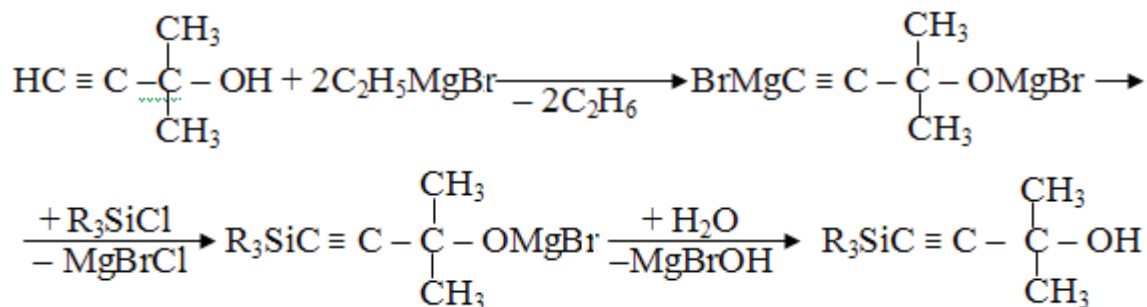
Извышесказанного следует сделать вывод, что способность вступления в реакцию кремнийсодержащих спиртов в основном зависит от атомов кремния гидроксильной группы, а также от строения органических радикалов, содержащихся в молекулах.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ

В результате исследования было выявлено, что взаимодействие и взаимовлияние ацетиленовых спиртов с триалкилсиланами при участии катализаторов платины, в первую очередь, происходит в реакциях гидроксильных групп, способных к утроенной связи.

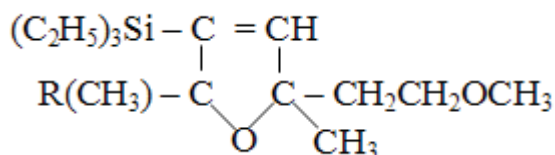
В синтезе непредельных кремнийорганических спиртов и гликолей также применяются органические соединения, содержащие Mg, Li, Na, Al.

Еще в 1956 году для получения непредельных кремнийсодержащих ацетиленовых спиртов были предложены следующие уравнения для проведения реакций:

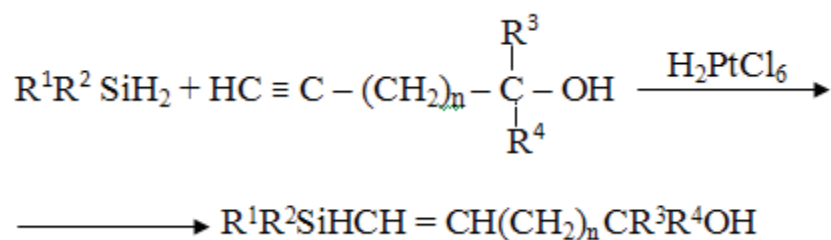

Впоследствии для синтеза ацетиленовых спиртов начали применять триметилсилилметилмагния с акролеином и производные его β -заменителей. Наиболее целесообразным способом получения данных спиртов являются реакции взаимодействия соединений карбонатов с кремний заменяющими галлогеномагниеметинилсиланами.

В синтезе ацетиленовых спиртов, имеющих в своем составе кремнийорганические соединения, литийсодержащие соединения практически применяются в очень ограниченном виде. Если в ацетиленовых спиртах атом углерода, содержащий группу карбонитов, находится в два раза ближе к месту связи, то они становятся термостабильными. Продукты их дегидратизации в основном в зависимости от структуры их исходных реагентов, становятся соответственно производным дигидрофуры – 2,5:

В результате исследований, проведенных в 1958 – 1959 годах в области синтеза ацетиленовых спиртов стало известно, что триалкилсиланы при участии катализаторов Спайера (в изопропиловом спирте $\text{H}_2\text{PtCl}_6 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ 0,1 Н вещество), легко вступают в соединение с пропаргильным спиртом и бутином-2-диолам -1,4 и образуют продукты 1-триалкилсилилпропен -1 ол -3 и 2-триалкилсилилбутен-2-диол-1,4. Реакция была проведена в условиях кипения бензола и компонентов в соотношении 1: 1. Исход достигается до 70%.

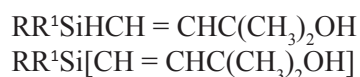
Структура полученных соединений была утверждена с помощью МРТ и в спектрах ИК, а также во взаимном синтезе и химических превращениях. Так, например, дублетные протоны спирта 3-метил-1 (диметилсилил) – бутен – 1 ол – 3 в спектре МРТ прослеживаются в объеме 6,05 и 5,55. На основе полосы поглощения протонов в удвоенной связи и анализа хроматографии, можно предположить, что полученное вещество как дополнительный продукт β – изомер составляет 10 % исходного вещества. Для обоих изомеров полоса поглощения группы ОН в форме синглета достигает 2,5. В синглете же 1,09 и 1,15 во фрагменте (CH₃)₂C – О характерно протонам группы метила. Граница полосы поглощения в пределе 0,2 – 1,0 отражает протоны C₂H₅Si. В обоих изомерах сигнал связи Si – Н в форме мультиплета проявляет себя в пределе 3,55

№	ℓ	ℓ ¹	$\dot{O}_e \tilde{N}^0$, mm	n_D^D	d_4^D	MR _D	
						Лаб.р.	Вычисл.
1	C ₂ H ₅	C ₂ H ₅ –	75 – 76	1,4584	0,8632	54,52	54,53
2	C ₆ H ₅	C ₆ H ₅ –	156 – 157	1,5892	1,0644	85,02	85,15
3	CH ₃	C ₆ H ₅ –	101 – 102	1,5200	0,9607	65,30	65,45
4	CH ₃	C ₆ H ₅ CH ₂ CH ₂ –	113 – 114	1,5196	0,9547	74,65	74,38
5	CH ₃	C ₆ H ₅ (CH ₂) ₃ –	121 – 122	1,5178	0,9509	79,15	79,01
6	CH ₃	C ₆ H ₅ –CH–CH ₂ –CH ₃	123 – 124	1,5187	0,9501	79,33	79,02

В остальных соединениях 7 – 10 полоса, принадлежащая группе CH₂ сигналы протонов группы CH₃ проявляют себя в объеме 0,5 – 0,83 в радикалах этила группы 0,92, в группах (CH₃)₂C на уровне 1,3, а в группах ОН в пределе 2,34.

А взаимовлияние протонов удвоенной связи спин – спина доказывает нахождения соединения в состоянии трансизомера.

Полоса поглощения соединений, приведенных в таблице в спектрах ИК, являются доказательством структуры полученных соединений.. Так, например, полоса поглощения удвоенной связи 1610 см⁻¹, с интенсивностью 2120 см⁻¹ Si – Н является валентной точкой. В группе ОН проявляет себя в 3390 см⁻¹. В 3060 см⁻¹ полоса поглощения показывает наличие группы Si – CH = CH – . Кроме этого в спектре ИК полоса поглощения 1020 – 1090 см⁻¹ Si – О, в 940 см⁻¹ ОСН₂О и в 1248, 1294 см⁻¹ C₆H₅ – Si, Далее приводятся физическая и химическая стабильность соединений, над которыми был проведен синтез.

1	C ₂ H ₅	C ₂ H ₅	148 – 149	1,4795	0,9208	78,91	78,50
2	CH ₃	C ₆ H ₅	169 – 170	1,5326	1,0016	89,96	89,30
3	CH ₃	C ₆ H ₅ CH ₂ CH ₂ –	182 – 183	1,5301	0,9961	98,78	98,35
4	CH ₃	C ₆ H ₅ –CH–CH ₂ –CH ₃	191 – 192	1,5276	0,9903	103,40	102,98

В результате проведенного синтеза над указанными соединениями только три из них (7, 8, 9) прошли апробацию. Было выявлено, что в получении кремния самым лучшим модификатором явились фенил и группы 8 и 9, содержащие фенил, а также кремнийсодержащие гликоли, характеризующиеся

своеобразными свойствами. При добавлении 10 % указанных веществ как модификаторов, термостойкость полученных соединений находится в пределах от 100⁰ градусов до 350⁰ градусов, а предел их плотности достигает от 500 до 1200 кгС/см², при хранении повышается от 1100 до 1300 и достигает до 2600 кгС/см², эластичность при искривлении достигает с 300 – 1100 до 2950 кгС/см², сравнительная длина увеличивается с 1,5 до 5,2 процентов. Указанные кремнийсодержащие гликоли как модифицированные вещества марки 7Д – 20 с физическими и механическими особенностями в значительной степени улучшают способность молекулы не только к двойной связи, но и увеличивают свойство полученных соединений Si – C₆H₅ к конденсации на основе имеющихся фрагментов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Р.М. Мустафаев, Х. Гулиева, Г.Б. Губанов Синтез и область применения некоторых органических кремнийорганических соединений. АМЕА В сборнике «Новости» ГКФМ № 11. 2004 г.
2. Шостаковский М.Ф., Шихиев И.А., Комаров Н.В. Кремнеорганические спирты и фенолы. Усп. Хим, 1957 т. 26, №10.
3. Химия ацетилена. Труды III Всесоюзной конференции. Изд –во «Наука» Москва 1972
4. Реакция арилтиолов с ацетиленовыми спиртами и ацетиленовыми неполными эфирами хлоргидрата. Курбанов К.Б., Джафаров Р.Ф., Абдуллаев А.Г. Азерб. Хим журнал №3. Баку – 1978 г.
5. Синтез и свойства некоторых оксиэфиров германий производных оксиэфиров ацетиленового ряда. Курбанов К.Б.,
6. И.А. Асланов, Е.Ф. Джафаров. Азерб. Хим. Журнал №6. Баку – 1978

K.B.Kurbanov, V.A.Abbasova, A.M.Hasanova

Silico – organic compounds on the synthesis and investigation of some unsaturated acetylene alcohols

SUMMARY

Result of research carried out in silico – organic unsaturated alcohols and their derivatives have been synthesized compounds have also studied the dependence between the structure and its biological activity.

Was determined that the synthesized compounds such as resin modifier added 10 grams of improving its thermal stability up to 100 to 350⁰ C. First of all this is being in the molecular Si – C₆H₅ fragments, with its help the condensation reaction is going normally.

0503 – ქიმიის მეცნიერებათა

УДК 665.63

Алескеров И.А., Аскерова Г.М., Н.М.-Я.Бадалова
Гянджинское отделение НАНА

**ПОЛУЧЕНИЕ НАФТЕНОВОЙ ФРАКЦИИ
ИЗ НАФТАЛАНСКОЙ НЕФТИ**

Ключевые слова: нафталанская нефть, нафтенная фракция, адсорбенты, деэмульсация, смола, асфальтены, вязкость, удельный вес, показатель преломления; Key words: naftalan oil, naftonion fraction, resin, asphaltenis, viscosity, specific gravity, refraction index, waste, deethylization, adsorbents.

Нафталанская нефть является одно из уникальных природных ресурсов не имеющих аналогов во всем мире.

Первые упоминания о нафталане встречаются в произведениях великого азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви (1141-1201), где он пишет о своих наблюдениях вывоза нафталанской нефти караванами из селения Сафи-Кюрд, расположенного недалеко от нынешнего города Нафталан. В XIII веке, известный путешественник Марко Поло, следовавший из Венеции в Китай, проезжая через Азербайджан, упоминает о нафталане в своем трактате «О большой Татарии»: «...там есть большой колодец с маслянистым веществом, которым можно навьючить много верблюдов. Оно употребляется не для питания, а для смазывания при кожных заболеваниях у людей и скота, равно как и при других недугах».

Начиная с 1890 года многие ученые исследователи: немецкий инженер Э. И. Егер, А. И. Поспелов, врач Ф. Г. Розенбаум, П. М. Малышев, Д. И. Менделеев, Т.Г.Пашаев, Ш. М. Гасанов, основоположники нефте-химической науки академики Ю.Мамедалиев, А.Гулиев и др. изучили лечебные, физико-химические свойства нафталанской нефти [1].

Физико-химические свойства нафталанской нефти приведено в табл. 1.

Хроматографическое разделение нафталанской нефти после ее деэмульсации осуществляли ускоренным методом, применяемым при исследовании углеродного состава смазочных масел [2,3] . Результаты разделения приведены в табл. 2.

Физико-химические свойства нафталанской нефти

Таблица 1

Наименование	Показатели
Плотность D_4^{20} , q/sm^3	0,9395
Вязкость при 50 °С, пуаз.	51,48
Температура вспышки, °С	125.0
Температура застывания, °С	20
Кислотность, мг кон/г	1,29
Коксуемость, %	3,27
Зольность, %	0,110
Содержание смол, %: сернокислотных силикагелевых	24,0 11,4
Содержание серы, %	0,31
Содержание азота, %	0,24
Асфальтены, %	0,49

Выход углеводов

Таблица 2

Группа углеводов	Выход, % на нефть
Нафтеновые	55,0
Ароматические :	
Легкие	9,0
средние	11,7
тяжелые	10,1
Смолы	14,2

Нафталанская нефть обладает высокой эффективностью лечебного действия в различных заболеваниях. Она используется для лечения различных заболеваний – хирургических, кожных, нервных, гинекологических, а также в ветеринарии. Результатом многих исследований показали, что основным биологически активным компонентом нафталанской нефти является нафтеновая фракция [4].

Поэтому цель нашей работы заключается в том, чтобы разработать более простое технологическое решение выделения нафтеновой фракции из нафталанской нефти. При исследовании химического состава нефти и выделение из нее физиологически активных компонентов проводили следующими способами: деэмульсации, адсорбция асфальто-смолистых соединений и очистка основных нафтеновых фракций от растворителей.

В результате процесса деэмульсации в нафталанской нефти вода и механические примеси были очищены. Процесс деэмульсации проводят при энергичном перемешивании в трехлитровой колбе. В качестве растворителя используется н-гексан. В процессе деэмульсации были изучены концентрация жидкости, зависимость времени и температуры. Было выявлено, что процесс деэмульсации полностью завершается в течение 5-и часов при температуре 50-60°C в соотношении растворителя 1:2,5, за это время вода и механические примеси полностью отделяется [5].

Чтобы отделить биологически активную нафтеновую фракцию очищенная от воды и механических примесей нафталанской нефти используются метод адсорбции. В качестве адсорбента используются адсорбент-бентонит, залежи которого находятся в месторождении Алпоид Газахского района. Содержащиеся в нафталанской нефти асфальтены, смолы и ароматические соединения адсорбируются в адсорбционной колонке. После адсорбции в составе смеси остаются фракции нафтена и растворителя. Растворитель отделяется от нафтеновой фракции в водяной бане путем дистилляции. В колбе остается обессмоленная нафталанская нефть.

Для определения физических показателей обессмоленной нафтеновой фракции использованы аналитические весы ВЛР-200, рефрактометр УРЛ-3 и 0,62мм-й стеклянный вискозиметр Пинкевича.

Физические показатели очищенной нафтеновой фракции следующие:

$$d_4^{20}=0,8680 \text{ г/см}^3; n_D^{20}=1,4810; \eta^{20}=99,12 \text{ пз.}$$

На основе обессмоленного нафталанского нефти было получено лекарственные препараты и косметические средства.

Сегодня появилась возможность использовать в бальзама очищенное, без смол, красящих веществ и нефтяного запаха нафталановое масло, что возвращает ему былую популярность и авторитет. В дерматологии нафталановое масло успешно используются для лечения псориаза, экземы, нейродермита, себореи, розового лишая, фурункулов, сикоза, кожного зуда, ран, пролежней, трофических язв и других заболеваний. В расширившемся за последние годы арсенале средств для наружной терапии заболеваний кожи новые лекарственные препараты, полученные из нафталана или с добавлением нафталана как биоактивного компонента, займут достойное место и помогут решать проблему лечения кожных заболеваний, ожогов и ран.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1.Ru.Wikipedia.org/wik/нафталана.
- 2.Гуревич А, А. и др.«Автоматический хроматографический анализ» 2001.

3.Гордадзе и др.«Углеводороды нефти и их анализ методом газовой хроматографии», 2010, РГУ нефти и газа им.И.М.Губкина.

4.Т.Г.Тагиев. «Нафталанская нефть и ее лечебное применение». Баку

5.Ф.Ю.Алиев и др.«Получение консерогенных компонентов из отходов нафталанской нефти».Материалы VIII Бакинской Международной Мамедалиевской конференции по нефтехимии 3-6 октября 2012 г.Баку 2012.

**Alasgerov I.A., Asgerova Q.M.,
N. Badalova M.-Y.**

THE PURIFICATION OF NAFTONION FRACTION FROM IS NAPHTALAN OIL

Based on developed technology, the conditions to produce deresined oil from naphtalan oil were studied. Within production of process of deresined oil there was out, that concentration, time and temperature have an effect on the technological process. Refined from mechanical impurities and water by means adsorbent, the oil is deresined fully, there are produced different medicines based on deresined oil.

0503 – ქიმიის მეცნიერებათა

Керимов Г.Н., Алвердиев И. Дж., Гаджиев Ю.Г.

Минералы молибдена и новые методы определения молибдена.

Ключевые слова: минералы, метод, определение, комплекс образование, исследование

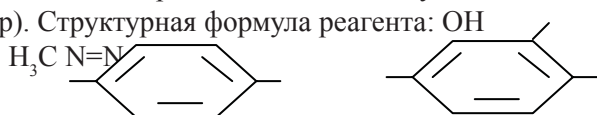
Мо – принадлежит к мало распространённым элементам. Среднее содержание его в земной коре составляет около 0,001%. Концентрация молибдена в рудах незначительна. Эксплатируются руды, содержащие десятые и даже сотые доли процента молибдена.

Имеются несколько типов молибденавых руд:

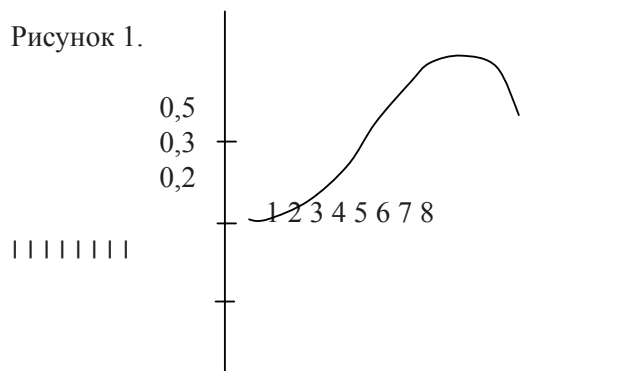
1. Простые кварцево-молибденовые руды, в которых молибденит залегает в кварцевых жилах.
2. Руды содержащие наряду с молибденитом – волфрамит
3. Скарновые руды – в рудах этого типа молибденит часто вместе с шеелитом и некоторыми сулидами (пирит, халкопирит) залегает в кварцевых жилах заполняющих трещины в скарнах (окремненных известняках)
4. Медно-молибденовые руды в которых молибденит сочетается с сульфидами меди и железа. В некоторых рудах содержание меди невелико, в других превалирует медь, а содержание молибдена незначительна (самые и тысячные доли процента)

Для обогащения молибденсодержащих руд применяют почти исключительно флотацию.

Более 75% добавляемого молибдена применяются в чёрной металлургии для производства легированных сталей. Учитывая важность примеси молибдена в сталях, химикам-аналитикам предстоит разрабатывать селективные методы анализа для молибдена. Для этой цели нами изучены оптимальные условия определения молибдена в молибденсодержащих сталях и других сплавах. Нами было исследовано молибденсодержащий сплав и получен комплекс Mo(IV) с параметилбензол-азо-пирокатехином (рмбар). Структурная формула реагента: OH

Комплексообразование (рмбар) с Mo(IV) изучено в широком интервале. При этом соотношение реагента и Mo(IV) взято следующим образом, $[\text{Me}]:[\text{HP}]=1:1$, где $[\text{Me}] = \text{Mo(IV)}$ а $[\text{HK}]$ - реагент.

При комплексообразовании цвет раствора мало меняется, при оптимальном $\text{pH}=4-6$. Из изображённого кривого видно, что $\text{pH}=4-6$ является оптимальным. При $\text{pH}=4-6$, условие комплексообразования следующее:

$[\text{HR}]=[\text{Mo}]=2 \cdot 10^{-5} \text{M}$, $\lambda_{\text{max}}=490 \text{ н.м.}$, $l=1,0 \text{ см.}$

Изучено светопоглощение растворов реагента и полученного комплекса. λ_{max} -реагента, $\lambda_{\text{max}}=410 \text{ нм.}$, а комплекса $\lambda_{\text{max}}=490 \text{ нм.}$

Значит, $\Delta\lambda=80 \text{ нм.}$

На рисунке -2 показаны кривые максимального светопоглощения реагента и комплекса Mo(ЫВ).
Рисунок 2. Электронные кривые светопоглощения реагента и комплекса при pH=4
(каждое измерение проводилось с помощью SF-4 аппарате)

X Ü L A S Ə

MOLİBDENİN MİNERALLARI VƏ MOLİBDENİN YENİ TƏYİNİESULU

„Molibdenin mineralları və molibdenin yeni təyini üsulu” adlı məqaləsində Mo-nin təbiətdə yayılması, onların metallurgiyada tətbiqi və bu Mo-li polad və ərintilərinə Mo-nin yeni təyini üsulu verilmişdir.

Л И Т Е Р А Т У Р А:

1. А.Албендов «Общая химия» Баку 2012 год;
2. О.Крейн и др. «Металлургия редких металлов» Изд. Метал.1964 год;
3. А.Албендов «Аналитическая химия» Баку 2008 год;
4. А.Крешков «Курс аналитической химии» М.1976 год.

Kerimov H.N., Alverdiyev I.S., Hajiyev Y.H.

MINERALS OF MOLYBDENIN AND NEW METHOD OF ITS DETERMINATION

SUMMARY

In article «Minerals of molybdenum and new method of its determination» have been researched the spreading in nature, also its application in metallurgy of molybdenum, also new method of determination of molybdenum viol and alley.

Key words: minerals, method, determination, complex formation, research.

0503 – ქიმიის მეცნიერება

Керимов Г.Н., Алекперов Н.М.,
Алвердиева Ф.Г.

Получение галлиевого концентрата из алюминатных растворов

Ключевые слова: алюминий, раствор, получение, галлий

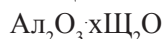
Одним из недостатков в производстве алюминия является несовершенство технологического процесса.

При получении алюминиевых концентратов получается букет примесей редких металлов. Одним из этих примесей является галлий. Галлий – Эа был открыт в 1875 году Лекок де Буабодраном спектральным методом в цинковой обманке. Галлий – мягкий металл серебристо-белого цвета. Для галлия характерен весьма широкий интервал существования жидкого состояния (от 30 до 2230⁰С). При быстром охлаждении жидкий галлий может сохраняться в переохлажденном состоянии до -40⁰С. При переходе из жидкого в твердое состояние объем галлия увеличивается на 3,2%. В воздухе при обычной температуре галлий стоек. Сухой кислород окисляет металл выше 260⁰С, а полученная пленка окиси защищает её. Галлий применяется в полупроводниковой электронике, в атомной технике, в оптике (светящиеся составы), при изготовлении ламп ультрафиолетового излучения.

Широкий температурный интервал существования жидкой фазы металлического галлия, низкое давление его паров и малое сечение захвата нейтронов являются ценными свойствами для его применения в качестве теплоносителя в атомных реакторах. Галлий образует легкоплавкие сплавы с рядом металлов: Би, Пб, Сн, Жд, Зн, Ин, Тл. Весовое содержание галлия в земной коре 1,5·10⁻³⁰⁰%, что выше содержания Сб, Би, Мо, W.

В городе Гяндже Азербайджанской республики с 1958 года функционирует по сей день алцимниевый завод. В протяжении долгих лет появилось гора технологических отходов, которые портят экологию окружающей среды. Учитывая это, было бы целесообразно использовать эти отходы для получения редких металлов.

Основной вид алцимниевского сырья – бокситовые руды, в которых алюминий находится в составе минералов, представляющих собой гидратированную окись алюминия

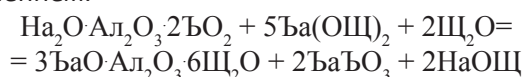
Производство алюминия из бокситовой руды состоит из двух стадий: производства глинозема (Al_2O_3) и электролитического получения алюминия из глинозема. Из глинозема в дальнейшем и получают примесные редкие кристаллы, в частности – галлий.

Для выделения галлиевых концентратов в процессе производства глинозема необходимо отделить от основной массы алюминия, не внося существенных изменений в технологию переработки боксита. Поэтому способы извлечения галлия зависят от применяемой технологии переработки алюминиевого сырья. Для этой цели имеются два способа: применение содово-известкового раствора, применение раствора процесса Байера.

В первом способе процесс карбонизации ведут в двух стадиях. На первой стадии выделяют около 90% алюминия, при этом большая часть галлия остаётся в растворе. После второй карбонизации осаждают оставшуюся часть алюминия вместе с галлием. Содержание $\text{Эа}_2\text{O}_3$ в осадках (в первичном галлиевом концентрате) составляет десятые доли процента.

Осадки содержат алюмокарбонат – натрия $\text{Na}_2\text{O}_3 \cdot 2\text{CO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$ с примесью галлия. Для отделения основного количества алюминия от галлия осадки обрабатывают известковым молоком при 90⁰С (или 140⁰С в автоклаве) и молярном отношении $\text{CaO}:\text{Al}_2\text{O}_3=4:1$. При этом 60-70% осаждается в формате трёхкальцевого алюмината, тогда как 85-90% галлия, переходит в раствор откуда карбонизацией выделяют галлиевый концентрат с содержанием 2-5% $\text{Эа}_2\text{O}_3$. Реакция разложения известковым молоком

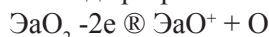
приближённо выражается уравнением:

Образование щёлочи обеспечивает удержание галлия в растворе при условии неполного осаждения алюминия в составе алюмината кальция. Наиболее простой способ состоит в выделении галлия из обратных растворов процесса Байера электролизом на ртутном катоде. При этом существенно не изменяется состав алюминатного раствора, который может быть возвращён в производственный цикл.

В процессе галлий находится в алюминиевых растворах в форме аниона. Процесс его электролитического восстановления может протекать двумя путями:

На аноде разряжаются анионы с образованием катионов GaO^+

Катионы GaO^+ катода разряжаются с выделением галлия и образованием аниона:

1. На катоде выделяется водород, который восстанавливает анионы и катионы ..

Электролитическое выделение галлия на ртутном катоде из алюминиевых растворов требует точного наблюдения режима: скорости перемещения электролита и ртути (осуществляется движением барабана – катода), плотности тока, температуры концентрации галлия в ртути.

ЛИТЕРАТУРА:

1. А.Н.Зеликман и др. «Металлургия редких металлов» изд. Метал М. 1964
2. А.Албендов «Неорганическая химия» Баку 2012 год
3. А.Албендов «Общая химия» Баку 2007 год
4. М.Н.Зырянов «Рассеянные редкие элементы» Иркутск 1980 год
5. Н.И. Еремин «Получение галлиевого концентрата из алюминатных растворов» Изд. Вузов Цвет. мет.1960 год.

Kerimov H.N., Alekberov N. M.,
 Alverdiyeva F.Q.

Making of gallium concentration from aluminates solution

SUMMARY

In article Making of gallium concentration about characteristics of gallium as one of the logical processes and methods of its making in aluminium production.

0503 – ქიმიის მეცნიერებათა

Гавий В.Н., Суховеев В.В., Суховеев А.В.

Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя, Украина

**ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ МЕТАЛЛОКОМПЛЕКСОВ НА
ОСНОВЕ ПАБК НА ОТДЕЛЬНЫЕ ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ
ПРОЦЕССЫ И УРОЖАЙНОСТЬ САЛАТА
ПОСЕВНОГО**

Впервые описано и проанализировано влияние металлохелатов парааминобензойной кислоты, которые содержат как центральный атом микроэлементы, на процессы прорастания семян салата посевного. Показано, что упомянутые металлокомплексы проявляют существенное влияние на энергию прорастания, всхожесть, линейный рост и массу сырого вещества проростков салата а также его урожайность.

Актуальной проблемой современного сельскохозяйственного производства является разработка технологий, которые способствуют повышению урожайности, являются безопасными как для окружающей среды, так и для человеческого организма [1]. Известно, что чрезмерное внесение в почву минеральных удобрений, содержащих основные питательные элементы, приводит к негативным экологическим последствиям. Кроме того, современные традиционные технологии сельскохозяйственного производства являются достаточно энергоемкими, поэтому возникает необходимость интенсификации производства продуктов питания при значительном сокращении энергетических затрат. Таким путем повышения производительности сельскохозяйственных культур является внедрение экологически безопасных регуляторов роста растений на основе биометаллов. Этим требованиям отвечают металлохелаты на основе микроэлементов. Они обеспечивают растения микроэлементами, которых им не хватает. Металлокомплексы, как правило, не фитотоксичны, имеют широкий спектр действия, не изменяют свойств при длительном хранении, устойчивы к воздействию света и тепла, легко транспортируются, не вызывают коррозию металлов, не токсичны для человека [2].

Целью нашей работы было исследование влияния металлохелатов на основе ПАБК на отдельные физиологические процессы и урожайность салата посевного.

Материалы и методы. Для поиска новых безопасных регуляторов роста растений исследовали комплексные соединения на основе ПАБК, содержащие как центральный атом микроэлементы, общей формулы:

де М: Mn^{2+} , Cu^{2+} , Co^{2+} , Ba^{2+} .

Как эталон для сравнения эффективности действия была использована ПАБК – витамин B_{10} , природный фактор роста. Контроль – дистиллированная вода без металлохелата. Исследуемые вещества испытывали в концентрациях 0,1, 1,0 и 10,0 мг/л.

Салат посевной занимает особое место среди овощных культур (Vegetable). Его разделяют на салат кочанный (European Madder) и салат латук (Lettuce). Сортовое разнообразие салатов в Украине достаточно велико. Только в государственный реестр сортов растений, пригодных для распространения в Украине в 2010 году, включено 60 сортов салата латука и 15 сортов салата кочанного [3]. Перспективными сортами салата латука (*Lactuca sativa* L.) для выращивания на территории Украины являются следующие: Амадеус, Бона, Золотой шар, Королева лета, Кучерявец одесский, Лола Росса, Шар малиновый и другие.

В качестве объекта исследования нами был выбран салат полукочанный сорта „Кучерявец одесский” (Kucheriavets' odes'kyi).

Лабораторные исследования проводились по методике определения активности рострегулирующих веществ [4].

Статистическая и математическая обработка результатов биотестирования осуществлялась с помощью программы Excel 10.0 для Windows. Достоверность полученных данных проводилась по t -критерию Стьюдента при уровне значимости $p \leq 0,05$.

Условия и методика проведения полевых исследований. Полевые исследования проводили на протяжении трёх лет на опытных участках агробиостанции Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя. Почвенный покров опытного поля – чернозем оподзоленный, малогумусный. По профилю характеризуется относительной однородностью гранулометрического и валового химического состава со значительным содержанием элементов питания в гумусовом горизонте. Содержание гумуса в пахотном слое почвы составило 3,2–3,5 %. Степень насыщенности основаниями по профилю составляет 90,8–91,1%, реакция почвенного раствора является слабокислой (рН 6,0–6,3), гидролитическая кислотность – 2,42 мг-экв. на 100 г почвы. Содержание подвижных соединений фосфора в почве – 118 мг/кг, обменного калия – 99 мг/кг (по Чирикову – обеспеченность повышенная), азота – 64 мг/кг (по Корнфилду – обеспеченность средняя). Потребности во внесении минеральных удобрений не было.

Погодно-климатические условия в годы наблюдений были благоприятными для роста и развития растений салата полукочанного и типичны для Полесья, но с некоторыми различиями в отдельные периоды. Неравномерное распределение осадков и ухудшения погодных условий в отдельные периоды выращивания салата посевного приводили к значительному снижению урожайности и качества полученной продукции. Поэтому, по обеспеченности растений салата атмосферной влагой вегетационные периоды 2011 и 2012 годов характеризовались как более засушливые и требовался дополнительный полив.

Салат – скороспелый вид растений и хорошо использует весеннюю влагу для своего роста и развития, поэтому не очень страдал от ее недостатка и обеспечивал достаточно высокую урожайность.

Предшественником салата посевного была капуста белокочанная. Элементы технологии выращивания применяли согласно [5, 6]. Технологические приемы применяли согласно требований к выращиванию салата в общепринятые для Полесья сроки. Фенологические наблюдения за растениями проводили по методикам [7, 8]. Отмечали даты посева, наступление фаз развития растений: появление единичных (10%) и полных всходов (75–80%); образования первого настоящего листа, начало образования розетки, начало завязывания головки; наступление технической спелости и уборки урожая.

Размер посевных участков составлял 30 м², учетных – 15 м². Биометрические измерения проводили на десяти типичных определенных растениях салата во всех повторениях каждого варианта опыта. Семена обрабатывали растворами исследуемых веществ. Нами были использованы такие варианты: контроль (без обработки семян препаратами), Как эталон использовали парааминобензойную кислоту (ПАБК) и растворы комплексов, которые содержали один из микроэлементов (Mn²⁺, Cu²⁺, Co²⁺, Ba²⁺). Салат выращивали безрассадным способом. Норма высева салата – 3-4 г/м². Салат высевали в третьей декаде марта – первой декаде апреля. После появления всходов проводили ручную прополку и прорывку салата за схемой: 45х20 см с густотой размещения растений 111 тыс. шт./га. Через четыре недели проводили внекорневую подкормку растений растворами указанных концентраций.

Для определения площади листового аппарата применяли метод высечек [5, 6]. Площадь листового аппарата растений выражали в м²/га.

Данные по урожаю обработаны методом дисперсионного анализа.

Результаты и обсуждение. Определить влияние природы центрального атома парааминобензойных комплексов на основе Ba²⁺, Co²⁺, Cu²⁺, Mn²⁺ на энергию прорастания и всхожесть семян салата. Как эталон для сравнения эффективности действия была использована ПАБК. Соответствующие данные рассчитывали в % к контролю. Средние значения трех повторностей отражены в табл 1.

Таблица 1.

Влияние металлокомплексных соединений на энергию прорастания и всхожесть семян салата сорта „Кучерявец одесский”

Вариант, концентрация количество проросших семян % (к контролю)		3-й день (энергия проростания)		5-й день (всхожесть семян)		
		количество проросших семян	% (к контролю)			
Контроль		41	100	54	100	
ПАБК 1 10	0,1	58	141	62	114,8	
	48	119	53	99		
	39	95	59	109,26		
Комплексы на основе ПАБК	Ba	0,1	62	151	64	118,5
		1	63	154	67	124,1
		10	60	146	66	122,2
	Co	0,1	55	134	60	111,1
		1	49	120	52	96,3
		10	33	80,4	42	77,7
	Cu	0,1	62	151	70	129,6
		1	73	178	78	144,4
		10	59	144	62	114,8
	Mn	0,1	76	147	76	140,7
		1	61	149	65	120,37
		10	55	134	59	109,3

Согласно табл. 1, эффективность действия данных препаратов зависит от природы центрального атома металлокомплекса и концентрации. Так, при концентрации 0,1 мг / л наиболее эффективно на энергию прорастания семян салата влияют комплексы на основе Ba^{2+} , Cu^{2+} , Mn^{2+} , которые превышают показатели контроля на 51–47%, а эталон – на 11–6%. Эти соединения также стимулируют процессы прорастания семян, превышая показатели контроля на 18,5–40,7 %, а эталона – на 4–25,9%. Вышеупомянутые металлокомплексы эффективно стимулировали энергию прорастания и всхожесть семян при концентрации 1 мг/л. Такое действие металлохелатов можно объяснить тем, что медь и марганец входят в состав окислительных ферментов (полифенолоксидазы, аскорбиноксидазы, лактазы, дегидрогеназы), способствуя усилению интенсивности дыхания растений, а барий регулирует процессы роста клеток всех видов тканей [9, 10].

С повышением концентрации до 10 мг/л эффективность действия указанных комплексов снизилась, что связано с токсическим действием центрального атома на растение, особенно это касается металлокомплекса на основе кобальта. Следует отметить, что при концентрации 10 мг/л наблюдается наибольшая эффективность бариевого металлокомплекса, превышающего показатели контроля энергии прорастания на 46%, показатели контроля по всхожести – на 22%, а показатели эталона – на 51% и 12% соответственно.

Итак, исследовав влияние центрального атома парааминобензойных металлокомплексов на энергию прорастания и всхожесть семян салата в разных концентрациях, было выяснено, что наиболее эффективно влияют металлохелаты на основе Cu^{2+} и Mn^{2+} .

Следует отметить, что концентрация исследуемых растворов и природа центрального атома металлокомплексов влияют и на линейный рост и массу корня и стебля салата (табл. 2).

Таблица 2.

Влияние металлокомплексных соединений на линейный рост проростков салата сорта „Кучерявец одесский” (5 день)

Централь-ный атом	Концентрация, мг/л	Линейный рост			
		Корень		Стебель	
		см	% (к контролю)	см	% (к контролю)
Контроль	—//—	3,07 ± 0,12	100	3,32 ± 0,07	100
ПАБК	0,1	2,37 ± 0,09	77,24	3,35 ± 0,07	100,98
ПАБК	10	2,32 ± 0,11	75,61	3,55 ± 0,13	106,92
Ba	0,1	3,79 ± 0,06	123,64	4,60 ± 0,07	138,55
Ba	1	3,47 ± 0,04	113,02	4,12 ± 0,05	124,09
Ba	10	3,45 ± 0,04	112,36	4,37 ± 0,07	131,62
Co	0,1	3,04	99,07	4,39 ± 0,11	132,22
Co	1	3,07 ± 0,11	100,03	3,76 ± 0,15	113,25
Cu	0,1	3,28 ± 0,05	106,81	4,38 ± 0,05	131,92
Cu	1	3,29 ± 0,06	107,09	4,34 ± 0,05	131,92
Cu	10	2,92 ± 0,05	95,11	4,58 ± 0,08	137,95
Mn	0,1	3,09 ± 0,13	100,81	3,50 ± 0,10	105,42
Mn	1	3,13 ± 0,12	102,14	3,96 ± 0,10	119,27
Mn	10	2,90 ± 0,11	94,40	3,60 ± 0,10	108,43

Так, бариевый металлокомплекс в концентрации 0,1 мг/л стимулирует линейный рост корня на 23% по сравнению с контролем, и на 46 % – по сравнению с эталоном. Действие исследуемых металлохелатов на основе Cu^{2+} и Co^{2+} находится на уровне контроля. В этой же концентрации металлохелаты на основе Ba^{2+} , Co^{2+} и Cu^{2+} стимулируют рост надземной части на 38–32% по сравнению с контролем и эталоном.

При концентрации 1 мг/л наиболее эффективно на линейный рост корня проростков салата влияют металлохелаты парааминобензойной кислоты на основе Ba^{2+} , Cu^{2+} . Они превышают показатель контроля на 13–7 %. Действие металлокомплексов на основе Co^{2+} , Mn^{2+} в этой концентрации находится на уровне контроля. Линейный рост стебля лучше стимулировали парааминобензойной комплексы на основе Cu^{2+} и Ba^{2+} . При концентрации 10 мг/л эффективность действия металлохелатов на линейный рост корня и стебля салата снижается. Исключение составляет бариевый комплекс, превышающий показатели контроля линейного роста корня на 12,3% , а стебля – на 31,6%. Эффективно влияет на линейный рост стебля и комплекс на основе Cu^{2+} .

Исследование влияния металлокомплексов на основе ПАБК на массу корня проростков салата показали, что наибольшую эффективность проявляет комплекс на основе Ba^{2+} , который во всех исследуемых концентрациях значительно превышает показатель контроля и эталона (табл. 3).

Таблица 3.
 Влияние исследуемых металлохелатов на сырую массу корня проростков салата сорта „Кучерявец одесский” (5 день)

Централь-ный атом	Концент-рация, мг/л	Масса			
		Корень		Стебель	
		г	% (к контролю)	г	% (к контролю)
Контроль	—//—	0,16 ± 0,04	100	0,66± 0,01	100
ПАБК	0,1	0,11± 0,03	68,75	0,71± 0,03	107,57
ПАБК	10	0,03± 0,02	18,75	0,58± 0,04	87,87
ПАБК Ва	0,1	0,28± 0,05	177,71	0,78± 0,04	118,18
ПАБК Ва	1	0,29± 0,04	179,46	0,76± 0,05	115,15
ПАБК Ва	10	0,27± 0,03	167,83	0,74± 0,06	112,17
ПАБК Со	0,1	0,19± 0,01	118,75	0,71± 0,02	107,57
ПАБК Со	1	0,17± 0,03	106,25	0,74 ± 0,02	112,12
ПАБК Си	0,1	0,19± 0,03	118,75	0,79± 0,01	119,69
ПАБК Си	1	0,18± 0,02	112,50	0,77± 0,03	116,66
ПАБК Си	10	0,17± 0,02	106,25	0,72± 0,04	109,09
ПАБК Мн	0,1	0,05± 0,01	31,25	0,64± 0,06	96,96
ПАБК Мн	1	0,05± 0,03	31,25	0,71± 0,05	107,57
ПАБК Мн	10	0,07± 0,02	43,75	0,68± 0,04	103,35

Согласно табл.3, наиболее эффективно стимулирует увеличение сырой массы стебля проростков салата в концентрации 0,1 мг/л и 1 мг/л комплекс на основе Ba^{2+} , Cu^{2+} .

Таким образом, биотестирование исследуемых веществ показало, что комплексы на основе Ba^{2+} , Cu^{2+} наиболее эффективно стимулируют линейный рост и сырую массу корня и стебля проростков салата листового. Следует отметить, что полукочанные сорта салата имеют приподнятую розетку листьев, в центре которой завязывается рыхлый кочан. В основном сорта среднеспелые. Кочанные сорта характеризуются крупной розеткой листьев, полуприподнятой, среднеспелыми сортами [11].

При посеве салата в третьей декаде марта урожайность сортов салата варьировала по годам исследований и зависела от климатических условий вегетации. Салат очень требователен к влажности почвы и воздуха, вследствие чего корневая система расположена в верхнем слое почвы и при отсутствии увлажнения ускоряется стеблевание растений, листья приобретают горьковатый вкус [12].

В среднем урожайность сортов салата полукочанного сорта „Кучерявец одесский” в зависимости от климатических условий и схем размещения растений варьирует от 15,9 т/га – 17,0 [16] до 16,9 т/га – 22,1 т/га [13].

Интенсивность нарастания вегетационной массы салата посевного, зависимо от условий проведения опыта колебался в пределах 19,8–24,2см. Вегетационный период продолжался 54–56 дней. Наилучшие показатели массы надземной части салата посевного получены в опыте с 2012 года. В среднем наибольшая масса и диаметр головки сформировались в опыте, где как центральный атом металлохелата был использован Cu^{2+} (табл. 4).

Таблица 4.

Показатели урожайности салата полукочанного сорта „Кучерявец одесский” (средние за 2010-2012 гг.)

Ц е н т р а л ь - н ы й а т о м	Концент-рация, мг/л	Урожайность, т/га			
		2010 г.	2011 г.	2012 г.	средняя
Контроль	—/—	16,8	15,9	17,7	16,8
ПАБК	0,1	18,1	16,8	18,7	17,7
ПАБК	10	17,4	16,1	18,5	17,3
ПАБК Ва	0,1	21,8	19,9	20,9	20,9
ПАБК Ва	1	20,9	19,4	20,0	20,1
ПАБК Ва	10	19,3	19,9	20,2	19,8
ПАБК Со	0,1	20,3	18,9	20,9	20,0
ПАБК Со	1	20,2	18,3	18,9	19,1
ПАБК Си	0,1	21,1	20,1	20,9	20,7
ПАБК Си	1	21,8	20,9	22,1	21,6
ПАБК Си	10	21,3	19,9	20,3	20,5
ПАБК Мп	0,1	17,1	16,2	17,9	17,1
ПАБК Мп	1	17,9	16,6	18,1	17,5
ПАБК Мп	10	16,7	15,7	18,3	16,9
НСР _{0,95}		0,08–0,13			

Анализ качества продукции показал, что сухого растворимого вещества Кучерявец одесский содержит 4,0–4,3%, сахаров 1,52–1,59%, витамина С 16,5–17,4 мг на 100 г массы растения, нитратів 328–335 мг/кг, что хорошо коррелирует с данными, полученными в работе [12].

Выводы. Эффективность исследуемых металлокомплексов на процессы энергии прорастания и всхожести семян салата сорта „Кучерявец одесский” зависит от природы и концентрации металлокомплексов. Комплексы на основе Cu^{2+} и Mn^{2+} наибольшую эффективность проявляют при концентрации раствора 1 мг/л, тогда как комплексы на основе Ba^{2+} , Cu^{2+} более эффективно стимулируют корнеобразование, линейный рост и сырую массу корня и стебля и урожайность растений. Последние могут иметь практический интерес для поиска новых синтетических регуляторов роста и микроудобрений овощных культур.

Литература:

1. Проблема регуляторів росту у світі та її вирішення в Україні / В. В. Моргун, В. К. Яворська, І. В. Драгозов // Физиология и биохимия культурных растений. – 2002. – Т. 34. – № 5. – С. 371–375.
2. Бионеорганическая химия защиты растений / А.В. Бовыкин, А. М. Карцев, А. М. Омельченко, А. П. Ранский, К. Б. Яцимирский. – Днепропетровск : Гортипография, 1991. – 284 с.
3. Державний реєстр рослин, придатних для поширення в Україні у 2010 році. Міністерство аграрної політики України, Державна служба з охорони прав на сорти рослин – К.: „Алефа”, 2009. Витяг станом на 1.03.10 – 244 с.
4. Методические рекомендации по проведению лабораторного скрининга синтетических регуляторов роста растений / Н. М. Жирмунская, Н. Ф. Зубкова, Т. В. Овсянникова. и др. – Черкассы : МШТ ХИМ, 1985. – 29 с.
5. Грицаєнко З.М., Грицаєнко А.О., Карпенко В.П. Методи біологічних та агрономічних досліджень рослин та ґрунтів. – К.: ЗАТ „НІЧЛАВА”, 2003. – 320 с.
6. Основи наукових досліджень в агрономії / Єщенко В.О., Копитко П.Г., Опришко В.П., Костогриз П.В./ За ред. В.О.Єщенка. – К.: Дія, 2005. – 288 с.
7. Мойсейченко В.Ф. Методичні рекомендації для проведення польових дослідів у землеробстві / Мойсейченко В.Ф., Єщенко В.О. – К.: УСГА, 1985. – С. 70–72.

8. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта / Доспехов Б.А.. – М.: Агропромиздат, 1985. – 351 с.
9. Булычин С. О. и др. Микроэлементы в сельском хозяйстве / под. ред. С. Ю. Булычина. – Днепропетровск : Днепркнига, 2003. – 82 с.
10. Анспок П. И. Совершенствование способов применения микроэлементов в растениеводстве // Микроэлементы в биологии и их применение в сельском хозяйстве и медицине. – Самарканд, 1990. – С. 115–116.
11. Семенова А.Н. Сорты салата селекции фирмы «Гавриш» // Вестник овощевода. – 2011. – № 3. – С. 2–6.
12. Авдеенко С.С. Продуктивность сортов салата кочанного и полу кочанного в Ростовской области // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 9 (часть 3). – С.648-650; Режим доступа: www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=9999543
13. Улянич О. І. **Господарська характеристика сортів салату посівного в умовах України** / О. І. Улянич // Наукові доповіді НУБіП» 2009, – 3 (15). Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Nd/2009-3/09uoilku.pdf>

Gaviy V.N., Sukhoveev V.V.,
Sukhoveev O.V.

THE INFLUENCE metal complexes based on PABA FOR SELECTED PHYSIOLOGICAL PROCESSES AND YIELD OF LETTUCE SEEDING

Summary

First described and analyzed influence of the metal chelates parabens , which contain trace elements as the central atom, on the germination of seeds of lettuce seed .It is shown that these metal complexes exercise significant effect on the germination energy, germination, linear growth and weight of raw materials lettuce seedlings and also its productivity.

0503 – ქიმიის მეცნიერება

Суховерхов А.В., Суховерхов В.В., Лисенко М.Б.

Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя, Украина

ИССЛЕДОВАНИЕ АНТИОКИСЛИТЕЛЬНЫХ СВОЙСТВ ФЕНИЛАНТРАНИЛАТОВ ЩЕЛОЧНОЗЕМЕЛЬНЫХ МЕТАЛЛОВ

При переработке, использовании и хранении нефтепродуктов и биотоплив их эксплуатационные свойства ухудшаются вследствие окисления кислородом воздуха [1]. Особенно актуальна эта проблема для биотоплив. Накопление продуктов окисления снижает качество нефтепродуктов и биотоплив, что приводит к уменьшению ресурса двигателей и промышленного оборудования.

Одной из составляющих решения этой проблемы является улучшение эксплуатационных свойств нефтепродуктов и биотоплив за счет применения антиокислительных присадок.

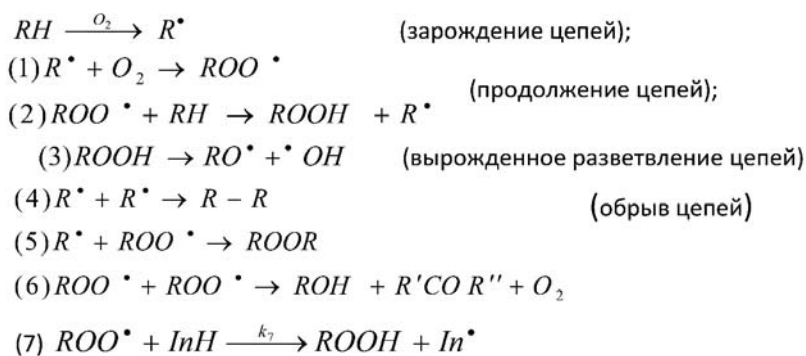
Использование традиционных органических стабилизаторов окисления нефтепродуктов недостаточно эффективно прежде всего потому, что они в своем большинстве функционируют как одноразовые (стехиометрические) реагенты. Кроме того, традиционные антиоксиданты фенольного типа в полярных и слабополярных средах малоэффективны.

Металлосодержащим соединениям переходных металлов характерна более высокая антиокислительная эффективность благодаря их каталитическому действию [1, 2]. Но антиоксиданты этого класса имеют повышенную токсичность как для человека, так и окружающей среды.

Ингибиторы окисления на основе комплексов непереходных металлов с ароматическими аминокислотами практически не исследованы [1]. Поэтому получение новых металлокомплексов на основе ароматических аминокислот и солей щелочноземельных металлов и изучение их полифункциональных свойств с целью создания эффективных ингибиторов окисления органических веществ, безопасных для окружающей среды, является актуальной задачей современной нефтехимии.

Металлокомплексные соединения на основе N-фенилантраниловой кислоты синтезированы нами по общим методикам в водно-спиртовых растворах фенилантранилатов натрия или калия и солей соответствующих металлов в мольном соотношении 2:1 при температуре 20–60 °C [2]. Осадки перекристалizовывали из бензола. Элементный анализ и ИК-спектры полученных веществ соответствовали формуле ML_2 .

Углеводороды окисляются в газовой или жидкой фазе по механизму радикально-цепных реакций с вырожденным разветвлением цепей. Указанные реакции включают четыре основных стадии: зарождение цепей, продолжение цепей, вырожденное разветвление цепей, обрыв цепей [1, 3–6]:

В случае достаточно большой концентрации растворённого кислорода обрыв цепей проходит лишь по реакции 6. При наличии ингибитора, который обрывает цепи окисления со свободными радикалами, обрыв происходит также по реакции 7.

Экспериментально доказано, что комплексы ML_2 способны ингибировать окисление широкого

круга индивидуальных органических веществ и их технических смесей при температуре 50-160 °C. Установлено, что указанные металлокомплексы проявляют лучшую ингибирующую эффективность, чем известные промышленные ингибиторы, такие как ДФ-11, ионол [6–10].

Более детальные исследования кинетических закономерностей и механизма действия N-фенилантранилатов щелочноземельных металлов нами проведено на примере хорошо изученной модельной реакции ингибированного окисления этилбензола. Скорость окисления измеряли волюмометрически по поглощению кислорода. При добавлении к этилбензолу исследуемых комплексов скорость поглощения кислорода снижалась [9]. Зависимость скорости окисления исследуемого субстрата от природы центрального атома металлокомплексов приведены на рис. 1.

Рис.1. Кинетика поглощения кислорода этилбензолом при 90 °C и $W_i = 2,7 \cdot 10^{-7}$ моль/(л·с): 1- $[ML_2]_0 = 0,2 \cdot [LH]_0 = 1,4 \cdot 10^{-4}$; 3- $[BaL_2]_0 = 0,61 \cdot 10^{-4}$; 4- $[MgL_2]_0 = 3,5 \cdot 10^{-4}$ моль/л; 5- $[CaL_2] = 3,8 \cdot 10^{-4}$ моль/л

Установлено, что начальная скорость окисления этилбензола в растворах ML_2 при 90 °C и при парциальном давлении кислорода 0,02-0,1 МПа обратно пропорциональна концентрации металлокомплексов, прямо пропорциональна концентрации органического вещества и не зависит от концентрации кислорода (рис. 2, 3) [7, 8]:

Рис. 2. Зависимость скорости окисления этилбензола (1) и параметра $W_o / W - W / W_o$ (2) от начальной концентрации комплекса CaL_2 при 90 °C и $W_i = 2,7 \cdot 10^{-7}$ моль / (л·с)

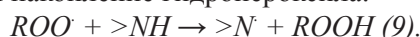
Рис. 3. Зависимость скорости окисления этилбензола от скорости инициирования свободных радикалов (1) ($[CaL_2] = 3,1 \cdot 10^{-4}$ моль / л) и от начальной концентрации этилбензола (2) (растворитель _ хлорбензол) при $PO_2 = 0,02$ (а) и 0,1 МПа (б), $W_i = 2,7 \cdot 10^{-7}$ моль / (л·с), $[CaL_2]_0 = 3,2 \cdot 10^{-4}$ моль/л

Указанная зависимость описывается следующим кинетическим уравнением 8: $W = const [O_2] \text{ o } [RH] W_i / [ML_2]_0$ (8).

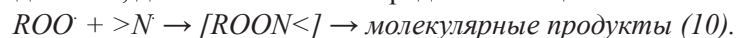
Выполнение данного уравнения является характерным кинетическим тестом, который показывает, что обрыв цепей окисления RH происходит при участии двух реагентов: пероксильных радикалов $ROO\cdot$ и комплексов ML_2 [1].

Брутто-стехиометрический коэффициент обрыва цепей окисления органического вещества $f = 1,7$, что соответствует стехиометрическому значению [2]. Следовательно, исследуемые комплексы принимают однократное участие в обрыве цепей окисления, взаимодействуя с двумя пероксильными радикалами.

Реакционным центром в молекуле ML_2 является NH-группа лиганда. Экспериментальным доказательством именно такого направления реакции 9 является прямое обнаружение ЭПР-методом короткоживущих N-центрированных радикалов и накопление гидропероксила.

Согласно литературным данным, аминильный радикал способен далее быстро взаимодействовать с другим пероксильным радикалом, давая неактивные в продолжении цепей окисления продукты [6].

Используя реакции 9 и 10 и известный механизм неингибированного окисления RH, получаем уравнение 11:

$$W_o / W - W / W_o = 2 k_7 [ML_2]_0 / (W_i k)^{1/2} \text{ (11)}$$

Эффективность тормозящего действия ингибиторов зависит от константы скорости реакции (k_7) с $ROO\cdot$ и стехиометрического коэффициента ингибирования f . Из зависимости параметра А от начальной концентрации металлокомплексов получено величины k_7 для исследуемых комплексов ML_2 (табл.3) [7, 12]:

Таблица 3.

Константы скорости взаимодействия этилбензилпероксильных радикалов с бис(N-фенилантранилатами) металлов общей формулы ML_2 при 90 °C.

M в ML_2	BaL ₂	CaL ₂	SrL ₂	MgL ₂
------------	------------------	------------------	------------------	------------------

$10^{-4} \cdot k_f, \text{ л/(моль} \cdot \text{с)}$	$3,8 \pm 0,2$	$2,8 \pm 0,3$	$1,2 \pm 0,1$	$0,8 \pm 0,1$
--	---------------	---------------	---------------	---------------

При исследовании инициированного окисления 1,3-циклогексадиена, нами выявлен каталитический обрыв цепей окисления комплексами ML_2 [10]. Это приводит к длительному торможению окисления указанного углеводорода.

Согласно литературным данным, носителями цепей окисления 1,3-циклогексадиена являются гидропероксильные радикалы $HOO\cdot$. Ароматические амины и нитроксильные радикалы многократно обрывают цепи окисления этого углеводорода.

Найдено, что брутто-стехиометрический коэффициент обрыва цепей окисления 1,3-циклогексадиена комплексом кальция равно 120 ± 8 , а бария – 126 ± 10 , тогда как для свободного лиганда параметр f равен 3,6, то есть, близкий к стехиометрическому значению [1, 6].

Высокие значения f указывают на то, что происходит регенерация ингибитора в актах обрыва цепей. Взаимодействие гидропероксильных и свободных дифениламинильных радикалов может происходить по основным реакциям, представленным на данной схеме:

Реакция 13.2 приводит к однократному обрыву цепей $f = 2$, а реакции 13.1 – к восстановлению исходного ароматического амина, вследствие чего стехиометрический коэффициент обрыва цепей окисления увеличивается. Координация центральным атомом М группы $>NH$ лиганда стабилизирует N-центрированный радикал, образующийся по реакции 12. Это приводит к тому, что удельный вес резонансной формы 14 возрастает по сравнению с 15:

13.2

Следствием этого является усиление способности радикала $>N\cdot$ к регенерации координированной аминогруппы по реакции 13.1. Из чередующихся стадий 12 – 13.1 состоит каталитический цикл обрыва цепей окисления исследуемым комплексом металла, а реакция 13.2 ведет к необратимому расходу ингибитора.

Рассчитанные константы скорости взаимодействия гидропероксильных радикалов с N-фенилантранилатами металлов представлены в таблице 4.

Таблица 4.

Константы скорости взаимодействия гидропероксильных радикалов с N-фенилантранилатами металлов при 50 °C.

М в ML_2	BaL_2	CaL_2	SrL_2	MgL_2
$10^{-4} \cdot k_f, \text{ л/(моль} \cdot \text{с)}$	$4,6 \pm 0,3$	$2,1 \pm 0,2$	$1,0 \pm 0,2$	$0,6 \pm 0,1$

Для более детального изучения особенностей механизма действия данных металлокомплексов, нами было исследовано влияние на реакционную способность N-фенилантранилатов щелочноземельных металлов строения пероксильных радикалов и электронных свойств заместителя в лигандах.

Кинетические исследования проводили на примере ингибированного окисления этилбензола, изопропилбензола и 1,3-циклогексадиена.

Результаты исследований обобщены в табл. 5 [8-10].

Таблица 5.

Константы скорости взаимодействия пероксильных радикалов $C_6H_5CH(CH_3)OO\cdot$ с NH-связью комплексов $[2-(4-X-C_6H_4NH)C_6H_4COO]_2Ca$ (k_f) при 90 °C и электронные константы σ^+ заместителей X.

X	CH_3	трет- C_4H_9	C_6H_5	H	Cl	CN
$k_f \cdot 10^4, \text{ л/моль} \cdot \text{с}$	$7,3 \pm 0,2$	$6,8 \pm 0,1$	$4,8 \pm 0,1$	$2,8 \pm 1$	$2,6 \pm 0,2$	$0,27 \pm 0,02$
σ^+ [7]	-0,275	-0,256	-0,085	0	0,035	0,674

Установлено, что природа заместителей R в пероксильном радикале $ROO\cdot$ существенно не влияет на его реакционную способность с NH-связью комплекса ML_2 . Причина этого заключается в том, что

электронные эффекты заместителя R существенно не передаются через пероксильную группу радикала ROO[•]. Об этом свидетельствует известная прочность ОН-связи в гидропероксидах разного строения: тетралила, трет-бутила, изопропилбензола и H₂O₂, которые независимо от строения заместителей R гидропероксида ROOH составляют 89 ± 1 ккал/моль [6].

Аналогичная независимость реакционной способности пероксильных радикалов от их строения наблюдалась нами и для таких промышленных антиоксидантов, как дифениламин и 2,6-дитрет-бутил-4-метилфенол. С увеличением электронодонорных способностей заместителей X, сопряжено-связанных с NH-связью лиганда, константы скорости k₇ возрастают в такой последовательности:

Так, при переходе от заместителя X в пара-положении аминобензольного кольца от CN к CH₃ значение k₇ возрастает в 25 раз.

Для значений k₇ характерна корреляция с σ⁺-константами Брауна заместителей X [11], которая подчиняется уравнению Гаммета. Полученная линейная корреляция 16 означает, что реакционная способность NH-связи определяется не строением радикала ROO[•], а электронным распределением NH-связи.

Таким образом, полученные результаты свидетельствуют о новых возможностях направленного поиска ингибиторов окисления органических соединений среди комплексов непереходных металлов с N-фенилантраниловой кислотой и её производными.

Следует отметить, что процессы окисления и ингибирования в реальных нефтепродуктах могут проходить сложнее, чем в индивидуальных модельных средах [8].

Нами проведены сравнительные исследования процессов окисления в двух субстратах: метилолеат – индивидуальная модельная среда и смесь этиловых эфиров рапсового масла – реальное биотопливо. Метилолеат был синтезирован нами по известной методике и очищен двойной перегонкой. Контроль чистоты продукта проводили по значению показателя преломления. Этиловые эфиры синтезированы в отделе профессора Патрыляка К.И. (ИБОНХ НАН Украины, Киев). Полученные результаты приведены на рис. 4–5.

Рис. 4. Окисление биодизеля (этиловые эфиры жирных кислот) в присутствии N-фенилантранилата магния при 50 °C: 1- биодизель без антиоксиданта, 2- [MgL₂] = 2,228·10⁻³ моль/л; 3- [MgL₂] = 1,114·10⁻³ моль/л.

Рис. 5. Окисление метилолеата в присутствии N-фенилантранилата магния при 50 °C: 1- [InH] = 0,2- [MgL₂] = 0,89·10⁻³ моль/л; 3 _ [MgL₂] = 2,67·10⁻³ моль/л.

Как видно из рис. 4 и 5, синтезированные фенилантранилаты непереходных металлов ингибируют процессы окисления биотоплив. При этом следует отметить разный ход процессов окисления исследуемых субстратов при наличии в них синтезированных металлокомплексов. В метилолеате наблюдается равномерное поглощение кислорода, а в смесевом биотопливе процесс окисления протекает с пульсациями во времени. Нами также наблюдалась ослабление антиоксидантного действия некоторых исследуемых комплексов при увеличении их концентрации в растворе (рис. 4). Чем можно объяснить такое различие процессов окисления? Ранее [13, 14] был установлен неравномерный характер процессов окисления в нефтяных моторных топливах. Явление пульсации поглощения кислорода во времени объяснено авторами периодическим структурированием исследуемой среды с возникновением зон микрогетерогенности.

По нашему мнению наблюдаемые различия окисления исследуемых субстратов объясняются процессами структурообразования. Выявление структурообразования осуществлено с помощью измерения таких структурочувствительных показателей среды, как показатель преломления и динамическая прочность.

Эти показатели для индивидуального метилолеата при действии металлокомплексов изменяются монотонно, линейно, но в этиловом биодизеле наблюдается скачок показателей преломления и динамической прочности в диапазоне концентраций металлокомплексов от 0,01 до 0,1% масс. Можно предположить, что неравномерность процесса окисления и повышения антиоксидантного действия металлокомплексов в среде биодизеля на основе этиловых эфиров рапсового масла связано с образованием микрозон упорядочения в исследуемом субстрате под действием

синтезированных металлокомплексов. Однако нужно заметить, что в случае углеводородных топлив зоны микрогетерогенности формируются из полярных промежуточных продуктов окисления, которые образуют обращенные мицеллы, а в нашем случае – зоны микрогетерогенности образуются под действием металлокомплексов из молекул исходного субстрата.

Полученные результаты проведенных исследований свидетельствуют о том, что фенилантранилаты щелочноземельных металлов могут быть применены в качестве ингибиторов окисления альтернативных моторных топлив из растительного сырья.

Литературы:

1. Ковтун Г.А., Плужников В.А. Химия ингибиторов окисления органических соединений. – Киев: Наукова думка, 1995.
2. Суховеев В.В., Ковтун Г.О. Катализ и нефтехимия. 2001, № 8.
3. Н. М. Эмануэль, В. Т. Денисов, З. К. Майзус. Цепные реакции окисления углеводородов в жидкой фазе. – М.: Наука, 1976.
4. Н. М. Эмануэль, Г. Н. Заиков, З. К. Майзус. Роль среды в радикально-цепных реакциях окисления органических соединений. – М.: Наука, 1973.
5. Семенов Н. Н. Цепные реакции. _ Л.: Госхимтехиздат, 1994.
6. Ковтун Г.А., Моисеев И.И. Металлокомплексные ингибиторы окисления – К.: Наукова думка, 1993.
7. Суховеев О.В., Ковтун Г.О., Суховеев В.В. Катализ и нефтехимия. – 2007. – № 15.
8. Суховеев О.В., Ковтун Г.О., Суховеев В.В. ДАНУ. – 2008. – № 11.
9. Суховеев О.В., Ковтун Г.О., Суховеев В.В. ДАНУ. – 2007. – № 11.
10. Суховеев О.В., Ковтун Г.О., Суховеев В.В. Праці VIII Всеукраїнської конференції студентів та аспірантів „Сучасні проблеми хімії” КНУ: Київ, 2007.
11. Гордон А., Форд Р. Спутник химика. – М.: Мир, 1976.
12. Ковтун Г.А., Лысенко Д.Л., Беренблум А.С., Моисеев И.И. Известия АН СССР, серия Химия, 1981, № 1.
13. Харитонов В.В., Автореф. дис...докт. хим. наук, Черноголовка, 2007.
14. Паренаго О.П., и др., Рос. хим. ж., 2008, 4.

Суховеев А.В., Суховеев В.В., Лисенко М.Б.

ИССЛЕДОВАНИЕ АНТИОКИСЛИТЕЛЬНЫХ СВОЙСТВ ФЕНИЛАНТРАНИЛАТОВ ЩЕЛОЧНОЗЕМЕЛЬНЫХ МЕТАЛЛОВ

Abstract

The article is dedicated to the anti-oxidant properties of N-phenylanthranilates of alkaline-earth metals. It is shown that they can be used as oxidation inhibitors of petroleum products and alternative motor fuels made from plant materials.

0504 – ბიოლოგიის მეცნიერებანი

გელა აზიკური

პლაფერონის გავლენა თეთრი ვირთაგვების თავის ტვინის ქსოვილზე იშემიის კერაში

შესწავლილ იქნა პლაფერონის გავლენა ფოტოქიმიური თრომბოზის მეთოდით გამოწვეული თეთრი ვირთაგვების თავის ტვინის დიდი ჰემოსფეროების ქერქის იშემიის კერაზე. გამოვლენილია პლაფერონის ძლერი ცერობროპროტექტორული მოქმედება.

თავის ტვინის სისხლძარღვოვანი პათოლოგია სადღეისოდ კვლავ რჩება კლინიკური და თეორიული ნევროლოგიის ერთ-ერთ აქტუალურ პრობლემად. დიდია მისი ხვედრითი წონა ნერვული სისტემის სხვა დაავადებებს შორის. მაღალია ამ დაავადებით გამოწვეული სიკვდილიანობა და დაინვალიდება. გამოიკვეთა სისხლძარღვოვანი დაავადების „გაახალგაზრდავების“ ტენდენცია. გასაგებია, რომ თავის ტვინის სისხლძარღვოვანი პათოლოგიის პრობლემა მნიშვნელოვნად დაკავშირებულია აგრეთვე სიცოცხლის ხანგრძლივობის პრობლემასთანაც.

ჯერ კიდევ საკმაოდ დაუზუსტებელია თავის ტვინში სისხლის მიმოქცევის მოშლის პათოგენეზის საკითხი. დიდ სიძნელეს წარმოადგენს დიფერენციალური დიაგნოზიც არა მარტო აღნიშნულ პათოლოგიასა და ცენტრალური ნერვული სისტემის სხვა დაავადებებს შორის, არამედ თვით ინსულტის სხვადასხვა ფორმებს შორისაც.

აქედან გამომდინარე, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება გამოკვლევებს ახალი სამკურნალწამლო საშუალებების შესასწავლად ზემოაღნიშნული პათოლოგიის დროს.

ერთ-ერთ ასეთ პრეპარატს წარმოადგენს პლაფერონი, რომელიც მიღებულია ადამიანის პლაცენტის ამნიოქორიოტული გარსიდან საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სამედიცინო ბიოტექნოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომლების მიერ, აკად.ნ./კორ. ვ.ბახუტაშვილის ხელმძღვანელობით. პლაფერონს გააჩნია თერაპიული მოქმედების ფართო სპექტრი. პლაფერონი უკვე ფართოდ გამოიყენება კლინიკაში მისი ანტივირუსული [8], ანტიანთებადი [7], იუმუნომამოდულირებელი [4, 5, 8, 9], ანტიტოქსიკური [11] მოქმედების გამო.

მეორე მხრივ, ცერებრული ინფარქტის ექსპერიმენტულად მიღების ბოლო დრომდე პოპულარული მეთოდები მთლიანად ვერ აკმაყოფილებენ ფიზიოლოგთა მოთხოვნებს, რადგანაც ისინი საკმაოდ უხეშია, ინვაზიურია და რთულია შესასრულებლად [17, 19]. ამიტომ ჩვენი ყურადღება შევაჩერეთ ფოტოქიმიურად გამოწვეული თრომბოზის შედეგად თავის ტვინში განვითარებული ინფარქტის ჩამოყალიბების მოდელზე, რომელიც ბ.დ. უატსონის და თან.-ის მიერ არის მოწოდებული 1985 წელს [19]. ეს მეთოდი ნაკლებად ინვაზიურია, იოლია შესასრულებლად და იძლევა თავის ტვინის ქერქში პრაქტიკულად ნებისმიერი ლოკალიზაციის ინფარქტის კერის მიღების შესაძლებლობას.

მასალა და მეთოდები

ცდები ტარდებოდა უჯიშო, ზრდასრულ მამრობითი სქესის, 200-250 გრამის წონის თეთრ ვირთაგვებზე. ნარკოზს ვინვედით ურეთანის ინტრაპერიტონული ინექციით (100 მგ/100გ წონაზე). ცხოველთა პირველ საცდელ ე.წ. „იშემიის“ ჯგუფში (8 ცხოველი) ბარძაყის ვენაში 2-3 წუთის განმავლობაში შეგვყავდა 0,133მლ/100გ წონაზე, 37°C ტემპერატურის ფოტომგრძობიარე საღებავის, ბენგალის ვარდისფერი ხსნარი (7,5მგ/1მლ ფიზიოლოგიურ ხსნარში, საბოლოო კონცენტრაცია 10 მგ/100 გ წონაზე). ამის შემდეგ ცხოველს ვათავსებდით სტერეოტაქსურ ხელსაწყოში და ვაშიშვლებდით თავის ქალას. შუა ხაზიდან 2მმ-ით მარჯვნივ და ყურთაშუა ხაზიდან 2 მმ-ით უკან ქალას ვასხივებდით 25 წუთის განმავლობაში ჰალოგენის ნათურის წყაროდან (24ვ, 250 ვტ) ოპტიკური ბოჭკოს სხივგამტარის მეშვეობით (დიამეტრი 2,5მმ). დასხივების საბოლოო სიმძლავრე შეადგენდა 0,64 ვტ/

სმ². სითბური ეფექტის გამორიცხვის მიზნით ქალას დასხივების ზონას უწყვეტად ვაგრძელებდით ცივი ფიზიოლოგიური ხსნარით ისე, რომ ტემპერატურის სხვაობა დასხივების დასაწყისში და მის ბოლოს არ აღემატებოდა 1°C.

ფოტოსენსიტიური საღებავის ბენგალის ვარდისფერის შეყვანა და შემდეგ ტვინის რომელიმე უბნის ჰალოგენის შუქით ინტენსიური დასხივება იწვევს ტვინის ალბულ უბანში იშემიის კერის განვითარებას. საღებავის და სინათლის სხივის ურთიერთმოქმედების შედეგად გამოიყოფა დიდი რაოდენობით თავისუფალი რადიკალები, რომლებიც იწვევენ სისხლძარღვების ენდოთელიუმის უჯრედების მემბრანის ლიპიდების პეროქსიდაციას, თრომბოციტების აგრეგაციას, რასაც საბოლოოდ მოჰყვება სისხლძარღვების თრომბოზი და იშემიის განვითარება თავის ტვინის ქერქის შესაბამის უბანში. სისხლძარღვების ენდოთელიუმის დაზიანების შედეგად იზრდება სისხლძარღვების კედლის განვლადობა, ვითარდება ტვინის შეშუპება, რაც კიდევ უფრო ამძაფრებს თავის ტვინის ქსოვილის დაზიანებას. თრომბოზის ჩამოყალიბება იწყება დასხივებიდან 30 წუთის შემდეგ და მთავრდება 4 საათის ბოლოსათვის [18, 19].

ვირთაგვების მეორე - საკონტროლო ჯგუფში (6 ცხოველი) გაშიშვლებულ ქალას ვასხივებდით ბენგალის ვარდისფერის შეყვანის გარეშე.

ვირთაგვების მეორე საცდელ ჯგუფში (ე.წ. „პლაფერონის“ ჯგუფი - 8 ცხოველი) ბარძაყის ვენაში საღებავის შეყვანამდე 15 წუთით ადრე შეგვყავდა პლაფერონის (0,22მგ ცილა - 1მგ პლაფერონში) 0,1 ცილა ცხოველის წონის 1 კგ-ზე.

დასხივებიდან მეოთხე საათის ბოლოსთვის სამივე ჯგუფის ვირთაგვებს უკეთებოდათ ტრანსკარდიალური პერფუზია ჯერ 37°C-ის ფიზიოლოგიური ხსნარით 30-45 წამის განმავლობაში, შემდეგ კი 37°C-ის ტუშით. ქალადან ამოღებულ ტვინს ვაფიქსირებდით ფორმალინში, ვამზადებდით 100მკმ სისქის ჰისტოლოგიურ ანათლებს გამყინავი მიკროტომით და ვღებავდით აზურ-ეოზინით.

ტრომბოზით დაზიანებული ქსოვილის ფართობს ვსაზღვრავდით სერიულ ანათლებზე ტრაპეციის ფართობის ფორმულით: $S=(a+b)*h/2$, სადაც a და b არის ტრაპეცია ფუძეები, h - მისი სიმაღლე.

იშემიური ქსოვილის ჰისტოლოგიური შესწავლის მიზნით ყველა ჯგუფის ვირთგვას (მათ შორის საკონტროლოსაც) უკეთებოდა დეკაპიტაცია, ტვინს ვაფიქსირებდით ფორმალინის 10%-იან ხსნარში და მიკროტომით ვამზადებდით 5-7 მკმ სისქის ანათლებს, რომლებსაც ვღებავდით ჰემატოქსილინ-ეოზინით.

კვლევის შედეგები და მათი განხილვა

ვირთაგვების თავის ტვინში, რომელთაც ჩაუტარდათ დასხივება ჰალოგენის შუქით ბენგალის ვარდისფერის შეყვანის გარეშე (საკონტროლო ჯგუფი), როგორც მაკროსკოპული დათვალიერებით, ასევე ანათლების მიკროსკოპული შესწავლითაც, თავის ტვინის დაზიანების კერა ვერ იქნა აღმოჩენილი. ვიზუალურად აღინიშნებოდა მსხვილი სისხლძარღვების ღეროები და ტოტები, რომლებიც თანაბრად იყო შევსებული ტუშით. სინათლის მიკროსკოპით 100 მკმ ანათლების დათვალიერებისას აღინიშნებოდა ასევე ტუშით თანაბრად შევსებული კაპილარული ქსელი.

„იშემიის“ ჯგუფის ვირთაგვების ტვინის ვიზუალური დათვალიერებისას შეინიშნებოდა ტუშით შეღებილი ქსოვილით მკაფიოდ შემოსაზღვრული მკრთალი ფერის ლაქა, რომელსაც მონითალო ელფერს აძლევდა შედეგებული სისხლით გადავსებული რამდენიმე მსხვილი სისხლძარღვი. განივი კვეთის დათვალიერებისას აღინიშნებოდა პარაბოლის ფორმის დაზიანების კერა, რომელიც ვრცელდებოდა ქერქქვეშა თეთრ ნივთიერებამდე, მთელ უბანში აგრეთვე გამოხატული იყო წერტილოვანი სისხლჩაქცევები, რომლებიც დაზიანებულ უბანს მონითალო ელფერს აძლევდა. ანათლების სინათლის მიკროსკოპით შესწავლისას ინფარქტის ფოკუსში აღინიშნებოდა ტუშით შევსებული მხოლოდ რამდენიმე სისხლძარღვი. როგორც კაპილარების, ასევე ცოტა უფრო მსხვილი სისხლძარღვების ძირითადი მასა შევსებული იყო ერითროციტებით. ზოგიერთ რადიალურ სისხლძარღვში ტუშით პერფუზია შეწყვეტილი იყო მათში წარმოშობილი თრომბების გამო. პერივასკულურად აღინიშნებოდა ერითროციტების მრავალრიცხოვანი გროვები. თავის ტვინის ქერქის იშემია ყველაზე მკაფიოდ გამოხატული იყო დასხივების შესაბამის უბანში (იშემიის პერიფოკალური უბანი). ამ პერიფოკალურ ზონაში დათრომბილი სისხლძარღვების რაოდენობა მცირდებოდა და იზრდებოდა ტუშით შევსებული სისხლძარღვების რიცხვი. დაზიანებას გააჩნდა დაახლოებით პარაბოლის ფორმა ფუძის ზემოთ.

სერიულ ანათლებზე დაზიანებული ზონის ფართობის გაზომვით და იშემიის კერის მოცულობის გამოთვლით მიღებულ იქნა შემდეგი მონაცემები:

„იშემიის“ ჯგუფის ვირთაგვებში დაზიანების კერის საშუალო მოცულობა შეადგენდა 21,91 3,38მ².

პლაფერონის ვირთაგვების ჯგუფში იშემიის კერის მოცულობა საშუალოდ შეადგენდა 3,27 0,8მმ², რაც 85%-ით ნაკლებია ამ პრეპარატის გამოყენების გარეშე განვითარებულ იშემიის კერასთან შედარებით.

იშემიური უბნების ჰისტოლოგიური შესწავლით გამოვლენილ იქნა ქერქის ზემოაღნიშნულ ზონაში შრეობრივი შენების მოშლა, ნეირონების გამოვარდნის ვრცელი უბნები. ნეირონებს შორის სივრცეები განიცდიდა შეშუპებას, განსაკუთრებით პერიცელულურ და პერივასკულურ მიდამოებში, რის გამოც ტვინის ქსოვილი იყო ფიჭისებრი შესახედაობის. ნეირონების უმრავლესობა იყო შეჭმუხვნილი, ბაზოფილური. ვაკუოლაზაციასა და პიკნოზს განიცდიდნენ ნეირონების ბირთვები, რომელთა კონტურები სუსტად ან საერთოდ არ ვლინდება. რბილი გარსისა და ინტერცერებრული სისხლძარღვები გაგანიერებული და სისხლსავსე იყო. კაპილარებში აღინიშნებოდა ერითროციტების აგრეგატები. კაპილარების ირგვლივ ხშირად გამოხატული იყო ერითროდიაპედეზის მოვლენები. პლაფერონის ჯგუფის ცხოველების ტვინის ანათომიკურ დაზიანების უბანი პარაბოლის ფორმის იყო, მაგრამ გაცილებით უფრო მცირე ზონას მოიცავდა, ხოლო საზღვარი დაზიანებულ და დაუზიანებელ უბნებს შორის უფრო მკვეთრად იყო გამოხატული. იშემიისათვის დამახასიათებელი სხვა ცვლილებები კი - ქერქის შრეობრივი შენების მოშლა, ნეირონების გამოვარდნა და შეჭმუხვნა, ბირთვების პიკნოზი, პერიცელულური და პერივასკულური შეშუპება, კაპილარების სისხლსავსეობა და სტაზი, ერითროციტების დიაპედეზი ისევე იყო გამოხატული, როგორც „იშემიის“ ჯგუფში.

თავის ტვინის ლოკალური იშემიის მისაღებად ჩვენს მიერ არჩეული ფოტოქიმიური თრომბოზის მეთოდი არაინვაზიურია, იოლია შესასრულებლად, იძლევა თავის ტვინის ქერქში პრაქტიკულად ნებისმიერი ლოკალიზაციის ინფარქტის კერის მიღების შესაძლებლობას და გამოირჩევა მასში მონაწილე და კლინიკური იშემიური ინსულტის პათოგენეზური მექანიზმების დიდი მსგავსებით [18, 19]. ამიტომ ფოტოქიმიური თრომბოზის მეთოდი წარმოადგენს ოპტიმალურად მოხერხებულ მოდელს თავის ტვინის ინფარქტზე სხვადასხვა სამკურნალწამლო პრეპარატების გავლენის შესასწავლად [18].

ახალი პრეპარატი პლაფერონი მზადდება პლაცენტის ამნიოქორიოტული გარსიდან, იმ ურთულესი წარმონაქმნიდან, რომელიც ნაყოფის უნივერსალური დამცველია სხვადასხვა პათოგენური ზემოქმედებისაგან [3, 6]. შეიძლება დავუშვათ, რომ პრეპარატი პლაფერონიც შეიცავს პლაცენტის მიერ გამომუშავებულ აქტიურ ნივთიერებებს, რომლებიც უზრუნველყოფენ პლაცენტის ზემოაღნიშნულ ფუნქციას და განაპირობებენ აგრეთვე მისი თერაპიული მოქმედების ფართო სპექტრს.

ჩვენი გამოკვლევებით მიღებული მონაცემები გვაფიქრებინებს, რომ პლაფერონს აქვს ძლიერი ცერებროპროტექტორული მოქმედება - პლაფერონის გავლენით თავის ტვინის ქერქში ყალიბდება 85%-ით უფრო მცირე მოცულობის იშემიის კერა. ამ ფენომენის ახსნაში გვხვდება ექსპერიმენტულად მიღებული მონაცემები, რომ პლაფერონი საგრძნობლად აუმჯობესებს მიკროცირკულაციას თავის ტვინის ქსოვილში [1, 2], ამცირებს დათრომბილ სისხლძარღვთა რაოდენობას [1]. პლაფერონის ასეთი მკვეთრი ანტიიშემიური ეფექტი შეიძლება აიხსნას მის შემადგენლობაში შემავალი ვაზოაქტიური პეპტიდების (VIP-ის, ენდორფინების, Leu- და Met-ენკეფალინების მოქმედებით [2, 12-16]. ლიტერატურაში არსებობს აგრეთვე მონაცემები პლაფერონის ანთიოქსიდანტური მოქმედების შესახებ [11]. ამდენად, შეიძლება დავუშვათ იქნას, რომ პლაფერონი იცავს თრომბოციტების და ერითროციტების მემბრანას, სისხლძარღვების ენდოთელიუმს, ხელს უშლის ფორმიანი ელემენტების ჰიპერაგრეგაციას და თრომბის წარმოქმნას.

ამგვარად, პლაფერონი წარმოადგენს პრეპარატს, რომელიც ზეგავლენას ახდენს ტვინის ქსოვილის იშემიური კერის ჩამოყალიბებაში მოქმედ თითქმის ყველა პათოგენეზურ მექანიზმზე, რაც უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მოცემული პრეპარატი შეიძლება გამოყენებულ იქნას კლინიკაში როგორც პოტენციურად მაღალი სამკურნალო ეფექტის მქონე პრეპარატი თავის ტვინის ძირითადი სისხლძარღვოვანი დაავადებების - ჰიპერტონიული დაავადების და ათეროსკლეროზის მეორადი პროფილაქტიკისათვის.

ლიტერატურა:

1. ქაცარავა ზ., ნებიერიძე მ. თბილისის სამედიცინო აკადემიის სამეცნიერო შრომათა კრებული „მეცნიერება“, თბილისი, 1993, 145-146.
2. ქვრივიშვილი გ. პლაფერონის ეფექტები თავის ტვინში ცირკულაციური ჰიპოქსიითა და რეცირკულაციით გამოწვეულ მორფოფუნქციურ ცვლილებებზე, საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი, 1994.
3. Барков Л.А., Алешенко И.Е. Бюлл. Эксп.биол. и медю 5, 630-6336 1988.

4. Бахутаშвили А.В. Иммуномодулирующее действие препарата Плаферон, Автореф.канд.дисс., Тбилисиб 1986.
5. Бахутаშвили А.В. Иммуномодулирующее действие препарата Плаферон в эксперименте и клинике, Автореф.докт.дисс.,Тбилиси, 1991.
6. Говорка Э. Плацента человека, Варшава, 1970.
7. Дгебуадзе Н.М. Иммунореабилитация плаферонам детей первого года жизни при острой пневмонии, протекающей с нейротоксикозам. Автореф.докт.дисс.,Тбилиси, 1991.
8. Енукидзе М.Г.Изучение иммуномодулирующих свойств плаферона (человеческого плацентарного интерферона), мышиноного и кроличьего интерферонов., Автореф.докт.дисс.,Тбилиси, 1986.
9. Квиташвили Г.И. Влияние препарата Плаферон на некоторые клинические, биохимические и иммунологические показатели при остром гепатите-В, Автореф.докт.дисс.,Тбилиси,1990.
10. Марков Л.А. Злотник З.Н.Титкина Л.С. Инфаркт мозга, „Наука и Техника”, Минск, 1973.
11. Чавчанидзе Д.Г. Защитное действие препарата „Плаферон” при обструктивной нефропатии. Автореф.докт.дисс.,Тбилиси,1990.
12. Edvinsson L., Fahrenkung J., Hanco J., McCulloch, Owman C. Cerebral Microcirculation and Metabolism, Raven Press, New York, 1981, 147-155.
13. Hanco J., Hardebo J.E., Owman C. Cerebral Microcirculation and Metabolism, Raven Press, New York, 1981, 157-161.
14. Kelly P.E.T., Tuor U., Edvinsson L., McCulloch J. Neural regulation of brain circulation, Elsevier, Science Publishers B.V., 1986, 350-370.
15. Lundberg J.M., Tatemoto K. Sur. J. Pharmacol., 83, 143-146, 1982.
16. McClulloch J., Edvinsson L. Am. J. Physiol., 138. H449-456, 1980.
17. Molinari G.F., Laureut J.P. Stroke, 7, 1, 14-17, 1976.
18. Van Reempts J., Van Deuren B., Van de Ven M., Cornellissen F., Borgers M. Stroke, 18, 16, 1113-1119, 1987.
19. Watson B.D., Dietrich W.D., Busto R., Wachtel M.S., Ginsberg M.D. Ann Neurol., 17, 497-504, 1985.

Gela Azikuri

EFFECTS OF PLAFERON ON THE BRAIN TISSUE OF THE LOCAL ISCHEMIA IN THE BRAIN CORTEX OF THE WHITE RATS

Summary

The cerebroprotective effect of Plaferon was studied by means of minimally invasive model of photochemically induced cortical unfarction in white rats. Intravenous administration of Plaferon before induction of the cortical infarction resulted in a significant reduction of the infarct's average volume by 85%, while the ischemic changes of the brain tissue appeared with the same intensity.

03.00.16

Мирон И.В., Гавий В.Н.
Государственный университет имени
Николая Гоголя

АГРОХИМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЧВ КАК ОСНОВА ЭКОЛОГИЧЕСКИ БЕЗОПАСНОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ УКРАИНЫ)

В статье проанализированы агрохимические показатели почв Черниговской области (содержание гумуса, кислотность почвенного раствора, содержание P_2O_5 , K_2O , легкогидролизованного азота); по данным показателям выполнено группирование административных районов области с целью оптимизации природопользования.

Ключевые слова: агрохимические показатели, кислотность, содержание P_2O_5 , K_2O , легкогидролизированный азот, агрохимическая оценка.

Черниговская область находится на севере Украины в зонах смешанных лесов и лесостепи и характеризуется высоким сельскохозяйственным использованием: земельный фонд составляет 5,2% от площади земель Украины; 64,8% земельного фонду занято сельскохозяйственными угодьями; 44,3% общей площади области занимают пахотные земли. И поэтому сохранение и рациональное использование плодородия почв является основной задачей эколого-экономического природопользования. Большое значение для повышения плодородия почв имеет внесение минеральных и органических удобрений, химических мелиорантов. Максимальный уровень применения агрохимических средств в области приходится на 1986-1990 годы. В этот период на поля ежегодно вносилось 10,7 т/га органических, 164 кг/га минеральных удобрений, 133,9 тыс. тонн известковых и 96,4 тыс. тонн гипсовых материалов в перерасчёте на действующее вещество. За последние десять лет в среднем за год на поля вносится 1,14 т/га органических, 58,8 кг/га минеральных удобрений, а химическая мелиорация кислых и засоленных почв практически не проводится [1,2]. Это привело к снижению плодородия и развитию агрохимической деградации почв. Поэтому мониторинг агрохимических характеристик почв области сегодня особенно актуален.

Объект исследования – почвы Черниговской области. Предмет – агрохимическая характеристика почв, её территориальные отличия.

Разнообразие литологии почвообразующих пород, форм рельефа, характера увлажнения, растительности определяют чрезвычайное разнообразие почвенного покрова в Черниговской области. В структуре сельскохозяйственных угодий Черниговской области насчитывается 253 разновидности почв, которые объединяются в 10 агропроизводственных групп. Дерново-подзолистые почвы занимают 30% пахотных земель, серые лесные, тёмно-серые лесные и оподзоленные чернозёмы – 30, типичные чернозёмы – 25, лучно-чернозёмные и лучные почвы – 11% [2]. Несмотря на существенные генетические отличия между разными группами почв, для всех их характерно снижение уровня природного плодородия. Это обусловлено легким гранулометрическим составом, повышенной кислотностью, малогумусностью, оглеенностью, засоленностью почв области. В северной смешаннолесной части области преобладают дерново-подзолистые и серые лесные почвы, в южной лесостепной – чернозёмы.

Сопоставляя данные почвенно-агрохимических исследований, которые проводятся Черниговским областным государственным проектно-технологическим центром охраны плодородия почв и качества продукции «Облдержродючість», можно сделать вывод, что наиболее существенное ухудшение физико-химических и агрохимических показателей произошло между шестым (1991-1995 годы) и седьмым (1996-2000 годы) туром исследований, когда содержание гумуса в пахотном слое по области уменьшилось на 0,02%. В последующем данный показатель стабилизировался и в настоящее время средневзвешенное содержание гумуса по области составляет 2,47%. Наибольшее содержание гумуса в почвах фиксируется в южных лесостепных районах (от 3,09 до 3,47%), наименьшее – в районах, размещённых на севере в зоне смешанных лесов (от 1,51 до 1,88%).

Среднее по области значение подвижного фосфора за этот период снизилось на 28,9 мг в перерасчёте на 1 кг

почвы и сегодня составляет 105,0 мг/кг. Самые высокие темпы ухудшения фосфатного режима характерны для четырёх районов, расположенных в зоне смешанных лесов, где этот показатель уменьшился на 5-6 мг/кг за последние пять лет. В целом по области урожай сельскохозяйственных культур по содержанию фосфора лимитируется на 82% земель.

Средневзвешенное содержание обменного калия за период с 1993 года по области снизилось на 7,6 мг на 1 кг почвы. Следует отметить, что в последние годы отмечается стабилизация содержания K_2O в почвах и сегодня данный показатель составляет в среднем по области 73 мг/кг. Однако калием почвы области обеспечены намного хуже, чем фосфором. По содержанию калия урожай сельскохозяйственных культур лимитируется на 85% площадей пахотных земель области.

Содержание легкогидролизованного азота в среднем по области составляет 101 мг/кг. В южных лесостепных и центральных переходных районах области данный показатель варьирует от 103 до 119 мг/кг, а в северных смешаннолесных – от 76 до 97 мг/кг.

На территории Черниговской области большие площади занимают кислые почвы, и эта площадь постоянно увеличивается (за последние пять лет на 5%) и составляет 56% пахотных земель. Особенно большие площади кислых почв сосредоточены в северной части области, где преобладают дерново-подзолистые почвы. Тут в некоторых административных районах площади кислых почв занимают 71-85% пахотных земель, а кислотность почв изменяется от 5,3 до 5,6. Средняя кислотность почв в области составляет 5,58[2].

Комплексная агрохимическая оценка почв Черниговской области проводилась с учётом показателей содержания гумуса, подвижного фосфора, обменного калия, легкогидролизованного азота, кислотности почв. Для каждого показателя определялись критерии [3,4,5,7] и проводилась балльная оценка. Для сопоставления показателей была выбрана четырёхбалльная шкала (таблица 1). Комплексная агрохимическая оценка почв определялась как среднее арифметическое присвоенных баллов.

Таблица 1

Критерии комплексной агрохимической оценки почв Черниговской области

Показатель	Ц и ф р о в а я характеристика	Б а л л ь н а я характеристика	Словесная характеристика
Содержание гумуса	<2%	1	низкий
	2-3%	2	пониженный
	3-4%	3	средний
	>4%	4	достаточный
K_2O	<40 мг/кг	1	низкий
	60-40 мг/кг	2	пониженный
	80-60 мг/кг	3	средний
	>80 мг/кг	4	достаточный
P_2O_5	<80 мг/кг	1	низкий
	100-80 мг/кг	2	пониженный
	120-100 мг/кг	3	средний
	>120 мг/кг	4	достаточный
Легкогидролизированный азот	>80 мг/кг	1	низкий
	100-80 мг/кг	2	пониженный
	120-100 мг/кг	3	средний
	>120 мг/кг	4	достаточный
pH	> 4,5	1	сильнокислые
	4,6-5,8	2	кислые
	5,9-6,9	3	слабокислые
	7,0	4	нейтральные

На территории Черниговской области можно выделить три группы районов с различными агрохимическими характеристиками почв. Агрохимическая оценка выше среднего (более 12 баллов)

характерна для почв девяти районов, расположенных в южной лесостепной части Черниговской области (первая группа). Среднюю агрохимическую оценку (9-12 баллов) имеют почвы 6 районов центральной части области (вторая группа). К третьей группе с низкой агрохимической оценкой почв (менее 9 баллов) входит 7 районов, размещённых на севере области в зоне смешанных лесов.

Таким образом, из двадцати двух административных районов области тринадцать районов имеют низкую агрохимическую оценку почв. Это объясняется тем, что вынос питательных веществ не компенсируется внесением соответственных доз удобрений. Так, если для обеспечения бездефицитного баланса элементов питания необходимо внесение 10,5 т/га органических удобрений и 118 кг/га минеральных удобрений [5,6], то в последние десятилетия минеральное питание почв было недостаточным. Например, под урожай 2011 года в Черниговской области было внесено 0,8 т/га органических удобрений и 73 кг/га минеральных удобрений. Поэтому в районах с низкой агрохимической оценкой урожайность зерновых культур за 2009-2010 годы снизилась на 21-42%, картофеля – на 24-47%, овощей – более чем на 50% [2]. Данные факты свидетельствуют о необходимости дополнительных мероприятий, направленных на обеспечение как минимум бездефицитного баланса элементов питания, в районах, имеющих низкую агрохимическую оценку почв. Однако это невозможно без должного государственного финансирования. Также, большое значение для решения неотложных экологических проблем в сфере использования земельных ресурсов имеет организация постоянного мониторинга почв области.

Литература:

1. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2004 рік. – Чернігів: Держуправління охорони навкол. природн. середовища в Чернігівській обл., 2005. – 204 с.
2. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2011 рік. – Чернігів: Держуправління охорони навкол. природн. середовища в Чернігівській обл., 2012. – 342 с.
3. Мазур Г. А. Гумус і родючість ґрунтів. Агрохімія і ґрунтознавство. – Харків, 2002. – Кн. 1. – С. 27-34.
4. Методика агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення / За ред. С.М. Рижука, М.В. Лісового, Д.М. Бенцаровського. – Київ, 2003. – 64 с.
5. Москальов Є.Л. Комплексна оцінка агроекологічного стану орних земель Чернігівської області та обґрунтування заходів щодо його поліпшення: автореф. дис. ... канд. с.-г. наук: 03.00.16 - К., 2004. – 18 с.
6. Оптимізація доз застосування азотних добрив на основі рослинної і ґрунтової діагностики живлення рослин (методичні рекомендації) / За ред. А.Я. Буки. — Харків: ТВО фірма «Яна», 2000. – 32 с.
7. Якість ґрунтів та сучасні стратегії удобрення / За ред. Д. Хофмана, Д. Мельничука, М. Городнього. – К.: Арістей, 2004. – 488 с.

Miron I.V., Gaviy V.N.,

AGROCHEMICAL CHARACTERISTICS OF SOIL AS A BASE OF ECOLOGICAL AND SAVE ENVIRONMENT (AN EXAMPLE CHERNIGOV REGION)

The article analyzes the agrochemical parameters of soil of the Chernihiv region (humus content, the acidity of the soil solution, the content of P_2O_5 , K_2O , readily hydrolyzable nitrogen) for these indicators, grouping of the administrative districts of the region has executed in order to optimize natural resources.

Keywords: agrochemical parameters, acidity content of P_2O_5 , K_2O , readily hydrolyzable nitrogen, agrochemical estimation.

0504 _ ბიოლოგიის მეცნიერებანი

УДК 636.09:612.017:577.27:615.37(091)(477)

Иващенко Н.В.

РАЗВИТИЕ ВЕТЕРИНАРНОЙ ИММУНОБИОЛОГИИ В УКРАИНЕ (1960–2010)

В статье отражена периодизация ветеринарной иммунобиологии в Украине за 1960–2010 годы. Показан вклад высших учебных и научно–исследовательских заведений ветеринарного профиля в развитие этой науки и выделены основные достижения.

Ключевые слова: ветеринарная иммунобиология, инфекционные болезни животных, периодизация, кафедры, лаборатории.

Ветеринарная иммунобиология за время своего существования превратилась в самостоятельную научную дисциплину, фундаментальные и прикладные достижения которой связаны с решением проблем вакцинации животных и людей против многих опасных и особенно опасных инфекционных заболеваний. В настоящее время ветеринарная иммунобиология интенсивно развивается и успешно решает задачи молекулярной биологии, генетики, и ветеринарной медицины.

Цель и задачи статьи: определить основные этапы становления и развития ветеринарной иммунобиологии в Украине на основе изучения деятельности научно–исследовательских и учебных учреждений ветеринарного, медицинского и биологического профилей.

Анализ и синтез результатов изучения литературных источников по теме исследования позволяет утверждать, что исторические поиски предыдущих исследователей по проблемам эволюции ветеринарной иммунобиологии в Украине за период 1960–2010 гг. имели лишь фрагментарный характер. Некоторым аспектам этой темы уделяется внимание в профессиональных изданиях, но общей картины развития ветеринарной иммунобиологии в Украине не создано. История этой науки в Украине за отмеченный период освещалась, в основном, в контексте истории ветеринарной медицины и отображена в работах В.М. Апатенко, С.К. Рудика, П.И. Вербицкого.

Базу литературных источников исследования составили документы фондов Национальной академии аграрных наук Украины; Государственной научной сельскохозяйственной библиотеки Национальной академии аграрных наук Украины; Национальной библиотеки им. В.И. Вернадского Национальной академии наук Украины; Государственной научно–технической библиотеки Украины Государственного агентства по вопросам инноваций и информатизации Украины; научно–информационного центра Национального научного центра «Институт экспериментальной и клинической ветеринарной медицины» Национальной академии аграрных наук Украины; научной библиотеки Национального университета биоресурсов, и природоиспользования Украины. Работа с материалами Центрального государственного архива высших органов власти Украины по отмеченной теме показала, что она исследователями практически не изучалась.

В конце 50–х–начале 60–х годов XX в. в СССР на промышленной основе начинаются интенсивно развиваться скотоводство, свиноводство и птицеводство. Происходит объединение мелких колхозов, преобразование их в совхозы, создание больших животноводческих ферм, которые нуждаются в более интенсивной ветеринарной деятельности.

С 1960 г. продолжается расширение сети высших ветеринарных заведений по подготовке ветеринарных врачей. Если в СССР в 1956 г. было 34 ветеринарных высших учебных заведения и факультета, то в 1968 г. их стало 55. В том числе в Украине – 8. Это способствует ускоренному развитию ветеринарной иммунобиологии [6, с. 321]. В Украине начинают проводиться исследования в этой отрасли в высших учебных и научно–исследовательских заведениях, создаются новые кафедры и отдельные лаборатории.

До 60–х годов XX в. ни одно высшее учебное заведение не выпускало специалистов–иммунологов, и ни в одном из них – медицинском, ветеринарном или сельскохозяйственном не было кафедр иммунологии. Поэтому иммунология, как специальность, долгое время не значилась в перечне дисциплин, которые преподавались в высших учебных заведениях. Это объясняется тем,

что раньше она была частью микробиологии и занималась преимущественно проблемами предупреждения инфекционных болезней с помощью вакцин.

С 1965 г. значительно возрос интерес научных работников к этой проблематике. В 1966 г. специальный комитет экспертов Всемирной организации здравоохранения утвердил документ о преподавании иммунологии в медицинских высших учебных заведениях. В Советском Союзе, в том же, в 1965 г., был организован в Академгородке (г. Новосибирск) первый в СССР самостоятельный курс общей (неинфекционной) иммунологии для студентов четвертого курса медико-биологического факультета университета, который вел Рэм Викторович Петров (1965).

В СССР первая лаборатория ветеринарной иммунологии была создана во Всесоюзном институте экспериментальной ветеринарии, которую возглавил академик ВАСХНИЛ Я.Р. Коваленко [8, с. 5].

Научные исследования в ветеринарной иммунобиологии до 1960 г. велись преимущественно в Украинском научно-исследовательском институте экспериментальной ветеринарии (в настоящее время – Национальный научный центр «Институт экспериментальной и клинической ветеринарной медицины»). Показателями весомости исследований относительно инфекционных заболеваний в Украинском научно-исследовательском институте экспериментальной ветеринарии на протяжении десятилетия 1959–1969 гг., было создание новых подразделений, что имело большое значение для развития ветеринарной иммунобиологии. Среди них: лаборатория изучения болезней молодняка сельскохозяйственных животных (в 1968 г.), отдел общей эпизоотологии и прогнозов (в 1968 г.), лаборатория изучения лейкозов (в 1969 г.).

Научно-исследовательская работа в области ветеринарной иммунобиологии велась не только в подразделениях института, а также на научно-исследовательских станциях: Ровенской (с 1959 г.) и Киевской (с 1968 г.). К Украинскому научно-исследовательскому институту экспериментальной ветеринарии в разные годы были прикреплены такие научно-исследовательские станции – Крымская (1954), Полтавская (1958), Одесская и Днепропетровская (1961) [9, с. 11–12].

В конце 50х–середине 60-х годов XX в. в Украине начинают создаваться институты, деятельность которых непосредственно связана с ветеринарной иммунобиологией.

В 1959 г. на базе научно-исследовательской станции птицеводства в Каменец-Подольском был организован научно-исследовательский институт птицеводства (в настоящее время – Институт птицеводства Национальной академии аграрных наук), который впоследствии был переведен в с. Борки Змиевского района Харьковской области. Именно в этот период в институте был основан, как структурная единица, отдел профилактики болезней птицы. Научная деятельность подраздела была направлена на защиту птицы от инфекционных болезней и разработке их методов диагностики. В 60–70-е годы XX в. в Институте птицеводства были проведены исследования болезней водоплавающей птицы (Дорошко И.Н., Паникар И.И.) Впервые в СССР была создана живая атenuированная вакцина против вирусного гепатита утят на эмбрионах уток [2].

Важное значение в исследовании инфекций имело место и создание в 1960 г. отдела сельскохозяйственной микробиологии, вирусологии и иммунологии (г. Чернигов). Знакомство с материалами Центрального государственного архива высших органов власти Украины свидетельствуют, что с первых дней существования Отдела, большое значение имели исследования по лептоспирозу животных и вирусно-кишечных заболеваний. В 1964 г., в отделе изучались условия выращивания в культурах тканей кишечных вирусов молодняка сельскохозяйственных животных, выделялись кишечные вирусы от птицы, свиней, и изучались их биологические и физико-химические свойства. Лаборатория иммунологии в 1960–1965 гг. занималась изучением эризипелотриксозов и иммунитета у сельскохозяйственных животных и птицы; иммунитетом и процессом создания антител при эризипелозе сельскохозяйственных животных; типированием эризипелотриксозов, которые были распространены на территории УССР (1961–1965) [12, арк. 4–6, 22–39, 45–58, 70–84, 85–101].

С 1960 г. также начал свою деятельность и Украинский научно-исследовательский институт физиологии и биохимии сельскохозяйственных животных (в настоящее время – Институт биологии животных Национальной академии аграрных наук, г. Львов). В институте исследовались проблемы преимущественно неинфекционной ветеринарной иммунобиологии.

В 1969 г. Отдел сельскохозяйственной микробиологии, вирусологии и иммунологии, был реорганизован в Украинский научно-исследовательский институт сельскохозяйственной микробиологии (в настоящее время – Институт сельскохозяйственной микробиологии Национальной академии аграрных наук). Соответ-

ственно, расширился круг задач – проводятся исследования по проблемам как общей, так и ветеринарной, иммунологии, вирусологии и микробиологии. Разрабатываются и внедряются новые микробиологические методы и препараты для диагностики, лечения и профилактики туберкулеза крупного рогатого скота. Исследуются энтеровирусы свиней, разрабатываются методы и средства диагностики и специфической профилактики энцефаломиелита, пневмонии, гастроэнтерита и пневмоэнтерита свиней, и т.д.

В 70–х годах XX в. иммунологию начинают преподавать на курсах микробиологии в сельскохозяйственных высших учебных заведениях. Иммунологические лаборатории есть в большинстве научно-исследовательских институтов. Для большинства исследований относительно изучения и диагностики инфекционных болезней используют иммунологические методы.

В этот период ведутся иммунологические исследования на кафедре микробиологии Киевского национального университета им. Т.Г. Шевченко. В 1974 г. по конкурсу на должность заведующего кафедры микробиологии был избран А.Ю. Вершигора, который руководил ее до 1988 г. В 80–е годы XX в. под его руководством начинают заниматься проблемой изучения закономерностей формирования иммунного ответа на стафилококковые антигены. Проводятся исследования по получению препаратов трансферного фактора со специфичностью к возбудителям инфекционных заболеваний человека и животных бактериальной, вирусной и грибковой этиологии [10, с. 20–21].

Важное значение для развития ветеринарной иммунобиологии имело создание в 1974 г. на базе Белоцерковского государственного аграрного университета (в настоящее время – Белоцерковский национальный аграрный университет) факультета повышения квалификации (с 1993 г. факультет был реорганизован в Институт последипломного обучения для руководителей и специалистов ветеринарной медицины) [11, с. 457–473].

Переход свиноводства на промышленную основу привел к реорганизации в 1972 г. лаборатории общей эпизоотологии и прогнозирования *Украинского научно-исследовательского института экспериментальной ветеринарии* (м. Киев) в Отдел эпизоотологии и прогнозирования. В 1976 г. Отдел стал филиалом *Украинского научно-исследовательского института экспериментальной ветеринарии*. А в 1977 г. – Украинским научно-исследовательским ветеринарным институтом (в настоящее время – Институт ветеринарной медицины) [7]. Во вновь созданном институте большое внимание начинает уделяться проблемам желудочно-кишечных заболеваний свиней (Собко А.И., Рыженко В.П., Романенко В.П., Завирюха А.И. и др.)

В Украине официально начинается преподавание иммунологии как дисциплины в 80–е годы XX в. В 1981 г. во Львовском медицинском институте был впервые открыт курс клинической иммунологии, а с 1993 г. введена специальность клинического иммунолога [5, с. 91].

В 1983 г. по инициативе А. Ю. Вершигоры на кафедре микробиологии Киевского Национального университета была введена специализация по иммунологии, а кафедра впоследствии получила название – кафедра микробиологии и общей иммунологии. Ученым было издано одно из первых отечественных пособий – учебник «Иммунология» (1975). При жизни автора книга дважды переиздавалась. Об успешной деятельности ученого и его единомышленников свидетельствует тот факт, что в 1986 г. кафедрой на базе лаборатории синтетических антимикробных веществ биологического факультета была созданная лаборатория микробиологических и иммунологических проблем биотехнологии [10, с. 20–21]. Эти исследования были продолжены в Одесском национальном университете им. И.И. Мечникова доцентом Алферьевой М.О., которая впервые на кафедре микробиологии начала преподавать общий курс иммунологии.

С 90–х годов прошлого века, благодаря накопленному опыту предшественников и, соответственно требованиям времени, иммунология преподается на большинстве кафедр микробиологии и вирусологии высших учебных заведений ветеринарного профиля. Преподавание этой дисциплины начинается на кафедре лабораторной диагностики инфекционных болезней сельскохозяйственных животных Института последипломного обучения для руководителей и специалистов ветеринарной медицины (Ивченко В.М.). Таким образом, расширяется круг научных работников в отрасли иммунологии и бактериологии [11, с. 465].

90–е годы XX в. характеризуются усовершенствованием качества подготовки специалистов ветеринарной медицины. Для студентов создаются фундаментальные учебники, учебные пособия, практические руководства по всем ветеринарным дисциплинам. Научными планами было предусмотрено более глубокое изучение вирусологии, эпизоотологии, ветеринарной микробиологии [6, с. 321]. Соответственно, это поспособствовало и преподаванию иммунологии. В 1994 г. и в 1996 г. были выданы учебные пособия по ветеринарной иммунологии и иммунопатологии (Апатенко В.М. и соавторы, Государственная

зооветеринарная академия, г. Харьков) [1; 3].

На сегодня в Украине расширяются направления исследовательских работ филиалов и научно-исследовательских станций. Некоторые из них были преобразованы в институты – на базе Ровенской научно-исследовательской ветеринарной станции был создан Институт эпизоотологии (1994). Львовский филиал Всесоюзного государственного научно-исследовательского контрольного института ветеринарных препаратов (г. Москва) был реорганизован в Государственный научно-исследовательский контрольный институт ветеринарных препаратов и кормовых добавок (1991); Киевский филиал – в Государственный научно-контрольный институт биотехнологии и штаммов микроорганизмов (1998) [4]. С деятельностью Государственного научно-контрольного института биотехнологии и штаммов микроорганизмов в Украине начинается работа по контролю качества ветеринарных иммунобиологических препаратов, а так же в сфере разработки и внедрения государственных стандартов качества и гармонизации их с международными стандартами (ISO).

Важное значение в начале XXI в. приобретает изучение прионных инфекций. При Институте биологии животных (г. Львов) в 2001 г. впервые был создан научно-производственный центр по изучению прионных инфекций. Впоследствии, в 2003 г. в Институте экспериментальной и клинической ветеринарной медицины был создан Юго-восточный центр по изучению прионных инфекций.

С 2005 г. на кафедре микробиологии, вирусологии и иммунологии Государственной зооветеринарной академии (г. Харьков), был введен самостоятельный курс иммунологии. Специалистами кафедры также впервые была разработана учебная программа по ветеринарной иммунологии как самостоятельной дисциплины.

Для развития ветеринарной иммунобиологии в Украине большое значение приобретает не только изучение иммунитета, а также разработка и внедрение более совершенных методов диагностики, лечения и профилактики инфекционных болезней животных и птицы. В этом направлении нами выделена деятельность таких высших учебных заведений: Национального университета биоресурсов и природоиспользования, Государственной зооветеринарной академии, Белоцерковского национального аграрного университета, Сумского национального аграрного университета, Луганского национального аграрного университета, Одесского национального аграрного университета, Полтавской государственной аграрной академии.

Среди научно-исследовательских институтов Украины, которые ведут исследования в отрасли ветеринарной иммунобиологии нами выделено: Национальный научный центр «Институт экспериментальной ветеринарной медицины», Институт ветеринарной медицины, Институт эпизоотологии, Институт сельскохозяйственной микробиологии, Государственный научно-контрольный институт биотехнологии и штаммов микроорганизмов, Институт птицеводства, Институт биологии животных.

Научная база, наработанная учеными в этих учреждениях в научном и прикладном плане, имела значительное влияние на развитие ветеринарной медицины Украины в целом. Были разработаны системы мероприятий по борьбе с такими инфекционными заболеваниями как ящур, бруцеллез, лейкоз, туберкулез, микоплазмоз и т.д. Уровень научного потенциала ученых высших учебных и научно-исследовательских заведений Украины ветеринарного и биологического профилей поспособствовал развитию ветеринарной иммунобиологии как самостоятельной науки.

На основании проведенного исследования нами предложена периодизация, научная значимость которой представлена в хронологическом воспроизведении и характеристике каждого этапа.

Первый этап – учреждение ВИБ, который начинается в конце 50-х – середине 60-х годов XX в. В Украине начинают создаваться институты, деятельность которых непосредственно связана с *ветеринарной иммунобиологией*. Начинают проводить фундаментальные исследования по вирусным и бактериальным инфекциям и иммунологические исследования неинфекционной патологии животных и птицы.

Второй этап (середина 60-х – начало 80-х годов XX в.) становления ветеринарной иммунобиологии как учебной дисциплины. В Украине с 70-х годов иммунологию начинают преподавать на ветеринарных факультетах. Для заполнения дефицита в производственных и научных кадрах по ветеринарии и биологии, и специалистов в отрасли иммунологии. В Украине открываются новые факультеты и научно-исследовательские лаборатории.

Третий этап (начало 80-х – конец 90-х годов XX в.) – **обеспечение ветеринарной иммунобиологии научными кадрами** характеризуется усовершенствованием качества подготовки специалистов ветеринарной медицины. В высших учебных заведениях ветеринарного профиля иммунологию преподают на кафедрах, по иммунологии начинают издавать учебники.

Четвертый этап (конец XX в. – начало XXI в.) характеризуется усовершенствованием научной базы

исследований и реорганизацией научных и учебных учреждений.

Таким образом, нами установлено, что развитие в Украине *ветеринарной иммунобиологии* предопределено эпизоотическим состоянием и потребностями животноводческих хозяйств. На основе собранного материала нами впервые разработана периодизация *ветеринарной иммунобиологии* в Украине за 1960–2010 гг. и выделены самые весомые достижения. Систематизированы научно-исследовательские и высшие учебные заведения, которые внесли свой вклад в развитие этой науки. Материал может быть использован в учебном процессе, для издания учебников и справочников.

В дальнейшем, исследование в данном направлении даст возможность осветить перспективы *ветеринарной иммунобиологии* в Украине. А так же поможет в изучении в учебном процессе отдельных курсов «История ветеринарной медицины» и «Животноводство». Материал может быть использован при написании монографий, учебных пособий, справочников, энциклопедий, статей.

References:

1. Apatenko V. M. Veterinarna imunologiya ta imunopatologiya: navchal'n. posibnik dlya vikladachiv i studentiv f-ta vet. meditsini vuziv / V. M. Apatenko. – K. : Urozhay, 1994. – 129 s.
2. Bezrukava I. Yu. Viddil profilaktiki khvorob ptitsi Institutu ptakhivnitstva UAAN na sluzhbi vitchiznyanogo ptakhivnitstva / I. Yu. Bezrukava, L. I. Nalivayko, G. V. Bilets'ka // Ptakhivnitstvo : mizhvid. temat. nauk. zb. – Kh., 2009. – Vip. 64. – S. 3–9.
3. Veterinarna mikrobiologiya ta imunologiya : pidruchnik / A. V. Demchenko, V. O. Bortnichuk, V. G. Skibits'kiy, V. M. Apatenko. – K. : Urozhay, 1996. – 368 s.
4. Derzhavniy naukovо-kontrol'niy institut biotekhnologii i shtamiv mikroorganizmiv na porozi dvadtsyat' pershogo stolittya / V. A. Priskoka, F. S. Vabishchevich, O. P. Stepanyuk, O. F. Blots'ka, N. A. Parkhomenko, L. I. Akimenko // Veterinarna meditsina: mizhvid. temat. nauk. zb. – Kh., 2000. – № 78, t. 2. – S. 171–176.
5. Imunologichna terapiya: realii ta perspektivi // Klinichna imunologiya, alergologiya, infektologiya. – 2008. – № 1 (12). – S. 91–95.
6. Mineeva T. I. Istoriya veterinarui : uchebnoe posobie / T. I. Mineeva. – SPb., M., Krasnodar : Lan', 2005. – 384 s.
7. Obrazhey A. F. A. I. Sobko – organizator ta zasnovnik institutu veterinarnoi meditsini UAAN / A. F. Obrazhey // Naukoviy visnik Natsional'nogo agrarnogo universitetu. – 2001. – Vip. 36. – S. 12–14.
8. Problemy veterinarney immunologii : nauch. trudy / Vsesoyuz. akad. s.–kh. nauk im. V.I. Lenina. – M. : Agropromizdat, 1985. – 216 s.
9. Stegnyy B. T. K 80–letiyu sozdaniya pervogo v Ukraine instituta nauchnoy i prakticheskoy veterinarui (IEKVM) / B. T. Stegnyy, G. A. Krasnikov // Veterinarna meditsina: mizhvid. temat. nauk. zb. – Kh., 2002. – Vip. 80 – S. 7–25.
10. Stepura L. Kafedri mikrobiologii ta zagal'noi imunologii 70 rokiv (istoriya ta suchasnist') / L. Stepura, O. Radchenko, O. Molozhava ; za red. V. K. Pozura. – K. : Kiivs'kiy un–t, 2003. – 52 s.
11. Fakul'tet veterinarnoi meditsini: istoriya i suchasnist' (1931–2006) / Za red. V. M. Vlasenka i V. I. Levchenka. – Bila Tserkva, 2006. – 480 s.
12. Tsentral'niy derzhavniy arkhiv vishchikh organiv vladi i upravlinnya Ukraïni, m. Kiïv. – F. R–27 Ministerstvo sel'skogo khozaystva USSR. – Op. 20. – Spr. 731 Nauchnyy otchet Ukrainskogo nauchno–issledovatel'skogo instituta zemledeliya za 1964 god po Chernigovskomu otdelu sel'skokhozaystvennoy mikrobiologii, virusologii i immunologii, 476 ark.

Ivaschenko N. V.

Basic stages of development of veterinary immunobiology in Ukraine 1960–2010

In the article a division into periods of veterinary immunobiology is reflected in Ukraine for 1960–2010. The contribution of higher educational and research establishments of veterinary type is shown to development of this science and basic achievements are distinguished.

Keywords: *veterinary immunobiology, infectious diseases of animals, division into periods, departments, laboratories.*

0505 – გეოგრაფიის მეცნიერება

ნანა ბერძენიშვილი

ატმოსფერული ნალექების განაწილება საქართველოს ტერიტორიაზე

ატმოსფერული ნალექები კლიმატის უმნიშვნელოვანესი ელემენტია. საქართველოში ატმოსფერული ნალექების განაწილება და რეჟიმი დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა რაც საკმაოდ კარგად არის ასახული მრავალრიცხოვან ლიტერატურაში, რომელთაგან უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია შ. ჯავახიშვილის „საქართველოს სსრ კლიმატოგრაფია“, შ. ჯავახიშვილის „ატმოსფერული ნალექები საქართველოს ტერიტორიაზე“, ე. ელიზბარაშვილის „საქართველოს კლიმატური რესურსები“, X. M. ასათიანი, E. III. ელიზბარაშვილი, „высотно-временное распределение атмосферных осадков в ущельях рек Грузии“, ელიზბარაშვილი M. Э. „Геоинформационное картографирование годовых сумм осадков в горных районах Грузии. Метеорологии и гидрологии,„ ატმოსფერული ნალექები გავლენას ახდენს ადამიანის მოღვაწეობის ყველა სფეროზე. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ნალექები სოფლის მეურნეობისათვის. ამიტომ ამ დარგის განვითარებისათვის აუცილებელია გავითვალისწინოთ ნალექების განაწილება.

დადებით ფაქტორთან ერთად ნალექები ხშირად უარყოფით გავლენას ახდენენ. თავსხმა ნალექები და სეტყვა ხშირად იწვევს მნიშვნელოვან მატერიალურ და ეკონომიკურ ზარალს. ასეთი ნალექების შედეგად წარმოიქმნება წყალმოვარდნები, წყალდიდობები, ღვარცოფები, რასაც ხშირად არა მხოლოდ ეკონომიკური ზარალი, არამედ ადამიანთა მხსვერვლიც მოაქვს. აქედან გამომდინარე, ცხადია, ატმოსფერული ნალექების კვლევის აუცილებლობა. ჩვენი მიზანი იყო ატმოსფერული ტენის დახასიათება, ატმოსფერული ნალექების საქართველოს ტერიტორიაზე განაწილებათა კანონზომიერებების შესწავლა.

ნალექების ტერიტორიული განაწილება დიდი კონტრასტულობით ხასიათდება, რაც განპირობებულია ატმოსფეროს ცირკულაციური პროცესებისა და რელიეფის ურთიერთქმედებით. ტერიტორიის ზოგიერთი ნაწილი უხვად ირწყვება ატმოსფერული ნალექებით, ზოგი კი პირიქით დეფიციტს განიცდის. (ჯავახიშვილი, 1981).

ნალექების უდიდესი რაოდენობით ხასიათდება აჭარის ზღვისპირა ზოლი. სარფში წლის განმავლობაში მოდის 314 მმ. ნალექი, ბათუმში - 2718 მმ. ნალექების მაქსიმუმი კი ფიქსირდება ბათუმის მახლობლად, ცისკარაში, ზღვის დონიდან 1200 მ-ზე და შეადგენს 4500 მმ-ს. (ელიზბარაშვილი 2007).

აჭარის მოსაზღვრე გურიის ზღვისპირა ზოლში ნალექები კლებულობს 2000-2400 მმ-მდე, ხოლო აფხაზეთის სანაპიროზე არ აღემატება 1600 მმ-ს. კოლხეთის ბარის შიდა რაიონებში წლიური ნალექები შეადგენს 1200-1400 მმ-ს. (ელიზბარაშვილი 2006)

ნალექების რაოდენობის განაწილებაში კარგად გამოიხატება რელიეფის ფორმის, ხეობის განფენილობის თუ ფერდობის ექსპოზიციის გავლენა. მაგალითად, კოდორის, ენგურის, ცხენისწყლის ხეობების იმ ადგილებში, რომელთაც განედური მიმართულება გააჩნიათ, ნალექები მნიშვნელოვნად კლებულობს და შეადგენს 1000-1200 მმ-ს. სამაგიეროდ, ბზიფის, კოდორის, ეგრისის და რაჭის ქედების ზღვისკენ მიქცეულ ფერდობებზე ნალექები უხვად მოდის (2800 მმ), დასავლეთ კავკასიონის თხემურ ნაწილში კი აღემატება 3000 მმ-ს. აღმოსავლეთ საქართველო ნალექების მცირე რაოდენობით ხასიათდება (ჯავახიშვილი 1977).

განსაკუთრებით მცირე ნალექები მოდის ივრის ზეგანზე და ქვემო ქართლის ვაკეზე, სადაც ნალექების წლიური ჯამი 400 მმ-ზე ნაკლებია. შიდა ქართლის ვაკეზე ნალექები იზრდება 600 მმ-მდე. ალაზნის ველზე 800 მმ-მდე, კავკასიონის საშუალო მთიანეთში — 1000-1200 მმ-მდე, ხოლო მისივე თხემურ ნაწილში — 2000 მმ-მდე. მცირე ნალექებით ხასიათდება სამხრეთ საქართველო. განსაკუთრებით მცირეა ნალექები ახალქალაქის ზეგანზე და მდინარე ხრამის ზემო წელში, სადაც წლის განმავლობაში მოსული ნალექების რაოდენობა შეადგენს 500-600 მმ-ს. აქ ნალექების ყველაზე დიდი რაოდენობა — 1200 მმ. მოდის თრიალეთის ქედის დასავლეთ ნაწილში.

წლის ცივი და თბილი პერიოდების განმავლობაში მოსული ნალექების განაწილება დასავლეთ საქართველოში წლიური ნალექების ჯამების განაწილების ანალოგიურია: დასავლეთიდან აღმოსავლეთით კლებულობს და უკეთესად ტენიანდება დასავლეთით მიმართული ფერდობები. ცივი პერი-

ოდის განმავლობაში დასავლეთ საქართველოში მოსული ნალექები შეადგენს 350-1800 მმ-ს, ხოლო თბილისი პერიოდის განმავლობაში 430-2100 მმ-ს.

აღმოსავლეთ საქართველოში ნალექების ცვალებადობა ცივი და თბილი პერიოდების განმავლობაში შეადგენს შესაბამისად 90-500 მმ-ს და 260-1200 მმ-ს. ნალექების წლიური სვლა დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა, გამოიყოფა ნალექების წლიური სვლის ტიპები: ზღვიური, (მაქსიმუმი ზამთარში, მინიმუმი ზაფხულში), კონტინენტური (მაქსიმუმი გაზაფხულზე ან ზაფხულში, მინიმუმი გაზაფხულზე) და შერეული (მაქსიმუმი შემოდგომაზე, მინიმუმი ზაფხულში, ან ზამთარში).

ნალექების წლიური სვლის ზღვიური ტიპი დამახასიათებელია ბათუმისათვის, კონტინენტური - თბილისისათვის, ხოლო შერეული - მესტიისათვის.

ჩემი კვლევა იმერეთის რეგიონს უკავშირდება. ავაგე ატმოსფერული ნალექების წლიური სვლის იზოჰიეტების რუკა.

მთელი წლის გამმავლობაში მოსული ნალექების მაქსიმალური რაოდენობა 2138მმ-ია, რაც კვლავ ტყიბულის ქვაბულში აღინიშნება. ნალექების წლიური ჯამის მეორე მაქსიმუმი (1800მმ) აღინიშნება რეგიონის ჩრდილო-დასავლეთ — ხონი — წყალტუბოს ტერიტორიებზე. ნალექების მინიმუმი (1000მმ) კერძოდ, 904მმ, აღინიშნება საჩხერის რაიონში და მის მიმდებარე რეგიონებში. ნალექების ჯამების განაწილების მთავარი გეოგრაფიული კანონზომიერებაა მათი ზრდა განედის მიხედვით ანუ სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ელიზბარაშვილი, 2007- ე. ელიზბარაშვილი „საქართველოს კლიმატური რესურსები“. ჰიდრო-მეტეოროლოგიის ისტიტუტი. თბილისი, 2007
2. ჯავახიშვილი, 1977 - შ. ჯავახიშვილი „საქართველოს სსრ კლიმატოგრაფია“. თბილისი, 1977
3. ჯავახიშვილი, 1981 - შ. ჯავახიშვილი „ატმოსფერული ნალექები საქართველოს ტერიტორიაზე“. თბილისი, 1981
4. ასათიანი, ელიზბარაშვილი, 1977 - ასათიანი X. M., ელიზბარაშვილი, E. III. „высотно-временное распределение атмосферных осадков в ущельях рек Грузии,“, Тр. Тгу.Ст 175. Тбилиси, 1977
5. Элизбарашвили, 2006 - Элизбарашвили М. Э „Геоинформационное картографирование годовых сумм осадков в горных районах Грузии. Метеорологии и гидрологии,„ №2, Тбилиси, 2006

Nana Berdzenishvili

Allocation of atmospheric precipitation in the territory Of Georgia

Resume

The distribution of rainfall is characterized by great contrasts, which is determined by atmospheric circulation processes and interaction of the terrain. Some parts of the richly watered territory are irrigated by atmospheric sediments, some parts on the contrary.

In the distribution of rainfall is well expressed in the form of relief, flounce of the valley layout and of the slope exposure. For example in areas with a latitudinal direction such as Kodori, Enguri and gorges of Skhenistskli, rainfall are significantly decreasing and consists 1000-1200 mm. But on the sea- side of Bzipi, Kodori, Egrisi and Racha there comes a lot of rain. (precipitation).(2800 mm). On The west side of the Caucasian crown it is higher than 3000 mm. On the eastern Georgia the rainfall are characterized by the small amount.

The rainfall is the less especially in Akhalkalaki plateau and In the middle of the river Khrami, where the rainfall consists 500-600 mm in a year. The great points of the rainfall are coming in the western part of the Trialeti range. The distribution of rainfall during the warm and the cold periods are such as the annual distribution of rainfall in South Georgia: the rainfall is decreasing from west to east; the western slopes are the most damped. During the cold period the rainfalls in the west of Georgia consists 350-1800 mm, and during the warm period it consists 430-2100 mm. The variability of rainfall during the cold and the warm period consists accordingly 90-500 and 260-1200 mm.

0505 – გეოგრაფიის მეცნიერება

ნანა ბერძენიშვილი

მსოფლიოში დაბინძურების კარგი და ეკოლოგიური ცნობიერების აშავების მეთოდები

ეკოლოგიური აღზრდა — ეს არის ფიქრი მომავალზე. ეკოლოგიური განათლება მიზნად ისახავს ამ საკითხების გამოტანას საზოგადოების სამსჯავროზე, დედამისის ბუნებრივ რესურსებზე ზრუნვასა და მათდამი პატივისცემის გრძნობის გაძლიერებას. იგი უკავშირდება, აგრეთვე, ადამიანის უფლებათა პრობლემებს. იმის გამო, რომ კაცობრიობის ცხოვრება დამოკიდებულია ჯანსაღ და მყარ გარემო პირობებზე, ამიტომ მსოფლიოს ხალხების და მომავალი თაობების უფლებებზე ზრუნვას, ეკოლოგიის საკითხები გადმოაქვს წინა პლანზე. დღეს უკვე საუბრობენ ადამიანის ეკოლოგიური უფლებების, როგორც უფლებათა ცალკე კატეგორიის, აღიარების შესახებ. ყველა კონტინენტს აქვს გარკვეული პრობლემები ეკოლოგიასთან დაკავშირებით, მაგრამ ზოგიერთი მათგანი განსაკუთრებით გამოირჩევა დაბინძურებული ქვეყნების რაოდენობით (მჭედლიშვილი, დოლონაძე 1992).

I. ჩრდილოეთ ამერიკა. 1) ბიტსბურგი. აშშ.

დაბინძურებული აირი დიდ საფრთხეს უქმნის აშშ-ს რამდენიმე შტატის მილიონობით მცხოვრებს, სადაც ოზონის მაღალი დონე და ჰაერში სხვადასხვა მომნამლავი ნივთიერების არსებობის დიდი მაჩვენებელია. ეს ყველაფერი ასთმას, ბრონქიტს, გულის სხვა და სხვა დაავადებებს და ზოგჯერ სიკვდილსაც იწვევს. ბიტსბურგი, პენსილვანიას შტატის ყველაზე დიდი ქალაქი ამ ყველაფრის ნათელი მაგალითია.

შედეგების გამოქვეყნებისას, ანუ იმის გაცხადებისას, რომ ბიტსბურგი ერთ-ერთ ყველაზე დაბინძურებულ ქალაქად ითვლებოდა დიდი გოცემა გამოიწვია, რადგან მანამდე ის აღიარებული იყო, როგორც აშშ-ს ყველაზე „საცხოვრებლად ვარგისი“ ქალაქი. ამერიკის ასოციაციამ ამ საკითხში დაადგინა, რომ ქალაქის ატმოსფერო საშინლად დაბინძურებული სხვა და სხვა მომნამლავი ნივთიერებით და მეტწილად გამოწვეულია ქირთა-დი წყარო ამ ყველაფრისა ავტომობილები და ქვანახშირისა და ფოლადის მწარმოებელი ქარხნების მიერ უსაფრთხოების წესების გაუთვალისწინებლობა.

2) უინსორი. კანადა

უინსორი, სამხრეთ ონტარიოს მთავარი ქალაქი, ავტომობილების მრეწველობის ერთ-ერთი მთავარი კერაა. ამის გარდა აქ ოთხ ქვანახშირის საწარმოსაც შეხვდებით. 2008 წელს რობერტ კენედ უმცროსმა, გარემოს დაცვის დეპარტამენტთან ერთად უინსორი ჩრდილოეთ ამერიკის ყველაზე დაბინძურებულ ქალაქად გამოაცხადა.

3) მეხიკო-სიტი. მეხიკო

მეხიკოს დედაქალაქი და მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე დასახლებული ადგილი ეკოლოგიური დაბინძურების ხაფანგშია მოქცეული. ქალაქი ხეობაშია გაშენებული, ზღ.დონიდან 2.400 მ.-ზე. რის გამოც ჰაერი საკმაოდ თხელია. უფრო მეტიც, აქ ქარის ცირკულაციის დონე ძალიან დაბალია, ამიტომაც ჰაერი პრაქტიკულად არ იწმინდება.

ბოლოდროინდელი კვლევები ცხადყოფს, რომ ქალაქის მოსახლეობას, განსაკუთრებით ბავშვებს დიდი საფრთხე ემუქრებათ. დაბინძურებული ჰაერი ყველაზე მეტად ფილტვებს აზიანებს. „საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის ინსტიტუტის“ კვლევით, არაჯანსაღი ჰაერით გამოწვეული ფილტვის დაავადებები უფრო მეტია, ვიდრე მოწევის შედეგად დაავადებულების.

პრობლემის შესამსუბუქებლად, ხელისუფლება აწყობს აქციას სახელად „დღე მანქანების გარეშე, რაც შე-საბამისად ავტომობილების გვერძე გადადებასა და არტერნატიული საშუალებით, მაგალითად ველოსიპედით გადაადგილებას გულისხმობს.

II. ევროპა. 1) პერნიკი. ბულგარეთი.

პერნიკი, სოფიასთან ახლომდებარე ქალაქია, რომლის მოსახლეობა 90 000 ადამიანს შეადგენს და მთელს ევროპაში ყველაზე დაბინძურებულ ქალაქად ითვლება. აქ ძალიან ბევრი ქარხნები და საწარმოებია, რომლებიც რეგიონში უკიდურეს დაბინძურებას იწვევენ. ევროკავშირის გამოკვლევების თანახმად, აქ ერთ კუბურ მეტრ ჰაერში მტვრის შემადგენლობა 92 მიკროგრამია, რაც ევროპის ქვეყნებს შორის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელია.

2) ჩერნობილი. უკრაინა.

ჩერნობილი უკრაინის პატარა ქალაქია ბელორუსიის საზღვართან ახლოს. მისი დაბინძურება ჩერნობილის კატასტროფას უკავშირდება- ჩერნობილის ატომური ელექტროსადგურის მეოთხე ბლოკის ავარია. ეს იყო ბირთვულ მოვლენათა საერთაშორისო შკალით მეშვიდე დონის ერთადერთი შემთხვევა ისტორიაში. ავარიის შედეგად გაჩენილმა რადიოაქტიურმა ღრუბელმა არა მარტო უკრაინა, არამედ ევროპა, სკანდინავია, დიდი ბრიტანეთი და აშშ გადაიარა.

ჩერნობილში მოსახლეობის რაოდენობა დიდი არ არის. შემთხვევის ადგილიდან 30 კმ-ის რადიუსში არავის აძლევდნ დასახლების უფლებას. მაგრამ ამისდა მიუხედავად დიდია ფარისებრთა ჯირკვლის კიბოთი დაავადე-

ბულ ბავშვთა რიცხვი. პლიუს ამას, მსგავსი აფეთქების დროს ის მიწა არ შეიძლება სამეურნეო საქმიანობისთვის მინიმუმ 200 წლის განმავლობაში გამოეყენებინა.

III. აზია 1) ნორლისკი. რუსეთი.

ნორლისკი არქტიკული წრის მეორე ყველაზე დიდი ქალაქია. მისი მოსახლეობა 130 000 ადამიანს შეადგენს. პირველი ქარხანა აქ 1930 წელს აშენდა და ახლა ნორლისკი მსოფლიოში უდიდესი ლითონის გადამდნობი ქარხნისამშობლოა ეს თავისთავად ჰაერის მაღალი დონის დაბინძურებაზე მიუთითებს, რაც ჯანმრთელობის სერიოზულ დაზიანებებს, კერძოდ სასუნთქი გზების დაავადებებს, მაღალ სიკვდილიანობას, ორსულობის გართულებებსა და ფილტვის კიბოს იწვევს.

IV. აფრიკა 1) კაბვე. ზამბია.

კაბვე ზამბიის დედაქალაქია. მისი მოსახლეობა 20 00 კაცს შეადგენს. 1902 წელს აქ თუთიის საბადოები აღმოაჩინეს და მალევე მისი გადასამუშავებელი ქარხნები აშენდა. ამ ყველაფერმა 1997 წლამდე გასტანა, შემდეგ დაანგრის, თუმცა ამის მიუხედავად წყალი და ნიადაგი სმინლად დაბინძურებული დარჩა. აქ მცხოვრები ბავშვების სისხლში აღმოჩენილი ტყვიის დონე დაახლოებით 10-ჯერ აღემატება დადგენილ ლიმიტს.

2007 წლიდან დაიწყო ამ ქალაქის შეძლებისდაგვარად გასუფთავება. მსოფლიო ბანკმა ამისთვის 40, ხოლო სკანდინავიის განვითარების ფონდმა 10 მილიონი დოლარი გამოყო.

ამიტომ დიდი მნიშვნელობა აქვს ეკოლოგიური ცნობიერების ამაღლებას როგორც სტუდენტებში, ასევე საზოგადოებაში. სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტია, რომ ადამიანებს დღესაც არა აქვთ სათანადოდ გაცნობიერებული ის მავნე შედეგები, რომლებიც ბუნებასთან მათმა უგულო დამოკიდებულებამ წარმოშვა (2000). ამისათვის ლექტორები ვიყენებთ სტუდენტებთან მიმართებაში შემდეგ მეთოდებს:

1. გარემოსდაცვითი ეროვნული საინფორმაციო ქსელის განვითარება;
2. საერთაშორისო რეგიონალური პროგრამების მხარდაჭერა;
3. საერთაშორისო მონაცემთა ბაზების ხელმისაწვდომობა და მათ სრულყოფაში მონაწილეობა;
4. მეთოდოლოგიის სტანდარტიზაციისა და ეკოსამოქმედო გეგმების დანერგვა, ეკოტურები და დასუფთავების აქციების მოწყობა;
5. ეკოსემინარების მოწყობა

გარემოსადმი სათუთი მოპყრობა და მისდამი ზრუნვა უნდა გახდეს ჩვენი ახალგაზრდობის მთავარი მიზანი და ძირითადი საფიქრალი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მჭედლიშვილი, დოლონაძე, 1992 – მჭედლიშვილი მ, დოლონაძე ზ, „ეკოლოგია, მეტეოროლოგიისა და ბუნების დაცვის საფუძვლები“, თბილისი, 1992
2. Горелов, 2 2000 - Горелов А.А. „Экология“, М. 2000
2. ინტერნეტსაიტები.

Nana Berdzenishvili

World of pollution sources and methods of ecological awareness

Resume

Environmental education - are thinking about the future. Environmental education is aimed at handling these issues on the table, taking care of the earth's natural resources and the strengthening of respect for them. It is connected to, as well as human rights problems. Because human life depends on a healthy and sustainable environment, and therefore the rights of the peoples of the world and future generations care, environmental issues transport in the foreground. Today there is talk of human environmental rights as a separate category of rights, recognition. Every continent has some problems with regard to the environment, but some of them are particularly distinguished by the amount of polluted countries. Environmental awareness is of great importance both to students and the community. It is unfortunate, but the fact is that people still do not have a proper understanding of the harmful effects caused by the nature of their heartless attitude. To do this, lecturers and students with regard to the use of different methods.

0701 – ეკონომიკის მეცნიერებანი

M.B. Poghosyan

Armenian State University of Economics

**ARTICLE ABOUT CREDIT ADDED TAX OF THE DEVELOPER
REFORMED ACCOUNTING**

The accounting list, proper to the standards of the RA international financial reports, including all the correspondences, is fulfilled only by the financial operations on records. Due to this, one can be indifferent to the accounting mechanisms of certain types of Republic of Armenia Law demands and changes. The article touches upon the specific correspondence procedures typical to the range of operations in the VAT, which have been eliminated from the chart limits of the application directives.

INTRODUCTION

According to the RA „Value Added tax” law, the one who should pay the state budget in the reporting period, is reimbursed/reduced/ on industrial and trading purposes.

The separated amount of the money in the VAT, acquired in RA in the reporting period, is eliminated from the accounting. Payment has been made by the bank or the post to the provider, besides the money is reimbursed, when the payment is done.[1] The reimbursement is also made by the tax members with the amount of the money for those imported goods to the RA.[2]

The separated VAT money, not considered to be taxable or duty free, includes license fee, taxed and with turnover tax, taxable contracts, the accounting actives of the providers, tax declarations, control-cash machines coupons, as well as short invoices. They aren't reimbursed and are united to the acquiring prices of those goods or to the industrial outlays.[3]

According to the same law, if the import or the development of the mortgage loan first are typical to the business by the VAT, so the reimbursement of the money is fulfilled in the reporting period.

But if the same mortgage loan has been done previously, it will be used partially or fully in the further reporting period. Thus the reimbursed amounts of money are to be reformed. The reformation is also made, when the mortgage loan, being imported, developed, was previously reduced / money in VAT is united with the mortgage loan/ as well as was further used for business purposes.

OBJECTIVES AND METHODS

Taking the necessary operations of reforming in the reporting period and the VAT reimbursement or the reimbursed reduction previously being connected with the developer's activities, we distinguish:

1. When the developed object is not further used for any industrial or trading purposes.
2. When the developed object is not initially used for any industrial or trading purposes, though it can further be used in such situations.
3. For developing new object, we destroy the previous one, which is still in the depreciation period.
4. When the alienation of the building leftovers, being used during temporary buildings, is not a taxable business.

RESULTS AND ANALYSIS

According to the RA Law on the VAT, the VAT reimbursed or reimbursed reduction on the object of the operation period, is considered to allow to reimburse the VAT money on industrial or trading purposes, while the previously reimbursed VAT money is to be reduced on non trading and non industrial purposes. So there may be cases, when the purposes on the operation of the object, first may be changed, then as a result, there is a necessity to make reformations. Those reformed correspondences, in the accounting, are made on the accountant's knowledge, taking into account their maneuvering competences. Besides the official statements by the tax member on the aforementioned question only makes clear the filling system of the VAT in corresponding line, paying attention to the reformation, and the VAT debit being added or reduced in the reporting period.

Due to the RA official tax member's statements, the reimbursed money, debitted on mortgage loan by the

developer, is reimbursed until the mortgage loan is used by the developer on trading or industrial purposes. Otherwise, if the usage purpose does not coincide with the foresaying from tax point, the developer can not use the developed object on trading and industrial purposes, so there is reduced tax credit amounts of money /RTCAM/. For calculating we use this, taking the Actual operation time /AOT/, prescribed minimum period of depreciation /PMPD/, and of course, previously deducted amounts of VAT /PDA/[4].

$$\text{RTCAM} = \text{PDA} \times (\text{PMPD} - \text{AOT}) / \text{PMPD} / 1/$$

It's clear if the AOT exceeds the PMPD, there will be negative reaction, and the reimbursed money reduction isn't done. According to the next situation on the law of the VAT, the separated VAT money in the provider's tax accounts, is not reduced and is added to the value of the developed object. So the developer distinguishes the VAT money in developing process, but it is lost and united to the initial value of the object as non insurance tax. There is a maxim in the theory on 'current assets deferred tax credit,, 261 account, that isn't real, as it serves not only to postpone but also to lose the previous one. The acquiring and the paying not always coincide, so we apply to make correspondences by the account 226, besides the account 261 is used broadly as a current assets lost tax credit, serving the legislative purposes. Though losing the credit right in accounting, it is attributed to the temporary expenses / sale, administrative, operational and other expenses/. Later being included in the value of the object, it should be eliminated due to the depreciation while using.

Before starting any building processes, the developer should destroy the depreciated building, and construct another one. Thus we should consider the previously registered and reimbursed amount of money in the VAT debit on the liquidation of the main source (of the destroyed building) acquired and not depreciated corresponding the value. These amounts of money are to be reformed, though the liquidated object is financially out of the carrying value, being regarded as other operational expense. The mortgage loan, acquired on trading or industrial purposes, is discharged up to the stated period, and the previously reimbursed amount of money is checked on the basis of the AOT, according to the official statement by the tax member.

As the temporary title buildings value is in the expenditures of the buildings, as well as is designed by outlays, the developer makes their value in the developed object value. Thus getting out the value of the other materials after building, they are entered for possible sale by the developer. The VAT, paid by the developer on the temporary buildings and constructions, is reimbursed. If the left materials are not used by the VAT, so the tax on the value of those materials should be rebuilt as 2612 current credit losing tax. So the tax peculiarity of the left materials of the temporary buildings after destroying, is if those materials are not used on the VAT, the VAT reimbursed in the reporting period, must be reformed, that's to say be reduced.

CONCLUSION

The VAT tax, according to the law of RA, is united to its developing expenses, if not used on trading or industrial purposes. Though the situation was such at the moment.

Debit 118 'Non available main sources to use,,

Credit 261 'The current credit right lost on indirect taxes,,

The developer, after the exploitation on the corresponding act, should use the built object in his own sources, consequently in the 'Depreciated main sources,, account[5]. Later the part of the VAT, used as tax object and being determined by the residual value, is reimbursed. This amount of money is filled in the form 16.2A, though in accounting there is no such definition, according to which the account 226 should be debited again, but not both in acquiring, or after other exploitation. So the amount of money in VAT is credited by 16.67 per-cent forming the following formula:

Debit 226. 'Credit /compensation / Indirect taxes,,

Credit 111. 'Depreciated main sources,, then credit is reformed.

Debit 118. 'Debts on tax and other mandatory payments,,

Credit 226. 'Credit /compensation / Indirect taxes,,

Reimbursement is made according to the RA Law, if used on industrial or trading purposes, at least the situation is such at the moment. Later taking the VAT duty free businesses on the same object, the credit is to be reduced and be regarded to be credit loss of value added tax by being reformed.

Debit 261 'The current credit right lost on indirect taxes,,

Debit 226 'Credit /compensation / Indirect taxes,, later it is attributed to the regional expenses as non com-

pensated tax.

Debit 713 “Regional expenses,,

Credit 261 “The current credit right lost on indirect taxes,,.

REFERENCES:

1. RA Law about „Value Added Tax”, the article 23, point 1
2. RA Law about „Value Added Tax”, the article 23, point 2
3. RA Law about „Value Added Tax”, the article 26, point 2
4. Official statement N6, RA Law about „Value Added Tax”, the article 26 about certain points, 10.09.2009
5. The order by RA Ministry of Finance, N 353 The Accounting plan on the Financial and Economical activities in Companies, as well as on the establishment of the order,, 17.04.2012, RA КАРЕК // „Tax Guide”, Yerevan, 2012, pp. 30 (in Armenian)

Погосян М. Б.

УЧЕТ ПЕРЕОФОРМЛЕНИЯ ВОЗМЕЩЕННОГО НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ ЗАСТРОЙЩИКА

План счетов, составленный в соответствии с международными стандартами финансовых отчетов бухгалтерского учета РА, вместе со спектром всей корреспонденции, осуществляет учет операций только видимые для финансового учета, оставаясь непричастным к требованиям законодательства об отдельных видах налогов РА и механизмов учета о внесении изменений. В статье представлен порядок составления конкретной корреспонденции свойственный некоторым операциям налогооблагаемых налогом на добавленную стоимость застройщика, которые были исключены из директивы применения плана счетов.

0701 – ეკონომიკის მეცნიერება

Галоян Диана Робертовна

к.э.н., доцент кафедры «Международные экономические отношения»
Армянский государственный экономический университет

Глобализация и регионализация: теоритические аспекты

В начале XXI века произошли качественные изменения векторов экономического развития, которые подняли вопрос новой «глобальной архитектуры». В этом контексте основным вопросом стало то, как связаны между собой процессы глобализации и регионализации, которые являются экономическими моделями развития настоящего и будущего. Оба процесса являются уникальными проявлениями модернизации общества, вызванные влиянием интернационализации производительных сил. Глобализация имеет много общего с концепцией «интернационализации экономической жизни». Однако интернационализация не только экономический, но и общий процесс, который влияет на все аспекты общественной жизни. Опираясь на качественные изменения развития производительных сил, интернационализация приводит к сближению наций, к развитию экономических, научных, социальных и иных связей, а также к растущей взаимозависимости национальных экономик.

Интернационализация хозяйственной жизни сегодня приняла широкий и всеобъемлющий характер. Взаимозависимость экономик становится более значительной: взаимосвязываются сферы производства, образования и науки, использования ресурсов, обучения кадров, урегулирования валютных отношений и совместных решений экологических проблем. Современная технологическая революция и рост масштабов деятельности транснациональных корпораций усиливает влияние фактора экономической взаимозависимости во всем мире. Глобализация является тем уровнем развития интеграционных процессов, в котором мировая экономика становится единым экономическим организмом².

Мнения экономистов, политологов и других социальных групп по поводу границ и результатов глобализации довольно противоречивые. Однако они едины с точки зрения оценки мотивов глобализации, в основе которых лежит развитие информационно-коммуникационных технологий, масштабность финансовых операций, интенсивный рост международной торговли, быстрые потоки капиталов. Глобализация, в конечном итоге, оценивается постоянно углубляющимися процессами взаимозависимости национальных экономик.

Интеграция на этом уровне представляет собой форму урегулирования международных экономических отношений, целью которой является сближение национальных экономик и обеспечение совместного решения экономических проблем. Интеграция представляет собой взаимодействие трех действующих лиц - монополий, государства и социально-политических сил и осуществляется на трех уровнях: частной капиталистической, государственно-монополистической и социально-политической. Их развитие не ровное и не параллельное: они скрещиваются, отдаляются, соглашаются и конфликтуют проходя несколько этапов развития. На первом и, можно сказать, на современном этапе, происходит повышение уровня зависимости национальных экономик от международного рынка товаров и услуг, капитала, рабочей силы и технологий, таким образом, что развитие национальной экономики становится невозможным без тесного сотрудничества с глобальной экономикой. На втором этапе, к которому очень близко сегодня стоит мир, решается проблема выравнивания экономических и правовых условий хозяйствования, и происходит координация экономических и финансовых политик государств. Можно предположить, что такое выравнивание и координация будут происходить за счет развития региональной интеграции. На следующем этапе, каким он представляется сегодня, произойдет формирование единой мировой экономики с единым управлением на макроуровне и формированием „единых правил“ на микроуровне. Глобальное развитие коренным образом меняет соотношение внутренних и внешних факторов развития национальных экономик в пользу вторых. Ни одна страна не в состоянии разработать и внедрить рациональную экономическую политику без учета требований глобальной экономики и норм поведения основных „игроков“ мировой экономики. Фактически, с ростом взаимосвязанности мировой экономики растет уязвимость национальных экономик. Это явление представляет собой „глобальный вызов“.

2 Кузнецов В., „Что такое глобализация?“, Мировая экономика и международные отношения (далее МЭиМО), N2, 1998.

Тем не менее, сегодня трудно ответить на вопрос, что было бы более предпочтительным, глобализация или регионализация? Какая интеграция станет более приемлемой и популярной, открытая региональная или корпоративная? XX век не дал ответа на эти вопросы, но первое десятилетие XXI-го века дает некоторые представления об основных тенденциях будущей структуры мировой экономики. Прежде чем перейти к ним, попытаемся найти ответы на эти вопросы в работах ведущих теоретиков по мировой экономике. Анализ выдвинутых ими теоретических положений позволит внести определенность в сущности интеграционных процессов, их уровнях и в механизмов оценок.

В 50-ые годы прошлого века, французский экономист М. Аллен под экономической интеграцией понимал создание общего рынка между несколькими государствами, где господствуют свободная конкуренция и стихийные рыночные силы, независимо от экономической политики государств и существующих национальных и международных правовых норм³. Тем не менее, успех международной экономической интеграции с активным участием стран и укрепление международного и регионального сотрудничества, доказали ограниченность взглядов автора. Позже американская учена Б. Балласа пересмотрела проблемы интеграции в плоскости повышения экономической активности стран. Она оценила интеграцию как «развитие межгосударственных экономических связей с помощью эволюционного согласования экономических и политических процессов»⁴.

В 1960-ых годах американский экономист Р. Промфрет считал, что интеграция происходит с помощью транснациональных корпораций, и что только они способны обеспечить как региональную интеграцию, так и сбалансированное развитие мировой экономики. Это направление в международной экономике характеризуется как корпорационализм⁵.

В 1970-ых годах С. Купер и Б. Масел опубликовали статью с названием «Новый взгляд на теорию таможенного союза», где, анализируя процесс международной экономической интеграции, проблемой последней посчитали защиту интересов интегрирующихся стран и обеспечение максимальной свободы каждой страны. Они сформулировали так же два возможных варианта международной интеграции:

Обязательное согласование экономических и политических целей путем потери национальной свободы

1. Интеграция с максимальным сохранением национального суверенитета

Учитывая то, что ни один из этих вариантов не может случиться или не случится,

они предложили вариант оптимальной координации внутренней и внешней экономической политики интегрирующихся стран⁶.

Теоретики международной экономики Дж. Винер, Р. Липси, Д. Сальватор, Дж. Кантвел, А. Киреев и другие, в своих оценках процессам международной экономической интеграции едины в том, что экономическая интеграция — это глубокое и стабильное отношение национальных экономик, обусловленное международным разделением труда⁷. Некоторые авторы этим и завершают определение международной экономической интеграции. Однако И. Спиридонов, представляя интеграцию примерно так же, добавляет, что „взаимодействие экономик происходит на различных уровнях»⁸.

Эволюция экономических отношений между странами показывает, что процесс развития интернационализации производства стимулируется международным движением товаров, в результате чего образуются новые сферы международных экономических отношений. Вовсе не отрицая роль международного разделения труда в процессе экономической интеграции, тем не менее, мы считаем, что его роль в различных уровнях экономической интеграции отображает обратные направления причинно-следственных связей. Для обоснования вышесказанного, необходимо разделить уровни международной экономической интеграции, так как их единство часто приводит к необъективным оценкам.

Международная экономическая интеграция осуществляется на многосторонней основе в региональном

3 Allen M. „Guide for Investment in Developing Countries”, London: Brown, Knight and Truscott LTD., 1973.

4 Balassa B. „The Theory of Economic Integration”, Homewood. Irvin, 1961.

5 Pomfret R. „The Economics of Regional Trading Arrangements”, New York: Oxford University Press, 1998.

6 Cooper C.A., Massell B. „A New Look at Customs Unions Theory”, Economic Journal, 1965.

7 Viner J. „The Customs Union Issue” New York The Carnegie Endowment for International Peace, 1953.

Lipsy R. „The Theory of Custom Unions” Economic Journal, September 1961.

Salvatore D. „International Economics” second edition, New York London, 1987.

Cantwell J. „The Reorganization of European Industries after Integration: Selected Evidence on the Role of Multinational Enterprise Activities” Journal of Common Market Studies, Vol. XXXI, N2, Dec. 1987.

Киреев А., „Международная экономика», часть 1, Москва, Международные отношения 1998.

8 Спиридонов И., „Мировая экономика», Москва, ИНФРА, 1999.

и глобальном уровнях. Характерной чертой глобальной интеграции является то, что установление экономических связей между странами не признает границ: она проникает в каждую страну, в зависимости от наличия сравнительных преимуществ. Сравнительные преимущества стран являются той реальной основой, на которой формируются и развиваются процессы международного разделения труда.

Наиболее практичное и эффективное слияние, предоставляющее неограниченные возможности развития - региональная экономическая интеграция. Это постепенное углубление сотрудничества между странами-членами региональных экономических интеграционных объединений, которое начинается с либерализации движения товаров и услуг между странами, проходит через абсолютную мобильность факторов производства, формирования единой валютно-кредитной и фискальной системы и проведения скоординированной сельскохозяйственной, социальной и внешнеэкономической политик. Решение стран о региональной интеграции исходит от необходимости решения ряда проблем, которые не могут быть решены в условиях уединения стран. Движущей силой сотрудничества интегрирующихся стран является несоответствие между ограниченными ресурсами и необходимостью эффективного развития каждой страны. Интеграция между странами происходит постепенно, шаг за шагом, путем создания условий для свободного движения факторов производства. Сначала создаются свободные торговые зоны, которые формируют благоприятные и взаимовыгодные условия для активизации торговых потоков между странами-партнерами, а создание общего экономического пространства позволяет развивать региональное разделение труда.

Таким образом, в отличие от глобальной экономической интеграции, которая формируется и развивается на основе международного разделения труда, региональная экономическая интеграция способствует его углублению. Другими словами, разделение труда в случае региональной интеграции является функцией от последнего. Конечно, региональное разделение труда не противоречит международному разделению труда: они едины и отличаются только пределами охвата.

Разграничение двух уровней международной экономической интеграции внесло некоторую определенность в теоретические интерпретации интеграционных процессов. Таким образом, цель региональных интеграционных группировок - формирование более благоприятных экономических условий для стран-членов, снижение цен с помощью ликвидации таможенных пошлин, что, в конечном итоге, приводит к повышению уровня жизни. Если глобальная экономическая интеграция объединяет мировую экономическую структуру, то регионализация делит ее на отдельные экономические группировки. Итак, для того, чтобы четко разграничить глобализацию и регионализм постараемся дать определения их сущностей.

Глобализация — это углубление процесса международного разделения труда, которая приводит к взаимодополнимости и взаимозависимости экономических связей стран, и превращению мирового хозяйства в единый экономический организм.

Регионализм — это сотрудничество между странами, зафиксированное рядом межгосударственных соглашений, направленное на либерализацию и углубление экономических связей, которое производится и контролируется межгосударственными органами.

Diana Galoyan

Globalization and regionalization: theoretical aspects

At the beginning of the twenty-first century, qualitative changes of vectors of economic development took place, which raised the question of a new „global architecture”. In this context, the main question became how are the processes of globalization and regionalization, which are the economic models of present and future development, linked. Both processes are unique manifestations of the modernization of society, caused by the influence of the internationalization of the productive forces.

Nevertheless, today it is difficult to answer the question; what would be more preferable globalization or regionalization? What integration will be more acceptable and popular, open regional or corporative? The twentieth century gave no answers to these questions, but the first decade of twenty-first century gives some ideas of the main trends of the future structure of global economy. The article tries to find answers to these questions in the works of the leading theorists of international economics.

0701 – ეკონომიკის მეცნიერებანი

Ruben Hayrapetyan, Ph.D.

Associate Professor, Department of Management,
Armenian State University of Economics.

**Problems of Participative Management in
Local Self-Government System of RA.**

ABSTRACT

Currently, one of the necessary conditions of local self-government is to ensure that residents are participating in the process of management of their community, especially in the budgeting process.

Data was collected through the thorough investigation of legislation of RA, the reports that come from the municipalities regarding the issue and also with the help of particular surveys. During the analysis it was revealed that despite the existence of different means and ways prescribed by law, the publicity of the local budgets is still not provided at the appropriate level in our country. In many cases, the relevant requirements of the law are simply not met. The paper proposes to find the interested stakeholders, who are ready to work together to achieve the objectives.

ARTICLE

Currently, one of the necessary conditions of urban management and, in general, local self government is the participation of local residents in the management of their community, especially in the budgeting process. As it is well known, the services that are provided at community level have a feature of directly affecting the residents, and the latter immediately feel that impact in their every-day life. In this sense, the community residents should have a real participation in local self-government. At the same time smaller governmental units can better ensure the participation of residents in the decision-making process. The larger the governmental unit is /especially in the case of large urban communities/ the more likely it becomes that the interests of certain groups will outweigh residents' participation.

Speaking of residents' participation in the community management, it should be noted that the legal basis for this process is quite strong in the Republic of Armenia. This fact is natural, because the idea of local self-government itself reflects the closeness of population to the management and their direct participation in the formation of governing bodies and decision-making processes. In this regard, local elections and referenda are the brightest reflection of this phenomenon. And it's quite logical, that a number of legal documents contain various provisions related to these processes. Particularly, in the Constitution of RA it is clearly stated that the members of community can directly participate in the management of community affairs to resolve the issues of local importance through local referendum. clearly states that the members can be directly involved in the management of the affairs of the community to resolve issues through local referendum.⁹ Similar provisions can also be met in the European Charter on Local Self-Government, in which the following idea is fixed: people's participation in public affairs management should be considered as an important point in the list of democratic principles in all member states of the Council of Europe.¹⁰ This series of legal norms refer both to the formation of governing bodies, as well as to the participation of residents in decision-making processes that are being implemented by already elected governing bodies. But, unlike the first part, which is quite clearly and thoroughly regulated by legislation, the framework of residents' participation in the decision-making process is more extensive, and there is an absence of clarity here.

However, only by observing the legal basis one can not get a full understanding about the importance of this process. This managerial approach, wherein the decision-making process is being decentralised and the employees take part in it, has proved its efficiency for a long time and is currently successfully applied to different types of organizations. The rooting of democratizing elements in the field of management has a universal character regardless of the object type and the level of management. This inevitable process is primarily due to the natural course of development

⁹ The Constitution of the Republic of Armenia: Yerevan, „Tigran Mets”, 2005, article 107.

¹⁰ The European Charter on Local Self-Government: Strasbourg, 1985, introduction.

of humanity and society, which results in gradual changes in people's needs and mentality. At macro level, of course, the situation is a little different, because here we deal not with employees but with people that are considered to be the consumers of public services, but it should be noted that in this case the above-mentioned managerial mechanism also its concrete results. And if we want to determine whether it is important to provide community residents' participation in decision-making process, then it is logical to consider all the positive results that we can expect from it.

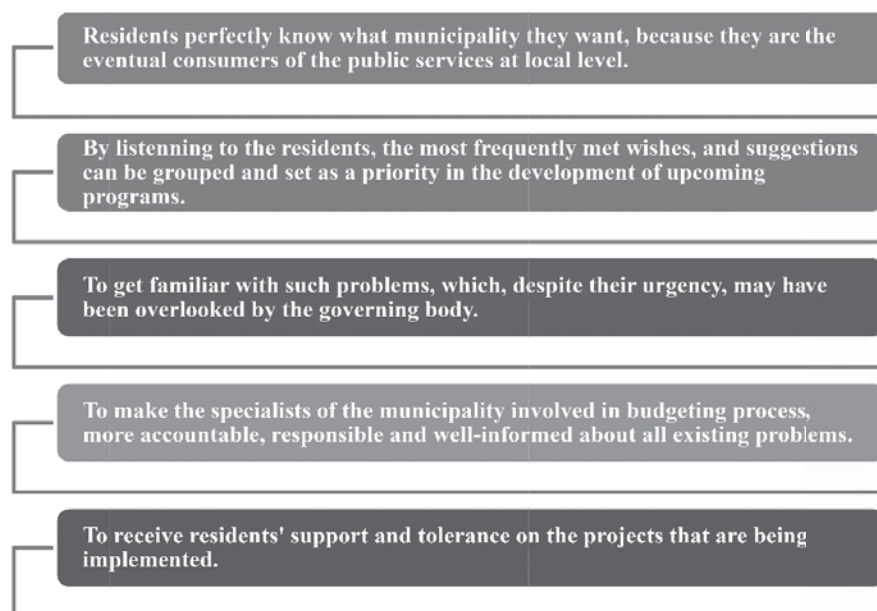

Figure 1

Why to ensure community residents' participation in the decision-making process

By involving residents in the decision-making process the local self-government bodies also contribute to the formation of civil society in the community, as far as the residents get closer to the community management affairs and thus their sense of civic responsibility is also being increased. At the same time, by this they are able to realize their individual role in the management of their own community, because their opinion can even have some impact on the decisions that are made by governing bodies. ***In our opinion, the residents' participation in the decision-making process and the awareness about the management affairs of their community is especially important in the sense that whenever people have some problems and are not properly informed about them, they usually consider the worst.***

In the whole process of community management there is an important and a central role for the community budget. In this context, it is very important for the residents to be aware, to the possible extent, and have the opportunity to participate in the development and discussion of their community's budget. A study of the experience of different countries shows that there are certain measures and ways through which the local authorities try to solve this problem by providing community residents' participation in the budgeting process. Particularly, those methods include the organization of meetings, thematic seminars, the study of the needs of residents via questionnaires, the publication of the draft budget and its implementation through the local press media, the Internet, particularly informing people through social networks, etc.¹¹ The role of these mechanisms is getting more important especially in large self-governing units, including, for sure, the Yerevan city, because in this case the residents of the city become more alienated from the management of their municipality because of the sizes of the city municipality.

In the legislation of our country one can also find certain provisions, which provide people's participation in community budgeting process. In particular, the Law on Local Self-Government in Yerevan states, that for making the budget of Yerevan more available for the Residents of Yerevan, general indicators, reference books and brochures, containing statistical and graphical information, are being prepared and published.¹² This process is regulated by the Law on the Budgetary System of the Republic of Armenia, which determines that for ensuring the publicity the draft version of the community budget shall be published in the local press within three days after submission to the

11 A Local Official's Guide to Public Engagement in Budgeting: Institute for Local Government, From the Collaborative Governance Initiative, Sacramento, CA, 2010, page 5.

12 The Law of the Republic of Armenia on Local Self-Government in the City of Yerevan: Yerevan, 2009, Article 77.

community council and the annual report on budget implementation is published within 5 days after the approval by the community council. It is mentioned also that the heads of municipalities take steps to facilitate the access of community members to the draft of community budget, the annual account and other appropriate documentation.¹³

Despite the existence and availability of all these methods and ways, budget publicity is still not provided at the necessary level in our country. In many cases, the relevant requirements of the law are simply not met, and even in the case of meeting the requirements residents often demonstrate apparent indifference. Some significant part of the population is not even aware of the publications of draft budget in press media or budget directories and brochures, containing statistical and graphical information. This indifference and unawareness serves as a reason for the council meetings to be held mostly closed despite the fact that the community council meetings should be public by the law.¹⁴ The problem is that people cannot be interested and motivated in reading brochures and directories, containing information about the budget, if they feel that they are cut from the budget development and discussion processes, and no one has ever asked of their opinion, approaches or taken them into account.

For understanding the current situation in terms of residents' participation in local self-government and also the budget publicity in the Republic of Armenia a survey has been carried out with the help of a questionnaire among 200 residents from different municipalities in the Republic of Armenia. And the results of the questionnaire revealed our hypothesis on the idea of a lack or sometimes even the absence of public participation in local self-government and, in particular, the budgeting process (Appendix 1). The indifference of the residents, on one hand, and the lack of will from the authorities, on the other hand, make a negative synergy in terms of participative management in RA.

It should be noted that these problems exist to some extent in almost all countries. However, in addition to these problems, there is another problem in terms of ensuring the effective participation of the residents in budgeting process: *it's extremely difficult to provide a direct, face-to-face contact with residents, understandably because the municipality cannot afford to have so many employees so that they can meet with all the residents and talk to them.* At best it's possible to organize meetings, the effectiveness of which obviously can not be compared with direct contacts. At the same time that type of process is also very time consuming, which local authorities usually avoid. This problem exists not only in our country but also around the world. The complex problem of having private meetings with residents is currently at the attention of the researchers, professionals of the field, as well as local authorities, but until now the problem has not received its final solution.

Confronted with the issue, it is necessary to develop some new mechanisms which will ensure the active participation of community residents in the development and discussion processes of the local budget. Being focused on the fact that here the main difficulty is the limited municipality staff and the inability to have individual meetings with all the community's residents, we stress the importance of finding new sectors and parties, which may be involved in this process. In general, a very important aspect of effective management at any level is to find the interested stakeholders, who are ready to work together to achieve the objectives. In other words, we need to search for the common field of interests, which will enable the parties to cooperate with each other and will provide some specific gains for each of them.

APPENDIX 1:

QUESTIONNAIRE

Residents' Participation (200 Residents)

- 1. Do you consider that you are informed about the management of your municipality?**
 - A. Yes**
 - B. No**
 - C. Partly**

	No. Of Residents	Percentage (%) of Total Residents Surveyed
Yes	12	6
No	153	76.5
Partly	35	17.5

- 2. Have you ever had any type participation in your community's management affairs except the elections?**
 - A. Yes**

13 The Law of the Republic of Armenia on Budgetary System: Yerevan, 1997, Article 36.

14 The Law of the Republic of Armenia on Local Self-Government: Yerevan, 2002, Article 14.

B. No

	No. Of Residents	Percentage (%) of Total Residents Surveyed
Yes	18	9
No	182	91

3. If yes, then which type of participation has it been?

- A. Public hearing
- B. Referendum
- C. Surveys
- D. Participation in the city council meeting
- E. Other type of participation

	No. Of Residents	Percentage (%) of Total Residents Surveyed
Public hearings	6	3
Referendum	0	0
Surveys	12	6
Participation in the city council meeting	4	2
Other type of participation	5	2.5

4. Do you think that the budgeting process in your municipality corresponds to the requirements of publicity?

- A. Yes
- B. No
- C. Partly

	No. Of Residents	Percentage (%) of Total Residents Surveyed
Yes	27	13.5
No	141	70.5
Partly	32	16

5. Are the residents' opinions considered by the authorities when developing the budget?

- A. Yes
- B. No
- C. Partly
- D. I don't know

	No. Of Residents	Percentage (%) of Total Residents Surveyed
Yes	11	5.5
No	128	64
Partly	16	8
I don't know	45	22.5

6. Have you ever participated in the meetings of your municipality council?

- A. Yes
- B. No

	No. Of Residents	Percentage (%) of Total Residents Surveyed
Yes	4	2
No	196	98

0702 – პოლიტიკის მეცნიერებანი

23.00.03 – политическая культура и идеология

Дудка Раиса Анатольевна

канд. ист. наук, доцент кафедры всемирной истории
Нежинского государственного университета имени Н. Гоголя

Глобализация: угрозы духовной жизни православных народов

Глобализация глубоко проникает во все сферы жизни и в духовную, в частности. Создан и действует Всемирный Совет Церквей, посредством экуменизма формируется новая мировая религия. Каково влияние экуменизма на состояние православной церкви? Какие возможные последствия модернизации православной церкви на духовное состояние нашего общества? На эти вопросы автор пытается ответить в этой статье.

Hlobalization is deeply penetrated into all spheres of life and specifically in spiritual life. The World Council of churches has been created and works, new world religion is being formed by means of ecumenism.

How does ecumenism influence on Orthodox Church? What are the after effects of Orthodox Church on spiritual state of our society?

The author tries to answer all these questions in this article.

Современные ученые активно обсуждают проблемы мировоззрения и духовных ценностей в процессе глобализационных трансформаций. В частности это исследования Ачкасова В. А. «Кризис будущего» - кризис универсальных ценностей», Боришполец К. П. «Религиозный фактор в международных отношениях: амальгама ценностей, интересов и политических приоритетов», Дробота Г. А. «Существуют ли универсальные ценности в мировой политике?», Попова А. В. «Политика и мировоззрение» и других авторов¹⁵.

Но особого внимания заслуживают работы Ольги Николаевны Четвериковой, а именно: «Геополитика в свете антихристового миропорядка», «Христианская антропология», «Экуменизм по-иезуитски» и другие¹⁶.

Как известно из церковной истории, Вселенские Соборы христиан созывались в исключительных случаях ради очищения Церкви от той или иной новой ереси. Они защищали чистоту веры, поэтому рассматриваемые на них вопросы, были догматическими. Святой преподобный Иустин (Попович) писал об этом так: «Историческая реальность очевидна: святые и Богом созданные Соборы Святых Отцов всегда имели перед собой один или, самое большее, два-три вопроса, остро поставленных им великими ересями и расколами, извращавшими Православную веру, раздиравшими Церковь и серьезно грозившими опасностью для спасения человеческих душ, спасения православного народа Божиего и всего творения Божиего. Поэтому Вселенские Соборы всегда имели христологический характер, то есть их центральной темой – единственной темой и главным благовестием – всегда был Богочеловек Иисус Христос и наше спасение в Нем».

Причем каждый последующий Собор утверждал решения предшествующего, так как с точки зрения канонического права ни один из Соборов не обладает правом изменять решения предыдущих Вселенских Соборов, изменять историческое сознание Церкви. Неужели об этих канонах забыли современные православные иерархи?

В начале XX века распространилось так называемое экуменическое движение (с греч. „oіcumenα» - «Вселенная»), то есть «вселенское» движение. В качестве идеи оно появилось в сер. XIX века в Англии и Америке с целью объединения различных христианских исповеданий, а точнее, с целью устройства нового миропорядка. Сегодня это движение осуществляется в основном в рамках Всемирного совета церквей (ВСЦ), созданного на Амстердамской ассамблее в 1948г. с целью построения вселенской церкви. Сам же термин «экуменизм» придуман и введен в употребление Дж. Моттом (1865-1955гг.) – известным масонским лидером. [5, с.1]

Напомню, что еще в 1439г. в Италии на Флорентийском соборе была подписана церковная уния между римским папой и византийским патриархом, которая переводила Православную Церковь под власть папы

15 Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки.- № 2,3, 2012.

16 www.yandex. ua.ольга

римского. Византия пошла на это соглашение, надеясь на военную помощь Европы в борьбе с турками-османами. В 1453г. Константинополь, Второй Рим, пал под ударами турок. Европа никакой помощи не оказала. Русь же Флорентийскую унию не признала и крушение Византийской империи сочла небесной карой за предательство Православия.

В 1964 году в Иерусалиме состоялась встреча папы Павла VI и Константинопольского Патриарха Афинагора, результатом которой стало снятие отлучения, наложенного во время Великой схизмы 1054г., то есть два иерарха решили отменить постановление Вселенского Собора.

Отмене анафем предшествовал ряд встреч между ними, а также создание параллельных богословских комиссий в Риме и Константинополе. Было достигнуто соглашение: «Устранить из памяти и среды церковной эти акты взаимного отлучения...»

В октябре 2010г. в Джорджтаунском университете на Североамериканской православно-католической консультации в итоговом резюме было заявлено: «Патриархаты и автокефальные епископальные «церкви» признают друг друга как части единой «церкви Христовой», основанной на апостольской преемственности. Члены всех «церквей» смогут участвовать в «таинствах» друг друга, а епископы будут приглашены на Вселенские Соборы.» Штабквартира Конференции европейских церквей (КЕЦ), объединяющей 115 христианских церквей и общин переедет из Женевы и Брюссель, где располагается цент Евросоюза. Возникает вопрос, какое право имеет консультация опиянять решения Вселенских Соборов?

И сегодня вся деятельность Константинопольского Патриарха Варфоломея имеет открыто экуменический характер: неоднократные совместные моления с папой римским, многократные высказывания в экуменическом духе. Патриарх Варфоломей является последователем линии модернизации Церкви, он заявляет, что «наша Православная Церковь постоянно старается идти в ногу со временем...» Нет никаких сомнений, что «в ногу со временем» будет выработано отношение к экуменизму и экуменическому движению как к положительным явлениям; что будет принято решение о введении во всей Вселенской Церкви григорианского (лукавое название – «новоюлианского») календаря (в пользу этого высказывался неоднократно Председатель ОВЦС МП митрополит Иларион (Алфеев)); что будет решен вопрос о посте в сторону его ослабления или даже отмены; вопрос о браке – в пользу разрешения брака епископам и второго брака священникам.

Несомненно, что такая модернизация церковной жизни будет грубым попранием Православной веры, церковных канонов, изменой Преданию и Святоотеческому учению. Общая направленность этого Собора будет на объединение с католической конфессией, а в конечном итоге – на слияние Православной Церкви со всеми иноверными в одну общемировую религию.

Соборное же деяние VI Вселенского Собора гласит: «Трижды анафема за всякое новшество и делание против церковного Предания и учения и правил Святых и блаженной памяти Отцов. Анафема, если кто нарушит какое-нибудь записанное или не записанное Предание Церкви». К сожалению, многолетнее членство Русской Церкви в экуменическом Всемирном совете церквей не может не приносить своих плодов и ведет ко всё большему размыванию церковного самосознания.

Говоря о недопустимости перехода Русской Православной Церкви на новый календарный стиль, мы напоминаем о том, что Великими Константинопольскими Соборами 1583, 1587, 1597 годов было вынесено осуждение изменением Александрийской Пасхалии (принятой на I Вселенском Соборе) и юлианского календаря (месяцеслова).

Единственным мотивом пересмотра календаря является желание экуменически настроенных церковных деятелей объединиться с неправославными «церквами» и со всем миром.

Известный богослов Рафаил (Карелин) в своей статье «Календарный вопрос» называет юлианский календарь «иконкой времени». Он пишет: «Если Церковь станет на путь календарного реформаторства и будет ориентироваться на технократический мир, то ей придется непрерывно менять астрономические календари, непрерывно ломать и деформировать устав и формы своего Богослужения... Церковь должна сохранить свои мистические знания, свое духовное видение времени и вечности, свое Священное Предание. Секуляризация – это обмирщение и омертвление Церкви».

Кроме того он напоминает, что к числу первых декретов Ленина относится принятие григорианского календаря (нового стиля). В связи с этим он пишет: «Обычно календарная реформа происходит при насильственной ломке народного сознания, при стремлении отказаться от традиций, порвать с прошлым, забыть о своей истории, создать новый ритм мышления, новое мироощущение, выйти из духовного русла прошлого, поставить текущую фактичность выше вечных реалий, видимое и конкретное предпочесть их

идее, ее вечному содержанию... В наше время смена календаря будет означать новый этап в оземлении и принижении духа, девальвации религиозных ценностей».

Почему такие протестантские направления, как харизматы и пятидесятники активно выступают идейными агитаторами экуменизма? И что именно в экуменизме настораживает верующих?

Священное Писание свидетельствует о существовании Бога Отца, Сына и Святого Духа. Несмотря на то, что в нашем обществе донныне существуют представители арианской ереси, отвергающие Божественность Иисуса Христа и личность Святого Духа, на основании Священного Писания очень просто опровергнуть ошибочность их утверждений. Сам Иисус говорил о Себе, как о вечносущем Боге (Ин. 8:58), а в Деяниях 13:2 обращается к верующим в Антиохии не Бог Отец, а Бог Святой Дух, что является неопровержимым доказательством Его личности. Но известно ли вам, что в мире существует имитация на Бога Отца, Сына и Святого Духа?

Так, на тиаре папы римского несколько веков подряд включительно до начала XVII столетия была надпись «Vicarius Filii Dei», что в переводе с латинского означает «Наместник Сына Божьего». Первым обнаружил этот титул на папской тиаре берлинский священник Андреас Хельвиг (1572-1643 гг.)

С момента подписания Латеранского договора о восстановлении Ватикана в 1929г. весь мир наблюдает за прогрессирующим с каждым днем исцелением папской раны. Христос придерживался Закона Божьего, подчеркивая его неизменность (Матф. 5:17,18). А как еще можно назвать изменения, сделанные папской системой в Десятиловии (Дан. 7:25), как не восстанием на Бога - Законодателя?

Сегодня практика экуменических совместных молитв не является только христианской. С 1986 года существует экуменическое движение, созданное по инициативе папы римского. Участниками этого движения в итальянском городе Ассизи был проведен всемирный день молитвы за мир. На встречу были приглашены представители всех крупнейших современных религий мира (приняли участие представители высшего духовенства 12 религий), в том числе христиане разных конфессий, индуисты, сикхи, зороастристы, иудаисты, мусульмане, африканские анимисты. Это то же самое, что во времена пророка Илии, Божий священник организовал бы экуменическую встречу с священниками Ваала и Астарты для проведения совместной молитвы. Как бы Бог отреагировал на это? Христос сказал, что «поклоняющиеся Ему должны поклоняться в духе и истине» (Ин. 4:24). У Бога истина одна, а в экуменизме у каждого своя истина.

Первый съезд экуменистов проходил в сентябре 2003г. в г.Астана, основной его целью было создание действующего на постоянной основе международного межконфессионального инстинута для реализации диалога религий. На втором съезде в 2006г. были приняты нормы «Принципов межрелигиозного диалога», на третьем в июле 2009г. присутствовали представители ООН.

30-31 мая 2012 года в Астане состоялся 4 съезд лидеров мировых религий под названием «Мир и согласие как выбор человечества», куда прибыли 70 делегаций из 45 стран, в том числе главные раввины Израиля, видные деятели исламского мира. Была подписана Концепция о создании Совета религиозных деятелей.

Почему именно Астана? Что же это за центр? Астана стала столицей Казахстана в 1999г., на ее строительство в голой степи вложены миллиардные суммы. В то время как Алма-Ата, бывшая столица Казахстана с 1,5 млн населением и развитой инфраструктурой превращается в периферию. Астана сразу была удостоена премией ЮНЕСКО – «Город мира» и вошла в список 30 лучших городов мира. Архитектура многих сооружений города изобилует масонскими, оккультными и эзотерическими символами. Герб города - изображение головы Бафомета (высшего существа масонов-сатанистов). Съезд проходил в Пирамиде мира - центре религиеведения и веротерпимости. Структура пирамиды точь-в-точь повторяет масонскую пирамиду со всевидящим оком. Зал на 1000 мест называется «Хеопс Атрим». Астана – первая столица построенная в XXI веке и отлично представляющая лицо нового мира: футуристическая оккультная столица, соединяющая в себе Новый мировой порядок и прославление древнейшей религии человечества – солнечного культа. Задача этих конгрессов – преодоление последней ступени в построении церкви антихриста.

В 2013г. в южнокорейском городе Пусан проходила 10-я Генеральная ассамблея ВСЦ. На заседании Католикос всех армян Гарегин II был избран председателем ВСЦ на ближайшие 8 лет, а архиепископ Кентерберийский в беседе с корреспондентом радио «Ватикан» отметил, что в лице папы Франциска не только католики, но и все христиане получили «великого папу».

Можно привести много примеров удачного шествия экуменизма. Так, в монастыре Бозе проживают рядом католики, православные, протестанты, оставаясь при этом членами своих «церквей».

По благословению ректора КДАиС архиепископа Бориспольского Антония в стенах киевских духовных школ прошла встреча с католиком Энцо Бьянки, который прочел лекцию и получил подарок от архимандрита Маркелла.

Также в Киево-Печерской Лавре 21-22 сентября 2012г. было организовано проведение экуменического семинара «День доверия» совместно с экуменическим обществом Тэзе. «Брат» Алоиз этого общества вместе с 240 паломниками посещали Москву в мае 2011г. Присутствовали на богослужении в храме святой Татианы при МГУ (настоятель Максим Козлов), храме Всех скорбящих радость на Большой Ордынке (настоятель митрополит Иларион) и др. Митрополит Гортинский Иеремия (Элладская Церковь), а такое проведение совместных молитв с еретиками говорит, как о прямом попрании нашей веры.

В белорусской семинарии учащихся приобщают к «богословской» мысли немецких протестантов: 13 октября 2012г. минские духовные школы посетила делегация так называемой евангелической «церкви» Вюртемберга. В ходе визита проф. У. Геккель представил студентам русский перевод книги «Введение в Новый Завет», написанный им совместно с П. Покорны, чешским протестантским библиистом.

11 октября 2012г. папа Бенедикт XVI отслужил мессу на площади перед собором святого Петра в Ватикане, на которой присутствовали Патриарх Константинопольский Варфоломей, Архиепископ Карельский и всея Финляндии Лев, митрополит Галльский Эммануил, митрополит Италии и Мальты Геннадий и от РПЦ МП отец Антоний (Севрюк).

23 декабря 2013г. митрополит Иларион (Алфеев), уже известный экуменист, на встрече с сотрудниками научного центра Института всеобщей истории РАН заявил: «вступление православных в диалог с католиками означало мораторий на использование термина «ересь» в отношении католической церкви. Мы взаимно отказались от классификации друг друга в качестве еретиков.» (mospat.ru) Однако в католической декларации «Dominus Iesus» (2000г.) четко указывается, что единственная Церковь Христова пребывает в католической вере, управляемой приемником Петра, что ей вверена полнота благодати и истины, в то время как в других Церквях присутствуют только некоторые элементы истины и святости. [13. 5]

Таким образом, иезуитский орден, овладевший Святым Престолом, прикрываясь принципом «всехристианской любви», ведет свое тихое, но решительное наступление на православие.

Известного архимандрита Петра Кучера заявил по этому поводу: «Если Русская Православная и Римо–Католическая Церковь обе одинаково истины и спасительны, то как нужно расценивать учиненный руками католиков погром православных в Галиции в начале 90-х?... Для чего католики возводят по всей Руси католические костелы, если здесь уже есть храмы «равночестной» церкви, а в «шатры русских» вселятся не хотят?... И пусть жизнь таких столпов Церкви, как святой преаодобный Максим Исповедник, святой патриарх Фотий, святитель Марк Ефесский и святой патриарх Ермоген, послужат нам примером для подражания в борьбе за Истину.» [3. с. 36]

Святитель Игнатий Брянчанинов в своей работе «О невозможности спасения иноверцев и еретиков» писал: «Вы говорите: «Еретики – те же христиане.» Откуда вы это взяли? ... Многочисленные сонмы святых приняли венец мученический, предпочли лютейшие и продолжительнейшие муки, темницу, изгнание, нежели согласится на участие с еретиками в их богохульном учении. Вселенская Церковь всегда признавала ересь смертным грехом, всегда признавала, что человек, зараженный страшным недугом ереси, мертв душой, чужд благодати и спасения, в общении с диаволом и его погибелью.» Он замечал о папистах: «Они преданы самим себе и сатане – изобретателю и отцу всех ересей, в числе прочих и папизма.» [14. с. 36]

Всем известные слова святителя Феофана Вышенского: «Не хочу входить в суждения: спасутся ли католики, - одно знаю: если я оставлю православие и уйду в латинство, то – несомненно погибну.»

Внимание верующих привлекло окружное послание Преосвященнейшего митрополита Пирейского Серафима, сказанное в неделю Торжества Православия: «Экуменизм - это страшный смерч, который готовится к разрушению до основания Единой Святой, Соборной и Апостольской Церкви.» Всемирный совет церквей, утвержденный в Амстердаме в 1948г. он называет Всемирным советом ересей Люцифера... «Почему же умирали за нашу веру мученики, святые и почему Бог наделил благодатными дарами их святые мощи?... Ересь - это образ жизни, это большая тюрьма, это недуг не только души, но и тела... И напомнил слова апостола Павла: «Но и еще мы, или Ангел с небесе благовестит вам паче, еже благовестихом вам, анафема да будет. Якоже предрекохом, и ныне паки глаголю: еще кто вам благовестит паче, еже приясте, анафема да будет». (Галл. 1. 8-9). Бог создал одну святую Апостольскую Соборную церковь, и это наша единственная Царская дорога, Царский Путь в Царствие Небесное к Престолу Божию. [17.5]

Использованная литература:

1. Апологеты. Защитники христианства. – С.-П. 2007.- 190с.
2. Архиепископ Ташкентский и Среднеазиатский Владимир (Иким). Слова в дни памяти особочтимых святых. –Кн. 1. –Издательство Московской патриархии,1998.-704с.
3. Архимандрит Петр (Кучер) Сохраним золотой фонд Истины!// Спасите наши души, №6, 2008.- с.36.
4. Архимандрит Серафим (Алексиев), Сергей (Язаджиев) Почему православному христианину нельзя быть екуменистом. Пер. с болг. - С.- П., 1992. (mission-center.com)
5. Библия. – Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2005.-1375с.
6. Вселенские соборы.- Издательство Почаевской Лавры.-168с.
7. «Господи, помоги остаться верным Тебе» / Мир, №40, 2012- с. 5.
8. Игумен Марк (Лозинский) Духовная жизнь мирянина и монаха по творениям и письмам епископа Игнатия (Брянчанинова). –М.,КАЗАК, 1997- 304с.
9. Малков Ю. Г. Русь Святая. Очерк истории православия в России. – М.,2002.-622с.
10. Массонский храм готов к «объединению религий»./Мир, №18, 2012. -с.7.
11. Мир движется к единству, но – не в Истине,/ Мир, №36,2013.- с.5
12. Митрополит Пирейский Серафим. Нужно разорвать кандалы екуменизма. /Мир, №20, 2013- с.5
13. Наступление не атакующее, но всепроникающее. / Мир, №51, 2013.- С. 5
14. Святитель Игнатий (Брянчанинов) О невозможности спасения иноверцев и еретиков // Спасите наши души, №5, 2006. - с.38-41.
15. «С кем вы: с Европой или со Христом?./ Мир, №44, 2013.- с.5.
16. Тайновидец будущего// Спасите наши души,№9, 2009. - с. 18-19.
17. Твердое стояние в истине – наилучшая форма миссионерства./ Мир. №11 2012.- с.5.

0707 – ფსიქოლოგიის მეცნიერება

ქეთი კახიანი

ედგარ პო – ნოველისტი თუ ფსიქოლოგი

„ღმერთო უშველე ჩემს სანყალ სულს“ – ამ სიტყვებით დაამთავრა სიცოცხლე გენიოსმა ედგარ ალან პომ.

ფიოდორ დოსტოევსკის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ედგარ პოს ნაწარმოებები „ყველაზე განსაკუთრებულ სინამდვილეს“ წარმოადგენს. იგი სევდას, სიბნელეს, შემზარათის „მომღერალია“, მაგრამ ეს ყოველივე მას ცხოვრებისეული რეალობიდან მოაქვს. იმ რეალობიდან, რომელსაც პიროვნების არაცნობიერი სამყარო ჰქვია.

მისი გატაცება ფსიქოლოგიით ეხმაურება პოსტფროიდულ შეხედულებებს არაცნობიერზე და ირაციონალურზე.

სწორედ ამიტომ, მისი შემოქმედება არ არის მარტივი და იოლად აღსაქმელი, ისევე როგორც მისი ცხოვრება. ის ცუდი სიზმრის მსგავსად ავადმყოფურად ფსიქოლოგიური და ამავედროულად ლიტერატურულია.

მთელი ცხოვრების განმავლობაში პო უამრავი მანიითა და ფობიით იყო შეპყრობილი. მაგ: დევნის მანიით, ანუხებდა კლაუსტროფობია, დეპრესიები ნევროზები, კონვერსიული ისტერიები. მის მანიებს და ფობიებს კიდევ უფრო ამძაფრებდა სწრაფვა ალკოჰოლიზმისადმი. ზოგიერთი მკვლევარის აზრით მას ასევე ანუხებდა სექსუალური აშლილობა.

იმ დროს გავრცელებული აზრით, პო აბსოლუტურად შეშლილი იყო, თუმცა ასევე იყო ბრწყინვალე ლიტერატორი, რომელსაც შესწევდა ძალა და უნარი ფართო აუდიტორია მოეჯადოებინა და დაეპყრო. საკუთარი, საკმაოდ ავადმყოფური და არაჯანსაღი ემოციები პომ მხატვრულ შემოქმედებაში ინსტრუმენტად აქცია.

ედგარ პო საოცარი სიზუსტით იწვევს მკითხველში საჭირო ემოციებს, უჩენს მათ საჭირო განწყობებს, ხატავს რა ნევროზით, შეშლილობით შეპყრობილ ანტიგმირების უჩვეულო, ღრმა ფსიქოლოგიურ პორტრეტებს. ისინი ძირითადად რეალობას მოწყვეტილი „აუთსაიდერები“ არიან (როდერიკ ამერი „ამერთა ოჯახის დაქცევიდან“, მთხრობელი ნოველაში „შავი კატა“) და საკუთარ წარმოსახვით სამყაროს ქმნიან, სადაც გარედან ვერაფერი ვერ აღწევს და დროც გაყინულია.

ფსიქოლოგიური სიღრმე და სირთულე ედგარ პოს ნაწარმოებების არსებითი თავისებურებაა. მის ნოველაში აქცენტი გადატანილია მეტაფიზიკურ პრობლემებზე, ყოფიერების ბნელ, შეუცნობელ და გამოუკვლეველ სფეროებზე, პერსონაჟთა ფსიქიკის სიღმისეულ შრეებზე, ფსიქოპათიურობაზე და ფსიქოზზე.

პოს მიზანია პერსონაჟთა ფსიქიკის კვლევა. მის ნოველებში აღწერილი სისხლიანი ინციდენტები პერსონაჟის არაცნობიერში დაბუდებული შიშისა და ავისმომასწავებელი წინათგრძნობის გარეგანი პროექციაა („წითელი სიკვდილის ნიღაბი“, „შავი კატა“).

როგორც ცნობილია არაცნობიერი პროცესები სულიერი სამყაროს ყველაზე ძნელად შესასწავლ მოვლენებს მიეკუთვნება. ამის მიზეზი კი, ის არის, რომ ისინი არ შედიან ცნობიერების შინაარსში, არ ხდებიან ცნობიერების უშულო ჭვრეტის ობიექტი. არაცნობიერი პროცესები თვითდაკვირვებას არ ექვემდებარება. ისინი კულისებს მიღმა მიმდინარეობს. ცნობიერებას თითქმის არა აქვს წარმოდგენა იმის პროცესებზე, რომლებიც ჩვენს აღქმას, მეხსიერებასა და აზროვნებას განსაზღვრავს. ადამიანები აღიქვავენ სტიმულებს, ამოაქვთ მეხსიერებიდან და იყენებენ ინფორმაციას, გამოაქვთ დასკვნები-და ეს ყველაფერი ცნობიერების მონაწილეობის გარეშე ხდება, რასაც ამ პროცესების შემადგენელი მოქმედებებისა და ოპერაციების ავტომატიზირებულობა განაპირობებს.

„გოთიკა“ (გოთური ელემენტები) პოსთან მხოლოდ ლიტერატურული კონვენციაა, რომლის მიღმა ადამიანის არაცნობიერი რთული შრეები და სფეროები იფარება.

იუნგის თეორიის მიხედვით ედგარ პო ადამიანის ფსიქიკის არაცნობიერის, კოლექტიურ არაცნობიერში მოცემული უნივერსალური და მარადიული სანყისების – არქეტიპების გამოსახატად სიმბოლურ სივრცეს მიმართავს.

ანალოგიურ-ფსიქიკის ბნელით მოცული შრეების სიმბოლიზირების ფუნქციას ასრულებს პოს

ნოველებში შემოფარგლული, დახშული, ხშირად მიწისქვეშა სივრცე. როგორც დ.ჰ. ლორენსი აღნიშნავს, „პოს ნოველებში მოქმედება მუდამ სარდაფებში და ბნელ აკლდამებში რომ მიმდინარეობს, ეს მხოლოდ სიმბოლოა იმისა, რომ ცნობიერების ქვეშ ხდება. იქ ქვეცნობიერში ცოცხლად დამარხვის ველური სწრაფვა ბატონობს. ასეთია ციხე დარბაზის შემოფარგლული სივრცე ნოველაში „წითელი სიკვდილის ნილაბი“, სარდაფი ნოველაში „შავი კატა“, აშერთა სახლის მიწისქვეშა დერაფანი ნოველაში „აშერთა ოჯახის დაქცევა“.

აღსანიშნავია, ისიც რომ პოს ასეთი მხატვრული სივრცის სიმბოლიზირება პერსონაჟთა ქვეცნობიერი იმპულსების და ინსტიქტური ლტოლვების გამოსახატად გამოყენებული ხერხია.

მან სიკვდილისა და შეშლილობის სიმბოლოებით ისარგებლა, რათა სიცოცხლეშივე თავში შიში გადმოეცა.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ის ფაქტიც, რომ დიდმა მწერალმა თავის ნოველებში შემოიტანა და აღწერა სისასტიკის თემა, თავად სისტიკის ჩამდენთა პოზიციიდან. საინტერესოა, იქნებ ეს არის მისი მიდრეკილება და განსაკუთრებული ინტერესი ძალადობისაკენ? ვფიქრობთ პირველ რიგში ეს უნდა იყოს მისი ნორმის ფარგლებს გადასული, ავადმყოფური ინტერესი ფსიქოლოგიისადმი.

და ბოლოს, მაინც ვინ იყო ედგარ პო.... – დიდი მწერალი, თუ „სულით ავადმყოფი“ ფსიქოლოგი?... კითხვაზე ყველაზე ზუსტად თვითონ გასცა პასუხი. – „დიახ, მე სულით ავადმყოფი ვარ, მაგრამ ხშირად სულის სიძლიერის მძიმე შეტევები მაქვს ხოლმე!“

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ედგარ პო -17 მოთხრობა. ინგლისურიდან თარგმნა ზაურ კიკაძემ. თბ 1982
2. დ.ჰ. ლორენსი „ედგარ ალან პო“ ესეები კლასიკურ აშერიკული ლიტერატურის შესახებ. თბ 2004 წ.
3. ზიგმუნდ ფროიდი .ფსიქონალიზი.საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, თბ 1995.

Keti Kakhiani

Edgar Allan Poe – a Novelist or a Psychologist

Edgar Poe's literary works are complex and wide-ranging. Like a nightmare they are full of morbid psychology and are very literary at the same time.

His works very precisely arise necessary emotions and mood in readers, by creating psychological portraits of his unusual and deep neurotic characters most of which are so called „outsiders” (Roderick Usher in „The Fall of the House of Usher”, the narrator in the short story „A Black Cat”) who live in their own imaginative world where nothing penetrates and the time is frozen.

Psychological deepness and complication is characteristic for Edgar Poe's works. His novels emphasize metaphysic problems, dark and unknown fields, in-depth layers of unconscious, psychopathy and psychosis.

Poe's aim is to explore the minds of his characters. Bloody scenes described in his stories are external projection of terror and malicious foreboding of their unconscious („The Mask of the Red Death”, „A Back Cat”).

0707 – ფსიქოლოგიის მეცნიერება

ქეთი კახიანი

ილიას „სარჩოელაზე“ განწყობის თეორიის მიხედვით

ილია ჭავჭავაძის მხატვრული შემოქმედება და საზოგადოებრივი საქმიანობა ფართო და მრავალფეროვანია. მისი, როგორც ბუმბერაზი მოაზროვნის მოღვაწეობას მრავალი გამოკვლევა მიეძღვნა, მაგრამ მისი შემოქმედების წიაღი და სიბრძნე ამოუწურავია. შემოქმედების ყველა მხარე ჯეროვნად არ არის შესწავლილი.

ერთ-ერთი ასეთი მხარე არის მისი ფსიქოლოგიური შეხედულებები. თუმცა ილია ჭავჭავაძე „ფორმალურად“ არ მიეკუთვნება ე.წ. „ფსიქოლოგისტ“ მწერლებს, მაგრამ ისევე, როგორც ყველა დიდი მწერალი, ცნობიერად თუ არაცნობიერად გამოხატავს თავისი პერსონაჟების ფსიქოლოგიურ განცდებს თუ მდგომარეობებს, ზოგჯერ კი ფსიქოლოგიური გარემოებები კონცეპტუალურ დონემდე აჰყავს.

დიმიტრი უზნაძემ საფუძველი ჩაუყარა ქართული მწერლების, მათ შორის ილიას შემოქმედების შესწავლას, მაგრამ შემდგომში ამან განვითარება ვერ მიიღო.

ილიას მრავალ ნაწარმოებში რელიეფურადაა გადმოცემული ფსიქოლოგიური სიტუაციები და მათში მოქცეულ გმირთა ფსიქიკური მდგომარეობები. ერთ-ერთი ასეთი ნაწარმოებია არის მოთხრობა – „სახრჩოელაზე“, რომელსაც ავტორი პატარა ამბავსაც უწოდებს, რითაც იქმნება მძაფრი კონტრასტი იმ უშველებელ ადამიანურ ტრაგედიასთან, რომელიც სიკვდილით დასჯაში გამოიხატება.

მოთხრობის ფაბულის მიხედვით გლეხი – პეტრე მონმე ხდება ჯერ კიდევ მისთვის უცნობი მისი მძარცველის ჩამოხრჩობისა. პეტრეს მენტალიტეტი, მისი ადამიანური და ქრისტიანული მრწამსი ვერ ეგუება იმას, რომ ადამიანი, როგორც ღვთის შვილი, შეიძლება ჩამოახრჩონ. პატრესათვის წარმოუდგენელია კაცის მოკვლის, თუნდაც იგი კანონგარეშედ გამოცხადებული მკვლეელი იყოს, სასიერო სანახაობად ქცევა, მით უმეტეს, თუ მას ქალები და ბავშვები ესწრებიან. ამიტომ მისთვის უფრო ბუნებრივია ყველაფრის ჯამბაზობად წარმოდგენა. – „კატა ხომ არ არის, აიღო და ჩამოკიდო, რაც არ უნდა იყოს ღვთის სული ადამიანი“, – მსჯელობს იგი. ამიტომ მთელი ეს ამბავი მის გასაბრწყინებლად დადგმული სპექტაკლია, რომ ყველას მისი მოტყუება უნდა.“

– ჰა, პეტრე!.. – არიგებდა პეტრე თავისთავს, – არ გაბრწყინდე, ეშმაკმა არ გაცდინოს, მართალი არ გეგონოს!..“ – მენტალობის ეს ინდივიდუმი, ასეთი არაადეკვატური „პეტრე“... სადამდე გაგრძელდება მისი მიაბიძგება...

მას არავინ და არაფრის არ სჯერა, თვით მის თვალწინ მიმდინარე მძაფრი მოვლენის ფინალიც ვერ „ახერხებს“ მის ლოგიკურ დასკვნამდე მიყვანას. „დილამდე რომ სულ ეგრე იქნო ფეხები, მაინც არ დაგიჯერებენ“. – უყურებდა პეტრე ჩამომხრჩვალ ადამიანს მაგრამ „ვერ ხედავდა“... – ვერაფერი თამაში იყო. იქნება თვალთმაქცობა იმაში იყო, რომ შეცვალეს, კაცის მაგიერ ტომარა ჩამოჰკიდეს... ფეხებს რომ იქნევდა?..“ – ფიქრობს მოთხრობის გმირი და ვერ გამოდის საკუთარ თავში გაჩაღებული ხელჩართული ბრძოლიდან... არ აქვს არჩევანის გაკეთების უნარი. უფრო ტრაგიკული კი ის არის, ეს არჩევანის გაკეთების უუნარობა რომ თითქმის არჩევანად იქცა.

პატრეს აოცებს და აკვირვებს საზოგადოების დამოკიდებულება მომხდარის მომართ – „ეს ხალხი რომ ასე ქეიფის გუნებაზეა, მიდის და მიყაყანებს მხიარულად, ეს რომ მართლა დახრჩობა ყოფილიყო, ქვები ხომ არ არიან ოჯახდაქცეულები, ერთ ცვარ ცრემლს მაინც ჩამოაგდებენ“. ეს გარემოებაც აფიქრებინებს პეტრეს, რომ ყველაფერი „თამაშია“, „თვალთმაქცობაა“, „ოინბაზობა“.

ეგ სულ მაცდურობაა, დაგცინებენ, იტყვიან, სოფელია და მოტყუებდაო. ამბობდა ამას თავის გულში პეტრე და ეგონა, რომ მართლა-და ეს ხალხი ამისათვის არის მოცლილი, სოფელია და გავაბრწყინოთო. ამათაც გაექცა და ხელახლად გადინაცვლა ადგილი. გასაოცარია! სახრჩოელის წინ დგას პეტრე და არ იჯერებს – უბრალო სანახაობა ჰგონია ყოველივე, გასართობად და მისი და მისნაირების დასაციინად მოგონილი... არადა, როგორ ებრძვის ის საკუთარ თავს, თუმცა, დამარცხებული, მაინც, ვითომ, გამარჯვებულია...

რა ჰქვია ამგვარ სულიერ მდგომარეობას – გაქცევა? შიში? თუ ისეთი ზღვარსგადაცილებული კეთილშობილება, ერთი ნამითაც რომ არ უშვებ ბოროტების არსებობას? ერთი შეხედვით ეს

უკიდურესი გულუბრყვილობაა, რომელიც ბოლოს, გარდუვალად, უმწარეს განცდებთან არის დაკავშირებული...

მოთხრობის უამრავი პერსონაჟი მიუთითებს პეტრეს მცდარ, არაადეკვატურ პერცეფციაზე, ხოლო მას შემდეგ, რაც სიმართლე გაიგო, უცბათ გონს მოვიდა და შესძრა ამ ფაქტმა – „მამ მართალი იყო ეს ამბავი. მამ ხალხი რაღას ხარხარებდა მერე“. ახლა უკვე შეძრწუნებულ და აღშფოთებულ პეტრეს განაჩენი გამოაქვს გულგრილი, სეირს დახარბებული საზოგადოების მიმართ.

ძვირად უჯდება მას ეს სიმართლე. ილუზორული აღქმა გაქრა. მოულოდნელმა სიმართლემ შეცვალა მისი პირივნება. „აღელდა“, „გაფითრდა“, „აცახცახდა“, „ცივმა ოფლმა დაასხა“, დაერღვა მეტყველება. „დამთხვევით და გადარეულად დაიწყო ლაპარაკი. იმასლა ახერხებს, რომ გაემიჯნოს ამ საზარელ ; დანაშაულს – „მე რა შუაში ვარ“-ო, წარმოსთქვამს იგი.

დიდი ილია არა მარტო რეალისტურად და მთელი სიმძაფრით გამოხატავს პეტრეს სულიერ მდგომარეობას, არამედ იმაზეც მიუთითებს, რომ თუ რითაა გაპირობებული მისი ასეთი მცდარი, არაადეკვატური აღქმები. ეს უკვე თეორიაა! ილია, როგორც ავტორი, ერევა მოთხრობის პროცესში და წერს: „ძნელი რამ არის, როცა გუნება თავში გამწევ ცხენსავით დალუჯავს ჭკუის ლაგამს და ცალმხრივ გაიწევს“.

როგორ უნდა გავიგოთ ეს გამონათქვამი დ. უზნაძის განწყობის თეორიის საფუძველზე?

ამ თეორიის თანახმად ყოველნაირ ქცევას წინ უსწრებს ადამიანის იმ ფსიქოფიზიკური ძალების წინასწარი მზაობა, მათი იმდგვარი კონსოლიდაცია რომელიც ამ ქცევის განხორციელებისათვის არის საჭირო. განწყობა ქცევის მექანიზმია; არის მზაობა გარკვეული მოქმედების შესასრულებლად, იგი ყოველთვის წინ უსწრებს ქცევას. მასში პოტენციურად ჩადებულია მომავალი ქცევის ხასიათი. მის საფუძველზე ყალიბდება მ იზანშეწონილი შეგუებითი ქცევა. იგი არა მარტო განსაზღვრავს ქცევის ნაირობას, არამედ ცნობიერების მოვლენების აღმოცენებისა და მიმდინარეობის თავისებურებებსაც აპირობებს. გარკვეული განწყობის მქონე ადამიანი ამ განწყობის შესაბამისად მოქმედებს, ანუ ხდება სინამდვილის ასიმილირებულად აღქმა. მაგრამ თუ სინამდვილე არ შეესატყვისება ამ განწყობას, მაშინ ხდება სინამდვილის დამახინჯებულად, ილუზორულად აღქმა.

განწყობამ შეიძლება განსაზღვროს ინერტულობა და ხელი შეუშალოს ახალ სიტუაციასთან შეგუებას. ზოგჯერ კი შეიძლება შეცდომაში შეგვიყვანოს. „მცდარი განწყობა“ გავლენას ახდენს ქმედებაზე, იწვევს მცდარ აღქმებს. ასე მოხდა პეტრეს შემთხვევაში. ის თავიდანვე განწყობილი იყო ისე, რომ ვერ წარმოედგინა ადამიანის სიკვდილი ადამიანის ხელეთ. რეალური სინამდვილე კი სხვაგვარი იყო, მისი განწყობის საწინააღმდეგო, ამიტომ ის განიცადა სწორედ არაადეკვატურად, ილუზორულად განწყობისათვის შეუფერებლად.

ამდენად გასაგებია ნაწარმოებში რატომ არის ასე ცალმხრივად, არასწორად მიმართული მთავარი გმირის, პეტრეს გონებრივი ანუ ფსიქიკური ძალები.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ილია ჭავჭავაძე. „თხზულებები. ტომი მე-2. მოთხრობები. „მეცნიერება“ 1988.
2. დ. უზნაძე. განწყობის ფსიქოლოგია. ტომი მე-3. გამომცემლობა აღმაშენებელი. თბ1998.
3. ი. იმედაძე. ფსიქოლოგიის საფუძვლები. გამომც. ენა და კულტურა 2005.

Keti Kakhiani

„On the Gallows” by Ilia Chavchavadze according to the Theory of Attitude

Literary works and public activity of Ilia Chavchavadze are very wide –ranging.

His psychological views are very interesting. The great writer, consciously or unconsciously expresses emotions and psychological conditions of his characters in his works. One of his stories called „ On the Gallows” shows the severe contrast with the biggest human tragedy – execution.

Ilia Chavchavadze describes Petre’s (the main character) emotional state not only with great realism and urgency but also points to the reasons conditioning his wrong, inadequate perceptions. It could be well explained by the Theory of Attitude by Dimitry Uznadze.

Petre cannot imagine how a man can kill another man but the reality is different and it completely opposes his attitude so it must be inadequately to his illusory perceptions.

0707 – ფსიქოლოგიის მეცნიერება

Князян А. М.

кандидат психологических наук, доцент
Гюмрийский государственный педагогический
институт имени М. Налбандяна

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ИСКУССТВЕННОГО ПРЕРЫВАНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ

Unnatural interruptions of pregnancy have become a serious task in the present period particularly all over world and in our country. **The reasons and** psychological factors of unnatural interruption of pregnancy demand scientific studies. The attention of centralization and preclusion of this question of society is immediate and serious work, the contents of which are: child's life, the organization, psychological prenatal of the consultation and organizing the help of psychological therapy.

Искусственное прерывание беременности или аборт - самый распространенный вид убийства в современном обществе. Несмотря на мощное психотравмирующее воздействие, аборт является одним из основных средств прекращения нежелательной беременности женщинами [1,5,8,11]. Согласно официальной статистике в 2012 году в Армении было сделано 12100 абортов, которые составляют 22% из всех зарегистрированных беременностей. 37% женщин за свою жизнь имели хоть один аборт, а 65% из них 2 или больше абортов. Пик родов происходит в возрасте от 20 до 25 лет, а пик абортов – в возрасте от 25 до 29 лет. Это значит, что армянки в основном избавляются от второго или третьего ребенка [10]. Как показывают исследования в нашей стране, показатель бесплодия в 2010 году составил 16,8 %, что на 1,8 % превосходит показатель ВОЗ (15%), и это может привести к демографической катастрофе. Ещё более пугающим является использование аборта в целях выбора пола ребёнка. Некоторые пары стали использовать эту возможность с целью избавиться от ребёнка, если его пол не соответствует желанию родителей (обычно эти пары хотят, чтобы родился мальчик). В Армении в год совершаются 1500 подобных абортов. Несмотря на то, что их число в последние годы уменьшилось, проблема все же остается актуальной. Причины и психологические факторы искусственного прерывания беременности требуют серьёзных психологических исследований, которые, к сожалению, у нас не проводятся. Эта статья - ещё одна попытка обосновать научное, методическое и практическое обеспечение психологической помощи тем женщинам, которые собираются сделать аборт.

Аборт - одна из проблем, которая требует нового подхода в свете того, что мы узнали в последнее время о жизни человека до рождения. Р. Рагг и Л. Шеттл в своей книге „От зачатия к рождению” пишут, что „к концу третьего месяца у плода уже сформированы все основные системы, и он является фактически функционирующим организмом”, а это означает, что к концу третьего месяца ребёнок полностью сформировался: его руки, ноги, глаза, уши, сердце и кровеносные сосуды в миниатюре имеют ту форму, которую они сохраняют в течение всей жизни. Более того, первые различимые признаки деятельности мозга появляются именно в этот период.

Плод видит, слышит, ощущает вкус, приобретает опыт и даже обучается in utero (что значит в матке, до рождения). Что самое важное - он чувствует. Эмоциональное состояние матери может влиять на неродившегося ребенка почти с самого зачатия. Дитя-человек в утробе - это зрелая душа со своими сложными мыслями и чувствами, только с неразвитым телом. Она беззащитна и полностью находится во власти своих родителей и общества. До последнего времени считалось, что плод не способен чувствовать боль. Сейчас медицина уже засвидетельствовала, что ещё не родившееся дитя может чувствовать боль даже на седьмой неделе беременности. Чтобы убедиться, что ребенок во время первого триместра развития чувствует боль и боится её, стоит посмотреть кадры ультразвукового исследования, на которых видно, как двенадцатинедельный человечек борется во время аборта, пытаясь уклониться от хирургических инструментов, когда плод извлекают с помощью вакуум-экстрактора, который буквально разрывает его на части. Те женщины, которые прерывают беременность, не подозревают, что нерождённое дитя испытывает ужасную физическую боль во время самой процедуры аборта. Знание одного только этого

факта может серьёзно повлиять на людей, решающих делать или не делать аборт. Большинство из них просто не имеет этой информации, когда жизнь их ребенка в опасности и буквально висит на волоске. „Невыразимо горько осознавать, какой чудовищной смертью умирает дитя. Умирает в молчании” [6].

Нередко женщины, делающие аборт в юном возрасте, обнаруживают позже, что не могут более иметь детей, как бы ни было велико их желание стать матерью. Осложнения для женщины после аборта не ограничиваются физическими последствиями: многие страдают от эмоциональной травмы, зная, что совершили убийство. Есть даже такое понятие - синдром переживания аборта. Женщина может пытаться подавлять эту свою реакцию в течение многих лет. У некоторых кризис может случиться через несколько месяцев, а у иных подавление (вытеснение в подсознание) может продолжаться двадцать - тридцать лет и дольше. Гораздо легче удалить младенца из утробы матери, чем память о нём из её души. Даже когда женщина на рассудочном уровне относится к аборту, как к „единственному выходу из создавшегося положения” и сознанием своим оправдывает его - всё это может сосуществовать с полным отрицанием аборта на уровне её подсознания. Как бы она не говорила себе, что „это необходимо и иного выхода нет” - аборт всегда вызывает у женщины глубокие переживания, чувство боли, стыда и невосполнимой утраты. Если поначалу и возникает чувство облегчения, то очень скоро на смену ему приходят противоположные чувства: чувство безотчётного страха, глубокого уныния и тоски, жгучее чувство вины, сопровождаемое переживанием стыда.

Литературные данные свидетельствуют, что прерывание беременности на поздних сроках обладает мощным психо-травмирующим влиянием, что позволило В. Рю предложить термин „постабортный синдром”(ПАС) для обозначения посттравматического стрессового расстройства, возникающего в ответ на психотравмирующее воздействие утраты ребёнка. Клиническая картина его заключается в повторном переживании ситуации прерывания беременности, периодических воспоминаниях о происшедшем, кошмарных сновидениях, переживании чувства горя и эмоциональной боли, нередко возникновении суицидального поведения.

Все психологи, исследующие период беременности в жизни семьи отмечают, что любая беременность понимается как острый переходный период, который нередко сопровождается кризисными переживаниями. Беременность является фактором, требующим адаптации и личностного развития: уверенность в себе, психологическая готовность к материнству, конструктивные мотивы сохранения беременности, ценностная сфера, ориентированная на семью и ребенка - всё это становится теми ресурсами, которые способствуют сохранению беременности. Напротив, инфантильность, неумение брать на себя ответственность за свои поступки, психологическая неготовность к материнству, ценности, вступающие в конфликт с принятием роли матери, способствуют выбору аборта. Применяя это к ситуации кризисной беременности, получается, что чем выше и шире ресурсы женщины, тем легче ей адаптироваться к ситуации и сохранить беременность. Чем меньше ресурсов она видит, тем скорее она выберет аборт [3,7,12,13].

Наиболее важными факторами, говорящими о характере переживания женщиной своей беременности, являются желанность-нежеланность ребёнка и особенности протекания беременности. Психологические изменения во время беременности проявляются в так называемом синдроме беременности - это новое психогенное состояние, ограниченное определенным периодом времени, который начинается не в день зачатия, а при осознании женщиной своего нового положения, и заканчивается не родами, а в момент „пигмалионизации” своего ребенка. Синдром беременности переживается женщиной, как правило, на бессознательном уровне. Женщины чаще всего испытывают аффект осознания себя беременной. Чем выше социальный и интеллектуальный уровень беременной женщины, чем более она независима и профессионально успешна, тем труднее ей будет решиться стать матерью. Беременность означает перестройку системы ценностей для женщины, расстановку жизненных приоритетов (когда ребенок и забота о нём должны выйти на первое место по сравнению с карьерой и отдыхом), принятие новой роли для себя - роли матери. Всё это требует душевных затрат от женщины. И если ей эта работа кажется слишком трудной, то аборт даёт ощущение легкости и успокоения („проблема решена”) - это и будет той психологической выгодой, которую женщина получит от нерождения ребёнка.

Ответственность за столь частое применение абортов лежит не только на женщинах. Мужчины мало интересуются последствиями и редко принимают на себя ответственность за результаты своей сексуальной деятельности. В большинстве своём мужчины считают, что именно женщина должна отвечать за предотвращение беременности и, если появляется необходимость, за аборт. Только если

мужчина женат на женщине или его отношение к ней действительно серьёзно и глубоко, он обычно признаёт за собой ту роль, которую ему предстоит сыграть в принятии решения об аборте. Но этого недостаточно для решения проблемы аборта в целом.

Психологи выделяют ряд мотивов прерывания беременности, которые в большей степени сводятся к описанию экономических и социальных мотивов, при этом часто игнорируются психологические мотивы, хотя они являются ведущими в принятии решения, хотя и наименее осознаваемыми. Их понимание очень важно при консультировании семей в ситуации репродуктивного выбора. Среди мотиваций аборта, по А.И. Брусиловскому, Э.К. Айламазяну, Г.Г. Филипповой, ведущими являются социальные причины: материальные трудности, удовлетворенность уже имеющимся числом детей, плохие жилищно-бытовые условия, одиночество, боязнь потерять работу, конфликты в семье, а также потребность в самореализации, доминирующая над семейными ценностями [3,9,12]. В. И. Брутман и М. С. Радионова считают, что даже самая желанная беременность окрашивается противоречивым аффектом, в котором одновременно сосуществуют радость, надежда и настороженное ожидание, страх, печаль. Здесь и опасения, и страхи, связанные с предстоящими родами, иногда доходящие до паники („Вынесу ли я роды?“), и неуверенность в своих способностях родить и стать полноценной матерью, и страх за здоровье и судьбу будущего ребёнка, беспокойство возможным ухудшением материального положения своей семьи, возможным ущемлением личной свободы, и, наконец, переживания своей телесной метаморфозы и связанной с этим сексуальной непривлекательности [2]. О.С. Куценко выделяет следующие мотивы прерывания беременности [8]:

1. Аборт как „способ скрыть сексуальные отношения“. Беременность является событием, показывающим окружающим, что женщина имела сексуальные отношения, поэтому желание скрыть беременность может объясняться желанием скрыть наличие половой жизни. Эта мотивация может встречаться у несовершеннолетних девушек как желание скрыть от родителей и социального окружения свою сексуальную жизнь, потерю девственности. Это возможно в ситуации измены, когда женщина боится её раскрытия. Этот же мотив работает в ситуации беременности после изнасилования, когда женщина боится вопросов о том, в результате каких сексуальных отношений произошла беременность.

2. Аборт как „страх перед беременностью и родами“. Женщины, внутренне отвергающие беременность, часто считают, что беременность делает их некрасивыми, уродует тело. Они боятся кормить грудью, опасаясь за потерю её формы и упругости, переживают из-за набирающегося веса, страшатся растяжек на коже и безвозвратной потери красоты, бывшей у них до беременности. Им может казаться, что они противны окружающим и вызывают отвращение.

3. Аборт как следствие жесткой репродуктивной установки. Каждый из нас имеет некое желание - сколько детей, какого пола, он хотел бы иметь. Подобное прогнозирование собственного родительства называется „репродуктивной установкой“. Это может быть чёткая установка на конкретное число детей, на рождение только в браке и так далее. Отдельным видом данного мотива можно рассмотреть аборт как „усталость от родительства“. Женщины и мужчины, имеющие трудный опыт первого родительства (старший ребёнок был плаксивым, плохо спал, не было помощи в уходе и др.) могут выбирать аборт из-за того, что не ощущают у себя сил на новое родительство.

4. Отвержение ребенка с определенными характеристиками. Это означает отказ от родов по той причине, что предполагается рождение ребёнка с определенными характеристиками, нежелательными для родителя. Причём эти характеристики могут быть как действительными, так и придуманными. Например, перед зачатием или в период близкий к нему будущая мать или отец ребёнка принимали психоактивные вещества, какие-либо лекарства и теперь боятся, что это могло привести к патологии плода. На маленьком сроке это ещё никак нельзя узнать наверняка, поэтому данный мотив является скорее отражением страха родителей и предупреждением врачей.

5. Аборт как следствие приоритета других ценностей. Возможные фразы, раскрывающие этот мотив: „Я потеряю свою свободу с рождением ребёнка“, „Беременность сейчас абсолютно не вовремя. У меня сейчас очень важные для моего будущего планы“, „Рождение ребёнка сильно повредит моей карьере. Это сейчас абсолютно не вовремя“. Если женщина действительно до беременности была успешной в работе, учёбе, затрачивала много сил и энергии на саморазвитие и достижение успеха, тогда это может быть ведущим мотивом прерывания беременности.

6. Аборт как „страх перед родительством“, нежелание принимать роль матери. Одна группа женщин с такой мотивацией может быть охарактеризована, как „растерянные женщины, ощущающие

себя ребёнком”. В таком случае, материнство ассоциируется для них с рядом лишений, тяготами ухода за ребёнком. Другая группа женщин отличается от них - это властные, уверенные, напористые женщины, в принципе не желающие иметь детей. По каким-либо мотивам они даже с каким-то презрением и неприязнью относятся к детям.

7. Уступка социальному давлению. Эта мотивация к аборту чаще наблюдается не у самой беременной, а у членов её социального (семейного) окружения. Постродители (бабушки и дедушки) боятся и не готовы принять новую социальную семейную роль или подсознательно сопротивляются взрослению своих детей, не желая отдавать им право на собственное превращение в родителей. Другой тип - аборт „на зло”, как месть социальному окружению, и ребенок при этом выступает как объект манипуляции, угроз, шантажа.

8. Аборт как „разрыв с прошлым”. Такая мотивация аборта может наблюдаться в ситуации развода, разрыва отношений, изнасилования, беременности после нежелательной сексуальной связи, о которой женщине стыдно или неловко вспоминать, в случае измены. Сохранение ребёнка в такой ситуации означает необходимость продления прошлого в будущее. Ребёнок, рождаясь, будет своим существованием постоянно напоминать женщине о событиях, послуживших причиной его появления.

9. Аборт как „жертва ради отношений”. В случае беременности такая женщина может оказаться в ситуации давления со стороны социального окружения (отца ребенка, собственной матери, старшего ребёнка), когда беременную ставят перед выбором: „либо я, либо ребёнок”. В данной ситуации шантажа, если ценность отношений с тем, кто выдвигает ультиматум выше, чем ценность ребёнка, и беременная психологически сильно зависима от шантажиста, высок риск аборта с последующим переживанием яркого постабортного синдрома и обвинений в адрес шантажиста.

10. Страх не справиться с материальной ситуацией. Материальные трудности чаще всего называются в качестве причины аборта. Но важно понимать, что за фразой „материальные трудности” могут и чаще всего скрываются совершенно иные мотивы: психологическая неготовность к рождению ребёнка, нежелание брать на себя обязательства и ответственность и многое другое. Есть ситуации, когда объективно женщина просто не в состоянии родить ребенка – ей самой нечего есть. Но есть другой тип ситуаций, когда за фразой „я не смогу обеспечить ребёнка” скрываются иные мотивы – „мне страшно, что мне придётся во многом себя ущемлять из-за ребёнка” или другие глубокие психологические мотивы: страх беременности или родов, нежелание связывать себя с этим партнёром через ребёнка и т.д. Проблема в том, что часто ребёнок воспринимается как „существо, которое разоряет своих родителей”. Общая культура потребления в обществе формирует стереотипы: „ребёнка иметь очень дорого” и т.д. Но проблема в том, что взрослые чаще всего ребёнком просто прикрывают собственную безынициативность.

Выявление истинных мотивов сохранения беременности может существенно помочь разобраться в ситуации, причинах и обстоятельствах, побудивших женщину к сохранению беременности. Разрешение проблемы сохранения беременности определяется, прежде всего, личностью будущей матери в системе её отношений с внешним миром. Следовательно, психопрофилактическую работу можно начинать задолго до беременности и ориентировать её на систему отношений, ценностных ориентаций женщины. Значительным средством психопрофилактики здесь может быть психологическая подготовка к беременности и перенатальное воспитание. Неготовность к материнству - основной фактор психологического риска, лежащий в основе неадекватного обращения матери с младенцем.

В настоящее время во всём мире действуют различные центры перенатальной подготовки, которые предлагают юридическое, медицинское, тренировочное, психолого-консультативное обслуживание. Думаем, что и в нашей стране пора открыть такие центры, которые имели бы своей целью всестороннюю поддержку женщины: медицинскую, физиологическую, социальную. Это должны быть следующие службы: перенатальные классы, психологическая консультация, предабортное консультирование, задачей которых будет „отделить в сознании женщины беременность от предшествующих и сопутствующих проблем”. Если мы хотим коренным образом изменить к лучшему опыт беременности и родов, нам необходим совершенно новый тип перенатального обслуживания, при котором внимание сосредоточивалось бы на благородстве, гуманности и естественности беременности, в результате чего психологические потребности женщины учитывались бы в такой же степени, как её физические потребности.

Из каждой ситуации всегда есть выход, и каждая женщина сама должна решать, рожать или не рожать ребёнка. Её тело и её сознание принадлежат только ей, и последнее слово в вопросе о том, каким образом

они будут использованы, остаётся за ней. Но надо вспомнить слова Матери Терезы: „Сегодня аборт - главный разрушитель мирной жизни, потому что это война против ребёнка..., а если мы принимаем то, что мать может убить даже собственное дитя, можем ли мы говорить другим людям, чтобы они не убивали друг друга?“

Литература:

1. Бёрк Т. Запрещенные слезы: о чем не рассказывают женщины после аборта. СПб., 2010.
2. Брутман В.И., Ениколопов С.Н., Радионова М.С. Нежеланная беременность у жертв сексуального насилия / Вопросы психологии, 1995, № 1, с. 33-36.
3. Брусиловский А.И. Жизнь до рождения. М., 1991.
4. Верни Т. Тайная жизнь ребенка до рождения. М., 1994.
5. Гребешева И.И., Камсюк Л.Г., Алесина И.Л. Аборт глазами женщины. М., 1993.
6. Даффи Н. Хочу родиться. Крик души. М., 2002.
7. Добряков И.В. Перинатальная психология. СПб., 2010.
8. Куценко О.С. Аборт или рождение? Две чаши весов. СПб., 2011.
9. Психика и роды / Под ред. Айламазяна Э.К., СПб., 1996.
10. Статистический ежегодник Армении. Ер., 2012.
11. Уиллке Дж. и Б. Мы можем любить их обоих. Аборт: вопросы и ответы. М., 2003.
12. **Филиппова Г.Г.** Психология материнства. М., 2002.
13. Цареградская Ж.В. Ребенок от зачатия до года. М., 2005.

0707 – ფსიქოლოგიის მეცნიერება

Онищенко Ольга Николаевна

аспирант кафедры психологии
НПУ имени М. Драгоманова

Связь жизнестойкости с копинг - стратегиями студентов

Summary: The article presents results of research of hardiness due to the coping-strategies of students.

Студенческий возраст, как известно, это переходный период от юности к взрослой жизни, что сопровождается рядом стрессогенных факторов и кризисных изменений. Во-первых, это переход на качественно новый уровень и способ обучения, для многих смена места жительства и социального окружения. Во-вторых, это постоянные тревожные экзаменационные переживания, попытки осилить современные перегрузки учебной программы, напряженная интеллектуальная деятельность, привыкание к Болонской системе, постепенно входящую в вузовское образование Украины. В-третьих, в этот период молодежь начинает создавать семьи и определяться с будущим рабочим местом. В связи с этим всё большую актуальность приобретает вопрос преодоления этих сложностей с опорой на собственные психические ресурсы. Основным решающим фактором, по нашему мнению, здесь возникает такая черта как жизнестойкость личности, которая не только побуждает к преодолению сложностей, но и способствует при этом успешной жизнедеятельности, саморазвитию, самоактуализации.

К тому же, мы живем в кризисное для Украины время. Это резкие политические изменения, изменение властных структур, критическая экономическая нестабильность, потенциальная угроза военных действий. Поэтому, в настоящее время, особенно важным является сохранение душевного здоровья людей, предупреждение впадения в тревожные, депрессивные состояния, проявления неконтролируемого гнева, агрессии или массовой паники. Формирование высокой жизнестойкости позволит адекватно реагировать на обстоятельства, которые очень быстро меняются, сделать успешный выбор и принять наилучшее решение. Жизнестойкие убеждения дают возможность быстрее выйти из шокового состояния, оценить ситуацию как менее стрессовую, мотивируют к поиску выхода из сложной ситуации на всех уровнях: физическом, когнитивном, мотивационном, социально - психологическом.

Наше исследование направлено на то, чтобы выявить, какие механизмы задействованы в формировании жизнестойкости студенческой молодежи, даст нам ясность формирующего влияния в дальнейшем.

В экспериментальном исследовании принял участие 221 студент III курса Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя. В качестве психодиагностического инструментария нами были применены: Тест жизнестойкости С. Мадди (The Personal Views Survey III - R) в адаптации Д. Леонтьева [2] и методика Копинг - поведение в стрессовых ситуациях (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер; адаптированный вариант Т. Крюковой) [1]. Нами был проведен анализ связи показателей жизнестойкости и ее компонентов с копинг-стратегиями, которые используют студенты. Результаты исследования представлены в таблице 1.

Таблица 1

Корреляции между составляющими жизнестойкости и копинг-стратегиями

N = 221

	Жизнестойкость	Вовлеченность	Контроль	Принятие риска
Решение задачи	0,104	0,177**	0,184**	-0,110
Эмоции	-0,487*	-0,379*	-0,467*	-0,426*
Избегание	-0,012	-0,034	-0,036	0,038
Отвлечение	-0,118****	-0,149***	-0,148***	-0,001
Соц. отвлечение	0,126****	0,123****	0,070	0,118****

Примечание. Полужирным шрифтом выделены значимые коэффициенты корреляции. Отметка * - указывает на уровень значимости $p < 0,001$, ** - на уровень $p < 0,01$, *** - на уровень $p < 0,05$, **** - на уровень $p < 0,10$.

Итак, из таблицы видно, что жизнестойкость положительно коррелирует с такой копинг - стратегией как социальное отвлечение. Данная копинг - стратегия положительно связана с такими компонентами жизнестойкости как вовлеченность и принятие риска. Можно сделать вывод, что обращение к социальному окружению является эффективным решением в сложных ситуациях. Человек не чувствует себя отвергнутым, не нужным. Предполагаем, что даже отвлечение на чужие дела дает возможность почувствовать себя лучше, почувствовать себя нужным, действенным, следовательно, способным к решению собственных проблем. Находясь среди других, человек становится более склонным к определенным изменениям, рискованным поступкам, охотнее идет навстречу новым делам, людям, способам деятельности. Личность, отвлекаясь на социальное окружение, убеждена, что выносит из любого общения опыт, новые знания, развивается через активное взаимодействие, умножает жизненные уроки для того, чтобы потом ими воспользоваться при необходимости.

Эффективным копингом является стратегия решения задачи, она положительно коррелирует с такими компонентами жизнестойкости как вовлеченность и контроль. То есть, когда человек направлен на решение проблемы, он склонен больше вовлекаться в неё и контролировать события в своей жизни, собственно, завладеть даже неблагоприятными обстоятельствами и превратить их в дальнейшем в максимально выгодные для себя. Нацеленная на результат личность пытается применить все имеющиеся ресурсы и возможности, чтобы его достичь. Такой настрой подтверждает готовность пробовать, набираться нового опыта, переживать его, анализировать, делать выводы и применять новые знания с новым подходом к делу.

В противоположность социальному отвлечению стратегия отвлечения негативно связана с жизнестойкостью и такими ее компонентами как вовлеченность и контроль. То есть, чем больше личность отвлекается на другие дела, тем меньше она привлекается к решению сложной ситуации, не имеет возможности контролировать ее, и становится в данном случае не жизнестойкой по отношению к проблеме, которая требует внимания. Психологи рассматривают данную копинг - стратегию как неэффективную. Чем выше степень отвлечения, тем ниже является вовлеченность в тяжелые обстоятельства и их контроль. Соответственно такой человек не может контролировать ситуацию, овладеть ею в свою пользу, не является успешным и жизнестойким. Отвлекаясь, человек теряет уверенность, что сможет повлиять на результат происходящего.

Копинг - стратегия эмоции имеет отрицательную связь с жизнестойкостью и всеми ее компонентами. Следовательно, впадения в эмоциональные переживания по поводу случившегося не позволяет приобщиться к ситуации, обдумать ее, взять под контроль и принять решение по ее изменению, рискнуть по - новому взглянуть на вещи и найти лучший выход. При таком копинге событие переживается высоко эмоционально, ему придается большее значение чем оно того требует, соответственно имеющиеся психологические, физические или социальные ресурсы расходуются и концентрируются собственно на самоистязании, а не на поиске выхода, разрешении или избавлении травмирующих обстоятельств. Чрезмерное погружение в негативные эмоции вселяет в человека неуверенность, беспомощность, поэтому факторы контроля и принятия риска не могут быть реализованы.

В нашем исследовании мы не обнаружили тесных связей стратегии избегания с жизнестойкостью студенческой молодежи. Мы предполагаем, что данная стратегия может выступать как эффективная, так и неэффективная, это зависит от индивидуальной ситуации. Иногда позиция невмешательства может привести к лучшим последствиям, чем активные ложные действия, к тому же она предполагает меньшую потерю психических ресурсов организма.

Выводы

Таким образом, по результатам исследования видно, что копинг, ориентированный на эмоции имеет отрицательную связь с жизнестойкостью и всеми ее компонентами. Это означает, что молодежь, которая использует данную копинг - стратегию в проблемных ситуациях не является жизнестойкой ни в одном аспекте: ни в эмоциональном, ни в когнитивном, ни в поведенческом. Мы планируем разработать программу тренинга по повышению жизнестойкости для таких лиц, поскольку жизнестойкость мы рассматриваем как личностный потенциал и основной ресурс психологического здоровья.

В ходе исследования была выявлена положительная связь таких компонентов жизнестойкости как вовлеченность и контроль с эффективным копингом, направленным на решение задачи. То есть, при повышении у студентов уровня проявления когнитивного компонента жизнестойкости - вовлеченности и поведенческого компонента - контроля, увеличится вероятность использования ими эффективной копинг - стратегии, а именно направленной на решение задачи.

Отрицательная связь жизнестойкости с копингом, ориентированным на отвлечение и положительная связь с копингом, ориентированным на социальное отвлечение, говорит о том, что социальная поддержка имеет огромное влияние на успешность жизнедеятельности личности, её устойчивость к сложным ситуациям. Можно предположить, что широкий круг социальных коммуникаций, а также тесные, настоящие, качественно значимые отношения являются одним из факторов, влияющим на формирование и повышение жизнестойкости.

Итак, на формирование жизнестойкости влияет множество факторов, от внутри-личностных к внешним социальным. Мы считаем, что молодой человек, студент, еще с не полностью сформированными, гибкими установками является благодатным полем для возвращения в себе жизнестойких взглядов, понятий, привычек для противостояния напряжению и саморазвития в быстроменяющихся условиях современного мира.

Литература:

- 1 . Крюкова , Т.Л. Методы изучения совладающего поведения: три копинг - шкалы / Т.Л. Крюкова. - Кострома: Изд - во КГУ им. Н.А. Некрасова , 2007 . - 60с .
- 2 . Леонтьев Д.А. , Рассказова Е.И. Тест жизнестойкости / Д.А.Леонтьев . - М. : Смысл , 2006 . - 63С .

0707 – ფსიქოლოგიის მეცნიერება

УДК 159. 922.

Бойко Л.Н.

Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя

Психологическое содержание категории «представления о мире»

В статье рассматривается психологическое содержание категории представления о мире. Анализируются взгляды исследователей разных психологических школ, а также философов, социологов. Разграничиваются близкие по смыслу понятия «представления о мире», «образ мира», «картина мира», «когнитивная карта». Обосновывается важность категории представления о мире для эффективного взаимодействия человека и мира.

The article discusses the psychological content of the category „view of the world”. Different psychological, philosophical and sociological views on this category are analyzed. Some similar in meaning terms („view of the world”, „world view”, „cognitive map” etc) are explained. The importance of the category „view of the world” for the effective man-world interaction is substantiated.

В процессе взросления, приобретения жизненного опыта, учебы и воспитания у человека формируются представления о мире. Отношение к миру и его оценка всецело обусловлены культурно-историческими условиями и социально-психологическими факторами личности.

Категория «представления о мире» изучается не только в психологии, но и широко используется исследователями разных научных отраслей. Данное словосочетание также активно употребляется и в повседневной жизни вместе с такими словами, как мировосприятие, миропонимание, мировоззрение и другими. Это побуждает осуществить содержательный анализ этого понятия. Вместе с тем следует отметить, что в психологии представления о мире – это не единый феномен, а множество разнообразных явлений как собственно психологического, так и социально-психологического плана. Такая разнородность феноменологии представлений о мире обусловлена, прежде всего, существующим в психологии разнообразием определений и трактовок. Так, в психологии широко используются понятия «картина мира» (С.Л. Рубинштейн), «образ мира» (А.Н.Леонтьев), «модель мира» (Дж. Брунер), «когнитивная карта реальности» (Э. Толмен). Между тем необходимо признать, что каждое из этих понятий несет свою собственную теоретическую нагрузку и обозначает определенную предметную область научно-психологического познания, поэтому они должны восприниматься как взаимодополняемые, но не взаимозаменяемые. Анализируя их, мы пришли к заключению, что «представления о мире» родственно, с остальными похожими понятиями, но в то же время имеет и свои качественные отличия. Поэтому ниже остановимся на более внимательном их изучении.

Рассмотрим философско-психологическое содержание категории «мир», так как оно включено в названные выше понятия и этим объединяет их. Знание о мире является неотъемлемой частью учения о человеке, поскольку именно через познание мира, его сущности, законов развития и существования, человек может познать самого себя, свою природу и сущность, связь и отношения с другими людьми. Понятие «мир» охватывает натуральную и искусственную природу, социальные отношения, духовный мир человека, способы и продукты духовного творчества. Соответственно человек в процессе жизни и активной целеустремленной деятельности превращает природу в мир своего существования, бытия.

Впервые понятие бытие применил в философии античный философ Парменид. Под бытием он понимал «незримый мир - гарант видимого мира - самый совершенный, прекрасный и гармонично устроен, где господствуют Благо, Светло, Добро. Именно такой мир, который рационально осмысливается и постигается» [11, с.329].

Благодаря данному понятию разрабатывались разнообразные концепции мира (И. Кант, Е. Гуссерль, М. Хайдеггер, Л. Бисвангер, Р. Мей, Г. Сковорода и др.). И. Кант создал гносеологическую концепцию существования. Он выделил два миры. Первый - это мир явлений, которые существуют в нашем опыте, пространстве и времени. Второй - трансцендентный мир, мир вещей в себе, который не исследован для познания и находится вне пространства и порою - за пределами человеческого сознания.

Немецкий философ Е. Гуссерль разработал концепцию «Lebenswelt», или жизненного мира, который, по его мнению, не создается искусственно, а непосредственно дан каждому человеку в его сознании. По мнению философа, жизненный мир всегда отнесен к субъекту, это его собственный окружающий повседневный мир, а все элементы жизненного мира при этом соотнесены с целеустремленной деятельностью человека.

Ролло Мэй в книге «Открытие бытия» определяет три аспекта мира: Umwelt (биологический мир), Mitwelt (социальный мир) и Eigewelt (внутренний мир человека) [4]. Эти миры одновременно существуют и характеризуют бытие в мире каждого человека. Переживания, которые возникают в Eigewelt являются базой, на основе которой у человека строятся представления о реальном мире.

Украинский философ Г. Сковорода весь окружающий мир тоже разделял на три миры: макрокосм (природа), микрокосм (человек) и мир символов (Библия). В каждом из этих миров философ выделял две натуры - внешнюю (телесную) и внутреннюю (духовную). Человека он считал центром всех миров. Ему необходимо познать невидимую сторону света, который его окружает и постоянно изменяется. Представления о мире, по мнению Г. Сковороды, являются составляющей акта самопознания и основой вечного, неизменного нового мира.

В словарях понятие «бытия» рассматривают как феномен, что существует вне сознания, первичное по отношению к нему и определяет его развитие. Тогда как психическое является вторичным, возникает в результате влияния предметов, явлений окружающего мира на мозг человека и «представляет субъективный образ объективного мира» [6, с.48]. Сознание – это высшая, специфически человеческая, форма саморегуляции взаимоотношений с миром (внешним и внутренним) – природой, обществом, другими людьми, самим собой. Она заключается в создании и использовании идеальных образов мира с помощью умственных, эмоциональных и волевых процессов.

«Образ мира» определяется как «целостная многоуровневая система представлений человека о мире, других людях, о себе и своей деятельности» [5, с.241]. Понятия «образ мира» считают детищем советской психологии. В С.Л. Рубинштейна идет конкретизация очень существенного для постановки проблемы образа мира рассуждения: «... само открытие бытия, его появления, в котором принимает участие деятельность человека, практика, – это модус самого бытия, существования человека, а не только деятельность его сознания ... при этом открывается новое качество – будто валентность, значимость бытия относительно потребностей реального человеческого существа. Таким образом, вместо идеального отношения идеального образа к предмету мы сталкиваемся с реальным отношением действия и восприятия человека к объекту. Направленность на мир, включенность в него выступают характеристикой всего человека» [8, с.260].

Впервые проблематика образа мира в собственно психологическом плане была озвучена О.Н. Леонтьевым. В своем труде «Образ мира» он пишет: «... в психологии проблема восприятия должна ставиться как проблема построения в сознании индивида многомерного образа мира, образа реальности» [3, с. 254]. Исследуя образ мира, О.Н. Леонтьев вводит понятие о пятом квазиизмерении, то есть смысловое поле и система значений, «мерность внутрисистемных связей объективного предметного мира» [2, с.13], с помощью которых человек познает окружающий мир и действует в нем.

С.Д. Смирнов образ мира рассматривает в контексте отображения действительности и развития познавательной деятельности человека. Ученый отмечает, что «в аспекте генетическом первичным является непосредственный практический контакт субъекта с окружающей средой и другими людьми» [9, с.155]. Соответственно представления человека о мире и образ мира являются вторичными по отношению к объективному внешнему миру, субъективным отражением которого они являются.

Понятия «образ мира» и «картина мира» похожие между собой, но все же наполнены несколько разным смыслом. Картину мира определяют как систему образов (и связей между ними) – наглядных представлений о мире и месте человека в нем, знаний о взаимоотношениях человека с действительностью (природой, обществом, другим человеком) и собой. Картина мира определяет специфический способ восприятия и интерпретацию событий и явлений. Ее субъектом может быть как отдельный человек, так и социальные или профессиональные группы, этнонациональные или религиозные общности.

Ю.О. Аксенова представления о мире определяет понятием «картина мира» и включает его в содержание понятия образ мира. Она пишет: «Удобно обозначить именно этот – содержательный – аспект образа мира, т.е. совокупность составляющих его образов, представлений, значений, термином «картина мира» [1, с.12].

В.В. Петухов в своих исследованиях разводит понятие «образ мира» и «представление о мире»,

связывая первое с восприятием, а второе – с разными мыслительными представлениями. По его мнению, представление мира происходит при наличии субъекта, которым выступает человек как целостная психическая реальность, и объекта – всего окружающего мира, который чувственно воспринимается и постигается субъектом.

Русские ученые Е.Ю. Артемьева, В.П. Серкин и Ю.К. Стрелков, исследуя генезис представлений человека о мире, выделили по форме существования мира три слоя представлений: в первом мир не отделен от модальности, чувственного представления объекта («перцептивный мир»), во втором содержатся отношения к событиям реальности, но еще хранится модальная специфичность их представленности («картина мира»), третий включает амодальные структуры, которые образуются при обработке предыдущего слоя («образ мира»).

Необходимо заметить, что базовые представления о мире формируются не только благодаря опыту раннего периода жизни, они являют собой выстраивания и более давних психических схем. Представитель психоаналитического направления К.Г. Юнг считал, что эволюционная история разума, то есть «биологическое, доисторическое и бессознательное развитие разума архаичного человека», не могла не оставить следа в психике современного человека, и «безмерно древнее психическое начало образует основу нашего разума так же, как строение нашего тела восходит к общей анатомической структуре млекопитающих» [12, с.64].

Американский социолог и философ Дж. Г. Мид, исследуя взаимодействие человека и общества, разработал концепцию «символического интеракционизму», согласно которой человек рассматривается как существо, которое живет в мире символов и при этом включен в знаковые ситуации. Другими словами, для того, чтобы познать мир, иметь представление об окружающей действительности и адекватно взаимодействовать с представителями окружающей среды, человеку сначала необходимо понять символы, к которым в концепции Дж. Г. Мида все возводится, как культура, так и вся совокупность социальных отношений.

Автор концепции когнитивного диссонанса Л.Фестингер, использует понятие «когниция», которое означает мысль или уверенность индивида относительно окружающего мира, самого себя и собственного поведения. По мнению автора, поведение человека в мире происходит в соответствии с его представлениями, убеждениями, знаниями, – когнициями, и при этом направленно на избежание когнитивного диссонанса.

Познание человеком мира, социальных отношений, повседневной реальности, собственной жизни Г.М. Андреева объединяет понятием «социальное познание». Автор указывает на то, что данное познание является невозможным без процесса коммуникации, во время которого у человека возникают рядом с объективной реальностью, некоторая субъективная реальность – образ окружающего мира.

Для изучения представлений личности об окружающем мире в пределах американского необиблиотизма и когнитивизма разработанная концепция «ментальных/когнитивных карт» (mental/cognitive map). Р. Китчин и М. Блейдс отмечали, что ментальные карты являются индивидуальными когнитивными репрезентациями (представлениями) окружающего мира, которые содержат осознание, впечатление, информацию, обиды и верования, которые имеют люди относительно окружающей среды [13].

Согласно К. Левину, индивид и мир, который им воспринимается, являют собой единое векторное поле, специфика которого определяется потребностной значимостью всего того, что воспринимается и осознается. В свою очередь векторное поле жизненного пространства определяет особенности мотивации и поведения индивида. Представления К. Левина vyplывают из единства индивида и окружающей среды и предусматривают активный, деятельностный характер его связи с миром.

Немецкий психолог Ф. Лерш рассматривает связь человека с миром в форме диалога, который требует от человека способности к восприятию и осознанию мира, а также ориентации в нем. По мнению ученого, человек является тем, чем он является, благодаря способу, которым переживает впечатление от окружающего мира и как ведет себя в нем.

Представления о мире, знания, отношение к окружающей действительности, по мнению выдающегося украинского психолога В.А. Роменца, выражаются в осуществлении человеком поступка, который, по словам автора, «понимается как общий философский принцип и способ диалектического опосредствования отношений человека и мира» [7, с. 384].

Т.М. Титаренко исследует понятие «жизненный мир» личности, определив его как «... определенную концептуальную модель многомерного отображения реальности, которая описывает объективную

действительность с помощью разных перцептивных, вербальных, мифологических, символических языков» [10, с.33]. Категория «жизненный мир» включает в себя индивидуальное психологическое пространство и время, которые составляют внутреннюю динамическую структуру осознания окружающей действительности.

Подытоживая анализ приведенных подходов к определению содержания и роли категории «представления о мире» целесообразно сделать следующие: 1) понятие «представления о мире» является объектом постоянного исследования у философии, социологии, психологии и смежных с ними дисциплин; 2) семантическое значение этой категории отображает процессы познания человеком внешнего мира на уровне когнитивных схем, эмоциональных отношений, аффектов, переживаний; 3) психологическое содержание категории «представления о мире» предусматривает необходимость различать мир как объективную реальность и собственно его отображение в форме представлений.

Литература:

1. Аксенова Ю.А. Символы мироустройства в сознании детей. - Екатеринбург: Деловая книга, 2000. - 272 с. - (Серия «Руководство практического психолога»).
2. Леонтьев А.Н. Образ мира // Мир психологии. – 2003 - № 4 (36) С.11 – 18.
3. Леонтьев А.Н. Образ мира. / Избранные психологические произведения. М.: – 1983. – С. 251-261.
4. Мей Р. Открытие Бытия: очерки экзистенциальной психологии. / Пер. С англ.. А .Багрянцева. – М. : Ин-тут общегуманит. Исследований – 2004. – 224с. – (Современная психология. Теория и практика).
5. Психология. Словарь. / Под общ. Ред. А.В. Петровского Т.Г. Ярошевского – 2-е изд., исправленное и дополненное. – М.: Поштитиздат, 1990. – С. 241.
6. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. К: «Академ-видав», 2006. – 424с.
7. Роменец В.А. Вчинок і світ людини / Основи психології: підручник. -К. : „Либідь”, 1995. - С 83-402.
8. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн // Проблемы общей психологии / Отв. ред. Е. В. Шорохова. – 2-е изд. – М. : Педагогика, 1973. – С. 255–415.
9. Смирнов С.Д. Понятие «образ мира» и его значение для психологии познавательных процессов // А.Н.Леонтьев и современная психология. М., 1985, С. 149 – 155.
10. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. - К.: Либідь, 2003. - 376 с.
11. Філософія. Підручник / За ред.. Горлача М.І., Кременя В.Г., Рибалка В.К. – Харів: «Консум», 2001. – 672с.
12. Юнг К.Г. Архетип и символ. М.: Ренессанс, 1991. - 304с.
13. Kitchin, R. The cognition of geographic space / R. Kitchin, M. Blades. – London, NY: I.B.Tauris, 2002. – 241 p.

08 – ხელოვნებათმცოდნეობა

დარეჯან გაგნიძე

რემბრანდტი

დიდი ჰოლანდიელი მხატვარი რემბრანდტ ჰარმენს ვან რეინი დაიბადა 1606 წლის 15 ივლისს ქ. ლეიდენში, მეწისქვილის ოჯახში. თოთხმეტი წლისამ დაამთავრა ლათინური სკოლა და მშობლების დაუნიებულები მოთხოვნით შევიდა სასწავლებლად ლეიდენის უნივერსიტეტში, მაგრამ ფერწერის სიყვარულმა თავისი გაიტანა. მიატოვა უნივერსიტეტი და ფერმწერ იაკობ ვან სვარენბურგის სახელოსნოში გადავიდა. სწავლებით უკმაყოფილო ახლა ამსტერდამში გაემგზავრა და პიტერ ლასტმანის სახელოსნოში გააგრძელა მხატვრობის შესწავლა. 1626 წელს რემბრანდტი ლეიდენში დაბრუნდა და დამოუკიდებელ ცხოვრებას შეუდგა. მისი პირველი ნამუშევრები მითოლოგიურ სიუჟეტებზეა შექმნილი. ფერწერასთან ერთად გრავიურაზედაც მუშაობდა მხატვარი. სრულიად ახალგაზრდა უკვე ცნობილი მხატვარი გახდა. მისით ამაყობდა მშობლიური ლეიდენი

1631 წელს მხატვარი ამსტერდამში გადავიდა საცხოვრებლად და საკმაოდ მდიდრული სახლი იყიდა. რემბრანდტი წლების განმავლობაში აგროვებდა იტალიელი და ჰოლანდიელი მხატვარების ნახატებს და ქანდაკებებს, იშვიათ გრავიურებს, აღმოსავლურ კოსტუმებს, ბენვეულს, ძვირფასი სამკაულის და ჭურჭლის კოლექციებს, სხვადასხვა საყოფაცხოვრებო ნივთებს. ბევრ ბიოგრაფს უკვირს, რაში სჭირდებოდა ამდენი რამ. ამაზე მისი სურათები მეტყველებენ, კერძოდ მითოლოგიურ სიუჟეტებზე შექმნილი კომპოზიციები. ამ საოცარ ნივთებს და ძვირფასეულობას მხატვარი თავისი ნახატების გმირებს აცმევდა და რთავდა ოთახის იტერიერებს.

1632 წელს შეიქმნა „ექიმ ნიკოლოზ ტულპის ანატომიის გაკვეთილი“ ანატომია იმ დროისათვის აკრძალული მეცნიერება იყო და ამ სფეროთი დაინტერესებულ ადამიანებს უმკაცრესი სასჯელი-კოცონზე დანჯა ელოდათ. ამ თემაზე სხვა მხატვრებსაც ქონდათ შექმნილი სურათები, მაგრამ რემბრანდტის კომპოზიცია სულ სხვა იყო. სურათის ცენტრი განათებულია და გვამია დახატული, მის გარშემო რვა ადამიანია, მუქ სამოსსა და თეთრ საყელოებში. მარჯვნივ შავი ქუდით ექიმი ტულპია, მან გვამი გაკვეთა და მის შესახებ ესაუბრება დანარჩენებს. ექიმის სახე და ხელები იმ აღმოჩენაზე ლაპარაკობენ, რამაც ასე განაცვიფრა გარშემო მყოფთა სახეები. გაკვირვება, ცნობისმოყვარეობა და ოდნავ შემპარავი შიშია მათ სახეებზე. მხოლოდ ექიმის სახეა შედარებით მშვიდი და თავდაჯერებული.

1634 წელს რემბრანდტმა ცოლად შეირთო სასკია ვან ეილენბურგი, სწავლული იურისტის ქალიშვილი, ლანაზი, მხიარული, დიდგვაროვანი, რემბრანდტის შთაგონების წყარო. მხატვარი მას ნაირგვარი მოდური სამოსით და სამკაულით მორთულს ხატავდა. სურათზე „ავტოპორტრეტი სასაკიასათან ერთად“ რომელიც 1635 წელს შეასრულა მხატვარმა, რემბრანდტი და სასკია რომანტიკულ კოსტიუმებში არიან გამოწყობილი. მხატვარს თავზე შავი ფერის განიერი, ბუმბულებით მორთული შლიაპა ახურავს. მარცხენა ხელი ღვინით სავსე ბოკალით მაღლა აუწევია. სასკია მაყურებლისაკენ ოდნავ შემობრუნებულია და მორცხვად იღიმება. მას ანტიკური ხანის დიდგვაროვანი ქალის კაბა აცვია, მის თმებსა და კისერს ძვირფასი სამკაული ამშვენებს მათ წინ მდიდრულად განწყობილი სუფრაა. ცოლ-ქმარი ბედნიერებითაა სავსე. შუქ-ჩრდილის თამაში და ფერიით გადასვლები სადღესასწაულო განწყობას ქმნიან. სურათში ყავისფერის ნაირსახეობა და ტონალობებია, რომელსაც საოცრად აცოცხლებს მდიდრული სამკაულის ოქროსფერი, წითელი და შავი ფერები სამოსელზე.

სასკია დაუხატავს მხატვარს სურათზე „ფლორა“. რომაული მითოლოგიით ფლორა გაზაფხულის ღმერთია. მას ტრადიციულად ახალგაზრდა ქალის სახით გამოსახავდნენ მხატვრები ყვავილებით ხელში. ზუსტად ასეა დახატული სასკია რემბრანდტის სურათზე. გაზაფხულივით ნორჩსა და მშვენიერს ტანზე მდიდრული სამოსი აცვია. თავზე ყვავილების გვირგვინი აქვს და და ხელშიც უამრავი ყვავილი უჭირავს.

სასკიაზე შეყვარებული მხატვარი მას მორიგ სურათზე მწყემსი ქალის სამოსით ხატავს. თუმცა მწყემსი ქალის კვალობაზე მას საკმაოდ მდიდრულად აცვია. რემბრანდტს იმ პერიოდში ძვირფასი ნივთების და სამოსელის საოცარი კოლექციები ჰქონდა. მას უყვარდა მათი დახატვა და მოდლებს ხშირად აცმევდა წინა ეპოქების მდიდრულ სამოსს. მისი ცხოვრების შემდგომ პერიოდში სასკიასთან ერთად ეს ძვირფასი ნივთებიც გაქრა.

რემბრანდტის ბედნიერი წლები ხანმოკლე გამოდგა. 1642 წელს გარდაიცვალა მისი საყვარელი ცოლი სასკია. მისი ცხოვრება უკან-უკან წავიდა. შეკვეთებმაც იკლო და იმატა ვალებმა. მიუხედავად ამისა იგი მაინც ხელგაშლილად ცხოვრობდა და კვლავ ყიდულობდა უნიკალურ ნივთებს და ტილოებს. სასკიას გარდაცვალებიდან ცამეტი წლის შემდეგ რემბრანდტი სრულიად გაკოტრდა. 1656 წელს სასტუმრო „მეფის გვირგვინში“ მთელი მისი ქონება გაიყიდა. ორი თვის შემდეგ კი მისი სახლი აუქციონზე ვიღაც გამდიდრებულმა მენალემ შეიძინა. მხატვარს მხოლოდ მოლბერტი, საღებავები და საბეჭდი დაზგა დარჩა.

წავიდა სასკია როგორც რემბრანდტის ტილოებიდან, ისე ამ ქვეყნიდან. გაქრნენ მისი ორეულები მხატვრის ტილოებზე. კარგა ხანს იყო პაუზა, შემდეგ მისი ადგილი სხვამ დაიკავა პატარა იესოს აკვანთან „წმინდა ოჯახში“ მან მარიამის სახით თავისი მოსამსახურე ჰენდრიკიე სტოფელსი დახატა, რომელიც შემდეგ მისი მეუღლე გახდა. რემბრანდტის შემოქმედებას ნათელ, ოდნავ მუქ და მუქ პერიოდებად ყოფენ. ნათელი 1630-იანი წლებია, ოდნავ მუქი 1640-იანი, ხოლო მუქი 1650-იანი. „ნათელი“ და „მუქი“ პერიოდის მოდელები, ისე კონტრასტულია, როგორ დღე და ღამე. დავიხსენოთ სასკია თავისი მოდური სამოსით, ძვირფასი ქსოვილებით: ფარჩით და აბრეშუმით და უამრავი სამკაულით, ეს ნათელი პერიოდია. შემდეგ ჩნდება უბრალო გარეგნობის და ჩაცმულობის ქალი, მუქი, უბრალო კაბით. პირველი მაღალი საზოგადოების ქალბატონია, მეორე გლეხის ქალი. პირველს ემსახურებიან, მეორე თვითონ ემსახურება სხვებს. სასკიასგან განსხვავებით, ჰენდრიკიე უპირატესობას საქორწინო ბეჭედს ანიჭებს, რომელიც გულზე აქვს დაკიდებული, ალბად იმის გამო, რომ იგი მხატვრის კანონიერ ცოლად არ ითვლებოდა. ასეთია დახატული ჰენდრიკიე სტოფელსი სურათზე „ჰენდრიკიე ფანჯარასთან“. აქ დგას უბრალო ქალი მთელი თავისი ბედნიერებით. დანაიასა და ვირსავიას მსგავსად შეყვარებული, მხოლოდ არა ბიბლიურ, არამედ ფერწერის მეფეზე. ჰენდრიკიე შეგნებულად არ დაქორწინდა მხატვარზე, რადგან ამით რემბრანდტი დაკარგავდა მდიდარი პირველი ცოლის მემკვიდრეობას. საცოდავი ქალი ამსტერდამის საეკლესიო საბჭომ სამჯერ აწამა, იმისათვის, რომ იგი უკანონოდ ცხოვრობდა კაცთან. ცოდვილი მედგრად იტანდა ყველა დამამცირებელ ბრალდებას. ბოლოს მას აუკრძალეს ეკლესიაში შესვლა და წირვა-ლოცვაზე დასწრება. ეს მართლაც უმკაცრესი სასჯელი იყო ღვთისმოყვარული ქალისათვის.

ჰენდრიკიე თავგანწირული ცდილობდა რემბრანდტის, როგორც მხატვრის გადარჩენას. უსახსროდ დარჩენილი ოჯახისათვის მან და ტიტუსმა ქალაქის გარეუბანში სამხატვრო მაღაზია გახსნეს, სადაც მხატვრებს შეეძლოთ გასაყიდად ჩაებადებინათ თავიანთი ნამუშევრები. ღუქანს „როზენსტრატი“ დაარქვეს, რაც ჰოლანდიურად ვარდების არხს ნიშნავს. ამით მათ რემბრანდტს სამუშაო გარემო დამცირეოდენი პირობები შეუქმნეს მხატვრობისათვის. რემბრანტმა განაგრძო ხატვა „შეუკვეთავი“ პორტრეტებისა მოხუცების გამოსახულებით. იქმნება სუფთა რემბრანდტისეული პორტრეტები: პორტრეტი-ბიოგრაფი, პორტრეტი-ცხოვრება. ტილოებიან იყურებიან ბრძენი მოხუცები, აპოსტოლები, ბერძენი ფილოსოფოსები. იქმნება რემბრანდტისეული, ახალი დროის ფერწერა, მაგრამ თანამედროვეები ვერ უგებენ მას, მოსწავლეებმაც კი მიატოვეს დიდოსტატი.

1663 წელს ოცდათვრამეტი წლის ასაკში გარდაიცვალა ჰენდრიკიე სტოფელსი. მთელი თავისი ქონება მან ტიტუსს დაუტოვა, მიუხედავად იმისა, რომ მას თავის საკუთარი გოგონაც ყავდა, იმის იმედით, რომ ტიტუსი იზრუნებდა თავის დაზე. შეუდარებელი და შეცვლელი ჰენდრიკიეს შემდეგ რემბრანდტი სულ ჩაიკეტა და აღარ გამოდიოდა სახლიდან. მის სურათებს აღარავინ ყიდულობდა. ტიტუსი იხდიდა მამის დარჩენილ ვალებს და ყიდულობდა მისთვის ახალ ტილოებს. ბედისწერა ახალ უბედურებას უზადებდა მხატვარს. გარდაიცვალა ტიტუსი და მამის და სახლის მოვლა სურათების სავაჭროსთან ერთად კორნელიას დააწვა კისერზე, რომელსაც გლეხური სიძლიერე და ამტანობა ჰქონდა გამოყოლილი დედისაგან.

რემბრანდტის შემოქმედებაში უდიდესი ადგილი უკავია მითოლოგიურ სიუჟეტებზე შექმნილ სურათებს. ბერძნული მითოლოგიიდან შექმნა მხატვარმა „დანაე“. არგოსის მეფე აკრიასის და მისი სიტურფით ცნობილი ქალიშვილის დანაეს მითმა არა ერთი საქვეყნოდ ცნობილი მხატვარი ააღელვა, მათ შორის: ტიცინი, ჯორჯონე, კორაჯო. და სხვები. მითის მიხედვით მეფეს უწინასწარმეტყველეს, რომ შვილიშვილი მოკლავდა. შეშინებულმა მეფემ თავისი ერთადერთი ასული მიწისქვეშეთში, ზოგიერთი მითის თანახმად კი ბრინჯაოს კოშკში გამოკეტა. დანაეს მშვენება მიწისქვეშეთშიც შენიშნა ზევსმა და ოქროს წვიმის სახით ეწვია მეფის ასულს. დანაე ზევსის ცოლი გახდა. დაიბადა აკრიასის სამი შვილიშვილი, შემდეგში თავისი ღვთაებრივი სილამაზით, ვაჟკაცობით, და ძალ-ღონით ცნობილი პერსევსი. ტიცინისაგან განსხვავებით რემბრანდტის „დანაე“ (პეტერბურგი. ერმიტაჟი) უფრო მინიერ ქალს გავს. დანაეს მარჯვენა ხელი აუწევია მაღლა და სავარაუდოდ შემოსულს ესალმება

და თავისკენ უხმობს. გარშემო ყველაფერი მეფურია, ისეთი, მხოლოდ რემბრანდტს რომ შეეძლო გადმოეცა. ოქროსფერი და ჭაობისფერი ტონები სცვლიან ერთმანეთს. ძვირფას, გაწეულ ფარდებს შორის, დანაეს საწოლია, სპილოს ძვლისფერი ქვეშაგებით. არაჩვეულებრივი ნაქარგობა და ძვირფასი თვლები ამშვენებს საწოლს, ნოხს, გადასაფარებლებს, ქოშებს, დანაეს თმებს და ხელებს. ზევსი სურათზე არ ჩანს, ის ეტყობა ახლახანს შემოვიდა. ამას მოწმობს დანაეს და მისი მოახლის ერთ მხარეს მიმართული მზერა და დანაეს ხელის მოძრაობა. მისი შემოსვლა ქალისათვის უცხო აღარაა. ის არა გავს ტიცციანის დანაეს გამოუცნობი ნეტარება რომ აქვს სახეზე. რემბრანდტის „დანაე“ უკვე იცნობს შემოსულს, ზოგიერთი მკვლევარის აზრით იგი უკვე ფეხმძიმედაა. ამას ადასტურებს მისი სხეულიდან ნამოწეული მუცელი. ამ სცენას, ისევე როგორც ტიცციანთან კუპიდონი ესწრება. მაგრამ ის ოქროსფერი ქანდაკების სახით არის სურათზე და ნაღვლიანად დაჰყურებს დანაეს. კომპოზიცია დიაგონალზეა აგებული. ყველაფერი ჩაბნელებულია, როგორც რემბრანდტის სურათებში მხოლოდ მხატვრისა და მაყურებლისათვის საინტერესო ადგილებია განათებული.

რემბრანდტმა არაერთი ნაწარმოები მიუძღვნა ებრაელთა მეფე დავითის ცხოვრებას. „დავითი და ურია“ და „ბერსაბე“ ამ ციკლის ტილოებია. ბიბლიური გადმოცემით ბერსაბე მეფე დავითის საყვარელი ცოლი და სიბრძნით განთქმული მეფე სოლომონის დედა იყო. ბიბლია მოგვითხრობს როგორ შეუყვარდა მეფე დავითს თავისი სახლის ტერასებიდან დანახული მეზობელ ეზოში მობანავე ქალი. იგი ბერსაბე აღმოჩნდა, მეფის ქვეშევრდომი ურია ხეტიაინინის ცოლი. მეფემ გადანყვიტა თავიდან მოეშორებინა მოწინააღმდეგე. დაიბარა ურია და წერილი გაატანა მთავარსარდალთან, ისეთ ბრძოლაში გაეგზავნა ურია, საიდანაც ცოცხალი აღარ დაბრუნდებოდა. სწორედ ეს მომენტია გამოსახული სურათზე: მაყურებლისაკენ მოემართება ურია, სახეზე შემოფოთება ეტყობა, მარჯვენა ხელი გულისაკენ წაუღია, ალბათ გრძნობს თავის უბედურებას. მის უკან დავითია. ხანდაზმული მეფის ცბიერ სახეზე თითქოს თანაგრძნობაც იკითხება, მაგრამ ეს მხოლოდ წამით ხდება.

„ბერსაბე“ მხატვარმა 1654 წელს დახატა. მოდელად მას ამ სურათისათვის ჰენდრიკიე სტოფელსი ყავდა. ეს იყო ქალი, რომელიც სასკიას გარდაცვალების შემდეგ რემბრანდტის ცხოვრებაში შემოვიდა. ბერსაბე ამ ტილოზე შიშველია. კმაყოფილ სახეზე ოდნავ შესამჩნევი ნაღველი აქვს. სარკმლიდან შემოსული სინათლე მის სახესა და სხეულს ანათებს. მარჯვენა ხელში მეფე დავითის წერილი უჭირავს, ალბად წაკითხულმა დაანალღვლიანა ქალი. მის ფერხთით მოსამსახურეა, რომელიც ფეხს უმშრალავს ნაბანავეს ქალს.

რემბრანდტის ცხოვრების და შემოქმედების ბოლო პერიოდში შეიქმნა მისი „უძღები შვილი“, რომელიც მხატვარმა ბიბლიურ სიუჟეტზე შექმნა თქმულება მოგვითხრობს როგორ მიატოვა თავისუფალი ცხოვრების მოტრფიალე შვილმა მამის ოჯახი. ახალგაზრდა კაცმა ქეიფსა და დროსტარებაში გაფლანგა მამისაგან მიღებული მემკვიდრეობა. ბოლოს იგი ისე გაღატაკდა, რომ ღორების ნარჩენი საკვებითა იკვებებოდა. მიხვდა რა თავის შეცდომას, ბოლოს გადანყვიტა ისევე მშობლიურ სახლში დაბრუნებულიყო და მამისათვის პატიება ეთხოვნა. ეს სიუჟეტი მრავალმა მხატვარმა გააცოცხლა ტილოზე, მაგრამ რემბრანდტის სურათზე იგი განსაკუთრებულ სიღრმეს და დრამატულობას იძენს. უძღები შვილი მოხუცი მამის წინ მუხლებზე დაჩოქილა, სრულიად გაძარცვული, უქუდო, დახეული ტანსაცმლით, ფეხშიშველი. მისი სახე არა ჩანს, მაგრამ სხეული ლაპარაკობს ყველაფერს. უსინათლო მამა მის წამოყენებას ცდილობს, მის სახეზე სიბრალული და დიდი სიყვარულია შვილის მიმართ. მან ყველაფერი აპატია შვილს. ამ სცენას სამი მამაკაცი და ერთი კარებიდან შემოსული ქალი ესწრება.

„შტალმაისტერები“- ჯგუფური პორტრეტია, რომლის პერსონაჟები მემოუდეთა ამქრის უფროსები არიან. სურათი მათი შეკვეთით დაიხატა. ექვსი მუქ ტანსაცმელსა და თეთრ საყელოებში გამოწყობილი მამაკაცი თათბირობს, ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება თითქოს წამით რაღაცამ მიიქცია მათი ყურადღება, ისინი მაყურებლისაკენ შემობრუნებულან, თუმცა საქმიანი იერ-სახე კვლავ შეუნარჩუნებიათ. მაგიდაზე დიდი წიგნა გადაშლილი, ეტყობა მას კითხულობდნენ. მართალია ტიპაჟები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან, მაგრამ ყველა მათგანს საოცარი ღირსება და თვითკმაყოფილება ანერია სახეზე. ეს გრძნობა აკავშირებს თითოეულ პერსონაჟს ერთმანეთთან.

სიცოცხლის ბოლომდე არ მიუტოვებია ხატვა. მის ცხოვრებას ყველა ბიოგრაფზე უკეთ მისი ავტოპორტრეტები ასახავენ. ლალი, თავდაჯერებული და ბედნიერი კაცი სურათებზე თანდათან შეიცვალა, მოტყდა, ბედმა ყველა და ყველაფერი წაართვა საღებავების და ფუნჯების გარდა. ბოლო ავტოპორტრეტიდან ფუნჯებიც გაქრა. 1669 წელს ყველასგან დავიწყებული და მარტოსული ჰოლანდიის უდიდესი მხატვარი შეუმჩნევლად გარდაიცვალა.

ლიტერატურა:

1. ფრისი თ.(1988). რემბრანდტი. გამომცემლობა „ნაკადული“. თბილისი
2. დიდი მხატვრები. რემბრანდტი. გამომცემლობა პალიტრა L
3. Юный Художник (1989)Мастера мирового искусства. Рембрандт . Москва

Darejan Gagnidze

Rembrandt

The great Dutch painter Rembrandt Harmens Van Rein was born in 1606 in city Leiden, his first teacher was James Svarenburg. Rembrandt's first paintings were created on religious stories. In 1631 the artist moved to Amsterdam. In 1634 married with Saskia Van Eilenburg. She was the Source of inspiration of Rembrandt. He was painting her with fashionable clothing and jewelry decorated. Rembrandt happy years turned out to be short-lived. His beloved wife Saskia died in 1642. His life begin to back - the back gone. The orders also decreased and increased debts. Yet he still lived generously and still buying unique items and canvases. Rembrandt's work is dividing in to clear, a bit dark, and dark period. The Bright period is 1630 - early years, slightly darker 1640 - meter, and the dark 1650 - ies. In the last period of Rembrandt's life and work has recently set up "Prodigal Son", „David and Urijah»and „Bersabe". Rembrandt painting did not leave until the end of his life. He died in 1669 y.

08 – ხელოვნებათმცოდნეობა

დარეჯან გაგნიძე

ფრანცისკო გოია

სიცოცხლის, სიყვარულის, ბრძოლის და მწუხარების მხატვარი-ასე უწოდებენ დიდ ესპანელ მხატვარს ფრანცისკო გოიას. დაიბადა 1746 წელს ესპანეთში, სოფელ ფუენდოტოსში, ქალაქ სარაგოსის მახლობლად ღარიბი ხელოსნის ოჯახში. პირველი განათლება მხატვარ მარტინესთან მიიღო, შემდეგ კი ფრანცისკო ბაიუესთან. 1770 წელს მიემგზავრება იტალიაში, სადაც პარმის აკადემიის პრემია მიიღო. გოიამ თავისი შემოქმედება მონუმენტური ხატვნით დაიწყო ეკლესიაში. მხატვარი ბევრს მუშაობდა სანტა ბარბარას გობელენის მანუ-ფაქტურაში, სადაც ესკიზებს ქმნიდა გობელენისათვის. ამ სამუშაომ მას დიდი სახელი მოუტანა და დაეხმარა თავისი შემოქმედების მიმართულება მოექცნა მხატვრობაში.

გოია ცოცხლად და ოსტატურად გადმოსცემდა ხალხურ სცენებს. ის ცდილობდა სიმართლის ასახვას და ხატავდა იმას, რაც უშუალოდ განცდილი და ნანახი ჰქონდა. მისი პირველი ნამუშევრების გმირები უბრალო ადამიანები არიან. ასეთია ესკიზი გობელენისათვის „ჭურჭლის გამყიდველი ვალენსიიდან.“ ორმოცდასამი წლის ასაკში გოია მეფე კარლოს IV-ის კარის მხატვარი გახდა. თავის დროზე ეს პოსტი ცნობილ ველასკეს ეკავა. ამ პერიოდში მხატვარი ყველაზე ბედნიერი იყო, მაგრამ მალე მას დიდი უბედურება დაატყდა თავს. მძიმე ავადმყოფობის გამო გოიამ სმენა დაკარგა. ამ ტრაგედიის შემდეგ მის შემოქმედებაში ერთგვარი გარდატეხა მოხდა. გოიას უკვე აღარ ახალისებდა ლამაზი სურათების და ხალისიანი ცხოვრების ხატვა. მისი ნახატები უფრო მძაფრი და დრამატული გახდა. ის მტკივნეულად განიცდიდა ეპოქის და მშობელი ქვეყნის მაჯისცემას.

ესპანეთი XVIII და XIX საუკუნის მიჯნაზე ერთ-ერთი ჩამორჩენილი ქვეყანა იყო ევროპაში. სწორედ ქვეყნის პოლიტიკურ უძლურებაზე წერდა გოიას თანამედროვე, პუბლიცისტი და დრამატურგი- გასპარ დე ჰოველიანოსი ციხეში: „ესპანეთი უძლურობის ჭაობში ჩაფლულა, განსაკუთრებით ძლიერია ესპანური ინკვიზიცია, რომელიც ყველგან და ყველგან ბოროტებას თესავს.“

გოია ებმება ამ ბოროტებასთან ბრძოლაში. მან შექმნა გრაფიურების სერია „კაპრიჩო“, სადაც გაილაშქრა რელიგიური ფანატიზმის წინააღმდეგ. გრაფიურების მთავარი თემა ბოროტებისა და სულიერი სიმახინჯის გამოაშკარავება ხდება. გოიას მიერ დახატული სამყარო სავსეა ამაზრზენი ურჩხულებით, რომლებიც გარკვეულ ასოციაციებს იწვევენ. ამ სურათებში მოცემულია ფეოდალური და კათოლიკური ესპანეთის საზოგადოების დეგრადაცია, არისტოკრატიის უმეცრება, სამღვდელოების პირმოთენობა და სიხარბე, ხალხის რელიგიური ფანატიზმი. ამ სერიის სურათებიდან დრამატული სიძლიერით გამოირჩევა „ფლაგელანტების პროცესია“. მხატვარი ხსნის ესპანური ცხოვრების ერთ-ერთ საშინელ სურათს, რომელზედაც ასახულია ფლაგელანტების სექტის მსვლელობა, რომლის მიზანიც ცოდვების გამოსყიდვაა. შავქუდიანი ფანატიკოსები ცოდვილებს განასახიერებენ. გოია შემოფოთებას და პროტესტს გამოხატავს ამ ნაწარმოებში.

„კაპრიჩოს“ შესრულების დროს მხატვარი სრულიად თავისუფლდება იმ ხანად ესპანურ მხატვრობაში გაბატონებული კლასიციზმის გამოსახვის ფორმებისაგან. მის ნახატებში კონტური თითქმის ქრება, ფორმა გადმოიცემა ნათელი და მუქი ლაქების საშუალებით. ამასთან ერთად შუქ-ჩრდილი არა მარტო მოცულობის გამოცემას ემსახურება, არამედ ისევე როგორც რემბრანდტთან ნახატში ფსიქოლოგიურ განწყობას ქმნის. იმ განსხვავებით, რომ გოიასთან იგი უფრო მკვეთრი და კონტრასტულია. „კაპრიჩომ“ გამოსვლისთანავე გაბატონებული კლასების აღშფოთება გამოიწვია და ეკლესიის მოთხოვნით მისი დაბეჭდვა მალევე შეწყდა.

გოიამ თავის შემოქმედებაში თანამედროვეთა მთელი პორტრეტული გალერეა შექმნა. ცნობილია, რომ ის ერთ სეანსზე ხატავდა პორტრეტების უმრავლესობას. ადრინდელ პორტრეტებში მხატვარი დიდ ყურადღებას უთმობდა მოდელის მსგავსების ზუსტ გადმოცემას და მდიდრულ აქსესუარებს. ასეთია მისი „ჰერცოგის ასული ალბა“. მათი სასიყვარულო ურთიერთობის შესახებ ლეგენდები დადიოდა. დიდგვაროვანი კაეტანა ალბა, ქალი, რომელიც ესპანეთის დედოფალსაც კი არ უდებდა ტოლს თავისი წარმოშობით, სიმდიდრით და გემოვნებით, მხატვრის სატრფო გახდა. ამის გამო შეყვარებულები მადრიდიდან გააძევეს. კაეტანა სურათზე თეთრ კაბაშია გამოწყობილი, წელზე ფართე, წითელი ქამარი აქვს (ესპანური ნაციონალური სამოსის ელემენტი). გულზე და თმებზე წითელი ბაფთები დაუმარგებია. დგას იგი ამაყი და წელგამართული. გვერდით საყვარელი ფინია

ყავს. ფერწერული ხელოვნების შედევრია მხატვრის მფარველის და სეხნიას „ფრანცისკო ბაიუეს პორტრეტი“. მეუღლის- „ხოსეფას პორტრეტი“ და ვინ მოსთვლის გოიას მიერ შესრულებულ პორტრეტებს, რომლებიც თავისი სიძლიერით რემბრანდტის პორტრეტებს უტოლდება. 1800 წელს შეასრულა მხატვარმა მისი პორტრეტული ჟანრის შედევრი „მეფე კარლოს IV-ის ოჯახი“. ამ სურათზე მეფის მთელ ოჯახს მოუყრია თავი. მასზე ცამეტი ადამიანია დახატული. თითოეული მათგანი მხოლოდ საკუთარი თავითაა მოხიბლული. ისინი არაფრისმთქმელი და სასტიკი მზერით გასცქერიან სივრცეს და თითქოს მსხვერპლს ეძებენ. აქ დგას ორდენებით დამშვენებულ სამოსში გამოწყობილი ბეცი მეფე კარლოს IV, რომელსაც სახელმწიფოს მართვის მეტი ყველაფერი აინტერესებს. მის გვერდით „ჯადოქარი“ დედოფალია.

პორტრეტულ ჟანრს მიეკუთვნებიან „მახოები“ და „მახები“. ისინი ნამდვილი ესპანელები არიან მხატვრისათვის მეტად ნაცნობი და ახლობელი. გოიას იტაცებს ნაციონალური ტიპაჟის ხატვა. ქუჩების მჩქეფარე ცხოვრება და უბრალო ხალხის ჟესტების და მიმიკების ერთგვარი უტრირება, რომლებიც ამ ნამუშევრებს ერთგვარ სიცხოველეს და დამაჯერებლობას ანიჭებს.

1808 წელს ესპანეთს ნაპოლეონის ჯარი შემოესია. 2 მაისს ხალხი აჯანყდა დამპყრობელის წინააღმდეგ. ამით დაიწყო ესპანელი ხალხის ერთიანი ბრძოლა ფრანგების წინააღმდეგ. ეს აჯანყება ესპანელი ხალხის მაღალი პატრიოტიზმის და თავისუფლებისათვის ლტოლვის ერთგვარი სიმბოლოა. ამ პოლიტიკურმა ამინდმა ერთგვარი ზეგავლენა მოახდინა გოიას შემოქმედებაზე. ეს ყველაფერი მის სურათებში: „1808 წლის აჯანყება“ და „აჯანყებულთა დახვრეტა 1808 წლის 3 მაისს“ აისახა. დიდია მათი მნიშვნელობა პროგრესული მხატვრული აზროვნების განვითარების საქმეში. ეს ტილოები მდიდარია როგორც თავისი მხატვრული სახეებით და ფერწერული გადანწყვეტით, ასევე რეალიზმით და ღრმა ემოციური გამომხატველობით. სურათები რევოლუციურ შინაარსს ატარებენ.

გოია თვითონ იყო მოწმე ამ აჯანყებისა პუერტა დე სოლის მოედანზე. ამის შესახებ მისი მოსამსახურე ყვებოდა, როგორ ამოიღო მისმა ბატონმა ბლოკნოტი და დაიწყო გვამების ხატვა მთვარის შუქზე. გოია მთელი გულით აჯანყებულთა მხარეზე იყო. მან ზედმიწევნით იცოდა 1808 წლის 2 და 3 მაისის მოვლენები. მასში გაერთიანებული იყო მხატვრის და გმირის გრძნობები.

1808 წლის 2 მაისის აჯანყებაში ასახულია ეპიზოდი, თუ როგორ ხვრეტავენ ნაპოლეონის ცხენოსანი ჯარისკაცები უდანაშაულო და უიარაღო ხალხს. მათი ბოროტი სილუეტები კარგად იკვეთება ყვითელი, მყვინარა ფერით, რომელიც დიდი ჩირაღდანთან ეცემა. ეს ყველაფერი მხატვრული გამომსახველობის უდიდესი ძალით გამოირჩევა. გოიამ იმიტომ დადგა მიწაზე ჩირაღდანი, რომ მაყურებელმა კარგად დაინახოს როგორ სჯიან აჯანყებულებს. ეს შუქი უკუნეთი ღამის სიბნელეს არღვევს და მოედნიდან ბორცვზე გადადის. მისი სიკაშკაშე აბრმავეებს, აშინებს და ათრთოლებს თითოეულ ნერვს და გვიტოვებს არა ტრაგედიის, არამედ დიდი გმირობის შეგრძნებას.

ტილოზე საშინელ სინამდვილეს გვიხატავს მხატვარი. მიცვალებულები ხელგაშლილები წვანან სისხლის გუბებში. დანარჩენებისათვის კი წამილა დარჩენილა სიცოცხლე თოფის ლულების ქვეშ და გოიამ დახატა ეს წამი მთელი სიძლიერით, ადამიანების სულიერი სიმამაცით და განცდებით. სიცოცხლის სიკვდილზე გამარჯვების წამია აღწერილი დასახვრეტად გამზადებული თეთრხალათიანი გლეხის სახეზე, მასთან ერთად მტრისადმი შეურიგებლობა და ზიზღი. ხელგანეული უშვერს იგი მკერდს მტრის ტყვიას. გლეხის სახეზე მთელი ესპანელი ხალხის გმირობა და ტრაგედიაა გამოსახული. ფუნჯის ენერგიული მონასმებით თუ ვიმსჯელებთ, სურათები ერთი ამოსუნთქვითაა დახატული, აშკარა მღელვარებით და უდიდესი ემოციით: ფუნჯით, მასტეხინით, თითებით. ნამუშევრის ფაქტურა და წერის სხვადასხვა მანერა მხატვრის სულიერ მღელვარებაზე მეტყველებს.

„დახვრეტაზე“ არა ნაკლებ შთამბეჭდავია დიდი სერია „ომის საშინელებანი“, რაც მთელი ათი წლის მანძილზე იქმნებოდა. აქ მეტია ჯგუფური სცენები, პატრიოტ ქალთა სახეები, დაჭრილები, ნატანჯი გვამები, ჭირი და შიმშილი, ძარცვა... ამ სერიის სურათია „საყოველთაო კეთილდღეობის წინააღმდეგ.“ ღამურის ყურთან ურჩხული რაღაცას სწერს. ხალხი აღშფოთებული შესცქერის მას. ეს ერთგვარი სატირაა ტირანებზე. გოიამ ამ ციკლში დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა რეაქციულ ძალებს: პაპს, ინკვიზიციას, ესპანეთის სასტიკ ტირანს- ჭფერდინანდ VII-ს.

„ომის საშინელებანი“ 1808- 1820 წლებშია შექმნილი. ის, რომ მხატვარი თვითმხილველი იყო ამ საშინელების, ადასტურებს წარწერები სურათებზე: „რა ვაჟკაცობაა“, „საცოდავი დედა“, „რა ბარბაროსობაა“, გოია არა მხოლოდ გვიჩვენებს, არამედ ყვირის ტკივილებისა და განცდებისაგან. ერთ-ერთ სურათზე უწერია-ეს მე ვნახე. მხატვარი სიცოცხლის ბოლომდე ერთგული რჩება საკუთარი ხალხის და ქვეყნის წინაშე. ამან აიძულა ესპანეთის სისხლიანი მეფე ფერდინანდ VII, გოიაზე ეთქვა: „გოია გაროტაზე მეტს იმსახურებსო“, „გაროტა“ ესპანური კანონმდებლობით სასჯელის უმაღლესი

ფორმა იყო და რკინის საყელურით დახრჩობას ნიშნავდა.

1815 წელს გოია ქმნის „ტავრომაქიას“, რომელსაც საფუძვლად ედო ესპანეთში ყველაზე პოპულარული სპორტის – კორიდას ეპიზოდები. გოია, რომელიც ახალგაზრდობაში თვითონაც იღებდა მონაწილეობას ამგვარ ორთაბრძოლებში, დამაჯერებლად გადმოგვცემს ადამიანის და ხარის ამ საოცრად ლამაზ და დრამატულ ბრძოლას. ამ ციკლის სურათები უდიდესი დინამიკურობით ხასიათდება. გოია საოცარი ოსტატობით გვიხატავს ლამაზ ნახტომებს, შეტაკებას, დაცემას. ამ ყველაფერს იგი რაკურსებით გადმოსცემს, რაც ერთგვარად უფრო ძაბავს სიტუაციას. ამას ხელს უწყობს მკვეთრი, ტონალური კონტრასტები. ამ სურათებში მსუბუქი ნახევარტონებით შექმნილი ფონი ერთგვარად მიგვანიშნებს ჰაერისა და განათების ვიბრაციაზე.

ამავე პერიოდს მიეკუთვნება ოფორტების სერია „დისპარაჟესი“. მისი მთელი ციკლი ისევე, როგორც „კაპრიჩიო“ ემყარება ალეგორიული სახეების რთულ სისტემას. უცნაური და ალეგორიული გამოსახულებები ახლა „კინტა დელ რონდოს“ (ყრუთა სახლის) მოხატულობებში იმკვიდრებენ ადგილს. ასე დაარქვა გოიამ თავის სახლს. ამ სერიაში მხატვრის მიერ შექმნილი სამყარო უფრო შემზარავია ნინანდელთან შედარებით. ყურადღებას იქცევს სურათი „საზოგადოება ხმელ ტოტზე“, სადაც ადამიანთა დიდი ჯგუფი უზარმაზარ ხმელ ტოტზე მოკალათებულია. ბერიკაცს თვალები მოუხუჭავს, ახალგაზრდა ქალი კი ირონიით დასცქერის დედამიწას. რა უნდათ ადამიანებს ხის ტოტზე? ვინ განდევნა ისინი დედამიწიდან, წყალდიდობამ თუ ტირანებმა? ესაა უსასტიკესი სატირა წუთისოფლის მაუწყებლობაზე, მკაცრი, ესპანური სატირა, რითაც მხატვარი ტორეადორი „მოზეიმე მხეცს“ უპირისპირდება.

1824 წელს 78 წლის მხატვარი იძულებული გახდა ესპანეთის მეფის დევნის გამო საფრანგეთისათვის შეეფარებინა თავი. გოია ბორდოში აგრძელებს ცხოვრებას. იქ შეიქმნა მისი „ბორდოელი ხარები“, „ანდალუზიური ცეკვა“, „ლოთები“, „ქუჩის ჯამბაზი“ და სხვა. გარდაიცვალა 1828 წელს.

სიცოცხლის ბოლო წუთამდე მხატვრად დარჩა და სიკვდილის შემდეგაც აგრძელებს მხატვრად ცხოვრებას დიდი გოია. ესაა ჭეშმარიტი მხატვრის ხვედრი.

ლიტერატურა:

1. ფოიხტვანგერი ლ.(1978) გოია. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“,
2. დიდი მხატვრები (2010) გოია. გამომცემლობა პალიტრა L
3. Юный Художник (1992) Мастера мирового искусства. Франциско Хосе де Гойа .Москва

Darejan Gagnidze

Goya

He was born in Spain in 1746, in the village of Puendotos. Goya began his own work, a monumental iconography in the church. Goya alive folk scene and deftly International reported. It is a reflection of the truth and tried to draw what they had seen and experienced firsthand. He tried to reflect the truth and draw what he had seen and experienced firsthand. Soon he ended up in big trouble. Goya lost his hearing due to a serious illness; he created a series of engravings, „Kaprichio «, in which he rebelled against religious fanaticism. Goya his works create a portrait gallery of contemporaries. Such as is, „the Daughter of the Duke of Alba». Legends about their love affair went. Masterpieces of pictorial art are patron of the artist and his capita, portrait of Francisco Baiue. Portrait of the „Spouse - Khosepa». Napoleon's army invaded Spain In 1808 y. On May 2, the people rebelled against the foreign invaders in all this is reflected in his pictures,” The Revolt of 1808” And „Rebels shot on May 3, 1808. «In 1815 Goya creates, Tavromakia «, which was based on Spain's most popular sport - Korida episodes. In 1824 y., 78-year-old artist was forced to flee France to avoid persecution by the Spanish king. He died in 1828.

ევროკავშირთან ბულგარეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან

XX საუკუნის 80-იანი წლებიდან მსოფლიოში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა, რამაც „ცივი ომის“ დამთავრება, ახალი სახელმწიფოების წარმოშობა და მათ შორის თვისობრივად ახალი ურთიერთობების ჩამოყალიბება გამოიწვია. ეს პროცესი შავი ზღვის რეგიონსაც შეეხო. მის დასავლეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროებზე მდებარე სახელმწიფოებმა — ბულგარეთმა და საქართველომ — რეალური დამოუკიდებლობა მოიპოვეს და დაიწყეს ცივილიზებულ ქვეყანათა შორის ღირსეული ადგილის დამკვიდრებისათვის ბრძოლა. ამ შრომაში ჩვენ შევეცადეთ წარმოგვეჩინა ევროკავშირთან ბულგარეთ-საქართველოს დამოკიდებულება, გამოგვეკვეთა ის საერთო და განმასხვავებელი ნიშნები, რაც ამ ორ ქვეყანას გააჩნია ევროპულ სტრუქტურებში მათი ინტეგრაციის გზაზე. ვფიქრობთ, ბულგარეთის გამოცდილების გაზიარება დიდად შეუწყობს ხელს საქართველოს წინსვლას ამ მიმართულებით.

ბულგარეთმა დიპლომატიური ურთიერთობები ევროკავშირთან 1988 წელს დაამყარა, ხოლო ევროკავშირსა და საქართველოს შორის ურთიერთობა 1992 წელს დაიწყო, მას შემდეგ, რაც ამ უკანასკნელმა საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა აღიდგინა. სწორედ კომუნისტური ბანაკის დაშლა გახდა განმსაზღვრელი ბულგარეთისა და საქართველოსათვის, თავი დაეღწიათ ტოტალიტარული მმართველობისათვის და დაეწყოთ მოძრაობა ევროპის ცივილიზებულ ქვეყანათა ოჯახში ღირსეული ადგილის დასამკვიდრებლად. ეს პროცესი მარტივად არც ერთი ქვეყნისთვის არ მიმდინარეობდა, მას მეტნაკლებად სერიოზული ხელისშემშლელი სუბიექტური და ობიექტური პირობები ახლდა და ახლავს თან როგორც ქვეყნების შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთ. მთელი რიგი მსგავსებების მიუხედავად, ბულგარეთის რესპუბლიკისათვის პროცესი წარმატებით დამთავრდა. ბულგარეთი დღეს ევროკავშირის სრულუფლებიანი წევრია. საქართველო კი ისევ ელოდება თავის რიგს. იმ მიზეზების წარმოჩენა და გათვალისწინება, რამაც ეს ორი სახელმწიფო განსხვავებულ პოზიციაში ჩააყენა, დიდად გაუადვილებს საქართველოს ევროპულ სივრცეში გაერთიანებას. რა თქმა უნდა, ჩვენ კარგად გვესმის, რომ მხოლოდ საქართველოს მზაობა არ არის საკმარისი ამ პროცესის წარმატებით დასაგვირგვინებლად, რომ შესაბამისი საერთაშორისო კონიუნქტურულ ვითარებაზე ბევრი რამაა დამოკიდებული, მაგრამ ამ პროცესში გადამწყვეტი სიტყვა მაინც საქართველომ უნდა თქვას. მხოლოდ გარე ძალებზე ორიენტაცია ქვეყანას კარგს არაფერს მოუტანს. ამისი ისტორიული გამოცდილება ჩვენ საკმაოდ გვაქვს. შორს რომ არ წავიდეთ, გასული საუკუნის 20-იანი წლების ისტორიაც იკმარება მაგალითად. პირველი მსოფლიო ომის დამამთავრებელ ეტაპზე საქართველო გერმანიის მფარველობის ქვეშ აღმოჩნდა. სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობის პროცესში სერიოზული ხარვეზები შეინიშნებოდა. აი, როგორ აფასებდა გერმანიის შეიარაღებული ძალების მეთაური საქართველოში გენერალი კრესენშტეინი შექმნილ ვითარებას: „ადრე თუ გვიან ჩვენ, გერმანელები, წავალთ კავკასიიდან... თქვენი მმართველი წრე არ ჩქარობს შექმნას თავისი სახელმწიფოსათვის საფუძვლიანი საარსებო დანესებულებანი... საქართველოს მთავრობას არა აქვს კავკასიური პოლიტიკა, რომელიც თქვენი ქვეყნის არსებობის საფუძველია. ჩვენი წასვლის შემდეგ განმარტოებული, უჯარო საქართველო მტრების რკალში მოემწყვდევა და რომელიმეს მიერ სულ ადვილად წაილეკება... თუ თქვენ, ქართველებს, გასურთ დაიცვათ თქვენი თავისუფლება, ამისათვის საჭიროა დაუღალავი მუშაობა და არა უნაყოფო თეორიული კამათი ან სიმღერა-მხიარულება, რაზედაც დროს მთლიანად ხარჯავთ“ (2). ამდენად, მხოლოდ გარე ფაქტორებზე აქცენტის გადატანა არ შეიძლება იყოს სტრატეგიული ხაზი ქვეყნის განვითარებისთვის. რადგან დღესაც, ისევე როგორც ერთი საუკუნის წინ, ქართველ ხალხს სურს, თავისი მომავალი ევროპას დაუახლოვოს, რადგანაც დღეს საქართველოს თავისი სტაბილური განვითარება ევროატლანტიკურ სივრცეში წარმოუდგენია, რადგანაც ევროპული გზა საქართველოს განვითარების ერთადერთ გზად მიაჩნია, ბულგარეთის გამოცდილების გაზიარება მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს ამ პროცესს.

1993 წელს ბულგარეთმა მიიღო ევროკავშირის ასოცირებული წევრის სტატუსი, რომელიც ძალაში 1995 წელს შევიდა. 1995 წლის დეკემბერში სოფიამ ევროკავშირის წევრობაზე განაცხადი გააკეთა და

ორი წლის შემდეგ მოსამზადებელი მოლაპარაკებებიც დაიწყო. ევროკავშირსა და საქართველოს შორის ურთიერთობების იურიდიულ საფუძველს კი „პარტნიორობისა და თანამშრომლობის შეთანხმება (წმА)“ წარმოადგენს, რომელსაც 1996 წელს მოენერა ხელი და ძალაში 1999 წლის 1 ივლისს შევიდა (3). ამ შეთანხმებამ განსაზღვრა ევროკავშირის მიერ საქართველოსათვის გასანევი დახმარებების ძირითადი ხასიათი და მიმართულებები: ვაჭრობა, ბიზნესი და ინვესტიციები, ეკონომიკა, კანონის უზენაესობა, ადამიანის უფლებების დაცვა და საიმეგრაციო პოლიტიკა. პროგრამით განსაზღვრული ამოცანების განხორციელების მონიტორინგზე პასუხისმგებელ ინსტიტუტებს წარმოადგენენ ევროკავშირ-საქართველოს თანამშრომლობის საბჭო, თანამშრომლობის კომიტეტი და საპარლამენტო თანამშრომლობის კომიტეტი. ბულგარეთისათვის მინიჭებული ასოცირებული წევრის სტატუსი კი პარტნიორობისა და თანამშრომლობის შეთანხმებასთან შედარებით, ეკონომიკური ინტეგრაციის უფრო ინტენსიურ დონეს და პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში უფრო მეტ ინტეგრაციას მოიაზრებს, ამასთანავე, მათ უფრო მეტ ფინანსურ დახმარებას უწევს, მაგრამ არა უკონტროლოდ. ევროკავშირისაკენ სვლის გზაზე ბულგარეთის წარმატებების შესახებ პირველი ყოველწლიური მოხსენება ევროკომისიამ 1998 წლის ნოემბერში წარადგინა, მეორე მოხსენება კი 1999 წელს, რაც გახდა მოლაპარაკებების ოფიციალურად დაწყების საფუძველი 2000 წლის 15 თებერვალს. 2002 წელს ევროკომისიამ განაცხადა, რომ მისი მიზანი იყო ბულგარეთისა და რუმინეთის ევროკავშირში მიღება 2007 წლისათვის, იმ პირობით, თუ ეს ორი ქვეყანა მნიშვნელოვან პროგრესს მიაღწევდა და დააკმაყოფილებდა ევროგაერთიანების წევრობის პირობებს. მოლაპარაკებები მიღების თაობაზე რამდენიმე წლის განმავლობაში გრძელდებოდა და დამთავრდა 2004 წლის ივნის-ივლისში, დაგეგმილზე ექვსი თვით ადრე. ოფიციალურ ხელშეკრულებას კი ხელი 2005 წლის 25 აპრილს მოენერა, რომლის რატიფიცირებაც ბულგარეთის პარლამენტმა 11 მაისს მოახდინა. 2004 წლის შეთანხმებით, ბულგარეთმა მიიღო 240 მილიონი ევრო მისთვის 2007-2009 წლებში ევროკავშირის მიერ გამოსაცემი 4. 4 მილიარდი ევროდან (1).

აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებთან განხორციელებული ინტეგრაციის პოლიტიკის პარალელურად, 2003 წელს ევროკავშირმა მიიღო გადაწყვეტილება, ყოფილ საბჭოთა კავშირის ქვეყნებთან ურთიერთობის ახალი ფორმის — ევროპის სამეზობლო პოლიტიკის (European Neighborhood Policy (Action Plan)) — შემუშავების შესახებ. ესპ-ში განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო საზღვრების უსაფრთხოების გაზრდას და ამ მიზნით პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში პოლიტიკური სტაბილურობისა და ეკონომიკური კეთილდღეობის უზრუნველყოფას. თავდაპირველად სამეზობლო პოლიტიკის კონტექსტში სამხრეთ კავკასიის არც ერთი სახელმწიფო არ მოიაზრებოდა. შემდეგ კი, კავკასიის რეგიონის ენერგეტიკული და სატრანსპორტო დერეფნის სტრატეგიული მნიშვნელობის გათვალისწინების შედეგად, ევროკავშირმა ამიერკავკასიის სამივე სახელმწიფო ევროპის სამეზობლო პოლიტიკის ნაწილი გახადა. მოლაპარაკებები სამეზობლო პოლიტიკის სამოქმედო გეგმის შემუშავებასთან დაკავშირებით ევროკავშირსა და საქართველოს შორის 2005 წლის იანვარში დაიწყო და 2006 წლის 14 ნოემბერს დამთავრდა საქართველოს მთავრობის მიერ სამოქმედო გეგმის დამტკიცებით. ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის სამოქმედო გეგმა ხუთწლიანი სტრატეგიული დოკუმენტია, რომლის განხორციელებამ ხელი უნდა შეუწყოს ევროპასა და საქართველოს შორის მზარდი ურთიერთობების განვითარებას, რაც ეკონომიკური ინტეგრაციის უფრო მნიშვნელოვან ხარისხს და უფრო ღრმა პოლიტიკურ თანამშრომლობას გულისხმობს. სამოქმედო გეგმის განხორციელება დაეხმარება საქართველოს ევროკავშირის ნორმებთან და სტანდარტებთან დაახლოებაში, რაც არც თუ შორეულ მომავალში ევროკავშირში ინტეგრაციისაკენ გადადგმული სერიოზული ნაბიჯი იქნება.

ისევე როგორც ბულგარეთის შემთხვევაში, ევროკომისია ყოველწლიურად აფასებს საქართველოს მიერ სამოქმედო გეგმით გათვალისწინებული აქტივობების განხორციელებას და მას შუალედურ ანგარიშში ასახავს. ეს მექანიზმი ყოველწლიურად აწასებს პრიორიტეტების ნუსხას და მათი შესრულების ვადებს ევროკავშირსა და საქართველოს შორის შეთანხმებულ მთავარ სფეროებში. სამოქმედო გეგმის განხორციელებისას გამოვლენილი ნაკლოვანებების აღმოფხვრა და ევროკავშირის წევრი ქვეყნის — ბულგარეთის — გამოცდილების გაზიარება გაუადვილებს საქართველოს მთავრობას ევროატლანტიკური სივრცისაკენ წინსვლას. დღეისათვის კი ამ გზაზე სერიოზული სირთულეებია აღმართული.

ევროკომისიის პრეტენზიები საქართველოს მიმართ ასახული იყო მის მოხსენებებში. კრიტიკული შენიშვნების გაანალიზებისას გამოიკვეთა ქვეყნის წინაშე მდგარი რამდენიმე პრობლემა. მათგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია, ისევე როგორც ბულგარეთის შემთხვევაში, გახლდათ სასამართლო სისტემის რეფორმირების, სახელმწიფო შემოსავლების გაუმჯობესებისა და კორუფციასთან ბრძოლის საკითხები. მიუხედავად ცალკეული წარმატებებისა, საქართველოს მოსახლეობაში სასამართლოსა და კანონის უზენაესობის მიმართ ნდობის ასამაღლებლად, სასამართლოს დამოუკიდებლობა

და მიუკერძოებულობა, სახალხო დამცველის ინსტიტუტის გაძლიერება ის უმნიშვნელოვანესი ამოცანებია, რომლებიც სასწრაფო გადაჭრას მოითხოვს. ხელისუფლების სხვადასხვა შტოს შორის ძალაუფლება სუსტადაა გადანაწილებული, ხოლო დემოკრატიისათვის დამახასიათებელი ბალანსი სხვადასხვა ინსტიტუტს შორის არაეფექტურია. 2004 წელს ვენეციის კომისიამ რეკომენდაცია გაუწია საქართველოს ხელისუფლებას, აღმოეფხვრა ეს ხარვეზი. ძალის თვითნებურად გამოყენება და ძალის გადამეტება სამართალდამცავი ორგანოების მიერ შეშფოთების საგნად რჩებოდა. გარკვეული წარმატებების მიუხედავად, სახელმწიფო სექტორში კორუფცია ჯერ კიდევ არ კარგავს აქტუალობას. პრობლემებია დასაქმებასა და სოციალურ პოლიტიკაში. დასაქმების სამსახურების ეფექტურობა ძალზე დაბალია მწირი რესურსების და მართვის მოძველებული სტილის გამო. სოციალური დიალოგის წარმოების თვალსაზრისით, ქვეყანაში არავითარი წინსვლა არ აღინიშნება. სოციალური გარემო არ შეცვლილა, სიღარიბის შემცირების და სოციალური უზრუნველყოფის თვალსაზრისით მდგომარეობა არ გაუმჯობესებულა. სიღარიბე ჯერ კიდევ სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენს, რადგან მოსახლეობის ერთი მესამედი სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ იმყოფება. ამგვარად, ქვეყნის ხელისუფლებას გამოსასწორებელი ჯერ კიდევ ბევრი აქვს.

არც ბულგარეთის სვლა იყო ევროკავშირისაკენ ადვილი. ევროკომისიის 2005 წლის ოქტომბრის მოხსენებაში ბულგარეთის მთავრობას 6 თვე მიეცა აუცილებელი და ეფექტური მოქმედებების განსახორციელებლად. სასამართლო რეფორმების გასატარებლად და მაღალი დონის კორუფციის წინააღმდეგ საბრძოლველად. არც 2006 წლის 16 მაისის მოხსენება იყო უკრიტიკო. მართალია, მასში ხაზგასმული იყო, რომ ქვეყანა საბაზრო ეკონომიკას აშენებდა, მაგრამ მთელი რიგი ხარვეზების გამო ევროკომისიამ გადაწყვიტა 2006 წლის ოქტომბრისათვის საბოლოოდ მიმოეხილა ბულგარეთის რეფორმების მდგომარეობა და მიეღო გადაწყვეტილება ბულგარეთის ევროკავშირში დაგეგმილ ვადაში მიღების შესაძლებლობის თაობაზე. 2006 წლის 26 სექტემბერს ევროკომისიამ თავისი მოხსენებით ბულგარეთის შესახებ მწვანე შუქი აუწოთ ამ ქვეყნის შესვლას ევროკავშირში 2007 წლის პირველი იანვრისათვის. მაგრამ არც ეს მოხსენება დარჩენილა კრიტიკის გარეშე. მკაცრი კონტროლი დანესდა რეფორმების მიმდინარეობაზე ისეთ სფეროებში, როგორიცაა: სასამართლო სისტემა, კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლა, პოლიციის რეფორმა და ბრძოლა ორგანიზებული დანაშაულის წინააღმდეგ, ფულის გათეთრების, სოფლის მეურნეობისათვის კონტროლის სისტემის დანესებისა და ფინანსური კონტროლის სფეროებში (4).

ამრიგად, ბულგარეთის ევროკავშირში გაერთიანება ადვილი და უპრობლემო არ ყოფილა. ევროკომისიის მხრიდან ის მუდმივი დაკვირვების ობიექტი იყო. ბულგარეთის პრეზიდენტმა გიორგი ფარვანოვმა აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით განაცხადა, რომ ბულგარეთის მიღწეული ჰქონდა მზაობის იმ დონისათვის, რაც გააჩნდა ევროპის 10 ქვეყანას, როდესაც ისინი შეუერთდნენ ევროკავშირს 2004 წლის მაისში. მან იმედი გამოთქვა, რომ არ იქნებოდა ორმაგი სტანდარტები და ბრიუსელი ისევე მიუდგებოდა ბულგარეთს, როგორც თავის დროზე იმ 10 ქვეყანას ევროკავშირში მიღებისას. ბულგარეთის პრეზიდენტის ეს სიტყვა ნათლად მიუთითებს ევროკავშირის გაფართოების პოლიტიკურ ასპექტებზე. მართალია, ევროკავშირში გაერთიანების მსურველ ქვეყანას შესაბამისი დონე უნდა ჰქონოდა, მაგრამ როგორც ფაქტები მოწმობს, ამა თუ იმ ქვეყნის ევროკავშირში გაწევრიანება მთლად სტანდარტების დაკმაყოფილების შედეგი არ უნდა იყოს. ნათქვამის სისწორეში ვრწმუნდებით, როდესაც ვეცნობით ევროკავშირის ყოველწლიურ მოხსენებებს ბულგარეთზე. მათში ევროკომისიის მხრიდან ერთი და იგივე პრეტენზიებია გამოთქმული, რომელთა შესახებაც ზემოთ გვქონდა საუბარი. თუმცა ეს ქვეყანა ისე გახდა ევროკავშირის სრულუფლებიანი წევრი, რომ მითითებული პრობლემები კვლავ არსებობს და ამის გამო დღესაც სერიოზული კრიტიკის ობიექტადაა ქცეული (5). იგივე აზრია გატარებული და მკაცრადაა გაკრიტიკებული ბულგარეთის ევროკავშირში მიღების შემდგომი პერიოდი რობინ შეფჰერდის სტატიაში „რუმინეთი, ბულგარეთი და ევროკავშირის მომავალი“ (6).

ბულგარეთის ევროკავშირში გაწევრიანების გრძელ გზაზე მნიშვნელოვანი საფეხური იყო თანხმობის ხელშეკრულება (Aცცესიონ თრეატყ), რომელსაც ბულგარეთთან ევროკავშირის ყველა ქვეყანამ მოაწერა ხელი 2005 წლის 25 აპრილს. ხელშეკრულება ეხებოდა ქვეყნის ევროკავშირში მიღების წინაპირობებს და ბულგარეთის მხრიდან ევროკავშირის ფუძემდებლური ხელშეკრულებების აღიარებას (7).

თანხმობის ხელშეკრულებაზე ხელმოწერით ბულგარეთმა მიიღო ევროკავშირის ინსტიტუტებში გადანაცვლებების მიღების პროცესზე აქტიური დამკვირვებლის სტატუსი. ამიერიდან ბულგარელი მინისტრები და ექსპერტები მონაწილეობას იღებდნენ ევროგაერთიანების საბჭოს სესიებში. ისინი აქტიურად ჩაერთვნენ იმ ეროვნული პოზიციების მომზადებასა და კოორდინირებაში, რომლებსაც წარადგენდნენ ხოლმე ევროკავშირის საბჭოსა და კომიტეტებში. სწორედ აღნიშნული პოზიციის

შედეგია ევროკავშირში განხორციელებული მთელი რიგი ცვლილებები. ევროპის საბჭომ მხედველობაში მიიღო რა საქმის ვითარების ეს ახალი ასპექტები, სერიოზული ცვლილებები განახორციელა: შეინარჩუნა მინისტრთა საბჭოს წამყვანი როლი ევროკავშირის პოლიტიკის განსაზღვრაში; ევროკავშირის ინსტიტუტებში ითვალისწინებდნენ ბულგარელი ექსპერტებისა და პოლიტიკოსების პოზიციებს; ევროკავშირის სამუშაო ჯგუფებში ბულგარელი ექსპერტების მოღვაწეობა აისახა ნორმატიულ აქტებში; დაარსდა სპეციალური საინფორმაციო სისტემა სახელად Eუნეტ, რომლის საშუალებითაც ბულგარეთის ადმინისტრაციას საშუალება მიეცა, დროულად მიეღო დოკუმენტები ევროკავშირის ინსტიტუტებიდან და დროულად წარედგინა საკუთარი პოზიციები ევროკავშირის სხვადასხვა ინსტანციაში. ბულგარეთის ევროკავშირის სრულუფლებიან წევრად გახდომამ 2007 წლის პირველ იანვარს მთელი რიგი ფუნდამენტური ცვლილებები გამოიწვია ამ ქვეყანაშიც: გაიზარდა მინისტრთა საბჭოს ვალდებულებები; ცვლილებები მოხდა ბულგარეთის რესპუბლიკის ევროკავშირში მიღებასთან დაკავშირებული გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში, სადაც განისაზღვრა ბულგარეთის მინისტრთა საბჭოს უფლებები; დეტალურად გაიწერა სხვადასხვა ტიპის დოკუმენტების შემუშავებისა და მოწონების წესები სამინისტროებისათვის შედარებით მეტი დამოუკიდებლობის გადაცემით; შეინარჩუნდა დისკუსიების მნიშვნელობა სხვადასხვა დეპარტამენტებს შორის ისევე, როგორც მინისტრთა საბჭოს წამყვანი როლი შეფერებული პოზიციების ევროკავშირის უმაღლეს ორგანოებში წარდგენისა; შემცირდა ბულგარეთში არსებული ევროკავშირის საქმეებით დაკავებული საკონსულტაციო ორგანოების რაოდენობა. მუშაობა გააგრძელა მხოლოდ ევროპის საქმეთა საბჭომ, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ევროპის საქმეთა მინისტრი. ამ საბჭოს დღეს უკვე საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილე ხელმძღვანელობს; ბულგარული კანონმდებლობის ევროპულ კანონმდებლობასთან შესაბამისობაში მოყვანის მიზნით, მინისტრთა საბჭოში ორი სტრუქტურა ჩამოყალიბდა.

ევროკავშირთან საქართველოს ინტეგრაციის გზაზე უდავოდ მნიშვნელოვანი მოვლენა მოხდა 2013 წლის 28-29 ნოემბერს ვილნიუსში, სადაც აღმოსავლეთ პარტნიორობის სახელმწიფოთა მეთაურების სამიტზე საქართველომ და ევროკავშირმა ხელი მოაწერეს ასოცირების შესახებ პარაფირების დოკუმენტს. „ასოცირების შესახებ შეთანხმებაზე სამწლიანი მოლაპარაკებები დასრულდა 2013 წლის ივლისში. საქართველო-ევროკავშირის ასოცირების შესახებ შეთანხმება ითვალისწინებს პოლიტიკურ ასოცირებასა და ეტაპობრივ ეკონომიკურ ინტეგრაციას და შეუქცევადს ხდის ქვეყნის ევროპეიზაციის პროცესს“ – ნათქვამია საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს განცხადებაში (8).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, როდესაც ვსაუბრობთ საქართველოს ევროკავშირთან ინტეგრაციაზე, ჩვენთვის ნათელია, თუ რა გრძელი და რთული გზაა გასავლელი. ევროკავშირის წევრობა დღევანდელი და ხვალისდელი დღის ამოცანა არაა. საკითხის დადებითად გადაწყვეტა შიდა და გარე ფაქტორებზე ერთნაირადაა დამოკიდებული. უდავოა, რომ „პარტნიორობისა და თანამშრომლობის შეთანხმება“, „ევროპის სამეზობლო პოლიტიკის სამოქმედო გეგმა“ და ასოცირების შესახებ დოკუმენტის პარაფირება, ბულგარეთის გამოცდილების გაზიარებასთან ერთად, ხელს უწყობს საქართველოს ევროკავშირთან თანამშრომლობის გააქტიურებას და მის სტანდარტებთან მიახლოებას, მაგრამ ისიც ხაზგასასმელია, რომ საქართველოს მტკიცედ განსაზღვრული, მეცნიერულად დასაბუთებული საგარეო პოლიტიკური კურსის გატარება მოუწევს ევროკავშირისაკენ სავალ გზაზე.

ამრიგად, საქართველოსა და ბულგარეთის ევროკავშირთან ურთიერთობის ისტორიის შესწავლამ დაგვანახვა ის ზოგადი მახასიათებლები, რითაც მსოფლიოს პატარა ქვეყნები გამოირჩევიან. ბულგარეთი და საქართველო ამ მხრივ ერთ ნიშნულზე დგანან. ტოტალიტარული რეჟიმის მარწმუნებისაგან განთავისუფლებისა და ცივილური საზოგადოების ღირსეულ წევრად გახდომის სურვილი ამ ტიპის ქვეყნებისთვის ის თავდაცვის ინსტიქტია, რომელიც მათ სტაბილურობასა და განვითარებას განსაზღვრავს. ბულგარეთმა ევროკავშირთან – ცივილურ საზოგადოებასთან – დიპლომატიური ურთიერთობა საქართველოსთან შედარებით ოთხი წლით ადრე დაიწყო. ამ ურთიერთობის რვა წლის თავზე ასოცირებული წევრის სტატუსს მიაღწია, ხოლო თორმეტი წლის შემდეგ – სრულუფლებიან წევრობას. საქართველოსა და ევროკავშირს შორის ურთიერთობა უკვე ოცდაორი წლის ისტორიას ითვლის, მაგრამ ჩვენი ქვეყანა თავის რიგს ჯერ ისევ ელოდება. ევროკავშირის სტრუქტურებში ინტეგრაცია დიდ ძალისხმევასა და ქვეყანაში სერიოზულ დემოკრატიულ ძვრებს მოითხოვს. ეს ამოცანები საქართველომ მეგობარი ქვეყნების, მათ შორის, ბულგარეთის გამოცდილების გაზიარებით, თავისი შინაგანი რესურსების ამოქმედებითა და უდიდესი ისტორიული გამოცდილების გათვალისწინებით უნდა გადაწყვიტოს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. www.bulgaria.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id
2. ვაჩნაძე დ., სამშობლოს სამსახურში, მოგონებანი: ქართულ-ევროპული ინსტიტუტის ჟურნალი „ივერია“, 1992, №1, გვ. 156
3. http://ec.europa.eu/external_relations/georgia/index_en.htm
4. http://ec.europa.eu/external_relations/georgia/index_en.htm
1. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION, Monitoring report on the state of preparedness for EU membership of Bulgaria and Romania, Brussels, 26/09/2006, COM92006
2. The unbearable lightness of membership: Bulgaria and Romania after the 2007 EU accession [Svetlozar A Andreev](#). *Communist and Post - Communist Studies*. Kidlington: Sep 2009. Vol. 42, Iss. 3; pg. 375
3. Romania, Bulgaria, and the EU's Future, [Robin Shepherd](#). *Current History*. Philadelphia: Mar 2007. Vol. 106, Iss. 698; pg. 117, 6 pgs).
4. <http://www.economy.ge/?category=4&lang=geo&item=33>.
5. http://www.mfa.gov.ge/files/30_16979_497299_EaPVilniusSummit.pdf

George Gotsiridze

**From the History of Bulgaria-Georgia Relationships
with European Union**

The paper deals with Bulgaria-Georgia relationships with European Union. Studying the history of Bulgaria - Georgia interrelations on the one hand and their relations with Euro-Atlantic structures on the other, showed those general features that are characteristic for the world's smaller countries as for Georgia and Bulgaria. Releasing from totalitarian regime and will of becoming honorable member of civilized society are those self-defense instincts that define stability and development of such countries. Bulgaria began its diplomatic relations with civilized society - EU four years earlier than Georgia. After eight years of relations Bulgaria received the status of associated member and in twelve years gained Plenipotentiary Membership. The relations between Georgia and the EU last already twenty-two years. But Georgia still waits for its turn. Integration in European structures asks for great effort and serious democratic changes. Georgia should solve these objectives by sharing Bulgaria experience, activating its inner resources and providing rich historical experience.

1004 – ისტორიის მეცნიერება

Заур Гумашвили
Лабаз гумашвили

НАХИ В ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ КAVKAZСКОЙ АЛБАНИИ

I тысячелетие до нашей эры отмечается важнейшими историческими событиями, определившими ход развития Северо-Восточного Кавказа, Закавказья и Передней Азии. Одним из них является формирование Кавказской Албании – государства, тесно связавшего экономическими и культурными узами страны Передней Азии, Закавказья и Северо-Восточного Кавказа. Древние сообщения, в частности письменные источники античных, персидских, армянских, арабских и грузинских авторов о событиях VI-III вв. до нашей эры о Северо-Восточном Кавказе, а также археологические и этнографические материалы содержат разнообразные сведения жизнедеятельности государства и населения Кавказской Албании. При этом на наш взгляд, следует полагать, что падение государства Урарту в начале VII века до нашей эры привело к миграции части урартских племен в Закавказье, Прикаспие и Северный Кавказ, в районы расселения родственных северокавказских, в частности нахских, племен (информация об этом сохранилась в преданиях многих чеченских тейпов, а также в фамильных хрониках – тептарах), другой же части – в восточные и западные районы Закавказья.

Северо-Восточный Кавказ был населен многочисленными родственными племенами, что в середине 1-го тыс. до нашей эры нашло отражение на карте греческого историка Геродота, а также в сведениях других античных географов. В частности, Страбон считал, что здесь были расположены 26 различных по языку племен и народов, у каждого из которых был свой царь. Его сведения свидетельствуют об изменениях, с одной стороны, не только о распаде сложившегося здесь еще в эпоху бронзы этноязыкового и культурного единства местных народов, но и, с другой стороны, о возникновении на территории Восточного Кавказа новых объединений племен, сложившихся по этническому принципу¹⁷.

Этническое разнообразие новых объединений находит отражение и в названиях местных племен, а протекавшие социально-экономические процессы приводят к формированию раннеполитических структур. Этнические общности данного региона затем вошли в состав государственного образования, под названием Кавказская Албания. Среди этих племен античные (в частности, Страбон), а затем средневековые источники называют каспиев, албанов, легов, геллов, утиев, гаргареев, сильвов, андаков, дидуров и др.¹⁸. Вероятнее всего, что речь Страбона идет о названии наиболее крупных племен, которые привлекли внимание античных историков и географов, и составляли население значительного для своего времени политического образования.

Исследования показывают, что племена каспиев населяли обширные юго-западное и западное побережья Каспия и возглавляли здесь, судя по сведениям древних источников, союз племен. Во всяком случае, они оказали значительное влияние на развитие региона: от них происходит и название Каспийского моря. Однако после проникновения кочевых народов в Прикаспий в 1-м тыс. н. э. племена каспиев, очевидно, покинули территорию приморья, а оставшиеся смешались с пришельцами и потеряли свою ведущую роль в регионе. Легами в закавказских источниках называют все народы Дагестана. Наряду с легами встречается и название лезги, которое отождествляют с народами лезгинской группы, проживающими и поныне на территории Южного Дагестана и Северного Азербайджана. Древние племена геллов локализуются некоторыми исследователями в долине Сулака, где находился и главный их город под названием Гелда, сопоставляемый с нынешним с. Гельбах. Остатки племен утиев (удин) до настоящего времени известны в отдельных районах Южного Дагестана и Северного Азербайджана. Племена гаргареев большинство исследователей сопоставляет с чеченцами и ингушами - нахами¹⁹. Местом обитания племен сильвов некоторые исследователи считают горные районы Дагестана. Возможно, они смешались с другими местными племенами и поэтому сведения о них встречаются только в ранних

¹⁷ Страбон. География // Вестник древней истории. М.: 1947. № 4. С. 177-247.

¹⁸ Там же.

¹⁹ См.: Багаев М.Х. Древняя и средневековая Чечня в исследованиях археологов-кавказоведов. Хрестоматия. - Грозный: ФГУП «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2012. С. 8-19.

античных источниках. Племена андаков и дидур отождествляются с андийцами и дидойцами, обитавшими в горных районах Дагестана²⁰.

Таким образом, этнический состав населения Кавказской Албании более или менее известен. Однако полученные данные касаются лишь первого этапа развития данной государственности. Известно, что в дальнейшем преобладали и даже ведущую роль в Кавказской Албании играли этнические элементы лезгин, предков современных азербайджанцев и армян.

Теперь что касается самого названия государства. Оно, по мнению большинства исследователей, происходит от латинского слова алби - «горы, горцы». С этим и связывают древние источники возникновение одного из древнейших государств на Кавказе под названием Кавказская Албания. Оно носит собирательное название. Албаны (горцы) (следует полагать) олицетворяли все горские народы данной части Кавказа и выступали ведущей силой на Восточном Кавказе. Горской части населения данного региона удалось не только объединить многочисленные племена, но и создать здесь древнейшее политическое объединение. Оно оказалось под влиянием могучей персидской державы. О важной роли албанцев в событиях на Кавказе и Переднем Востоке может свидетельствовать и факт участия албанских воинов в одной из крупнейших битв IV в. до нашей эры при Гавгамелах между Грецией и Персией на стороне последней.

Согласно сведениям Страбона, как об этом было сказано выше, у каждого из названных выше племен был свой царь. Все эти племена затем объединились под властью албанского царя, являвшегося также военачальником. В необходимых случаях возглавлять войска мог и брат царя. В своей «Географии» Страбон указывает также, что албаны выставляют больше войска, чем иберы: они вооружают шестьдесят тысяч пехоты и двадцать две тысячи всадников. Касаясь вооружения албанов, Страбон пишет, что они вооружены дротиками и луками, имеют панцири, большие щиты и шлемы из звериной кожи, сражаются пешими и конными, причем их вооружение подобно вооружению армян и иберов²¹.

Согласно данным античных авторов, Албания занимала значительную территорию между Каспийским морем, реками Алазани и Кура. Северными соседями албанов античные географы называют сарматов, населявших северокавказские равнины²².

Древние авторы разделяют албанов на жителей гор и равнин. Вся территория Ширвана до реки Алазани также являлась составной частью Кавказской Албании, что находит подтверждение не только в археологических, но и в топонимических материалах. Страбон же проводит границу между албанами и сарматами через Керавиские горы (северо-восточные отроги Кавказа). Такому заключению не противоречат и другие свидетельства греческих историков (Плутарха, Плиния, Тацита), указывающих, что часть албанов населяла долину рек, тогда как другие обитали в горах. Имея в виду горную часть Албании. Страбон отмечает, что горную часть занимает воинственное большинство горцев, которое в случае какой-нибудь тревоги набирает много десятков тысяч воинов.

Примечательно также, что древние авторы, описывая албан, отмечают их высокий рост, светлые волосы и серые глаза (кавказионский тип, широко представленный в горных районах Дагестана, Чечни и Ингушетии, Грузии и Азербайджана). Позднее на Восточный Кавказ проник другой тип – каспийский, значительно отличавшийся от кавказионского.

Интересные данные о языке албан сообщает Моисей Хоренский, который отмечает, что язык одного из значительных албанских племен – гаргарейцев – «богат горловыми звуками»²³. Он и являлся ведущим языком употребления в конфедеративном объединении на первом этапе становления Кавказской Албании. Нами уже отмечалось, что гаргарейцев обычно относят к группе родственных племен вайнахско-дагестанского круга. По всей видимости, в прошлом этот термин покрывал всех горцев как Нахистана, так и Дагестана, а может быть и других горцев Северного Кавказа (см. у Плиния: «По всему челу гор живут дикие племена Сильвы» (имеются в виду горцы Северного Кавказа – К. Чокаев).

Северо-Восточный Кавказ не только входил в состав Кавказской Албании, но и являлся ее колыбелью. Албаны (горцы) обитали не только в предгорных и горных районах Северо-Восточного Кавказа, но и с древнейших времен занимали обширные просторы Закавказья. В целом сложившаяся на просторах Восточного Кавказа и Закавказья и протянувшаяся от Аракса на юге и до Терека, а по данным отдельных источников, до Дарьяла на севере, Кавказская Албания выступала обширным и высокоразвитым для

20 Магомедов М. Г. История Дагестана с древнейших времен до конца XIX в. – Махачкала, 1997.

21 Страбон. Указ. соч.

22 Гаджиев М. Г. Раннеземледельческая культура Северо-Восточного Кавказа. М., 1991.

23 Моисей Хоренский. Армянская География VII в. Перевод Патканова К.П. СПб., 1877. кн. III, гл. 12.

своего времени государственным образованием.

Время возникновения Албанского государства следует считать VI-IV вв. до нашей эры. Письменные источники той эпохи дают возможность конкретизировать хронологические рамки его формирования. Впервые албанские воины упоминаются историком, сопровождавшим Александра Македонского, и участником Гавгамельской битвы IV в. до н. э. Аррианом. По всей видимости, участие албанских воинов в подобной битве было возможно при наличии в Албании централизованной государственной власти, имевшей, очевидно, тесные связи с державой Дария III. Разрозненные местные племенные вожди вряд ли могли отправить свои ограниченные военные дружины на помощь Дарию III. Поэтому дальнейшее укрепление Албанского государства могло произойти в период походов Александра Македонского. В этой связи интересно отметить и сообщение античного автора Солина о посылке албанским царем в подарок воцарившемуся на престоле Александру Македонскому особой породы собаки (волкодава). Подобные сообщения не оставляют сомнений, что возникновение Албанского государства уже в IV в. до н. э. являлось свершившимся фактом.

Кавказская Албания была представлена значительным количеством городов. Они появились в результате интенсивного развития социально-экономических процессов. Поселения, распложенные вдоль Прикаспийского пути и в местах, наиболее благоприятных для развития ремесла и торговли, постепенно превратились в города. Птолемей упоминает о 29 городах и крупных населенных пунктах в Албании. Среди них особо выделены четыре крупных города: Телеба – в устье реки Герр; Гелда – в устье реки Кесия; Албана – в устье реки Албана; Гетеры – в устье реки Кир.

В албанскую эпоху появились и такие города, как Дербент, Эски-юрт, Таргу, Таркинское, Андрейаульское и другие городища. Они также тяготели к предгорным долинам и были укреплены оборонительными сооружениями, окружавшими ядро городищ, обычно небольших размеров. Их окружали мелкие поселения, а также пахотные и пастбищные участки, которые являлись экономической основой хозяйствования этих городов. Исследованные города, в которых сохранились культурные остатки албанского периода, являются веским подтверждением достоверности сведений Птолемея о городах Кавказской Албании²⁴.

Данные практики и науки показывают, что возникновение городов является результатом формирования структурированности общества, дифференциации его социальных слоев. В Кавказской Албании высокий уровень развития экономики и отделения ремесла от других видов производства приводят к формированию городских хозяйств. Как отмечает Б. Д. Греков, «никакой родоплеменной строй не знает городов в точном значении терминов»²⁵. Появление города означает разрушение родоплеменного строя. Благодаря высокому уровню развития производительных сил, повлекшему за собой отделение ремесла от других видов производств, в Кавказской Албании складываются условия не только непосредственно для обмена, но и для развития товарного производства, а вместе с ним и торговли не только внутри страны, но и на ее границах. Город всегда есть результат общественного разделения труда, и является поселением ремесленного и торгового характера.

Достоверные источники говорят о том, что в зависимости от природно-географических условий население Албании занималось различными видами производства. В низменной зоне, благодаря искусственному орошению, основу хозяйства составляло земледелие. В нагорной части преобладало скотоводство. Определенное место в хозяйстве населения занимали виноградарство и виноделие, садоводство и рыболовство. Страбон отмечает исключительное плодородие Албании, «...где часто земля, засеянная однажды, приносит плод дважды или даже трижды..., притом на бывших под паром и, будучи вспахана не железным, но грубыми деревянными плугами»²⁶. Он же отмечает наличие прекрасных пастбищ и склонность албанцев к скотоводству.

В городах Албании и в ее крупных населенных пунктах, судя по археологическим раскопкам, получили развитие такие виды ремесла, как металлургия и металлообработка, ювелирное дело, гончарное производство, стеклоделие, обработка кости, камня, дерева, кожи, ткачество. Данные археологии и этнографии указывают на то, что албанские кузнецы изготавливали разнообразные орудия труда (лемехи, сошники, ножи, серпы), оружие (мечи, кинжалы, наконечники копий и стрел) и др.

О высоком мастерстве гончаров говорит разнообразная керамика из исследованных памятников Албании. Большие здания Кабалы, Шемахи и других городов имели уже и черепичные покрытия.

²⁴ Клавдий Птолемей. Географическое руководство. ВДИ, 1948.

²⁵ Греков Б. Д. Киевская Русь. М., «Государственное издательство политической литературы», 1953.

²⁶ Страбон. Указ. Соч.

Выявлена черепица и на Андрейаульском городище в слоях албанской эпохи. О широких масштабах гончарного производства в Албании свидетельствуют и остатки гончарных печей, обнаруженные в Мингечауре, Кабале, Худжбале и Андрейауле. Древние албанцы овладели и мастерством изготовления стеклянных изделий и постепенно наладили это производство. Об этом говорят находки на исследованных памятниках стеклянных кубков, браслетов, бус и других изделий. Ювелиры Албании знали почти все приемы, применяемые в этом производстве (литье, чеканка, штамповка, тиснение и другие разнообразные технические приемы ювелирного искусства).

Одним из основных ремесел было ткачество, базировавшееся на скотоводстве. По сообщению античного историка Элиана, в стадах каспиев были «очень белые, безрогие, небольшого роста и тупоносые козы, верблюды, шерсть которых отличалась большой нежностью, так что по мягкости она не уступала милетской шерсти». Ценилась она, как отмечает Элиан, очень высоко, так как только жрецы носят одежды, сотканые из нее, а также из числа каспиев – самые богатые и знатные.

В Албании существовали, очевидно, и царские мастерские, где изготавливалось все, что требовалось для двора, и чеканилась монета.

Основным показателем развития торговли в стране являются монеты с изображением царей Албании. Монеты занимают заметное место среди исследованных археологических материалов. Чеканка монет и активная денежная торговля в Албании свидетельствуют, что здесь уже существовала категория лиц, специально занимающихся как внутренней, так и внешней торговлей. Судя по иноземным монетам, найденными в стране, Албания имела торговые связи с эллинистическим миром, Боспором, западной частью Северного Кавказа и другими регионами.

Характер духовной культуры населения Албании находит отражение в остатках произведений изобразительного искусства (орнаментированной керамике, антропоморфных фигурных сосудах), в статуях (быков и предков), скульптурных изделиях из металла (фигурки людей, животных, птиц)²⁷.

По сообщениям Страбона, в Албании почитали Гелия (солнце), Зевса (небо), особенно Селену (луну). Для них, соответственно, строили храмы, в которых практиковались и человеческие жертвоприношения²⁸.

Развивавшиеся в стране феодальные отношения способствовали проникновению в страну и новой религии, пришедшей на смену различным языческим культам. С IV в. н. э. в Албании, как сообщают древние источники, распространяется христианство, о чем наиболее выразительно свидетельствуют остатки христианских храмов в Дербенте, а также в горных районах.

Таким образом, Кавказская Албания была одним из развитых для своего времени государственных образований Северо-Восточного Кавказа и Закавказья. Об этом говорит наличие в стране многочисленных городов, развитие ремесел, денежное обращение, чеканка собственной монеты, распространение письменности и другие элементы, характерные для высокоразвитого классового общества. Опираясь на бесспорные данные, надо полагать, что нахи были непосредственными участниками формирования государства Кавказской Албании.

По всей видимости, в этом проявляется ассоциативное восприятие, чеченцами Кавказа, включая нынешнего Дагестана, как «Дег/аста», как прародины своих предков – страну гор.

Однако на рубеже новой эры в бурное развитие производительных сил Кавказской Албании внесли свои существенные коррективы северные кочевые племена. Они, постепенно проникая в Приморский Дагестан, не только отодвигали границу страны с севера на юг, вплоть до Дербента, но и создавали здесь совершенно новую этнополитическую ситуацию. В этих условиях нахам пришлось решать вопросы физического выживания и сосредоточиться на этом направлении. Это и приводит к очередному витку исторического становления нахского этноса.

Литература:

1. Страбон. География// Вестник древней истории, М 1947. №4.С. 177-247
2. См. Багаев М.Х. Древняя средневековая Чечня в исследованиях археологов-кавказоведов. Хрестоматия-Грозный; ФГУП «издательско-полиграфический омплекс « Грозненский рабочий» , 2012. с.8-19.
3. Магомедов М.Г.– История дагестана с древнейших времён до конца XIX в.-Махачкала, 1997 г.
4. Гаджиев М.Г. Раннеземледельческая культура Северо-восточного Кавказа. Москва. 1991 г.
5. Моисеи Хоронкий., Армянская география VII в.перевод Патканова К.П. С.П.Б., 1877.кн.III, гл.12

²⁷ Магомедов М. Г. Указ. соч.

²⁸ Страбон. Указ. соч.

6. Клавдий Птолемей. Географическое руководство В.Д.И.1948 г.
7. Греков Б.Д. – Клевская Русь. М. «Государственное издательство политической литературы», 1953 г.
8. Исмаилов М.А.- История государства и право Дагестана. часть I. 2006 г. с.51
9. См.: Каранашвили Г.В. Древний восток и античный мир. Тбилиси, 1973 г. с.30
10. Об адатах чеченцев. см.: Мамакаев М.А.. Чеченский таип(род) в период его разложения. Грозный: Г.У.П. « Книжное издательство», 2009. с. 34-48

ზაურ გუმაშვილი
ლაბაზ გუმაშვილი

ზაინახეზი კავკასიის ალბანეთის ეთნიკურ შემადგენლობაში

რეზიუმე

ნაშრომში ყურადღება არის გამახვილებული ჩვ.წ. აღმ-დე VI-III საუკუნეებში ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში მიმდინარე პროცესებზე. იმის თაობაზე, რომ ერთმანეთისგან განსხვავებული მასალა არსებობს კავკასიის ალბანეთის სახელმწიფოს ჩამოყალიბების შესახებ.

ავტორთა თვალსაზრისით სავარაუდოა, რომ ჩვ. წ. აღმ-დე VI საუკუნის დასაწყისში ურარტუს სახელმწიფოს დაცემის შედეგად ურარტუს სახელმწიფოში შემავალმა სხვადასხვა ტომებმა მიგრაცია განიცადეს ამიერკავკასიაში, კასპიისპირეთში და ჩრდილო კავკასიაში.

1004 – ისტორიის მეცნიერება

Заур Гумашвили
Лабаз Гумашвили

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО КAVKAZСКОЙ АЛБАНИИ НА РАННЕМ ЭТАПЕ С УЧАСТИЕМ НАХОВ

С учетом вышеизложенного материала следует отметить, что у нахского народа, древних народов современного Дагестана, Азербайджана, Восточной Грузии и Армении общая история участия в становлении государственности Кавказской Албании. Поэтому, как представляется, следует руководствоваться положениями работ известных специалистов по Кавказской Албании. Однако, на наш взгляд, развитие государственности нахов они касаются лишь отчасти на начальной стадии формирования Кавказской Албании, поскольку уже к концу IV века до н.э. нахи состояли в государстве Иберов – Восточной Грузии, о чем будет сказано в следующей лекции.

Что касается государственного устройства Кавказской Албании, следует отметить, что ряд античных авторов (Плутарх, Страбон, Тацит) указывают на составные части единого государства и их правителей – «албанских базилиев» или «реков Албании». Мы согласны с мнением М.А. Исмаилова о том, что под данными названиями «... очевидно, скрываются главы различных этнополитических раннегосударственных образований, составивших Албанскую конфедерацию»²⁹.

Как представляется, на первом этапе своего создания Кавказская Албания являлось своеобразным протофедералистическим государством, в котором общегосударственные вопросы (безопасности, обороны, ведения войн, формирования общих вооруженных сил и т.п.) решались на уровне царя единого государства, а вопросы самоуправления отдельных регионов (провинций) находились в ведении правителей данных областей и их государственных структур.

Письменных доказательств устройства государства Кавказской Албании до наших дней не дошло. Вместе с тем следует указать, что Кавказская Албания состояла из областей – гаваров, определенная часть которых, исходя из этнического и географического расположения образовывали провинции – наханги.

Главы нахарариев назывались нахарары. Они являлись крупными собственниками земель, рабов, и наследовали свои должности, ибо их отцов на эти должности назначал царь единого государства.

Общегосударственные органы были в основном военного назначения, что способствовало сохранению названий высших должностных лиц: хазарапет (от перс. Хазарапат – букв. «тысяченачальник», храманатар (от перс. Храматар – «исполняющий приказы», «смотритель», «управляющий») и спарапет (от перс. Спахпат – «полководец», «военачальник»)³⁰.

Следует полагать, что Албанские цари наряду с тем, что создавали общегосударственное законодательство, являлись и верховными судьями.

Определенная часть Северного Кавказа подчинялась правителям Албании, верхушку которой составляли уже северокавказские князья, среди которых значительной была роль князей Чечни, контролировавших свои военно-республиканские общества-государства, союз которых и подчинил почти на 200 лет Кавказскую Албанию.

Нахи осуществляли самоуправление. Князья Чечни создавали совещательные органы и занимали ведущие позиции в органах власти. Органами государственной власти являлись: Совет страны – Мехк хеташуо и Высший суд страны – «Мехк кхел». Вместе с тем, следует отметить, что в наше время в литературе утвердилось единое название вышеназванных органов с указанием наличия у этого органа всех функций высшего органа общественной и государственной власти (законодательной, исполнительной и судебной) – Мехк кхел.

Весьма интересны сведения о праве Кавказской Албании. Они указывают на наличие общегосударственного законодательства и партикулярного права. В частности, в тот период у каждого народа, входившего в состав общего государства, имелось собственное обычное право. Однако бесспорно, что в этот пе-

29 Исмаилов М.А. История государства и права Дагестана. Махачкала. Часть 1. 2006. С. 51.

30 Исмаилов М.А. Указ. соч.

риод времени самое высокое развитие получило обычное право, позволившее говорить впоследствии о существовании общего для всего Кавказа обычного права. В этой связи весьма интересным представляется суждение, согласно которому: «Характер древневосточного типа государства определяется на основе прав его составляющих. Наличие законодательных памятников у ряда стран в древности еще мало говорит об истинных правопорядках, или о развитости права в историческом прошлом. Подавляющее количество населения любой древневосточной страны жило общинами, и свои отношения регулировало по нормам обычного права. В более развитых законодательных кодексах они попросту не нуждались. Законодательные кодексы едва ли имели широкое распространение по стране. И крестьянскую массу вполне устраивало обычное право, тем более необходимо учитывать почти сплошную неграмотность населения»³¹.

Действующее в Чечне обычное право называлось адатами. Адаты чеченцев являлись составной частью общекавказских адатов. Адаты - это совокупность норм этики, морали, религиозного культа, внешних обрядов, порожденных в процессе общественной жизни древних народов Кавказа, включая и чеченский народ, начиная с эпохи родового строя. Ко времени сближения Чечни с Россией адаты образовывали обычное право, содержащее правовые нормы государственного, административного и уголовного права, права собственности, наследственного и семейного права и др. Письменные источники права - «тептариш» - хранились у старейшин-ела и старшин, государственных мужей³².

Литერატურა:

1. Страбон. География// Вестник древней истории, М 1947. №4.С. 177-247
2. См. Багаев М.Х. Древняя средневековая Чечня в исследованиях археологов-кавказоведов. Хрестоматия-Грозный; ФГУП «издательско-полиграфический омплекс «Грозненский рабочий», 2012. с.8-19
3. Магомедов М.Г.– История дагестана с древнейших времён до конца XIX в.-Махачкала, 1997 г.
4. Гаджиев М.Г. Раннеземледельческая культура Северо-восточного Кавказа. Москва. 1991 г.
5. Моисеи Хоронкий., Армянская география VII в.перевод Патканова К.П. С.П.Б., 1877.кн.III, гл.12
6. Клавдий Птолемей. Географическое руководство В.Д.И.1948 г.
7. Греков Б.Д. – Клевская Русь. М. «Государственное издательство политической литературы», 1953 г.
8. Исмаилов М.А.- История государства и право Дагестана. часть I. 2006 г. с.51
9. См.: Каранашвили Г.В. Древний восток и античный мир. Тбилиси, 1973 г. с.30
10. Об адатах чеченцев. см.: Мамакаев М.А.. Чеченский тайп(род) в период его разложения. Грозный: Г.У.П. «Книжное издательство», 2009. с. 34-48

ზაურ გუმბაშვილი
ლაბაზ გუმბაშვილი

კავკასიის ალბანეთის სახელმწიფო წყობა ადრეულ ეტაპზე ვაინახთა მონაწილეობით

რეზიუმე

ნაშრომში განხილულია კავკასიის უძველესი ხალხების თანამონაწილეობის თაობაზე კავკასიის ალბანეთის სახელმწიფოს ჩამოყალიბების საქმეში.

ალბანეთის სახელმწიფოებრივ წყობაში თავის განსაკუთრებულ როლს თამაშობდა ეთნიკური თუ გეოგრაფიული მდებარეობის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი პროვინცია ნახანგი – ნახასარების დასახლება.

31 См.: Каранашвили Г.В. Древний Восток и Античный мир /ВДИ (Кавказско-ближневосточный сборник, IV). Тбилиси, 1973. С. 30.
32 Об адатах чеченцев см.: Мамакаев М.А. Чеченский тайп (род) в период его разложения. – Грозный: ГУП «Книжное издательство», 2009. С. 34-48.

1004 – ისტორიის მეცნიერებანი

თეიმურაზ ახალმოსულიშვილი

პოლიტიკა და პოლიტიკურ პროცესთა პროგნოზირება

საქართველოს უახლეს ისტორიაში განვითარებულმა უპრეცედენტო კატაკლიზმებმა ქვეყნის ადამიანური კაპიტალი მკაცრად დააყენა პოლიტიკისა და პოლიტიკურ პროცესთა პროგნოზირების ღრმა მეცნიერული ცოდნის აუცილებლობის წინაშე.

პოლიტიკური ვითარების და პოლიტიკური ბედის განსაზღვრა, წინასწარ განჭვრეტა მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების, კლასების და მთელი საზოგადოებისათვის თან სდევს კაცობრიობას მთელი თავისი პოლიტიკური ისტორიის მანძილზე. განსაკუთრებით პროგნოზირების საჭიროება თავს იჩენს. არასტაბილურ, გარდამავალ ეპოქებში, როდესაც ირღვევა, იშლება, ემხოება ძველი ცხოვრების წესრიგი და იწყება ახლის, უფრო მისაღების ძიება. არსებული ქაოსიდან გამოსვლის აუცილებლობა კარნახობს წინასწარ შეფასდეს, განისაზღვროს მომავალი.

მომავლის განჭვრეტა-გააზრება საინტერესო და სახიფათოა. პოლიტიკური პროცესების პროგნოზირება უნდა ემყარებოდეს მეცნიერულ-დასაბუთებულ შეხედულებებს და არა რაიმე განუხორციელებელ ოცნებას. უნდა პირდაპირ ვთქვათ: დღეს ხანგძლივი პოლიტიკური პროგნოზებიდან უტოპიური აზრის გამოცალკევება ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემაა. XX საუკუნის პოლიტიკური ისტორიის არა ერთი მაგალითი იძლევა გაკვეთილებს პოლიტიკური პროგნოზირების ღრმა მეცნიერულობის აუცილებლობის შესახებ [1. 318].

პირობითად პროგნოზირება შეიძლება განვსაზღვროთ როგორც შესაძლებლობა იმისა, რომ განვჭვრიტოთ ამა თუ იმ მოვლენისა თუ პროცესის მომავალი შედეგი. იგი დაკავშირებულია იმ მიზეზ-შედეგობრივ ურთიერთობებთან, რომლის ბაზაზეც შესაძლოა მიახლოებით განისაზღვროს ის, თუ რა მოხდება მიღებული გადაწყვეტილების განხორციელების შედეგად. რა თქმა უნდა, წინასწარმეტყველება თავისთავად გულისხმობს ზემოაღნიშნული მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის ღრმა ცოდნას.

პროფესიონალმა შეიძლება იწინასწარმეტყველოს, თუ როგორ განვითარდება ესე თუ ის პროცესი, რის შესაძლებლობაც არ გააჩნია არაპროფესიონალს. ამასთან ერთად არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ერთი და იგივე შედეგი შეიძლება გამოწვეული იყოს სხვადასხვა მიზეზებით; ერთი სიტყვით, გათვალისწინებული უნდა იყოს როგორც მიზეზების, ასევე შედეგების პლურალიზმი.

ყოველი წინასწარმეტყველება ისტორიულად ეყრდნობოდა 4 ფუნდამენტს: I. რელიგიურ რწმენას; II. ასტროლოგიას; III. ცხოვრებისეულ გამოცდილებას და IV. მეცნიერულ ანალიზს.

I. რელიგიურ წინასწარმეტყველებაში მთავარია ზებუნებრივი ძალების რწმენა, რაც ახასიათებთ არა მარტო უბრალო ადამიანებს, არამედ მეცნიერებსაც. კრიტიკულ მომენტებში ადამიანი ზოგჯერ მიმართავს წინასწარმეტყველებს, ექსტრასენსებს, მკითხავენს, რომლებიც მათ მომავალს უწინასწარმეტყველებენ. რელიგიური რწმენა, როგორც მომავლის პროგნოზირების საშუალება, გამოიყენებოდა როგორც პირადი, აგრეთვე, საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი მიზნებისათვის. მაგალითად, ძვ. ბერძნები დიდ საქმეს არ წამოიწყებდნენ დელფოს ორაკულის გარეშე. რამდენადაც ცნობილია, არც თანამედროვე პოლიტიკოსები თავილობენ ექსტრასენსებთან და წინასწარმეტყველებთან ურთიერთობას.

II. რაც შეეხება ასტროლოგიას, რომელიც შორეულ წარსულში ჩაისახა, ძალიან ძნელია განისაზღვროს წინასწარმეტყველების რომელ ჟანრს განეკუთვნება. ერთი კი ნათელია, რომ დღეისათვის უაღრესად მოდურია ასტროლოგიური პროგნოზირება. ასტროლოგები პლანეტებზე დაკვირვებით ცდილობენ განსაზღვრონ პიროვნებისა, თუ კაცობრიობის მომავალი.

III. ცხოვრებისეულ გამოცდილებაზე დამყარებული პროგნოზი ეფუძნება წარსულის ცოდნა-გამოცდილებას. (თუ მზე ძალიან წვავს, იტყვიან – მზე იკბინება – წვიმა მოვაო; თუ ჩიტები მტვერში ბანაობენ – იტყვიან გაავდრდებაო და ა. შ).

IV. მეცნიერული წინასწარმეტყველება წარმოადგენს მომავლის პროგნოზირების ისეთ ფორმას, რომელიც მკაცრადაა დაფუძნებული მეცნიერულ მონაცემებზე და მოვლენის ყოვლისმომცველ ანალიზზე. მეცნიერის ამოცანაა აღმოაჩინოს სამყაროსა და საზოგადოების განვითარების ობიექტური კანონები, – განსაზღვროს მისი განვითარების ლოგიკა და მიმდინარე პროცესების ურთიერთშედეგების მექანიზმები. მეცნიერის ამოცანა ისიცაა, რომ მოგვცეს, გააკეთოს ესა თუ ის პროგნოზი, იწინასწარმეტყველოს ამა თუ იმ მოვლენის შესაძლო შედეგი [2. 26].

მიღებული აზრია, რომ მეცნიერული პროგნოზი დაკავშირებულია ობიექტური რეალობის დინ-

ამიკურ და სტატისტიკურ კანონზომიერებებთან, პირველ რიგში იგულისხმება ისეთი მიზეზობრივი კავშირი, როცა მოცემულ მდგომარეობას უეჭველად გააჩნია მკვეთრად გამოხატული შედეგები. ამიტომაც, თუ ცნობილია საწყისი პირობები, მაშინ შეიძლება შედეგის წინასწარმეტყველება.

საზოგადოებრივი პროცესების პროგნოზირება ეფუძნება ისტორიულ მონაცემებს, სოციოლოგიას, სტატისტიკას, დემოგრაფიას, ფილოსოფიას, პოლიტიკას, ისტორიას და სხვა მეცნიერებებს. სწორედ აქედან გამომდინარეობს სოციალური პროგნოზის სირთულე. სწორედ ამის შედეგი იყო ე. წ. უამრავი „უტოპიური“, თეორია რომლებსაც აღსრულება არ ენერათ (თ. მორის „უტოპია“, თ. კამპანელას „მზის ქალაქი“, და ა. შ.). ეს მოაზროვნენი იმიტომ შეცდნენ, რომ არ ეყრდნობოდნენ სოციალური პროცესების მიმდინარეობის მკაცრ მეცნიერულ ანალიზს. ამასთან, შეიძლება მოვიყვანოთ მეცნიერული პროგნოზირების ბრწყინვალე მაგალითები:

ფრ. ენგელსი 1887 წ. 15 დეკემბრის წერილში, აანალიზებდა რა პრუსიის სახელმწიფოს პოლიტიკურ მდგომარეობას და მისი მომავალი განვითარების ტენდენციებს, აღნიშნავდა: „პრუსიასა და გერმანიისათვის მომავალში შეუძლებელია სხაგვარი ომი თუ არა მსოფლიო ომი, რომელიც იქნება მანამდე არნახული მასშტაბისა. 8-დან 10 მილიონამდე ჯარისკაცი ერთმანეთს დაახრჩობს და ამასთან იგი მოსჭამს მთელ ევროპას ისეთ დონემდე, რამდენის არ შეუჭამია კალიის ღრუბლებს. 4 წლის მანძილზე ისეთი უბედურება დაატყდება ევროპას, რაც 30 წლიანი ომის დროსაც კი არ ყოფილა.“ [3. 361]. ენგელსმა 37 წლით ადრე იწინასწარმეტყველა პირველი მსოფლიო ომი.

ნაპოლეონ ბონაპარტე წმინდა ელენეს კუნძულზე მემუარებში წერდა: „მომავალში მსოფლიო იქნება ან ამერიკული რესპუბლიკა, ან საყოველთაო რუსული მონარქია.“ [4. 589].

ეყრდნობდა რა მსოფლიო პოლიტიკური პროცესების განვითარების ღრმა ცოდნასა და ანალიზს, ნაპოლეონმა აბსოლუტურად სწორი პროგნოზი გააკეთა.

XX საუკუნის 70-იან წლებში თანამედროვეობის დიდმა პოლიტოლოგმა ზბიგნევ ბზეჟინსკიმ იწინასწარმეტყველა, რომ ოციოდ წელიწადში სსრკ დაიშლებოდა. პროგნოზი ზუსტი აღმოჩნდა.

ამასთან აუცილებლად უნდა შევნიშნოთ, რომ ყოველ პროგნოზში არის მეტ-ნაკლები ალბათობა.

თანამედროვე მსოფლიოში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება სახელმწიფოებისა და ხალხების სამომავლო ურთიერთობების პროგნოზირებას. ეს, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არაა. საქმე იმაშია, რომ კაცობრიობა XXI საუკუნეშია და აუცილებლად უნდა ითქვას, რომ ყოველი საუკუნე ისტორიაში თავის განუმეორებელ კვალს ტოვებს.

XVII საუკუნე იყო რაციონალიზმის საუკუნე, რომელიც ბუნებრივი და საზოგადოებრივი მოვლენების შემეცნებაში გადამწყვეტ როლს გონებას ანიჭებდა.

XVIII საუკუნეს განმანათლებლობის ეპოქას ვუწოდებთ.

XX საუკუნეს კი ატომის საუკუნედ მოიაზრებდნენ და ამავე დროს ესაა საუკუნე სამეცნიერო ტექნიკური რევოლუციისა და კოლონიალიზმის მსხვერვისა. ესაა საუკუნე ერთიანი ისტორიული და პოლიტიკური პროცესებისა, ერთიანი პოლიტიკური სივრცისა. ადრეულ საუკუნეებში მრავალი ერი თუ სახელმწიფო ფაქტიურად გარიყული იყო მსოფლიო ისტორიული პროცესებისაგან. ამ საუკუნეში კი თითქმის ყველა ქვეყანა და ერი, ასე თუ ისე, თანამშრომლობდნენ ეკონომიკის, კულტურისა და პოლიტიკის სფეროში. განვითარებულმა სატრასპორტო და საინფორმაციო საშუალებებმა დაახლოეს ერები და ჩამოყალიბდა პლანეტარული აზროვნება.

XX საუკუნე იყო გლობალური პრობლემების საუკუნე (ორი მსოფლიო ომი, მსოფლიო ეკოლოგიური პრობლემები), რომლებიც მხოლოდ საერთაშორისო ძალისხმევით თუ გადაიჭრება.

XX საუკუნე იყო, ეპოქა, რომელმაც მსოფლიო დღის წესრიგში დააყენა დემოკრატიზაციისა და ადამიანის უფლების დაცვის პრობლემები. XX საუკუნემ XXI საუკუნეს გადასცა (მიუხედავად გრანდიოზული მიღწევებისა) უამრავი გადაუჭრელი პრობლემა.

აანალიზებენ რა თანამედროვე მსოფლიო გლობალურ პოლიტიკურ პრობლემებს, ზოგიერთი პოლიტოლოგი აკეთებს პესიმისტურ დასკვნას. ამერიკელმა პოლიტოლოგმა სემუელ ჰატჩინგტონმა, ჯერ კიდევ XX ს-ის მიწურულს, გამოაქვეყნა ნაშრომი „ცივილიზაციის შოკი“, რომელმაც ფართო გამოხმაურება ჰპოვა მთელს მსოფლიოში. იგი წერს: მსოფლიო პოლიტიკა შედის ახალ ფაზაში. ინტელიგენციას დიდი ლოდინი არ დასჭირდა, რათა გამოეთქვა თავისი პოზიცია მსოფლიოს მომავალთან დაკავშირებით. ერთი წინასწარმეტყველებენ ისტორიის დასასრულს, მეორენი — ერთა შორის ტრადიციული წინააღმდეგობების გამწვავებას. ყოველივეს მართლაც აქვს ადგილი, მაგრამ ახალ მსოფლიოში კონფლიქტებს აღრ ექნებათ ეკონომიკური და იდეოლოგიური ხასიათი. სახელმწიფოები და ერები კვლავ ითამაშებენ მთავარ როლს საერთაშორისო საქმეებში, მაგრამ გადამწყვეტი მსოფლიო პოლიტიკური კონფლიქტები წარმოიშობა იმ ერებს და ჯგუფებს შორის, რომლებიც სხვადასხვა ცივილიზაციებს მიეკუთვნებიან. დღეს ქვეყნები კლასიფიცირდებიან არა იმის მიხედვით,

თუ რა პოლიტიკურ-ეკონომიკური სისტემები გააჩნიათ, არამედ იმით, თუ რომელ ცივილიზაციას ეკუთვნიათ. სხვადასხვა ცივილიზაციის ადამიანებს განსხვავებული აზრი აქვთ რელიგიაზე, კანონსა და კანონიერებაზე, ხელისუფლებასა და თავისუფლებაზე, თანასწორობასა და იერარქიულობაზე. მართალია, ცივილიზაციები ურთიერთქმედებენ, მაგრამ ფაქტია, რომ ისინი ერთმანეთს ვერ უთავსდებიანო. აქედან ჰატჰიგტონი აკეთებს პესიმისტურ დასკვნას — „მომავალში კონფლიქტები წარმოიშობა არა სახელმწიფოებს, არამედ ცივილიზაციებს შორისო„ [5. 591].

ჩვენის მხრიდან შევნიშნავთ, რომ რა თქმა უნდა, აღნიშნულ თეორიას აქვს არსებობის უფლება, მაგრამ როგორც ისტორია გვიჩვენებს, ცივილიზაციები მშვენივრად ეგუებიან ერთმანეთს და ამდიდრებენ კიდეც ურთიერთს. ამიტომაც, კაცობრიობის მომავალი, მომავალი პოლიტიკური პროცესების პროგნოზი უფრო პოლიტიკასთანაა დაკავშირებული. პოლიტიკაში მთავარ როლს თამაშობენ ინტერესები. ყოველ სახელმწიფოს, რომელიც წარმოადგენს სფეციფიკურ პოლიტიკურ ორგანიზმს, აქვს საკუთარი საშინაო და საგარეო ინტერესები. საშინაო ინტერესები დაკავშირებულია სტაბილურობასთან, მოქალაქეთათვის კარგი ცხოვრების პირობების შექმნასთან. საგარეო ინტერესები დაკავშირებულია ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობის უზრუნველყოფასთან. ეს ორივე ინტერესი ურთიერთკავშირშია.

შევეხოთ საგარეო პოლიტიკურ პრობლემებს, ვეცადოთ, გავაკეთოთ პროგნოზი თანამედროვე მსოფლიოს მომავალი ბედის შესახებ.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ (XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან) „ორპოლუსიანი„ მსოფლიო „ერთპოლუსიანად„ იქცა. დღეს მსოფლიოზე ფაქტობრივ კონტროლს აშშ და ნატოს ბლოკი ახორციელებს. მაგრამ, მიგვაჩნია, რომ ყოველთვის ასე არ იქნება. XXI საუკუნის 30-იანი წლებისათვის სიტუაცია შეიძლება შეიცვალოს. ვფიქრობთ, რომ თავის სიტყვას აუცილებლად იტყვის ჩინეთი, რომლის ეკონომიკა და სამხედრო ძლიერება გიგანტური ნაბიჯებით ვითარდება. ჩინეთი დღეს, ჯერჯერობით, წარმოადგენს ქვეყანას თავისთავად არსებულს, მაგრამ სულ მალე გადაიქცევა უძლიერეს ქვეყანად და შეეცდება მსოფლიოზე თავისი ზეგავლენის გავრცელებას.

ეჭვი არაა, რომ იაპონია, რომლის ეკონომიკაც სტაბილურად ვითარდება და თვით ამერიკას ავინწროებს საკუთარ ბაზარზე, არ შეიძლება შემოიფარგლოს მხოლოდ ეკონომიკური გავლენით. იგი, ისევე როგორც ჩინეთი, შეეცდება გამოვიდეს თავისი რეგიონალური საზღვრებიდან და მნიშვნელოვანი ადგილი დაიმკვიდროს მსოფლიო პოლიტიკის სფეროში.

ევროპაში ყველაზე მნიშვნელოვან სამომავლო ძალას დღეს უკვე გაერთიანებული გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა წარმოადგენს. მისი ზეგავლენა სამომავლოდ უთუოდ გაიზრდება, დღეს გერმანია უკვე აქტიურად ერევა ევროპის საქმეებში, მომავალში კი მისი ზეგავლენა აუცილებლად გასცდება ევროპის ფარგლებს.

არაა გამორიცხული (უფრო მოსალოდნელიც კია, რომ ევროკავშირის ქვეყნები განახორციელებენ ერთიან საერთაშორისო პოლიტიკას, რაც დღესდღეობით უკვე ნათლად ჩანს, თუმცა წამყვანი ქვეყნები, უპირველეს ყოვლისა თავიანთ გეოპოლიტიკურ ინტერესებს დაიცავენ.

აუცილებლად ანგარიში უნდა გაენიოს, თუმც კი დასუსტებულ (საბჭოთა კავშირთან შედარებით), მაგრამ უდაოდ საშიშ და დიდი პოტენციის მქონე რუსეთს. რუსეთში მიმდინარე მოვლენების პროგნოზირება უდაოდ ურთულესი საქმეა იმიტომ, რომ ყოველთვის ძნელი იყო რუსი ხალხის მოქმედების პროგნოზირება; რუსეთში დღესაც გაბატონებულია ხალხის ხელისუფლებისადმი ე. წ. „ვოტჩინური„ დამოკიდებულება. ხალხის უდიდეს ნაწილს XXI საუკუნეშიც კი ვერ წარმოუდგენია ქვეყანა ბატონის გარეშე. (პუტინმა ფაქტიურად თავისი მემკვიდრე „პრინცი„ დანიშნა პრეზიდენტად და მერე ისევ თვითონ მოვიდა). რუსეთი დღესაც უფრო წარმოადგენს სახელმწიფოს ხალხის გარეშე — ვიდრე სახელმწიფოს ბატონის, პატრონის გარეშე. ასე იყო მეფის დროს, ასე იყო სტალინის დროს, ელცინის დროს და ასეა დღესაც. სწორად ამიტომაც ძნელი რუსეთის შესახებ პოლიტიკური პროგნოზის გაკეთება, რადგან ძნელია დავეყრდნოთ ისტორიულ-პოლიტიკურ მემკვიდრეობა რომელიც ფაქტობრივად არც არსებობს. არ არსებობს იმიტომ, რომ ყოველი მეფე თუ პატრონი, გენერალური მდივანი, თუ პრეზიდენტი ყველაფერს ამსხვრევდა და ახლიდან იწყებდა სახელმწიფოებრივი სრტუქტურების შექმნას, სავსებით ცვლიდა საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ ორიენტირებს. ასეა თუ ისე, მაინც შეიძლება ვცადოთ პოლიტიკური პროგნოზის გაკეთება:

ა) რუსეთმა უარი უნდა თქვას იმპერიულ ამბიციებზე და განსაზღვროს თავისი რეალური ადგილი მსოფლიო პოლიტიკაში.

ბ) მან უნდა შეიმუშაოს თავისი სახელმწიფო და არა პარტიული იდეოლოგია, განსაზღვროს — როგორი ქვეყანა სურს იყოს — დიდი თუ საშუალო.

ჩვენი აზრით, არც ევროკავშირს და არც აშშ-ს ხელს არ უნდა აძლევდეს რუსეთის ძალიან დასუსტება, რადგან ჩინეთიდან სამომავლო დაპირისპირებაში აუცილებლად დასჭირდებათ მისი სამხ-

ედრო-ეკონომიკური პოტენციალი. ეს უეჭველად უნდა გაითვალისწინონ ქართველმა პოლიტიკოსებმა, როდესაც მიდიან რუსეთთან პოლიტიკური სიტუაციის მკვეთრ გამწვავებაზე.

ახლა გადავიდეთ ე. წ. „მესამე სამყაროზე“, რომელიც სუსტად განვითარებულ ქვეყნებს მოიცავს (სამხრეთ ამერიკა, აფრიკა, აზიის ზოგიერთი ქვეყანა, ინდოჩინეთი, პოსტსაბჭოური სივრცე). ამ კატეგორიის ქვეყნებს გააჩნიათ სუსტი, ეკონომიკა, ნაკლები სამეცნიერო კაპიტალი, შეზღუდული საინფორმაციო სივრცე, რომლის გარეშეც შეუძლებელია ეროვნული ცნობიერების შენარჩუნება და ეროვნული ინტერესების დაცვა. თანდათანობით იზრდება მათი ვალეები განვითარებული ქვეყნებისადმი.

აღნიშნულ ქვეყნებში ადგილობრივი პოლიტიკური და ფინანსური ელიტა ევროპული სტანდარტების დონეზე ცხოვრობს, მათი ნაშთები ევროპისა და ამერიკის პრესტიჟულ უნივერსიტეტებში სწავლობენ, მაშინ როცა მათი მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა სიღარიბის ზღვარს მიღმაა.

არეულობაა არაბულ სამყაროში. ბოლო არ უჩანს (და არც მისი პერსპექტივაა) ისრაელი-არაბული სამყაროს კონფლიქტს. უაღრესად დაძაბულია ირან-აშშ-ს ურთიერთობა.

XX საუკუნის დასასრულს უაღრესად გამწვავდა კონფლიქტი კავკასიაში, რომელიც პროვოცირებული იყო რუსეთის პოლიტიკური ელიტის მიერ, რათა თავიანთი ელექტორატის თვალში პოლიტიკური ქულები ჩაენერათ.

კავკასიაში ერთმანეთს დაუპირისპირდა რუსეთისა და ევროკავშირის ქვეყნების ეკონომიკური და სამხედრო ინტერესები. ამ კონფლიქტისადმი განსაკუთრებული ინტერესები გააჩნია ამერიკას. კონფლიქტში არაპირდაპირაა ჩართული ირანი. აქ თავისი ინტერესები გააჩნით უკრაინასა და ბალტიკისპირეთის ქვეყნებს. ეს ინტერესები დაკავშირებულია დიდ ნავთობთან და გაზთან, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს ევროპის ინდუსტრია ალტერნატიული ენერგომატარებლებით.

სწორედ ამ უაღრესად რთულ სიტუაციაში დიდი გამჭრიახობა, მოქნილობა და თავშეკავება მართებთ ქართველ პოლიტიკოსებს, რათა რაც შეიძლება ნაკლები დანაკარგებით გამოვიდნენ უმძიმესი სიტუაციიდან.

რა თქმა უნდა, ჩვენს მიერ გაკეთებული ანალიზსა და პროგნოზებს უდაოდ აქვთ შეფარდებითი ხასიათი, რადგან სამყარო რთული და მრავალფეროვანია და შეიძლება განვითარდეს ისეთი მოვლენები, რომელიც უკუაგდება ყველა პროგნოზს.

და ბოლოს დასკვნის სახით, აუცილებლად უნდა შევნიშნოთ, რომ პოლიტიკა და პოლიტიკური პროგნოზი განუყრელნი არიან. ყველაზე ეფექტურია ის პოლიტიკა, რომელიც სწორად აფასებს ან-მეც, გონივრულად იყენებს წარსულის გამოცდილებას, ითვალისწინებს, თავისი ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ შესაძლებლობებს, წინასწარ ჭკრეტს მიღებული გადაწყვეტილებების შესაძლო შედეგებს.

ვფიქრობთ, ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით უნდა წარმართოს თავის პოლიტიკური ცხოვრება საქართველომ, რომელიც უაღრესად მრავალფეროვანი და მეცნიერული ანალიზისათვის მეტად საინტერესო ისტორიული განვითარების ხანას განიცდის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მამუკელაშვილი ელ., ახალმოსულიშვილი თ., პოლიტოლოგია, თბილისი 2010.
2. ერონსკი ს., ასტროლოგია: ცრურწმენა თუ მეცნიერება? მოსკოვი 1991 წ.
3. მარქსი კ., ენგელსი ფრ., თხზ. ტ. 21. მოსკოვი, 1956 წ.
4. მარჩენკო მ., (რედ) პოლიტოლოგია, მოსკოვი, 1999 წ.
5. მარჩენკო მ., (რედ) დასახელებული ნაშრომი, მოსკოვი, 1999 წ.

Teimuraz Akhalmosulishvili

Politics and Political Forecasting

The political situation and determine the political fate foresee of groups, classes and the whole society is accompanied mankind throughout its political history. The needs particular layout in the volatile political forecasting, Transition Periods when disturbed, falling apart, falling down the old life in order and start with a new, more acceptable to search. Dictates the necessity of leaving the chaos of pre-measured, to determine the future.

The paper gives a brief over view of the basic found at ions on which it is possible to predict this or that political event. The most effective policy that properly evaluates the present, wisely use spas experience, provides his country socio-political and economic opportunities, pre-determined decisions of possible.

1004 – ისტორიის მეცნიერებანი

მამო ზუბიტაშვილი

ვაჟა-ფშაველა სახალხო განათლების შესახებ

მე-19 საუკუნის 80-90-იან წლებში მეფის რუსეთის ხელისუფლების მიერ განათლების სფეროში შექმნილი დაბრკოლებები და ხალხის შეგნების დაბალი დონე ქართული ინტელიგენციისგან მოითხოვდა ფართო პროპაგანდისტულ მუშაობას სწავლა-განათლების დარგში. „მხოლოდ განათლება იყო და არის წყარო ყოველგვარი ხალხის ბედნიერებისა და კეთილდღეობისა...“ - წერდა აკაკი წერეთელი - ყოველი ბედნიერება ხალხისა არის დამოკიდებული მის გონებით მდგომარეობაზე... გაუნათლებლად შეუძლებელია მისი ცხოვრების გაუმჯობესება, განვითარება და ერთი სიტყვით, მისი წინსვლა, ანუ პროგრესი...“ (ა.წერეთელი, თხზ. ტ. 3. თბ. 1960წ. გვ.156-158). სწავლა-განათლების შესახებ ი. ჭავჭავაძე აღნიშნავდა: „ცოდნა სწავლა-განათლება დღევანდელ კაცისათვის არსებითი პურია. უამათოდ ადამიანი დღეს ყველაფერს მოკლებულია, ადამიანობასაც, სარჩო-საბადებელსაც, ღონესაც და შეძლებასაც. დღეს უცოდნელად, უსწავლელად კაცი ერთ ნაბიჯსაც ვერ გადადგამს ცხოვრების მოედანზედ უმარცხოდ და უძლეველად. ცხოვრების მოედნიდან ბურთი დღს მარტო მცოდნეს გააქვს, მარტო მცოდნეს აქვს საკმაო და საპატიო კერძი წუთისოფლის სუფრაზედ...“ იქვე დასძენს ი. ჭავჭავაძე - „უმეცრობა - აი უმთავრესი სენი, რომელიც ჩვენ ძვალ-რბილში გაგვჯდომია, შეუბრალებლად ჰრღნის სიცოცხლეს... ჩვენს ცხოვრებაში ისე ფეხს ვერ გადადგამთ, რომ უმეცრების კვალს ზედ წააწყდეთ, რომ უმეცრების მწარე ნაყოფმა თავისი გემო არ გაგაღებინოთ...“ (ი. ჭავჭავაძე. თხზ. ტ. 4. თბ. 1955წ. გვ. 338).

განათლების, მეცნიერული ცოდნის დაუფლებას დიდ ეროვნულ საქმედ მიიჩნევდა ქართველი მოწინავე ინტელიგენცია. ამიტომ ქართველი ერის მოწინავე თავკაცები ენერგიულად იბრძოდნენ, რომ ხალხში განათლება შეეტანათ. ამ საქმისათვის ერთ-ერთი თავდადებული მებრძოლი ვაჟა-ფშაველა იყო. მან 1882 წელს წარმატებით დაამთავრა გორის საოსტატო (სამასწავლებლო) სემინარია. ამავე წელს პირველი ივლისიდან მუშაობას იწყებს თიანეთის მაზრის სოფელ ტოლათ სოფელში (ერწოში) მასწავლებლად. ეს ერთწლიანი სკოლა ამტნის ხევის სკოლად იწოდებოდა. ახალგაზრდა ვაჟა ამ მხარეს მოეწვლინა არა მარტო როგორც პედაგოგი და აღმზრდელი, არამედ როგორც განათლებული კაცი, რომელსაც შეეძლო გაჭირვებული ხალხის დახმარება. იგი ყოველგვარი გასამრჯელოს გარეშე უწერდა განცხადებებს, თუ საჩივრებს ადგილობრივ მცხოვრებლებს. მათ არავის აჩაგვრინებდა. ვაჟა-ფშაველას კარგად ესმოდა, რომ გაჭირვების მიზეზი ძირითადად იყო ხალხის გაუნათლებლობა. იგი აღნიშნავდა „ჩვენ ხომ ყველაზე მეტად განათლება გვჭირდება. ისიც კარგად იცოდა, თუ ვის უნდა შეეტანა „ბნელ მასებში“ განათლება. „მასწავლებლის ბედზედა მრავალჯერ დამიკვნესნიაო...“ . მისი აზრით მასწავლებელთა ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ „ბნელ მასებში“, განათლება შეიტანონ და უკეთესი ცხოვრებისათვის მოამზადონ, განუვითარონ მათ არა მარტო გონება, არამედ შეგნება. მიიყვანონ ისინი იმის გაგებამდე, თუ რა არის სასარგებლო და რა არის საზიანო, გააგებინონ ცხოვრების საჭიროებანი, მაგრამ ყველაზე უმთავრესია, რომ მათ ახალგაზრდა თაობაში აღზარდონ საზოგადოებრივი გრძნობა, საზოგადოებრივი მორალი.

როგორც ვიცით, მე-19 საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოში დიდი მუშაობა გაიშალა ხალხში განათლების შესატანად, ახალი სკოლების გასახსნელად. მაგრამ ამ დიდ საქმის ბოლომდე მიყვანას ბევრი რამ უშლიდა ხელს. ვაჟა-ფშაველა განსაკუთრებით დიდ პროპაგანდას ეწეოდა მოძრავი სკოლების გახსნისათვის. მან წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობას გაუგზავნა წერილი, სადაც აყენებდა წინადადებას სოფლად და მთიან ადგილებში მოძრავი სკოლების გახსნის შესახებ, რომელიც უფრო პრაქტიკული და ეკონომიკური იქნებოდა. მოძრავი სკოლების არსი მდგომარეობდა იმაში, რომ „ორ-სამ მცირე დასახლებულ სოფლებში იქმნებოდა ერთი მოძრავი სკოლა. მასწავლებელი ჯერ ერთ სოფელში მუშაობდა 3-4 კვირას. შემდეგ კი რიგ-რიგობით ამდენივე დროს მეორე-მესამე სკოლაში. მერე ისევ ბრუნდებოდა პირველში და ასე შემდეგ. დანარჩენ ორ სკოლაში მასწავლებლის არყოფნის დროს მოსწავლეებს დამოუკიდებელი სამუშაო ეძლეოდათ და მათ მუშაობას თვალყურს ადევნებდა მასწავლებლის მიერ გამოყოფილი პირი სოფლის მცხოვრებთაგან, უფრო მეტ შემთხვევაში სოფლილს მამასახლისი, ან სხვა მოხელე...“ (ვ. გაგუა, სახალხო განათლება მე-19

საუკუნის რეფორმის შემდგომ საქართველოში. თბ. 1974წ. გვ. 66.) მოძრავი სკოლების მუშაობის შინაარსი ვაჟა-ფშაველას ასე ჰქონდა წარმოდგენილი: „მასწავლებელი ამოირჩევს რვა დიდ სოფელს, რომლებსაც გარშემო წერილი სოფლები ახვევია. თითო სოფელში მასწავლებელს სამოცზე ნაკლები ქალი და ვაჟი არ ეყოლება და ამით გაუნაწილებს ერთი წლის დროს ამ შრომის წლის თავზე, თუ ივარგა მასწავლებელმა ეყოლება მას „ანბანის“ მცოდნე ოთხასზე მეტი მონაფე, სხვა რომელი სკოლა შეძლებს ამას ერთი მასწავლებლის მეოხებით.“ (ვაჟა-ფშაველა. ტ. 10. თბ. 1964. გვ. 172). ვაჟა-ფშაველას ბევრი პედაგოგი გამოეხმაურა სოფლებში მოძრავი სკოლების დაარსების აუცილებლობის შესახებ. 1886 წელს „ივერიაში“ გამოქვეყნდა პეტრე უმიკაშვილის და რაჟდენ ჯაჯანაშვილის სარედაქციო წერილები მოძრავი სკოლების გახსნის შესახებ. რ. ჯაჯანაშვილი წერს: „მინდა ამ სკოლების გახსნის სურვილი გავრცელდეს ჩვენს საზოგადოებაში, იქნება ეს იდეა შეესაბამოს ჩვენ ცხოვრებას და ამგვარი სკოლების დამართვამ ჩვენში ცოტათი არის წინ წასწიოს სწავლა-განათლების საქმე, იქნება ეს სკოლები ჩვენში შეიქმნენ გამავრცელებელი ცოდნისა და მით ამოგვიყვანონ იმ ღრმა უფსკრულიდან, რომელშიც ეხლა ჩვენ ვართ ჩაცვივნულნი.“ ხოლო პეტრე უმიკაშვილი წერდა: „წერაკითხვას ვაფასებთ როგორც პირველ ნაბიჯს განათლებისას და ამიტომ რადგანაც ჯერ-ჯერობით არც ნივთიერი და არც სულიერი დონე არ მოიპოვება მეტის მოხერხებით სწავლის გავრცელების სათვის ჩვენ სოფლებში მოძრავი სკოლა უნდა შეიქმნას საფუძვლად მომავლის დროის უკეთეს მოწყობილობის სწავლა-განათლებისა... ეს ნაბიჯი იქნება ჭეშმარიტად მკვიდრი ნაბიჯი სამუდამო სკოლების გამოყოფისათვის. დრო იმუშვებს, ხალხი ნივთიერად რამდენადმე წინ წაიწევს, წიგნის მცოდნე დედ-მამებს უმეტესად ეცოდინებათ სწავლის ფასი და თავისი შვილებისათვის უმეტეს მარჯვე სწავლებას მოისურვებენ.“ (ვ. გაგუა - სახალხო განათლება მე-19 საუკუნის რეფორმის შესახებ საქართველოში. თბ. 1974წ. გვ. 68-69).

ვაჟა-ფშაველა დიდ ყურადღებას უთმობდა პირველ დაწყებით სკოლას „პირველი დაწყებითი სწავლა საძირკველია, რომელზედაც ფუძნდება შემდეგი სწავლა-განათლებაო. მართლაც თუ საძირკველი არ ვარგა, შენობა რა გინდ კარგი, კოხტა დადგი, ზიზილ-პიპილოებით მორთე, მდიდრულად მოაწყვე, სიმკვიდრეს ვერ მოუმატებ, შრომა ტყუილად ჩაგივლის, შენობა დაიფუშება და იმასაც დაჰფუშავს რაც შიგ შეიტანე. პირველ დაწყებითი სკოლა უნდა აძლევდეს ახალ თაობას ისეთს აღზრდას, შეძენილს ცოდნას ისეთს ფერსა კიდებდეს, ისეთს გრძნობას უღვიძებდეს, რომ შემდეგ თვით მოსწავლემ საშუალო და მაღალ სასწავლებელში ეს ცოდნა აზრად ქცეული ხელში დრომად დაიჭიროს,“ (ვ.ფშაველა თხზ. 1979წ. გვ. 192.).

ვაჟა-ფშაველა სწორად აყენებდა საკითხს ოჯახსა და სკოლის ურთიერთობის შესახებ. „პირველი აღზრდა ოჯახიდან იწყება, იმას სკოლაზე მეტი მნიშვნელობა აქვს. იგი სთესავს თესლს ყმანვილის გულში, ხოლო სკოლა ჰფარცხავს, ჰმარგლის, ჰგვის, ლენავს, ანიავენს ამოსულ თესლს“. (ვ.ფშაველა. თხზ. 1979წ. გვ.193). იგი ოჯახში ბავშვის აღზრდაში დიდ როლს დედას აკისრებს: „შვილების პირველი დაწყებითი აღზრდა, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, დედის ხელშია. დედაა გადამწყვეტილი შვილების ბედ-იღბლისა, შვილის მომავალი უსათუოდ იმაზეა დამოკიდებული, თუ დედა რა შთაბეჭდილებით ასაზრდოვა შვილის ნორჩი, მაგრამ ღრმად აღბეჭდილი გული და გონება. ამიტომ საჭიროა ყოველი დედა იყოს განათლებული, განვითარებული, რათა შინ ოჯახში და გარეთ საზოგადოებაში თესდეს კეთილსა. დიად ესმოდეს დედაკაცს შვილი როგორ აღზარდოს“ (ვ.ფშაველა თხზ. ტ.9. თბ.1964წ. გვ.347.). მისი აზრით ხალხში პატრიოტული გრძნობის გაღვიძებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ისევ და ისევ სწავლა-განათლებას. პოეტი იგონებდა: „ერთხელ მე და რამდენიმე ერისკაცი ტკბილის ქართულის პურის ჭამაზე ვისხედით. იმათ მთხოვეს, ნასწავლი კაცი ხარ, ერთი კარგი რამ გვითხარო! მეც იმ დროს ხალხური ლექსი მომაგონდა (ლექსი თამარ მეფეს ეხებოდა), ამ ლექსის თქმის დროს ყველას თვალები მოუცრემლიანდა. ზოგმა ქვითინი დაიწყო. ეს დიდი ამბავია, მთელი მეცნიერებაა. ამ გარემოებამ დამაფიქრა და ბევრი რამ მომაგონა. თუ მართლა ხალხი უმეცარია, უბირია, უგუნურია, რად სტირის იმაზე, რაც იმის თვალთვან დიდის მანძილით არის განმორებული და რაც წარსულის დროის წყვილია შთანთქავს?“ (ვ.ფშაველა. თხზ. თბ. 1979წ. გვ. 201). მისი აზრით სწავლა იგივე ხმალია, იარაღია, „სწავლა ხომ ცხოვრების ხმალია და როგორც მეომარი არ ვარგა უიარალოდ, ისე უსწავლოდ კაცი, რომელიც მუდამ თან სდევს მცოდნესა. მაგრამ უბედურება ისაა, რომ ჩვენს ხალხს ჯიბე აღარ დასდევს თან. სხვა მიზეზებთან ერთად ესეც ბარაქიანი მიზეზია... ძველ დროში რაც უფრო გასაჭირი დრო ედგა საქართველოს და ქართველებსაც ცალ ხელში ხმალი ეჭირათ და მეორეში - გუთანნი. მაშინ იცლიდნენ სწავლისთვის, მაშინ ენაფებოდნენ სწავლას, მაშინ არა სძულდათ ნათელი და ეხლა რალა ღვთის წყრომა ჩვენს თავს“ (ვ. ფშაველა. თხზ. თბ. 1979წ. გვ.201-202). ვაჟა-ფშაველა ყოველთვის ქება-დიდებათ იხსენიებდა „თამარის დროს“. იგი

აღნიშნავდა „თამარის დროს ქართველთ მხედრებისაგან გაჟღეტილ მტრის სისხლის ტბა კი არ იყო მარტო, არამედ სკოლაც... სკოლა კაი სკოლა, კარგის ნიადაგზე დაყენებული, რომ უმეცარი ყოფილიყო თამარის დრო, ხომ არც ისეთი ძლიერი იქნებოდა მაშინ საქართველო. უმეცრობა და ძლიერება ერთად ვერ მოთავსდებიან, როგორც ცეცხლი და წყალი, ერთმანეთში არეული... თუ განათლებულნი არ იყვნენ მაშინდელი ქართველები, არც ისე გაირჯებოდნენ თავის სამოშობლოს მიწა-წყლის გულისათვის, როგორც გაისარჯნენ. სწავლა ხომ ჭკუაა, მაგრამ იმავე დროს მამაცობაც, ვაჟკაცობაც (ვ. ფშაველა. თხზ. თბ. 1979. გვ.202-203). ვაჟა ფშაველას საჭიროდ მიაჩნია, რომ სწავლების დროს ძალდატანება აუცილებელია, „თუ დასავლეთ ევროპაში სავალდებულოა შვილების აღზრდა ჩვენ ვინ ვართ, ჩვენ უფრო არ გვჭირდება? პრინციპულად რაც უნდა ცუდი იყოს ძალდატანება, ამისთანაა საქმეში, მერე ხევესურეთში აუცილებლად გამოსადეგი ღონეა“ (ვ.ფშაველა. ტ. 10, თბ.1964. გვ.68).

ამრიგად, ვაჟა-ფშაველა თავის პუბლიცისტურ ნაწერებში ხალხისათვის ყველა საჭირო საკითხი დასმული და განხილული აქვს საკმაოდ ნათლად და სიღრმისეულად. ვაჟა-ფშაველა როდესაც ამ წერილებს წერდა, განსაკუთრებით სახალხო განათლებაზე და პედაგოგიკაზე მისი ძირითადი მიზანი იყო ქართველი ახალგაზრდობისთვის შეეგონებინა სწავლის აუცილებლობა და ცდილობდა მეტი ცოდნა მიეცა, რომ შემდგომში პირად ცხოვრებაში და ქვეყნის მიმავლისათვის გამოეყენებინათ.

ლიტერატურა:

1. ვაჟა-ფშაველა ტ. 10. თბ. 1964;
2. ვაჟა-ფშაველა ტ. 9. თბ. 1964;
3. ვაჟა-ფშაველა. თხზ. თბ. 1979;
4. ი. ჭავჭავაძე. თხზ. ტ. 6. თბ.1955;
5. ა. წერეთელი. თხზ. ტ. 12. თბ.1960;
6. ვ. გაგუა - სახალხო განათლება მე-19 საუკუნის რეფორმის შემდგომ საქართველოში. თბ. 1974წ.

Masho Zubitashvili

Vazha-Pshavela about Public Education

Summary

Education, scientific knowledge was considered a matter of great national mastering the advanced intelligentsia. Therefore, the nation's leading chief tainsfought vigorously to educate people in confusion. Vaja-Phshavela was in this case- one dedicated fighters.

In 19th century - of the great works have people in Georgia inclusion in education ,to open the new schools. But this big to carry a lot of things disturbed .Vaja - especialy moving in the Propagation of the opening of schools . He Writing - Literacy in society , which would be more practical and economical . Vaja - Phshavela paid much attention to the first primary school .Vaja - Phshavela properly raising the issue for family and school relations.

Vaja - Phshavela his journalistic writings of the people all the issues raised and have a quite clearly and in depth. Vaja when he wrote these letters , especially public education and teachers , the principal objective was to study the importance of the youth educated and sought more knowledge has been given to the use of private life and the future.

1004 – ისტორიის მეცნიერებანი

მაშო ზუბიტაშვილი

ნაპრესის ეპარქია და დოსითეოზ ჩარქაუიშვილი (ნაპრესელი)

ნეკრესი კახეთის უძველესი სამონასტრო ცენტრია ყვარელთან, სოფელ შილდის მახლობლად. იგი კავკასიონის ქედის განშტოებაზე, ტყით დაფარულ მთის ფერდობზეა განლაგებული ძველი წყაროების მიხედვით ნეკრესი ქალაქს წარმოადგენდა, რომელიც ჯერ კიდევ ქრისტიანობის წინარე ხანაში არსებობდა ლეონტი მროველის ცნობით ქალაქი დააარსა მეფე ფარნაჯომ. ვახუშტი ბატონიშვილის ქრონოლოგიის მიხედვით ფარნაჯო მეფობდა ჩვ.წ.ალ-მდე 112-93წწ (ვ. ბატონიშვილი - გვ.545).

ამჟამად ნეკრესის სახელწოდება მხოლოდ მთაზე განლაგებულ მონასტერს შემორჩა, ქალაქმა კი არსებობა მრავალი საუკუნის წინ შეწყვიტა. ნეკრესში პირველი სამლოცველოს აგება დაკავშირებულია საქართველოში ქრისტიანობის მიღებისა და მისი სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების პირველივე წლებთან. ვახუშტი ბატონიშვილი გვამცნობს, რომ ტაძარი ააგო მირიან მეფის შვილიშვილმა თრდატმა „შემდგომად მეფემან თრდატ აღაშენა ეკლესია დიდშენი, გუმბათიანი...“ (ვ. ბატონიშვილი - გვ.545). ნეკრესის ეს უძველესი ეკლესია წარმოადგენს ერთ-ერთ პირველ ქრისტიანულ სამლოცველოს საქართველოში, ჩვენამდე მოღწეულ ეკლესიათა შორის. VI საუკუნეში ნეკრესის მონასტერში დამკვიდრდა წმ. აბიბოსი. იგი ერთი იმ „ასურელ მამათაგანია“, რომლებიც VI საუკუნის შუა წლებში ჩამოვიდნენ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებისა და დამკვიდრების მიზნით. აბიბოსი სირიიდან მოყვა იოანე ზედაზნელს. ერთხანს ერთად მოღვაწეობდნენ ზედაზნეზე, ხოლო შემდეგ ნეკრესის ეპარქია ჩაიბარა.

აბიბოსის მღვდელთმთავრობა საქართველოსათვის ძალიან მძიმე პერიოდს დაემთხვა. ქართლში დამკვიდრებული სპარსელები ყველა ღონეს ხმარობდნენ მაზდეანობის დასაწერად, რის წინააღმდეგაც მკაცრად გაილაშქრა აბიბოსმა. მან სპარსელთა ღმერთი - ცეცხლი შეურაცხყო: „დაასხა მცირეწყალი ხენეში და დაშრიტა.“ მღვდელთმთავრის ასეთმა მოქცევამ განარისხა სპარსელები. მათ შეიპყრეს აბიბოსი და მიჰგვარეს მარზპანს. მაგრამ იგი არც მას შუშინდა, რისთვისაც „ქვით განტვენეს, მოკლეს და განათრიეს გარეშე ქალაქსა“ (ლ. მენაბდე - გვ.321-322). ნეკრესელი მღვდელთმთავრის ასეთმა შეუპოვრობამ და თავგანწირვამ გარკვეული როლი შეასრულა ეპარქიის გაძლიერებისა და სამწყსოს გაზრდის საქმეში. გარდა ამისა, აბიბოს ნეკრესელის დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ მან დიდი წვლილი შეიტანა მთიანეთის მოსახლეობის ქრისტიანებად მოქცევის საქმეში.

ნეკრესის მონასტერი საუკუნეების განმავლობაში წარმოადგენდა კახეთის მნიშვნელოვან სასულიერო-საგანმანათლებლო კერას. აქ ნაყოფიერ მოღვაწეობას ეწეოდნენ ნეკრესელი მღვდელთმთავრები საუკუნეების განმავლობაში ეპარქიის გაუქმებამდე. ნეკრესის ეპარქია 1811 წელს გაუქმდა. აქ მოღვაწეობდნენ ცნობილი ღვთისმეტყველნი: ნიკოლოზ ნეკრესელი, იოანე ჯორჯაძე, დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი და ამბროსი ნეკრესელი (მიქაძე) და სხვანი. ისინი აქ სამწყსოს საკეთილდღეოდ იღვწოდნენ და საგანმანათლებლო მუშაობას ეწეოდნენ, წერდნენ და თარგმნიდნენ წიგნებს. ნეკრესის მონასტერთან დაკავშირებულია შემდეგი ლეგენდა: თურმე როცა მტერი შემოსევია მონასტერს, აქ თავს აფარებდა სოფლის მოსახლეობა და მათთან ერთად შინაური პირუტყვი, მათ შორის ღორიც. როცა მტერი ტაძრის კარს მოადგა, მისი მოგერიება ძალიან გაჭირდა. ქართველებმა ეშმაკურ ხერხს მიმართეს: მშვიერი ღორები მიუსიეს ლეკებს, მომხდურნი მაჰმადიანები იყვნენ და ღორის დანახვამ ძლიერ დააბნია. მტერი უკუიქცა. სწორედ ამას უკავშირდება ის ფაქტი რომ, ნეკრესის მონასტერი ერთადერთი სალოცავია, სადაც საღვთოდ სწირავენ ღორს.

აი რას გადმოგვცემს ამის შესახებ იოსელიანი: „და უმატა მეფის ძემ თეიმურაზმა შემდეგი: ქრისტიანობა არის სამკაული მეფეთა და მასზე დაფუძნებული მეფობა და განმგებლობა ქვეყნისა არის საჩინო რითაც იყო დიდი კარი მამისა ჩემისა ... დიდად ეხაროდა ქართველთა ერისა ჩვეულებას, ოდესაც აღდგომისა დღესა მიერთმეოდა ვერცხლისა სინზედ, მილოცვით დღესასწაულისა, სხვათაშორის საპასეოდ მომზადებულთა სანოვაგეთა, თავი ღორისა მოუხარშავი და მოსახარჩავად გამზადებული, კურთხეულმან ვასილ – ბრძანებდა მეფე გახსნა ჭამა ღორის ხორცისა, აკურთხა და განსწმინდა, რასაც მოსე მცნებითა თვისი[თ] უწოდებს ბილნად. თქმული ესე თუმცა არსად სწერია ბრძენთა და ქართველთა წერილებში, გარნა საზოგადოდ ზეპირ თქმულობით მიაწერენ დიდსა ვასილს. დიდმან

ვასილი შემოიღო ესე, რათა ჭამითა ღორის ხორცისა დააშოროს პურიტა ქრისტიანენი და რათა მოქცეულნი ქრისტიანედ და მიმალულნი ურიაობასა პურიანი ადვილად განირჩეოდნენ. ესრეთი არის სადმე განმარტებული დოსითეოს ნეკრესელისაგან“ (პ. იოსელიანი - გვ.176).

ამ დოკუმენტიდან ნათლად ჩანს „ჭამითა ღორის ხორცისა“ ... „განირჩეოდნენ“, ქართველები სხვა სარწმუნოების ხალხისაგან. ქართველმა ხალხმა გასაჭირში ნეკრესის მისადგომებთან მომხვედური მტრის წინააღმდეგ თავდაცვის მიზნით გამოიყენა ღორი და მტერს სძლია. ამ გამარჯვების შემდეგ ხალხი სიმბოლურად საუკუნეების განმავლობაში დღემდე ნეკრესს სწირავს ღორს, როგორც გადამრჩენს. „ესრეთი არის სადმე განმარტებული დოსითეოზ ნეკრესელისაგან“. ვინ იყო დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი (ნეკრესელი)?

დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი (ნეკრესელი) XVIII საუკუნის ქართველი მწერლობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მოღვაწეა. თანამედროვე კათალიკოსის ანტონ I-ის. იგი ნეკრესის ეპარქიის გამოჩენილი ადამიანი. „ესე დოსითეოს იყო გვარით ჩერქეზიშვილი, კახელი. კაცი ღვთისმეტყველი და ფილოსოფოსი“ ამას გვამცნობს პ. იოსელიანი. ამასვე აღნიშნავს იოანე ბატონიშვილი „კაცი მეცნიერი ღვთისმეტყველებისა მცოდნე“ (პ. იოსელიანი - გვ. 528). ბიოგრაფიული ცნობები მასზე საკმაოდ მწირია როდის ავიდა ნეკრესის კათედრაზე, ან როდის დატოვა იგი არ არის ცნობილი. მისი სახელი როგორც ნეკრესის კათედრის მპყრობელისა პირველად მოიხსენიება 1758 წელს, როდესაც მან აკურთხა ერეკლე მეორის მიერ თელავში გახსნილი ფილოსოფიურ საღვთისმეტყველო სკოლა ეს მას ერეკლე მეორის დასტურით გაუკეთებია. მიუხედავად საკმაო განათლებისა და მომზადებისა, თვითონაც ჩაირიცხა პირველ მსმენელთა შორის, რათა უფრო დახელოვნებულიყო მეცნიერებაში. ჩვენის აზრით უკვე საკმაოდ ცნობილი პიროვნება ყოფილა სემინარიის გახსნამდე. მას აკურთხებიან თელავის სასულიერო სემინარია. უნდა ვივარაუდოთ, რომ დაახლოებით 1770-1775 წწ შორის უნდა ასულიყო ნეკრესის კათედრაზე.

როგორც პ. იოსელიანი და იოანე ბატონიშვილი აღნიშნავენ, დოსითეოზი „კაცი იყო ღვთისმეტყველი და ფილოსოფოსი“ და ანტონ I-ის სალიტერატურო წრეებში ტრიალებდა და მას არ გაუჭირდებოდა ნეკრესის ეპარქიის გაძლოლოდა და მოკლე დროში ავტორიტეტი მოეპოვებინა, როგორც განსწავლულ კაცს. ამიტომ მიიქცია ერეკლე II-ის ყურადღება. ერეკლე II-ს სურდა კათალიკოსად ეკურთხებინა დოსითეოზი, მაგრამ ბატონიშვილის რჩევით გადაუფიქრებია. პ. იოსელიანი აღნიშნავს: „მეფე ირაკლის მეორესა უნებდა ებოძა მისთვის კათალიკოსობა შემდგომად ანტონისა პირველისა. გარნა არა ჰქმნა მეფის ძემან გიორგი და მიუბოძა შვილსა თვისსა ანტონის“ (ანტონ II მ.ზ.) (პ. იოსელიანი - გვ.176-177).

დოსითეოზი იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ მან საკუთარ ეპარქიაში დააარსა პირველი დაწყებითი სკოლა სამწყოსთვის. ამ დიდმა და მნიშვნელოვანმა წამოწყებამ დიდად გაახარა ერეკლე II, რომელიც დოსითეოს სწერდა: „მეტად სასიამოვნოდ დამირჩება თუ ბეჯითად იზრუნებთ სკოლისათვის,“ (ლ. მენაბდე - გვ. 323-324). დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი აქტიურად შრომობდა, ენერგიულად იღწვოდა ნეკრესის გაძლიერება-გამდიდრებისათვის. ამიტომ იმ პერიოდის სიგელ გუჯრებში სხვადასხვა საქმის გამო იხსენიება 1762 წ, 1784 წ, 1785 წ და უკანასკნელად 1789 წ. პ. იოსელიანის ცნობით „იგი იყო კოჭლი დაბადებით და გარდაიცვალა 1789 წელს“ (პ. იოსელიანი - გვ.177). ივ. ბატონიშვილის ცნობით „და ესრეთ მოხუცებულობისა ჟამსა დაასრულა ცხოვრება თვისი. მისი დახასიათებით დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი „ესე ვითარცა მონაზონებასა შინა, ეგრეთვე ერისკაცულთაცა შინა გამოცდილი იყო, რომელ ჟამსა მტრიანობისა და ომიანობისასა ყოველთვის იმხნობდის ერთა და კეთილისა რჩევითა თვისთა კარგად წარიმართვიდის საქმეთა“ (ქართული პროზა. ტ. VI.თბ. 1984. გვ. 528). 1788 წელს დოსითეოზ ჩერქეზიშვილის უსიამოვნება შეემთხვა მღვდლის თვითნებურად კურთხევისათვის. ის სასტიკად გაკიცხა ანტონ II-მ.

დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი, როგორც განათლებული, ღვთისმეტყველების მცოდნე დაახლოებული ყოფილა იმ პერიოდის ლიტერატურულ წრეთან, განსაკუთრებით დაახლოებული ყოფილა თელავის სკოლის სხოლაპედის რექტორს ფილიპე ყაითმაზაშვილთან. ლიტერატურული მუშაობა დოსითეოზმა ჯერ კიდევ თელავის სკოლაში ყოფნისას დაიწყო. მისი ლიტერატურული მუშაობა მიმართული იყო უმთავრესად სომხური და ქართული მწერლობის ურთიერთდაახლოებისკენ. ივანე ბატონიშვილი აღნიშნავს: „უნყოფა სომეხთა ენა კეთილად.“ იგი ცდილობდა გადმოეღო სომხეთიდან ისეთი ნიგნები, რაც ქართულ ენაზე არ მოიპოვებოდა და შეეცაო იმდროინდელი ქართული საეკლესიო ხარვეზები. დოსითეოზი და ფილიპე ერთად ეწეოდნენ ლიტერატურულ საქმიანობას. ფილიპე ყაითმაზაშვილი თარგმნიდა სომხურიდან, ხოლო დოსითეოზი მის თარგმანს ასწორებდა სტილისტურად. დოსითეოზი ძირითადად ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებებზე მუშაობდა. ფილიპე ყაით-

მაზაშვილისა და დოსითეოზ ჩერქეზიშვილის ერთობლივი მუშაობის ნაყოფია შემდეგი ქართული თარგმანები: დავით უძლეველის „ნიგნი საზღვართა“, მხითარ სევასტელის რიტორიკა „ახსნა პორფირისა“, შემოკლებითი ახსნა პერიარმენის ნიგნთა“ ან „მცირე ნაცვალსიტყვაობა“ და სხვა. აღნიშნული ნიგნები ითარგმნა 1758-1764 წლებში (კ. კეკელიძე – გვ.370).

დოსითეოზ ნეკრესელი ნაყოფიერად მუშაობდა პოეზიაშიც. ჩვენამდე მოღწეულია რამდენიმე საინტერესო ლექსი, კიდურ ნერილობა: „დოსითეოს ნეკრესელი“ (ვრცელი ლექსი, თავისებური წინასიტყვაობა, „შემოკლებითი ახსნის“ თარგმანისა, გადმოგვცემს ძეგლის ისტორიას და აღნიშნავს ერეკლეს კუთვრულ-საგანმანათლებლო საქმიანობას. ანბანთქებანი, სულხან-საბა ორბელიანის ქება, თავის ქება ჭაბუა ორბელიანის მაგიერ). მასვე დაუწერია ლექსი „შილდის ციხე“ (კ. კეკელიძე – გვ.371).

დოსითეოზი ხელნაწერთა გამრავლებაზეც ზრუნავდა. ის თვითონაც წერდა ახალ წუსხებს და სხვა პირებსაც ავალებდა ხელნაწერთა გადანუსხვას. მის აღზრდილს გერმანე ხუცეს-მონაზონს 1763 წელს გადაუწერია იოანე პეტრიწის თარგმანი პროკლე დიადოხოსის „კავშირისა“. გარდა ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებებისა, აღ. ხაზანაშვილის ცნობით სომხურიდან გადმოუღია აპოკროფები, სხვათა შორის „სიყრმე უფლისა“. მისივე ცნობით იგი ყოფილა ცნობილი, როგორც ნიჭიერი და მჭერმეტყველი მქადაგებელი და მოძღვარი თავისი სამწყსოსი (კ. კეკელიძე – გვ. 371-371).

თანამედროვენი დოსითეოზს დიდად აფასებდნენ და აქებდნენ. მასზე ლექსი დაუწერია დავით რექტორს. საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ 1783 წელს თელავის სემინარიის რექტორს უთქვამს „სიტყვა მადლობისა... ყოვლად სამღვდელოებისა ნეკრესის ეპისკოპოსის დოსითეოზ ჩერქეზიშვილისადმი.“

ამრიგად, ნეკრესის ეპარქია საუკუნეების განმავლობაში კულტურისა და განათლების კერას წარმოადგენდა, სადაც მოღვაწეობდნენ შესანიშნავი მამულიშვილები. მათ შორის გამოირჩევა დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი (ნეკრესელი), რომელმაც დიდი მუშაობა გასწია ნეკრესის ლიტერატურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობაში და დიდი წვლილი შეიტანა ქართულ-სომხურ ლიტერატურულ ურთიერთობაში.

ლიტერატურა:

1. ვ. ბატონიშვილი - ქართლის ცხოვრება. ტ.4. თბ. 1973.
2. პ. იოსელიანი - ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. თბ. 1978.
3. ქართული პროზა ტ. VI.ივ. ბატონიშვილი „კალმასობა„. თბ. 1984.
4. კ. კეკელიძე - ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. I. თბ. 1960.
5. ლ. მენაბდე - ძველი ქართული მწერლობის კერები. თბ. 1962.

Masho Zubitashvili

Eparchy of Nekresi and Dositeoz Cherkezishvili (Nekreseli)

Summary

Convent of the Sacred Nekresi centuries of Kakheti was the educational hub. Here was engage in fruitful, Bishop of the Diocese undo centuries before. Nekresi diocese was abolished in 1811. The works of famous theologians: Nicholas Nekreseli, John Jorjadze, Dositeoz Cherkezishvili and Ambrose Nekreseli (Miqadze) and others. Who are engaged in educational work, and strived for the welfare of the flock, wrote and translated books.

Dositeoz Cherkezishvili (Nekreseli) XVIII century literature- was one important figure. Catholicos AntonI - it is modern. It Nekresi prominent people of the diocese. Literary work Dositeoz is started in Telavi school.

His literary work was directed primarily toward rapprochement between the Armenian and Georgian literature. Dositeoz mainly worked on the philosophical writings . Productively work poetry and manuscripts multiply cared about . He himself wrote the new list of manuscripts and instructing selected the other persons. He has worked hard in literary ofNekresi - and a great contribution to the educational activities of the Georgian - Armenian relations.

1004 – ისტორიის მეცნიერება

ალექსანდრე მოსიაშვილი

სიღნაღის მაზრის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა

I მსოფლიო ომის პერიოდში ქართული პრესის მიხედვით პირველი მსოფლიო ომის (1914-1918წ.წ.) პერიოდში, სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა სიღნაღის მაზრაში (კახეთის რეგიონი), ისევე როგორც სრულიად საქართველოში, საკმაოდ გაუარესდა. მაგრამ, ამავე დროს გარკვეული მნიშვნელოვანი წამოწყებებიც ხორციელდებოდა. ყოველივე ამას ოპერატიულად ასახავდა იმდროინდელი ქართული პრესა.

1914 წლის 1 იანვარს „სახალხო გაზეთი“ იუწყებოდა: „გამომცხვარი პურის ნიხრი სიღნაღში: 1-ლი ხარისხისა გირვანქა ღირს – 5 კაპ, მე-2 ხარისხისა რუსულ-ადგილობრივ ფქვილისა – 3 1/2, ხოლო ადგილობრივი ფქვილისა – 3კ. („სახალხო გაზეთი“, 1914, 11).

საინტერესოა, რა ხდებოდა ამ დროს სიღნაღის ქალაქის თვითმმართველობაში: ომის გამოცხადებისთანავე სიღნაღის ქალაქის თვითმმართველობას აუარჩევია „ხმოსნებისაგან“ შემდგარი კომისია, რომელსაც დავალებული ჰქონია დაენესებინა ნიხრი პირველ აუცილებელ საწვავზე სიღნაღში და მიღებული ყიფილიყო ამ კომისიისგან ყოველივე ზომები, რათა საწვავზე ხელოვნურად არ გაეძვირებინათ: „ოთხი თვეა მუშაობს ეს კომისია შეძლებისდაგვარად და დარწმუნდა, რომ კომისიას არ შეუძლიან ბაზარი მოაწესრიგოს. თუ თვით მცხოვრებნი არ დაეხმარებიან ამ კომისიას. მოქალაქენი ხშირად თვითვე არღვევენ დადებულ ნიხრს და ამავე დროს კომისიის წევრებს უსაყვედურებენ.

ამ დღეებში სიღნაღში გამოილია ნავთი. კომისიამ დათვალა ნავთის საწყობები, მაგრამ ნავთი ვერსად ვერ აღმოაჩინა. მიუხედავად ამისა, ბევრი გვისაყვედურებს, რომ ნავთი ფარულად გირვანქა 10 კაპ იყიდებოდა.

კომისია მიჰმართავს მცხოვრებთ, თვალი დაიჭირონ და ყოველ შემთხვევაში შეატყობინონ კომისიის ერთ-ერთ წევრს მაინც“ („სახალხო ფურცელი“, 1914, 3).

მოტანილი ცნობები ცხადყოფს რეგიონში არსებულ რთულ მდგომარეობას ეკონომიკური თვალსაზრისით, მაგრამ როგორც ჩანს, არც ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლები ყოფილან უმოქმედოდ. განსაკუთრებით საგულისხმოა, რომ ამ საერთო გაჭირვების ფონზე ისინი ცდილობენ საბოტაჟის თავიდან აცილებას.

ახლა ვნახოთ რა მდგომარეობაა გურჯაანში (სიღნაღის მაზრა): „ისევე სიძვირეა როგორც ყველა სოფელში, ყველაფერს ფასი ემატება. ბლომად ღვინო გასაყიდი დარჩა, სირაჯები არ მოდიან, რუსეთში ღვინის გაყიდვის ნება არ მიუციათ. ღვინის ფასი დაინია. ვისაც შეძლება აქვს, არ ჰყიდია ღვინოს, იმედი აქვთ, ფასი აიწევსო. ვისაც უჭირს, რა ჰქნან? რა ძალაა, უნდა გაყიდოს იაფად. ვენახებში გაცხარებული მუშაობაა, მუშა-ხელი ძალიან ცოტაობს. შაბიამან-გოგირდის საქმე ძალიან ცუდად არის. ამბობენ გოგირდის შოვნა არ არისო, ვერ აიძებნეს საამხანაგო კასსა, შაბიამანი ძალიან ცოტა მოუვიდათ, კიდევ ელიან, გოგირდი სულაც არ მოსდით. ეხლა-ღა დაფაცურდნენ, მაგრამ გვიანაა, კარგი ყოჩაღობა უნდა, თუ იშოვნეს და საწყალი გლეხები გადაარჩინეს უბედურებას: შარშანაც შაბიამან-გოგირდის სიძვირემ და უმოვნელობამ გააფუჭა ვენახები მთელ კახეთში და წელსაც თუ ასე მოხდა, ძალიან გაუჭირდებათ გლეხებს. წრეულს ნახნავი არსად არის, გურჯაანში მეთაფი არ დახნულა, რაც შარშან იყო. ვისაც შეძლება ჰქონდა, იმათ დახნეს, ღვინის იმედი ჰქონდათ, ღვინოც არ ეყიდებათ. ასე რომ წრეულ პური თუ არ შემოვიდა რუსეთიდან, აქაც სიმშილობა იქნება, სხვა ახლო-მახლო სოფლებში არ უთესიათ“ („სახალხო ფურცელი“, 1916, 3).

მართლაც დიდი ეკონომიკური კრიზისის წინაშე დამდგარა მაშინდელი საქართველო. კახეთი „საქართველოს ბელელად“ იწოდებოდა იმთავითვე და როდესაც კახეთის გაჭირვებაზე საუბარი უკვე გასაგები ხდება რა მდგომარეობაში იქნებოდა მთლიანად ქვეყანა. მაგრამ აქ, საგულისხმოა ერთი გარემოება, „პური თუ არ შემოვიდა რუსეთიდან აქაც სიმშილობა იქნება.“ – იტყობინება გაზეთი და ჩვენთვის ნათელი ხდება არსებული იმედის შესახებ. საქართველო იმ პერიოდში რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში იმყოფებოდა და უმწეო მდგომარეობაში ჩავარდნილი გლეხობა ბოლო იმედს დამპყრობელ ხელისუფლებაზე ამყარებდა. მით უმეტეს, რომ საქმე ეხება საარსებოდ მნიშვნელოვან პროდუქტს.

სიღნაღის მაზრის მძიმე მდგომარეობა ჩანს სოფ. კაჭრეთის მაგალითზეც. მაშინდელი ქართული პრესის ფურცლებზე მრავალი საგულისხმო წერილია გამოქვეყნებული, რაც გვაძლევს საშუალებას რეალურ ფერებში დავინახოთ საერთო გაჭირვების ფონი: „სდუმს სოფელი... კვნესის ცხოვრება, გაითიშა მეურნეობა და თანამედროვე სისხლის ხანამ, ომის გრიგალმა ყველაფერს სამეურნეო დარგს მოუშუშა სიცოცხლე და სოფელს სიკვდილის ფერი ადევს. იმედი სულ იმედი, იმედი, და როდის გამოიდარებს ვინ

იცის?!.... ჯერ სულ ტირილია და როს შეგვიშრება ცრემლი თვალზედ ვინ იცის?!....

ბუნებაზე რომ გვილაპტავა?!..

შემოდგომიდანვე დაწყებულმა სიმშრალემ საცოდავ ომის გრიგალს მონარჩუნებულ პატარა მუშა ხელისგან ცოტაოდენი საახალ-პურე ნახნავ-ნათესშიც შიგ ამოგვიხმო, ამ ბოლო დროს პატარა ავ-დრები იყო, გვეგონა გამოაკეთებდა, მაგრამ იმედი გავიცრუვდა, და ავი და კარგი კი გადასწყვიტა: ზოგს არაუშავსარა, ზოგი კი უნდა ხელმეორედ მოიხნას. ასე, ჯერ ისევ წყვდიადს ვგრძნობთ ჩვენთვის შუქი არსაიდან მოსჩანს და დიდი განსაცდელი სიმშოილი მოგველის. არანაკლებს გვამნარებს კიდევ გოგირდ-შაბიამნის უქონლობა ვენახებისათვის“ („სახალხო ფურცელი“, 1916,4).

ჩვენს მიერ წარმოდგენილი პუბლიკაცია კიდევ ერთი ნათელი დადასტურებაა არსებული დუხჭირი მდგომარეობის. გლამის სასონარკვეთილებამდე მისული მოსახლეობა ხმამაღლა გამოხატავს ნუხილს არა მხოლოდ მთავრობის არაეფექტურ ქმედებებზე, რაც თუნდაც შაბიამან-გოგირდის დაგვიანებით შემოტანამ გამოიწვია, არამედ ბუნებაზეც, რომელსაც გვალვის გამო არანაკლები ზიანი მიუყენებია მათთვის.

ზემოხსენებულმა გაჭირვებამ სხვა დამატებითი სირთულეებიც შექმნა. მეტად შემამფოთებელ სურათს ქმნიდა მაშინდელი კრიმინალური ქრონიკა. ასე მაგალითად: ქაზიყში სხვა ათასგვარ გაჭირვებასთან ერთად ყაჩაღობაც გავრცელებულა. დღე ან ღამე ის არ გავიდოდა, რომ „ავაზაკებს“ არავინ გაეძარცვათ ან სახლი არ აენიოკებინათ ვისმესთვის. „ამბობენ ყაჩაღები გამოქცეული ჯარისკაცები არიანო“ („სახალხო ფურცელი“, 1916,2).

ძნელია, როდესაც იძულების წესით საომრად მიჰყავთ მთავარი მწარმოებელი მასა. მითუმეტეს, იმ ომში, სადაც საქართველო როგორც დამოუკიდებელი ქვეყანა არ მონაწილეობდა, მაგრამ არსებულ მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას კიდევ უფრო ამძიმებდა მომრავლებული კრიმინალიც, მართლაც, არ არის გამორიცხული, რომ კრიმინალის ჩამდენები ე.წ. დეზერტირები ყოფილიყვნენ. ჯერ ხომ ძნელი წარმოსადგენია შენი საკუთარი სურვილის საწინააღმდეგოდ სხვის ომში მონაწილეობა და ახლა იქიდან დაბრუნებულები, რასაკვირველია, საზოგადოებაში აშკარად გამოჩენას მოერიდებოდნენ. ისედაც არსებულ საერთო გაჭირვების ფონზე თავის გადარჩენის მიზნით რომ შიმშილით არ დახოცილიყვნენ არ არის გამორიცხული რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ასეთი გზისთვისაც მიემართა. ცხადია, შასაბამისი სამართალდამცავი ორგანოები შეეცდებოდნენ გარკვეული ღონიძიებების გატარებას, მაგრამ მათი ქმედება ვერ იქნებოდა სათანადოდ ეფექტური, რისი მიზეზიც ისევ და ისევ არსებული გაჭირვება იყო.

აქვე გვინდა შევეხოთ კურორტ „ახტალის“ მაშინდელ მდგომარეობას:

... „სამკურნალო ტალახ „ახტალაზედ“ 300-მდე ავადმყოფია. თვით ახტალა 80-მდე მონაწილეს ეკუთვნის და ერთმანეთში დავა ჯერაც არ მოუთავებიათ, ამიტომ ახტალა სრულებით მოუნწყობელია. ბანაობისას ართმევენ თითოს 20კ.გასაბანი-10კ. ჩვენ არ გვესმის, რაში ან ვინ იღებს ამ 20კაპ.

შარშანაც იღებდნენ.რა იქნა ფული?!

ამ 300 ავადმყოფს პირდაპირ სძარცვენ.ოთახში თვეში 50-60 მ.(ცარიელი ქოხი)ქათამი-2 მ. კვერცხი წყვილი-15კ.პური (უვარგისი) 10კაპ. გირვანქა („სახალხო ფურცელი“ 1916,2).

როგორც ირკვევა, კურორტი „ახტალა“ როგორც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სამკურნალო დაწესებულება, იმ პერიოდისთვის გარკვეული დატვირთვით ფუნქციონირებდა, მაგრამ აქაც შეიმჩნევა უყურადღებობა მთავრობისაგან.

ახლა სიღნაღის მაზრაში მიმდინარე სასიკეთო ძვრებსაც გადავავლოთ თვალი: საინტერესოა, რომ სიღნაღის მაზრის მაცხოვრებელი პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანები ცდილობენ გამოსავლის პოვნას და ასეთ შემთხვევაში მათ მიაჩნიათ აუცილებლად კოოპერატივების დაარსება: „დღევანდელმა გამწვავებულმა ცხოვრების პირობებმა-კი ბევრი დაარწმუნა,რომ კოოპერაციას შეუძლიან იხსნას ხალხი კარზე მომდგარ გაჭირვებისაგან.აი, ამიტომ ეხლა ხალხი უფრო ადვილად იგებს კოოპერაციის მნიშვნელობას და ყველგან სცდილობენ ახალ-ახალი კოოპერატივების დაარსებით ცოტათ თუ ბევრათ შეიმსუბუქონ ის ტვირთი, რომელიც დაანვა ხალხის ცხოვრებას ომიანობის გამო.

მაგრამ, არა თუ მართო ახალ-ახალი კოოპერატივები არსდებიან,არამედ უკვე არსებულმა კოოპერატივებმაც ხშირად იგრძნეს, რომ მათი განცალკევებული დაქსაქსული მოქმედება იმდენ ნაყოფს ვერ იღებს და იმდენად ვერ აღწევს თავის დანიშნულებას, რამდენადაც შეეძლება მათი შეერთებულ ძალას-კავშირს“ („საქართველო“, 1915,3).

კოოპერატივების შექმნა-გაერთიანება უდავოდ პროგრესული ნაბიჯი იყო მაშინდელ პერიოდში. რასაკვირველია, თითოეული კოოპერატივი ცალკე აღებულიც ახერხებდა დამოუკიდებლად საქმიანობას, მაგრამ მათმა გაერთიანებამ შემდგომი განვითარების წინა პირობები შექმნა.

ერთი სიტყვით, დაფუძნებული „წვრილ კრედიტთა კავშირის“ ერთ-ერთ სხდომაზე: „ინსპექტორმა ნიჟარაძემ წაიკითხა მოხსენება მთავრობის მიერ განზრახულ ახალი 5 პროც. სამი მილიარდის სესხის შესახებ და განუმარტა კრებას, როგორც სახელმწიფოებრივი, ისე კერძო პირთათვის დიადი მნიშ-

ვნელობა და სარგებლობა ობლიგაციების შეძენისა და წინადადება მისცა დამსწრე საზოგადოებას მიიღონ მხურვალე მონაწილეობა თვითაც იყიდონ და ნაცნობებსაც ურჩიონ შეიძინონ ობლიგაციები.

ბევრი სჯა-ბაასის შემდეგ შეიმუშავეს პრაქტიკული საშუალება ობლიგაციების გავრცელებისთვის” („სახალხო ფურცელი“ 1916,2).

ზემოთ ნახსენები სავალალო მდგომარეობის ფონზე ასეთი სასიკეთო ძვრები გარკვეულ იმედის საფუძველს ქმნიდა. საგულსხმოა ისიც, რომ 1915 წლის 1 სექტემბრიდან გაიხსნა კახეთის სარკინიგზო ხაზიც, რამაც შემდგომში მთლიანად კახეთის რეგიონის განვითარებას დიდად შეუწყო ხელი.

ამრიგად, ზემოთ მოტანილი საბუთები გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნიან სიღნაღის მაზრის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე I მსოფლიო ომის პერიოდში. აშკარად ჩანს იმდროინდელი პრესის შრომისუნარიანობა და ოპერატიულობა, საიდანაც უამრავ ინფორმაციას ფართო სპექტრით ვღებულობთ. რაც მთავარია, ჩვენ გვაქვს საშუალება გავეცნოთ, როგორც მაშინდელ დუხჭირ ყოფას, ასევე სასიკეთო სიახლეებსაც რათა ნათელი სურათი შეგვექმნას არსებულ მდგომარეობასთან დაკავშირებით.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. „სახალხო გაზეთი“, 1914, 1 იანვარი, №1081.
2. „სახალხო ფურცელი“, 1914, 21 ნოემბერი, №144.
3. „სახალხო ფურცელი“, 1916, 19 მარტი, №531.
4. „სახალხო ფურცელი“, 1916, 3 მაისი, №565.
5. „სახალხო ფურცელი“, 1916, 18 ივნისი, №602.
6. „სახალხო ფურცელი“, 1916, 14 ივლისი, №623.
7. „საქართველო“, 1915, 11 ივლისი, №41.
8. „სახალხო ფურცელი“, 1916, 15 ნოემბერი, №723.

Aleksandre Mosiashvili

Social-Economical Situation of Signagi Shire at the period of World War I according to Georgian Press

Summary

The world war taking place in 1914-1918 made Georgia in difficult situation. A lot of soldiers were taken to the fighting front. On the example of Signagi Shire we obviously see the social-economical situation of that period. The papers of Georgian press used to operatively publish all the materials depicting the real hard situation or perspectives of those times.

1004 – ისტორიის მეცნიერებანი

ალექსანდრე მოსიაშვილი

თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საიუბილეოდ

2014 წლის ოქტომბერში სრულდება 75 წლისთავი იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსებიდან. კახეთის რეგიონის ეს ერთადერთი უმაღლესი სასწავლებელი აკმაყოფილებს არსებულ მოთხოვნებს და წლების მანძილზე წარმატებით გადის აკრედიტაციის ეტაპებს. ჩართულია სხვადასხვა საინტერესო პროექტებსა და პროგრამებში. ამყარებს კონტაქტებს სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებლებთან, მათ შორის უცხოეთშიც. გააჩნია ბაკალავრიატის, მაგისტრატურის და დოქტორანტურის სასწავლო საფეხურები, სათანადო მატერიალურ-ტექნიკური ბაზით და შესენიშნავი აკადემიური პერსონალით. ერთი სიტყვით, თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ერთ-ერთი იმ უმაღლეს სასწავლებელთაგანია, რომელიც ამზადებს შესაბამისი კვალიფიკაციის სპეციალისტებს სხვადასხვა დარგში, გზას უხსნის მათ მეცნიერების სფეროში სამოღვაწეოდ და ა. შ. ყველაფერი კი გაცილებით ადრე დაიწყო. ვიდრე თელავის უმაღლეს სასწავლებელს უნივერ-

სიტეტი ეწოდებოდა, წარმოადგენდა სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტს, მხოლოდ 1999 წლის 17 ივნისს მოხდა თელავის იაკობ გოგებაშვილის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის სტატუსისა და სახელწოდების შეცვლა, შესაბამისი ბრძანებულების საფუძველზე („თელავის მოამბე“ 1999:1). მას შემდეგ არსებულ პედაგოგიურს დაემატა არაერთი სხვადასხვა პროფილიც.

რაც შეეხება თელავის სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტს, იგი ჯერ კიდევ 1951 წელს ჩამოყალიბებულა „კახეთის სამეფო სასახლის შენობაში, საიდანაც 1973 წელს გადავიდა თელავის სამხრეთით, ცივ-გომბორის მთის ჩრდილოეთ ფერდობთან (და სადაც ამჟამადაც განაგრძობს ფუნქციონირებას უნივერსიტეტი). მისი ოფიციალური მისამართია: ქ.თელავი, ქართული უნივერსიტეტის ქუჩა №1. მაგრამ უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოებაც. თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი მხოლოდ თელავისავე სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ბაზაზე არ შექმნილა. მანამდე ძველ ბაზაზე 1939 წლიდან არსებულა ე.წ სამასწავლებლო ინსტიტუტი, რომელსაც 1940 წელს მიენიჭა დიდი ქართველი პედაგოგისა და საზოგადო მოღვაწის – იაკობ გოგებაშვილის სახელი (მამუკელაშვილი 2003:77).

როგორც ირკვევა თავის მხრივ, სამასწავლებლო ინსტიტუტი 1924 წელს ჩამოყალიბებული პედაგოგიური ტექნიკუმის ბაზაზე შექმნილა. თელავში პედაგოგიური ტექნიკუმის გახსნა ჩანს სახალხო განათლების კომისარიატის 1923-24 წლის ანგარიშში, საიდანაც ირკვევა მასწავლებელთა გადამზადების საკითხი: „...სოცალრზდის მთავარი საქმიანობა ამ ხნის განმავლობაში იქითკენ იყო მიმართული, რომ ძველი, ცხოვრებისათვის გამოუსადეგარი სკოლა თანდათან ახალს, სოციალურ ნიადაგზე გარდაექმნა და იგი ცხოვრებასა და მის მოთხოვნილებებთან დაეახლოვებინა.

ცხადია, ამ საქმეს ძველ სისტემაზე აღრზილი მასწავლებლები ვერ შეძლებდნენ: საჭირო იყო მათი გარდაქმნა თუ სავსებით არა, ნაწილობრივ გადახალისება მაინც და აქედან – საჭიროება და აუცილებლობა მასწავლებელთა გადამზადებელ კურსების მოწყობისა“. თელავში მასწავლებლები გადაუმზადებიათ ქართულ ენაზე. პროფტექნიკური განათლების მთავარ-გამგეობას ე.წ გასაბჭოების დღიდან მიზნად დაუსახავს ისეთი სასწავლებლების შექმნა, რომლებიც დაუახლოვებოდნენ ცხოვრებას და ქვეყნის ძირითად მოთხოვნილებებს დააკმაყოფილებდნენ. მათ შორის განუზრახავთ და შეუქმნიათ ერთი პედაგოგიური ტექნიკუმი თელავში (ფ.600. №269).

ვიდრე მასწავლებლებს გადაამზადებდნენ შესაბამისად და პედაგოგიურ ტექნიკუმს დააფუძნებდნენ თელავში, კიდევ არსებობდა წინამორბედი სასწავლებლები. ეს იყო თელავის შრომის სკოლები რომლებიც 1923 წლიდან ფუნქციონირებდა.

აღსანიშნავია, რომ თელავში კიდევ არსებულა სასწავლებლები: თელავის I ჰუმანიტარული ტექნიკუმი; თელავის II ქალთა ტექნიკუმი და თელავის III-ე სომხურენოვანი ტექნიკუმი. საქართველოს განათლების სახალხო კომისარიატის აღმოსავლეთ საქართველოს ტექნიკუმების მდგომარეობის შესახებ 1922/23 წლის არსებულ აღწერაში ირკვევა, რომ პირველი ორი სასწავლებლის შენობის მდგომარეობა დამაკმაყოფილებელი ყოფილა, ხოლო მესამესი უვარგისი (ფ.300. №65).

არ შეიძლება არ შევედოთ პროფესორ ელგუჯა მამუკელაშვილს ტექნიკუმების რაოდენობის საკითხში. კერძოდ, ის წერს: „თელავში 1924 წლამდე არსებობდა სამი ცხრანლიანი შრომის სკოლა. ორი ჰუმანიტარული ტექნიკუმი – ვაჟთა და ქალთა“ (მამუკელაშვილი 2009:108). ჩვენს მიერ მოძიებული საარქივო მასალები (როგორც ზემოთაც ავღნიშნეთ) ნათლად ადასტურებენ სამი ტექნიკუმის არსებობას თელავში.

ამ არგუმენტის გასამყარებლად მოგვაქვს კიდევ ერთი საარქივო დოკუმენტი. კერძოდ, თელავის სამაზრო აღმასრულებელი კომიტეტის განყოფილების კოლეგიის სხდომის 1922 წლის 11 ივლისის ოქმი „თავმჯდომარეობს გამგე შ. პაატაშვილი: კრებას დაესწრნენ წევრები შ. როსტომაშვილი და გ. ჯანაშვილი.

განსახილველი იყო:

1. გან. კომ. ცირკ. №7333 და 7295 გამოწვეული თელავის სკოლების გადაჯგუფების და შემცირების სახითხი. კოლეგიამ განიხილა საკითხი ყოველმხრივ და დაადგინა:

თელავის სამივე ტექნიკუმი მომავალი სამოსწავლო წლიდან მოთავსდეს I შრ. სკ. შენობაში: პირველ შენობაში – ქართული ვაჟებისა და სომხური შერეული, ხოლო მეორე იქვე ახლომდებარე შენობაში – ქართული პარალელური ქალებისა. ამასთანავე წინადადება მიეცეს I შრ. სკ. გამგის მოადგილეს 1 მარიამობისთვემდე მოძებნოს თავისთვის ბინა და გაანთავისუფლოს სკოლის შენობაში მის მიერ დაკავებული ოთახები, რადგან გან. ჩანყოფილება ხსენებული დროიდან შეუდგება შენობის რემონტს. III შრ. სკ. (ქალებისა უნდა გაიყოს I და II შრ. სკ. შორის, ყოფ. VI შრ. სკ. შეურთდეს II შრ. სკოლას, ყოფ. I შრ. სკ. შეურთდეს ყოფილ IV შრ. სკოლას და მას მიეცეს სახელწოდება „III შრ. სკოლა“.

განხილულ იქმნა ქალაქის სკოლების გამგეების, ტექნიკუმების და მაზრის სკოლების მოსამსახურეთა სიები (და ა.შ.) თავმჯდომარე შ. პაატაშვილი

მდივანი გ. ჯანაშვილი (ფ.300, №2).

ვფიქრობთ, წარმოდგენილი დოკუმენტები საკმარისი არგუმენტებია იმისათვის, რომ დავრწმუნდეთ იმ სამი ტექნიკუმის არსებობაში, რომელთა რეორგანიზაციის შედეგად ჩამოყალიბდა პედაგოგიური ტექნიკუმი თელავში. თელავში გაცილებით ადრე სხვა სასწავლებლებიც არსებობდა: „თელავის სამოქალაქო სასწავლებელი“, „თელავის წმინდა ნინოს სასწავლებელი“, „პროფესიონალური სკოლა, სადაც მოზარდი ქალები ჭრა-კერვას და ხელსაქმეს სწავლობდნენ“ („სახალხო ფურცელი“ 1915:2) და სხვა.

ამრიგად, თელავში სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სახის სასწავლებლები არსებობდა. მათი უმრავლესობა ძირითად შემთხვევებში ერთმანეთის ბაზაზე იქმნებოდა. ამასობაში გადიოდა ათეულობით წელი და საბოლოოდ კახეთის ისტორიულ სატახტო ქალაქში ჩამოყალიბდა სახელმწიფო უნივერსიტეტი, რომელიც დღესაც ღირსეულად და წარმატებით ასრულებს მასზე დაკისრებულ მისიას, ხოლო ამ სასწავლებლის ფუძემდებლებს სათანადო პატივს მიაგებს.

აქვე გვინდა დავურთათ იმ მნიშვნელოვანი საარქივო დოკუმენტის ქსეროასლი, რომელიც იუნეზო თელავის სახელმწიფო სამასწავლებლო ინსტიტუტის დაფუძნებას:

П Р И К А З
ВСЕСОЮЗНОГО КОМИТЕТА ПО ДЕЛАМ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ
ПРИ СНК СССР
№ 2/516
г. М о с к в а 17 октября 1939 г.

На основании п.3 Положения о Всесоюзном
Комитете по делам высшей школы при СНК СССР
утвержденного Советом Народных Комиссаров
Союза ССР 21 января 1939 года, Устав Телав-
ского государственного учительского инстит-
та, находящегося в системе Наркомпроса Гру-
зинской ССР - У Т В Е Р Д И Т Ь .-

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ВСЕСОЮЗНОГО КОМИТЕТА
ПО ДЕЛАМ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ ПРИ СНК СССР
В.И. Ленин
А. Гагарин

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. „თელავის მოამბე“ 1999, №13;
2. მამუკელაშვილი ელგუჯა წლები, 2003;
3. სცსსა, ფ. 600, №269;
4. სცსსა, ფ. 300, №65;
5. მამუკელაშვილი ელგუჯა ცოდნის კერა, 2009;
6. სცსსა, ფ. 300, ანაწერი №2, №65, გვ. 54-55;
7. „სახალხო ფურცელი“ 1915, №387.ალექსანდრე მოსიაშვილი

Aleksandre Mosiashvili

For Anniversary Date of Telavi State University

Summary

Iakob Gogebashvili Telavi State University, the roots of which are kept in the philosophical school opened by the king Erekle II in 1758, is the hero of the anniversary. In October of the current year it has 75th anniversary since forming it as the higher educational institution. This university and its former educational institutions did their great bit in giving education to Georgian nation. The mentioned institutions made Georgians high-qualified specialists, grew various representatives of different generations as the worthy citizens and the most important fact is, that the teaching or scientific processes still take successful place in the university even at present.

1004 – ისტორიის მეცნიერება

НИКИТИН Ю.А.

ПОЛОЖЕНИЕ 1870 ГОДА О ПРИНЦИПАХ ФОРМИРОВАНИЯ И КОМПЕТЕНЦИИ ОРГАНОВ ГОРОДСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Раскрывается компетенция, принципы формирования, взаимоотношения с местными администрациями органов городского самоуправления в соответствии с Положением 1870 года.

Ключевые слова: городская реформа, органы городского самоуправления, компетенция, ценз, избирательное право.

The order of forming, the competence, mutual relations with administrative organs of local government according to the Reform of 1870 are analyzed.

Key words: local reform, organs of local government, competence, limits, electoral right,

Современные независимые государства, которые возникли на постсоветском пространстве вместе с обществом, решают вопрос о создании эффективных органов местного самоуправления. При решении данного вопроса одной из важнейших проблем остается определение места и роли местного самоуправления и его руководства в системе разделения полномочий между центральными и местными органами власти. Решение данного вопроса невозможно без изучения исторического опыта предыдущих поколений при создании органов самоуправления. Анализ их деятельности позволит учесть позитивный опыт и ошибки в наше время. Поэтому на наш взгляд актуальным представляется анализ политико-правового статуса органов городского самоуправления в соответствии с Положением 1870 г.

Еще со времен подготовки и реализации городской реформы 1870 г. многие исследователи анализировали содержание Положения и последствия реформы. Однако в большинстве работ основное внимание уделялось правовым аспектам – за счет исторической составляющей. Именно это и определило тему данной статьи.

Александр II и часть его окружения понимали необходимость скорейшей модернизации Российской империи. Одной из важнейших реформ, которые инициировал император и правительство, стала городская реформа 1870 г. Она юридически заменила сословные органы на новые, которые базировались на принципах имущественного ценза.

Анализ содержания Положения 1870 г. по нашему мнению лучше провести по таким направлениям: 1) избирательная система и городское население; 2) участие населения в работе городских дум и управ; 3) контроль местных администраций и центральных властей органов городского самоуправления.

В соответствии с законом 1870 г. в 509 городах Российской империи создавались органы самоуправления (в середине 70-х годов XIX ст. оно было введено уже в 707 городах). Новая избирательная система была одним из главных элементов реформы. Одним из главных критериев допуска к выборам становился имущественный ценз. Закон предусматривал, что к управлению городами допускались лица, которые были подданными империи (кроме женщин); старше 25 лет; владельцы недвижимого имущества в городе или же промышленного, или торгового предприятия; которые проживали в городе не менее двух лет и уплачивали налоги в пользу города; если они не имели недоимок (ст. 17) [1]. Авторы закона считали, что к решению городских вопросов нужно допускать только тех жителей города, которые регулярно платили налоги. Таким образом, в империи реализовывался буржуазный бессословный принцип избирательной системы. В то же время реализация данных принципов в реальной жизни была непоследовательной. Закон предоставлял избирательные права плательщикам лишь тех налогов, которые были зафиксированы в ст. 17 Положения. Следовательно, при уплате не указанных платежей (даже если они были больше тех, которые уплачивали со ст. 17) горожанин не включался в списки избирателей [2].

Население городов, после реализации реформы 1861 г. неуклонно росло. Темпы увеличения численности городского населения зависели от уровня экономического развития и миграционных процессов. В украинских губерниях только отдельные города Юга, Востока и Киев имели стабильный рост населения. В большинстве же населенных пунктов численность населения могла колебаться от 2 тыс. до 40 тыс. человек. Большая часть городского населения приходилась на крестьян и мещан, которые искали в городах заработок и

перспективы на будущее.

Именно имущественный ценз стал главным препятствием для указанных категорий городского населения. Крестьяне и мещане в своем большинстве не владели недвижимым имуществом и предприятиями, что мешало им попасть в избирательные списки. Избирательных прав были лишены и представители вольных профессий и интеллигенция. В этом плане Положение 1870 г. было более консервативным, чем Жалованная грамота 1785 г., которая относилась к людям с академическим и высшим образованием к категории почетных граждан, а следовательно допускались к выборам. Такая ситуация вела к тому, что среди избирателей и гласных в городах Левобережной и Слободской Украины доминировали лица, которые имели начальное образование или неграмотные. Представителям же интеллигенции для участия в выборах необходимо было покупать фиктивные свидетельства приказчиков или недвижимость [3].

В среднем в городах Российской империи к выборам допускалось приблизительно 5% жителей. Следовательно, новый закон устранил от активного участия в решении актуальных экономических, социальных и гуманитарных проблем большую часть населения городов. Такая ситуация способствовала формированию негативного отношения к органам самоуправления со стороны горожан.

Избирательный закон допускал голосование по поручению. Женщины, и лица до 25 лет, которые соответствовали требованиям имущественного ценза, имели право голосовать через доверенных лиц (ст. 20). Новое законодательство не признавало их права непосредственного участия в выборах. Лицо, передавшее по поручению свое активное и пассивное избирательное право, на выборы не допускалось [4]. С учетом того, что женщины составляли приблизительно половину городского населения, то можно сделать вывод, что их доверенные лица (мужья) голосовали исходя из своих предпочтений. В то время такая практика существовала не только в Российской империи. Для усиления государственных позиций среди избирателей и гласных авторы закона ввели в него положение, которое разрешало уполномоченным от монастырей, товариществ и ведомств (если они владели недвижимостью в городе) принимать участие в формировании органов самоуправления (ст. 21).

Статьи 169 – 177 Положения отлучали от выборов лиц, которые находились под следствием, были осуждены или имели недоимки. Избирательных прав были лишены и высшие чиновники: губернатор, члены губернского по городским делам присутствия (за исключением городского головы), члены губернского правления, чины местной полиции. Вводился ценз избрания гласных по религиозному принципу: гласные нехристианского вероисповедания не должны были составлять более 1/3 от общего числа гласных (ст. 35). В украинских губерниях это правило срабатывало чаще всего против иудеев и поляков, которые с подозрением воспринимались официальными властями.

Положение предоставляло определенные преимущества избирателям - владельцам части недвижимого имущества, которое находилось в общем, нераздельном владении. В таком случае каждый владелец получал право голоса на выборах. В то же время участие представителей купечества в выборах ограничивалось нормой закона, которая предоставляла право голоса в купеческой семье только отцу семейства (лицу, владевшему купеческим свидетельством). С учетом того факта, что число купцов среди горожан было незначительным (в Черниговской губернии – 0,6%), то и значительного представительства среди гласных они не имели. Определенным исключением были центры региональной и международной торговли. Однако в каждой губернии таких населенных пунктов было немного. Также необходимо помнить, что на украинских землях традиционно значительная часть мелкой и средней торговли контролировалась иудеями, права которых на выборах закон ограничивал.

Наибольшие споры при реализации Положения 1870 г. вызывала ст. 17. Правительство, Сенат, местная администрация и органы самоуправления часто по-своему трактовали содержание данной статьи, что вело к многочисленным спорам, жалобам и нарушениям. Сенат объяснял, что избирательным правом наделялись лица, которые имели недвижимость и платили с нее налоги. Но они же допускались к выборам в случае их освобождения от уплаты налогов органами самоуправления. Такая ситуация вела к массовому привлечению к выборам мещан-домовладельцев, которые были освобождены от уплаты оценочного сбора [5]. В списки избирателей включались лица, которые платили менее 50 коп. в год [6]. Такая ситуация волновала власти. Уже с 70-х годов XIX ст. Министерство внутренних дел требовало, чтобы лица, которые имели недвижимость и были освобождены от оценочного сбора, не допускались к выборам.

Понадобилось почти десять лет обсуждений, чтобы в конце 80-х годов Сенат поддержал позицию Министерства внутренних дел. Такая эволюция взглядов Сената связана была по нашему мнению с политической ситуацией в империи. С конца 70-х – в 80-х годах XIX ст. среди окружения императора и правящих кругах формировалось определенное разочарование реформами. В правящих кругах набирала

популярности идея «неготовности» простого народа к решительным изменениям в государстве. Отдельные консерваторы обвиняли реформы 60-х – 70-х годов XIX ст. в политической нестабильности, которую они спровоцировали. События 1 марта 1881 г. и деятельность радикальных революционных групп только подтверждали аргументы консервативных кругов. Поэтому официальная власть постепенно начала отходить от либерального варианта реформ (в том числе и в организации местного самоуправления).

В. Пичета так прокомментировал существовавшую в то время избирательную систему: «Не доверяя демократической, внесловной организации общества, составители Положения ... постарались ... построить систему избирательного права, чтобы наиболее богатые и наименее численно представленные элементы имели в думе наибольшее количество представителей. Правительство для этой цели заимствовало из Пруссии так называемую трехклассовую систему избирательного права ...» [7].

В империи избирательные права получали только лица, которые платили налоги в пользу города. Для избрания гласных создавалось три разряда. Каждый разряд избирал в думу одинаковое число гласных (1/3). Следовательно, число гласных зависело не от числа избирателей, а от размера выплачиваемых налогов [8]. Авторы закона предполагали, что данная система должна будет гарантировать преобладание в I и II разрядах представителей привилегированных званий и состояний, а также богатых горожан, которые должны были стать союзниками власти на местах (и доминировать над гласными III разряда). В реальной жизни это правило срабатывало только в больших промышленных центрах. В небольших уездных городах фиксировалось доминирование мещан (плательщиков мелких налогов). В местечках и посадах большая часть избирателей приходилась на мещан и крестьян [9].

Большие проблемы возникали при организации самих выборов. Не имея достаточного опыта общественной работы, скромные финансовые возможности и нежелание полиции помочь в организации выборов, городские власти допускали много ошибок, которые негативно влияли на имидж органов самоуправления. Общую ситуацию усугублял низкий образовательный уровень большинства горожан, которые мало интересовались городскими делами, путались в процедуре выборов. Это создавало ситуацию, когда такие избиратели становились объектом разнообразных махинаций и нарушений со стороны заинтересованных лиц.

Гласные избирались квалифицированным большинством голосов. Если после выборов оставались вакансии, то проводились повторные выборы по тем кандидатурам, которые не получили необходимую поддержку в первом туре. В список включались лица, которые набрали наибольшее количество голосов после избранных (их число не должно было превышать более, чем в два раза количество вакансий). Избранными считались те кандидаты, что набирали простое большинство голосов. В случае равенства голосов, городской голова бросал жребий. На практике процедура выборов прекращалась после избрания полного состава думы (не голосовались кандидатуры, которые оставались в списке) [10]. Например, в Черниговской губернии при низкой явке избирателей создавалась ситуация, когда большинство лиц, явившихся на выборы, избирались гласными. В I разряде 80,9% присутствующих избирались гласными, во II разряде – 65,2% присутствующих становились гласными, а в III – от 80 до 90% [11].

Уже первые годы использования Положения 1870 г. показали определенные спорные вопросы, которые, по мнению активной части избирателей и гласных, необходимо было решить. Наиболее конструктивные предложения были высказаны харьковским городским головой И. Фесенко. Он предлагал: 1. Списки избирателей составлять по территориальному принципу. Город делить на территориальные единицы (приходы). Чтобы среди гласных были представители всех приходов. 2. Обязательное правило, когда гласный отчитывается в думе о своей работе. 3. От каждого прихода в состав городской думы избирать равное число гласных [12]. К сожалению, большинство предложений не были реализованы, а те, которые вводились, не дали ожидаемого результата. Отдельные поправки не могли существенно улучшить существовавшую избирательную систему, потому что избирательный закон оставался неизменным.

Власть, со своей стороны, также пыталась отследить ситуацию в городах. В 1882 г. хозяйственный департамент составил справку о результатах проведенных выборов в городские думы и управы. В связи с разными годами реализации городской реформы в одних населенных пунктах органы самоуправления избирались в третий раз, а в других во второй. В справке было проанализированы результаты выборов в 460 населенных пунктах. В ней отмечалось, что в состав гласных было избрано дворян и представителей духовенства – 15,5% (в первой курии), во второй – 18,5%, в третьей – 28,5%; купцов и почетных граждан, соответственно – 48,5%, 51%, 57,5%; мещан и других представителей непривилегированных званий и состояний – 36%, 30,5% и 14%. Соотношение трех групп избирателей в составе управ в первом, втором и третьем четырехлетии было следующим: дворян и представителей духовенства – 15%, 19,5% и 26,3%; купцов и «других» – 26%, 25% и 12,3%.

Также, в департаменте обратили внимание на снижение активности избирателей. Например, на первые выборы пришло 20,5% избирателей, а уже на вторые – лишь 15% [13].

Результаты выборов в органы городского самоуправления тревожили правительство и правящие круги. Поэтому закономерной стала постановка вопроса об изменении избирательного законодательства в начале 80-х годов XIX ст. Инициаторы изменений планировали решить ряд вопросов: 1) ослабить влияние буржуазных элементов в органах самоуправления; 2) отстранить от выборов малоимущую часть городского населения; 3) ввести в состав избирателей образованную и богатую часть горожан, которые не имели недвижимого имущества (квартиросъемщики).

Отдельно в Положении было записано, что избирательные собрания не имели права давать избранным гласным никаких инструкций. Жалобы на допущенные нарушения рассматривала дума, губернатор и губернское по городским делам присутствие. В случае, когда факт нарушения подтверждался, то городская дума или губернское по городским делам присутствие принимали решение о проведении новых выборов.

Распорядительным органом городского общественного управления была городская дума. Она состояла из гласных, которые избирались на 4 года (ст. 16) [14]. Количество гласных зависело от числа жителей, которые имели право голоса. В городах, где число жителей, которые были включены в списки избирателей, не превышало трехсот, думы состояли из тридцати гласных. Там же, где число избирателей превышало триста человек, на каждые сто пятьдесят человек прибавляли по шесть гласных. Это правило действовало до тех пор, пока общее число гласных не составляло семьдесят два человека.

Статус городов, особенности социально-экономического и культурного развития влияли на состав городских дум и управ. В крупных промышленных и административных центрах украинских губерний (Киев, Харьков, Екатеринослав) среди гласных преобладали представители дворянства и купечества [15]. В уездных городах и местечках среди гласных, как правило, преобладали представители непривилегированных званий и состояний. Например, в Черниговской губернии гласные от непривилегированных сословий составляли от 6/10 до 8/10 от общего числа всех гласных [16]. Избранные гласные в соответствии с законом выбирали думу, которую возглавлял голова (ст. 48).

Городское Положение достаточно четко очерчивало компетенцию дум. К их обязанностям относились: 1) дела общественного устройства (определения созыва очередного избирательного собрания; утверждение списков избирателей; рассмотрение жалоб на неправильное избрание отдельных лиц в думу и др.; назначение выборов городских чиновников; 2) вопросы о назначении и размере заработной платы чиновникам городского общественного управления; 3) дела связанные с формированием и тратами городского бюджета; 4) утверждение отчетов о состоянии городского имущества; 5) дела связанные с действиями исполнительной власти городского общественного управления; 6) дела о правилах использования городского имущества и руководства благотворительными организациями; 7) дела об утверждении решений об участии городского общественного управления в благоустройстве города; 8) вопросы об утверждении ходатайств связанных с внесением изменений в планы города; 9) ходатайство перед правительством о местных нуждах (ст. 55).

Дума, как представитель общества, была совещательным органом. Она действовала от имени городского общества во всех случаях, когда закон требовал по указанным ранее вопросам общественного решения или постановления (ст. 54). Само решение считалось законным, если оно было утверждено в присутствии не менее одной трети общего числа гласных (ст. 63). Отсутствие принудительной власти у дум негативно влияло на эффективность их работы. В тоже время Положение предоставляло думе более широкие, по сравнению с Жалованной грамотой 1785 г., полномочия. Она получила – определенным образом – законодательную власть. Обязательные постановления дум в сфере благоустройства (после согласования с местной полицией) имели силу закона для населения [17]. Городская реформа 1870 г. вводила правило, когда «... определения городских дум ... приводились, вслед за составлением оных, в исполнение ...» [18]. Были и исключения, когда решения дум, в соответствии с законодательством, должны были утверждаться властями.

Городская реформа предполагала, что непосредственно хозяйственными делами и общественным управлением будет заниматься управа. Управа, по мнению авторов закона, должна была действовать «согласно правилам и указаниям городской думы» (ст. 72). Члены управы выбирались гласными из своего состава (ст. 55, 70, 182). Закон запрещал, чтобы членами думы одновременно были отец и сын, тесть и зять, родные братья (ст. 87). Это положение должно было предотвратить использование общественных средств и власти в личных целях. Не христиане не могли превышать 1/3 состава управы (ст. 83). Такое требование иногда приводило к значительным трудностям при формировании дум и управ. В отдельных украинских городах большая часть населения была иудеями (Бердичев – 86,1%, Умань – 72%, Козелец – 53,1%, Сураж – 52,9%, Сквиря – 51,2%,

Радомысль – 53,1%) [19]. Таким образом, законодательство отстраняло значительную часть населения не только от решения актуальных вопросов в городах, но и частично от общественной жизни.

Также членами управы нельзя было избирать лиц духовного звания, чиновников казначейства, прокуроров и их заместителей, глав и членов местных судов (за исключением почетных мировых судей) (ст. 89). Другие чиновники, которые находились на государственной службе, могли стать членами управы с разрешения начальства (ст. 90). Данное положение, по мнению авторов закона, должно было предотвратить влияние и давление на решения, и действия управы со стороны официальных лиц. На практике случаи вмешательства были достаточно частыми. Сформированные часто из случайных людей управы часто подвергались справедливой критике. Критику вызывали малоэффективные действия органов самоуправления, случаи коррупции, пассивность в решении актуальных хозяйственных и социально-культурных вопросов, что в свою очередь негативно влияло на повседневную жизнь горожан.

Отношения думы и управы строились в соответствии с правилами и указаниями городской думы. Управа предоставляла думе отчет (ст. 72) и получала от нее инструкции (ст. 76). В случае конфликтной ситуации между указанными учреждениями в дело мог вмешаться губернатор и губернское по городским делам присутствие. Закон наделял думы и управы большими полномочиями при разрешении хозяйственных вопросов. Бюджеты городов принимались без административного утверждения. В то же время закон предоставлял губернаторам право контролировать законность принятых органами самоуправления постановлений. Только с разрешения губернаторов городские думы имели право выдавать обязательные постановления. Закон не допускал, чтобы органы городского самоуправления имели свою политическую позицию (они не имели права ходатайствовать об изменении существовавшего законодательства). Губернатор имел право опротестовывать вопросы, вынесенные на рассмотрение органами самоуправления, или приостанавливать исполнение решений (сроком до одного месяца). В таких случаях спорные вопросы рассматривались губернскими по городским делам присутствиями, которые возглавлял губернатор.

Закон разрешал думам обжаловать решения присутствия в Сенате. Однако до окончательного решения указанной инстанции дума должна была выполнять решение, которое приняло губернское по городским делам присутствие. Для предотвращения подобных конфликтов городские головы заранее знакомили губернаторов с вопросами, которые планировали выносить на рассмотрение муниципальные структуры. Все эти и другие ситуации были достаточно четко расписаны в Положении 1870 г. (ст. 56, 57, 68, 141 и др.).

Для предотвращения возникновения определенных иллюзий на местах 9 февраля 1873 г. Министерство внутренних дел выдало циркуляр «Об отношениях Городских голов с Начальником губернии». В нем достаточно четко была сформулирована официальная позиция относительно распределения полномочий между местными администрациями и органами городского самоуправления: «В следствие возникших недавно сомнений по поводу тех отношений, в коих должны состоять Городские Головы к Начальникам губерний, с Высочайшего государя императора разрешения имею честь уведомить..., что по смыслу подлежащих статей закона о пространстве и пределах власти Губернаторов... Городские Головы подведомственны Губернаторам на том же основании, как и другие лица, служащие в губерниях по выборам. Из сущности этих законоположений истекает, что Городские Головы оказывают Губернатору, коему присвоено право надзора за законным исполнением городским общественным управлением возложенных на него обязанностей, должное уважение, как представителю высшей правительственной власти...» [20].

Пренебрежительное отношение губернских администраций к органам городского самоуправления подтверждают многочисленные факты бюрократической волокиты. Например, проект «Обязательных постановлений для жителей города Изюма» прошел долгий шестилетний путь согласований у различных чиновников прежде, чем был утвержден [21]. Большинство губернаторов считали, что городская реформа 1870 г. предоставила им недостаточно власти над органами городского самоуправления. Данную позицию иллюстрируют слова Харьковского губернатора Д.М. Кропоткина: «Положение губернатора к городским общественным управлениям еще более неудобно (по сравнению с земствами). Губернатор по отношению к городским учреждениям не имеет почти никакого значения и выступает только посредником, через дела, которые передаются в губернское по городским делам присутствие, которые касаются неправильных действий городских общественных управлений. Губернатор при рассмотрении этих дел имеет абсолютно равный голос со всеми другими лицами, которые составляют городское присутствие» [22].

Как уже указывалось, Положение 1870 г., передавая часть вопросов городского хозяйства и благоустройства органам городского самоуправления, в то же время обязывало полицию «оказывать содействие в исполнении законных его тренований» (ст. 6) [23]. В самом законе обязанности полиции были сформу-

лированы очень широко. Предполагалось, что в случае необходимости полиция должна была выступать в роли исполнительного органа муниципальных структур. Например, отдельные чиновники из канцелярии Черниговского губернатора даже боялись, что при реализации Положения 1870 г. такая широкая трактовка обязанностей полиции будет мешать ей выполнять свои прямые задачи. Однако в реальной жизни ситуация была совершенно противоположной. Полиция игнорировала просьбы городских властей о помощи или же неохотно приступала к выполнению своих прямых обязанностей по охране общественного порядка в городе. Ст. 6 Положения предоставляло право жаловаться городскому управлению на действия полиции, но города очень редко пользовались данным правом. Городские головы очень редко жаловались губернаторам на бездействие полиции. Губернаторы практически всегда поддерживали полицию и отказывались признавать их поведение неправильным.

Закон указывал, что полиция должна была решать ряд вопросов: полиция была обязана следить за точным выполнением обязательных постановлений городских дум (ст. 107); своевременно сообщать городскому управлению о всех проблемах связанных с благоустройством города (ст. 102); инициировать судебное преследование за нарушение обязательных постановлений городских дум (ст. 110); собирать разнообразные недоимки по налогам и повинностям в пользу города (ст. 138); передавать окладные листы владельцам недвижимого имущества и принимать действия по сбору недоимок. В свою очередь и города должны были выделять средства на содержание полиции, на обустройство и наем помещений для городского полицейского управления (с отоплением и освещением) в соответствии со штатным расписанием. Города выделяли средства на провиант, амуницию, лечение членов полицейских команд (§§ 6, 8, 9 ст. 139). Установленные законом права и обязанности полиции и органов самоуправления давали возможность каждой из сторон требовать помощи при решении стоящих проблем. Однако полиция не всегда с готовностью выполняла законные обращения городских властей.

Общественные управления считали, что возложенные на них обязанности имели государственный характер. Такая уверенность сформировалась благодаря тому, что до городской реформы 1870 г. государство без участия населения решало вопросы, которые после принятия Положения были переданы органам самоуправления. Опираясь на ст. 6 Городского положения общественные управления требовали финансовой помощи со стороны земств и сословных учреждений. Полученные средства планировалось направлять на благоустройство городов и государственных учреждений. Органы городского самоуправления воспринимали себя носителями публичной власти, которая решала свои задачи при помощи государственных организаций. Городское положение четко не определяло юридическую разницу в методах и статусе городских и государственных учреждений, которые собирали платежи и недоимки в пользу государства и города (ст. 2065). С другой стороны, органы самоуправления не воспринимали свою деятельность как частную и благотворительную, потому что главные цели их деятельности были взяты из круга вопросов государственного управления (медицина, образование, торговля, промышленность и др.). В тоже время в отдельных случаях распоряжения местных администраций приравнивали общественные управления к частным товариществам и компаниям. Министерство внутренних дел, приравнивая городские управления к таким компаниям, не освобождало их от уплаты платежей за корреспонденцию. На этом же основании в 1876 г. были отклонены ходатайства городских властей Чернигова и Мглина об освобождении муниципальных структур от почтовых сборов за корреспонденцию [24].

Такая неопределённость в статусе городских структур имела разнообразные негативные последствия. Если городское управление считало, что его распоряжение имело одинаковое значение для государственных и общественных учреждений, то соответственно и полиция более ответственно относилось к его выполнению. Когда члены дум и управ были пассивными и не понимали своей роли в жизни городов, то их деятельность сводилась к простому исполнению обязанностей, отсутствию инициативы и безразличному отношению к проблемам города и его жителей. В такой ситуации полицейские чиновники не проявляли «чрезмерной инициативы». Частый отказ полиции от помощи городским властям при сборе налогов подводил отдельных гласных задуматься над вопросом о создании специальной муниципальной полиции (г. Сумы). Предполагалось, что созданная на средства города полиция будет более активно помогать при сборе налогов и охране общественного порядка. Однако хроническая нехватка средств и отказ правительства не позволили реализовать данную инициативу.

Местные администрации и муниципальные структуры фиксировали частые жалобы горожан на полицию, когда она собирала недоимки. Заплатив долг полиции горожанин мог получить повторное

уведомление о долге и не мог доказать, что недоимок у него нет. Городские власти часто жаловались, что главная причина накопления недоимок это неудовлетворительное состояние их сбора полицией. Например, в Конотопе дума удовлетворила просьбу управы о назначении специального чиновника, который отвечал за сбор налогов и недоимок. Нежинская городская дума выступила с ходатайством о выделении специального чиновника в полицию, который бы исполнял решения городского управления по сбору недоимок. Эта инициатива не получила поддержки со стороны губернской администрации. Такое отношение полиции к своим обязанностям формировало уверенность у многих гласных в нецелесообразности использования полицейских чинов при решении городских проблем. Существовавшую проблему подтверждают слова Черниговского городского головы: «...полиция служит государственным чиновникам и учреждениям, а никак не городу и его жителям» [25]. Главной причиной такого положения он считал зависимость полиции от местных администраций.

Создав губернское по городским делам присутствие, государство надеялось, что это будет самостоятельная и независимая местная кассационная инстанция с судебно-административными правами. В реальной жизни ситуация была иной. Получив значительные полномочия присутствия проявляли равнодушие к проблемам городов. Одной из главных причин такой ситуации была зависимость членов присутствия от губернатора. Ст. 152 четко не указывала, как должно было проходить голосование (открыто или тайно). Поэтому, по мнению чиновников, при открытом голосовании члены присутствия боялись занимать принципиальную позицию при решении конкретных вопросов. Усугубляли ситуации случаи, когда губернаторы тормозили жалобы городов на незаконные действия полиции и местных администраций. Такое поведение губернаторов способствовало усилению напряжения между городскими властями и администрациями, а также вели к формированию оппозиционных настроений среди населения. Для предупреждения указанных процессов центральная власть 8 августа 1880 г. отменила указ об особенных правах, которые имели губернаторы по указу от 19 августа 1879 г. Смерть Александра II и отказ от идей либерализма в пользу консервативной идеологии способствовали восстановлению полномочий губернаторов. 14 августа 1881 г. было принято Положение «О мерах охраны государственной безопасности и общественного спокойствия». Положение восстанавливало право губернаторов утверждать на должности лиц в городских и земских учреждениях.

Таким образом, проанализированные материалы дают возможность сделать вывод, что реформа 1870 г. создавала органы городского общественного управления, которые стали результатом компромисса между либералами и консерваторами. Городское положение пыталось объединить принципы самостоятельности и либерализма в системе местного самоуправления с жестким централизмом всего государственного аппарата. Принцип «самоуправления» заложенный в законе частично отвечал интересам центральной власти, потому что разрешал ей передать органам самоуправления часть полномочий, которые было сложно выполнять существовавшему бюрократическому аппарату.

Городская реформа стала шагом вперед – по сравнению с предыдущей эпохой. В городах на смену сословному представительству пришло буржуазное. Избирательное законодательство, которое базировалось на имущественном цензе, сужало возможность населения принимать участие в формировании дум и управ. Закон не предоставил достаточных полномочий думами и управам для реализации задач, которые стояли перед ними. Не были четко определены права и обязанности органов самоуправления. Жесткий контроль со стороны местных администраций усугублял ситуацию. Однако несмотря на ряд недостатков реформа 1870 г. в последствии доказала эффективность органов самоуправления (особенно в гуманитарной сфере), она вывела города из «застоя» и активизировала их деятельность.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. – Т. 45. – Отд. 1. – № 48408. – 601 с.
2. Российский государственный исторический архив (далее РГИА). – Ф. 1287. – Оп. 37. – Д. 2190. – Л. 77.
3. Джаншиев Г. Эпоха великих реформ. – М., 1881. – № 10. – С. 524.
4. РГИА. – Ф. 1287. – Оп. 38. – Д. 2497. – Л. 14.
5. РГИА. – Ф. 1287. – Оп. 38. – Д. 2503. – Л. 241 об.
6. Государственный архив Черниговской области (далее ГАЧО). – Ф. 128. – Оп. 1. – Д. 14460. – Л. 52.
7. Пичета В.И. Городская реформа 1870 года. / Кн. Три века. Россия от смуты до нашего времени. – М.,

1913. – Т. 6. – С. 176 – 177.

8. РГИА. – Ф. 1287. – Оп. 38. – Д. 1807. – Л. 5.

9. Нікітін Ю.О. Аналіз складу виборців до органів міського самоврядування у Чернігівській губернії в 70-х рр. XIX ст. (за матеріалами ревізії сенатора О.О. Половцова) // Література та культура Полісся. – Ніжин, НДПУ, 2002. – Вип. 20. – С. 104 – 107.

10. Чудовский Д. Городовое положение с дополнениями и разъяснениями по указаниям и распоряжениям правительства, последовавшим после обнародования Положения до 1 октября 1874 года. – СПб., 1874. – С. 46.

11. Российская национальная библиотека г. Санкт-Петербург (далее РНБ). – Ф. 600. – Д. 1637. – Л. 170.

12. Фесенко И.О. К вопросу о реформе городских общественных управлений. В 2 ч. – Х., 1890. – Ч. 1. – С. 93 – 95.

13. РГИА. – Ф. 1287. – Оп. 38. – Д. 1806. – Л. 208 – 214.

14. Городовое положение со всеми относящимися к нему узаконениями, судебными и правительственными разъяснениями. – СПб., 1890. – С. 52.

15. Государственный архив Харьковской области (далее ГАХО). – Ф. 45. – Оп. 1. – Д. 696. – Л. 9; Половцов А.А. Извлечение из всеподданнейшего отчета по ревизии Киевской губернии. – СПб., 1882. – С. 169.

16. ГАХО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Д. 14460. – Л. 199 – 200.

17. Багaley Д.И., Миллер Д.П. История города Харкова за 250 лет его существования – Харьков, 1912. – Т. 2. – С. 290.

18. Центральный государственный исторический архив Украины г. Киев. – Ф. 442. – Оп. 106. – Д. 123. – Л. 77.

19. РНБ. – Ф. 600. – Спр. 824. – Л. 22; Записка сенатора А. Половцова о состоянии общественного управления и хозяйства в городах Черниговской губернии. – СПб., 1882. – Ч. II. – С. 6.

20. Земский сборник Черниговской губернии. – 1873. – № 2. – С. 1 – 2.

21. ГАХО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Д. 4. – Л. 3, 23.

22. Материалы собранные для высочайше учрежденной комиссии о преобразовании губернских и уездных учреждений. В 4 ч. – СПб., 1870 – 1871. – Ч. 1 – 4. – С. 298.

23. ГАХО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Л. 14460. – Л. 546.

24. РНБ. – Ф. 600. – Д. 1637. – Л. 285.

25. РНБ. – Ф. 600. – Д. 1418. – Л. 52.

1004 — ისტორიის მეცნიერება

УДК 9(4794)

Ф.Б.Алиева

Азербайджанский государственный
аграрный университет

ЭТИМОЛОГИЯ НАЗВАНИЯ ГОРОДА БАКУ

Ключевые слова: Баку, город, значение, источники, название.

Этимология ойконима «Баку» соответствует древней своей форме и прошёл сложный путь видоизменений, являвшихся следствием исторических факторов. В современном топониме Баку видно древнее его значение, как «город Бога, место Бога», что связано, с горящими фонтанами нефти и газа. Существует предположение о том, что «Баку» произошло от персидского бад кубе (от глагола кубидан) - обдуваемый ветром. Это название появилось в связи с сильными северными ветрами, которым подвержен город Баку. Но подобное толкование считается народной этимологией и искажает древнюю форму написания слова. Имеется сокращенная форма этого написания в виде Бадкуйе или Бадку, которая встречается в XVI веке(4). Наиболее раннее название города Баку упоминается в источниках V-VIII веках в виде Багаван, Атли (Атши) Багаван и Атши (Атеши)-Багуан(2). Под этим наименованием, по мнению ряда авторов, имеется в виду Баку. Византийский автор первой половины V столетия Приск Панийский описывая путь, ведущий из Скифии в Мидию сообщает о «пышущем из морского камня пламени» близ Баку. Это первое хронологическое указание на огни близ Баку. Автор VIII века Гевонд, описывая события в Кавказской Албании в связи с нашествием хазар в 730 году, упоминает разрушенную ими область Атши-Багуан. Сара Ашурбейли отмечает, что слово «Атши», искажённое от «Атеши», означает огонь, название «Атши-Багуан» же — «огни Багуана», и что речь здесь идёт о Баку(2). Ахмед Кесреви Тебризи основываясь на данных Моисея Хоренского, Анания Ширакаци и Гевонда, отождествлял Атеши-Багуан с древним Баку и объяснял значение слова, как «город бога» или «место бога». Город так назывался потому, что в нём находился один из главных храмов огнепоклонников, а этимология названия города объясняется из древнеперсидского при Сасанидах(2). Арабский географ аль-Истархи в 930 году сообщает, что недалеко от Баку жили огнепоклонники.

После завоевания страны арабами уже в VIII веке слово «Багу» мог измениться, как отмечает Ашурбейли, в «Баку». Наиболее ранние написания различных вариантов слова «Баку» в арабоязычных и персоязычных источниках X века даётся в следующей форме:

(Бакух) аль-Истахри, 930 г.

(Бакух) ал-Масуди, 943-944 гг.

(Бакуйа) Абу-Дулаф, 942-952 гг.

(Баку) Худуд ал-алам, 982 г.

(Бакух) ал-Мукаддаси, 985 г.

В последующих источниках, начиная XI века и позже, название «Баку» даётся в следующем виде:

(Бакух) — ал-Бируни (XI в.), Абу Хамид ал-Андалуси ал-Гарнати (XII в.).

(Баку) — Хагани Ширвани (XII в.), Рашид-ад-дин (XIV в.), Хасан-бек Румлу (XVI в.), Амин Ахмед ар-Рази (XVI- XVII вв.), Эвлия Челеби (XVII в.), Хаджи Халифа (XVII в.).

(Бакуйа) — Йакут (XIII в.), Насир ад-Дин Туси (XIII в.), Закарийа Казвини (XIII в.), Хамдуллах Казвини (XIV в.), Бакуви (XV в.), Абу-л-Фида (XIV в.), Ибн Ййас (XVI в.), Садик Исфакхани (XVII в.).

(Бадкубе) — Дербентнаме, Искендер Мунши (XVII в.)(3), Мирза Мухаммед Мехди-хан Астерабади (XVII в.), Мухаммед-Хасан-хан Этемад ас-Салтане (XIX в.).

Современное название города — Васу или Vachu (Баку) — встречается в сочинениях западно-европейских путешественников, начиная с XIII века. Встречающаяся у итальянского путешественника XVII века Пьетро Делла Валле форма Vahcüh (Вакух), по мнению Б. Дорна, происходит от мазендеранского (Ва-Бад), т.е. ветер и (Кух) — гора.

В русских источниках название Баку передается как «Бака». Сами азербайджанцы называют город Баки.

У европейских и русских географов и путешественников XIV - XVII вв. написание города Баку представляется в следующем виде:

Каталонская (1375 г.) – Васу
Фра Мауро (1459г.) – Bachu
Лезинская (XV в.) – Bachu
Вальдземюллер (XVI в.) –Васу
Джениксон (XVI в.) – Bakhov
Гарритс (XVII в.) – Васа
Федор Годунов (1613 г.) – Васа
Адам Олерий (XVII в.) – Bakuie
Ян Стрюйс (XVII в.) – Baku
Пальмквиста (XVII в.) – Baku(1)

Надписи, сохранившие название города Баку сохранились и на стенах мечетей, находящихся на территории старой крепости [Ичери-шехер](#). Так, надпись, высеченная на камне в стене у основания минарета [Джума мечети](#), передаёт содержание текста ярлыка [ильхана Олджейту](#). Упоминаемое в ней слово «Баку» представлено в виде *Бакуйа*. На монетах, чеканенных в Баку в XIV – XV веках ильханами, джелаиридами и ширваншахами, слово «Баку» также изображено как Бакуйа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиев Ш. Исторический обзор и анализ карт Каспийского моря до начала XIX века (диссертационная работа, АГУ, 1948 г.).
2. *Ашурбейли С.А.* История города Баку. Азернешр, 1992 г., стр. 43- 45.
3. Искендер-бек Мунши. Тарих-и алам арай-и Аббаси. Литографическое издательство. Тегеран, 1314 г., стр. 515.
4. Т.М.Мусеви. Средневековые документы по истории Баку. Баку, 1967 г., стр. 63-64 (на азерб. яз.) UOT 9(4794)

Alieva F.B.

Etymology of the name of the city of Baku

Summary

Key words: *Baku, city, meaning, origin, name*

The article deals with an attempt to clarify the names of the forgotten ancient city of Baku, the establishment of its etymology, tracking and explaining its modifications, which occurred over a long historical period.

1004 - ისტორიის მეცნიერება

ნუნუ მიქელაძე
ალექსანდრე ოთარაშვილი

საქართველოს უკანასკნელი დედოფალი მარიამ ბაგრატიონი

საქართველოს ისტორიას მრავალი ტკივილიანი ფურცელი ახლავს. განსაკუთრებულად გამორჩეულია XVIII-სკ-ს დასასრული და XIX სკ-ს პირველი ნახევარი. 1798 წელს ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლეს გარდაცვალების შემდეგ ფაქტობრივად დაიწყო საქართველოს დამშვიდობება დამოუკიდებლობასთან და მისი რუსეთის იმპერიის ნაწილად ქცევა.

ქართლ-კახეთის ანექსიის ფაქტის შემდეგ რუსეთის კოლონიური ხელისუფლების მიერ გატარებულ ღონისძიებათა შორის ყველაზე უსამართლო, ყველაზე უზნეო და არაადამიანური, მეფის ოჯახის წევრთა სამშობლოდან გადასახლების ოპერაციის ჩატარება იყო. [რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში 2008. 29] რადგან ბაგრატიონთა სახლის საქართველოში ყოფნა ყოველგვარი არეულობებისა და ბუნტების საფუძვლად იყო მიჩნეული. სამშობლოდან დაშორება და იძულებით გადასახლება უდიდესი ტკივილი იყო ქართველი ბაგრატიონებისათვის ამის გამო რუსეთის ხელისუფლება დიდ წინააღმდეგობას აწყდებოდა პავლე ციციანოვმა დედოფლებს, ბატონიშვილებს ყმა-მამულებიც ჩამოართვა და ხაზინას გადასცა, რათა ისინი ეკონომიკურ გაჭირვებაში ჩაეგდო და ამ გზით გადასახლების თანხმობა გამოეძალა.

არც ამ სასტიკმა ღონისძიებებმა გაჭრა. ამის შემდეგ რუსეთის სამეფო კარი ძალადობაზე გადავიდა და 1803 წლიდან დაიწყო ქართველ ბაგრატიონთა საშინელი დევნა და მათი რუსეთში იძულებით გადასახლება.

გიორგი XII-ის ქვრივის, საქართველოს უკანასკნელი დედოფლის, მარიამის ბედი ტრაგიკული გამოდგა. საყვარელი სამშობლოს დაღუპვის ტკივილს, მალე მისი პირადი წამება და მარტვილობა დაერთო [ლ. სანიკიძე, დედა ისტორია 1986 წ.] მარიამმა, რომელმაც ხანგრძლივად ატარა საქართველოს დედოფლის სახელი, სინამდვილეში მხოლოდ ორწელიწადნახევარი იდედოფლა. ციციშვილის მშვენიერ ასულს 14 წლის ასაკში დასწერეს ჯვარი საქართველოს ტახტის მემკვიდრე გიორგიზე. მაგრამ მისი დედოფლობის წლები ია-ვარდით მოფენილი არ ყოფილა. მარიამისათვის რთული იყო იმ ღირსეული ქალისა და დედოფლის შეცვლა, რომელიც მეფე ერეკლეს თავის სამეფო ოჯახის ბურჯად მიაჩნდა. ეს იყო ბატონიშვილი გიორგის პირველი მეუღლე - ქეთევანი, ქიზიყელი მოურავის პაპუნა ანდრონიკაშვილის ასული. დედოფალი ქეთევანი უდიდესი პატრიოტი იყო. გამორჩეული თავისი სიჭკვიანითა და სიღარბისლით, რომელიც მეცხრე შვილის მშობიარობას გადაჰყვა. ასეთი შესანიშნავი რძლის ადგილი დაიჭირა მარიამმა. ერეკლეს რძალი მესამე დღეს მოუწაულებია და ღვთისმშობლის ხატი ძვირფასი თვლებით, მარგალიტითა და იაგუნდით მოჭედული - მიურთმევია. დარეჯანსაც ოქროს ძეძკით, ინდური შალით და ფარჩის საკაბით დაუსაჩუქრებია, მაგრამ 1798 წელს ერეკლე მეფის გარდაცვალების შემდეგ მხიარული დღეებიც დასრულდა დ მდგომარეობაც შეიცვალა. ძლიერი დარეჯანი ძველებურად დედოფლობდა და საკმაოდ ბევრი მომხრეებიც ჰყავდა, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთაც. მას ხელთ ეპყრა ქვეყნის დიპლომატიური თუ პოლიტიკური სადავები. ურთიერთობა ჰქონდა მეზობელ სახელმწიფოებთან. დედოფალი დარეჯანი ხედავდა, რომ რუსეთის კარზე სავსებით მინდობილ სუსტ გიორგის ერისა და სახელმწიფოს გადარჩენა არ შეეძლო. გიორგისაც ჰქონდა პრეტენზიები დედასთან. დედოფალი მისი მშვენიერი მეუღლე მარიამი უნდა გამხდარიყო. თავდაპირველად დარეჯანს არ ეამა, თუმცა უკან დაიხია და ბრძენმა დარეჯანმა მეფე-დედოფალი დალოცა. მაგრამ მისი ავტორიტეტი ბოლომდე ძლიერი დარჩა. გიორგი მეფემაც ვერ აღიარა ბოლომდე მარიამის დედოფლობა და გავლენა დარეჯანს ბოლომდე ვერ წაართვა. არ ჩამოართვა დედოფლის სახელი. დარეჯანი კი თავისას არ თმობდა და ბოლოს გიორგიმ დარეჯანს ჩამოართვა მამულები, მაგრამ ამ ამბებში მარიამს ბრალი არ მიუძღოდა. ყველაფერი სასახლისა და დიდი პოლიტიკის სახელით კეთდებოდა.

1795 წ. ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევის შემდეგ მეფე-დედოფალს წილად საშინელი მემკვიდრეობა ხვდა. დაუძლურებული სამეფოს მეფე გიორგის უკურნებელი სენიც დაერთო. რუსეთი კი ოკუპაციისათვის ემზადებოდა. დარეჯანის მომხრეები იულონის ან თავად დარეჯანის გამეფებას ცდი-

ლობდნენ. მარიამი ცდილობდა მომაკვდავი მეფისათვის ანდერძი ჩამოერთმია, რათა გარკვეულიყო, თუ ვინ უნდა ყოფილიყო სასახლისა და ქვეყნის პატრონი.

1800 წლის 28 დეკემბერს გიორგი XII გარდაიცვალა. რუსეთის იმპერატორმა დაუყოვნებლივ გასცა ბრძანება ტახტზე არავინ ასულიყო. მარიამ დედოფლის შიში გამართლდა, მას გვირგვინი ჩამოართვეს. გიორგის დაკრძალვის შემდეგ მისმა მემკვიდრემ სამეფო უფლებები თავის თავზე აიღო, თუმც იგი მეფედ არ ეკურთხა.

რუსეთის მთავრობამ სამეფო ოჯახებს მამულები ჩამოართვა, ასევე ჩამოართვეს მარიამს სასახლე. დედოფალი დედიტა და შვილებით წმინდა გიორგის სახელობის კარის ეკლესიაში ცხოვრობდა.

დედოფალმა მარიამმა ფშავლებთან და სხვა ქართველ მთიელებთან მოლაპარაკება გამართა, რომ მათი დახმარებით მთებში წასულიყო, იქნება რუსეთში გადასახლება თავიდან აეცილებინა. მაგრამ დედოფლის სასახლის ერთ-ერთმა ყველაზე მისანდობმა პირმა აზნაურმა კალატოზიშვილმა, რომელიც მმართველობის მიერ იყო მოსყიდული, გასცა დედოფალი და ყოველივე ციციანოვს აცნობა. ციციანოვმა გენერალ ლაზარევს მარიამის დაუყოვნებლივი გადასახლება უბრძანა. [ი. უთურაშვილი; 1991.17]

ჯერ კიდევ 1802 წლის 10 მარტს მარიამ დედოფალმა გრაფ ვ. კოჩუბეის მიმართა თხოვნით, რათა იგი და მისი მცირეწლოვანი შვილები არ გადაესახლებინათ საქართველოდან, ხოლო თუ მაინც ეს აუცილებელი იქნებოდა, ედროვებინათ სამი წელი, რათა „სწეულება და ძუძუს მწოვნელობა შვილთა ჩემთა დაადგეს ერთსა მტკიცესა ჰაზრსა ანუ სიკვდილსა და ანუ სიცოცხლესა ზედა და მაშინ იყავნ ნებისმიერ თქუენისა„. [მაქსიმე ბერძენიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. II 1983, გვ. 89] მაგრამ თხოვნამ შედეგი არ გამოიღო. დედოფლის მტრებმა ციციანოვს აცნობეს, რომ დედოფალი ბატონიშვილებსა და რუსეთის სხვა მოწინააღმდეგე პირებს აქეზებდა ახალი მმართველობის წინააღმდეგ და აჯანყებულებს უთანაგრძნობდა. რამაც ციციანოვი ძალიან აღაშფოთა და გადაწყდა მარიამის სასწრაფოდ რუსეთში გადასახლება.

მარიამს ოთახში შეუვარდა ციციანოვის მიერ გამოგზავნილი რუსი გენერალი ლაზარევი, რომელსაც თან ახლდა ორი ასეული, იგი პირადად შეეცადა ციციანოვის ბრძანების შესრულებას. დედოფლის სანოლ ოთახში შეიჭრა და მისი ძალით გამოყვანა სცადა, მაგრამ დედოფალმა იგი ხანჯლით განგმირა. [პ.ა სურგულაძეები. 1991. 13]

„ასეთი სიკვდილის ღირსია ის, ვინც გაბედა და ჩემს უბედურებას უპატიურობაც დაურთოთ, თარჯიმანმა დედოფალს მარცხენა ხელზე რამდენჯერმე დაჰკრა ხმალი.

ციციანოვის ბრძანებით დედოფალი მარიამი უნდა წაეყვანათ როგორც მკვლელი, პატიმარი, ყოველგვარი პატივის გარეშე. იმავე დღეს დედოფალი რუსეთის გზას გაუყენეს ბაგრატი ბატონიშვილისა და დიმიტრი ორბელიანის თანხლებით. მკაცრი მეთვალყურეობის ქვეშ. [მ. გონიკაშვილი 1986 წ. 167] თბილისიდან კავკასიის იქითა მხარემდე დედოფალს მიჰყვებოდა დიდძალი ჯარი და ცრემლის დენით უცხადებდნენ თავის მწუხარებას იმის გამო, რომ სამშობლოდან აძევებდნენ.

ბელგოროდში მისვლამდე მარიამმა თხოვნა გაუგზავნა ალექსანდრე I-ს, პავლე I-ის ქვრივს და სინოდს, სადაც აღწერდა თავსდატეხილ უბედურებას, იგი ხაზს უსვამდა თავის სიმართლეს, რომ მას არ მოუკლავს გენერალი ლაზარევი და დაუმსახურებელი სასჯელის პატიებას ითხოვდა.

დედოფალი მარიამი ბელგოროდის მონასტერში გამოკეტეს, სადაც რვა წელი გაატარა.

ბელგოროდში დედოფალი სასტიკი ზედამხედველობის ქვეშ აღმოჩნდა. შეუძლებელი იყო მისი ბინიდან შორს გასვლა, მით უმეტეს, ქალაქიდან. იმპერატორი კურსკის გუბერნატორისადმი გაგზავნილ ბრძანებაში მიუთითებდა დედოფლის მიმართ ფარულ, მაგრამ ზრდილობიან ყურადღებაზე. მასთან სტუმრად მიმსვლელებზეც სპაციალური თვალთვალი დანესდა, რათა გაპარვის ყოველგვარი საშუალება აღკვეთილი ყოფილიყო. დედოფალს საქართველოსთან მიმონერაზე მკაცრი ცენზურა დაუწესდა. ხელისუფლებამ იმის ნებაც კი არ დართო, რომ საქართველოდან საეკლესიო წიგნები ჩამოეტანათ მისთვის.

ბატონიშვილები ოქროპირი, ილია, ჯიბრაელი კადეტთა კორპუსში მიაბარეს გენერალ-მაიორ კლანგერის მეთვალყურეობის ქვეშ. ვაჟიშვილებმა იმპერატორს მიმართეს თხოვნით დედოფალ მარიამის მდგომარეობისა და დედაქალაქში მისი საცხოვრებლად გადმოსვლის შესახებ. მარიამი მოსკოვში დაასახლეს, მაგრამ მას თავის შვილებთან სურდა და ბოლომდე ითხოვდა სანკ-პეტერბურგში გადაყვანას.

ოფიციალური ჩვენებით დედოფალი მარიამი მკვლელი იყო, თუმც იყო სხვა მოსაზრებებიც, რომ გენერალი სხვამ მოკლა, დედოფალი კი უსაფუძვლოდ გამოიყვანეს დამნაშავეს როლში. იმპერატორის კარსაც კი ეჭვი ეპარებოდა დედოფლის დამნაშავეობაში. მაგრამ მარიამს ბოლომდე არ ენდობოდნენ.

1850 წლის 30 მარტს გარდაიცვალა ღრმად მოხუცებული მრავალტანჯული, სამშობლოს მიწას მონატრებული დედოფალი მარიამი. ამ ამბავს მოსკოვისა და პეტერბურგის თითქმის ყველა გაზეთი ნეკროლოგიტ გამოეხმაურა. [მ. გონიკაშვილი. 1986. 185]

დედოფალს ანდერძში ნათხოვნი ჰქონდა საქართველოში გადმოსვენება და მეუღლის გვერდით დაკრძალვა. მდიდრული ცერემონიის შემდეგ ქართველი თავად-აზნაურების ძალისხმევით იგი საქართველოში გადმოსვენეს და სვეტიცხოველში მეფეების ერეკლე II-ის და გიორგი XII-ის გვერდით დაკრძალეს. დასაფლავებას უამრავი ხალხი და დიდგვაროვნები დაესწრნენ. დედოფლის დაკრძალვა მართლაც ღირსეული იყო. ასე დასრულდა მშვენიერი მარიამის ტანჯული დედოფლობა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში, თბ. 2008 წ.
2. საქართველოს ისტორია, ტ. IV. თბ. 2012 წ.
3. ა. პ. სურგულაძეები; საქართველოს ისტორია, თბ. 1991 წ.
4. ლ. სანიკიძე, დედა ისტორია, თბ. 1986 წ.
5. მ. გონიკაშვილი, ბაგრატიონთა დასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში. თბ. 1986.
6. მ. ბერძნიშვილი, მასალები XIX სკ. I ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. II თბ. 1983 წ.
7. ი. უთურაშვილი; თეკლა ბაგრატიონი, თბ. 1991 წ.

Nunu Mikeladze
Aleksandre Otashvili

The Last Queen of Georgia Mariam Bagrationi

The fate of the last queen of Georgia and the widow of Giorgi XII Mariam Bagrationi was tragic. The pain caused by dying the favourite homeland was enclosed by her personal torment. Mariam, who was the bearer of the name of the queen of Georgia, was the queen for just two and half years in reality.

1004 – ისტორიის მეცნიერებანი

დარეჯან მაისურაძე
ნათელა ბასილაშვილი

ქართულ – ოსური დაპირისპირების დინამიკა 2004-2008 წლებში

„ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ საქართველოს ახალმა ხელისუფლებამ დაიწყო აქტიური ნაბიჯების გადადგმა ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე საქართველოს იურისდიქციის აღდგენის მიზნით. მას შემდეგ რაც, წარმატებით მოაგვარა აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკასთან დაკავშირებული პრობლემები, მ. სააკაშვილმა მთელი ძალისხმევა ცხინვალის რეგიონის საკითხის გადაწყვეტისაკენ მიმართა. თუმცა, საქართველოს ახალი ხელისუფლების იმედები და მოლოდინები არ გამართლდა. 2004 წლის აგვისტოში ცხინვალის რეგიონში ქართულ-ოსური დაპირისპირების ესკალაცია მოხდა, რამაც სამხედრო კონფრონტაციის სახე მიიღო. კონფლიქტის განახლების ძირითად მიზეზად ოფიციალური თბილისი ასახელებდა ერგნეთის ბაზრობის დახურვის ფაქტს, რასაც კონტრაბანდის ბრძოლის აუცილებლობით ხსნიდა. ერგნეთის ბაზრობის დახურვის შემდეგ მოხდა ქართული მხარის იძულებითი ჩართვა საბრძოლო მოქმედებებში იმ გაგებით, რომ ოსების მიერ ცხინვალის გზის გადაკეტვამ დღის ნესრიგში დააყენა დიდი ლიახვის ხეობის ქართული სოფლების (თამარაშენი, კეხვი, აჩაბეთი) უსაფრთხოების უზრუნველყოფისა და სურსათით მომარაგების საკითხი. სწორედ ამ პრობლემის გადაწყვეტის მიზნით, ქართულმა მხარემ დაიწყო შემოვლითი გზის გაყვანა და შემდგომში მისი დაცვა, რასაც საომარი მოქმედებები მოჰყვა.

1992 წლიდან მოყოლებული დღემდე, სამხრეთ ოსეთის თვითგამოცხადებულ რესპუბლიკაში თანდათანობით ძლიერდებოდა სეპარატისტული ხელისუფლების მმართველობის ორგანოები, მათ შორის შინაგან საქმეთა სამინისტრო, თავდაცვის სამინისტრო და უშიშროების სამსახური. სწორედ ამის შემდეგ იყო ის, რომ 2004 წლისა და განსაკუთრებით 2008 წლის აგვისტოში განვითარებული მოვლენების დროს, რუსული სამხედრო შენაერთების მხარდამხარ, ოსური მხრიდან საბრძოლო მოქმედებებში მონაწილეობას იღებდნენ „სამხრეთ ოსეთის“ თავდაცვის სამინისტროს, შინაგან საქმეთა სამინისტროსა და უშიშროების სამსახურის ქვედანაყოფები. ამასთან ერთად, მათ დასახმარებლად რუსეთის ფედერაციასთან კონფლიქტის ზონაში გადმოსროლილ იქნა დაქირავებულ ბოევითა რაზმები. კონფლიქტის ესკალაციაში დიდი როლი ითამაშა როკის გვირაბის ფაქტორმა, რომლის მეშვეობითაც სამხრეთელ ოსებს პირდაპირი კავშირები ჰქონდათ ჩრდილოეთ ოსეთის რესპუბლიკა ალანისთან. სწორედ ამ გვირაბის წყალობით, სეპარატისტები რეგულარულად იღებდნენ სამხედრო და სხვა სახის დახმარებას რუსეთისაგან, როგორც 1991-1992 წლების შეიარაღებული დაპირისპირების, ისე 2004 წლის აგვისტოს ცნობილი მოვლენების დროს. ფაქტიურად „სამხრეთ ოსეთის“ მარიონეტული ხელისუფლებისთვის როკის გვირაბი წარმოადგენს ერთადერთიმედს, რუსეთთან სამომავლო მიერთების პერსპექტივის თვალსაზრისით.

2004 წლის 13-14 აგვისტოს ქ. ცხინვალში გაიმართა შერეული საკონტროლო კომისიის საგანგებო სხდომა, სადაც ხელი მოეწერა ოქმს ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ. მიუხედავად ამისა, მხარეები მუდმივად ბრალს დებენ ერთმანეთს არსებული შეთანხმების დარღვევაში. **[თურმანიძე - სამხრეთ ოსეთის კონფლიქტი. თბ. 2001. გვ. 41].**

ცხინვალის რეგიონში სიტუაციის დღითიდღე გაუარესებათან ერთად საქართველოს ხელისუფლება სულ უფრო რწმუნდებოდა დარეგულირების პროცესში საერთაშორისო თანამეგობრობის აქტიური ჩართვის აუცილებლობაში. ოფიციალური თბილისი დღესაც მიზანშეწონილად მიიჩნევს საერთაშორისო კომპონენტის, განსაკუთრებით კი ეუთოს-სა და ევროკავშირის როლის გაზრდას კონფლიქტის გადაწყვეტაში. კომუნიკაციას მიაღწია ანტიქართულმა ისტერიამ რუსეთის მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებშიც. სიტუაციის გამწვავებისა და ორივე მხრიდან მსხვერპლის რაოდენობის ზრდის გამო, 2004 წლის 13-14 აგვისტოს ქ. ცხინვალში გაიმართა შსკ-ის საგანგებო სხდომა, სადაც მიღებულ იქნა ოქმი ცეცხლის დაუყოვნებლივ შეწყვეტის შესახებ. მხარეებს ასევე დაევალით, არაუგვიანეს ორი კვირის ვადაში გაეყვანათ კონფლიქტის ზონიდან ყველა შეიარაღებული შენაერთი, რომელიც იქ იმყოფებოდა შსკ-ის ან შერეული სამშვიდობო ძალების ნებართვის გარეშე. 2004 წლის 18 აგვისტოს გაიმართა შსკ-ის მორიგი სხდომა, სადაც მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება სამშვიდობო ძალების დამატებითი პოსტების განთავსებისა და გადაწყვეტილების თაობაზე (მხარეთა დაშორი-

შორებისა და ცეცხლის შეწყვეტის მიზნით). თუმცა, მეორე დღესვე რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ გააკეთა განცხადება, სადაც ქართული მხარე მიღწეული შეთანხმების დარღვევასა და პროვოკაციების მოწყობაში დაადანაშაულა.

შექმნილ რთულ ვითარებაში, საქართველოს პრეზიდენტმა მიხეილ სააკაშვილმა მიიღო ფორსმაჟორული გადაწყვეტილება, რომლის თანახმადაც 2004 წლის 19 აგვისტოს ქ. ცხინვალის მახლობლად ქართული შეიარაღებული ძალების მიერ დაკავებული სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი სიმაღლეების კონტროლი შერეულ სამშვიდობო ძალებს გადაეცა. გარდა ამისა, მშვიდობის დამყარებისა და საომარი მოქმედებების შემდგომ ესკალაციის თავიდან აცილების მიზნით, ქართულმა მხარემ გადადგა ცალმხრივი ნაბიჯები რეგიონის სრული დემილიტარიზაციისაკენ და კონფლიქტის ზონიდან დაიწყო ყველა სამხედრო შენაერთის გაყვანა, სამშვიდობო ძალების მანდატით გათვალისწინებული 500 კაციანი კონტიგენტის გარდა. შეიძლება ითქვას, რომ სამხედრო სტრატეგიული თვალსაზრისით, ცხინვალის მისადგომებთან არსებული სიმაღლეების დათმობა და ჯარების გამოყვანა წარმოადგენდა ქართული მხარის მარცხს, თუმცა მეორეს მხრივ ეს იყო ტაქტიკური უკანდახევა, რომლის წყალობითაც მოცემულ ეტაპზე თავიდან იქნა აცილებული ფართომასშტაბიანი სისხლისღვრა. შექმნილ ვითარებაში, ვფიქრობთ ეს სწორი გადაწყვეტილება იყო, რომელიც საქართველოს პრეზიდენტმა გლობალური პოლიტიკიდან გამომდინარე მიიღო. ქართულმა მხარემ ესნაბიჯი გადადგა იმისათვის, რათა არ მომხდარიყო ქვეყნის ჩათრევა გაცილებით უფრო მსხვილმასშტაბიან საომარ ოპერაციებში. ამ ნაბიჯით საქართველოს ხელისუფლებამ კიდევ ერთხელ გააკეთა იმის დემონტირება, რომ ოფიციალური თბილისი უპირატესობას მხოლოდ მშვიდობიან მოლაპარაკებებს ანიჭებდა. საქართველოს ხელისუფლების ამ სამშვიდობო ინიციატივამ და კონფლიქტის ზონაში ქართული მხარის დემილიტარიზაციის პროცესის ცალმხრივად დაწყებამ, საერთაშორისო თანამეგობრობის (ევროკავშირი, ეუთო, აშშ) დადებითი რეზონანსი გამოიწვია. ცხინვალის რეგიონის კონფლიქტის დარეგულირების პროცესში საკმაოდ დიდ როლს თამაშობდა ეუთო, რომლის მისიაც საქართველოში 1992 წლის დეკემბრიდან ფუნქციონირებდა. 1994 წლიდან საქართველოში ეუთო-ს მისია აქტიურად მონაწილეობდა შსკ-ის სხდომებსა და ქართულ-ოსური უფლებამოსილი დელეგაციების ექსპერტთა ჯგუფების შეხვედრებში. 1997 წლიდან ცხინვალში ფუნქციონირებდა ეუთოს ადამიანისუფლებათა დაცვის ოფისი, რომლის მუშაობასაც საგანგებო მნიშვნელობა ენიჭებოდა, ცხინვალში და მის მიმდებარე დასახლებულ პუნქტებში ადამიანის უფლებათა დაცვასთან დაკავშირებული საერთო მდგომარეობის გამო.

ქართულ-ოსური ურთიერთობების განხილვა ქართულ-რუსული ურთიერთობების კონტექსტის გარეშე ყოვლად წარმოაუდგენელია. ამ თვალსაზრისით, შეგვიძლია დაბეჯითებით განვაცხადოთ, რომ ქართულ-ოსური კონფლიქტი არ იარსებებდა, რომ არ ყოფილიყო პრობლემები ქართულ-რუსულ ურთიერთობებში.

2004 წლის 21 სექტემბერს გაეროს გენერალური ასამბლეის 59-ე სესიაზე საქართველოს პრეზიდენტმა ჩამოაყალიბა ძირითადი პრინციპები, რომლებიც განსაზღვრავდნენ ცხინვალის რეგიონის კონფლიქტის მოწესრიგების თანმიმდევრულ პროცესს.

2005 წლის ივლისის ბოლოს „სამხრეთ ოსეთის“ ე.წ. პრეზიდენტი ე. კოკოითი იმყოფებოდა ქ. გარაში, სადაც ორდღიანი მოლაპარაკებები გამართა თავის აფხაზ „კოლეგასთან“ სერგეი ბაგაფშთან. შეხვედრის შედეგებთან დაკავშირებით გამოქვეყნებულ ერთობლივ კომუნიკეში წერია, რომ მხარეები შეთანხმდნენ განავითარონ სტრატეგიული პარტნიორობა „ორი სახელმწიფოს თანამედროვე ცხოვრების ყველა სფეროში“. უფრო მეტიც, ერთობლივ პრესკონფერენციაზე აფხაზეთის თვითგამოცხადებულმა პრეზიდენტმა სერგეი ბაგაფშმა აღნიშნა, რომ საქართველოს მხრიდან ძალის გამოყენების მუქარის შემთხვევაში, აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის თანამშრომლობამ შესაძლოა სამხედრო ურთიერთდახმარების სახეც მიიღოს. **[დავითაშვილი - კავკასიის კონფლიქტები, მიზეზები და შესაძლო შედეგები. თბ. 2001. გვ. 31].**

2005 წლის 5-6 დეკემბერს გაიმართა ეუთო-ს საგარეო მინისტრების სხდომა, რომელიც ქ. ლუბლიანაში (სლოვენია) გაიმართა. სხდომის დასასრულს მიღებულ იქნა სპეციალური განაცხადი საქართველოზე, რომელსაც ეუთოს სხვა წევრი ქვეყნების გარდა რუსეთმაც დაუჭირა მხარი. დოკუმენტის თანახმად, ეუთო მხარს უჭერს საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას, საქართველოს სამშვიდობო ინიციატივას (იგულისხმება ქართულ-ოსური კონფლიქტის დარეგულირების სამშვიდობო გეგმა), ქვეყნის ტერიტორიიდან რუსეთის სამხედრო ბაზების გაყვანისა და აფხაზეთში სამშვიდობო პროცესის გააქტიურებას.

2007 წლის მთელი პერიოდის მანძილზე ცხინვალის რეგიონში მუდმივად ადგილი ჰქონდა სხვადასხვა სახის პროვოკაციებს, შეიარაღებულ თავდასხმებსა და ტერორისტულ აქტებს რეგიონის ქართუ-

ლი სოფლებისა და მოსახლეობის წინააღმდეგ, აგრეთვე რუსეთის სამხედრო თვითმფრინავების მიერ საქართველოს საჰაერო სივრცის დარღვევის ფაქტებს. 2008 წლის ივლისსა და აგვისტოს დასაწყისში ამ ყველაფერმა ბევრად უფრო საგანგაშო და მშვიდობისათვის ძალიან საშიში ხასიათი მიიღო.

2008 წლის 7 აგვისტოს რუსეთის ფედერაციის 58-ე რეგულარული არმიის 150-მდე ერთეულმა ჯავშანტექნიკამ, როკის გვირაბის გავლით, გადმოკვეთა საქართველო-რუსეთის სახელმწიფო საზღვარი და ქ. ცხინვალის მიმართულებით დაიძრა, რაც ფაქტიურად საქართველოს წინააღმდეგ ფართომასშტაბიანი სამხედრო ოპერაციის დაწყებას ნიშნავდა. კონფლიქტი აშკარად გასცდა ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ადმინისტრაციულ საზღვრებს, მოიცავდა ფაქტიურად მთელი საქართველო, რამაც საბოლოოჯამში მიიღო ფართომასშტაბიანი ქართულ-რუსული სამხედრო კონფრონტაციის სახე (სამხედრო ავიაციის გამოყენებით).

2008 წლის 12 აგვისტოს მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება ცეცხლის შეწყვეტის თაობაზე. ევროკავშირის შუამავლობით რუსეთის ფედერაციასა და საქართველოს შორის დაიდო ექვსპუნქტიანი შეთანხმება, რომლის თანახმად, რუსეთის შეიარაღებული ძალები უნდა დაბრუნებულიყვნენ სამხედრო მოქმედებების დაწყებამდე არსებულ ხაზზე და უნდა დაწყებულიყო საერთაშორისო დესკუსიები აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკასა და ყოფილ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში უსაფრთხოებისა და სტაბილურობის შესახებ. 2008 წლის 15 აგვისტოს, საქართველოს პრეზიდენტმა ხელი მოაწერა ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ პრეზიდენტ ნიკოლა სარკოზის შუამდგომლობით მიღწეულ ექვსპუნქტიან შეთანხმებას. 2008 წლის 8 სექტემბერს კი ევროკავშირის ინიციატივით, ქართულ და რუსულ მხარეებთან გამართული მოლაპარაკებების შედეგად, განისაზღვრა ე.წ. „სარკოზის შეთანხმების“ შესრულების პირველეტაპზე განსახორციელებელი კონკრეტული ნაბიჯები.

ცხინვალის რეგიონზე გადის მნიშვნელოვანი სატრანსპორტო მაგისტრალი „ჩრდილოეთი-სამხრეთი“, რომელიც რუსეთს აკავშირებს საქართველოსთან, სომხეთთან, აზერბაიჯანთან, ირანთან და თურქეთთან. ამდენად, სავსებით გასაგები ხდება იგივე სომხეთის რესპუბლიკის შემფოთებაც იქიდან გამომდინარე, რომ სიტუაციის გამწვავება ცხინვალის რეგიონში საფრთხეს უქმნის სომხეთის სასიცოცხლო ინტერესებს (მით უფრო აფხაზეთის რკინიგზის ბლოკირების პირობებში), როგორც ეკონომიკური, ისე უსაფრთხოების უზრუნველყოფის თვალსაზრისითაც. მიტომ პრინციპულად მნიშვნელოვანია, რომპირველ რიგში რუსეთმა გააუქმოს თავისი გადაწყვეტილება აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის დამოუკიდებლობის ცნობის შესახებ, ხოლო ამის შემდგომ, მოხდეს ცხინვალის რეგიონის სრული დემილიტარიზაცია და სატრანსპორტო კომუნიკაციების თავისუფლად ფუნქციონირება. ეს ერთი მხრივ ხელს შეუწყობდა ქართულ და ოსურ მხარეებს შორის ნდობის აღდგენას, ხოლო მეორეს მხრივ შექმნიდა ხელსაყრელ პირობებს სტრატეგიული პარტნიორობისათვის რეგიონის სახელმწიფოებს შორის, რომლის საფუძველშიც ჩაიდებოდა არა პოლიტიკური ფაქტორები, არამედ ეკონომიკური მიზანშეწონილობა. როდესაც ჩნდება საერთო ეკონომიკური ინტერესი, სეპარატიზმი, მეორე პლანზე გადადის, რაც კონფლიქტის პოლიტიკური დარეგულირების სერიოზულ მოტივს წარმოადგენს.

ლიტერატურა:

1. დავითაშვილი ზ. - კავკასიის კონფლიქტები, მიზეზები და შესაძლო შედეგები // ქართული დიპლომატია, წელიწადული 8, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ. 2001;
2. თურმანიძე თ - „სამხრეთ ოსეთის“ კონფლიქტი // ახალი აზრი (პოლიტიკური კვლევების ცენტრი ჟურნალი) №1 ივლისი-აგვისტო. თბ. 2001;
3. ბახტაძე რ. - გადაწყვეტილების მიღება სუსტ სახელმწიფოებში. ბოტკ-ს საერთაშორისო პოლიტიკის კვლევების სერია. თბ. 2007;
4. ნადარეიშვილი თ. - შეთქმულება საქართველოს წინააღმდეგ. თბ. 2000;
5. უტიაშვილი შ. - პატარა სახელმწიფო და დიდი მეზობელი: საქართველო უსაფრთხოების ძიებაში // პოლიტიკური კვლევების ცენტრი „ახალი აზრი“, №5(11), თბ. 2003;
6. www.mfa.gov.ge (საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრო);
7. www.mid.ru (რუსეთის ფედერაციის საგარეო საქმეთა სამინისტრო);
8. www.mfa.gov.az (აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტრო);
9. www.cis.minsk.by (დსთ)

Darejan Maisurazde

Natela Basilashvili

Dynamics of Georgian-Ossetian Conflict in 2004-2008

Summary

Since 1992 till present, has gradually gained strength in the breakaway South Ossetia's separatist government agencies, including the Ministry of Internal affairs, Defense Ministry and National Security Service. After that, it was that in 2004 and especially during the incident in August 2008, Russian military support, the South Ossetian side took part in the fighting, South Ossetia, „the Defense Ministry, Ministry of Internal Affairs and National Security Service units. The highway passes through the region, the North - South”, which connects Russia with Georgia, Armenia, Azerbaijan, Iran and Turkey. Thus, it is quite understandable concerns of the Republic of Armenia since the aggravation of the situation in the region poses a threat to the vital interests of the Republic of Armenia (the more the railroad blocking conditions), both in economic and security terms. It is the refore fundamentally important that first of all Russia to reverse its decision to recognize the independence of Abkhazia and South Ossetia, and there after, the complete demilitarization of the region and transport communications operate freely.

1004 – ისტორიის მეცნიერებანი

დარეჯან მაისურაძე
ნათელა ბასილაშვილი

ქართულ-ოსური დაპირისპირების დინამიკა 1990 – 2003 წლებში

ქართულ-ოსური დაპირისპირება წარმოადგენს ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტის ტიპიურ მაგალიტს. კონფლიქტის გამომწვევ მიზეზებზე საუბრისას, პირველ რიგში მხედველობაშია მისაღები ის დესტრუქციული პოლიტიკა, რომელსაც ახორციელებდა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის (სსრკ) უმაღლესი ხელმძღვანელობა მე-20 საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევარსა და 90-იანი წლების დასაწყისში. სიტუაციის დაძაბვას ასევე დიდად შეუწყო ხელი იმდროინდელი პოლიტიკური ლიდერების საჯარო გამოსვლებმა და შემდგომში მათ შორის წარმოქმნილმა დაპირისპირებამ. მას შემდეგ რაც ყოფილ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში სიტუაცია უკიდურესად დაიძაბა და ფართომასშტაბიანი შეიარაღებული დაპირისპირების სახ მიიღო, კონფლიქტი უკვე შეეხო უშუალოდ ქართველი და ოსი ხალხების სასიცოცხლო ინტერესებს. „სამხრეთ ოსეთის“ პოლიტიკურმა კონფლიქტმა ფაქტიურად „ქართულ ოსური“ კონფლიქტის სახე მიიღო, რომელსაც ეთნო-ნაციონალური ხასიათი ჰქონდა. მიუხედავად ყველაფრისა, იმის გამო, რომ კონფლიქტის თავდაპირველ პროვოცირებაში გაცილებით უფრო დიდი „ქვლილი მიუძღოდა“ მოსკოვის იმპერიულ პოლიტიკას, ვიდრე ქართველ და ოს ხალხებს შორის არსებულ ეთნოს შორის წინააღმდეგობებს, ქართულ-ოსური დაპირისპირება, ვფიქრობთ პოლიტიკური კონფლიქტი უფროა, ვიდრე ეთნიკური. ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ოსური მოსახლეობა ყოველთვის იყო საქართველოს სოციალური, ეკონომიკური, კულტურული და ეთნიკური სტრუქტურის ინტეგრირებული ნაწილი.

კონფლიქტის მონაწილე ორივე მხარე ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიას თავის ისტორიულ მიწა-წყლად განიხილავს და მასზე საკუთარი ხელისუფლების განხორციელებას ცდილობს. ამ თვალსაზრისით ქართულ-ოსური კონფლიქტი არსებითად ტერიტორიისათვის ბრძოლაა. თუმცა, იმის გათვალისწინებით, რომ ქართული მხარე ოსების შიდა ქართლში ცხოვრების უფლებას არ უარყოფს, ისევე როგორც „სამხრეთ ოსეთის“ დე-ფაქტო ხელისუფლებაც აღიარებს ქართველების იქ ცხოვრების კანონიერ უფლებას, შეიძლება ითქვას, რომ ქართველებისა და ოსების დავის ძირითადი საგანი ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიის ამჟამინდელი პოლიტიკური სტატუსია **[დავითაშვილი - დავითაშვილი ზ. კავკასიის კონფლიქტები, მიზეზები და შესაძლო შედეგები. თბ. 2001. გვ. 27].**

1991 წელს ქართველებსა და ოსებს შორის დაწყებული საბრძოლო მოქმედებები გრძელდებოდა 1992 წლის მანძილზეც მცირედი ინტერვალებით. 1992 წლის 21 მაისს ჩრდილოეთ ოსეთის ასს რესპუბლიკის უმაღლესმა საბჭომ საგანგებო სესიაზე მიიღო დადგენილება, სადაც ქართველების ქმედება შეაფასა, როგორც ოსი ხალხის გენოციდი. 1992 წლის ივნისის დასაწყისში საქართველოს სამთავრობო ჯარები ქ. ცხინვალს მიუახლოვდნენ და მისი აღება განიზრახეს. სწორედ ამ პერიოდში რუსეთის ხელმძღვანელობა ულტიმატური განცხადებებით გამოვიდა და მათ შორის გაისმა ქ. თბილისის დაბომბვის მუქარაც. ქართული მხარე იძულებული გახდა უარი ეთქვა ცხინვალში შესვლაზე. შეიქმნა იმის რეალური საშიშროება, რომ კონფლიქტში ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ხალხებიც ჩართულიყვნენ, რაც უდაოდ მოასწავებდა მთელი კავკასიის დესტაბილიზაციას. ეს საფრთხე კიდევ უფრო რეალური გახდა მას შემდეგ რაც, პოლიტიკურ ასპარეზზე კავკასიის მთიელ ხალხთა კონფედერაცია (შეიქმნა 1991 წლის 1-2 ნოემბერს) გამოვიდა. ყველა კონტაქტი თბილისსა და ცხინვალს შორის განწყვეტილ იქნა. 1992 წლის 10 ივნისს დაბა ყაზბეგში საქართველოს პრეზიდენტი ე. შევარდნაძესა და ა. გალაზოვს შორის ხელი მოეწერა შეხვედრის ოქმს. ოქმში ძირითადად საუბარი იყო ცეცხლის შეწყვეტასა და დამკვირვებელთა ერთობლივი ოთხმხრივი ჯგუფის შექმნაზე. ამ დოკუმენტის მთავარი მნიშვნელობა იმაშია, რომ ხანგრძლივი სისხლისღვრის შემდეგ, პირველად ხდება საქართველოსა და ჩრდილოეთ ოსეთის ხელისუფალთა შეხვედრა, ასევე მკვიდრდება ტერმინი „ქართულ-ოსური კონფლიქტი“.

1992 წლის 24 ივნისს ქ. სოჭში ხელი მოეწერა „შეთანხმებას ქართულ-ოსური კონფლიქტის დარეგულირების პრინციპების შესახებ“. სოჭის (დაგომისის) შეთანხმება გაფორმდა ორ სუბიექტს -

საქართველოსა და რუსეთის ფედერაციას შორის. თუმცა, უშუალოდ დოკუმენტზე ე. შევარდნაძისა და ბ. ელცინის ხელმოწერის გარდა, ასევე დაფიქსირებულია ჩრდილოეთ ოსეთის რესპუბლიკა - ალანიისა და ე.წ. სამხრეთ ოსეთის მაშინდელი ლიდერების ა. გალაზოვისა და თ. კულუმბეკოვის ხელმოწერაც. ამით შეიქმნა საკმაოდ პარადოქსული სიტუაცია, სადაც ერთი სახელმწიფო წარმოდგენილი იყო ერთდროულად ორი სუბიექტით (ჩრდილოეთ ოსეთის რესპუბლიკაც ხომ რუსეთის ფედერაციის შემადგენელი ნაწილია), რაც არ ჯდება არც ერთ საერთაშორისო სამართლებრივ ნორმაში. სოჭის (დაგომისის) შეთანხმების ძირითადი დებულებები მდგომარეობდა შემდეგში: დაპირისპირებული მხარეები იღებდნენ ვალდებულებებს შეეწყვიტათ ცეცხლი და გაეყვანათ თავიანთი შეიარაღებული ფორმირებები კონფლიქტის ზონიდან; რუსეთის ფედერაცია იღებდა ვალდებულებას გაეყვანა „სამხრეთ ოსეთში“ დისლოცირებული საინჟინრო-სანაღმო და სავერტმფრენო პოლკები; იქმნებოდა შერეული საკონტროლო კომისია კონფლიქტში ჩართული მხარეების შემადგენლობით, რომლის ძირითადი ფუნქციაც უნდა ყოფილიყო მიღწეული შეთანხმებების შესრულების კონტროლი; მხარეები იღებდნენ ვალდებულებას დაუყოვნებლივ დაეწყათ მოლაპარაკებები, რეგიონის ეკონომიკური რეაბილიტაციისა და ლტოლვილთა დაბრუნებისთვის საჭირო პირობების შექმნის მიზნით; 1997 წლის 14 ნოემბერს ჯავაში გაიმართა ე. შევარდნაძისა და ლ. ჩიბიროვის მორიგი შეხვედრა, რომლის დროსაც, ძირითადად განხილული იყო სოციალურ-ეკონომიკური საკითხები. შეხვედრის დასრულების შემდგომ ხელმოწერილ განცხადებაში, მხარეები კმაყოფილებით აღნიშნავენ, რომ ადგილი აქვს პოზიტიურ ძვრებს, რაც გამოიხარება მხარეთა შორის ნდობის აღდგენასა და მოლაპარაკებათა პროცესის ირგვლივ ზოგადი პოლიტიკური ვითარების გაუმჯობესებაში. გარდა ამისა, აღინიშნა, რომ ქართულ-ოსური ურთიერთობების პრიორიტეტულ მიმართულებად კვლევაც რჩება კონფლიქტის საბოლოო პოლიტიკური დარეგულირება და ლტოლვილთა და იძულებით გადაადგილებულ პირთა უსაფრთხო დაბრუნება, რისი განცოვრციელებაც მხოლოდ რეგიონის ეკონომიკური რეაბილიტაციის შემდეგ იქნება შესაძლებელი. დადებითად იქნა შეფასებული ქართულ-ოსური კონფლიქტის ზონაში დისლოცირებული შერეული სამშვიდობო ძალების საქმიანობაც **[თურმანიძე - თურმანიძე თ. სამხრეთ ოსეთის“ კონფლიქტი // თბ. 2001. №1. გვ. 39].**

2001 წლის 19 იანვარს ევროპარლამენტმა მიიღო რეზოლუცია, სადაც ძირითადად საუბარია დევნილების დაბრუნების აუცილებლობის შესახებ. ამასთან, რეზოლუცია ახდენს იმ ფაქტის კონსტატაციას, რომ აფხაზეთი და „სამხრეთ ოსეთი“ დე-ფაქტო აღმოჩნდნენ საქართველოს იურისდიქციის გარეთ. ეს დოკუმენტი მნიშვნელოვანია, იმით, რომ მასში პირველად არის დაფიქსირებული რუსეთის აგრესია საქართველოს მიმართ (რუსეთის აგრესია, ფაქტობრივად ანექსიად არის შეფასებული). ეჭვქვეშ არის დაყენებული კონფლიქტის ზონებში რუსეთის მიუკერძოებლობა, საშუაშალო ფუნქციის განხორციელებისას.

სამწუხაროდ, ქართული მხარისა და საერთაშორისო თანამეგობრობის მცდელობებმა, რომლებიც მიმართული იყო კონფლიქტის სრულმასშტაბიანი დარეგულირებისკენ („სამხრეთ ოსეთის“ პოლიტიკური სტატუსის განსაზღვრის მიზნით, საქართველოს საერთაშორისოდ აღიარებულ საზღვრებში), საბოლოო ჯამში, ვერ გამოიღეს სასურველი შედეგი.

ცხინვალის სეპარატისტი ლიდერები აცხადებენ, რომ სამხრეთელ ოსებს, ერთაშვით გამორკვევის პრინციპის შესაბამისად, უფლება აქვთ შექმნან დამოუკიდებელი სახელმწიფო. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი განცხადებები საერთაშორისო სამართლის სრულიად არასწორი ინტერპრეტაციის შედეგია. სამხრეთელი ოსები წარმოადგენენ არა „თავისუფლებისათვის მებრძოლ ერს“, არამედ საქართველოში მცხოვრებ ეთნიკურ უმცირესობას, რომელთა ისტორიული სამშობლოც ჩრდილოეთ კავკასიაშია. ამდენად, მათიმოთხოვნა, შექმნან ცალკე სახელმწიფო ან შეუერთდნენ რუსეთის ფედერაციას, სერიოზულ წინააღმდეგობაში მოდის, როგორც საქართველოს შიდა კანონმდებლობასთან, ისე საერთაშორისო სამართლის საყოველთაოდ აღიარებულ პრინციპებთან და ნორმებთან.

ლიტერატურა:

1. დავითაშვილი ზ. - კავკასიის კონფლიქტები, მიზეზები და შესაძლო შედეგები // ქართული დიპლომატია, წელიწდეული 8, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ. 2001;
2. თურმანიძე თ - „სამხრეთ ოსეთის“ კონფლიქტი // ახალი აზრი (პოლიტიკური კვლევების ცენტრი ჟურნალი) №1 ივლისი-აგვისტო. თბ. 2001;
3. ბახტაძე რ. - გადაწყვეტილების მიღება სუსტ სახელმწიფოებში. ბოკ-ს საერთაშორისო პოლიტიკის კვლევების სერია. თბ. 2007;

4. ნადარეიშვილი თ. - შეთქმულება საქართველოს წინააღმდეგ. თბ. 2000;
5. უტიაშვილი შ. - პატარა სახელმწიფო და დიდი მეზობელი: საქართველო უსაფრთხოების ძიებაში // პოლიტიკური კვლევების ცენტრი „ახალი აზრი“, №5(11), თბ. 2003;
6. www.mfa.gov.ge (საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრო);
7. www.mid.ru (რუსეთის ფედერაციის საგარეო საქმეთა სამინისტრო);
8. www.mfa.gov.az (აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტრო);
9. www.cis.minsk.by (დსთ);
10. www.24hours.ge (გაზეთი „24 საათი“);
11. www.hrw.org (human right watch).

Darejan Maisurazde
Natela Basilashvili

Dynamics of Georgian-Ossetian Conflict in 1990-2003

Summary

Typical examples of ethno-political conflict between Georgia and Ossetia. Both sides of the conflict in the former South Ossetian autonomous region in its historical and consider running down with waters. In this regard, the Georgian-Ossetian conflict is essentially a struggle.

Georgian side and the international community's efforts were directed towards the full-scale settlement of the conflict, and ultimately failed to yield the desired result.

South Ossetian separatist leaders claim that the South Ossetians have the right to establish an independent state. South Ossetians are not fighting for the freedom of the nation, but the majority of people living in Georgia whose historical homeland in the North Caucasus. Their demand is to establish a separate state or to join Russian Federation, is a serious obstacle to come as the local law and the universally recognized principles and norms of international law.

1004 – ისტორიის მეცნიერება

07.00.01

Железко Роман Анатоліевич
Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя

Город Нежин и Нежинский казачий полк в системе поливассалитетных отношений Гетманщины (1648-1709 гг.)

Статья рассказывает о истории внешней политики города Нежина и Нежинского казачьего полка, ее эволюции и особенностях.

The article talks about the history of the foreign policy of the city Nizhyn and Nizhyn Cossack regiment, its evolution and characteristics.

Основой внешнеполитической деятельности Гетманщины начиная с 1648 г. и заканчивая началом XVIII века (хронологического отрезка, когда Украина выступала субъектом межгосударственных отношений, а не его объектом) была политика поливассалитета. Наиболее выразительным сторонником этой концепции есть современный украинский историк Т. Чухлиб. Термин „поливассалитет” предусматривает пребывание вассала под протекторатом сразу нескольких сюзеренов. По утверждению Т. Чухлиба, такая модель межгосударственных отношений была наиболее распространенной среди европейских стран XVII – XVIII вв., в том числе и Гетманщины [12, 15]. Политика поливассалитета позволяла новой, или политически и военно слабой стране сохранить собственную государственность за счет признания номинального протектората более сильных государств и играть на противоречиях между ними. Для проведения данной политики нужны специальные политические умения, знания политических интересов соседних государств, методов и средств их политики, осторожность в тайной переписке и переговорах одновременно с несколькими государствами, что в противоположном случае угрожало быстрой гибелью нового или слабого государства. Как показало историческое развитие украинской государственности во второй половине XVII – начале XVIII вв. перечисленные способности были свойственны украинской казачьей старшине и гетману Б. Хмельницкому, которого Т. Чухлиб считает творцом данной модели международной политики Украины. По мнению историка, гетман, опираясь на многолетние традиции международной деятельности украинского казачества, сумел не отказываясь от сюзеренитета польского короля, обеспечить вхождение казачьего государства к международному содружеству на условиях принятия номинального вассалитета от турецкого султана, московского царя и шведского короля [12, 115].

Приемники Б. Хмельницкого на гетманской должности также придерживались политики поливассалитета. Пребывая в номинальной зависимости от московского царя с 1654 г., украинские гетманы на протяжении второй половины XVII – начале XVIII вв. поддерживали тесные межгосударственные контакты и признавали своими сюзеренами правителей Речи Посполитой, Османской империи и Шведского королевства. В некоторой степени, поливассалитетная модель внешнеполитических отношений Гетманщины 1648 – 1709 гг. повторяла классический принцип, предложенный современным украинским историком и политологом А. Д. Бойком „У государства нет постоянных друзей и постоянных врагов, а есть постоянные интересы” [2, 93]. Анализ исторических источников и существующей историографии позволяет утверждать, что основным интересом было сохранение украинского государства, зажатого „треугольником смерти”: Речь Посполитая – Московское государство – Османская империя.

Деятельность поливассалитетных отношений во времена Б. Хмельницкого и одновременно неспособность его преемников к консолидации казачьей старшины вокруг гетманской булавы, способствовали проведению отдельными казачьими полками собственной политики поливассалитета по отношению к соседним государствам. Реализатором этой политики на региональном уровне выступала полковая казачья старшина, в которой сформировалась привычка при возникновении внутреннеполитических проблем каждый раз полагаться на поддержку со стороны правительств

иностранных государств [9, 130]. Исходя с важности Нежинского казачьего полка, как ведущего военно-политического центра Гетманщины, необходимым есть отдельно рассмотреть положение города Нежина и Нежинского полка в системе поливассалитетных отношений казачьего государства. Особенно стоит остановиться на парадигме смены полковым городом Нежином сюзерена.

Как и остальные полки Гетманщины, юридически признанные Зборовским договором 1649 г. с Речью Посполитой, Нежинский казачий полк на протяжении 1648 – 1654 гг. находился в номинальной зависимости от польского короля. Доказательством этого есть текст Реестра Войска Запорожского 1649 г., где казаки 16 полков, в том числе и в Нежинского, выступают как „Войско Его Королевской Милости” Яна II Казимира. Признание нежинской казачьей старшиной сюзеренитета польского короля прослеживается и в титулатуре изданных ею полковнических универсалов. Так, нежинский полковник Прокоп Шумейко в своем оборонительном универсале к населению Сиверщины от июля 1648 г. именуется как „Процьк Шумейко, полковник нежинский и черниговский Войска его королевской милости Запорожского” [8, 17].

Одновременно, состояние почти непрерывной войны с Речью Посполитой и вызвана этим невозможность дальнейшего пребывания в подданстве польского короля Яна II Казимира, способствовала поиску нежинской старшиной, как и Чигирином в частности, нового сюзерена уже в начале 1650-х гг., при этом, не разрывая формального подданства Варшавы. Пытаясь создать имидж равноправного участника международных отношений в Центрально-Восточной Европе, казачья старшина исключила со своего титула частицу, которая свидетельствовала о её вассальной зависимости от польской короны. Так, в своем указе к крестьянам Нежинского полка от 8 августа 1652 г. полковник Иван Золотаренко подписался как „Ивань Ничипоровичъ нежинский полковникъ Войска Запорожского и всего Севера” [10, 886]. Можно констатировать, что эти действия есть свидетельством многих векторов и самостоятельности Гетманщины в выборе внешнего протектора.

После подписания между Москвой и Чигирином Переяславских статей 1654 г. полковой город Нежин перешел под протекторат московского царя. Теперь нежинские полковники в официальном делопроизводстве и переписке именовались как подданные „Войска Его Царьского Величества Запорожского” [10, 888].

Номинальная зависимость Нежинского казачьего полка от Москвы длилась к 1658 г., когда между гетманом И. Выговским и Речью Посполитой было подписано Гадяцкий трактат. Сторонниками подписания трактата была часть нежинской старшины во главе с полковником Г. Гуляницким. Соответственно к статьям нового соглашения Нежин, как и вся Украина, возвращался под протекторат польского короля. В нежинский замок были введены польские жовниры. Мы считаем, что особого внимания заслуживает статья Гадяцкого соглашения о нобилитации казачьей старшины. От Нежинского полка шляхетство получили полковник Г. Гуляницкий и старшина Василий Золотаренко [1, 215], что только распространяло раскол среди казачества Гетманщины и толкало его к началу гражданской войны.

Внутренне старшинское противостояние, в совокупности с падением гетмана И. Выговского, стало причиной очередной смены протектора. Используя отъезд на Правобережье нежинского полковника Г. Гуляницкого, в конце августа 1659 г. полковой старшина В. Золотаренко и протопоп Максим Филимонович начали избиение поляков в Нежине, агитируя за возвращение в московское подданство. По данным „Летописи” Самовидца, местные казаки, за поддержки переяславского сотника М. Царенка, ворвались в Нежин и „...за годину всіх жолніров вибили, которых было корогвей пять, нікого не щадячи...” [5, 81]. Получив победу над польскими жовнирами и войском Юрия Немирича, которых послал против повстанцев И. Выговский, В. Золотаренко, не теряя времени, отправляет к московскому князю А. Трубецкому большую делегацию нежинцев во главе с протопопом М. Филимоновичем. К числу послов, вошли и бывшие сторонники И. Выговского – борзнянский сотник Петр Забила и бывший наказной полковник нежинский Григорий Кобилецкий. Ловкий нежинский протопоп и авантюрист не только сообщил московской власти о восстании против гетмана в Нежине, но и выпросил прощения для В. Золотаренко (поскольку в мае 1659 г. нынешний полковник защищал от московских войск город Борзну и был нобилирован за это к шляхетскому достоинству – Р.Ж.). Возвращение города Нежина под протекторат было подтверждено Переяславским соглашением 1659 г. Следует отметить, что в момент подписания Переяславского соглашения, бывший нежинский полковой писарь Захар Шийкевич до последнего уговаривал гетмана Ю. Хмельницкого не подписывать предложенный россиянами вариант Переяславских статей [4, 409].

Проведению политики поливассалитета Нежинским казачьим полком способствовало постоянное оружейное противостояние между Речью Посполитой и Московским царством. По очередности, определяя номинальную зависимость одного с государств, а в действительности выступая вассалом и Москвы, и Варшавы, казаки Нежинского полка воевали на стороне обоих государств. После Чудновского поражения

московских войск и казаков гетмана Ю. Хмельницкого Нежин в октябре 1660 г. признал власть Польши. При поддержке Варшавы Ю. Хмельницкий возобновил нежинского полковника Г. Гуляницкого, который от имени Нежинского полка подписал Слободищенский трактат 1660 г. [7, 126]. При этом, действующий в это время нежинский полковник В. Золотаренко, который не был с основными войсками Ю. Хмельницкого и Москвы под Чудновом, продолжал признавать покровительство московского царя. Известно, что на то время В. Золотаренко возглавлял казацкие войска в Литве и не знал, какую в действительности позицию занимал Нежин. Во время отсутствия в Нежине полковника В. Золотаренко нежинский воевода князь Симеон Шаховский начал приводить жителей Нежинского полка к присяге на верность царю. В городе началось недовольство. В описании дел Тайного приказа сохранился отчет С. Шаховского, в котором говорится, что наказной полковник нежинский Р. Ракушка-Романовский, ссылаясь на отсутствие В. Золотаренко, вместе с войтом, бургомистром и всей старшиной отказывается присягать московскому царю. Возникающий оружейный конфликт между С. Шаховским и нежинскими казаками пытался решить нежинский протопоп М. Филимонович. 29 октября 1660 г. в своем письме царю он указывал, что Р. Ракушка-Романовский и другая старшина Нежинского полка и дальше есть верными Москве [1, 248]. А их колебания объяснял попыткой вместе с отсутствующим полковником найти правильное решение. По возвращению в конце ноября 1660 г. в Нежин нежинского полковника В. Золотаренко недоразумения с воеводой С. Шаховским были решены. Нежин, в связи с размещением в его замке московских войск, остался верным московскому царю Алексею Михайловичу. Сложилась ситуация двоевластия на должности нежинского полковника: Г. Гуляницкий, пребывая на Правобережье, признавал сюзеренитет Варшавы, а В. Золотаренко, в связи с размещением московской залоги в Нежине, - Москвы.

Новые волнения нежинской старшины относительно выбора сюзерена возникли в начале 1664 г. и были вызваны походом польских войск короля Яна II Казимира на Левобережье. Обойдя крепко укрепленные Переяслав, Нежин и Батурин, где были большие казацкие формирования, армия Яна II Казимира 13 января 1664 г. взяла в осаду Глухов. Советская историография утверждала, что такое движение польской армии в направлении Глухова в обход Нежина объяснялся надеждами, что оказавшись в тылу войск союзников, население этих городов сдастся без боя. Со временем так и случилось, поскольку в первые числа января 1664 г., Нежин признал власть польского короля. Соответственно по воле польского короля Яна II Казимира, нежинским полковником снова был назначен Г. Гуляницкий [7, 107]. В итоге, через 10 лет после присяги в январе 1654 г. на верность московскому царю нежинцы поклялись служить Речи Посполитой.

В феврале 1664 г. гетману Ивану Брюховецкому помогли российские войска князя Г. Ромодановского, которых поддерживали казаки Черниговского, Стародубского и Нежинского полков. Польско-татарским войскам было нанесено поражение. Понимая неизбежность решительного разгрома, Ян II Казимир вернулся на правый берег Днепра, тем же сняв с нежинцев предыдущую присягу. Помимо этого, по свидетельствам Т. Чухлиба, польское правительство вообще было настроено отказаться от своих претензий на Нежин. В разгар польско-московских переговоров в Андрусово в 1666 г. польские дипломаты получили королевское указание, в котором говорилось, „чтобы Правобережную Украину с Киевом и Каневом ни при каких обстоятельствах не отдавать, а по поводу Левобережья, следует требовать, чтобы по Нежин, ибо по Переяслав наше осталось” [11, 14]. Как следствие, Нежинский полк с городом Нежином в очередной раз вернулся к сюзерену в лице Москвы. В этот раз длительность номинальной зависимости продержалась к январю – февралю 1668 года. В последний год гетманства Ивана Брюховецкого (1663 – 1668) разгорелась вторая украинско-московская война 1667 – 1668 гг., в ходе которой старшинский совет в Гадяче, при участии нежинского полковника Артема Мартиновича, принял решение о снятии присяги московскому царю и разрыве Московского соглашения 1665 года. Также совет постановил вместе с правобережным гетманом П. Дорошенко отправить посольство в Стамбул с просьбой султану взять Гетманщину под свой протекторат и прислать в помощь турецкие войска против московских залог в левобережных городах.

Одновременно, Гадяцкий совет 1668 г. – знаковое событие второй украинско-московской войны, дает основание говорить о политической независимости Гетманщины в определенный период. При участии нежинского полковника А. Мартиновича, вопреки политическим интересам Москвы, Варшавы и Стамбула, старшинский совет в Гадяче принял решение об объединении Украины, расколотой по р. Днепр. В связи с противоречиями между старшиной и возвращением войск гетмана П. Дорошенко на Правобережье, политическая инициатива Украинского государства потерпела крах, а полковой город Нежин, за 40 лет к батуринской трагедии 1708 г., был сожжен московскими войсками воеводы Григория Ромодановского [6, 30].

Благодаря географической близости и присутствия в городе своих сторонников, борьба Речи Посполитой, Османской империи и Московского государства за контроль над Нежинщиной завершилась

победой последней. Глуховские статьи 1669 г., под которыми подписались 19 старшин и 12 горожан Нежинского полка [3, 92-94], окончательно определили автономный статус украинского государства в пределах Московии. После 1669 г., не смотря на политическую нестабильность в Украине во время Северной войны 1700 – 1721 гг., Нежинский казацкий полк уже не мог реализовывать политику поливассалитета на региональном уровне. Нежинская казацкая старшина с началом гетманства Ивана Самойловича (1672 – 1687) стала удобным инструментом московской политики в Украине.

Таким образом, город Нежин и Нежинский казацкий полк выступали важной составляющей внешней политики Гетманщины 1648 – 1709 гг., основанной на принципе поливассалитета. Исполняя общегосударственные задания, Нежинский полк проводил и собственную поливассалитетную политику. Главной движущей силой этой политики стала нежинская старшина, в частности полковники, которые защищая собственные властные интересы и имущественные доходы, мастерски маневрировали между соседними государствами. На протяжении 1649 – 1709 гг. полковой город Нежин 9 раз менял государство-протектора: 5 раз Нежинский полк признавал верность Москве, 4 – Варшаве и один раз Турции. Постепенная инкорпорация Московским царством Гетманщины в начале XVIII в. стала причиной ликвидации внешней политики Украины и растворение украинских внешних интересов в общем-перском организме Российского государства.

Литературы:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Том VII. – Спб., 1872. – 398 с.
2. Бойко О.Д. Історія України (запитання і відповіді). – К.: ВЦ „Академія”, 1997. – 320 с.
3. Величко С.В. Літопис. У 2 томах. Т. 2. / Пер. з книжної української мови, комент В.О. Шевчука; Відп. ред.. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – 642 с.
4. Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. – К.: Стило, 2009. – 432 с.
5. Літопис Самовидця / Джерела з історії України. Під ред. Я. Дзири – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с.
6. Марков О. О городахъ и селенияхъ Черниговской Губернии упоминаемыхъ, въ Несторовой Летописи, какъ они следуютъ въ ней по порядку городов. – Чернигов, 1814. – 30 с.
7. Мельник Л. Боротьба за українську державність (XVII ст.). – К.: Освіта, 1995. – 192 с.
8. Мицик Ю. З нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині // Сіверянський літопис. – 1998. – № 6. – С. 17.
9. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 1997. – 368 с.
10. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687): Матеріали до укр. дипломатарію / Упоряд. І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко. – Київ-Львів: НТШ, 2004. – 1087 с.
11. Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663-1713) / Т.В. Чухліб. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 288 с.
12. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький–Дорошенко–Мазепа / НАН України. Інститут історії України; Науково-дослідний інститут козацтва. – К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2011. – 327 с.

Железко Роман Анатолієвич

Город Нежин и Нежинский казацкий полк в системе поливассалитетных отношений Гетманщины (1648-1709 гг.)

Статья рассказывает о истории внешней политики города Нежина и Нежинского казацкого полка, ее эволюции и особенностям.

The article talks about the history of the foreign policy of the city Nizhyn and Nizhyn Cossack regiment, its evolution and characteristics.

1004 – ისტორიის მეცნიერება

КРИВОШЕЯ И. И.

БУНЧУКОВОЕ ТОВАРИЩЕСТВО ГЕТМАНЩИНЫ XVIII В.: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА

Раскрывается экономическая подоплека социального статуса бунчукового товарищества, высшего чина неурядовой старшины Гетманщины.

Ключевые слова: неурядовая казацкая старшина, бунчуковый товарищ, реестр, имение, Гетманщина.

The author reveals the economic background of the bunchukovoe partnership social status that is the highest rank of the Hetmanateneuryadovayastarshina.

Key words: neuryadovaya Cossack officership (starshina), bunchukovy comrade, registry, estate, Hetmanate.

В Украинском казацком государстве середины XVII-XVIII в. существовала сословная система, в которой главенствующую роль играло казачество и возглавлявшая его старшина. Из-за ограниченного количества должностей традиция сформировала уникальную возможность для старшины сохранять высокий социальный статус через систему воинских званий (знатный товарищ войсковой, товарищ войсковой) и чинов. Они отделяли своих носителей от рядовых казаков и обеспечивали возможность занять освободившуюся должность. Актуальным остается вопрос о роли экономического фактора при получении чина и дальнейшей службы соискателя. Этот аспект в исторической литературе рассматривался в самых общих чертах и требует привлечения дополнительных источников.

Бунчуковое товарищество как отдельный чин и наивысшая категория неурядовой казацкой старшины³³ окончательно оформилось в начале XVIII в. во время гетманства И. Скоропадского (1708-1722 гг.). Сущность института «бунчуковый товарищ» формировалась в течении предшествующего времени путем эволюции институтов гетманской власти и знатного товарищества войскового. Бунчуковый товарищ – это значительный (знатный) товарищ войсковой, служащий в постоянном чине под бунчуком, не занимая должностей; имел знатное происхождение; часто, но не обязательно личную выслугу; вписывался в отдельный реестр, чем юридически определялось назначение; подчинялся судебному и административному гетману и центральным учреждениям; выполнял обусловленные традицией обязанности за счет собственного поместья и имел права и привилегии, характерные для элиты старшинского слоя.

Личный состав бунчукового товарищества не был постоянным в течении года в силу различных обстоятельств (назначение на должности, отставка со службы, смерть). Количество бунчуковых товарищей также не было стабильным. Так как бунчуковое товарищество происходило из традиционного представительного сопровождения гетмана, насчитывавшего в XVII в. 100 значительных товарищей, изначально его число за эти пределы особенно не выходило. В 1718 г. общее число неурядовой старшины Гетманщины было близким к 500 человек, из них бунчуковых – 98 /114, то есть около 20-23 % [8-20]. Между 1718 и 1732 гг. наблюдаем тенденцию к увеличению численности бунчукового товарищества (114 → 223) [21]. Проверка личного состава и выдача им официальных универсалов на чин в середине 30-х годов несколько уменьшили число бунчуковых. Оно колебалось в пределах 120-150 человек до конца 40-х годов. Расцвет бунчукового товарищества снова наступил с восстановлением гетманства в 1750 г. Составленный в это время компут насчитывает 203 человека [2]. К 1763 г. реестр бунчуковых сократился до 139 товарищей действительных и 39 абшитованных [25; 26]. На тот момент неурядовая старшина Гетманщины в трех чинах насчитывала 925 человек, следовательно, верхушка, бунчуковое товарищество, составляло всего 15%. То есть удельный вес самого влиятельного чина неурядовой старшины к 1763 г. ощутимо сократился. В 1764 г. в список внесено всего 106 действительных бунчуковых товарищей [7, 33 Неурядовая старшина – это казацкая старшина, которая в какой-то конкретный момент не занимала должностей; находясь в запасе, носила звание знатного товарища войскового / товарища войскового, товарища полка или сотни (XVII - начало XVIII в.) или имела чин бунчукового, значкового или войскового товарища (XVIII в.), служила из собственного имения, выполняя функции, предусмотренные традицией и законом для старшины, и пользовалась всеми льготами и привилегиями своего положения. Каждое из составляющих сообществ неурядовой старшины имело разное судебное-административное подчинение.

92]. Таким образом, перед ликвидацией гетманства количество бунчуковых вернулось к историческому числу, немного превышая сотню товарищей (без абшитованной части). Официально количество бунчукового товарищества никогда не ограничивалось. Избежать его разрастания удалось в частности за счет введения нового чина «войсковой товарищ» с 1740 г. После 1764 г. из-за чинопроизводства бунчуковым в отставку не только военных, но и представителей мещанского сословия количество товарищей резко возросло. Из-за особенностей документальной базы общее количество бунчуковых в конце существования казачьего государства не поддается точным подсчетам.

Служба всех разрядов неурядовой старшины обеспечивалась из собственных имений. Она включала военную, представительскую, дипломатическую, административную, хозяйственно-финансовую и судебную функции. Все поручения бунчуковых, особенно военные, были достаточно затратными и для многих товарищей непосильными. Попробуем оценить экономическую состоятельность этого разряда товарищества, представителей которого современные историки не совсем правомерно сравнивают с «олигархами» [1, 349].

Понятно, что есть немало документальных комплексов, содержащих материалы для воспроизведения перечня основной собственности большей части бунчуковых товарищей или их семей. Примером такой попытки автора являются собранные сведения об имуществе семей бунчуковых товарищей Борковских и Грушинских [5; 6]. Для общей оценки экономического потенциала бунчуковых товарищей лучше подходят документы типа рассматриваемого нами ниже. Список гетмана И. Скоропадского был составлен для сбора средств на восстановление после пожара 1718 г. Успенского собора Киево-Печерской лавры, и это первый известный отдельный реестр бунчукового товарищества Гетманщины. Список размещен на четырех листах, имел личную подпись гетмана и был тщательно описан канцеляристом Матвеем Себастьяновичем в 1724 г. (все подтертые места, новые вписанные имена) [27, 566]. Однако реестр недатированный. Его особенности и денежная квота, указанная относительно большинства товарищей, позволяет датировать его промежутком между 06.1721 и 07.1722 (вторая – дата смерти гетмана). Первая дата определяется повторным указом Петра I от 20.05.1721 по сбору 10 тыс. рублей на восстановление собора из старшины согласно квотам, установленным гетманом [23, 250-251; 22, 122-123]. По первому указу собранная сумма должна была быть значительно больше. Она предусмотрена проектом, составленным в ноябре 1720 г. Именно большая смета, не покрываемая бюджетными средствами, заставила царя принять решение о сборе денег из старшины. Вероятно, реестр был составлен в конце 1721 – в начале 1722 г. По царскому указу гетман должен был собрать деньги «по пропорции» согласно имущественному положению старшины без участия «поспольштва». Первые значительные взносы от старшины начали поступать только в конце 1723 г. [22, 123]. Учитывая медлительность канцелярской бюрократической машины, следует датировать гетманский список 1722 годом.

Гетманский реестр бунчуковых товарищей 1722 г. дает возможность, кроме уточнения личного состава товарищества на этот год, выяснить и сопоставить имущественное положение верхушки неурядовой старшины. Особенность современной документальной базы не позволяет точно определить размер владений и совокупного богатства каждого бунчукового товарища. Этому мешают не только документальные потери, но и особенности тогдашних практик. Часто товарищи служили с неразделенного имущества (отец с сыновьями или братья). Имущество, о котором сейчас известно исследователям, сложно оценить и сопоставить из-за разной стоимости дворов, мельниц, земельных угодий, промыслов и т. п. Список Скоропадского с его квотами по пропорции позволяет определить иерархию бунчукового товарищества в имущественном измерении [27, 566]. Всего в списке 111 товарищей, из них для 10 лиц квота не указана. Для 6 товарищей из двух семей, служивших с одного двора, указана общая сумма (по 30 золотых). Наименьшая записанная в реестре сумма – 5 золотых, наибольшая – 260. Упорядоченный вариационный ряд выглядит следующим образом: сумму в 5 золотых заплатил 1 товарищ; 8 – 2 товарища; 10 – 5; 15 – 1; 20 – 7; 25 – 1; 30 – 13 (здесь две семьи с одного двора – всего 17 товарищей); 40 золотых – 10; 45 – 1; 50 – 10; 60 – 6; 70 – 3; 75 – 3; 80 – 1; 85 – 2; 90 – 1; по 100 золотых – 22; 160 – 1; 200 – 3; 250 – 3; 260 золотых – 1 товарищ. Наша цель проследить иерархию экономической состоятельности товарищества и их способность нести службу, а не абсолютная числовая точность. Поэтому при группировке бунчуковых товарищей избран принцип неравных интервалов. Результат видим на гистограмме.

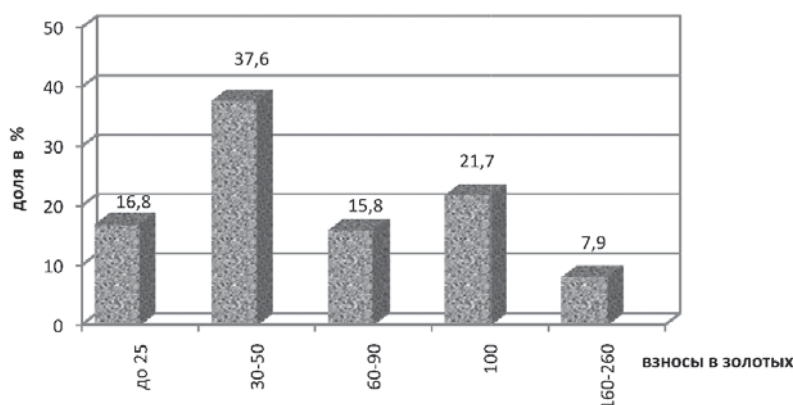

Рис. 1. Гистограмма распределения товарищества по взносам в золотых

Самые богатые бунчуковые товарищи нами разделены на две группы. Первая многочисленная, в которой по 100 золотых должны были сдать 22 человека, и вторая, заплатившие наибольшие взносы (160-260 золотых) – 8 товарищей (из всех известных по квотам 101). Среднее состояние имели лица, которые заплатили от 60 до 90 золотых. Таких было 16 человек. Товарищество, уплатившее суммы в 50 и меньше золотых, было самым многочисленным – 55 человек. Большинство из них (38) должны были внести от 30 до 50 золотых. Соответственно для 17 беднейших товарищей была предусмотрена квота от 5 до 25 золотых.

Итак, треть бунчукового товарищества в 1722 г. входила в число самых богатых семей. Восемь богачей проживали в пяти полках и представляли пять семей: П. Кулябко (260 золотых) в Лубнах, С. Лизогуб (250) и А. Борковский (250) в Чернигове, А. Лизогуб (250) и Ф. Кочубей (160) в Нежине, И. Бороздна Старый и М. Корсак (200) в Стародубе, В. Кочубей (200) в Полтаве. Вторая по состоятельности группа товарищей, которая должна была выплатить по 100 золотых (22 товарищи из 19 семей) достаточно равномерно распределена в семи полках: по 4 в Переяславе, Лубнах и Стародубе, по 3 в Прилуках и Гадяче, по 2 в Полтаве и Нежине. Более половины бунчуковых товарищей Гетманщины имели состояние ниже среднего уровня, а 17 % (из них больше половины должны были заплатить менее 20 золотых) принадлежали к откровенно малоимущему слою по сравнению с верхушкой. Службу же приходилось всем нести одинаковую. Именно у бедных товарищей возникали проблемы при необходимости снаряжения в поход или исполнении гражданско-административных поручений Генеральной войсковой канцелярии (ГВК). Даже товарищи, уплатившие по 30 золотых, не могли должным образом нести бремя военных походов. Для примера приведем дело Антона Максимовича (его квота 30 золотых), бунчукового товарища Черниговского полка, который обязался отправить за себя в Гилянский поход сына Ивана. В мае 1725 г. подал «сказку», в которой сообщил, что не отправил вовремя в поход сына Ивана, потому что находится в «крайней нищете». Но теперь «с Божьей помощью» 25 мая 1725 все же собирается отправить его в поход. Планировалось, что Иван Максимович догонит команду и появится к полковнику Еропкину [24, 7]. Из источников известно, что в поход пошел сам А. Максимович. Исходя из этого примера, значительную группу бунчукового общества (17 товарищей), которые уплатили по 30 золотых, можем отнести к малоимущей части неурядовой старшины. Ситуация с Кириллом Солониной, который не мог выйти в Гилянский поход в апреле 1725 г. в связи с разорением после Низового похода 1722 г., лишь подтверждает правильность выводов. Ведь квота К. Солонины в 1722 г. составляла 40 золотых. Его состояния хватило для одного похода, а подготовка к следующему уже стала проблемой. Хотя в поход его все же выслали. Как и бунчукового товарища Полтавского полка И. Тарнавского, который доносил перед походом о большом пожаре в доме в 1723 г., в результате которого разорился и не мог воевать из-за нужды и болезни, но и это не помогло [27, 162].

Внимание привлекает группа товарищей со «средним» достатком (квота от 60 до 90 золотых). Среди них князь Ян Четвертинский (85 золотых), знаменитый своим дневником сын полковника лубенского (будущего генерального подскарбия) и зять наказного гетмана П. Полуботка Яков Маркович (60), сын генерального хорунжего Федор Сулима (70), сын генерального обозного и зять миргородского полковника, будущего гетмана Д. Апостола Иван Ломиковский (80), сын лубенского полковника Лукьян Свеча (70), сын стародубского полковника Стефан Миклашевский (75). Сами имена свидетельствуют о благосостоянии своих носителей, известном из различных источников, и было оно значительно выше

благосостоянии своих носителей, известном из различных источников, и было оно значительно выше среднего. Это свидетельствует, что часть старшины скрывала реальный размер владений, а другая из-за имущественного положения не могла эффективно исполнять свои функции.

Для общей оценки экономической состоятельности бунчукового товарищества в середине XVIII в. сохранился ценный источник – реестр займа в войсковой скарб тысячи рублей из владений действительных и абшитованных бунчуковых и войсковых товарищей Гетманщины 1743 г. [3, 253-256]. Кроме того, что это список личного состава бунчуковых товарищей конца 1743 г., это еще и статистический реестр, позволяющий сравнение по нескольким показателям, важным для анализа. Относительно каждого товарища указано, сколько в его владении было дворов и мельничных кругов и какую сумму займа он должен был уплатить из своего имущества в войсковую казну. Всего в реестр внесено в десяти полках 133 имения бунчуковых товарищей. Из них 12 имений умерших бунчуковых товарищей или семей умерших полковников (Кочубея, Апостола). Действующих товарищей на тот момент насчитывалось 139 человек. Они служили из 121 имения. Из 14 имений служило по несколько товарищей. Из них два выставляли на службу более 2-х товарищей. Всего с умершими в реестре фиксируется 151 человек. Наибольшее количество имений было в Стародубском полку – 31, из них 3 принадлежали семьям умерших, а службу из других несли 32 бунчуковых товарища. Вместе полк внес в казну 140 рублей и 88 копеек. Также к полку принадлежало 5 абшитованных товарищей. Вторым по числу владений (25, из них 3 умерших товарищей) был Черниговский полк. Служило здесь 29 товарищей, а вместе полк внес (без 2-х абшитованных) 141 руб. 62 коп., то есть даже больше Стародубского. Суммы, выплаченные в казну другими полками, были в несколько раз меньше: Нежинский (21 имение и б. т.) – 58 руб. 83 коп.; Лубенской (17 имений, из них 1 умершего, 16 б. т.) – 47 руб. 40 коп.; Прилуцкий (12 имений, 17 б. т.) – 28 руб. 79 коп.; Киевский (10 имений, из них 1 умершего, 10 б. т.) – 5 руб. 68 коп.; Переяславский (6 имений, 6 б. т.) – 20 руб. 62 коп.; Гадячский (5 имений, из них 1 умершего, 5 б. т.) – 22 руб. 32 коп.; Полтавский (4 имения, из них 2 умерших, 2 б. т.) – 64 руб. 44 коп.; Миргородский (2 имения, из них 1 умершего, 1 б. т.) – 23 руб. 14 коп. Всего бунчуковые товарищи заняли войсковой казне 553 руб. 72 коп. да еще абшитованные бунчуковые товарищи – 56 руб. 40 коп. Итого – 610 рублей 12 копеек. Остаток займа делился на войсковых товарищей и другие категории старшины.

Бросается в глаза особая бедность бунчуковых товарищей Киевского полка, вместе заплативших в казну чуть менее 6 руб. Еще в семи полках сумма составляла от 20 до 65 руб. Самыми богатыми, предоставившими по 141 руб., оказались крупнейшие по числу бунчуковых Стародубский и Черниговский полки. Хотя дело не в численности, ведь 21 товарищем Нежинского полка внесено около 59 руб., а с 4 имений Полтавского займа предоставлено 65 руб. Основным критерием выступала состоятельность бунчукового товарища. Если разбить имения товарищества на группы (по величине уплаченной суммы), то получим следующую картину: из 133 имений (включая поместья умерших бунчуковых) меньше одного рубля внесли 34 (26%); до 2 руб. – 38 (29%); от 2 до 4 руб. – 21 (15%); от 4 до 6 руб. – 21 (15%); от 7 до 10 руб. – 7 (5%); от 10 до 20 руб. – 6 (5%); более 20 – 6 (5%) (2 по 21, 2 по 24, 2 по 54). Как видно из изложенных цифр, бедные имения бунчуковых товарищей, из которых взято до 2 руб. займа, составили 55% всех имений. Такое владение включало от 6 до 41 двора; без мельниц или до 4 мельничных кругов. Минимально это или 6 дворов, или 1 круг. Это дает возможность установить приблизительную начальную сумму займа: с 1 двора брали 4 копейки, с 1 мельничного круга – 18 копеек. В этой категории встречаем исключения: б. т. Ф. Лысенко в Черниговском полку с 5 дворов не платил займа вообще. И наоборот – четверо товарищей из разных полков заплатили ссуду от 60 коп. до 1 руб. 50 коп. при отсутствии данных о владениях. Одинаковое количество имений, 21, фиксируется в двух следующих категориях. В первой, уплата которой составляла от 2 до 4 рублей (21), величина поместья колебалась от 20 дворов (другие варианты: 20 дворов / 6 кругов, 30/3) до имений, в которых было такое соотношение дворов/кругов: 59/7; 72/4; 76/3. Имения, с которых уплачено от 4 до 6 рублей, включали минимально 44 двора или 66 дворов и 5 кругов, а максимально – 96/16; 103/9; 139/4.

Еще две группы – это 7 имений (заплатили от 7 до 10 руб.) и 6 (от 10 до 15 руб.). В разряде «от 7 до 10 руб.» минимальное поместье – 171 двор или 130/4; максимальное – 203/11. В следующей категории, «от 10 до 15 руб.», было 6 имений, которые следует указать отдельно. По 10 руб. одолжили казне: П. Кулябко (Лубны, 116/21); А. Миклашевский (Стародуб, 108/10); из дома вдовы Р. Бороховича (Гадяч, 185/15); 10,83 заплатил А. Горленко с отцом (Прилуки, 185/20); 13 руб. – В. Гудович (Стародуб, 278/9) и 14,44 заплатил В. Лизогуб (Чернигов, 286/15).

Остались самые богатые бунчуковые товарищи, с 6 имений которых выплачено 197 руб. из 554, то есть более трети суммы, предусмотренной для всего сообщества. Сумму в 21 руб. составила выплата из дома умерших бунчуковых А. Дунина-Борковского (Чернигов, 382/ 36) и П. Апостола (Миргород, 518/ 8). По 24 руб. выложили братья Корсаки (Стародуб, 513/ 15) и из дома гр. Владиславича (Стародуб, 520/ 15). 53 руб. 18 коп. выплачено из дома бывшего полковника Кочубея (Полтава, 1193/ 45) и самая большая сумма, 54 руб., уплачена в казну б. т. Черниговского полка А. Полуботком, имение которого составляло 1269 дворов и 36 мельничных кругов. Сопоставляя списки бунчуковых товарищей 1722 и 1743 гг. имеем совпадения: в обоих есть имения Корсаков, В. Кочубея, В. Лизогуба, А. Борковского и П. Кулябки. Отличие лишь в том, что в 1722 г. самые богатые семьи бунчуковых составляли треть от общего числа, а в 1743 г. лишь 15%. Это говорит об ускоренной имущественной поляризации бунчукового товарищества.

Итак, в 1743 г. верхушка – это лишь 5% всего бунчукового товарищества. Вторая по состоятельности группа – 13 товарищей (10%) тоже не бедные, но часть из них имела вдвое меньшие владения, чем самые богатые. Вместе это всего 15% от общего числа. Беднейшая часть товарищества составляла 55%. Середина между полюсами – это 30% бунчуковых товарищей. Такое среднее имение включало 60-70 дворов и 6-10 мельничных кругов. Уместно отметить относительность изложения. Наверняка бунчуковые товарищи не слишком стремились платить большую ссуду в войсковую казну, поэтому могли скрыть реальное количество дворов и мельниц. Например, один из самых богатых бунчуковых Нежинского полка Я. Маркович заплатил 6 руб. с 96 дворов и 16 мельничных кругов. Он имел больше дворов перед Гилянским походом в 1725 г., что видно из его дневника. А число мельничных кругов в источнике исчерчено так, что не понятно, это 6, 16 или 46. В результате Я. Маркович попал при анализе только в среднюю категорию состоятельности (30%), хотя его место в высшей. С другой стороны, знаем о совпадении данных различных источников в отношении имущества А. Борковского, то есть список 1743 г. заслуживает доверия.

Особого внимания требуют 12 имений умерших товарищей. На место родителей в части случаев вскоре пришли служить сыновья. Так было с семьей А. Дунина-Борковского, который умер в 1743 г. Его большое имение разделили на три части. Но согласно реестру займы шли также из поместий, владельцы которых умерли давно, а наследники все же несли определенную службу из земли. Примером служит семья б. т. Р. Бороховича, который умер раньше 1722 г., а его жена, давно замужняя за полковником Еропкиным, платила из имения необходимые суммы. Так же с умершим в начале 1729 г. Т. Жоравкой, б. т. Стародубского полка, вдова которого была замужем в 1743 г. за Б. Ланкау. Причем эти подробности о вдовах указаны здесь же в реестре [3, 259]. С 12 имений два принадлежали семьям умерших полковников, полтавского В. Кочубея, который умер в августе 1743 г. и миргородского П. Апостола, который погиб в 1736 г. [4, 189, 436]. В один реестр с бунчуковыми женщины попали как вдовы старшин, получавшие опеку центральной власти. Некое продолжение традиций протекционизма, что несло и определенные обязательства.

Абшитованное бунчуковое товарищество во всех полках Гетманщины в 1743 г. насчитывало 17 человек [3, 253]. Вместе они заплатили 56 руб. 40 коп. займа. Среди абшитованных меньше 1 руб. заплатило 4 товарища, до 2 руб. – 4; с 2 до 4 руб. – 4; с 4 до 6 руб. – 2; с 6 до 10 руб. – 3 товарищей. Итак малоимущая часть отставных бунчуковых составляла 8 человек (47%); средняя – 6 (35%), и самые богатые, хотя и весьма относительно по сравнению с действительными бунчуковыми, 3 человека (18%). Размер поместья абшитованных бунчуковых в 1743 г. начинался с 5 дворов (у И. Тернавиота владения не указаны), заканчивался собственностью в 187 дворов и 13 мельничных кругов Ф. Савича с Лубенского полка. Данные о владениях абшитованных основную пропорцию не нарушают: около половины малообеспеченных бунчуковых товарищей, треть со средней собственностью, и менее пятой части богатых товарищей.

Как видим, в 1743 г. служба была экономически обременительной больше, чем для половины бунчуковых товарищей. Ситуацию спасало лишь то, что в тот период прекратились войны, а расходы на гражданскую службу были не столь значительными. Понятно, что положение бунчукового товарищества нельзя сопоставлять с соответствующими позициями других служебных групп Гетманщины. Это действительно привилегированная группа старшины, и то, что выше отмечалось для части бунчуковых, как бедность, для значковых товарищей было настоящим богатством. Осуществить анализ состояния бунчукового сообщества в последующие десятилетия не позволяет нехватка документов, подобных спискам 1722 и 1743 гг.. Конечно, есть массив Румянцевской ревизии и разрозненные данные об имениях

бунчуковых в начале 80-х годов XVIII в. Но масштаб этой работы настолько велик, что выходит за пределы данного исследования и может быть темой отдельной работы.

В заключение следует отметить, что бунчуковое товарищество в экономическом плане было очень неоднородно. На получения чина больше влияла знатность происхождения, чем имущественное положение. В середине XVIII в. только 5% бунчукового товарищества были настолько богатыми и влиятельными, чтобы их условно можно было отождествить с современными олигархами. Большинство же бунчуковых товарищей имели слишком скромные доходы для своего достаточно высокого социального статуса.

Список источников и литературы:

1. Вирський, Д. С. «Україннемісто»: Кременчук від заснування до року 1764-го / Д. С. Вирський. – 2-ге вид., випр., доп. – К. : ВД „Києво-Могилянська академія”, 2011. – 681 с.
2. ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 57326. – 149 л.
3. ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 57335. – арк. 253-259
4. Кривошея, В. В. Козацька старшина Гетьманщини: енциклопедія / В. В. Кривошея. – К. : Стило, 2010. – 792 с.
5. Кривошея, І. І. Бунчуковий товариш Опанас Дорофійович Грушинський та його род / І. І. Кривошея // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. П. Григорчука. – Вінниця, 2010. – Вип. 18 : Серія „Історія”. – С. 311–320.
6. Кривошея, І. І. Володіння бунчукового товариша Андрія Васильовича Борковського та його нащадків у XVIII ст. / І. І. Кривошея // Сіверянський літопис. – 2007. – № 6. – С. 106–114.
7. Окіншевич, Л. Значення військового товариства в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст. / Л. Окіншевич // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Мюнхен : *Заграв*, 1948. – Т. CLVII : Праці Історико-Філологічної Секції. – 223 с.
8. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 23. – 55 л.
9. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 24. – 262 л.
10. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 26. – 96 л.
11. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 27. – 166 л.
12. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 28. – 249 л.
13. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 29. – 309 л.
14. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 30. – 175 л.
15. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 31. – 227 л.
16. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 32. – 174 л.
17. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 33. – 236 л.
18. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 34. – 289 л.
19. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 36. – 113 л.
20. РГАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Д. 48. – 258 л.
21. РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 103. – Д. 8250. – 881 л.
22. Сіткарьова, О. В. Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври XVII–XX ст. : в 4 ч. / О. В. Сіткарьова. – К., 2006. – Ч. 2 : Ансамбль Києво-Печерської лаври за доби гетьманів І. Скоропадського та Д. Апостола: історичний, архітектурний та мистецький контекст. – 232 с.
23. Універсали Павла Полуботка : (1722–1723) / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Чернігівський держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Центральний держ. істор. архів України, м. Київ ; упоряд. Риневич В. ; ред. кол.: Сохань П. (голова), Боряк Г., Брехуненко В., [та ін.]. – К., 2008. – 720 с. – (Універсали українських гетьманів).
24. ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 1510. – 7 арк.
25. ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 17000. – 94 арк.
26. ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 17699. – 35 л.
27. ЦДІАК України. – Ф. 53. – Оп. 2. – Спр. 298. – 642 арк.

1005 – ფილოლოგიის მეცნიერება

ლია ტალახაძე

ერთი სტილური თავისებურების შესახებ კონსტანტინე გამსახურდიას „დიდოსტატის კონსტანტინეს მარჯვენის“, ენის მიხედვით

დიდ კლასიკოს მწერალს - კონსტანტინე გამსახურდიას ყველასაგან გამოარჩევს ორიგინალური სუბიექტური სტილი.

როგორც აღნიშნავენ, „სუბიექტური სტილი ააშკარავებს იმ ამოუწურავ შესაძლებლობებს, რომლის საფუძველიცაა გადმოსაცემი შინაარსისადმი მეტყველის დამოკიდებულება, გადმოსაცემი შინაარსის სხვადასხვა თვალსაზრისით დახასიათება... არა თუ ორი მწერლის სტილი არ არის ერთი და იგივე, ორი მათემატიკოსის „ენაც“, განსხვავებულია ხოლმე,“ (ჩიქობავა, 1952, 314).

„ცხადზე უცხადესია, რომ მწერალმა კლასიკოსის ბრწყინვალე სახელი ენისა და სტილის თავისებურებებითაც მოიხვეჭა,“ (ელმონჯავა, 1981, 43)

ისტორიული რომანებისათვის, და კერძოდ „დიდოსტატის კონსტანტინეს მარჯვენისათვის“, ნიშანდობლივია უპირატესი გამოყენება პოსტპოზიციური ატრიბუტული და სუბსტანტიური განსაზღვრებისა, როგორც მწერლისეული სტილის ერთგვარი გამოხატულება.

თანამედროვე ქართულში ჩვეულებრივია წინ მდგომი განსაზღვრება, მომდევნო განსაზღვრება კი იშვიათად იხმარება (იმნაიშვილი, 1957, 545), ისიც უფრო პოეზიაში (კვაჭაძე, 1977, 160). შენიშნავენ, რომ პოსტპოზიციური წყობა გარკვეულ პოეტურ ხერხს წარმოადგენს (იმნაიშვილი, 1957, 556). ჩვენს შემთხვევაში საქმე გვაქვს პოეტურ პროზასთან.

წარმოვადგენთ პოსტპოზიციური-ატრიბუტული და სუბსტანტიური განსაზღვრების ნიმუშებს ბრუნვათა მიხედვით.

სახელოვითი ბრუნვა

ა-ზე დაბოლოებული ხმოვანფუძიანი სახელები პოსტპოზიციურ განსაზღვრებასთან იშვიათად წარმოდგენილია -ი მორფემით, რასაც პოეზიაში პოეტურ ლიცენციას უწოდებენ (კვაჭაძე, 1977, 146), თუმცაღა მწერლის ენაზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ პროზის ენისთვისაც არ არის უცხო ანალოგიური შემთხვევები, როგორც ძველქართულისეული მოვლენა:

ა. ხევსურეთს იპოვნეს **თხაი ოთხყური, ოთხრქაი**; ნუხილისა იქნება **ჩქროლვაი ესოდენი**.

ბ. მძლავრობდა **თაყვანებაი უცხოთა**; წარწყმინდა ამ ცოდვამ ... **ქუეყანაი ფართა**.

სხვა შემთხვევაში, ჩვეულებრივად, ხმოვანფუძიანი განსაზღვრება გაუფორმებელია, თანხმოვანფუძიანი კი - გაფორმებული.

1.ა. **ხმოვანფუძიანი ატრიბუტული განსაზღვრება**: მიაწოდა ჭაბუკს **შეგონება ახალი**; შეშინებია გურანდუხტს, ამიტომაც დაუთქვამს **ძუძუმტეობა** თქვენი; ათასეული წლები გასულან, როგორც თვალის **დაფახულება ერთი**.

ბ. **თანხმოვანფუძიანი ატრიბუტული განსაზღვრება**: გიორგი მდუმარე იყო ბუნებითგანვე, **კაცი არამეტყველი**; არ დამორჩილდა **სული ბობოქარი**; ერთადერთი, რაც ცოტა, სულ ცოტა მაკავშირებს ამ ცხოვრებასთან, ეს არის ამ ტაძრისადმი **სიყვარული წარუბოცელი**; დამარცხებული უკუიქცა **მაკედონელი ბარბაროსი**; განა ადრე არ დაძრწოდა ქვეყნად **უფალი ჩვენი, მაცხოვარი მაცხოვნებელი**?

2.ა. **ხმოვანფუძიანი სუბსტანტიური განსაზღვრება**: წვებოდა **ლამე ზედაზენისა**; მარიამ დედოფალს წმინდანად შეჰრაცხს **ეკლესია საქართველოსა** ოდესმე; იყო დუმილი, **ბრძოლა მდუმარებისა**; ჩასძახის **ხმა სიფრთხილისა**; აღარ მოსწონდა ხუროთმოძღვარს **ბაზიერობა მეფისა**; ანგელოსების ფიგურებიდანაც გამოსჭვიოდა ჰელდენური სიშიშველე და **მშვენება ხორცისა**.

ბ. **თანხმოვანფუძიანი სუბსტანტიური განსაზღვრება**: უკვე აღარ იყო ... ნაღვლის მომგვრელი **ბალნარი სევდისა**; ბოლოს მიწდგრებზე სახეტილოდ წარგზავნეს, რათა საყვარლისათვის აკრეფინოს წარმავალი **ყაყაჩოები ველისა**; ზოგს ჟამი აწუხებდა, ზოგს - მინისძვრა, ხოლო ზოგსაც - მოსალოდნელი **სიმძიმეილი სიყვარულისა**; მტერი ხანძრებს ეტანებოდა, იქ ეგულებოდა **სული ერისა, საუნჯე ერისა**.

ფრაზის ექსპრესიულობა განსაკუთრებულად ძლიერდება მაშინ, როცა მწერალი რამდენიმე განსაზღვრებას მოიხმარს.

ა. ბოლოს ამ ლაშქარს უკან მიჰყვებოდნენ **ყმანი უწვერულნი, ფერგამკრთალნი, კისერგრძელნი და პირმშვენიერნი, წარმოხატულნი, მკერდგანიერნი** და ახოვანნი.

ბ. ესე არს მკვიდრი ტაოისა, ქართლისა და აფხაზეთისა; **უნდა შერჩენოდა იერი სიმტკიცისა, ძლიერებისა, შეუღწევლობისა.**

მოთხრობითი ბრუნვა

მოთხრობით ბრუნვაში არცთუ იშვიათად ფიქსირდება პოსტპოზიციური როგორც ატრიბუტული, ისე სუბსტანტიური განსაზღვრება.

ა. **ატრიბუტული განსაზღვრება:** მე ხმლით სიკვდილი დამითქვა მუცლით **მეზღაპრემ ერთმა**, ხალხს სამი რამ უნდა ასწავლოს ერის **წინამდგომმა ყოველმა:** შიმშილი, ღოცვა და შრომა; ვარდისარმა იცნო შორენას საქმრო, გააოცა ღარიბულმა **სამოსმა მისმა.**

ბ. **სუბსტანტიური განსაზღვრება:** ახალმა და ახალმა **გუნდმა ბატებისამ** ტყის სიღრმეში შეიტყუა; მერე ნინოს ჯვარმა მოუღო ბოლო ყველას ერთობლივი, ნინოს ჯვარმა, **ჯვარმა ვზისამაო;** ძნელია! ძნელია! - დაიგუგუნა **ზარმა სიონისამ.**

მიცემითი ბრუნვა

ატრიბუტული თუ სუბსტანტიური მსაზღვრელის ინვერსიული წყობა მიცემით ბრუნვაში თანამედროვე ქართულში იშვიათობაა, რასაც ვერ ვიტყვით კონსტანტინე გამსახურდიას „დიდოსტატის კონსტანტინეს მარჯვენის“, ენაზე დაკვირვების შედეგად.

ა. **ატრიბუტული განსაზღვრება:** ახსენებდა სიჭაბუკის შეწყვეტილ ღხენას, **დედას უნაზეს;** გამოეთხოვა მთებსა და ზღვას; გამოეთხოვა თავის ტკბილ სიყრმესა და **სიჭაბუკეს გამწარებულს;** განა მარტო სიცოცხლეს მოითხოვდა ქალი? ფაუცაცური სიტყვის გატეხას, პატიოსნებას და ოსტატობის **ნაყოფს უძვირფასესს.**

ბ. **სუბსტანტიური განსაზღვრება:** ჩემთვის საკმარისია ოდნავ, ოდნავ მაინც მოეკრა თვალი ცაში ატყორცნილ **სიმფონიას ლოდებისას;** ბუნებაში **განმარტოებული ეძიებდა მოოხებას გულისას;** იგი უკვე აღარ ჰგავდა თაფლისფერთვალეზა **ერისთავს კვეთარისას.**

დანარჩენ ბრუნვებში პოსტპოზიციური განსაზღვრების მაგალითები არ დადასტურდა.

გათიშული განსაზღვრება

პოსტპოზიციური განსაზღვრების გათიშვა ორმაგად ეფექტურია, ამ ხერხის გამოყენებისას აქტიურდება ყველა წევრი - გათიშულიც და გამთიშველიც (აფრიდონიძე, 1971, 60).

ა. **ატრიბუტული განსაზღვრება:** ბევრი ტაძარი უხილავს **კოშკებმოხვეული და ციხემოდგმული;** ველი გადალახეს **შამბიანი;** ყველანი **შორენას** უთვალთვალედნენ **ღანვებდაკნრულს.**

ბ. **სუბსტანტიური განსაზღვრება:** **ქენჯნა** უნდა განეცადა **სულისა;** პირველი **გოდოლი** იქნება **ფხოვისა;** ძვირფასი **ჯუბა** გაიხადა **ტარისკონისა.**

ამგვარად, კონსტანტინე გამსახურდიას „დიდოსტატის კონსტანტინეს მარჯვენის“, ენას, თავისთავად აღმატებულს, პოსტპოზიციური განსაზღვრების შემცველი ფრაზების ხშირი გამოყენება კიდევ უფრო მეტ მუსიკალობასა და ჟღერადობას ანიჭებს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. აფრიდონიძე, 1971 - შ. აფრიდონიძე, ინვერსიის სტილისტური დანიშნულებისათვის, თსუ შრომები, ბ(143), თბილისი, 1971.
2. იმნაიშვილი, 1957 - ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბილისი, 1957.
3. კვაჭაძე, 1977 - ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბილისი, 1977.
4. ლემონჯავა, 1981 - ნ. ლემონჯავა, კონსტანტინე გამსახურდიას ენისა და სტილის საკითხები, თბილისი, 1981.
5. ჩიქობავა, 1952 - არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1992.
6. გამსახურდია, 1976 - კ. გამსახურდია, თხზულებათა ათტომეული, ტ. IV, დიდოსტატის კონსტანტინეს მარჯვენა, თბილისი, 1976

**According to Konstantine Gamsaxurdia „The Hand of the Great Master,,
The Stylistic peculiarities of the language**

Summary

The work focuses on the stylistic peculiarities of a language Konstantine Gamsaxurdia „The Hand of the Great Master,,, in particular, on the postpositional definition. It is noted that the predominant use of the attributive postposition, as well as substation definition is a kind of an expression of the writer's style. The examples are confirmed in the three circulations: nominative, ergative and dative.

The nominative: sulî bobokari, shegoneba akhali

The ergative: mezhaprem ertma, zarma sionisam

The dative: sitchabukes gamtsarebuls, eristavs kvetarisas

When using the substitute phrases of postpositional definition in the „The Hand of the Great Master,,of Konstantine Gamsaxurdia, here the language itself is more superior, musicality and overtone.

1005 – ფილოლოგიის მეცნიერებანი

ლია ტალახაძე

რამდენიმე ძველქართულსაშუალო ენობრივი ფორმა ანა კალანდაძის პოეზიაში

დიდი ლირიკოსი პოეტის - ანა კალანდაძის პოეტური სამყარო ერთობ საინტერესოა არა მხოლოდ იდეურობითა და მაღალმხატვრულობით, არამედ ენობრივი თვალზასრისითაც.

პოეტი ხშირად გვთავაზობს ძველი ქართულის სურნელით გაჯერებულ სტრიქონებს, ამზეურებს ჩვენი ქვეყნის შორეულ წარსულში ჩამარხულ განცდებს (კიკნაძე, 1957,324), მოიხმარს ძველქართულსაშუალო ენობრივ ფორმებს, რითაც თავისი პოეზიის შინაგან დინამიკას განსაკუთრებულად ზრდის.

სახელთა ბრუნებაში ძველქართულისაშუალო ენობრივი ფორმებიდან დასტურდება შემდეგი:

1. **ა-სა და ე-ზე** დაბოლოებული სახელები სახელობით ბრუნვაში ზოგჯერ გაფორმებულია: მათთ ორბის ფრთები მოისხეს, ცაში ასულა **ძერაი**, დაბლა შრიალეებს მოლისებრ **ყანაი** გაუთელავი; ვარდს აღმოხდა **ხმაი** საოცარი; ღირს მსახურებდი ქართულ მინა-წყალს, **რაი** გადარდებს?; **მზეი** დაცხრა, ყვავილების ქარია, ჩურჩულებენ მოლზე ნაირფერები.

2. **-მან** ფორმარტიანი სახელები მოთხრობით ბრუნვაში იშვიათობაა: მზის ღიმილი აღაჩინა **ცა-მან**; ფეხი დამადგით, გულზე დამადგით ფეხი **ყოველმან**, წყალობა ჰყავით.

3. ნათესაობით ბრუნვაში **ო** ხმოვნით დამთავრებულ სახელებთან სრული დაბოლოებაა: **საქა-რთველის** ყოვლის მპყრობელმან ვისურვე, დავით; და მზე გარეჯის **უდაბნოს** ესდენ მხურვალე ფრთხილად და ნაზად თვის მწველ სხივებს მიაფენს მასა.

4. გამოსვლითის ფუნქციით გამოყენებულია უთანდებულო მოქმედებითი. ამ ბრუნვას ეს ფუნქცია მთის კილოებში დღემდე შემორჩა (შანიძე, 1973,74). ანა კალანდაძე ძალზედ ნაკლებად მიმართავს გამოსვლითის ფუნქციით გამოყენებულ უთანდებულო მოქმედებითის ნიმუშებს: მოვა პეპელა, ლურჯი ბალახი აღდგება **მკვდრეთით**.

მოქმედებით ბრუნვაში აგრეთვე სრული დაბოლოებაც ფიქსირდება: ხედავ, ეს უკვე ჩვენი მეფეა, **სამეფოთა** ტოგით იმოსვის.

5. ვითარებითი ბრუნვა ადგილისა და მიზნის გარემოების ფუნქციას ასრულებს:

ა) დამტოვა და ღრუბლებს გაჰყვა **ცადა**.

ბ) მოვიდა მცხოვრებთა **მოსრვად** და **თრევად**, მოვიდა თვისივე სისხლისა **თხევად**; იალალებით, მობერილ ვარ **სიყვარულისად**, ... მხოლოდ შენს გულში მიპოვნია ვანი **სულისად**.

ანა კალანდაძე ხშირად იყენებს ნარ-თანიათი მრავლობის ფორმებს: **არწივნი** ყივიან, ხმობენ არწივებსა; სად გაფრენილან **თუშნი**, დღეობა არის ჩილოს; ხმობენ კაკბები ... სურნელთა **მაკმევნი**, როკვენ **ყვავილნი**, თვრებიან **ველნი** ... და ჯადოქართა მოიხილავენ კვალად **მიჯნურნი** - **ფუტკარნი** **ხელნი** და **პეპელანი** - სამოს **მდიდარნი**, ყვავილთა შორის ენათ **მიმტანნი**, მიმოჰყვებიან ესრეთ ზეფირთა.

ხეთ სამკაული მოიხსნეს შიშით და ხელუკულმა შემომაცარეს; **ვარდთ** შემოუნახავთ წვეთები წვიმის; ნუ მიმცემ **ეჭვთა**.

თანდებულებიდან საყურადღებოა მიცემითი ბრუნვის სახელისაგან ცალკე მდგომი - **ზედა** (მიცემითი ბრუნვის ფორმას უმთავრესად რა ჯგუფის სახელებიდან მოითხოვს) (შანიძე, 1976,142) და სახელსშერყნმული **შიგან** თანდებულები.

ა) თოვლი იდო ჯავახეთის **მთათა ზედა** და ტყეებში ქარიშხლები ბლაოდნენ; და ფარავნის **ტბასა ზედა** ქროდა ქარი;

ბ) და განგინონის **გულშიგან** ოროლთ.

არქაული ზმნისწინებიდან გვხვდება: **აღ**, **აღმო**, **გან**, **გარდა**

აღ, **აღმო**: **აღვინთები** და **დავშნტები** შენდა; ვარდს **აღმოხდა** ხმაი საოცარი;

გან, **გარდა**: ქარები მისთა ჩუმთა ნაღველთა **განეკრძალვიან**; უდაბნოს გოდოლს **გარდასვლია** დიდების დღენი.

ძველქართულისაშუალო ენობრივი ფორმებიდან პოეტი ხმარობს დროის ზმნიზედებს - **ოდეს**, **როს**, **მყის** და ადგილის ზმნიზედებს - **ქვეშე**.

ოდეს (ო-დღეს) (შანიძე, 1973,589): ასეთი დარი თუ იყო მაშინ, **ოდეს** თბილისი აიკლეს სპარსთა?;
როს: **როს** ჩამოსწყდა ბაგეთ მისთა: - არასოდეს! დაფდაფებს ჰკრეს განარისხთა.

მეის: (ძველ ქართულში ნიშნავდა „მეცხეულად“, „მაშინვე“, „საჩქაროდ“) (აბულაძე, 1973,304): და თუ გამოჩნდა ნადირი დიდი, **მეის** მივაშურებ ურარტუს ქვაბებს.

ქვეშე: ნუქარდინი შენთა ფერხთა **ქვეშე** დააფენსო თავის ბაირაღებს.

განსაზღვრულ ნაწევრად ძველ ქართულში იხმარებოდა: ესე, ეგე, იგი. წარმოშობით სამივე ჩვენებითი ნაცვალსახელია, რამდენიმე ფუნქციის მქონე. ნაწევრადართული საზოგადო სახელი მრავალ ერთნაირ საგანთაგან გამოარჩევს ერთ-ერთს ან მიუთითებს უკვე ნაცნობ საგანს. ასეთი სახელი გარკვეულია, განსაზღვრული (ბარამიძე, 1975,15).

ანა კალანდაძის პოეზიაში გამოყენებულია მხოლოდ განსაზღვრული ნაწევარი **ესე** როგორც პრეპოზიციული, ისე პოსტპოზიციური წყობით:

და განიბნია **ესე** **სამეფოც**; ...აღარ ძალმიძს, უკუვაგდო **ცთუნება ესე**.

მართალია, თანამედროვე ქართულის ლექსიკური შედგენილობა დიდად განსხვავდება ძველი ქართულის ლექსიკისაგან (კვაჭაძე, 1981,19), თუმცაღა თანამედროვე მწერალთა შემოქმედებაში ხშირად ვხვდებით ძველქართულისეულ ლექსიკურ ერთეულებს. ასეა ანა კალანდაძის პოეზიაშიც.

დავასახელებთ მხოლოდ ზოგიერთს:

ამბორის ყოფა - **ამბორს უყოფენ** ღამით უხვად დაცვარულ სერებს.

ბანოვანი - ზოგთა **ბანოვანთ** თუ გამოვიწვევთ გულთა კლებათა.

განქარვება - და მის სხივებში **განქარდება** ვარსკვლავთა ხომლი.

ეშმა - გულში **ეშმანი** მიქრობენ კანდელს.

მირკანი - ფერად ყვავილებს ველზე მოფენს, გაშლის **მირკანი**.

მსტოვარი - მითხარო, როგორ, როგორ ვანდო საიდუმლო აშარსა და **მსტოვარს**?

როკვა - **როკვიდნენ** წყვილნი, ვით გედები იისფერ ტბაში.

სამსალა - შენ მომინამლე მე ეს **სამსალაც**.

სარკოფაგი - წამო - რა გვინდა სასაფლაოზე, ქვეყნად მდუმარე **სარკოფაგების**?

ფლოქვი - გული თელილი ბედის **ფლოქვებით** მოკვდა, დადუმდა დიდი ხანია.

შანთი - ცხელი **შანთი** მიუტანეს ბროლის მკერდთან.

წყრთა - ჩვენსკენ სძრავდნენ, ჩვენ გვიტევდნენ რისხვითა გვერდშეჯარულთ სამის **წყრთისა** ისრითა.

ხამლი - ფეხზე მაცვია ირმის ტყავით შეკრული **ხამლი**.

ამგვარად, ძველქართულისეული ენობრივი ფორმების ხშირი გამოყენება ანა კალანდაძის პოეზიის ერთ-ერთი სტილური თავისებურებაა. დიდი პოეტი ამ საშუალებით სათქმელს მეტი ემოციურობით ტვირთავს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. აბულაძე, 1973 - ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973;
2. ბარამიძე, 1945 - ლ. ბარამიძე, ნაწევრისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელების ბრუნება საშუალ ქართულში, თსუ შრომები, 164, ენათმეცნიერება, თბილისი;
3. კიკნაძე, 1957 - გრ. კიკნაძე, ქართული ლირიკის განვითარების ერთი ასპექტი, მეტყველების სტილის საკითხები, თბილისი, 1957.
4. კვაჭაძე, 1981 - ლ. კვაჭაძე, ქართული ენა, ნაწილი I, თბილისი, 1981;
5. შანიძე, 1976 - ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1976;
6. შანიძე, 1975 - ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი, 1976;
7. ანა კალანდაძე, ლექსები, თბილისი, 1967.

Lia Talakhadze

Several Language Forms of Old Georgian in the Poetry of Ana Kalandadze

Summary

The article deals with some of old Georgian language phenomena, namely, the forms of the case of nouns characteristic for Old Georgian. The prepositions, preverbs, adverbs and artron fixed in the poetry of great lyric poet are focused as well. In addition, just some of the most frequently used lexical units are named in the work.

We notice that one of the stylistic features of Ana kalandadze's poetry tends in frequent use of Old Georgian language forms. In this way the poet gives great sensitivity to the words to be expressed.

1005 - ფილოლოგიის მეცნიერება

ნინო გიორგაძე

მოთიბული ბალახის სურნელის განცდა ლადო ავალიანის ნოველაში

ქართულ სამეცნიერო კრიტიკაში ტრადიციულად მკვიდრობს ერთი არაჯანსაღი ტენდენცია. ესაა გატაცება რომელიმე მოდური, ან კლასიკოსი მწერლის შემოქმედებით. კრიტიკა ხშირად დუმს ისეთ ავტორთა შესახებ, რომელთაც გარკვეული კვალი დააჩნის ქართულ ლიტერატურას, გამოირჩენენ ორიგინალური ხედვითა და წერის ინდივიდუალური მანერით. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა ლადო ავალიანის მხატვრული მემკვიდრეობა. მან მკითხველი საზოგადოების განსაკუთრებული ყურადღება XX ს-ის 60-70-იან წლებში მიიპყრო რომანით „ახალი ჰორიზონტი“. მიუხედავად იმისა რომ აღნიშნულმა თხზულებამ თავის დროზე დიდი ინტერესი და ხმაური გამოიწვია, მიგვაჩნია, რომ ლადო ავალიანი არანაკლებ საინტერესოა როგორც ნოველისტი. ამ ჟანრში მუშაობა სრულიად ახალგაზრდამ დაიწყო. ჯერ კიდევ მეორე კურსის სტუდენტი იყო, როცა ლეო ქიაჩელისა და მიხეილ ჯავახიშვილის რეკომენდაციებით 1935 წელს ჟურნალ „ჩვენი თაობის“ ფურცლებზე გამოქვეყნდა მისი პირველი ნაწარმოებები: „დადამ ხვიაბანი“ და „ვასტაბუქა“ („მინა“). ახალგაზრდა მწერალმა, აღფრთოვანებულმა პირველი წარმატებით, ინტენსიურად განაგრძო მუშაობა მწერლობაში, (თეგზაძე დ. 1978: 131).

40-60-იან წლებში გამოიცა მისი ნოველების ხუთი კრებული, სრულიად განსხვავებული თემატიკით, საკითხისადმი ორიგინალური მიდგომითა და გადაწყვეტით. ნოველები უჩვეულო ხელწერით ხასიათდება. ერთი შეხედვით მარტივად და ადვილად იკითხება. კითხვის დასრულების შემდეგ ხვდები, როგორ აგიფორიაქა სული, როგორ დარჩა შენში თითოეული სტრიქონი და აზრი.

ლადო ავალიანმა სამხატვრო აკადემია დაამთავრა და ბუნებრივია გამორჩეული დამოკიდებულება ჰქონდა მხატვრობისადმი, რაც ერთგვარად მის თხზულებებზეც აისახა. მისი ნოველების მხატვრული ქსოვილი გარკვეულწილად ფილოსოფიის ფერწერას წააგავს. ამ მსგავსებას ორივესთვის დამახასიათებელი სისადავე და მისგან დაჩნეული სიდიადის განცდა ქმნის. სწორედ ეს სადა, დარბაისლური ქართული, დახვეწილი ენა, მწერლის გუილდან წამოსული ტკივილი, მაღალადამიანური განცდა გხდის ლადო ავალიანის ფიქრისა და აზრის თანაზიარს.

როდესაც ლადო ავალიანის შემოქმედებაზე ვსაუბრობთ, ძნელია გვერდი ავუაროთ მის ერთ-ერთ საუკეთესო ნოველას „მოთიბული ბალახი“. იგი თავისუფლად შეიძლება მივაკუთვნოთ ისტორიულ ჟანრს. ამის საშუალებას იძლევა ნოველაში ასახული კონკრეტული დრო, რეალური ფაქტი და პერსონაჟთა სახეები. ეპიგრაფში კარგად ჩანს თხზულების დაწერის საფუძველი: - „თუ პეტრე ბაგრატიონის სახელი ისტორიაში დარჩა როგორც დიდი, სახელოვანი მხედართმთავრისა; თუ ის იყო სუფოროვის ყველაზე საყვარელი მოწაფე და მის ბრძოლებში გამორჩეული სარდალი; თუ მან მოიხვეჭა დიდება ბოროდინის ველზე და სახელი გმირისა; თუ ნაპოლეონმა აღიარა ის რუსეთის არმიის საუკეთესო გენერლად, ამას ყველაფერს უნდა ვუმაღლოდეთ დღევანდელი ჩეჩნების იმ გმირ წინაპრებს, რომლებმაც 1785 წლის ზაფხულში, ბრძოლის დროს მძიმედ დაჭრილი, 20 წლის უნტეროფიცერი ბაგრატიონი სასიკვდილოდ არ გაიმეტეს. სწორედ იმ ჩეჩენტა ხსოვნას ვუძღვნი ჩემს მოთხრობას,“ წერს ავტორი.

რუსულ-ჩეჩნური ურთიერთობები თავისი რთული პერიპეტეიებით საუკუნეებს ითვლის. პოლიტიკაში საპირისპირო მხარეებს ყოველთვის თავიანთი სიმართლე აქვთ. ჩეჩენტა სიმართლე თავისუფლების, ღირსების დაცვისათვის ბრძოლაა.

მცირე ერებისადმი კეთილგანწყობა და თანადგომა, უმეტესწილად, მსგავსი მდგომარეობის მქონე ერებში იჩენს ხოლმე თავს. ამ თვალსაზრისით ქართველი ერი ერთ-ერთი გამორჩეულია მსოფლიოში. თვითონ მრავალჭირნახული, ბევრჯერ დაჩოქილი და წელში გატეხილი არაერთხელ გამხდარა ჩაგრულთა მეჭირისუფლე და ხელისგამწოდებელი.

„მოთიბული ბალახი“ არამარტო მაღლიერების გამომხატველი ნოველაა, არამედ იგი წარმოადგენს ჩეჩენი ხალხისადმი სიტყვიერი თანადგომისა და სიყვარულის საუკეთესო გამოვლინებას.

ნაწარმოებში აღწერილია კავკასიური ბრძოლების ერთი დრამატული ეპიზოდი, რომლის ფონზე იკვეთება პეტრე ბაგრატიონის პიროვნული ხატი, ჩეჩენტა დაუმორჩილებელი, ვაჟკაცური ბუნება; კაცთაშორის დანდობის, მიმტევებლობის უდიდესი სურვილი და აგრესიისადმი პროტესტის გრძნობა.

როგორც შევნიშნეთ ნოველაში ასახულია კავკასიური ბრძოლების ერთ-ერთი ეპიზოდი. უდიდესი დრამატიზმითაა ნაჩვენები ჩეჩენტა შურისძიება გადამწვარი აულისა და დახოცილი თანამოძმეების გამო. რუსი მხედრობის დაუნდობელ ქმედებას სისასტიკითვე პასუხობენ უსახლკაროდ დარჩენილი, მტრისგან უმონყალოდ აკლებული ჩეჩნები. მათმა საბრძოლო ტაქტიკამ დააბნია და გააოცა რიგითი ჯარისკაციცა

და სარდალიც. „გვებრძოდა უღრანი ტყე; ყოველი ხე და ბუჩქი ჩვენთვის საბედისწერო და საიდუმლო შურისმაძიებლად იქცა. ტყეში გაისმოდა განუწყვეტელი სროლის ხმა და ცხენის ჭიხინისებური ყიჟინა უხილავი მტრისა. ასეთი ბრძოლა მე არ მახსოვს, თუმცა ოციოდე შეტაკებაში მიმიღია მონაწილეობა. დიდ-ძალი ხალხი დაგვიხოცეს... ტყვედაც ბევრი ჩაუფარდებოდათ ჩეჩნებს... შუაგულ ტყეში გამომწყვდეული სად გაეცქევოდი“... (ავალიანი ლ. 1973: 137) – იხსენებს ჩეჩენთა რისხვას გადარჩენილი რუსი მებრძოლი.

ნოველა საბჭოთა ეპოქაში დაინერა და ბუნებრივია, ავტორს არ შეეძლო ღიად დაეფიქსირებინა საკუთარი პოზიცია, თუმცა მკითხველისათვის მაინც ნათელია მისი პოლიტიკური ხედვა და კეთილი განწყობა თავისუფლებისათვის მებრძოლი ჩეჩენებისადმი.

დიდი ძალისხმევა არ არის საჭირო, რომ მკითხველმა სტრიქონს მიღმა სწორად ამოიცნოს ავტორის სათქმელი. ერთგან იგი შენიშნავს: „ტყის ერთადერთი ბილიკი სწორედ აულისკენ მიემართებოდა. ეს ბილიკი რუსის მხედრობას უკვე გატყეპნილი ჰქონდა და ამიტომაც ტყის გარემოცვაში, ისიც ღამით, ასე უშიშრად მიაბიჯებდა. გზა-კვალის არევისა არ ეშინოდა“ (ავალიანი ლ., 1973: 121).

ხშირად ერთ სიტყვას განუზომლად დიდი დატვირთვა აქვს. მას შეუძლია გამოიწვიოს ათასგვარი ხილვები და ასოციაციები. ამ შემთხვევაში მძიმე განცდას ბადებს სიტყვა – „გადატყეპნილი“, რადგან იგი უპირველესად მრავალგზის ანიოკებულ აულთან ასოცირდება.

ჩეჩენბმა სიკვდილისაგან იხსნეს მათ წინააღმდეგ მებრძოლი რუსეთის არმიის ახალგაზრდა უნტერ-ოფიცერი პეტრე ბაგრატიონი. დაჭრილს უწამლეს და უდიდესი რისკის ფასად რუსებს გადასცეს. უფრო მეტიც, მათ უარი თქვეს გამოსასყიდზე, რომელიც რუსებმა ბაგრატიონის გადარჩენისათვის შესთავაზეს. „მაღალმა, ბეჭებში მოხრილმა ჩეჩენმა თავი ამაყად ასწია, ჯერ თავისიანებს გადახედა, მერე პოლკოვნიკის ადიუტანტს და ღიმილით სთქვა: – ყუონახჩუო ყუონახ ვუოხქურგ ვაც“ (ავალიანი ლ. 1973: 142). ჩეჩენთა პასუხი – „ვაჟკაცი ვაჟკაცით არ ვაჭრობს!“ – ერთობ ლამაზად ხშიანობს ქართულად. ესაა უძველესი სენტენცია – ფორმულა, რომელიც ქართველი კაცის სულის სამშვენიისად და მახასიათებლად ქცეულა.

მტრის ბანაკში ღირსეულის დანახვა და დაფასება რაინდული სულის თვისებაა და ამგვარ სულთა თანხვედრამ გადაარჩინა მომავალში საქვეყნოდ ცნობილი გენერალი. მართალია, ჩეჩნებს გულს სტკენდათ ივანე ბაგრატიონის ვაჟის რუსთა მხედრობის გვერდით ყოფნა, მაგრამ ამ წყენას აქარწყლებდა მათი პატივისცემა პეტრეს მხედრული ნიჭის, ვაჟკაცობისა და სამართლიანობისადმი. ბაგრატიონისათვის კაცისკვლა პრობლემის მოგვარების უკიდურესი და უსასტიკესი ფორმა იყო. დიდი მეომრის ეს ღირსება ყველაზე კრიტიკულ მომენტშიც ვლინდება. მაშინ, როდესაც პოლკოვნიკი პიერი საკუთარი მარცხით გამოწვეული ბოლმის ჩაკვლას ჩეჩენთა ანიოკებითა და განადგურებით ღამობდა, ბაგრატიონი განწირულთა ხსნაზე ფიქრობდა და თივის ზვინიდან მობლუჯულ ბალახს ყნოსავდა. აქ, უნებურად, გვახსენდება ვაჟა-ფშაველა. უდიდესმა ჰუმანისტმა სიკვდილის წინ მოთიბული ბალახი ინატრა. ამ ნატვრაში გამოიკვეთა მისი განვლილი ცხოვრების პროფილი, მისი შემოქმედების უმნიშვნელოვანესი მხარე.

ლადო ავალიანის ამ პატარა თხზულების ღირსება ღრმა ჰუმანიზმის გამოვლენაა და ამიტომ გრძნობ ვაჟასათვის საყვარელი მოთიბული ბალახის სურნელს, თავიდან ბოლომდე რომ გასდევს ნოველისტის სათქმელს.

ლიტერატურა:

1. ავალიანი ლ. (1973): მუხის ჭია, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი.
2. თევზაძე დ. (1978): კრიტიკის ბუნება, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი.

Nino Giorgadze

Feeling the Odor of Mown Grass in LadoAvaliani's Novel

Russian-Chechen interrelations with its complicated peripeteias date back to centuries. In Policy opposite sites always have their truth. Chechen's truth stands in struggling for freedom and defending their dignity.

LadoAvaliani's novel „Mown Grass” represents the best evidence of Chechens' love and oral support. The novel was written during the soviet epoch and it's clear that the author couldn't express his own position in public, though his political vision and goodwill are quite obvious for readers.

The work deals with one dramatic episode of Caucasian fights, in view of which there was exposed Peter Bagrationi's personality, Chechens' obstinate and brave nature, great wish of forgiveness or mercy among humans and sense of protest against aggression.

Value of Lado Avaliani's small composition stands in depicting the greatest humanism. Odor of mown grass appears in writer's opinion altogether.

1005 - ფილოლოგიის მეცნიერება

ნინო გიორგაძე

სულხან-საბა ორბელიანი - ქართველთა ოქროპირი

საეკლესიო ლიტერატურა ჟანრობრივი თვალსაზრისით მრავალფეროვანია და ყოვლისმომცველი. თითოეულ დარგს აქვს საკუთარი სპეციფიკა და მახასიათებლები: „ჰაგიოგრაფიას – წმინდანთა „წამება“ და „ცხოვრება“ ბიბლიოგრაფიას – წმინდა წერილის წიგნები, ეგზეგეტიკას – წმინდა წერილის წიგნების „თარგმანები“ ანუ განმარტება – კომენტარი, ლიტურგიკას – ღვთისმსახურებისათვის აუცილებელი წიგნები და თვით ღვთისმსახურების ჩატარების პროცესი, წმინდანთა და ლიტურგიკურ საგალობელთა კანონი, კანონიკას – საეკლესიო კანონმდებლობა, დოგმატიკას და პოლემიკას – არაქრისტიან რელიგიებთან და მწვალებლურ სექტებთან კამათი და პოლემიკა ქრისტოლოგიური დოგმების შეუაღლობის დასაცავად“ (გაბიძაშვილი ე., 2009, გვ. 7).

როგორც ვხედავთ, ყველა დარგს აქვს მკვეთრად განსაზღვრული და ჩამოყალიბებული სათქმელი. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ჰომილეტიკაც, მაგრამ დასახელებულ ჟანრთაგან განსხვავებით იგი უფრო ტევადია და მრავლისმომცველი. შინაარსობრივად ქადაგება შეიძლება იყოს როგორც ეგზეგეტიკური, ასევე კანონიკური, ჰაგიოგრაფიული და სხვა. მაგალითად, ორიგინალური მქადაგებლობის ჩანასახი უკვე ჩანს ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობა“. აღნიშნულ ძეგლში „მოთავსებულია სამოძღვრო დარგის ერთი ეგზეგეტიკური ქმნილება, რომლის შინაარსი ბიბლიური მასალის თავისებურ თხრობასა და ინტერპრეტაციას წარმოადგენს. აქ ერთ-ერთი პერსონაჟი არქიდიაკონი სამოელი მოუთხრობს და უხსნის ევსტათის ძველი და ახალი აღთქმის შინაარსს“ (კანდელაკი ნ., 1961, გვ.108).

ორიგინალურ ჰომილეტიკურ ნაწარმოებს ვხვდებით იოანე საბანისძის ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში „აბო თბილელის მარტვილობა“. ესაა თხზულების მეოთხე თავი „ქებაა წმიდისა მონამისა ჰაბოოსი“, რომელიც წარმოადგენს სახოტო მქადაგებლობის საუკეთესო ნიმუშს.

ჰომილეტიკა საჯარო ზეპირსიტყვი და მოძღვრის ხელოვნებაა და, ბუნებრივია, ის ყოველთვის იყო ქრისტიანული სარწმუნოების, მისი ღვთისმსახურების უმნიშვნელოვანესი ნაწილი. იგი სასულიერო პირის მიერ ამბიონიდან წარმოთქმულ ქადაგებებს შეიცავს, რომლებიც მქადაგებლის მიერ ან წინასწარ იწერებოდა, ან რომელიმე პირი ახდენდა მის სტენოგრაფიას.

ორიგინალური ჰომილეტიკის განვითარებამდე ქართული ეკლესიის ღვთისმსახურებაში გამოიყენებოდა ნათარგმნი ჰომილიები. ჩვენთან ადრინდანვე იცნობდნენ მსოფლიო მჭევრმეტყველების სახელოვან მქადაგებლებს, რომელთა შორის, უპირველესად უნდა დავასახელოთ სამი უდიდესი კაბადოკიელი ღვთისმეტყველი—ბასილი დიდი, გრიგოლ ღვთისმეტყველი და გრიგოლ ნოსელი. აღნიშნული დარგის განვითარებაში გამორჩეულად დიდია იოანე ოქროპირის წვლილი. „შეიძლება ითქვას, რომ IV-V საუკუნეები იოანე ოქროპირის ეპოქაა ჰომილეტიკური მწერლობის დარგში. მისი ჰომილეტიკური მემკვიდრეობის მოცულობა აჭარბებს მანამდე ჰომილეტთა მემკვიდრეობას ერთად აღებული“ (გაბიძაშვილი ე., 2009, გვ.15).

როგორც შევნიშნეთ, ორიგინალური ჰომილეტიკის განვითარებამდე ქართული ეკლესია ნათარგმნი ჰომილიებს იყენებდა. ქართულ ენაზე უდიდესი პასუხისმგებლობითა და სურლყოფილებით ითარგმნებოდა ეფრემ ასურის, ბასილ კესარიელის, გრიგოლ ღვთისმეტყველის ანუ ნაზიანზელის, გრიგოლ ნოსელის, იოანე ოქროპირის, იოანე დამასკელის და სხვათა სამქადაგებლო მემკვიდრეობა.

მეათე საუკუნემდე ჰომილეტიკური ძეგლებისათვის, ძირითადად, დამახასიათებელია უბრალო, მარტივი ენა. ხოლო მას შემდეგ, რაც ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში დაიწყო მეტაფრასული პერიოდი, ეს მიმართულება ჰომილეტიკასაც შეეხო და XI საუკუნის პირველი ნახევრიდან საფუძველი ჩაეყარა მეტაფრასულ ჰომილეტიკას. რაც შეეხება ქართულ ორიგინალურ ჰომილეტიკას, ის სათავეს იღებს დაახლოებით VIII-IX საუკუნეებში.

ადრეული ხანიდან ჩვენამდე მოღწეულია იოანე ბოლნელის (X ს.) ქადაგებები.

საქართველოში აღნიშნული დარგის განსაკუთრებით მაღალი დონე შეინიშნება XVII-XVIII საუკუნეებში. ამ დროის მოღვაწეთაგან გამოირჩევიან: ნიკოლოზ რუშთველი, გერმანე მონაზონი, ანტონ ცაგარელ-ჭყონდიდელი, სულხან-საბა ორბელიანი, იონა ხელაშვილი... ჩამოთვლილთაგან ყურადღებას შევაჩერებთ სულხან-საბა ორბელიანზე, რომლის სამქადაგებლო მემკვიდრეობა მიჩნეულია ქა-

რთული კლასიკური ჰომილეტიკის უმნიშვნელოვანეს შენაძენად. საბას ჰომილიები არ ჩამოუვარდება ცნობილ მქადაგებელთა თხზულებებს. არ გვეჩვენება გადაჭარბებულად, რომ სულხან-საბას ზოგჯერ ქართველ ოქროპირადაც იხსენიებენ. – „აზრთა სიღრმე და სიცხადე, – წერს კ.კეკელიძე – მდიდარი მხატვრული ხერხი მათი გამოთქმისა, ცხოვრების ზედმინევენით ცოდნა და განჭვრეტა, შეუდარებელი ორატორული ნიჭი, – აი დამახასიათებელი თვისებები საბასი, როგორც მქადაგებლისა. ამ მხრივ მას ვერ შეედრება ვერც ერთი მქადაგებელი არამართო საქართველოში, არამედ შეგვიძლია ვთქვათ იმ დროის მთელი მართმადიდებელი აღმოსავლეთისა. თუ ბერძნებს ოდესღაც ჰყავდათ თავისი ოქროპირი, საბას სახით ჩვენ, ქართველებსაც გვყავს ჩვენი ნამდვილი „ოქროპირი“ (კეკელიძე კ., 1962, გვ.344).

სულხან-საბა ორბელიანს მკითხველი კარგად იცნობს საერო შინაარსის თხზულებებით, მაგრამ როგორც შემოქმედი, დიდაქტიკოსი, მენტორი, მოძღვარ-მორალისტი არანაკლები სრულყოფილებით გამოვლინდა სასულიერო მწერლობაში. ამ კუთხით უმნიშვნელოვანია „სწავლანი“. მასში საინტერესო მასალაა მეცნიერების სხვადასხვა სფეროსათვის. ეს იქნება ისტორია, ლიტერატურა, ფსიქოლოგია, ფოლკლორისტიკა თუ სხვა. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, „სწავლანი“ საინტერესო ძეგლია სულხან-საბას არა მხოლოდ რელიგიური ხედვის, საეკლესიო-სამწერლობო საქმიანობის შესასწავლად, არამედ ზოგადად, ავტორის მსოფლმხედველობის გასაცნობად.

თხზულების ხელნაწერი 1899 წელს თბილისში ჩამოიტანა ზ.დავითაშვილმა და ამ დროიდან არ განელებულა ინტერესი სულხან-საბას ჰომილიებისადმი. „სწავლანი“ განეკუთვნება მწერლის დავით გარეჯაში მოღვაწეობის პერიოდს. იგი შედგება 46 ჰომილისაგან, რომლებიც განკუთვნილი იყო, უმეტესწილად, იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის ბერ-მონაზონთათვის. კ.კეკელიძის თვალსაზრისით „ქადაგებანი არაა ექსპრომტად წარმოთქმულნი: ისინი აგებულია გარკვეული ჰომილეტიკური გეგმით, შემკულია მეტად მოხდენილი ბიბლიური ციტატებით, რომელნიც მოყვანილია თავებისა და მუხლების ჩვენებით, და წმიდა მამათა თხზულებებიდან მოტანილი ექსცერპტებით; ასეთი არიან იოანე სინელი, იოანე ოქროპირი, ათანასე ალექსანდრიელი და კლიმი ანკვირელი“. (კეკელიძე კ., 1962, გვ. 330).

„სწავლანი“, ერთგვარ გავრცობას წარმოადგენს სულხან-საბას ზნეისწავლეულობის საუკეთესო ნიგნისა – „სიბრძნე-სიცრუისა“. იგავ-არაკებიცა და ჰომილიებიც საზოგადოების დამოძღვრასა და გაჯანსაღებას ისახავს მიზნად. ერთიცა და მეორეც ზნეობრივ-სარწმუნოებრივ, საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ საკითხებს ეხება, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ „სიბრძნე-სიცრუისაში“ მხილება, გაკიცხვა, გმობა ნაკლისა, ადამიანური ზადისა იგავური ფორმით ხდება. ხოლო ქადაგებებში ღიად, ყოველგვარი შენიღბვისა და შეფარვის გარეშე.

ქრისტიანულ მქადაგებლობაში ხუთ ძირითადი ქვედარგი გამოიყოფა: სამოძღვრო, საღმრთედლო, სახობო, საზიგო და საგოდებელი. ორბელიანის „სწავლანი“ ძირითადად სამოციქულო, საღმრთედლო და სადღესასწაულო ხასიათის ქადაგებების შემცველია.

სულხან-საბას, როგორც მოძღვარს, მქადაგებელს თავის უპირველეს მოვალეობად ეკლესიის როლისა და ფუნქციის განსაზღვრა მიაჩნდა. ეკლესიაა სულზე ზრუნვისა და სულის ხსნის საუკეთესო ადგილი. მის წიაღში ეძიებდა და ეძიებს ადამიანი სიმშვიდეს, „ცოდვათა შესუბუქებას“; სიყვარულთან, სიკეთესთან, სათნოებასთან თანაზიარობას. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა „სწავლა ეკლესიისათვის თუ რა არს შეკრება მუნ“.

ეკლესიის მიღმა დარჩენილ ადამიანს მოძღვარი იმ პირუტყვს ადარებს, რომელიც „მარადის ზრუნავს ორცთა და მუცელთასა, და, ოდეს შევალს ეკლესიად, მაშინლა იქმნების კაც და სცნობს სულსა თვისსა და სოფლისა ამის სიციუდესა. ეკლესიისა გარეგან ტყვე არს სული და დაბმულ, ხოლო, რა ეკლესიად შემოვალს, განთავისუფლდების სოფლისა შფოთვისაგან და მოეგების თავსსა თვისსა“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.25).

ეკლესიაში მყოფი მლოცველი სულიერად მღვიძარებს, ხოლო „ეკლესიისა გარე მკვდარ არსს სული ჴორციელთა დევნისათვის“. ეკლესიაში მუდამ სუფევს უფალი და ამიტომაც, იქ „შეკრებილნი კაცნი ერთითა მითა და ერთითა პირითა რასაცა სთხოვენ ღმერთსა, მიიღებენ, რამეთუ თვით თავად ღმერთი ბრძანებს: „სადაცა იყვნენ ორნი, გინა სამნი/შეკრებულ სახელისა ჩემისათვის, მუნ ვარ შორის მათსა“, და სხვაგან იტყვის: „რაცა სთხოოთ მამასა სახელითა ჩემითა, მიიღოთ“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.25).

უფლის სახლში მყოფობა ადამიანს ბევრს ავალებს. ამ ვალდებულებების ახსნა – განმარტებას ისახავს მიზნად მომდევნო ჰომილია — „სწავლა ეკლესიასა შინა ღუმილისათვის“.

ღუმელი და ლოცვა აღმსარებლისათვის უპირველესი მოთხოვნაა, რადგან მხოლოდ ამ შემთხვევაში ხდება სრული მობილიზება სულიერი ძალებისა. მხოლოდ ამ შემთხვევაში მყარდება კავშირი

უფალსა და კაცს შორის.

ღვთისმსახურებისას ლაპარაკი, სიცილი ცოდვაცაა და დანაშაულიც. ასეთი „მლოცველი“, მტერია საკუთარი თავის და მტრობს სხვასაც. ამ დიდი ცოდვის სიმძიმის არსს კარგად ხსნის სულხან საბა: „რომელიცა კაცი ლოცვასა ზედა მოყვასსა ეზრახების, სამსახურისაგან ღმრთისა თვითონ განვარდნილ არსს და სხვათცა ნებაეს, რათა არა უტეოს სამსახურად ღმრთისა. ამისთვის იტყვის წმიდა მახარებელი მათე: „ვაა, თქვენდა, რომელთა დააშენით კარნი სასუფეველისანი. თქვენ არა შეხვალთ და შემავალთცა არა უტევეთ შესვლად“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.28).

„ლოცვასა ზედა უბნობა და ლოცვათა ყურთა მიუპყრობლობა“ ადამიანს აშორებს ყველა იმ მადლსა და სიკეთეს, რაც ლოცვით მიეცემა, ლოცვის მადლი კი უსაზღვროდ დიდია; დიდია, განსაკუთრებით, მადლი დუმილით ლოცვისა.

„დუმილით ლოცვითა მოსე უფლისაგან მღალადებლად იწოდა. დუმილით ლოცვითა ანნა წინასწარმეტყველი შვილიერ/იქმნა. ლოცვითა მდუმრადითა იპოება სოფელი ესე. დუმილისა ლოცვითა და ვედრებითა აღგებატების დღენი. დუმილისა ლოცვითა მოგეცემისთ სიმდიდრე, დუმილის ლოცვა მმურვალე აღგიზრდისთ შვილთა. დუმილით ლოცვა მმურვალე მოგაშორებსთ მტერთა უხილავთა“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.29).

ღვთისმსახურებისას იმდენად მნიშვნელოვანია მრევლისაგან გარკვეული ეტიკეტის დაცვა, მდუმარება, რომ სულხან-საბა ამ თემას უბრუნდება ქადაგებაში „სწავლა ეკლესიასა შინა დუმილისათვის, მეორე“.

სულხან-საბამ ორბელიანმა კარგად იცის დუმილის ფასი, მოყოლებული ერისკაცობიდან, ვიდრე ბერობამდე. გაცნობიერებული აქვს ცუდადმეტყველებისა და ცრუმეტყველების შედეგები. ამიტომ უქადაგებს მრევლს: „ორნი კარნი აბიეს პირ/თა თქვენთა: კბილნი და ბაგენი. უკეთუ ესენი დააშნე, ვერლარა განმოვიდეს სიტყვანი პირისაგან თქვენისა“. (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.33).

ცოდვას მხოლოდ ეკლესიაში სიარული ვერ განარიდებს ადამიანს. ამისათვის მნიშვნელოვანია ცოდვათა გაცნობიერება და შენდობის გამოთხოვა უფლისაგან. „რომელი ჰფარვიდეს უსჯოლოებასა თთსსა, არა წარემართოს, ხოლო რომელი მიუთხრობდეს და იმხილებოდეს, საყუარელ იყოს“ – იგავსა შინა იტყვის სოლომონ. ამისთვის ეკლესიასა შინა შემავალთა კაცთა თანა-აძს, რათა ზედასა ზედა განიწმედდენ თავთა თვისთა აღსარებითა მიერ მოძღვრისა სულიერისა თანა, რამეთუ აღსარება არს გან/მწმენდელი სულთა და წარმღმენელი ცოდვათა“. (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.36).

როგორც ყველა ქადაგება, ასევე „სწავლა აღსარებისათვის“ საოცარი ნიმუშია იმისა, თუ რაოდენ დიდია სულხან-საბას სამქადაგებლო ძალმოსილება, მისი უნარი ხელთიპყრას მსმენელის სული და გონება.

ორბელიანი, როგორც დიდაქტიკოს-მორალისტი, მქადაგებელი მთელი სრულყოფილებით გამოვლინდა ჰომილიებში: – „სწავლა შობისათვის უფლისა ჩვენისა იესუ ქრისტესი, სიმდაბლისათვის“, „სწავლა უდროოდ და ურგებლად სინანულისათვის“, „სწავლა სიყვარულისათვის“, „სწავლა ვერცხლის-მოყვარებისათვის“, „სწავლა უთმინოებისათვის“, „სწავლა მრისხანებისათვის“, „სწავლა მაგინებელთათვის“, „სწავლა სიმთვრალისათვის“... თუმცა, ძნელია ამ ჩამონათვალს ორმოცდაექვსი ქადაგებიდან დააცილო თუნდაც ერთი. გინდა ყველა ქადაგება ზეპირად იცოდე, გინდა არასოდეს დაივიწყო სულხან-საბასეული ახსნა – განმარტება, თუნდაც სიმდაბლის მადლისა: – „სიმდაბლე მსგავს არს ღმრთისა სიტყვისა სრულყოფასა/და, უდიდესიცა ვთქვა, მსგავს ღმრთისა დამდაბლებასა.

ჰოი, დიდი და საკვირველი სიმდაბლე, პატიოსანი და საქებელი, სიმდაბლე ძნელად მოსავაჭრებელი და ადვილად საპოვნელი!

ვინაათგან ქრისტე სიმდაბლით იშვა და განგვიპატიოსნა შეურაცხი სიმდაბლე, ნეტარ ხართ ჰოი მდაბალნი!

რა არს სიმდაბლე? და იგიცა ვიძიოთ:

– სიმდაბლე არს სიმდიდრისაგან სიმცირისა ნდომა, რომელ არს სიმაღლისაგან დაბლა ჩამოსვლა და არა უდიდესისა და უდიდესისა წადილი. სიმდაბლე არს ამპარტავნებისა მოკვეთა, აღუზევებლობა“. (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.54).

უდიდესი სიბრძნით, უფლისა და კაცთა სიყვარულითაა აღბეჭდილი მეთოთხმეტე ჰომილია, რომელიც წარმოადგენს, ერთგვარ, მოძღვრებას სიყვარულზე.

ყოველგვარი საფუძველი სიკეთისა ამქვეყნად სიყვარულია. სიკეთეცა და სიყვარულიც თვითონ ღმერთია. „რომელმან მოიგოთ სიყვარული, ღმერთი მოგიგიეს და, რომელმან ჰპოოთ სიყვარული ღმერთი გიპოვნის“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.92).

სიყვარულის უდიდესი გაკვეთილი უფალმა გვიჩვენა თავად. იესო ქრისტე „დამდაბლდა და მსგავს ჩვენდა იქმნა“. ვინაიდან ღმერთი სიყვარულია, ამიტომაც, სადაც იგია „მუნ ეშმაკისა მანქანება

უუმარ იქნების; სადა წმიდა სიყვარული არს, მუნ სატანას საცდური განქარდების; სადა პატიოსანი/სიყვარულიარს, მუნ ბელიერისა მზაკვარება ვერა დაადგრების; სადა სრული სიყვარულიარს, მუნ ჯოჯოხეთისა სახელი აღიიოცების“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.93).

ყოველ ქადაგებაში ჩანს სულხან-საბას მწერლური ნიჭი, მჭევრი სიტყვის ძალმოსილება. იმდენად გატყვევებს აზრის, ნათქვამის სიღრმე, მხატვრულ სახეთა მრავალფეროვნება, მოხდენილი პოეტური აქსესუარები, რომ გიჭირს კომენტარი, გენანება მწერლისეულის შენეულად „თარგმანება“; გინდა, მხოლოდ, ყველაფერი ლოცვასავით დუმილით ჩაიკითხო და ღრმად ჩაიბეჭდო გონებაში. ამგვარი განცდა გეუფლება მაშინაც კი, როდესაც ქადაგება ნაკლის მხილებადა და გმობას ისახავს მიზნად. ერთ-ერთი ასეთია „სწავლა მრისხანებისათვის“. აღნიშნული ჰომილია მათე მახარებლის შეგონებით იწყება – ხოლო მე გეტყვ თქუენ: რომელი განურისხნეს ძმათა თთსთა ცუდად, თანა-მდებ არს სასჯელისა“.

მრისხანება ყოველ ცოდვაზე უპირატესად მიაჩნია სულხან-საბასაც. იგი ამგვარი კაცის მეგობრობას „ასპიტისა ელთა ჭირვას“ ადარებს, „რომელსა მარადის აქვს გესლი მაკვდინებელი“. სულხან-საბას აზრით, „მრისხანისა კაცისა მოყვრობასა უმჯობეს არს უბეთა შინა ჯდომა ღრიანკალისა, რომელი უკბენს თავითა უცემს კუდითა. მრისხანისა კაცისა საუბარსა უტკბოოს არს კოცნა ჭინჭრისა მსხუნავისა“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.117).

მრისხანე კაცს მტერი არ უნდა, იგი თვითონაა საკუთარი თავის მტერი და მტერზე უფრო აღმატებული, რადგან „მტერი უმტერებს ერთჯერ, ანუ /ორჯერ და იგი დაუცადებელ არს თავისათვის მტერ“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.118).

ძნელია მრისხანე კაცის წვრთნა და შეგონება, მას ვერც ვერას მოაწონებ და ვერც ვერაფრით მოულობო გულს. „უკეთუ წვეთი მარადის სიპთა ქვათა დასდიოდეს, ლბილი წყალი მას განწვრეტს და შევალს, ხოლო მრისხანისა კაცისა გულთა კეთილი სწავლა არა შევალს“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.118).

ცოდვათა სიმძიმით მრისხანების ტოლფარდია გინებაც. უფალმა ადამიანი თავის სადიდებლად შექმნა. მაგინებელი ვერ მიიღებს კურთხევას უფლისას, რამეთუ „ვერ გამოვიდეს ერთისა წყაროოს-გან თბილი და გრილი, ვერ იტვირთოს ჭურჭელმან ერთმან ტკბილი და მწარე, ანუ პირმან ერთმან გინება და კურთხევა“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.120).

მაგინებელი საკუთარ თავს ვნებს, „თვარა მას კაცსა არარა ევნო, ვისიცა ენება გინება, ესრეთ სახეთ: ვითარცა კაცმან ვინმე მრისხანემან აღიღოს სკორე ახალი ელითა თვისითა და შესტყორცნოს ჰაერსა და ჰგონებდეს განსვრასა და შებილნებასა ჰაერისასა, არა პირველად შეისვარა და შეიბილნა ელი თვისი? და ჰაერს არარა ევნო და ვერცა მიეახლა. ეგრეთვე მაგინებელი ჰგონებს სხვათა შებილნებასა და თვისთა პირთა და ენათა განისვრის სიბილნითა. ჰოი, სიცოფე მაგინებელთა! რაასთვის განეშორებთან მადლისაგან საღმრთოოსა?“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.122).

მაგინებელი მიჩნეულია თანაზიარად ამპარტავანთა, მემრუშეთა და მპარავთა. ამიტომაც, „მოციქული განაყენებს სასუფეველისაგან და უცხო-ჰყოფს პირისაგან ღმრთისა.“

ასევე უმძიმეს ცოდვადაა მიჩნეული სიმთვრალე. იგი „არს სიბილნე“, და ცოდვათა შორის ერთ-ერთი უმძიმესი და მიუტევებელი. ის შეიძლება გახდეს საფუძველი სხვა მრავალ ცოდვათა. სიმთვრალეს თან სდევს ყოველგვარი ბოროტება და უკეთურობა – „უნესური სმა, შეუგვანო წარსაგებელი, ამოო საუბარი, უშვერი სიცილი, ურცხვინო ალერსი, ბილწი სიმღერა, ბოროტი როკვა.“

ღვინო კაცთათვის არის შექმნილი, მაგრამ საკურნებლად და არა „სამთვრალოდ“, არა „გასაშმაგებლად“, „სასნეულოდ“, და „სასიკვდილოდ.“

სულხან-საბა იხსენებს უფლისაგან მიტევებულ ცოდვილთ და ამგვართა შორის ვერ ასახელებს შეწყალებულ „მემთვრალეს.“

„იესუ ქრისტემან, ღმერთმან ჩვენმან, ცოდვილთათვის ვნებულმან ყოველი ცოდვილი შეინყალა, მეძავნი და მემრუშენი აცხოვნა. თვითუნყით, მარიამ მაგდალინელი ვითარი იყო; უარისმყოფელი პეტრე თავ მოციქულად დაადგინა, ეკლესიისა მღევარი პავლე სამ ცადმდე აღამაღლა, ანგარი მათე მეზვერე მახარებელიყო, გრძნების მოქმედნი მოგვნი ბეთლემს მოსვლითა სასუფეველისა ღირს ყვნა, ავაზაკი უბრალო სისხლით შეღებილი ზეცისა სამოთხისა ზიარ ყო/, და ყოველნი ცოდვილნი აცხოვნა. არამედ არა სადა აღმოგვიკითხავს და არცა გვასმიეს მემთვრალე შეწყალებული, ანუ შეწყნარებული, ანუ ცოდვისა მიტევებული“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1963, გვ.219).

როცა სულხან-საბა ორბელიანის ქადაგებებზე საუბრობ ძნელია შეწყვიტო ფიქრი, დაასრულო მსჯელობა, დასვა წერტილი. ყოველი ქადაგება მკითხველის სულს მშვიდრით აპურებს, მწყურვალეობით უკლავს წყურვილს. ბერის სამოსში გამოწყობილი მქადაგებელი ამბიონზეც დიდ მწერლად

დარჩა. მისი თითოეული ჰომილია მხატვრული სიტყვის უბადლო ნიმუშია. ამიტომაცაა, რომ თუ არ იცნობ სულხან-საბა ორბელიანის მოღვაწეობის ამ სფეროს ძნელია მისი ნაღვანის ბოლომდე გაცნობიერება და შეფასება.

ლიტერატურა:

1. გაბიძაშვილი ე. (2009) : ძველი ქართული მწერლობის ნათარგმნი ძეგლები. თბილისი;
2. კანდელაკი ნ. (1961) : ქართული კლასიკური მჭევრმეტყველება. გამომცემლობა „ხელოვნება“. თბილისი;
3. კეკელიძე კ. (1962) : ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან. ტ. I. თსუ გამომცემლობა. თბილისი;
4. სულხან-საბა ორბელიანი. (1963) : თხზულებანი. ტ. III. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი.

Nino Giorgadze

Sulkhan-Saba Orbeliani – „Okropiri” of Georgians

Abstract

Georgian Orthodox Church used translated versions before developing the original homeletics in Georgia. Numerous homiletical works by Ephrem the Syrian, Basil of Caesaria, Gregory the Theologian (Gregory of Nazianzus), Gregory of Nyssa, John Chrysostom, John of Damascus were translated with accuracy.

Sulkhan-Saba Orbeliani contributed much in the development process of homeletics. His works are equal to other prominent theologians. That's why Sulkhan-Saban Orbeliani is known as the Georgian Chrysostom after John Chrysostom. His homeletical works haven't lost public attention since their discovery in Davit Gareja Monastery.

The collection of homiletic works is an amplification of Sulkhan-Saba Orbeliani's fables which aim for edification of the society.

1005 – ფილოლოგიის მეცნიერება

თინათინ თუშაბრამიშვილი

შოი არაგვისპირელის ტკივილიანი ისტორიის კვლევა

შოი არაგვისპირელის პირადი ცხოვრება იყო მძაფრი და დრამატული. მან გამოსცა პატიმრობა, სიყვარულში იმედგაცრუება, გამოსცა ის, რომ მის გამო ქალმა მოიკლა თავი, გამოსცა საზოგადოებისგან გაკიცხვა.

შოის ქალიშვილის, ნათელა დედაბრძოლის გადმოცემით, არაგვისპირელი „ლამაზი კაცი იყო, საშუალო ტანისა, შავგვრემანი, ცოტა ამონეული თვალებით, პატარა წვერი ჰქონდა, პატარა უღვაშები, თმა ძალიან შავი ჰქონდა სიკვდილამდე, უკან გადავარცხნილი, ჯანსაღი კბილები“... (მჭედლური 1993: 184). შოი არაგვისპირელის მეგობრის, კრიტიკოს იპოლიტე ვართაგავას თქმით კი, „შოი თავისი გარეგნობით ისეთი იყო, რომ შეუძლებელი იყო მისთვის გამახვილებული ყურადღება არ მიექციათ... სახე ჰქონდა დიდად სანდომიანი, მიმზიდველი, თავისებური და ორიგინალური... შოის ჰქონდა სუსტი ხმა, ლაპარაკობდა ნელა, აუღელვებლად, დინჯად, არავითარ შემთხვევაში არ უყვარდა თავის გამოჩენა, თავის თავზე ყურადღების მიქცევა“ (ვართაგავა 1956: 55). ამიტომაც, მწერალი, ახალგაზრდობში ქალთა ყურადღებას იქცევდა.

შოი არაგვისპირელის პირადი ცხოვრება წინააღმდეგობებით აღსავსეა. მწერალი, სიყვარულში ბედნიერი არ ყოფილა და არც ვეტექიმის პროფესია იყო მისთვის შესაფერისი. ამ ყველაფერმა, განაპირობა მისი პესიმიზმი. შესამჩნევი იყო მისი მდუმარება, სიტყვაძუნობა. როგორც მისი ქალიშვილი აღნიშნავს, შოი „...ძალიან გულჩათხრობილი და სიტყვაძვირი კაცი იყო, ზედმეტს არაფერს იტყოდა, არაფერს, სულ ჩუმად იყო... ძალიან თავშეკავებული ადამიანი იყო. თუ გაბრაზდებოდა, სულ არ ამოიღებდა ხმას“ (მჭედლური 1993: 185).

ასეთ გულჩათხრობილ ადამიანს თავდავიწყებით შეუყვარდა ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწის დიმიტრი ყიფიანის შვილის, ნიკოლოზის ასული ელისაბედ (ვეტა) ყიფიანი. გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმში შოი არაგვისპირელის ვეტა ყიფიანისადმი მიწერილი სამი ბარათია დაცული, რომელიც მუზეუმისათვის გადაუცია შოი არაგვისპირელის მეგობარს – თედო სახოკიას 1948 წელს. (ლალი თიბილაშვილი)

ელისაბედ ყიფიანისადმი მიწერილი წერილები გვაცნობენ შოი არაგვისპირელის დიდ სიყვარულს, სულიერ ტანჯვას, შელახული თავმოყვარეობის განცდას და იმედის გაცრუებას.

ბარათებში, მწერალი ელისაბედ ყიფიანს უტყუდება სიყვარულში და სთხოვს თავისი პასუხი მალევე შეატყობინოს. „გეფიცები ყოველივე წმინდას, თუ კი წმინდათ მიგაჩნიათ რამ, არ შემობრალეთ და პირდაპირ მიპასუხოთ სინამდვილეს. დრო არის, მგონი, თქვენც დამეთანხმეთ, რომ ოცნებას ფრთები შევაკვეცო და სინამდვილეს დაეუბრუნდე“ (არაგვისპირელი შოი, პირველი წერილი ელისაბედ ყიფიანისადმი, საქართველოს გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი, 16040-ბ.). მწერალს პირველი და მეორე წერილი უპასუხოდ დარჩა, მესამე წერილის შემდეგ კი ელისაბედმა მას საკმაოდ მკაცრი ტონით უპასუხა: „თქვენთან ვგრძნობ ისეთ სიმპატიას, როგორც ყველა ჩემს ნაცნობთან და ეს მე ვფიქრობ ცოტა არ არის, როგორც თქვენ ბრძანეთ, არ ვარგა, რომ ერთი და იგივე გრძნობა არ სუფევდეს იმათში, ვისაც უნდათ ერთად გასწიონ სიცოცხლის უღელი და არა მეტ-ნაკლები, თქვენ ჩემთვის ბრძანდებით და იქნებით პატივსაცემი და სიმპატიური ნაცნობი“ (ვეტა ყიფიანის წერილი შ. არაგვისპირელისადმი, გ. ლეონიძის სახელობის ლიტერატურის მუზეუმი, 16040-ბ.).

ელისაბედ ყიფიანის პასუხი შოი არაგვისპირელისათვის იყო დიდი შეურაცხყოფა, რამაც გამოიწვია მასში სულიერი აღელვება. ალბათ, ამიტომაც გაისმოდა სიყვარულის უარყოფა მის ნოველებში. სოსო სიგუა წერს: „ქართულ მწერლობაში არავის უწერია ამდენი და ესოდენი გზებით სიყვარულის უარსაყოფად. თითქოს აღდგა თეოლოგიური შეგონება ქალის მაცდუნებელ ბუნებაზე. ამ ღვთის მსახურის შვილის არსებაში, რომელსაც სასულიერო სემინარია ჰქონდა დამთავრებული“ (სიგუა 2008: 31).

შოი არაგვისპირელს მთლიანად დაეკარგა წარმოდგენა ქართველ ქალზე, მის ღირსებაზე. მწერალი უფრო გულჩათხრობილი გახდა და ცდილობდა, სიყვარულისთვის მოეშორებინა სიდიადე.

შოი არაგვისპირელისათვის ქალის ბუნება სრულიად ამოუხსნელი გახდა. იგი წერს: „ქალი კი, რომელიც მე უნდა მეკუთვნოდეს მხოლოდ პირსახეს მიჩვენებს და სულს... ბადე, მერე საშინელ

სქელ ბადით ნაბურულს ისეთსავე სქელით, როგორც მთელი სხეულია გახვეული... ვიდრე ასეთ გარემოებაშია, შეუძლებელია ნამდვილი, თავისუფალი სიყვარული..." (შოი არაგვისპირელის ფონდი, საქართველოს გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი, 16073-ბ.).

თითოეული მწერლის ბიოგრაფიის გაცნობა და შესწავლა აუცილებელია მკვლევარისთვის. ვინაიდან, შემოქმედის პიროვნული ნიშნები და ცხოვრებისეული მოვლენა ხშირად გადადის მისი პერსონაჟების მოქმედებასა და ნაწარმოების სიუჟეტში. შოი არაგვისპირელს და მის პერსონაჟებსაც აქვთ აშკარა მსგავსება და საერთო ხვედრი. მწერლის მსგავსად, მათაც გადაიტანეს სიყვარულში იმედგაცრუება, მათაც იგემეს ქალის გულცივობა, ისინიც გახდნენ მოწმენი ქალის თვალთმაქცური ბუნებისა.

შოი არაგვისპირელის ნოველის „...მძულხართ,“ პერსონაჟმა – ლეგამ, მწერლის მსგავსად იმედგაცრუება იგემა. ლეგა, როდესაც სიყვარულში გამოუტყდა თავის სატრფოს, პასუხად დაცინვა მიიღო. შეურაცხყოფილმა ლეგამ თითქოს გონება დაკარგა. მას შეულახეს წმიდათა-წმიდა, დასცინეს და გათელეს. ამიტომ შებლავლა ლეგამ: „საზიზღარი!... არ მეგონა, რომ ის.... ის ასე უზრდელად მომექცეოდა და პირში დაცინვით მომხარხარებდა... ოხ, რა თვალების ამხვევი ყოფილა გარეგნობა!.. ნავიდა... განქრა ჩემი ოცნება... რა ნაზად, სათუთად ვკვებავდი და ის-კი რა სასტიკად მომექცა?!..... როგორ, როგორ?! თუ უარის თქმა უნდოდა, განა ზრდილობიანად ვერ მეტყოდა? განა არ შეეძლო, სხვანაირად უარი ეთქვა და მაგრე მასხარად არ აეგდო ჩემი გრძნობა?!“

ერთ ნოველაში კი შოი არაგვისპირელი გულდანყვევით წერს ქალზე, რომელიც უბინოდ და ციურ ვარსკვლავად აჩენს თავს. მწერლის აზრით, იმისი თვალთმაქცი სიმშვენიერე „წუმპის ფსკაა“. („ი...ყუ...ჩე“).

ნოველა „სისულელეში“ კი, მწერლის თვალსაზრისით, ხშირად ქალებზე ღირსეული დამოკიდებულება კარგად არ მოქმედებს და დასძენს: „...შენ ხომ ქალი ხარ, ადამიანის შთამომავალი!.. მაშ ნუთუ შენზე გრძნობა, გულწრფელობა არ მოქმედებს?!“

შოი არაგვისპირელი, მოთხრობაში „ბედნიერება მხოლოდ მაშინ ვიგრძენ“, ამაღლებს კაცის დიდბუნოვან სულს და მწარედ აკრიტიკებს ქალის ამოუცნობ სამყაროს. მწერლის რწმენით, მამაკაცები ქალში გარეგნობაზე მეტად სულს აფასებენ. ამ ნოველის პერსონაჟმა ქალმაც თავისი სულით მიიზიდა კაცი, რომელმაც ალერსს უფრო უმატა, მაგრამ მისი ელისაბედი, „ეს კრავი, წყნარი და მშვიდი ზღარბად გადაიქცა“... და უფრო სიცივესა და „ეკალს უშვებდა“ მის მიმართ.

შოი არაგვისპირელის მსგავსად, მისმა პერსონაჟმაც არ იცოდა, რომ „ალერსი და სიყვარული სიძულვილს დაბადებდა...“

ამ მოთხრობაში, მწერალი აყალიბებს სუბიექტურ აზრს ქალის ბუნებაზე. იგი მას „ხორცშესხმულ ტარტაროზს“ უწოდებს და დასძენს, რომ გასათხოვარი ქალის ხასიათს ვერავინ გაიგებს. მწერლის რწმენით, ქალის ხასიათის გაგება მხოლოდ ქმარს შეუძლია. არაგვისპირელის თვალსაზრისით, ყველა კაცმა რომ გულახდილად ისაუბროს, „იქნება ათასში ხუთიც არ იყოს კმაყოფილი თავის მეუღლისა“.

შოი არაგვისპირელს დაეკარგა რწმენა ქართველი ქალის სულიერი სიმაღლის შესახებ და ამის მიზეზი გახლავთ ელისაბედ ყიფიანის ამაყი ხასიათი. იგი ერთ ბარათში გულისტკივილით წერს: „იცი, ვეტა, რა ტკბილი, ნეტარი ოცნება შემერყა, შემემუსრა თქვენი სიამაყის წყალობით? ვის შეეძლო ჩემთვის ეთქვა: ჩვენ უცხო ტომის ქალს მეგობრად ვირჩევთ იმისათვის, რომ ქართველებს სამეგობრო ქალები არა გვყავსო. თქვენით ვამაყოფდი. მაგრამ ეხლა თქვენი სიამაყის წყალობით უიარაღო ლამის არის შევიქმნე. ლამის არის ვამართლო ის ყმანვილები, ვინც ზემომოყვანილ სიტყვებს გაიძახის. ჩემი პირველი წერილი იმას კი არ ნიშნავს უეჭველად ჩემი ცხოვრების თანაზიარად ჰყოფილიყავით. რასაკვირველია, ეს ჩემთვის სანეტარო არის და იქნება, მაგრამ ძალად ვინ გაკისრებინებთ, ვინ? ეგ თქვენ ხელთაა. ჩემთვის იქნებოდით, თუ სხვას აირჩევდით, მაინც სათაყვანებელი იქნებოდით, მაინც თითით საჩვენებელი, რომ მაგრე კადნიერად, მაგრე მასხარად არ გაგეხადათ ის, რაც არ არის მასხრობის ღირსი, რაც ყოველ ადამიანში საპატივცემულოა. თქვენ წინ მოიტანეს წმინდა მსხვერპლი სამსხვერპლოთი. ეგ თქვენ ხელთაა, შეინირავთ, თუ არა. მაგის უფლებას ვერავინ წაგართმევთ, მაგრამ სამასხაროდ, სანაგვედ არავინ არავის გაახდევინებს. ყველას მოსთხოვენ, პატივისცემით მოეპყრას ამ წმინდა გრძნობას. ყველას მოეთხოვება, ვისაც კი ადამიანის სახე აქვს, ვისაც კი ადამიანის გონება აქვს. მხოლოდ ერთს გისურვებდით: ოდესმე თქვენც ჩამდგარიყავით ჩემს გარემოებაში და მაშინ, მხოლოდ მაშინ მიხვდებოდით, რა საზიზღრობასაც ეხლა თქვენ სჩადით ჩემს შესახებ“... (არაგვისპირელი შოი, წერილი ვეტა ყიფიანისადმი, საქართველოს გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი, 16025-ბ.)

შოი არაგვისპირელის მსგავსად, ქართველ ქალზე წარმოდგენა დაეკარგა მწერლის ნოველის „ჩემი სამშობლო ჩემი გულიას“ პერსონაჟს – გაბროს. მას ქალი გაიდევალებული ჰყავდა და ყველასათვის მისაბაძი ეგონა მისი დიდბუნოვანი სულიერი სამყარო, მაგრამ შეცდა. პოლონელ პშივალსკიზე

შეყვარებულმა მარომ, უმაღლესი დავისი ქვეყანა და აღზნებით წამოიძახა: „ჩემი სამშობლო ჩემი გულია და სადაც მე ვიქნები, სამშობლოც იქ იქნება!“

მკვლევარი ლალი თიბილაშვილი წერს: „ნოველა „ჩემი სამშობლო ჩემი გულია“ 1909 წელს დაიწერა. როგორც ჩანს, მწერალი ვეტა ყიფიანთან „დამარცხებას“ ამ ნაწარმოებით გამოეხმაურა“ (შოი არაგვისპირელის სულიერი ბიოგრაფიიდან, ლალი თიბილაშვილი, <http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe>).

1902 წელს შოი არაგვისპირელმა ცოლად შეირთო მარიამ ბაქრაძე, რომელთანაც იდეალური ოჯახი ჰქონდა. სიყვარულზე იმედგაცრუებული მწერალი მომავალ მეუღლეს წერდა: „ჯერ არ მახსოვს, ისე დამეწყოს ცხოვრება, როგორც მე მინდა. არა. ყოველთვის გარემოებანი წინამიდგებიან. თუ არ გეშინიან, ამგვარ დევნილ კაცთან კავშირი დაიჭირო, მოდი და, ვიმეორებ, ერთად ვჭიმოთ ჭაპანი. ეს კი უნდა გაზომილი გქონდეს, რომ უკანასკნელ ტანჯვას არ მაკმარებს, იქნება ბევრი უარესი დაგვემართოს“ (არაგვისპირელი შოი, წერილი მომავალი მეუღლისადმი, საქართველოს გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი, 15958-ხ.). პირადი ბარათებიდან ირკვევა, რომ შოი არაგვისპირელს დიდი სიტუბო და პატივისცემა ჰქონდა მეუღლის მიმართ, თუმცა არც ეს აღმოჩნდა საკმარისი, რომ ახლა მაინც დაედგა სიყვარულისთვის და ქალისთვის შარავანდედი.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შოი არაგვისპირელის ცხოვრებასა და შინაგან სამყაროზე ამ სიყვარულის ტკივილიანმა ისტორიამ დიდი კვალი დააჩნია. მწერალმა სიყვარულისა და ქალის გმობაში განვლო სიცოცხლე. მისთვის ტრაგიკული იყო ცალმხრივი სიყვარული და დიდხანს ატარებდა კიდეც ამ მძიმე ტვირთს. მწერლის მსგავსად, ცალმხრივი სიყვარული სტანჯავთ მისი მოთხრობების პერსონაჟებსაც. ერთ-ერთი ასეთი გმირი გახლავთ ერასტი („ბედნიერება მხოლოდ მაშინ ვიგრძენ“). ვფიქრობთ, რომ შემთხვევითი არ უნდა იყოს ამ მოთხრობის პერსონაჟი ქალისთვის მწერლის მიერ დარქმეული სახელი – ელისაბედი. მისი სიყვარულიც ტვირთი აღმოჩნდა ერასტისათვის, სტანჯავდა ქალის გულცივობა, დამცინავი მზერა, გესლიანი პასუხები... და მან შვება მხოლოდ მაშინ იგრძნო, როდესაც ქალი მისგან უჩუმრად წავიდა. ერასტი როდესაც ელისაბედს გაუგზავნის თავის ნივთებს, მაშინლა მოიხსნის ტვირთს და ამბობს: „ბედნიერება მხოლოდ მაშინ ვიგრძენ“.

ამგვარად, შოი არაგვისპირელმა, თავისი შემოქმედებით დაგვიტოვა მძაფრი კრიტიკა ქალების მიმართ. მწერლის პერსონაჟი მამაკაცების დამოკიდებულების ახსნა ქალების მიმართ რომ გაადვილებულიყო, საჭიროდ ჩავთვალეთ იმ მოტივის შესწავლა, რამაც სტიმული მისცა მწერალს ეგმო ქალის სახე თავის ნაწარმოებებში. შოი არაგვისპირელმა თავის შემოქმედებაში განაზოგადა თავისი ლირიკული მეს ტკივილიანი ცხოვრება.

ლიტერატურა:

1. არაგვისპირელი 1947 - შ. არაგვისპირელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. I-II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1947.
2. ვართაგავა 1956 - ი. ვართაგავა, ქართული მწერლობის სილუეტები, I, თბ., 1956.
3. თიბილაშვილი ლ., შოი არაგვისპირელის სულიერი ბიოგრაფიიდან, <http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe>.
4. მჭედლური 1993 - ზ. მჭედლური, ნათელა დედაბრიშვილის მოგონება შოი არაგვისპირელზე, ჟურნ. „მნათობი“, 7-8, თბ., 1993.
5. სიგუა 2002 - ს. სიგუა, ქართული მოდერნიზმი, „მწერლის გაზეთი“, თბ., 2008.

Tinatin Tushabramishvili

The Sign of Painful History of Shio Aragvispireli

Shio Aragvispireli left the hard critics towards women in his creative work. In order to make easier the attitude by men characters towards women, we considered it essential to study the motive, which stimulated the writer to denounce the mode of a woman in his works. Shio Aragvispireli generalized the hard life of his own lyrical person in his creative work.

1005 – ფილოლოგიის მეცნიერება

თინათინ თუშაბრამიშვილი

ევროპელი ქალი გრიგოლ ორბელიანის თვალთახედვით (ეპისტოლური მემკვიდრეობის მიხედვით)

გამოჩენილი ადამიანების გამოქვეყნებული წერილებით ვეცნობით განვლილ ეპოქას, რომლისგანაც წლები, ზოგჯერ კი საუკუნეებიც გვაშორებს. დიდია ამ წერილების მნიშვნელობა, რომლებიც დიდმა ადამიანებმა დაგვიტოვეს. მათში აისახება არა მხოლოდ ამ ადამიანთა ყოფისა და სულიერი ცხოვრების კათაკლიზმები, შემეცნება-შეცნობის ურთულესი გზა, წარმოდგენები აზრისა და მომავალზე, ზნეობრივი თუ საზოგადოებრივი პოზიცია, მათი ენა, არამედ მათში ცოცხლდება თვით ეპოქა. ეს წერილები გარდასულ დღეთა უშუალო მოწმენია – მათი მატანია. ეპოქის შეგრძნება გასდევს თითოეულ მათგანს მუდმივ ფონად – თვითმ ავტორის მცდელობისგან დამოუკიდებლად. ამა თუ იმ მწერლის ეპისტოლური მემკვიდრეობა სანდო წყაროა მისი ბიოგრაფიული დეტალების, შემოქმედებითი ისტორიის, ფსიქოლოგიური პორტრეტისა და ეპოქის ისტორიულ-საზოგადოებრივი სურათის დასანახად.

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ქართველ მოღვაწეებს მიეცათ შესაძლებლობა დაახლოებოდნენ და გასცნობოდნენ ევროპულ კულტურასა და ღირებულებებს. ჩგრიგოლ ორბელიანმა თავისი ცხოვრების გარკვეული წლები სამსახურებრივი მოვალეობის შესრულების გამო რუსეთის იმპერიის ევროპული ნაწილის სხვადასხვა მხარეში გაატარა. ესენია: ლიტვა, ლატვია, ესტონეთი და პოლონეთი. იგი ერთ-ერთი იმ მწერალთაგანია, რომელმაც თავისი დამოკიდებულება ევროპული ფასეულობებისადმი ეპისტოლურ მემკვიდრეობაში გამოხატა.

პოეტი პირად წერილებში ხატოვნად აღწერს ევროპის ქალაქებსა და მათ კულტურულ ცხოვრებას. გრიგოლ ორბელიანი აღტაცებულია ევროპული ხელოვნებით – მათი თეატრებით, ბალეტითა და ისტორიული ძეგლებით. მწერალი ახასიათებს საზოგადოების მაღალი წრის წარმომადგენლების მიერ გამართულ წვეულებებს. იგი თავის ადრესატებს ესაუბრება ევროპელების განათლებულობის, სიფაქიზის, წესრიგისა და სტუმართმოყვარეობის შესახებ. ამიტომაც, რომ პოეტი, ევროპული ღირებულებების გავლენით, თავის ადრესატებს მოუწოდებს ევროპული განათლებისაკენ, რამდენადაც იგი აღიარებს მის უპირატესობას.

გრიგოლ ორბელიანის ვრცელ ეპისტოლურ მემკვიდრეობაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ევროპელი ქალისადმი მისი დამოკიდებულება, რომელიც ჩვენი ინტერესის საგანია.

პოეტს თავისი შეხედულება აქვს ევროპელ ქალებზე. სალომე ჭავჭავაძისადმი 1835 წლის 23 მარტს ბირჟიდან მიწერილ წერილში გრიგოლ ორბელიანი გვიხასიათებს ლიფლანდიაში მაცხოვრებელ გერმანელ ქალებს. პოეტი სწერს ადრესატს: „... აქაურნი ქალები თუმცა სილამაზით ვერ შეედრებიან ჩუშნს ქალებს; მაგრამ ზრდილობით, სწავლით, განათლებით ოხ რა შორსა ჰსდგანან მათგან; თქუშნს ქალებს გარდა, რომელნიცა არ არიან მათ რიგებში“ (XIX-XX საუკუნეების... II, 2012, 64). რა თქმა უნდა, სალომე და ალექსანდრე ჭავჭავაძეების ასულები სწავლა-განათლებით გამოირჩეოდნენ სხვა ქართველი ქალებისაგან. ჩგერმანელ ქალებს უხასიათებს პოეტი ასევე 1834 წელს თავის მკურნალ ექიმს, დიმიტრი აზბუშინს: „... მშვენიერი ქალიშვილები ჰყავთ! მართალია, ისინი ლამაზნი არ არიან, როგორც ქართველნი; მარამა თქუენ, ექიმო! მათის ბუღბუღისებრი გალობის ჯადოსნურ ხმათაგან დადნებოდით, ვითარცა თოვლი მზის სხივთაგან კავკასიონის მიუვალ მწვერვალებზედ. მე თავად არაერთხელ ვმდგარვარ თავდავინწყებული მათს სიახლოვეს რაღაცნაირს აღტაცებაში და კიდევ დიდხანს მიყურადებია, როს სინამდვილეში უკვე დიდი ხნის წინ შეუწყვეტიათ მღერა! ასეთია მუსიკის ძალა! ასეთია ძალა სიმღერისა, მარამა მუსიკაზე და სიმღერაზე კიდევ უფრო ძლიერი გახლავთ მშვენიერი ქალი“ (იქვე, 49).

გრიგოლ ორბელიანი თავისებურად ახასიათებს ასევე პოლონელ ქალებს. 1835 წლის 23 მარტს იგი სწერს სალომე ჭავჭავაძეს: „ან გახლავარ ვილენსკის ღუბერნიაში, ესე იგი პოლიაკებში, რომელნიცა არიან ჩვენებურად მოლხინენი და პურადნი. მათი ქალები არიან ძალიან თამამნი ყოფაქცევაში, არმიყოფის მოყუარენი და კოკეტები“ (იქვე, 64). მართალია, პოეტს არ მოსწონს პოლონელი ქალების ზედმეტი სითამამე, მაგრამ იმასაც ამჩნევს, რომ, მათ ცუდი განზრახვა არა აქვთ. 1834 წელს მანანა

ორბელიანისადმი მიძღვნილ წერილში პოეტი სწერს ადრესატს: „უნდა იცოდე, თუ პოლშის ქალები რა თამამნი არიან ყოფაცქევამი, რა ოხუ[ნ]ჯნი, მოლაპარაკენი და არშიყობის მოყუარენი, მარამა თვინიერ ცუდისა განზრახვისა“ (იქვე, 42). ამავე წელს კი გრ. ორბელიანი სწერს დიმიტრი აზბუშინს: „საყუარელნი გახლავან საზოგადოებაში მშვენიერი მომხიბვლელი პოლიაჩკები; მომწონს მათი თავაზიანი სიმსუბუქე, საყუარელი კეკლუცობა და სწრაფვა მათი სასიყუარულო ინტრიგებისადმი; მარამა არ მომწონს მათი ჭარბი სითამამე მამრებთან, რაიცა ბუნების მიერ მანდილოსანთათვის დადგენილს წრეს გადადის“ (იქვე, 50). პოლონელ ქალებს ახასიათებს პოეტი 1834 წელს კვეტიკიდან თეოდორე გელშერტისადმი გაგზავნილ წერილში. იგი სწერს მეგობარს: „ამბობენ, პოლიაჩკები საყუარელნი არიანო ურთიერთობაში. არ ვკამათობ; მარამა არ ძალმედვა არ აღმენიშნა. მათი მერყეობა, ვგონებ, ქარაფშუტობამდე აღწევს; და საოცრად თავისუფალნი ბრძანდებიან მამრებთან ურთიერთობისას, ისე რომ ყველაზე მშვენიერი რამ ღირსებას ჰკარგავს ჩემს თუალში; შესაძლოა, ის აზიური წესი აზროვნებისა, რომლის თანახმადაც, თავმდაბლობა უპირველესი სამკაულია მშვენიერი სქესისა, მაიძულებდეს, უსამართლი ვიყო უბრალო, საყუარელ პოლიაჩკებზე მსჯელობისას“ (იქვე, 60).

გრიგოლ ორბელიანი პოლონელი ქალების სითამამეს და მათ ღირსებებსაც სხვა წერილებშიც ეხება. მაგალითად, 1835 წლის 11 აპრილს ბირჟიდან თავად გიორგი არაგვის ერისთავის მეუღლის, ნინო ანდრონიკაშვილისადმი გაგზავნილ წერილში პოეტი სწერს ადრესატს: „აქაურნი ქალნი, თუმცა არ არიან, ჩუან ქალებსავით, ძალიან ლამაზნი, მაგრამ არიან ძალიან გაზდილნი, და მსწავლულნი და ამასთანა დიან თამამნი ყოფაცქევამი და არშიყობის მოყუარენი თვინიერ ცუდისა განზრახვისა. – დავიარები მათთან და დროცა მიდის მხიარულად ქორტოპიანოს დაკვრაში, ტანციობაში, სიმღერაში, სეირნობაში და მრავალგუარ შექცევამი“ (იქვე, 66).

გრიგოლ ორბელიანის პირადი წერილებიდან ჩანს, რომ პოეტს პოლონელი ქალების მიმართ თბილი, უშუალო დამოკიდებულება ჰქონია, რაც კარგად არის გამოხატული მის მიერ 1837 წლის 14 იანვარს ზაქარია ორბელიანისადმი გაგზავნილი წერილიდან. იგი სწერს თავის ძმას: „...ხომ იცი პოლშის ქალები, რა რომანტისკები არიან. – ერთი ქალი საკურვლად ჰგავს ელენას (სავარაუდოდ იგულისხმება მათი ნათესავი, ელენე ორბელიანი, რომელიც ცოლად გაჰყვა ზაქარია ერისთავს, იქვე, 296), მარჯუნა ლოყაზედ ხალი აქუს, азиатский вкус. მე პირველმა შემოვიტანე ამათში ხალის ქება, რომელსაც დავარქვი პრესტოლ любви“ (იქვე, 97). „პოლონეთში სამი წელი დაჰყო პოეტმა. „ეს ქვეყანა იმას დიდად მოსწონდა. „პოლშა საქართველოს ჰგავდა“. „პოლშელები ქართველებსავით სტუმრის და ლხინის მოყვარენი იყვნენ“. „პოლშის ქალნი – ჩვენებსავით, ლამაზნი“ (მეუნარგია, 1954, 53). როგორც გრიგოლ ორბელიანის წერილებიდან ჩანს, იგი გაეცნო და დაუმეგობრდა იქაურ მეზობლებს. „იმათ სახლებში, იმათი ლამაზი ქალების აღერსში ჰპოებდა იგი სიამოვნებას სამსახურის ჯაფისაგან დაქანცული და თვისთა გულის საყვარელთა მოშორებული“ (იქვე). „მისი აზრით, სიცოცხლეს ლაზათი არა აქვს, თუ ეს სიცოცხლე არ არის გამთბარი არშიყობით, ეშხით, კურკურით“ (იქვე, 135). 1834 წელს ვილნოდან თავისი ბიძაშვილისა და უახლოესი მეგობრის – ანტონ (ტატო) ორბელიანისადმი მიძღვნილ პირად ბარათში პოეტი ადრესატს ესაუბრება ქალაქ ვალკის უცნობ წარჩინებულ მანდილოსნებზე. იგი სწერს მეგობარს: „ამ დღეებში მოველით პასკევიჩს პეტრებურლითგან და გაგვმინჯავს აქა და გვექნება მანევრებიცა. – ეს არის ჩემი ცხოვრების ისტორია, თუ არშიყობას აქა იქ კინკლაობასაც მიუმატებ. – ცუდია უემყოფ ცხოვრება, ესრეთი კაცი ემსგავსება ფუტუროს ხესა. – ვალკის ქალაქში სოფიო კრუზე და აქ პეტრონელლა, ამ უკანასკნელისა, რადგანაც ვარ აზიატეცი, მომწონს ლოყაზე ხალი, და იმასაც უხარიან ესრეთი ქება; ამიტომ რომ ხომ იცი ევროპაში ხალის ქება არ იციან, გემო არა აქუსთ“ (XIX-XX საუკუნეების... II, 2012, 36). უპოლონელ ქალზე გრიგოლ ორბელიანი ხუმრობს ასევე 1834 წლის 22 მაისს ვალკიდან ზაქარია ორბელიანისადმი გაგზავნილ წერილში. პოეტი სწერს თავის უფროს ძმას: „კინალამ დამავიწყდა. – ვენდენში კვარტირა მქონდა ბარონ შტორხის სახლში. – ჩემს გვერდით იდგა იმათი ნათესავი ერთი ლამაზი ქალი. – ახ! ზაქარიავ, იმისი ქორტოპიანოს დაკურვა და სიმღერა გამაგიჟებდა აქამდის, თუ ცოტა ბებერი არ ვყოფილიყავ. – მოკლედ გავიცან. ერთი დაკეტილი კარები იყო ჩუანშუა, მაგრამ [.....]“ (იქვე, 30). დავით ყორღანაშვილისადმი მიძღვნილ წერილშიც პოეტი ხუმრობს ერთ პოლონელ ქალბატონზე. გრ. ორბელიანი სწერს მეგობარს: „ჩემი ლუბოსტი Панна Александра დიდი ხანია აღარ მინახავს ავანტიურებისაგამო. – ამასწინათ გამოეგზავნა ჩემთვის სპალნის ბაშმაკები ფერადებით მოქსოვილი“ (იქვე, 70). პოეტს შეუმჩნეველი არც სხვების ლამაზი ცოლები დარჩენია. M1834 წლის 22 მაისს პოეტი სწერს ზაქარია ორბელიანს პოლონეთის ულანის პოლკის მეთაურ კარლ ვრანგელზე: „თვითონ პატივცემული კაცია და ერთი ლამაზი ქალიცა ჰყავს“ (იქვე, 31).

გრიგოლ ორბელიანი პოლონელ ქალებს ამკობს გარეგნობისა და ხასიათის გამომხატველი მხატ-

ვრული ხერხებით და მათი დანახვით გამოწვეულ თავის ემოციებსაც ხატოვნად გადმოგვცემს. 1834 წელს მანანა ორბელიანისადმი გაგზავნილ ეპისტოლეში სახლის პატრონის ქალზე პოეტი სწერს ადრესატს: „...სახლში დამიმშვიდდა გული, ვიხილე რა ჩვიდმეტის წლის სახლის პატრონის ქალი, ლამაზი, როგორც ვაშლი (აქაურს ქალებს ნუ შეადარებთ ნუცა ვარდსა და ნუცა ზამბახს), მყისვე ბოროტნი ჰაზრნი, ვ-ა ემშაკსა ბელზებელსა, აღმიჩნდნენ ჩემს თავში. – ნაზად, წყნარად, თავის დაკვრით მომიტანა რძე; მითომ უცებრ მივსწვდი მის ხელსა ცოფიანურად, მოუთმენელად და საბრალოცა შეკრთა. – დაღალულობა დამავიწყდა. ანთებული თვალებით ქორსავით უყურებდი კუთხეში მიმჯდარს და ხანდახან სიტყვებით ვეხუმრებოდი“ (იქვე, 42).

პოეტის აზრით, ევროპელი ქალების მიერ ცეკვა და ფორტეპიანოზე დაკვრა მაჩვენებელია მათი განათლებულობისა და მაღალი წრის წარმომადგენლობისა. იგი თეოდორე გელშერტს სწერს: „მე ვიდექ ყასაბის ბინაზედ, რომლის მეუღლე და შვილები უკრავდნენ ქორტეპიანოზედ და ცეკვავდნენ ფრანგულს კადრილასა. აქედამ შეგიძლია დაასკვნა ამ ხალხის განათლებულობისა და მაღალი წრის შესახებ. სინანულით დავტოვე ბარონების ვრანგელისა და კელერის სახლები, ვისგანაც იმდენად კარგად ვიქენ მიღებული, მეტი არ შეიძლება, და ვინც, შესაძლოა, ველაროდეს ვიხილო“ (იქვე, 60). ევროპული ღირებულებები გრ. ორბელიანის შეხედულებებზე დიდ გავლენას ახდენდა. პოეტის აზრით, პოლონელები, ქართველებისაგან განსხვავებით, „კაცურად ცხოვრობენ“. იგი სინანულით სწერს მანანა ორბელიანს: „როდის იქნება ჩუანც ასე ვიცხოვროთ კაცურადო“. აქ პოეტს მხედველობაში აქვს საქართველოში განათლების უქონლობა. ამიტომაც, რომ მწერალი ურჩევს მანანა ორბელიანს: „მანანა! მამა გიცხონდა, შენს ქალს კარგი ზრდილობა მიეც. – ვიცი ბევრნი დაგძრახავენ, რომ შენმა ქალმა სიმღერა ისწავლოს, მარამ ნურას დასდევ. ნავიდა ის დრო, როდესაც ჩუმად ყოფნა და კნავილით ლაპარაკი დიდ ზრდილობათ მიაჩნდათ“ (იქვე, 42).

ამრიგად, გრიგოლ ორბელიანი ეპისტოლურ მემკვიდრეობაში გამოხატავს საკუთარ დამოკიდებულებას თავისი თანამედროვე ევროპელი ქალების მიმართ და გვიქმნის მათზე წარმოდგენას. რაც უპირველესია კი, მწერალი აფასებდა ევროპულ ღირებულებებს და აღიარებდა მათ უპირატესობებს განათლებისა და კულტურის, მათ შორის ქალების სწავლა-აღზრდის სფეროში. ამიტომ პოეტი მი-ისწრაფოდა იქითკენ, რომ თავისი თანამემამულენი ევროპული განათლებისა და კულტურისათვის ეზიარებინა.

ლიტერატურა:

1. მეუნარგია, 1954 – იონა მეუნარგია, ცხოვრება და ღვაწლი გრიგოლ ორბელიანისა, წიგნში: ქართველი მწერლები, I, სოლომონ ცაიშვილის რედაქციით, წინასიტყვიითა და შენიშვნებით, სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა, თბ., 1954.
2. XIX-XX საუკუნეების... II, 2012 – XIX-XX საუკუნეების ქართველ მწერალთა ეპისტოლური მემკვიდრეობა, ტომი II, გრიგოლ ორბელიანი (ნაწილი I), ტომის რედაქტორები: ქეთევან გიგაშვილი, მარიამ ნინიძე; გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბ., 2012.

Tinatin Tushabramishvili

European Woman according to Grigol Orbeliani's Viewpoint (according to the epistolary legacy)

Grigol Orbeliani in his epistolary legacy shows his own attitude towards his contemporary European women and creates an imagination about them. The major fact is that the writer appreciated European values and recognized their advantages in education and culture, amongst in the field of growing up the women. That's why the poet had aspiration to make his compatriots familiar with European education and culture.

1005 – ფილოლოგიის მეცნიერებანი

მანანა კუპატაძე

გაგიჟვლავილი ტკივილი

„ძნელია კაცად ყოფნა, ძალიან ძნელი, გაცილებით ძნელი, ვიდრე ღმერთობა“, – ნოდარ დუმბაძის ეს სიტყვები გვარწმუნებს, რომ მწერალმა ზედმინევნით იცის, რა ადგილი უკავია ადამიანს სამყაროში, რა არის ადამიანის სიცოცხლის საზრისი, რა არის სიცოცხლე, სიკვდილი, ჭეშმარიტება და სხვა. იცის, ადამიანი მთლიანობის მონაწილე, მთელის შემადგენელი ნაწილია, დიდი სულიერებისაა, დროსა და სივრცეში გაბნეული, მაგრამ მაინც ერთიანობის მატარებელი ფრაგმენტებით.

არ არის ძნელი ნოდარ დუმბაძის შემოქმედებაში ღვთაებრივის შეგრძნება. მას სწამს ადამიანის ამქვეყნად მოსვლის აზრი და ეთაყვანება იმ ტრადიციებს, რომელიც იცავს სარწმუნოებას, პატიოსნებას, სიყვარულს, თავმდაბლობას. ეს წარმოჩენა, ხდება არა ყველა, არამედ მხოლოდ განსაზღვრულ იდეასთან მიმართებაში. განსაზღვრავს როგორც ნიშნის კომუნიკაციაში ჩართვის პრინციპს, ისე მისი ინტერპრეტაციის მიმართულებასაც.

ქრისტიანობა, სხვა რელიგიებისაგან განსხვავებით, შეიცავს ადამიანის ღმერთთან მსგავსების იდეას. ამ მსგავსების „ხატად თვისად“ შექმნის გამო ადამიანის დანიშნულება მარადიული სწრაფვაა შინაგანი სრულყოფისაკენ. ადამიანის პრინციპული მიმსგავსება ღმერთთან მისი სრულყოფილების აღიარებაა. ნოდარ დუმბაძე, როგორც ჭეშმარიტი ქრისტიანი, ნაწერებში, უპირველეს ყოვლისა, ყველაზე მაღალდაკეთილშობილურ ადამიანურ იდეალებს ამკვიდრებს – სიკეთეს, სათნოებას, მეგობრობას, სიყვარულს, მაღალ ზნეობას.

„მე ვარ ვენახი და თქვენ რტონი, რომელი დგეს ჩემთანა მე მისთანა, ამან მოიღოს ნაყოფი მრავალი, რამეთუ თვინიერ ჩემ არარათ ძალვიც ყოფად არცა ერთი,“ – გვმოძღვრავს უფალი. სახარებისეული სიბრძნით დამუხტული შემოქმედი ზნემაღალი ადამიანის ჩამოსაყალიბებლად იღწვის. მწერლის დანიშნულებას კი ასე გვიყალიბებს: „მწერლობა სიმინდის ყანა არაა, შიგ თოხით რომ შევიდეთ, გლახა მოვჭრათ და მხოლოდ კარგი დავტოვოთ. იმ მიწაზე, რომელზეც ცუდი ბალახი არ ამოდის, კარგიც არ იხარებს. მწერლობა უფრო მსხმოიარე ხესა ჰგავს, რომელზედაც მეზაღე მკვახე ნაყოფს დამნიფებს აცლის, მნიფეს ჰკრეფს. დამპალი კი ცვივა და ნეშომპალად იქცევა“.

ადამიანის დანიშნულება, ზნეობრიობის მწერლისეული ინტერპრეტაცია ქრისტიანულ მორალს ეფუძნება. ქრისტიანული ეთიკის საფუძველს მწერლისათვის სიყვარული წარმოადგენს. სამყაროს მამოძრავებელი ძალა სიყვარულია. იგი თავადაა ღმერთი და რწმენა სიყვარულში ვლინდება. ქრისტიანული სწავლებით არავის შეუძლია უყვარდეს ზეციერი მამა, რომელიც არასოდეს უზილავს. ადამიანების სიძულვილი – ღმერთის გმობაა, მათი სიყვარული – ღვთაებრივი არსისადმი თაყვანისცემა. მწერალი არც კოდექსებით, არც ქადაგებებით არ ცდილობს თავისი პერსონაჟების აღზრდას. მან გადაგვიშალა ზნეობის პირველი წიგნი - ცხოვრება. გაგვაცნო ცხოვრების მაყურებელი, ნებიერი სტუმარი კი არა, მისი ავ-კარგის მიმღებ-გამცემი გმირი. ეს კი სხვათაგან თანაგრძნობით მიიღწევა. ცხოვრების უშუალოდ განცდა სიბრძნის, სიკეთის უშრეტი წყაროა. ეს წიგნი სხვანაირად იკითხება. ესაა ხასიათის წარმართვა სიტუაციების შექმნით“. „ბაჩანამ უბეში ჩაიყო ხელი, ცხვირსახოცში გახვეული რალაც ამოიღო და კალთაში ჩაუდო თამარას... მაგი ჩემს შრომადღებზე მიღებული ავანსია, ექვსასი მანეთი, ცოტა ხანს გეყოფა... ბაჩანას ხმა უთრთოდა. თამარამ ცხვირსახოცი გახსნა, ფულს დახედა, ისევ შეკრა და უბეში ჩაუდო ბაჩანას. მერე საკუთარ კალთაში ჩარგო თავი და გულამოსკვნილი ტირილი დაიწყო...“

შენ არაფერი არ უნდა გეწყინოს, უსაშველოდ ლამაზი ხარ, გოგო, და რა ხალხის ბრალია...ერთმანეთის ჯიბრზე დაჭამა სოფელში კაცებმა ერთმანეთი... ძაღლებმა იციან ასე... სამი თვეა თვალი არ მომიხუჭავს... ნამეტანი ლამაზი ხარ, გოგო და ნამეტანი ალერსიანი თვალები გაქვს... ვინც გიყურებს, ყველას გონია, მე მიცინის და მეალერსება სხვაზე უფრო... მეც ასე მომივიდა ალბათ... ვიცი მე, რომ ტყუილი ამაგი... ტყუილია, მაგრამ ნამეტანი მიყვარხარ, სხვისთვისაც არ მემეტები და რა ვქნა... მოვკვდები მე... გამომართვი ეს ფული, არ მომიპარავს მაგი მე. ლომკაცამ მომცა, ბაბუაჩემმა... შენთვის მომცა, დიდი კაცია ბაბუაჩემი, ნამეტანი დიდი, იმან გამომაგზავნა შენთან და მასწავლა, როგორ მოვქცეულიყავი, იმან მითხრა ნაიყვანე სოფლიდანო... არ გათხოვდე, გოგო, მე მალე გავიზრდები... ამაზე მეტი რალა უნდა გაიზარდო, ბიჭო?...“ (მარადისობისკანონი, გვ. 555). ბაჩანა ერთი შეხედვით,

ჩვეულებრივი ადამიანია. გამორჩეულობას ქმნის არა თავგადასავალი, არამედ – სამყაროს აღქმის უნარი. გმირის ინდივიდუალიზებული სახე კი თავისთავში მთელ კაცობრიობას მოიაზრებს.

ნუგეშისცემა ღვთაებრივი მადლია და არა ადამიანური. იმედი და ნუგეში ნოდარ დუმბაძის შემოქმედებაში რელიგიურ ხასიათს ინარჩუნებს. პესიმისტურ განცდათა გვერდით შვების, რწმენის ცნებათა არსებობა იმიტომაცა ძალდაუტანებელი, რომ ქრისტიანული აზროვნებიდან მომდინარეობს. მწერალი თავის გმირს არ წირავს მარადიული ტანჯვისათვის. ნოდარ დუმბაძის შემოქმედებაში ადამიანის ღირსება იმაშიც მოიაზრება, თუ რამდენად ძალუძს სამყაროს სილამაზის, სიცოცხლის მშვენიერების აღქმა.

გულის სინრფელე, გრძნობათა და მოქმედებათა ურთიერთშეპირობებულობა იმის გამომწვევი, რომ ნოდარ დუმბაძის შემოქმედების ცენტრს ემოციებით სავსე, სიყვარულით აღვსილი ადამიანი წარმოადგენს. ჭეშმარიტი სიყვარული, როგორც არ უნდა იყოს მისი ობიექტი, განწმენდს ადამიანს. იგი ზნეობრიობის განმსაზღვრელია. ნ. დუმბაძე ის მწერალია, რომელშიც ასე შეერთდა განცდილი და ბრძენთაგან თქმული აზრები. მისი გმირები ცხოვრობენ, ცდებიან, იტანჯებიან, უყვართ, ბედნიერებისთვის იღწვიან. ცხოვრების დიალექტიკაში იკვეთება მათი მორალური და ზნეობრივი სახე.

ნოდარ დუმბაძის შემოქმედებაში უსაზღვრო ტანჯვა იგრძნობა. ტანჯვა ადამიანური ხვედრია. გმირი არ ცდილობს თავი დააღწიოს განსაცდელს. იცის, ადამიანური ყოფა გამოცდაა და მზადაა, გამოსცადოს საკუთარი სულიერი ძალები. ამავე დროს, ეძებს უკეთესობის მიზეზს. არ სურს დააყუროს ტკივილი. „ქმნა ხასიათის რვაღისა, კაცი მაერთებელია ორი სამყაროსი - ზეცისა და მიწისა. ისინი უერთმანეთოდ ვერ გვარობენ. მხოლოდ ის კაცია ბუნების გვირგვინი, რომელშიც ორივე საწყისი ეხმატკბილება ერთმანეთს“. იტყვიან: მეორედ ხომ არ მოვალ ამ ქვეყნადაო. ეს ბრძნული აფორიზმი იმას გულისხმობს, რომ სიკვდილის პირას გვიან იქნება სინანული, არავინ ინებებს გაგვამეორებონოს ცხოვრება.

ნოდარ დუმბაძის შემოქმედება ინდივიდუალურია, პიროვნულიც და უნივერსალურიც. ავტორი ზოგადად ამიანურ ტკივილამდე ამალელების განსხვავებულ ფორმას გვთავაზობს, კონკრეტული სევდა აწუხებს. მისი ტკივილი ახალი არაა. მას წარმავალობის ადამიანური ყოფის სასრულობის ბეჭედი ატყვია, მაგრამ ახალია ამ გრძნობათა გამოხატვის ფორმა. ჩანს არა ადამიანთა ტკივილი – ზოგადად, არამედ ერთი მათგანის სულიერი სამყარო, რომელიც ნებისმიერი სხვისთვის ახლობელია, რადგან საკუთარ სიღრმეებს გვიშლის.

ნოდარ დუმბაძის სამყარო, უზოგადესი კანონზომიერებებით იდუმალია და ახალი, თვით გამოხატვას, აღსარების არსსმიახლოებული. მწერალს გასიგრძეგანებული აქვს საკუთარი შეცდომებიცა და შეცოდებებიც. ღვთის მოწყალების იმედიტაა. გულში სიყვარულის ღვთაებრივი ცეცხლი უნთია და ამ სიყვარულისათვის სიცოცხლესაც გასწირავს. „ღმერთო ძლიერო, ღმერთო მაღალო, შეაერთე ჩვენი სული და ხორცი და ერთ ვეებერთელა, დაუშრეტელ სიცოცხლედ აქციე... – ღმერთო ძლიერო და ყოვლისგამკითხველო, მომეცი სისხლი მისი და მიეცი მას სისხლი ჩემი... გვიხსენი ცოდვისაგან და მიიღე ჩვენგან სიცოცხლე ჩვენი“. ეს ამონათქვამიც „მარადისობის კანონის“ გმირებს ეკუთვნის... კონსტრუქციის ასაგებად ნოდარ დუმბაძე ერთი შეხედვით, ტრადიციულ ხერხებს მიმართავს: დაცულია სივრცისა და დროის ერთიანობის ტრადიციული, კლასიკური პროცესი.

მწერალი სიმბოლოთა მეშვეობით ურთიერთობის ყოველგვარ საშუალებას განიხილავს - ურთიერთობას ადამიანებს შორის და მიმართებებს სისტემაში. ყურადღებას ამახვილებს ამა თუ იმ მოვლენის ნიშნად გადაქცევაზე და ნიშნის სხვადასხვა განზომილებაზე. ნოდარ დუმბაძის მოხმობილი გამონათქვამი სავსებით ესადაგება (სემიოტიკა, 2018, №4) ლიტერატურის სემიოლოგიის განმარტებას: „ლიტერატურის სემიოლოგია იკვლევს მხატვრული ენის იმ ასპექტებს, რომელიც განუყოფელია ენობრივი კომუნიკაციების ზოგადი პრობლემატიკისაგან, მაგრამ, ამავე დროს, მას ინტერესთა და ობიექტთა საკუთარი სფეროც გააჩნია. მხატვრული ენა ისევე, როგორც ადამიანის სულიერი მოღვაწეობის სხვა ფორმები, სიმბოლური სახისაა. იგი წარმოადგენს მსოფლმხედველობრივ და კულტურულ-ესთეტიკურ შეხედულებათა, ინტენციათა, სურვილთა და ლტოლვათა კოდირებულ ნიშანთა სისტემას, რომელიც მასში დალექილი მრავალშრიანი სოციოკულტურული შინაარსის გამო, ახსნასა და ინტერპრეტაციას მოითხოვს“.

„ქვეყანა გონიერ, შემოქმედ, შრომის მოყვარე, ჯანსაღ, ნათელი რწმენისა და მომავლის მქონე ახალგაზრდობას ეკუთვნის“, – გვარწმუნებს მწერალი. სჯერა ადამიანის მიერ სამყაროში მორალური საყრდენის ძიების, რწმენის, ზნეობრივი იდეალების არსებობის აუცილებლობა. ას ნელს გადაცილებულ გუდული ბერეჟიანს კი ათქმევინებს: „იდიდე ბუნებავ, რა ბედნიერებაა ყოველივე ეს რომ რჩება და კაცთან ერთად არ კვდება“.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ნოდარ დუმბაძე, ტ. 2, 1989წ.
2. ნოდარ დუმბაძე, შთაბეჭდილებები, წერილები, გამოსვლები, 1984წ.
3. ცირა ბარბაქაძე, სემიოტიკა, ლექციათა ციკლი, ელექტრონული ვერსია
4. ჟურნალი „სემიოტიკა“, 2008, №4

Manana Kupatadze

Naked Pains

Summary

Writer's interpretation of morality depends on Christian moral. For the writer love is the base of Christian ethics. Love rules the universe. It is the God itself and faith is revealed in love.

Hate of people – is a disapproval of the God. Loving them – means worshiping divine essence. Nodar Dumbadze tries to raise his characters neither by codes nor by roundabouts. He opened the first book of morality for us – life.

1005 – ფილოლოგიის მეცნიერება

ელისო ჭიჭიაშვილი

გოეთესა და ვაჟას პოეტური კოსმოგონიის სისტემა

პოეტური ხელოვნება თითქმის არ არსებულა ბუნების სილამაზის ემოციური აღქმის გარეშე, თუმცა გამონაკლისებსაც ვხვდებით (ჰორაციუსი, ლესინგი). ორფეოსის მითიური ჩანგის ჟღერა უსულო საგნებსაც აცოცხლებდა. ავთანდილის ჯადოსნურ სიმღერაზე ქვებიც კი იწყებენ წყლიდან გამოსვლას. სილამაზე იწვევდა მძლავრ პოეტურ აღმაფრენას, ხოლო პოეზია ხშირად ადამიანურის ასპექტში გამოხატავდა მას. გოეთეს მიხედვით, ჩვენ არაფერი ვიცით სამყაროს შესახებ ადამიანთან დამოკიდებულების გარეშე. არც ბუნების გრძნობაზე შეიძლება ლაპარაკი ამის გაუთვალისწინებლად. ყოველ შემთხვევაში ადამიანი ბუნებაში სუნთქავს, ბუნება კი ადამიანში. „განა ბუნების გული ადამიანის მკერდში არა სცემს? – კითხულობს გოეთე. ბუნებისა და ადამიანის ჰარმონიულობის ასეთი გრძნობა პოეზიის სათავეებიდან მოდის. „მზე დედა ჩემი, მთვარე მამაჩემი“, – ამბობდნენ ჩვენი ხალხის უძველესი წინაპრები. პოეტური აზროვნების დიდ შარაგზას დღემდე მოსდევს ბუნებისა და ადამიანის ასეთი ჰარმონიის გრძნობა.

ამ გრძნობის უმაღლეს პოეტურ გამოვლენას წარმოადგენენ გოეთე და ვაჟა, რომელნიც ბუნებისა და ადამიანის ურთიერთობის ღრმა ფილოსოფიურ გაგებას იძლევიან და პოეტური კოსმოგონიის რთულსა ლოგიკურ სისტემას ქმნიან. მათი ბუნებასთან დამოკიდებულება მსოფლმხედველობრივი ხასიათისაა. ისინი არა მარტო სწავლობენ ბუნებას, არამედ განმარტავენ კიდევ. ამ მხრივ საინტერესო გოეთესი და ვაჟას ურთიერთობის განხილვა.

გოეთეს შრომები მორფოლოგიის, მცენარეთა მეტამორფოზისა და ფერების შესახებ, აგრეთვე ანატომიისა და ფიზიოლოგიის საკითხებზე დიდ მეცნიერულ ღირებულებას წარმოადგენენ. ყველაფერი გონივრული, რაც ბუნების შესახებ მანამ იყო თქმული, გოეთეს ფილოსოფიაში იყრის თავს. იგი ყოველმხრივ ასახავს ყოფიერების მრავალფეროვნებას. ჯერ კიდევ მისი თანამედროვენი ამბობდნენ: „ბუნებამ მოისურვა ენახა, როგორი სახე ჰქონდა და გოეთე შექმნა“, – თვითონ გოეთეც ამბობს, ბუნებამ ჩემში თავისი თავი გამოსთქვაო. გოეთეს სარკეში მართლაც სრულყოფილად გამოჩნდა ბუნების უსაზღვრო სიდიადე. ადრინდელი მწერლები, მათ შორის ჟან-ჟაკ რუსოც უფრო ემოციურის თვალსაზრისით უყურებდნენ ბუნებას. გოეთეს ლინკეოსისებური თვალი კი მის კომპლექსურ რაობას სწვდება. მეცნიერული, ეთიკური და ესთეტიკური თვალსაზრისის ერთიანობა ქმნის მისი საბუნებისმეტყველო კონცეფციის მყარ საფუძველს.

გოეთეს აზრით, ბუნება ყველაგანაა და „ყველაფერი მასშია განუწყვეტელი“. იგი მთლიანია ერთ საერთო კანონზომიერებისადმი დამორჩილებული. გოეთე წერს, რომ, „ბუნება რა მრავალფეროვანიც არ უნდა იყოს, მაინც ყოველთვის ერთიანია.“ იგი იზიარებს სპინოზას აზრს კოსმიური მთლიანობის შესახებ და აღიარებს ბუნების კანონების უსაზღვროებასა და გარდუვალობას. გოეთეს აზრით, ბუნება განუწყვეტელი პროცესია. „იგი მთლიანია და მუდამ დაუმთავრებელი“. მას უყვარს მოძრაობა, იგი ხან შეჩერდება რომ დაენიონ, ხანაც აჩქარდება, რომ „თავი არავის მოაწყინოს“ და ცდილობს სულ ახალ-ახალ ფორმებში მოგვევლინოს. ბუნება არ წარმოიდგინება სიცოცხლის გარეშე. „სიცოცხლე მისი საუკეთესო გამოგონება, – წერს გოეთე, – თვით სიკვდილიც კი მისთვის ხერხია, რომელსაც იმისთვის იყენებს, რომ ამრავლოს სიცოცხლე.“ ბუნება მფარველობს ყოველივე დიადს. იგი მკაცრიცაა და კეთილიც. მისი გვირგვინია სიყვარული. სიყვარულითვე შეიძლება მასთან მიახლოება, მხოლოდ სიკეთესა და სიყვარულს გადაუშლის იგი გულს. ვინც მას მიენდობა – „გულში იკრავს, როგორც ღვიძლ შვილს.“ „ბუნება ხარობს ოცნებით, მაგრამ ვინც ამ ოცნებას თავისში ან სხვაში ამსხვრევს, სჯის მას“. იგი გვესაუბრება ყველას, მაგრამ მაინც არ გვიხსნის თავის საიდუმლოებას. ფაუსტი კი სწორედ ამ საიდუმლოებისკენ ისწრაფვის: მას სურს ყველაფერი გაიგოს, რაც ბუნებაშია „ჩასაიდუმლოებული“. ამის მიღწევა კი იმით შეიძლება, თუ ვიცხოვრებთ „თანახმად ბუნებისა“.

ამაშია პრობლემის არსი. მთავარია ადამიანისა და ბუნების ურთიერთობის დადგენა. გოეთე ამ საკითხს გამოხატავს მოკლე სენტენციაში „ყველა ადამიანი ბუნებაშია და ბუნებაც ყველა ადამიანში.“ იგი ბუნებაში ადამიანურს ხედავს, ხოლო ადამიანში ბუნებრივს. მისი უმაღლესი იდეალია „ცხოვრება თანახმად ბუნებისა“. ამ იდეალის მატარებელი ადამიანია, როგორც ცხოვრების უმაღლესი ფორმა

და თუ ცხოვრება არსია ბუნებისა, ადამიანი მისი მწვერვალია. გოეთე წერს, რომ ბუნების გვირგვინს მშვენიერი ადამიანი წარმოადგენს. ამიტომაც „ცხოვრება თანახმად ბუნებისა“ ადამიანის იდეალურ მდგომარეობას გამოხატავს და არა იძულებას. აქედან გამომდინარეობს გოეთეს თეორია ადამიანისა და ბუნების ჰარმონიული ერთიანობის შესახებ.

ვაჟა იზიარებს ამ თეორიას. მისი ფოიერბახული ჰუმანიზმი აღწევდა კოსმიურ საზღვრებამდე. ამიტომ იყო ვაჟა ასე ძლიერ დაინტერესებული გოეთეს ბუნებისმეტყველებით, მისი „მცენარეთა მეტამორფოზით“ და „ფაუსტით“. ბუნების ამ ორი დიდი მესაიდუმლის ნააზრევში ბევრი რამაა საერთო, მაგრამ მათ შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაცაა. მართალია, თვითონ ვაჟას უთქვამს, ჩემი თავი ვნახე გოეთეს სარკეშიო, მაგრამ თუ საკითხს სამყაროს პოეტური ასახვის თვალსაზრისით შევხედავთ, ვაჟას გრანდიოზული შემოქმედების პროექცია ვერ ჩაეტევა ამ სარკეში. ასეთი მამულებების დადგენა ძნელია, მათი შედარება უხერხულიც, მაგრამ ვაჟას პოეტური დამოკიდებულება ბუნებასთან უფრო თანმიმდევრულია, ვიდრე გოეთესი. გოეთეს ბრწყინვალე საბუნებისმეტყველო თხზულებები უფრო მეცნიერულ ინტერესს იწვევენ, ვიდრე პოეტურს. ჩვენ კი უწინარეს ყოვლისა, გოეთეს და ვაჟას სწორედ პოეტური ასპექტი გვაინტერესებს და არა მეცნიერული. ვაჟა ბოლომდე მიჰყვება ბუნების ფილოსოფიური, ესთეტიკური და ეთიკური მხარეების პოეტური აღქმის გზას. იგი სამყაროს მთლიანობის პოეტურ სურათს ქმნის და ერთ განუყოფელ კომპლექსად წარმოგვიდგენს მის მრავალფეროვნებას. ამ მხრივ იგი უბადლოა მსოფლიო ლიტერატურაში. მისი შემოქმედების სიძლიერე იმაშია, რომ ის თავის დამოკიდებულებას ბუნებასთან მაღალმხატვრულ პოეტურ ფორმებში ავლენს და სხვა დიდი მწერლების გამოცდილების გათვალისწინებით ახალსა და უფრო სრულყოფილ კონცეფციას ქმნის.

ვაჟამ შეისწავლა ჰერაკლიტე, სოკრატე, პლატონი, ეპიკურე გადაიკითხა ბეკონი, კანტი, სპენსერი, გოეთე და ბოლოს მიუბრუნდა ჰომეროსს, ვირგილიუსს, დანტეს, მილტონს, შექსპირს, ბაირონს. ბიუხნერის მატერიალიზმში იგი ეძებდა პასუხს ნივთისა და სულის რაობაზე.

ვაჟა არ იზიარებს ჟან-ჟაკ რუსოს შეხედულებას, თითქოს კულტურამ ადამიანი ჩამოაშორა ბუნებას და გააუბედურა. იგი კრიტიკულადაა განწყობილი ვერთერისადმი, რომელიც საზოგადოებიდან ბუნებაში გაქცევამ „უაღრეს პესიმიზმამდე, ბოლოს თვითმკვლელობამდეც მიიყვანა“. ვაჟა უმწეოდ მიიჩნევს შატობრიანის რენესანს, რადგან ის ბუნებაში მხოლოდ თავდავინებებს ეძებს. ასევე კრიტიკულად ითვისებს ვაჟა გოეთეს თვალსაზრისს ბუნებაზე. თვითეული პოეტი საკუთარი თვალთახედვის ასპექტში ხედავს სამყაროს ხილულ მშვენიერებას. ზოგი გაოცებულია სახეობათა სიდიადით და ამის გამო გამოთქვამს თავის აღტაცებას, ზოგიც ბუნების „გონივრულ კანონებს“ სწავლობს და მათ გამოხატავს. ერთნი ჭვრეტის სიხარულით ტკბებიან, მეორენი კანონზომიერებათა ძიებით. უსულო საგანთა ვიტალური ხედვა დღემდე შემორჩა პოეზიას. ახლა, ცხადია, სერიოზულად არავინ ფიქრობს, თითქოს რომელიმე პოეტს სჯეროდეს, ხეს, წყაროს, მთას, მდინარეს აზრი და გონება ჰქონდეს, მაგრამ ვერც იმას უარყოფს ვინმე, რომ ამ პირობითობას დღემდე იცავს ყველა ქვეყნისა და ხალხის პოეტური პარნასი. პოეზიაში ბუნება დღესაც ცოცხლობს, ფიქრობს, აზროვნებს. ის ხან სევდიანია, ხანაც მხიარული. ფრინველები და მცენარეები მეტყველებენ, წყაროები ჩურჩულებენ, მთები ოცნებობენ. ყველაფერი ხარობს მზით, სიცოცხლით, არსებობით, თუმცა არც ერთ მწერალს არ სწამს, რომ ეს ნამდვილად ასეა.

გოეთესა და ვაჟას ბუნებასთან დამოკიდებულების საკითხი მართლაც რთულია, მაგრამ ამ რთულ კითხვებზე პასუხს თვითონ გოეთე და ვაჟა ფშაველა იძლევიან. გოეთე წერს, რომ „ბუნებას არა აქვს მეტყველება და ენა, მაგრამ იგი ქმნის ათას ენასა და გულს, რომლითაც ის ლაპარაკობს და გრძნობს“. ვაჟაც იმასვე ამბობს: „ვხედავთ კარგად, ბუნებას რომ თვალეები არა აქვს, არც თავი აბია და ტვინი სად ექნება? მაგრამ მისი წესი და რიგი, მისი სიმტკიცე აზრისა და მისწრაფება ჩვენ გვაოცებს და გვაკვირვებს.“

გოეთე ბუნებაში დიად აზრებს და იდეას ხედავს. ის ყურს უგდებს მის შინაგან ხმას და მის „საიდუმლო მეტყველებას“. იგი ბუნების იდეაში მისი შინაგანი ძალის, მისი კანონზომიერების გონივრულობას გულისხმობს.

თუ გოეთეს ბუნების ფილოსოფიაში არის ზოგიერთი დაუზუსტებელი ადგილი, ვაჟა თავისი ნათელი განმარტებებით აღნიშნავს, რომ ბუნების მოქმედება, მისი „წესი და რიგია“ გონივრული და არა ბუნება, როგორც მატერიალი რეალობა. სწორედ ამას გულისხმობს ის, როცა წერს: „ბუნება გონივრულია“ მას თავისი „ზნე“ აქვს, ის „ერთი ფიქრითა და გრძნობითაა შეპყრობილი“, და არა იმას, თითქოს უსულო საგნების გონიერება ან სულიერობა სჯეროდეს, პირიქით ვაჟა ამბობს:

უსულო საგნებს სული ჩავბერე
ავასაუბრე ლოდები კლდისა-ო.

გასაუბრების ხერხს თუ არ მიმართა, მწერალი ვერც გამოხატავს ბუნების ფსიქოლოგიას, მის იდუმალ მეტყველებას. ამას შეიძლება ლიტერატურული ხერხი ეწოდოს გოეთესა და ვაჟას შემოქმე-

დებამი, რაც ნიშნავს თვითონ ბუნების, როგორც ჩვენი ცნობიერების გარეშე არსებული ობიექტური რეალობის, ადამიანურ ასპექტში დანახვას.

ბუნების ასეთი ვიტალური აღქმის შემთხვევა ბევრია. მწერლები საგნებსა მოვლენებს ხშირად აღიქვამენ ადამიანურის ასპექტში. გ. ტაბიძის აყვავებული ატმის ხე ოცნებას ჰგავს. ჩოხიან მუხას საქილემი რკოები აქვს ჩანყობილი და „მეფური ღუმლით“ დაჰყურებს მინას. მას ესმის ხეთა შრი-ალის ენა, ვერხვების ფოთლების კვნესა, მათი იდუმალი ცახცახი და სხვა. რ.მ. რილკე რელიგიური განწყობილების პოეტია და ამიტომაც ხის ტოტები მას სალოცავად ზეცისკენ აპყრობილ ხელებად აქვს წარმოდგენილი. სევდისა და სასონარკვეთის პოეტის ჟ. ლაფორგის ძენათმები მგლოვიარე ქალივით აქვს გაშლილი და კაცობრიობის ცრემლებად დაღვრილ იმედს დასტირის, რ. ოლდინქტონის ხე იკაროსივით მზისკენ გაფრენას ცდილობს, მაგრამ ფესვებით მიწაზეა მიკრული, ა. კალანდაძის ჩინარი მზისკენ გაფრენას ლამობს. გ. ლეონიძის ოლე განმარტოების სიმბოლოა.

ასეთი მაგალითები ბევრია მსოფლიო ლიტერატურაში, მაგრამ ვაჟა მანც თავისებური მოვლენაა, რომელიც ისე წერს ბუნების ფსიქოლოგიის შესახებ, თითქოს ცოცხალ ადამიანებთან ჰქონდეს საქმე: მის წარმოდგენაში ბუნების ელემენტები ფიქრობენ, აზროვნებენ, სწუხან, ან, როგორც ნ. ბარათაშვილი წერს, „სხვა ენებზე უცხოველესი ენით საუბრობენ“. რამდენი რამ არის ბუნების მოვლენებში ისეთი, რაც სწორედ ადამიანური თვალსაზრისითაა გასაგები? დაობლებული ნუკრის მწუხარებაში რა არის ისეთი, რაც თუნდაც ადამიანურ მწუხარებას არ ჰგავდეს. განა საინტერესო არ არის, ტოლდაკარგული გედი ჯავრისაგან რომ კვდება? ან მისი სიმღერა სიკვდილის წინ იმასვე არ გვანიშნებს, რასაც ხალხური „ლექსო ამოგთქომ, ოხერო, თორო იქნება კვდებოდეთ?“ ბარად ჩამოვარდნილი „მთასა მყვირალიც“ ხომ იმავე კომპლექსის მოვლენაა, რაც სიყვარულით გაშმაგებული ტარიელის ველად გაჭრა. რამდენი რამაა, – და სწორედ ადამიანურის თვალსაზრისით, – საინტერესო ჭიანჭველების ფუსფუსში, ფუტკრების გამრჯეობაში. ვინ იცის, რისთვის ირთვებიან ასე კოხტად მინდვრის ყვავილები, ან მტრედები რას შეღულუნებენ ერთმანეთს? მეცნიერება ხომ ფიქრობს იმაზე, ფუტკარი იმიტომ მიფრინავს ყვავილთან, რომ ის საამო სურნელებას აფქვევს, თუ ყვავილი აფრქვევს საამო სურნელებას, რომ ფუტკარი მიფრინდეს მასთან? რამდენი ამგვარი უცნაური, მაგრამ ადამიანურად საინტერესო ამბებია ცნობილი. „ნუთუ ია, ბუჩქებით და ეკლებით დაჩრდილული, არ მოგვაგონებს დაჩაგრულ სიმართლეს?“ – კითხულობს თვითონ ვაჟა. ასეთ ფაქტებზე დაუსრულებელი შეიძლება წერა, ჩვენ მათ ვეცნობით, მაგრამ ყოველთვის ღრმად როდი ვუკვირდებით. ვაჟა კი მთელი არსებით შედის ბუნების ამ საოცრებათა სფეროში. ეს მისი სტიქიაა, მისი ემოციური სამყარო და პოეტური შთაგონების წყარო. მას უნდა გაიგოს, რა არის ბუნებაში „ჩასაიდუმლოებული“, მოუსმინოს ბუნების იდუმალ მეტყველებას. გოეთე რომ ამბობდა, ბუნება თავის საიდუმლოებას მხოლოდ მშვენიერების სახით გვიხსნის, ვაჟა ამას პლასტიკური სიცხადით ხატავს. მისი მთები თავიანთ იდუმალ მშვენიერებას – ფერად-ფერად ყვავილებში ამჟღავნებენ, ცივ წყაროებში, ბალახებში, ირმების სილალეში, ნისლის მსუბუქ დინებაში და სხვა. ბუნებას თავისი ფორმა აქვს ფიქრისა და ოცნების. იგი ნისლით ფიქრობს, ყვავილებით ოცნებობს, წყაროებად ღვრის ცრემლებს და ხარ – ირმებით ლალობს. ესაა ვაჟასთვის ბუნების ენა, მისი მეტყველება, აზროვნება და იმედი. ეს ბუნების უშუალო, ადამიანური განცდაა, ისეთივე უშუალო და გულწრფელი, როგორც ის ფაქტი, სიკდილის წინ ვაჟამ კლდიდან ნაჟონი წყალი რომ მოითხოვა – მთას მაგრძნობინებსო, ან მოწყლების დას რომ უთხრა: „თუ ღმერთი გნამს, ლოგინი იატაკზე გაშალე და გარშემო ყვავილები დაყარე, იქნებ მაშინ მაინც წარმოვიდგინო ჩემი ძვირფასი მთა“.

ბუნებისა და ადამიანის ფსიქოლოგიური ერთიანობის ასეთი შეგრძნების შედეგია მსოფლიო ლიტერატურაში უბადლო ვაჟასეული გრანდიოზული პოეტური სახეები. მას ადამიანებში ის უყვარს „ვინც აზრით მალლობს.“ და თუ გულს ჯავრი შემოეყარა, წუხს, მთებიც დადარდიანდნენო; თუმცა მან იცის, რომ სევდას ხალისი მოსდევს, „დარდი სიმღერაში დნება“, მწუხარების შემდეგ ვაჟას პირს „კვლავ ვარდი მოეფინება“ და მთებსაც გადასძახებს: რატომ არ მღერით მთებო?!”.

ასე ცოცხლად წარმოუდგება ვაჟას ბუნების სურათები და საერთოდ მთელი ქვეყანა იგი ადამიანურ სახეებში ავლენს ყველაფერს – ცას, დედამიწას, გაზაფხულს, სიყვარულს. მისთვის ლალი ზაფხულის ბუნება თამარ მეფის სახეა, ველზე რომ „ყოილნი“ ჰყვავიან – თამარისვე თვალები.

ადამიანისა და ბუნების მოვლენები ერთი მიზნისკენ უნდა იყვნენ მიმართულნი. მხოლოდ მათი ერთიანობა გამოხატავს გაზაფხულს ადამიანისა და ერის სულისას. ვაჟას სწამს „ცხოვრება, როგორც მთლიანობა“. მისი ბუნების ფილოსოფია მოიცავს ყველაფერს, „ყოველ მოვლენას, ყოველ ძალას ბუნებისა, ცალ-ცალკე და ერთად აღებული:“ ბუნება და ადამიანი ვაჟას მსოფლმხედველობაში ერთიანდება სიცოცხლის განგრძობისა და სრულყოფის უმაღლეს იდეალში. როგორც გოეთესთან, ისე აქაც, ადამიანისა და ბუნების ჰარმონია მთლიანობის სფეროს ეკუთვნის. სამყარო, როგორც

მთლიანობა, მხოლოდ ადამიანურის ასპექტში წარმოდგინება. გოეთე ბუნების უმაღლეს ქმნილებას, როგორც „ფაუსტში“ წერს, – ღირსეულ ადამიანში ხედავს. ვაჟა ბუნების უმაღლეს ქმნილებად დიდებულ ადამიანს მიიჩნევს. ადამიანიც ბუნებას ჰგავს, მაგრამ მხოლოდ დიდებული ადამიანი. „ყველა დიდებული ადამიანი თვით ამ ბუნებას ჰგავს თავის ღირსებით და ნაკლით“. ადამიანს თავისი ღირსებაც აქვს და ნაკლიც. ასეა ბუნებაც, იგი სიკეთის მქნელიცაა და ბოროტისაც, თეთრისაც და შავისაც. ერთს ახარებს, მეორეს აუბედურებს, მაგრამ მაინც ლამაზია და სიტუაციით ჰყვავის. მისი არსი სიკეთეა. ვაჟას სწამს სიკეთის უპირატესი ძალა და ამიტომაც ამბობს: „ვინც არ იწამებს კეთილსა, იქცეს მიწად და წყლად“.

„ყველაზე ჭეშმარიტი გრძნობა ბუნებისა არის სიყვარული“, – წერდა გოეთე. ვაჟას ბუნებაც ადამიანისადმი სიყვარულითა და სიკეთის გრძნობით სუნთქავს. კეთილისა და ბოროტის შეფარდება ვაჟას კონცეფციაში ყოველთვის სიკეთის უპირატესობას გულისხმობს. იგი მონაა ბუნების და მოხიბლულია სამყაროს გრანდიოზული მშვენიერებით. ვაჟას აზრით, რაც არ უნდა მაღალ საფეხურს მიაღწიოს კაცობრიობამ, „მასში მაინც უნდა სჩანდეს ისევე ბუნება, საერთოდ“. ამიტომ ყველაფერი ადამიანისევა, თვითონ გოეთესი, ვაჟასი, მთლად მათ ეკუთვნით ქვეყანა მთაში – მთა, ბარში-ბარი, ზღვა და ხმელეთი, ცაზე ვარსკვლავები, დილით მანათობელი მზე, ღამით გუმაგი მთვარე, ავდარი, ჟინჯილი, ცის ქცევა, ვარდის გაფურჩქვნა, კლდის თავს გაშლილი პირიშე – ყველაფერი, როგორც ერთიანობა და მთლიანობა. ვაჟა მხოლოდ ხილულ სინამდვილეს ცნობს და მასში ჩასაიდუმლებული აზრის გაგებას ცდილობს. მთელი კოსმიური სამყარო მისი ადამიანური თვალთახედვის წინაშეა გაშლილი. იგი ამ სამყაროს ონტოლოგიურ ცენტრს ეძებს და მის ირგვლივ ალაგებს ბუნებისა და საზოგადოების ყოველგვარ მოვლენას.

ვაჟა ბუნებისა და ადამიანის ჰარმონიულ ერთიანობაში უყრის თავს დეზინტეგრირებულ ელემენტებს და ყოველივე ამას მზის ერთ ფოკუსში აქცევს.

გოეთეს შემდეგ ჭეშმარიტების, მშვენიერების, სოციალური ჰარმონიის, სიყვარულის, სიკეთის, ბედნიერების და თავისუფლების იდეები თანდათან გაქრა დეკადანსის მწერლობაში. ვაჟამ სამყაროს მთლიანობისა და ყოვლადობის ფარგლებში მოახდინა ამ იდეების რეინტეგრაცია და ლოგიკური სიმტკიცით დაუპირისპირა აბსოლუტური უარყოფისა და დეკადანსის ფილოსოფიას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გოეთე ი. ვ. ლირიკა, თბ., „ნაკადული“, 1967.
2. გოეთე ი. ვ. ფაუსტი, თბ., „საბჭოთა საქართველო, 1961;
3. ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, მლბ, პირველი სერია, თ.66, თბ. საბჭოთა საქართველო“, 1985.
4. ფშაველა ვ., თხზულებანი, თბილისი, „განათლება“, 1987.
5. კვესელავა მ., პოეტური ინტეგრალები, თბილისი, „საბჭ. საქართველო“, 1977.
6. ლესინგი გ. ე., ლაოკოონი, თბილისი, ხელოვნება, 1986.
7. რუსო ჟ. ჟ., ჟიული ანუ ახალი ელოიზა, მ.ლ.ბ., თბილისი, „საბჭ. საქართველო“, 1982.
8. Гёте И. В. Т.1-2, Пер. немемецкого, Москва, Изд-ва „Правда“, 1985.

Eliso Chichiashvili

Poetic Cosmogenic System of Goethe and Vazha

Abstract

Goethe and Vazha discuss the variety of nature and the whole universe from human aspect. Vazha emotionally feels the nature while Goethe scientifically perceives it. Nature is understood as a regulatory phenomena consisting with ethical and aesthetical phenomena. Beauty is the manifestation of nature and human is its result. From these we can find out Goethe Theory shared by Vazha that is about harmonic relations of human and nature. After that Vazha created modern and more improved conception about human and nature's psychological relations. He looked for the center of the cosmic world and saw all natural and social phenomena around it.

1005 – ზილოლოგიის მეცნიერება

Сукиасян К. Т.

(канд. фил. наук., доцент)

Гюмрийский государственный педагогический
институт имени М. Налбандяна

Роль и место мифологических представлений в романе Чингиза Айтматова «И дольше века длится день...»

The Role and Place of Mythological Images in the Novel „And the Day Lasts Longer than a Century” by ChingizAytmatov.

The novel is based on a whole layer of myths: the tale of the Ana-Beyit cemetery, the legend of the mankurt, tragedy (a man without memory), a story of Nayman-Ana trying to bring back her son – mankurt, memory with love and care, the poetic legend of the love of the old singer Raymaly-agma. Aytmatov uses the myths to express his feelings, thoughts and author's position – the position of a man caring for the world. He sets the man's responsibility for everything happening on the Earth.

О мифах писали историки, этнографы, философы, филологи и фольклористы. Одни считали, что «Мифы имеют характер сказки, легенды или местного предания и рассказывают не только о богах, но и о героях...» (8, стр. 172) Другие дают следующее определение мифа: «Миф это факт мироощущения, которому можно придать разную форму – песни, действия, сказки, повести...» (4, стр.17)

Миф в художественном пространстве Чингиза Айтматова вбирает в себя элементы и сказки, и легенды, и предания, и песни. Мифы писателя наполнены духовным содержанием, утверждают высоконравственные человеческие ценности. Айтматов не раз говорил о том, что мифологизм – «тип его восприятия, мышления и творчества, что вовлечение мифов в творчество – это естественная человеческая потребность сконденсировать в себе опыт, знания и страсти». (3, стр. 171) У Айтматова «миф, - как утверждает словесник И.Л.Шолпо, - это способ объяснить мир, это наука и религия вместе взятые». (10. стр. 52)

Миф – один из источников айтматовских сюжетов, мотивов, образов и цитат. Мифологическая и мифопоэтическая стилизация доминирует в таких произведениях, как «Белый пароход», «Пегий пес», «Плаха», «Когда падают горы», и, безусловно, в романе «И дольше века длится день...» Без легенд, преданий, мифов невозможно представить произведение писателя.

В основе романа лежит целый пласт мифов: предание о кладбище Ана-Бейит, легенда о трагедии манкурта, о том, как Найман-Ана пыталась воскресить любовью память у сына-манкурта и как летает теперь над степью птица Донен-бай с воззванием к людям: «Вспомни имя твое! Твой отец Доненбай!» (1, стр. 126) Сюда же примыкает написанное ритмической прозой предание о любви старого певца Раймалы-агы, к юной акыне Бегимай. Писатель обращается еще к одной поэтической легенде – о Белом облаке и Чингисхане. Легенда имела сложную судьбу: советская цензура не позволила Айтматову напечатать эту главу в первом издании романа. Впоследствии она была издана в виде отдельного рассказа.

Бездна пространства в айтматовском мифопоэтическом мире создается многослойностью текста, сложностью переходов от внешних к внутренним пластам смысла. И поэтому при ощущении понятности текста он требует все новых и новых обращений к нему за разгадкой его тайны.

Писательский миф рожден ощущением мира как безграничной гармонии. Цельный человек, по Айтматову, определяется тем, что находится в максимальной гармонии с природой. Тютчевская строка «Все во мне, и я во всем», как нельзя лучше выражает айтматовское мироощущение. Это мироощущение выражают и поэтические легенды писателя, и удивительные, неповторимые образы животных (Гульсары, Каранар, Рогатая мать-олениха, Рыба-женщина, Серая коза, Акбара).

С названия, с эпиграфа, с самой первой строчки писатель настраивает читателя на восприятие духовно-философских проблем. Вспомним библейское: «У Бога один день, как тысяча лет, и тысяча лет, как один день», и само название произведения «И дольше века длится день...» свидетельствует о выходе автора и его героев за границы временных и пространственных барьеров.

И философский эпиграф, («И книга эта-вместо моего тела, И слово это – вместо души моей...») – из

что любит Зарипу, любит как женщину. И борьба в его душе шла не между чувством и долгом, а между двумя чувствами. Любовь к Укубале – к своей жене, не исчезла с годами. Яркая история о золотом мекре-рыбе отразила суть счастливой жизни Едигея и Укубалы. Они – почти одно целое. Но, появилась Зарипа и Едигей потерял покой. Он долго сопротивлялся, но он не хотел, да и не мог врать ни Зарипе, ни Укубале, ни самому себе. Он не мог жить с Укубалой, а любить Зарипу. Решение вынашивалось долго, давалось с трудом, разрывая сердце, душу. Не смог он забыть свою Зарипу, но не смог оставить и свою уже стареющую жену, подарившую ему свою молодость, а главное – детей.

В момент горестного сознания утраты своей любви, Едигей слышит печальную легенду о судьбе Раймалы-аге. Поэтическая легенда меняет камертон повествования: звучат лирические, нежные ноты, утверждающие всепобеждающую силу любви.

Раймале-аге – этому степному Гете, как называли его односельчане, было «за шестьдесят, когда он влюбился в молодую девушку, в девятнадцатилетнюю бродячую певицу Бегимай». (1, стр. 228) Бегимай, как звезда зажглась на пути жырау (степной бард). Раймалы-ага был осужден за свою любовь: не подобает умудренному старику поддаваться чувствам, да еще к молоденькой девушке. Но не все осудили влюбленного жырау. Сочувствующие, сопереживающие ему передавали печаль Раймалы-аги «из уст в уста, из рода в род».

Эта легенда не только о прекрасной, возвышенной любви, она еще о искусстве, возносящем ввысь человеческую душу. Пение, превращающееся в гимн согласия, добра и надежды постоянно звучит в творчестве Айтматова. Это стихи Султанмурата, («Ранние журавли») сочиняющий их в цветистом стиле киргизских любовных песен, это песни Данияра, («Джамия») всколыхнувшие душу Сеита, тронувшие самые сокровенные струны, это концерт староболгарского храмового пения, («Плаха»). Песня, музыка выделяется по своему звучанию среди сумрачно-трагедийной оркестровки этих произведений. Айтматовским героям характерна вера в песню – как выражение истинно народного, чистого, возвышенного. В этих песнях торжествует человеческий дух, человеческая культура.

В романе «И дольше века длится день» по-новому прозвучали проблемы нравственности. Человечество в своем движении к будущему, утверждает Айтматов всем своим романом, не сможет существовать без прочных нравственных опор, что в течение тысячелетий были выработаны и затем запечатлены в искусстве, в мифах и легендах, передававшихся из поколения в поколение как охранная грамота жизни.

Литература:

1. Айтматов Ч. «И дольше века длится день...» М., 1984
2. Айтматов Ч. Повести гор и степей. М., 1980
3. Айтматов Ч. Статьи, выступления, диалоги, интервью. М., 1988
4. Дьяконов И.М. Мифология древнего мира. М., 1977
5. Воронцов В. Чингиз Айтматов. Очерк творчества. М., 1976
6. Жирмунский В.М. Миф и реальность в прозе Айтматова. М., 1988
7. Левченко В. Чингиз Айтматов. Проблемы поэтики, жанра, стиля. М., 1983
8. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. М., 1976
9. Островский А.Н. Мифология и верования нивхов. М., 1994
10. Шолпо И.Л. Изучение повести Ч.Айтматова «Белый пароход» в кн.: Свирина Н.М. Изучение литературы в 7 классе. М., 2002
11. Элиаде М. Аспекты мифа. М., 2000
12. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов. М., 1997

распорядку... Надо, чтобы ты пел, - сигнал, - будешь петь. Надо, чтобы ты танцевал, - сигнал – будешь танцевать. Надо, чтобы ты работал, - будешь работать, да еще как!... все будет предусмотрено в поведении человека – все поступки, все желания”. (1, стр. 36-37)

Такое построение общества – идеал Сабиджана. Каждый выбирает для себя Бога. Для манкурта бог – это его хозяин, которому нужно служить. У манкурта отобрали память, у Сабиджана – его прошлое, отобрали его личность, его уважение к родителям. Сабиджан обобрал и бросил пожилого отца и предлагает похоронить его где-нибудь поблизости, чтобы было меньше хлопот. Хотя отец завещал похоронить его на кладбище Ана-Бейит.

Сабиджан не помнит ни песен, которые пела ему мать, ни то, чему учил его отец. Когда-то отец отвозил его в интернат, волновался, ездил в любую погоду, чтобы узнать, все ли у него в порядке. Но „все ушло, уплыло, как сон”. Сегодня Сабиджан всего этого уже давно не помнит. Сегодня-он в галстуке, в широкополой шляпе, в очках, работает в городе и „очень хочет казаться значительным, большим работником”. (1, стр. 38) Его мечта – стать начальником.

Легенда о Найман-Аны выступает связующим звеном между прошлым и настоящим. В прошлом средневековые злодеи жуаньжуаны создали манкуртов, а варвары настоящего на древнем родовом кладбище построили космодром. Святая святых казахов подлежит уничтожению. Чья-то неумолимая воля в лице лейтенанта Тансыкбаева отлучает людей от святыни. И негде хоронить стариков.

Мифы писателя пронизаны болью за Едигеев, Эдильбаев, Казангапов – людей простых, скромных, добрых, помнящих свои легенды и предания, в которых аккумулирована вся народная мудрость. Реалистические, символические картины раздумья в мифах, легендах, рассказ об идеальной лесногрудой планете, исторический пласт – все это сконцентрировано в небольшом по объему романе. Айтматов использует мифы для выражения чувств, мыслей, авторской позиции – позиции человека, у которого душа болит за каждый камушек, травинку, живую тварь на этой земле. И только человек, - уверен писатель, ответственен и за себя и за всю землю: величественную и хрупкую. Айтматов уверен – главное не допустить «проникновения в наши души равнодушия и черствости, сберечь те ценности, которые выработало человечество на протяжении своего существования». (3, стр. 150)

Человек и природа – единое целое и насилие над ней оборачивается катастрофой для человека. В «Белом пароходе» насилие над природой влечет за собой детоубийство, а значит, - гибель будущего. В «Плахе» люди не раз лишали волчицу Акбару ее волчат и, наконец, переживая тоску по ним, она утащила на себе ребенка ни в чем неповинного Бостона Урукунчиева. Стреляя в нее, Бостон промахнулся и убил своего малыша. А повесть «Пегий пес, бегущий краем моря» звучит гимном природе, ее мудрому закону утверждения и продолжения жизни. Эмрайин наследует сыну Кириске чуткое понимание природы. Полет полярной совы, дуновение ветра, движение звезды – все это помогло мальчику найти путь к берегу. Главная истина легенды – это в ценности и прелести жизни, которую нужно защищать и продолжать. Герой уверен, что «мы все в одной лодке». А плыть этой лодке или ей тонуть – зависит только от нас.

В романе «И дольше века длится день»... также утверждается ответственность человека за все происходящее на земле». Белая птица взывает к человеческому человеку. И Едигей, и его собака Жолбарс, и верблюд Каранар увидели грохочущую вспышку огня. Им показалось, что небо обрушилось на землю – обрушилось в точности так, как об этом рассказывали мифы всех народов, в том числе и его родного – киргизского. «Небо обвалилось на голову, разверзаясь в клубах кипящего пламени и дыма... Человек, верблюд, собака – эти простейшие существа, обезумев, бежали прочь. Объятые ужасом, они бежали вместе, страшась расстаться друг с другом, они бежали по степи...» (1, стр. 302)

Вместе с Едигеем, верблюдом и собакой, спасающимися от адского пламени, летит рядом с ними и Белая птица. Она олицетворяет человеческую память. Люди забыли о своих корнях, о своем прошлом. Осуждается культ насилия, наживы любой ценой, потребительское отношение к природе. «Отношение человека к природе становится для писателя мерилем человеческих чувств, личности и общества в целом». (6, стр. 25) В своем творчестве Чингиз Айтматов ставит вопрос не только об экологии природы, но и об экологии души. Когда человек разрывает связи с природой, он утрачивает что-то важное и значительное в собственной жизни, он теряет свою душу.

Роман «И дольше века длится день...» – это роман и о любви. Легенда о любви Раймалы-аги переплетается с переживаниями Едигея. Чувство Едигея к Зарипе появилось, как только он познакомился с Куттыбаевыми. Сначала это была любовь к детям, уважение и расположение к Абуталипу (мужу Зарипы), жалость к этой семье, брошенной в бараки. Он долго не мог осознать и признаться себе,

1005 – ფილოლოგიის მეცნიერება

Алиева Назакет Юсиф гызы

Творчество Мирза Шафи Вазеха в Западных и Восточных исследованиях

Гянджа со своим древним богатым культурным наследием подарила мировой цивилизации многих знаменитых личностей, которые внесли неоценимый вклад в создании общечеловеческих ценностей. Одним из таких ярких личностей был поэт-филолог Мирза Шафи Вазех. Гениальный представитель азербайджанской литературы XIX века Мирза Шафи Вазех был широко известен на Западе и Востоке своими лирико-философскими, любовными газелями и рубаи, имеющими общественное значение. Он вошел в плеяду классиков своего времени, создавших новое движение в художественной литературе, Мирза Шафи родился в 1794 году в Гяндже. Являясь видным представителем восточной поэзии, он прекрасно владел арабским и персидским языками. XIX век для Азербайджана оказался безуспешным. Царская Россия начала проводить политику подчинения Азербайджана своим интересам. Для обучения детей богатых чиновников стали открываться новые школы в Шуше (1830), Нухе (1831), Баку (1832), Гяндже (1833), Шемахе (1837), Нахичевани. Эти школы были нацелены на подготовку студентов, достаточно хорошо владеющих русским и азербайджанскими языками и преданных русскому царю. Эта политика проводилась русским царем якобы с целью просвещения населения. В этих школах могли учиться и азербайджанские дети. Мирза Шафи Вазех преподавал каллиграфию в одной из этих школ. Эта школа способствовала расширению кругозора Мирзы Шафи, формированию его мировоззрения. Здесь он усвоил новые методы обучения, которым он впоследствии обучал своих студентов. Следует отметить и то, что свою педагогическую деятельность он начал в одном из медресе, где его учеником был М.Ф. Ахундов, на будущую деятельность которого Мирза Шафи оказал большое влияние. Когда в Тифлисской гимназии возникла потребность в учителе азербайджанского языка, М.Ф. Ахундов попросил директора гимназии пригласить на эту должность Мирзу Шафи Вазеха из Гянджи. Второй этап педагогической деятельности Мирзы Шафи Вазеха был связан с Тифлисской гимназией. Вдали от нападков религиозных служителей, он долгое время жил в Тифлисе, где наряду с педагогической деятельностью, занимался литературным творчеством. Здесь он сблизился с М.Ф. Ахундовым, Бакихановым, Будаговым, познакомился с немецким путешественником, переводчиком поэзии Фридрихом Боденштедтом. Впоследствии Боденштедт писал: «В неделю три раза мы занимались. На занятии Мирзы Шафи были и другие студенты. В конце начинался «Диван» литературный меджлис. На этих занятиях идут оживленные философские дискуссии, поэт в присутствии учеников читал на память стихи, пел свои песни, диктовал, доказывал и цитировал, объясняя их значение. Одаренная память никогда его не оставляла. Эти песни словно создавались на глазах. Мирза Шафи специально диктует немецкому ученику свои стихи для записи и Боденштедт начинает понимать прелесть азербайджанской и персидской поэзии, которую ему подарил в оригинале сам Мирза Шафи Вазех. Боденштедт отмечал: «По возвращении Мирза Шафи подарил мне сборник своих стихотворений «Ключ мудрости». Это была тетрадь со стихами, написанная на татарском, азербайджанском и персидском языках. Она содержала в себе все мирозерцание нашего учителя». В дальнейшем Боденштедт публикует в немецком переводе две книги - «Песни Мирза Шафи» и «Из наследия Мирза Шафи», в которые были помещены касыде, газели, рубаи, которые явились источниками мудрости и познания. В этом сборнике были собраны песни о любви и радости прекрасного, доброго, осуждения дурного и пошлого. В 70-е годы после смерти Мирза Шафи Ф. Боденштедт присвоил авторство большинства стихотворений, принадлежавших Мирзе Шафи. В 1845 году он в Германии издает книгу «Тысяча и один день на Востоке». В Германии впервые «Песни Мирзы Шафи» были напечатаны в 1851 году. Они завоевали огромный успех. Впоследствии этот сборник был неоднократно напечатан на французском, английском, итальянском, шведском, голландском, датском, испанском, португальском, русском, чешском, румынском и многих других языках. Этим и обосновывается то, что Фридрих Боденштедт, присвоивший авторство данного сборника, был переводчиком, а не автором. В 1847 году Мирза Шафи покидает Тифлис и, спустя год, нужда вновь заставляет его вернуться туда, где он в гимназии преподавал азербайджанский и персидский языки. Незадолго до смерти в соавторстве с И. Григорьевым

«Книги скорби» великого армянского поэта X-го века Григора Нарекаци) и непривычное начало:»Требовалось большое терпение в поисках добычи по иссохшим буеракам и облысевшим логам», (1, стр. 5) и далее - пожилой казах везет хоронить своего друга на родовое кладбище – совершенно иная, чуждая жизнь открывается на первых страницах романа. Но полная скрытой силы, точная проза Айтматова захватывает, и постепенно начинаешь открывать глубинный смысл происходящего, тайную взаимосвязь событий, постигать в слове внутреннюю работу души писателя, о чем и говорит в эпиграфе.

Сюжет романа прост: мыкающая голодная лисица выходит к линии железной дороги, пожилая женщина спешит сообщить, что «умер одинокий старик Казангап», путевой обходчик Едигей решает похоронить друга на древнем родовом кладбище. И печальная процессия движется к кладбищу Ана-Бейит. Но там уже их ждет ошеломляющая новость: на месте кладбища будут строить стартовую площадку для запуска ракет.

Романное время длится один день, но он вмещает в себя события глобальной значимости: вера и безверие, спор совести и цинизма, память и беспамятство, человек и природа. Великий мастер соединяет, казалось бы, несоединимое: богом забытый полустанок Боранлы-Буранный и идеальная планета «Лесная грудь», Буранный Едигей и великий отец народа, древнее кладбище Ана-Бейит и космодром Сары-Озек. Айтматов и в этом произведении верен своему стилю. Его роман рассыпается на отдельные эпизоды, фрагменты, легенды и мифы. Миф наряду с другими компонентами романа, выступает как начало, формирующее целостность этой, казалось бы, «рваной композиции».

Центр романа «И дольше века длится день»... составляет миф о манкуртах. Слово «манкурт» с подачи Ч.Айтматова стало нарицательным. Манкурт – не просто раб, это зомби, человек без прошлого. Молодых крепких парней из числа пленных превращали в идеальных рабов при помощи чудовищной операции – надев на голову повязку из мокрой кожи, которая потом, высохнув, сжималась и начисто отбивала память у раба. Манкурт не знал, кто он, не помнил родителей, он становился послушным рабом, готовым выполнить любое желание своего господина.

Агрессивные кочевники жуаньжуань превратили свое злодеяние в кошмарный „обычай“, цель которого – отнять у человека его „живую память“. Обреченного заковывали деревянной шейной колодой, связывали ему руки, ноги и бросали под палящее солнце. Многие умирали или сходили с ума. Но кто-то, хотя бы один – выживал, и он становился рабом, манкуртом. Манкурт «не знает имени своего, ни отца, ни матери, ни того, что с ним сделали жуаньжуаны, откуда сам родом, тоже не знает». (1, стр. 111) Манкурт был равнозначен бессловесной твари и потому абсолютно покорен и безопасен. Кроме еды и обносков он ничего не требовал для себя.

В манкурта превратили единственного сына Найман-Аны. Только она могла осознать то, что произошло с ее сыном, который сам уже не был способен на переживания, он давно перестал быть человеком. Вся боль, трагизм, страдание выражены в плаче матери. Это плач по живому покойнику:»Когда память твою отторгли, когда голову твою, дитя мое, ужимали, как орех клещами... когда, раздираемый болью твой вопль истошно стоял среди пустыни, когда ты орал и метался, взывая к богу днями, ночами, когда ты помощи ждал от напрасного неба... - разве не проклял ты, падая в бездну беспамятства, мать свою страшным проклятьем за то, что посмела зачать тебя в чреве и родить на свет божий для этого дня»... (1, стр. 110-111)

Трагична история отчаянной попытки матери пленного Наймана найти своего сына и вернуть его домой, вызволив из рабства, из безысходной тьмы беспамятства. Найман-Аны погибает от руки своего сына. Он, не понимая, выстрелил в собственную мать. А она: „наклонилась и стала медленно падать, цепляясь за шею верблюдицы. Но прежде упал с головы ее белый платок, который превратился в воздухе в птицу и полетел с криком: „Вспомни, чей ты? Как твое имя?“ (1, стр. 126)

На сарозекском кладбище нашла покой исстрадавшаяся, рано поседевшая, так и не снявшая с головы черный траурный платок, мать манкурта. Трагическая история Найман-Аны обретает в общем контексте романа значение более широкое – вопрос об исторической памяти, памяти народа о своем прошлом.

Айтматов использует свой миф для раскрытия основной идеи романа: разрыв с традиционными основами бытия, с исторической памятью, с генезисом рода и народа, бездумное потребительство, моральная поляризация людей поставила общество на грань катастрофы.

Легенду о манкурте писатель соединяет с судьбой Сабиджана – сына Казангапа. Сабиджан – человек, не помнящий своего прошлого. Он – раб своего государства. За столом у Длинного Эдильбая он говорит: „А наши боги - они живут рядом с нами... на нашей сарозекской земле... Их никто из нас не видит, никто не знает, и не положено... Человек будет все делать по программе из центра... И все по строгому

он готовит учебное пособие для студентов, изучающих азербайджанский язык. Он скончался в 1852 году. Профессор М. Рафили писал о нем: «...он умер в одиночестве, забытый, разоренный. Однако многие его стихотворения запечатлены в народной памяти, в рукописях, которые переведены на Европейские языки и завоевали мировую славу». Художественное творчество Мирзы Шафи Вазеха, его общественно - политические и философские взгляды нельзя рассматривать в отдельности. Чтобы убедиться в том, насколько его общественно- философские взгляды строго выражены в его творческой деятельности, достаточно привести в пример его строки:

Разрушив тысячи домов,
Вы строите пустые минареты;
Уж больше нет гостей,
О, Господи, покиньте вы меня скорей!

Приобретенная в свое время литературоведом Салманом Мумтазом серия его стихотворений была посвящена любовной лирике. Газели и рубаи, включенные в этот сборник, указывают на его богатый творческий опыт и большую талантливую способность. Эти стихи можно отнести к прекрасным образцам классической поэзии. Однако они не дают должных представлений о его любовной лирике, языке и стилистических особенностях его творчества, мировоззрения и общественно- политических и философских замыслов. А это означает то, что для создания полного и яркого представления, следует неоднократно обращаться непосредственно к анализу его произведений, и в особенности « Из наследия Мирза Шафи». Следует принять во внимание, что при переводе Боденштедтом стихов поэта порой изменялись формы, а иногда содержание стихотворений. В своих стихотворениях он призывал любить жизнь и в радости, и в горестях, искать счастье. Важное место в его творчестве занимала острая критика угнетающих отрицательных сторон существующего феодального строя. Это была нравственно-этическая критика. Стремление человека к счастью занимает должное место в его творчестве. В центре его внимания всегда был человек с его радостями и грустью, счастьем и горем, любовью и ненавистью. По его мнению, счастье находится недалеко, надо просто его найти. Причину несчастья своего народа он видит в его безграмотности и считает, что народу следует открыть глаза. Осознав свои беды и несчастья, он станет бороться за свое спасение и счастье. Мирза Шафи считает, что поэзия играет важную роль в просвещении своего народа. С этой точки зрения он критически относится к поэтам и писателям, которые в своих произведениях воспевают только любовь, рай и ад.

Литературоведы, исследуя учебные пособия по истории развития культуры азербайджанского народа, заостряют внимание и придают должное значение методическому учебному пособию «Книга тюрков, авторами которого являются Мирза Шафи Вазех и Иван Григорьев. Данное пособие было напечатано в 1855 году в Тебризе после смерти поэта. Это пособие было переведено на русский язык под названием «Татарская хрестоматия азербайджанского наречия». Об этом учебнике говорится в истории педагогики. Профессор А. Абдуллаев по содержанию делит учебник на три части. Дж. Ахмедов, исследовавший учебную литературу дореволюционного периода, подтвердил издание данного пособия в Тебризе. Глубокие исследования в этой области провел А.А. Сеидзаде. Проанализировав данный учебник Мирзы Шафи Вазеха в 1969 году, он пишет «... здесь предусматривалось использование первой части в старших классах, а второй части в младших классах гимназии и школ». Однако, несмотря на все это до сих пор нет достоверных сведений и исследований того, как и каким образом, в каких условиях, на какие средства было получено разрешение на издание данного пособия. Почему попытка второго издания этого учебника увенчалась безуспешно? Это означает несправедливое отношение при оценке кропотливого труда авторов. Впоследствии было выяснено, что под руководством и председательством народного советника Д. Кобякова в 1888 году в изданы «Акты Кавказской Археологической Комиссии». В этом документе в статье 793 директор Кавказского Учебного Округа, действительный советник по разделу имущества, барон А. Николай в ответ на послание генерала – лейтенанта В.О. Бебутова в изъяснительном рапорте № 8 от 4 января 1856 года указывал на трудности, испытываемые во время издания данного пособия. Григорьеву в этом принадлежит большая заслуга.

В утверждении авторства стихотворений Мирза Шафи следует отметить неопределимые результаты исследований его творчества литературоведов А.А. Сеидзаде, С. Мумтаза, Е. Эниколопова, профессоров М. Рафили, Ф. Гасымзаде, Г. Гусейнова, М. Гасимова, академика А. Маковельского, которые внесли полную ясность и поставили точку в решение данного спорного вопроса. Собраны и проанализированы материалы, посвященные жизни и творчеству великого поэта и мыслителя. Однако тема авторства

была широко распространена в Европе, которое было обусловлено определенными причинами и обстоятельствами. Именно немецкие источники способствовали тому, что имя и творчество Мирзы Шафи перешагнуло границы его родины. Впервые стихотворения Мирзы Шафи на сербский язык перевел И. Змай (1833-1904). Большая заслуга в изучении переводов восточной поэзии Мирзы Шафи Вазеха принадлежит азербайджанскому ученому Дж. Нагиеву. В своем исследовании «Сербский романтизм и Восток» он, анализируя переводы, приписал Мирзе Шафи многие из стихов. В 1871 году Змай публикует сборник под названием «Песни Мирзы Шафи». Часть стихотворений поэта была включена в сборник «Источни бисер» («Восточная жемчужина»). Д. Танаскович отмечает, что Й. Змай в своих первых изданиях дает сведения о Мирзе Шафи. В последующих сборниках эти сведения отсутствуют. Ученый всесторонне излагает суть данной проблемы, опираясь на труды немецких, сербских, турецких литературоведов, что имеет немаловажное значение для азербайджанских ученых-литературоведов. Он отмечает, что сегодня ученые -литературоведы в состоянии с уверенностью говорить об этой научной загадке. Эта уверенность придает более хорошее знание творчества Мирзы Шафи Вазеха. Благодаря неоценимым заслугам историков и теоретиков, исследовавших литературное творчество Мирзы Шафи Вазеха, мы достаточно хорошо знаем его произведения, которые изданы на русском и английском языках. Творчество Мирзы Шафи Вазеха было очень популярно и в Сербии. Танаскович отмечает, что это «весьма удачное восточно- немецко- сербское творение» очень полюбилось и прижилось в югославянской среде. Такой подход Танасковича к исследованию творчества Мирзы Шафи Вазеха является ярким отражением его литературной деятельности, которое способствует глубокому изучению истории переводов его произведений. Жизнь и творчество Мирзы Шафи Вазеха всегда привлекало ученых- литературоведов Европы, России и Азербайджана в разные исторические эпохи. Мирза Шафи Вазех был сторонником воспитания у детей самостоятельного мышления и формирования у них умений творчески работать. Потребность западных мыслителей и востоковедов в восточном мышлении и системе ценностей была не случайной. Л.Н.Толстой в своем творчестве также исходил из единства Востока и Запада. Его произведения воспринимались на Востоке как образец национального творчества. Широкая известность поэзии Мирзы Шафи Вазеха в Европе в конце XIX века свидетельствует о зарождении в данную эпоху внутренней потребности в восточной поэзии, хотя Мирза Шафи Вазех был представлен Боденштедтом в переводах. Литературно-художественный дух эпохи, когда жил и творил Мирза Шафи Вазех стал проявляться и в Азербайджане. Повысился интерес к поэзии Востока. Глубокое понимание западного романтизма помогает восточным писателям обосновывать актуальные общечеловеческие проблемы, и помогает им стать равноправными участниками мирового литературного процесса, новых значимых ценностей». Азербайджан, находившийся на перекрестке Востока и Запада, занимает ведущую позицию в сфере освоения мировых ценностей. Выдающиеся личности Азербайджана А. Бакиханов, Мирза Казимбек, Мирза Шафи Вазех, Гасанбек Зардаби сыграли значительную роль связующего моста между двумя цивилизациями. Поэзия Мирзы Шафи Вазеха в переводе Боденштата удивила всю Европу. Именно поэтому он является символом единства западной и восточной культуры как единого целого. Все его научно-философское и художественное творчество служили единой цели- человек и его счастье. утверждению авторства стихотворений Мирза Шафи, отмечается заслуга литературоведов А.А. Сеидзаде, С. Мумтаза, профессоров М. Рафили, Ф. Гасымзаде, Г. Гусейнова, М. Гасимова, академика А. Маковельского, которые внесли полную ясность и поставили точку в решение данного спорного вопроса. Обобщены материалы, посвященные жизни и творчеству великого поэта и мыслителя.

Литература:

1. Die Lieder des Mirza Schaffy. Berlin. 1851.
2. Aus dem Nachlasse Mirza Schaffy. Berlin, 1875.
3. F.Bodenstedt. Taysend ind in. Tad im Orient Berlin, 1850.
4. Песни Мирзы Шафи в переводе у Эйфорта. Москва, 1930.
5. Рафили М. Сабухи: Сценарий. – Лит. Азербайджан, 1941, № 4,с. 18-49.
О дружбе и влиянии Мирза Шафи Вазеха на М.Ф.Ахундова.
6. Хазри Н. Пьедестал без памятника:/Поэма в прозе/. Пер. с азерб. С.Мамедзаде. – Дружба народов, 1983, № 11, с. 86-130.

7. Халил Зейнал. Читая Мирза Шафи Вазеха: Стихи \ Пер. В. Зайцева. – Лит. Азербайджан, 1978, № 8, с. 108-116.
8. Аллахвердиев М. Новая жизнь поэта: \ О спектакле «Мирза Шафи Вазех» в Азерб. гос. акад. драм. театре им. М.Азизбекова по одноименной пьесе Наби Хазри \. Бакин. раб, 1982, 22 июля.
9. Багиров Г. «Я к свету шел ...»: /Спектакль / Азерб. гос. акад. драм. театра им. М.Азизбекова «Мирза Шафи» по одноименной пьесе Наби Хазри /. Баку, 1982, 1 мая.

Алиева Назакет Юсиф гызы

Творчество Мирза Шафи Вазеха в Западных и Восточных исследованиях

Summary

In the article the investigation about M.Sh. Vazeh analized by Eastern and Western literary critics. It's mentioned that M. Sh. Vazeh entered the classic literary criticism of the XIX century. In the article it's said that the authorship of M.Sh.Vazeh hasn't been reserved by a German translator Bodenshtend. The difficulties of his works published in Tabriz „ Tatarian poems in the Azerbaijan accent”, „ Books of Turks” are shown.

1005 – ზილოლოგიის მეცნიერება

Н.И. Музыченко

спирантка кафедры украинского языка

Особенности идиостиля Григора Тютюнника

В статье представлен теоретический обзор терминологического определения понятий идиостиль / индивидуальный авторский стиль / идиолект, их функциональный статус в лингвистических исследованиях. Понятие идиостиля рассмотрено в контексте языковой картины мира, языковой личности, мировоззрения писателя. На материале художественного наследия обозначены особенности идиостиля Григора Тютюнника. Определены основные ключевые принципы индивидуально – авторской манеры письма автора: художественная сконденсованность, лаконизм, внимание к психологической детали, выразительный экспрессионизм, употребление специфических языковых средств, диалектной лексики, концептов, лексем – новообразований. Стилистая манера автора сформирована на основе общенациональной языковой базы, диалектного окружения, принципов шестидесятников, собственного мировоззрения.

Ключевые слова: *идиостиль, индивидуальный авторский стиль, идиолект, языковая картина мира, Григор Тютюнник, художественное языковое творчество.*

Features of idiostyle linguistic creativity of Grigor Tiutiunnyk

The theses presented a theoretical overview of terminology definitions idiostyle / individual style of the author / idiolect, their functional status in linguistic research. The concept of diastole considered in the context of the language picture of the world, linguistic identity, world view of the writer. In article outlines the features of the artistic heritage of the individual author's style of language creativity of Grigor Tyutyunnik. The basic key principles of individual author's style of writing artist: laconic, attention to psychological detail, expressive expressionism, use of specific linguistic means dialect vocabulary, concepts, new tokens. Stylistic mannerisms author formed on the basis of national linguistic heritage dialect environment principles sixties, his own world view.

Key words: *idiostyle, individual author's style, idiolect, language world, Grigor Tyutyunnik, art linguistic creativity.*

На фоне перехода к новой современной научной парадигме – антропоцентрической, актуализации лингвокогнитивных и антропоцентрических студий, значимость приобретают проблемы, связанные с изучением художественного текста, исследованием индивидуального авторского стиля (идиостиля). Общеизвестным является тот факт, что индивидуальная личность писателя реализуется в его словесном творчестве.

Художественное наследие поэта или прозаика является индикатором его собственного авторского почерка, творческой манеры, выразителем миропонимания. В этом контексте убедительным кажется мнение Георга фон Габеленца: «Языком человек не только излагает что-то, но им излагает также и сам себя» (цит. за Г. Винокуром [5, с. 25]).

Принимая во внимание это, возникает первоочередная необходимость в изучении языкового творчества писателя в контексте его индивидуального авторского Я. Это требует, прежде всего, основательного изучения художественного наследия писателя, скрупулезного исследования его произведений.

Для обозначения языковой специфики художественного творчества писателя в современной науке употребляют термины идиостиль, идиолект, стиль, индивидуальный стиль, стилистая манера, авторский стиль. До сих пор нет единственной позиции как в определении характерных особенностей идиостиля, так и в использовании единственной дефиниции. Сегодня это связано с повышением внимания к вопросам, которые касаются проблемы индивидуального языкового творчества.

Известно узкое и широкое понимание определения идиолект: узкое понимание актуализируется в поэтике, а широкое – это «вообще реализация

определенной речи индивида, то есть совокупность текстов, порожденных писателем и исследованных лингвистом с целью изучения системы языка» [15, с. 171].

Установлены исследователями черты идиостиля и идиолекта попадают в разные ряды соотношений

с понятиями языка, текста и языковой личности, они долгое время являются центральными проблемами лингвистических исследований. В качестве важного фактора выступает то, что в современной лингвистике определение идиостиля тесно связано с вышеупомянутыми понятиями индивидуальный стиль и идиолект. Так, по определению С. Ермоленко, «Индивидуальный стиль, или идиолект, – совокупность средств речевых выражений, которые выполняют эстетическую функцию и выделяют язык отдельного писателя среди других» [6, с. 304].

Сегодня известно широкое (общее) и узкое понимание идиостиля: в широком смысле идиостиль – это совокупность глубинных механизмов создания текстового пространства определенным автором, которые отличают его от других; в узком значении идиостиль связан с системой лингвостилистических средств, характерных для творческой манеры определенной речевой личности (М. Бахтин, В. Виноградов, Ю. Караулов, Р. Якобсон и др.).

Можно проследить разные толкования понятия идиостиль: «как проявление рефлексии автора над языком» (В. Григорьев); «стиль писателя создает и воссоздает индивидуально-выразительные качества и соотношения вещей – образов, типичных для творческой системы именно этого художника» [3, с. 207]. В современных научных студиях определение идиостиля часто связывают с такими понятиями, как «миропонимание писателя», «языковая личность», «языковая картина мира» (В. Дроздовский,

С.Ермоленко, Л. Мацко, Н. Сологуб, Л. Ставицкая и др.).

Поскольку языковая картина мира включает общее и индивидуальное, то, за С. Ермоленко, системность индивидуального стиля определяется формированием языковой картины мира [6]. Кроме того, сегодня уже говорят об «автономной картине мира языковой личности», а также «речевой картине мира отдельного произведения, героя» [11, с. 22].

В качестве интегрирующего фактора понятий идиостиля, речевой картины мира выступает речевая личность. Проблематика речевой личности широко представлена в лингвистике (Р. Будагов, В. Виноградов, Г. О. Винокур, С.Никитина, С. Ермоленко, Л. Мацко, Н. Сологуб, А. Мойсиенко, Л.Ставицкая и др.). По мнению В. Виноградова, к исследованию речевой личности можно прийти тремя путями. Один из них – изучение языка художественной литературы.

Лишь этот путь предоставляет широкие возможности для анализа языковой личности, тогда как два других (психолингвистический и лингводидактический) оставляют вне поля зрения национальные особенности языка, которым эта личность пользуется. Г. Винокур, анализируя особенности языка художественной литературы, в одном из своих трудов пишет: «... мы таким образом ступаем уже на мост, который ведет от языка как чего-то внеличного, общего, сверх индивидуального к самой личности того, кто пишет. Здесь первый пункт, в котором в процессе наших рассуждений мы наталкиваемся на понятие индивидуального языка, индивидуального стиля» [5, с. 42].

Бесспорно, сквозь призму авторского индивидуально употребленного слова мы можем исследовать языковую личность писателя, его художественно-индивидуальную картину мира в языковом выражении. Мышление писателя воплощено в созданных им текстах – художественных произведениях, которые являются результатом вербальной деятельности определенной языковой личности. Тогда стоит говорить об индивидуальном стиле писателя. Каждый автор принадлежит к конкретному национальному сообществу, употребляет общенациональные лексемы, которые, с одной стороны, отражают его индивидуальное мировоззрение, а с другой – национальное миропонимание в целом. Находясь в пределах своей ментально-языковой среды, художник создает свой оригинальный и самобытный словесный мир в соответствии с собственной психологией. Здесь можно говорить об индивидуальном языке художника, об идиостиле отдельно взятого писателя.

Идиостиль писателя – это глубоко индивидуальная реализация личного мировоззрения в языковых принципах национальных культурных констант. В процессе творчества автор формирует особенный и присущий только ему языковой мир, пользуясь при этом общенародными лингвосредствами и лингвоединицами. Благодаря своей эстетической функции язык художественного текста влияет на читателя, раскрывая при этом внутренний мир слова и индивидуально-авторское мироощущение. Поэтому в этом сложном процессе взаимодействия между автором и читателем проявляются все признаки индивидуального стиля писателя. Через собственное авторские ассоциации и смыслы происходит их наложение на общезычные значения. В контексте поиска новых форм и образов художник раскрывает взаимодействие общезычных и индивидуально-авторских значений слов.

В этом ракурсе целесообразным кажется анализ особенностей идиостиля Гр. Тютюнника – украинского писателя-экспрессиониста, мастера новеллы, «большого человековеда», психоэмоциональная картина

художественного стиля которого выделяется особенно, ведь она сформирована под воздействием разнообразных факторов: традиционной народной культуры, стиля экспрессионизма письма, лаконизма творчества, эстетических принципов писателей-шестидесятников. Как отмечает Л. Масенко, «во время тотального надругательства над словом, когда было обесценено, сфальсифицировано целые лексические слои украинского языка... художник добыл из этих глубин слово истинное и чистое и наделил его той полнотой красоты и правды, которой может светиться лишь высокое художественное слово. Гр. Тютюнник имел особенный дар, который полнее всего оказывался в жанре малой прозы, – талант много изложить, мало сказав. Характерная черта его речи – чрезвычайная художественно-смысловая концентрация, лаконичность речи» [9, с. 167].

Языковую палитру «авторского почерка» Григора Тютюнника в разных аспектах исследовали Т. Астрахов [1, 2], В. Литвин [8], Р. Мовчан [10], Л. Мороз [12, 13], Л.Петленко [14] и др. В своих студиях эти ученые частично касались стилевых особенностей речетворчества писателя, однако до сих пор нет основательного комплексного исследования, посвященного особенностям, специфике идиостиля автора.

Индивидуальный лингвостиль Григора Тютюнника характеризуется лексическим богатством, в частности синонимическим (с привлечением к синонимическим рядам диалектизмов), богатым фразеологическим наполнением, меткими и остроумными авторскими высказываниями. Вербальным выразителем авторского стиля в произведениях писателя стала художественная, или так называемая, психологическая деталь. Как мастер лаконичного письма, писатель использует свой определенный набор слов, который, с одной стороны, свидетельствует об авторском художественном миропонимании, а из другой – отражает национально-ментальные культурные константы. Организация синтаксических конструкций в идиостиле Гр. Тютюнника содержательная, образная, достаточно лаконичная; иногда, в частности при изображении природы, одна фраза может восприниматься как целая новелла. В художественном идиолекте Гр. Тютюнника особую роль играют те единицы языка, которые передают чувство, эмоции, внутренний мир человека. Отбирая средства из общезыкового фонда, писатель стремится отыскать такие языковые формы, которые бы способствовали созданию образов незаурядной эмоционально-экспрессивной силы, передать авторское эмоциональное наставление. Это свидетельствует о манере экспрессионизма стиля Гр. Тютюнника.

В своих художественных пространствах Гр. Тютюнник создает присущий только ему индивидуальный мир, где центральным компонентом всегда является человек со всей палитрой психологических ощущений. Исследователи акцентируют внимание на постоянном стремлении писателя показать всю палитру душевных переживаний своих героев. Главным «инструментом» этого являются лексические единицы, обозначающие абстрактные понятия, которые передают душевное состояние персонажей.

И все же в авторском стиле Гр. Тютюнника из первых строк любого из его произведений видим писателя глубоко украинского, взлелеянного в традициях национальной культуры с собственным языковым мироощущением. У него наблюдаем большое количество названий понятий и предметов, которые указывают на единство со Вселенной (Солнце, Небо).

Рядом с этими универсальными лексемами выявлено и названия сугубо украинских понятий, среди которых живут герои писателя. Так, вобрав у себя народнопоэтическую образность, известное всем украинцам растение деревьев (тысячелистник) приобрело в одноименном произведении Гр. Тютюнника символического значения. В новелле «Деревій» писатель акцентирует внимание на символической семантике этого растения, что важно для главного героя, который воспринимает тысячелистник как живое существо, воссоздавая внутренний мир, черты украинского национального характера: «Ігор підхопився, висмикнув з-під бантини кілька стебел деревію, надломив одне. – Чим пахне? Деревієм! А це? А це? Теж. Отаким повинен бути народ! Єдиний дух, душа в душу! А ми?» [15, с. 162].

Народная символика, закодированная в лексических единицах, обозначающих названия растений в заглавиях произведений, обеспечивает создание национального колорита, маркированного индивидуально-авторским миропониманием. Названия растений, тесно переплетаясь с лексическими единицами, обозначающими внутренний мир, эмоциональные состояния героев (тысячелистника знакомый запах, сладкий и родной), безусловно, выполняют экспрессивную функцию.

Как пишет О. Кремлева, такие лексемы являются «важным лингвостилистическим средством, способствуют созданию национального колорита, дают возможность глубже понять особенности культуры, быта, социального уклада, психологии народа» [7, с. 84].

Замечено, что языковая картина мира Гр. Тютюнника национально маркирована. Главный герой находится в центре этой картины, воспринимает мир сквозь призму авторского ощущения. Каждый народ видит мир по-своему и отражает это виденье в определенных понятиях, образах, концептах,

индивидуальных стилях, поэтому выделяют этнические языковые картины мира, которые эксплицируют ментальность того или другого народа.

Творчество Гр. Тютюнника, что впитало в себя богатство словесных средств, доказывает, что автор – глубоко национальный писатель, который вербально воссоздает мир родного украинского народа сквозь призму своего авторского «Я».

Таким образом, исследовав язык малой прозы Гр. Тютюнника, отмечаем его выразительный идиостиль, что отличает писательскую манеру автора от других художников слова. Идиолект автора сформирован на основе общенациональной языковой базы, диалектного окружения, говора того края, где родился и рос писатель, а также тексты обогащены собственно авторскими лексическими неологизмами, которые отражают эпоху шестидесятников, принципы экспрессионизма языкового творчества, мышление художника, лаконизм творческой манеры писателя.

Проанализировав идиостилевые особенности языковых средств художественного творчества Гр. Тютюнника, отметим, что они прежде всего отражают особенности повседневного общения, характеризуют и ситуацию, и участников акта общения, а также их отношение к предмету речи, которое обязательно включает в себя эмоциональный, оценочный и стилистический микрокомпоненты.

Лексико-фразеологическая палитра произведений содержит большой эмоционально-психологический заряд, характерный именно для экспрессионизма. Язык писателя отражает уникальное и неповторимое концептуальное пространство (например, концепты ГЛАЗА, БОГ, БОЛЬ, СЛЕЗЫ, ДОРОГА и др.). Вербализация этих концептов демонстрирует высокий уровень образности, который убеждает в индивидуальной манере творческого восприятия автором национальной картины мира, колоритности его художественной речи на фоне других текстовых пространств украинской литературы. Это формирует своеобразную и глубоко индивидуальную языковую картину творчества автора, талант которого формировался на народной основе.

Литературы:

1. Аврахов Т. Поліфункціональність художньої деталі у творчості Григора Тютюнника [Текст] / Т. Аврахов // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 8. – С. 16–22.
2. Аврахов Т. Екзистенція в художньому слові Григора Тютюнника [Текст] / Т. Аврахов // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 9. – С. 46–48.
3. Виноградов В. О языке художественной прозы / В. Виноградов. – М., Л. : Гос. Изд-во, 1930. – С. 207.
4. Виноградов В. О языке художественной литературы. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 653с.
5. Винокур Г. О языке художественной литературы / Г. Винокур. – М. : Высш. шк., 1991. – 447 с.
6. Єрмоленко С. Нариси з української словесності : Стилїстика та культура мови / С. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431с.
7. Кремльова О. До питання про особливості функціонування мовних одиниць з національно-культурних компонентом у художньому тексті // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Х. : ХДПІ, 1992. – Вип. 2. – С. 83–86.
8. Литвин В. Концепція художньої деталі в «малій» прозі Григора Тютюнника [Текст] / В. Литвин // Дивослово. – 1998. – № 11. – С. 7–9.
9. Масенко Л. Мовна майстерність Григора Тютюнника / Л. Масенко // «Прийшов, щоб не розлучатися...»: на пошану 70-річчя Григора Тютюнника : наук. зб. / [упоряд. М. Конончук]. – К. : Твім інтер, 2005. – С. 167–171.
10. Мовчан Р. Стилєві тенденції творчої манери Григора Тютюнника. До 70-річчя письменника [Текст] / Р. Мовчан // Українська мова та література. – 2001. – № 45. – С. 1–3.
11. Мойсієнко А. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / А. Мойсієнко. – К., 1997. – 50с.
12. Мороз Л. Григійр Тютюнник : нарис життя і творчості / Л. Мороз. – К. : Дніпро, 1991. – 207 с.
13. Мороз Л. З любові й доброти (Григійр Тютюнник) : літ.-крит. Нарис / Л. Мороз. – К.: Радянський письменник, 1984. – 182 с.
14. Петленко Л. Кольороєпітети у прозі Григора Тютюнника [Текст] / Лариса Петленко // Дивослово. – 2009. – № 3. – С. 16–21.
15. Языкознание : большой энцикл. словарь / [Гл. ред. В. Н. Ярцева] : 2-е изд. – М. : Большая Росс. энцикл., 1998. – 685 с .

1005 – ფილოლოგიის მეცნიერებანი

Специальность 10.02.01 – украинский язык

Бойко Надежда Ивановна
Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ СЛОВА

Проблема репрезентации лексической экспрессивности связана с взаимодействием лингвистического и экстралингвистического факторов, она нигде не проявляется так выразительно, как в семантической структуре экспрессивного слова. Последние достижения современной лингвистической науки в аспекте этой проблемы нашли отражение в работах многих лингвистов. Особенности семантики экспрессивных лексических единиц исследовали Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров, М.Г.Комлев, С.Я.Ермоленко, В.Н.Телия, Н.А.Лукьянова, В.С.Калашник, М.П.Кочерган, А.К.Мойсиенко, Н.Н.Сологуб, В.И.Шаховский, Л.А.Ставицкая, В.А.Чабаненко и др.

Проблемы лексической экспрессивности непосредственно связанные с соотношением плана содержания и плана формы, поскольку вербализация чувственных интенций, эмотивных смыслов, разграничение коннотативных признаков в структуре лексических значений требуют по возможности четкого определения каждого из них. Оценочность, образность, эмоциональность в семантической структуре слова могут выступать в качестве созначений. Эти признаки способны передавать как слова-знаки, так и слова-значения. Отношение означаемого и означающего репрезентируют процессы номинации, которые базируются на взаимосвязях между лексической единицей (знаком, означающим) и реальным денотатом (означаемым). В связи с этим оказывается весьма существенным определение характера отношений между означающим и означаемым в семантике конкретных экспрессивных лексических единиц. Представляется необходимым учитывать тот факт, что большинство экспрессивных лексических единиц имеют свою внутреннюю (семантическую) специфику, которая определенным образом должна обнаруживаться также в соответствующих формальных показателях.

Между означаемым и означающим определены отношения двух видов: 1) экспрессивного соответствия (согласования) и 2) экспрессивного несоответствия (разногласия, противоречия, несогласования) [3, с.83]. При условии согласования экспрессивному содержанию лексической единицы (означаемому) соответствует экспрессивная лексическая форма (знак, означающее). Звуковой состав имеет одну или несколько признаков и/или показателей, по которым конкретную лексическую единицу или ее лексико-семантический вариант можно квалифицировать и воспринимать как экспрессивный феномен не только по своему смыслу, но и по форме, то есть экспрессивность определенным образом может обнаруживаться материально и мотивироваться.

Мотивирование экспрессивной семантики лексических единиц бывает нескольких разновидностей: 1) фонетическая мотивированность – буркотати, варнякати, сюсюкати, мимрити и др.; 2) морфологическая (аффиксальная) – звісточка, хмаринонька, травиченька, коханячко, чепурушечка, рівнесенький, спатоньки, торбега, дівчисько и др.; 3) собственное лексическая – сірість, писанина, підлипайло, ішачити и др.; 4) семантическая: дзига – перен. очень быстрый в движениях человек; еквилібрист – перен., ирон. чрезвычайно сообразительный, хитрый, ловкий человек; перекотиполе – перен. тот, кто постоянно переходит, переезжает из места на место или не имеет определенного в жизни места; півень – перен. задорный и зажигательный человек; дундук – 2 перен. тупой, неповоротливый человек; жовторотий (жовтодзьобий) – перен. молодой, без жизненного опыта; 5) показателем экспрессивности часто бывает яркая внутренняя форма – низькопоклонник, горлохvat, зірвиголова, тонкослізка, славолюб, гріховодник и др. Четвертая разновидность мотивации экспрессивного значения связана с теорией семантической структуры слова: «Проявление взаимной мотивированности разных понятий начинается в середине семантической структуры отдельной лексической единицы как носителя многих семем» [7, с. 65].

Названные показатели мотивированности лексической экспрессивности характеризуют ее прежде

всего как категорию языковую (статическую), тем не менее в речевом, функциональном (динамическом) статусе, в конкретных коммуникативных актах (условиях) эта категория, кроме типичных, общепринятых средств, привлекает все возможные механизмы, которые обеспечивают экспрессивизацию системно нейтральных лексем и позволяют квалифицировать их как коннотативно маркированные. Разграничение системных (языковых) и контекстуальных (речевых) экспрессивов предусматривает и разграничение средств экспликации двух разновидностей экспрессивности. С помощью: 1) маркеров экспрессивности, или формальных показателей экспрессивных значений и 2) неформальных показателей экспрессивности.

К важным неформальным показателям экспрессивности лексических единиц принадлежат лексико-семантические маркеры экспрессивности слова. Среди лексико-семантических признаков экспрессивности выделяем производную основу и прежде всего ее важнейшую часть – корень. Производные основы подлежат структурному членению и установлению их семантических мотиваторов. Функцию семантического мотиватора А.А.Потебня рассматривал через внутреннюю форму слова: «в ряде однокорневых слов, которые последовательно вытекают одно из другого, каждое предшествующее можно назвать внутренней формой следующего («образом образа») [6, с.115]. Существует несколько разновидностей мотивирования производных основ: 1) экспрессивные лексемы, которые образовались вследствие объединения экспрессивной основы с нейтральным или экспрессивным (преимущественно аугментативно-пейоративным) суффиксом: скиглій, цапище, блазнювати, лакействувати, лизоблюдничати. В таких словах функцию маркера экспрессивности выполняет прежде всего лексическое значение образующей основы. Суффиксы субъективной оценки несут значительно меньший экспрессивный потенциал и несколько даже нейтрализуются на фоне яркой экспрессивной основы (корня). Подобные явления В. Н. Телия квалифицирует как объединение, своеобразное комбинирование тропоморфного и словообразовательного способов выражения экспрессивной окраски [8, с.71].

Значимость экспрессивного суффикса обнаруживается в сопоставлении слов, в которых он присоединяется к нейтральной основе (корню) и выступает отдельным показателем экспрессивности (бородач, говорун, губань, гордяк, горлай, горлань, горлопан, горлати// – нарушать порядок; выкрикивать), с теми лексическими единицами, которым присущее объединение экспрессивной основы (корня) с экспрессивным суффиксом (брехач, белькотун, вередій, верескун, мордань, пошляк). (брехач, белькотун, вередій, верескун, мордань, пошляк). В последних дериватах маркером экспрессивности выступает основа слова (корень и суффикс). Относительно оценочного значения производных экспрессивов следует отметить: суффикс может изменять нейтральную или положительную оценку основы на отрицательную (1) – чаще и отрицательную на положительную (2) – реже: 1) поезійка, темка, проблемка, типик, характерець, ідейка; 2) бідонька, брехенька, війнонька, воріженьки, бісик, бісеня, чортик, чортеня, пичка (от пика), досадонька, журбонька, наругонька, неволенька, негодонька, мордатенький и др.

Отдельные производные лексемы, например, війнонька, вороженьки (воріженьки), смертонька, зрадонька, бідонька и т.п. квалифицируются или как окказиональные, но «целиком допустимые в отдельных стилях литературной речи» (*моречко, зливонька, мрієчка*), или как такие, которые уже перешли «границы подобного употребления» и стали фиксироваться современными словарями (смертонька) [7, с. 54].

Состав семных компонентов образующих основ, которые объединяются с экспрессивными аффиксами, обеспечивает потребности эмотивно-оценочной номинации. В коммуникативной практике производные лексемы употребляются для экспрессивного названия лиц (козаченько, козарлюга), животных (ягняточко, зміюка), растений (волошечка, будячище), предметов (дзеркальце, возище), временных и пространственных понятий (ранесенький, красчок), явлений природы (вітерець, вітруган), качественных оценок (дорогесенький), интенсифицированных действий (розгулятися) тощо.

Функцию лексико-семантического показателя экспрессивности может выполнять производная метафорическая основа, которая тесно связанная с метафорическим образом образующей основы. Наблюдается модификация образа через использование имеющейся метафорической лексемы как своеобразной базы создания новых экспрессивов, как правило, от основ существительных: ангелП – ангельський (ласковый, безропотный, нежный, добрый), ведмідьП – *ведмедячий, ведмежий* (тот, кто определенными чертами напоминает медведя или что-то присущее ему), гаваП – гавити зевать (быть невнимательным, нерасторопной), глевтякП – глевтякуватий (неповоротливый), гадюкаП – гадючий (опасный, вероломный), лицарП – лицарський (воспитанный, подчеркнуто вежливый), зміяП – зміїний (злой, коварный, вражеский), зміїтися, їжакП – їжитися (пыжиться), найжачитися (внутренне напрячься), лемішка2П (о нерешительном, бесхарактерном человеке) – лемехуватий (неповоротливый, вялый, флег-

матичный), липа2П (что-нибудь фальшивое, подделанное) – липовийП (подделанный, ненастоящий), лисП – лисичити, мавпаП – мавпувати, мавпування, макітраП (о голове) – макітритися.

Экспрессивные глаголы, производные от существительных, всегда сохраняют эмотивно-оценочную семантику мотиватора, хотя она находится в сознании коммуникантов не на одном временном или пространственном срезе и не однозначно воспринимается ими. Например, экспрессив розкокошитися (начать проявлять смешную заносчивость, пылкость; разгорячиться) образованный префиксальным способом от другого экспрессива – кокошитися (держаться высокомерно, горделиво, пыжиться, щеголять), лексическим мотиватором которого является диалектизм кокош (петух). Экспрессивность производного глагола и обусловлена метафорическим образом півеньП (кокош) – о задорном и зажигательном человеке.

Мотиваторами лексико-семантической экспрессивности в производных образованиях могут выступать слова, которые развивают дополнительные ассоциативные значения на основе тех сравнительных оборотов или фразеологических единиц, в составе которых они традиционно употребляются. Основа (корень) такого слова выступает как образующее звено в производном экспрессиве. Например, лексема вітер не зафиксирована в словарях как метафора, тем не менее художественные тексты иллюстрируют ее как экспрессивный лексико-семантический вариант (Тату, я не вітер який... (Г.Квитка-Основьяненко)). В составе фразеологической единицы ее метафорическое значение также есть очевидным: о легкомысленном, пустом человеке (вітер у голові – кто-то легкомысленный, несерьезный), сравните с композитными экспрессивными лексическими единицами: : вітрогін, вітрогонка, вітровійка (Файна не сіла б у такий час кататись. Добра, видно, вітровійка (О.Гончар)), а отсюда – и вітряний – легкомысленный, пустой. Не употребляется как метафора и лексема вовк, хотя в составе фразеологической единицы вовком дивитися (смотреть неприязненно, вражески) слово вовк однозначно воспринимается как зооморфизм, на основе которого образовался производный экспрессив вовчий (жестокий, злой). Лексема віл, выступая символом тяжелой, как правило, физической работы (працювати як чорний віл – очень тяжело и много работать), образует производные метафоры-прилагательные (воловий, волячий – чрезвычайно крепкий, сильный) на основе интенсивно-параметрического компонента. Семантика экспрессива-композита воловодитися (весьма медленно делать что-нибудь) выясняется на фоне семантического плана общеизвестной фразеологической единицы їхати як волами.

Производные экспрессивы-композиты наиболее часто образуются путем компрессии (свертывания) метафорических (сочинительных и подчинительных) словосочетаний (а) или трансформации, свертывания стойких оборотов – фразеологических единиц (б). В таких примерах показателями (мотиваторами) экспрессивности производных лексических единиц являются понятийные планы словосочетаний слов разных типов: а) баболоб, буквоїд, правдомовець, урвиголова, гріхотворець, дармоїд, сухоребрик, багатознайка, пустодзвін, пустоцвіт, книгогриз, тонкослізка, хитромудрий, сміхотворець и др.; б) добросердий (фразеологизм – добре серце), грайливоокий (грати очима), байдикувати (фразеологизм – байдики бити), баляндрасити (баляндраси точити), теревенити (теревені правити), окомиллювач (замиллювати очі) и др.

Значительный экспрессивный потенциал имеют индивидуально-авторские новообразования-композиты, которые мотивируются преимущественно свободными словосочетаниями и передают отношение автора к объекту номинации, дают ей новые (образные) названия, акцентируют внимание на значительных, по мнению автора, характеристиках референта, обеспечивают высказыванию эмотивно-оценочную окраску и создают условия для достижения экспрессивного эффекта, например: Де буду я, бентежний, буйномрійний... (Г.Вороной), ...гарячоока і гарячоуста Варка, Василева жінка (М.Стельмах).

Производные экспрессивы-композиты, образованные от фразеологических единиц, характеризуются синтезом значения и формы. Они есть следствием не только закона экономии, которая действует по принципу минимальных речевых усилий, а и стремлением конденсировать значительный экспрессивный заряд, присущий большинству отфраземных единиц, в одной словоформе.

Функцию мотиватора лексико-семантической экспрессивности в отдельных производных экспрессивах-композитах выполняет специфическая (иногда – парадоксальная) внутренняя форма. Несмотря на то, что композиты этого типа не имеют своих соответствий в сфере фразеологии, они воспринимаются как экспрессивные лексические единицы идиоматического содержания с целостным эмотивно-оценочным значением и характеризуются национальной самобытностью, специфичностью и тесным семантическим и структурным единством своего лексико-грамматического состава, выразительной, подчеркнутой экспрессивностью: відчайдух, загнибіда, голодранець, шибайголова, бузувір, горопаха (человек, который постоянно живет в горе, беде) и др.

Отдельную группу составляют экспрессивы с диффузными значениями и частично десемантизированными

образующими основами (корнями). Большинству таких экспрессивов присущая связанность основ (недотепа (пренебрежительно), неоковирный (мешковатых, неповоротливый, неуклюжий в движениях и т. п.), глаголы юрбится, юрмится, товпитися, которые без постфикса -ся не употребляются). Лексико-семантическая экспрессивность такого типа имеет двойную мотивацию – уникальность содержания и неповторимость формы: визуджувати (добиваться чего-то назойливой просьбой), витребенькувати (проявлять прихоти, выгадывать что-нибудь; капризничать), вичунювати (выздоровливать после болезни, ранение и т. п.), очухатися (возвращаться к нормальному состоянию после физического или морального потрясения; прийти в себя), ошалапутити (обмануть), скапуститися – умереть: Я вже подумав, чи не скапустився ти на любові (М.Стельмах). Контекстуальное значение – «сходить с ума».

Итак, при анализе средств выражения лексической экспрессивности можно обнаружить основные черты структурирования функционально-семантической категории экспрессивности, которая предусматривает, кроме средств, наличие разных способов ее экспликации и механизмов реализации. Лексическая экспрессивность – явление маркированное и определенным образом мотивированное. Для нее показательна национально-культурная специфика способов мотивации, или способов выражения, среди которых важное место принадлежит лексико-семантическому. Каждый способ имеет в своем распоряжении показатели, которые выступают непосредственными вербализаторами экспрессивного значения лексической единицы. К лексико-семантическим принадлежат: выразительная экспрессивная внутренняя форма, мотивированная на словообразовательном языковом уровне, образно-переносные (метафорические и метонимические) семантические планы, которые возникли вследствие экспрессивной (прежде всего окказиональной) номинации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ермоленко С.Я. Экспрессивність // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2007. – С.175-176.
2. Ермоленко С.Я. Нариси з української словесності: Стилїстика та культура мови. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
3. Лукьянова Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. – Новосибирск: Наука, 1986. – 230 с.
4. Мойсієнко А. Динамічний аспект номінації: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2004. – 100 с.
5. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. – Умань, 2008. – 280 с.
6. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 616 с.
7. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наук. думка. – 1988. – 236 с.
8. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.

Разграничены формальные признаки и неформальные показатели экспрессивности лексических единиц, выяснены механизмы формирования экспрессивной семантики лексических единиц. Установлена зависимость семантики экспрессивного слова от контекста.

The formal and non-formal signals of lexical expressiveness, the mechanisms of the formation of the lexical expressive semantics, the contextual dependence of the meaning of expressive lexemes.

1005 — ზილოლოგიის მეცნიერება

10.02.04. – Germanic languages (English)

Zoia Ihina

Nizhyn Gogol State University (Ukraine)

CRYSTALLISATION OF MEANING IN A NARRATIVE

The article is dedicated to explaining how the meaning of the concept REVENGE is crystallised (accumulated and interpreted) in a narrative on two planes: internal (the one concerning the narrator-narratee roles) and external (concerning the implied author-reader roles). The first mode of crystallisation is regarded as an allegorical interpretation of REVENGE in a narrative fragment with elements of literary Gothic and the second – a symbolic interpretation.

Статья посвящена объяснению способов интерпретации концепта МЕСТЬ в нарративе. Первый (аллегорический) способ рассмотрен в связи с нарратором и нарративом как внутренний, интранарративный план кристаллизации смысла во фрагменте прозы с элементами литературной готики. Символический способ проанализирован в связи с абстрактным автором и абстрактным читателем как внешний, экстранарративный план кристаллизации, содержащий знания, полученные вне нарратива.

The **purpose** of the article is to prove that REVENGE, a central prototypical concept of the *Gothic literary tradition*³⁴, a prime force in characters' activity, a precipitating element of obsession and aberrant behaviour (Snodgrass 2005:291) is conceived and embodied via narrative by the joint communicative effort of the subject (*implied and fictitious authors*) and the object (*implied and fictitious readers*)³⁵ in crystallisation³⁶ process intertwining expression and comprehension into a continuous self-contained activity of the *imaginary*.³⁷

Hence prototypical concepts of the *Gothic tradition* (BLOOD, CASTLE, CURSE, CANNIBAL, DEATH, FEMME FATALE, REVENGE, WITCH, etc.) proved to have a certain cultural background (Snodgrass 2005), there emerged a motivating prerequisite for comparing cultural peculiarities of the same concepts by determining their influence on lingual expression and thus enriching the study with universal cultural connotations. Prototypical concepts (associated with the *castle chronotope* (Бахтин 1997:286) root in mythos, i.e. legends and folklore tales as nonscientific attempts of penetrating the dark of ignorance.

Mythos is unswervingly connected with the nature of the *imaginary* as an ontological entity, a primary quality underlying and motivating human activity via the so called *anthropological trajectory* (Lat. *tras* – „between” and *jacere* – „to cast” (Дугин 2010:87)). Since the *imaginary* simultaneously fulfils itself as the interior dimension of a subject, as objects of the exterior world bound by the subject, and as the bond itself, it is, accordingly, the bond that is termed *anthropological trajectory*, i.e. something between the subject and the object, which are its roles (hence it is also translated as *dialectic*). It is a route, a scheme determining a current organisation of the imaginary, and its attribute *anthropological* serves to stipulate the necessity of a human being to fulfil, implement the imaginary just the way speech realises language in classical Saussurean treatment. It is a heterogenic multidimensional phenomenon that embodies the imaginary as a noumenon, whereof each realisation is a loose subject-object interpretation. Implied and fictitious authors (the subject) as well as implied and fictitious readers (the object) are a trajectory, potentially incarnating a kind of a collective inventor of a certain concept and suggesting ways of its comprehension. The concept is a fragment (aspect) of the imaginary on its way to expression, stabilisation by a certain trajectory, a condition for it to exist in perspective. The idea of subject-object interpretation is further viewed as an obligatory premise for *crystallising* the concept REVENGE, prototypical of

34 *The Gothic tradition* (Botting 1996:4–10) includes literature up to the modern period characterised by indulging in scary ideas of the supernatural.

35 The terms *implied author* (the image of the actual author enclosed in a narrative and reconstructed by certain signs), *implied reader* (an idea the actual author has about his reader and whose presence is also fixed in texts by certain signs), *fictitious author* or narrator (a conventional figure of the teller in a narrative) and *fictitious reader* or narratee (an implied image of the addressee whom the teller refers to) are understood in this article in W. Schmid's treatment (Шмид 2003).

36 *Crystallisation* is a term used to refer (Капасик 2010:6) to the process of accumulating knowledge about the world in the meaning of language units.

37 *The imaginary* is a term grounding G. Durand's interdisciplinary theory of the same name that evolves from Jungian conception of the collective unconscious. It chooses *mythos* (mythological knowledge, the irrational) as an instrument for studying *logos* (the rational, logical). The imaginary is a primary property of being that simultaneously actualises the one who imagines, imagination as his capacity, imagining, the imagined, and preconditions for all (Дугин 2010:85–7).

the Gothic tradition and realised, inter alia, in a fragment of G. Martin's „A Storm of Swords” (2003:755–773).

Revenge is connected with nursing a bitter grievance against somebody for having been dishonestly treated, with a wish to inflict a punishment in requital for those past wrongs (Snodgrass 2005:291), to make the offender suffer badly. The goriest and wickedest revenge ever described is through making enemies eat their kin, especially children, e.g. *The Nightfort had figured in some [...] scariest stories. This was where the Rat Cook had served the Andal king his prince-and-bacon pie [...] The Rat Cook had cooked the son of the Andal king in a big pie with onions, carrots, mushrooms, lots of pepper and salt, a rasher of bacon, and a dark red Dornish wine. Then he served him to his father, who praised the taste and had a second slice [...] Afterward the gods transformed the cook into a monstrous white rat who could only eat his own young. He had roamed the Nightfort ever since, devouring his children, but still his hunger was not sated. It was not for murder that the gods cursed him [...] nor for serving the Andal king his son in a pie. A man has a right to vengeance. But he slew a guest beneath his roof, and that the gods cannot forgive* (Martin 2003).

To uncover culturally significant knowledge the concept REVENGE accumulates in the fragment, the structure of the narrative should be analysed. It helps to segregate the message rendered by the narrative and thus formulate what revenge actually is (how it may be understood) in the given fragment. Examination of the narrative structure (Smith 2006:473) exposes that *the abstract* (the clause opening the narration – *The Nightfort figured [...]*) as well as *the coda* (the closure – *that the gods cannot forgive*) fail to be elucidated by *the orientation section* (the setting that serves to orient the reader as for characters (the Rat Cook, the Andal king and prince, the gods), place (the Nightfort), time (long ago), behavioural situation (taking revenge and being revenged on)). This fact stipulates that the real enigma – the reason for the Andal prince not to be paid back – is hidden in the orientation section and concerns prerequisites of the deific revenge, which permit them to tolerate or ignore infanticide. They are not explicated directly and thus are given to the reader to be, probably, recognised subliminally. The message may be formulated as follows: revenge as an act of inflicting harm (by the Cook) for the harm received (from the Andal king), even through feeding an innocent child (the Andal prince) to his father, is adequate and acceptable unless these father and child are the avenger's guests. This formulation may serve an operational definition of *revenge* as it is represented in the upper fragment. *Revenge is a natural right of a man, whatever brutal its consequences are.*

To prove the consistency of this treatment (contrary to the idea that in the Gothic tradition revenge is always connected with obsession or aberration), it is essential that REVENGE as a prototypical concept should be analysed with reference to both the subject (implied and fictitious authors) and the object (implied and fictitious readers) who make it gradually crystallise in the narrative.

The crystallisation process is to be viewed on two levels: 1) between the fictitious author (i.e. the narrator) and the fictitious reader (i.e. the narratee) since they represent the internal plane of crystallisation (i.e. within the narrative); 2) between the implied author and implied reader since they represent the external plane and may possess knowledge from outside the narrative.

As concept is a unit of cultural code based on a system of fixed and flexible identifiers, the former are definite in their reference to a certain sphere of the world; the latter rely on individual experience and are referentially indefinite, assuming interpretation ambiguity (Капацик 2010:19–20, 121–222).

Concepts embedded into narrative fiction are subject to interpretation through allegorical and symbolic modes. The first one presumes interpreting a concept through a narrative conjured up in a parable form characterised by applying a method of guessing riddles with only one answer. The second one is conditioned by numerous ways of interpreting the same concept (Капацик 2010:47–62). Thus, the internal plane of crystallising REVENGE is based on an allegory (parable) illustrating a certain ethical point (i.e. do not violate laws of hospitality, or else gods will revenge on you) and inducing the reader to make a correct choice (laws are not to be violated). As parables may often be reduced to proverbs (Капацик 2010:80), the story about the Rat Cook may acquire the following form: *revenge on your guests brings gods' revenge on you*. Such an allegorical interpretation on the internal level of crystallisation is possible due to analysing the narrator's and narratee's indices that show their being involved in exactly allegorical, not some other, mode. The *narrator's* indices are: the choice of essential elements (objects, settings, characters including their words, moods, thoughts, etc.) to make up a solid story; composition of those elements in a certain order; linguistic (lexical, syntactical) presentation of those elements; comments and reflections. As the narratee is an object of narrative *appellation* and *orientation*, it presumes an implicit narrator's presetting that makes the narratee treat the narrator and his story in a certain way (appellation index) and be ready for interpreting the story (orientation index) (Шмид 2003:63–102).

Crystallisation of REVENGE on the part of narrator is accomplished through choosing essential elements that make a desirable impact on the narratee, composing them in a certain order, presenting linguistically, and com-

menting on them. These elements are *an ominous castle, an old grudge of its owner against his guests, infanticide, cannibalism, innocent victims, vigilant fair gods*. They make the narrative scary and are organised so accurately that disclose actions of the Rat Cook as well-considered and thus deserving deific revenge. Linguistically the elements are represented the way to show: 1) that the Cook was a nasty villain: his old grudge made him scheme *a prince-and-bacon pie* (even this compound can make the narratee shudder); 2) the king and his son were innocent victims to be sympathised with: the scene of infanticide and cannibalism is meticulously described by means of various nouns and adjectives denoting the Andal prince as a tasty dish that makes the situation more horrible (*a big pie with onions, carrots, mushrooms, a rasher of bacon, and a dark red Dornish wine*) and the Andal king who did not imagine what he was eating – more ruthless; otherwise he would not *have praised the taste and had a second slice*); 3) gods' revenge was just: the Rat Cook was a monster, hence he was transformed into a *monstrous white rat*, The Nightfort started figuring in the *scariest* stories, and fair gods *cannot forgive* those who violate their rules.

Narrator's reflections justify the deific revenge (*he slew a guest, and that the gods cannot forgive*), but leave without comment (only mentioning that *a man has a right to vengeance*) why child-slaying was left unnoticed.

Narrator's indices are fixed identifiers in crystallisation process and are for the narratee to be recognised. The narratee, in his turn, should identify the narrative as a parable appealed to him so as he may understand that *revenge on your guests brings gods' revenge on you*. To see this proverb in the parable, the narratee uses his knowledge, comprehension skills, and capability of interpreting the narrator's code. His knowledge is limited by two orientation points: 1) a man has a right to vengeance, but 2) gods' rules should never be violated. A narratee who is supposed to be satisfied by these rigid appellation limits, is sure to have *superficial knowledge* (Карасик 2010:225–237). Comprehension skills to which the narrator orients are narratee's abilities of treating the story as a parable. Recognising the narrative content as a parable signals *cognitive comprehension* (Ibid.) of the narratee. The type of interpretation expected by the narrator is sufficiency of correlating the narrative with narratee's knowledge which may be squeezed into the following formulation: if you do no revenge on your guests, the gods will not unleash their revenge on you. Such interpretation associated with superficial knowledge is known as *compressed* (Ibid.). Narratee's indices are also fixed crystallisation identifiers, for they stipulate the understanding mode.

Revenge on the internal plane is crystallised as *a natural right of a man limited by gods' rules*. On the external plane the indices of the implied author and reader³⁸ prove that their communication acquires the symbolic mode, and thus the concept REVENGE undergoes crystallisation in symbolic dimension. Since symbol differs from allegory by the plurality of treatments, interpretation is crucial in reconstructing the author's symbolism.

The main index whereby the implied author may be recognised is the way of representing the whole conception of this short narrative: he exposes the situation of cannibalism as normal, i.e. the fact of eating a child always stays in the backdrop, never entering the foreground, though it looms from there as an element of the pall. But the things in the foreground, meant to strike more dread into readers than murder and cannibalism, are the details of transforming the Cook into a rat and his keen, never sated hunger. Why does the act of deific revenge take the shape of the Cook's and is also realised as eating children if the Cook is punished not for the murder, but for transgressing hospitality laws?

Even if the hypothesised addressee (presupposed only to speak English, be able to read and have some superficial knowledge) recognises only the allegorical dimension in this story, just the same as the narratee, there is also the ideal recipient whose instruments of understanding are daintier and identifiers he looks for are more flexible. Thus, in contrast to the hypothesised addressee, he will see that the described revenge type is not an atrocity (though a way to fulfil one's natural right), but a positive act. This mode of comprehension is *semantic* (individual, situational) and is based on *amplifying interpretation* which may be employed only in case of having deep knowledge (Карасик 2010:229–237).

The symbolic interpretation of revenge via infanticide and cannibalism in this narrative is that *any man is equal to gods, and they grant him whatever unless he infringes upon their interests* (in the described case *honouring guests*). Mutual interests suggest equality of parties, including, strange as it may seem, divine connivance in child-slaying cases. Revenge as a symbol of human rights equal to gods is a cultural universal, realisation of metapsychological substratum of human cognition reflected in literature (Дешарне 2007:119). It amplifies revenge as an archetype (inflicting harm for the harm received) with cannibalistic details that have stayed time stable since antiquity.

Though repulsive at first sight, barbarous exercise of making parents unsuspectingly feed on the flesh of their unfortunate progeny is galore reflected in European myths and even in „The Histories” by Herodotus as a habitual

38 As the implied author is a mental picture of the author constructed by a reader on the basis of the narrative, his indices are revealed through the way of conceiving events and are *unintentional, unconscious*. The narrator's, in contrast, are *intentional* as they fulfil the message of a certain author and any narrator is an object of depiction. The implied reader is viewed as the *hypothesised addressee* (whom a narrative is directed to) and the *ideal recipient* (an image of a reader comprehending a narrative ideally) (Шмид 2003:41–63).

way of improving fathers' manners. This fact permits to assume that the concept REVENGE (by making an enemy eat his child) is typical of European culture, for it is realised in various Greek myths (e.g. Atreus and Thyestes, Tereus and Procne (Graves 1988:46, 166)), „The Histories”(Herodotus 2005:48–49), „The Poetic (Elder) Edda” (Elder Edda 2008:296) and is preserved as an inspiration source in modern fiction. It appears contrary to the suggestion that revenge is an element of aberrant behaviour. Rather, in „The Histories”, „The Edda” or separate myths (as well as in „A Storm of Swords”) it proves a time-tested mode of action performed in cold blood for demonstrating doubtless supremacy over the rival since a good parent is very unlikely to survive the pain and shame afterwards.

As it appears, to make an enemy eat the flesh of his kin was thought not only an acceptable, but a valorous, heroic act of vengeance (Хойслер 1960:413) and not an aberration despite all gruesome details. For this reason the Andal prince, slain by the Rat Cook, remained not revenged for, since Rat Cook (though cursed) was not punished for the murder itself. The Cook fed one of his guests to the other one, and the gods punished him. But the situational factor important for understanding this act of divine revenge is the Nightfort, since if it had not been for the place, the Cook, having fed the king (father) on the prince (son), would not have been punished. Hospitality laws are thus more rigorous than those forbidding to murder people in the world of „A Song of Ice and Fire”, and any atrocity may be justified if it does not violate these laws.

To explain this rigorousness, the implicit question asked above should be recalled. Why is the act of deific revenge realised as eating children if the Cook is punished not for the murder, but for having transgressed hospitality laws? An adequate answer may also confirm the fact that the divine act was not a mere punishment, but revenge *sensu stricto* (inflicting harm for harm received).

Gods in the philosophy of antiquity were treated as a source of sublime symbols, called *synthemes* (Петров 1995:15–21), embedded into ordinary, well-known things. Such is, for example, light – thereby gods expose beings (created by them) and it becomes a unifying image of gods and men; they are thus reflected in men and world. A name is also a *synthème* if it corresponds to a thing it denotes. Though this interpretation may seem close to *icon*, the really ideal correspondence, however, emanates only from the deific mind, whereof human mind is a vague reflection. Communication between gods and men is accomplished via *synthemes*, images of human-divine confluence. Fair divine punishment is a *synthème* of gods being dissatisfied by the Cook's violation of their laws. As they can make absolute correspondences, their punishment becomes a reproduction of what the Cook has done to his victims and by this act offended them. His cruel revenge is refracted through deific mind to become his punishment. Thus, symbolic interpretation may be verbalised in a sentence – *revenge* (of gods and men) *is a reflection* (of somebody's previous activity), *the god's reflection being absolute and ideal, while human – aberrant and defective*.

The pairs – narrator-narratee and implied author-reader – represent two types of trajectory: the intra-chronotopic (1) and the extra-chronotopic (2). The first one actualises information available in the whole chronotop of a narrative, while the second one may import extra information.

Possible perspectives of developing the suggested methodology are seen by the author in making up the typology of trajectories, in employing other aspects of the study of the imaginary (myth criticism and myth analysis) to reveal yet unsolved problems of relation between mind and language.

References

- Botting F.** 1996. *Gothic*. New York.: Routledge.
- Graves R.** 1988. *The Greek Myths*. Kingston: Moyer Bell.
- Herodotus.** 2005. *The Histories*. Whitefish: Kessinger Publishing.
- Martin G. R. R.** 2003. *A Storm of Swords*. New York: Bantam Books.
- Poetic (Elder) Edda. 2008. Charleston SC USA: Forgotten Books.
- Smith J.** Narrative: Sociolinguistic research [in:] Keith Brown (ed.) *Encyclopaedia of language and linguistics*. Oxford: Elsevier. 473–476.
- Snodgrass M. E.** 2005. *Encyclopaedia of Gothic Literature*. New York: Facts On File.
- Бахтин М. М. 1997. К «роману воспитания» [in:] Собрание сочинений. Том 3. 218–337.
- Дешарне Б. и Нефонтен Л. 2007. Символ. М: АСТ: Астрель.
- Дугин А. Г. 2010. Социология воображения. М: АП; Трикста.
- Карасик В. И. 2010. Языковая кристаллизация смысла. М: Гнозис.
- Петров А. В. 1995. К истории религиозно-философской мысли поздней античности [in:] Вестник СПбГУ. 4. 15–21.
- Хойслер А. 1960. Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах. М: Изд-во Иностранной литературы.
- Шмид В. 2003. Нарратология. М: Языки славянской культуры.

1006 – ფილოსოფიის მეცნიერებანი

ირმა შიოშვილი

ჰეგელი: სამართალი და სახელმწიფო, როგორც ობიექტური გონის ფორმები

ჰეგელის ფილოსოფია გონის განვითარების ფილოსოფიაა. გონი თავის განვითარებაში სამ საფეხურს გაივლის: სუბიექტური გონი, ობიექტური გონი და აბსოლუტური გონი. დასაწყისში იგი თავს იჩენს უშუალო ფორმით, როგორც ბუნებრივი ქმნილება – სული, ინდივიდუალური გონი. შემდეგ სულში ვითარდება ცნობიერება, ანუ სუბიექტი თავის თავს უპირისპირებს გარეგან სამყაროს. იგი შემდეგნაირად ვლინდება როგორც თვითღმრთელობა, ხოლო მისწრაფებათა სისტემაში – როგორც პრაქტიკული ანუ თავისუფალი გონი. მას საფუძვლად უდევს გონიერი ნება, რომელიც თავად განსაზღვრავს თავის თავს. თავისუფალი ნება სუბიექტური გონის არსებითი განსაზღვრულობაა. ამ საფეხურს რომ მივალთ, სუბიექტური გონი გადადის გარეგან მოღვაწეობაში და თავის თავიდან აგებს ობიექტურ სამყაროს, სადაც ძირითადი საწყისი არის თავისუფლება. თავისუფლების ანუ ობიექტური გონის განვითარების საფეხურები არის სამართალი, მორალი და ზნეობა. ზნეობის ცნებაში ჰეგელი მოიხილავს საზოგადოებრივ საწყისს, რომელიც წარმოადგენს სამართლისა და მორალის შერწყმას და გამოიხატება ადამიანთა კავშირების განვითარებაში. ამ კავშირების უმაღლესი გამოვლენა არის სახელმწიფო, როგორც მსოფლიო გონის კერძო გამოხატულება. ჰეგელის მიხედვით, ყოველგვარი განსაზღვრულობა მხოლოდ ბოლოს გამოაჩენს თავის ჭეშმარიტ არსს. ასევე ნებაც თავის უმაღლეს საფეხურზე გამოვლინდება როგორც სრულიად თავისუფალი ნება. თავის დაბალ ფორმებში იგი ჯერ კიდევ ბუნებრივი საწყისების გავლენის ქვეშ იმყოფება. აქ იგი შინაარსს იღებს გარედან, ანუ მისწრაფებებისა და მიდრეკილებებისაგან; თავისუფალი ნება კი, რაკი იგი განყენებულ, ზოგად საწყისად რჩება, წარმოადგება როგორც უხანძრ, რომელიც ახდენს არჩევანს სხვადასხვა მისწრაფებებს შორის. ამისათვის საჭიროა, გავარჩიოთ არსებითი მისწრაფებები არაარსებითისაგან. არსებით მისწრაფებებზე უნდა მივიჩნიოთ ისეთები, რომლებიც არ წარმოადგენენ მხოლოდ გარედან მიღებულ შინაარსს, არამედ თავად ნების არსს შეესაბამებიან. ეს არის სწორედ ჭეშმარიტად ზოგადი საწყისი; განყენებული ზოგადი და კერძო მხოლოდ მომენტებს წარმოადგენენ. თავის თავის განმსაზღვრელი ნება არის თავისუფალი ნება ნამდვილი მნიშვნელობით. მისი მიზანია თავისი თავისუფლების განხორციელება გარეგან სამყაროში. „ეს არის თავისუფალი ნება, რომელსაც სურს თავისუფალი ნება“.³⁹ ამ თავისუფლების განხორციელება არის სამართალი ზოგადი აზრით. სამართალი მდგომარეობს იმაში, რომ თითოეულს ცალ-ცალკე სხვა თვლიდეს და ეპყრობოდეს როგორც თავისუფალ არსებას. ადამიანის ბუნების ძირითადი განსაზღვრულობა, ჰეგელის მტკიცებით, არის ის, რომ იგი თავისუფალი არსებაა.

სამართალი, როგორც ჰეგელი ფიქრობს, ვითარდება სამ საფეხურად: 1) როგორც განყენებული ანუ ფორმალური სამართალი, რომელიც გამოხატავს თავის თვითგანსაზღვრულობას გარეგან სამყაროში; 2) როგორც მორალი, ანუ ნების შინაგანი თვითგანსაზღვრულობა; 3) როგორც ზნეობა, როგორც სამართლისა და მორალის სინთეზი, რომელშიც იგულისხმება შემდეგი: მორალის ზოგადი მოთხოვნები, გარეგან სამყაროში რომ ხორციელდება, იქცევა იურიდიული ინსტიტუტების სისტემად, რომლებიც განსაზღვრავენ ადამიანთა უფლებებსა და მოვალეობებს საზოგადოებრივ კავშირებში. განყენებული სამართალი არის პიროვნული თავისუფლების გამოვლინება. ამ სფეროში განხილულია ადამიანები, როგორც ცალკეული პიროვნებანი და მათი ურთიერთობანი. ინდივიდი, როგორც თავისუფალი არსება წარმოადგენს პირს, რაკი მას ცნობენ, როგორც თავისუფალ არსებას. ამის მეშვეობით იგი სამართალუნარიანი ხდება. სამართლის კანონი ამბობს: „იყავი პირი და პატივი ეცი სხვებს, როგორც პირებს“.⁴⁰ თუ აქედან გამოვალთ, ქმედება, რომელიც ზღუდავს სხვა ადამიანის თავისუფლებას, ანუ არ ცნობს მასში თავისუფალ ნებას, წარმოადგენს ქმედებას სამართლის წინააღმდეგ. ნებადართულია და ამიტომ არც განიხილება სამართლის მიერ ყველაფერი ის, რაც არ ზღუდავს სხვის თავისუფლებას, ანუ ყველაფერი, რაც არ აბრკოლებს მათ აქტებს. სამართალი შეიცავს მხოლოდ აკრძალვებს და არა მითითებებს, „ხოლო რაც აკრძალული არ არის, ნებადართულია.“⁴¹ მაგრამ სამართლებრივი აკრძალვები შეიძლება გამოითქვას პოზიტიურად, მაგალითად, „შენ უნდა

39 Гегель. Философия права. М., 1990, гл. 9.

40 Гегель. Философия права. М., 1990, гл. 37.

41 Гегель. Работы разных лет. М., 1971. гл. 38.

დაიცვა ხელშეკრულება. ჰეგელის აზრით, საყოველთაო სამართლებრივი პრინციპი, რომლის განსაკუთრებულ გამოყენებას ყველა სხვა პრინციპი წარმოადგენს, ამბობს: შენ პატივი უნდა სცე სხვის საკუთრებას! ჰეგელის სამართლის ფილოსოფიაში ძირითად პრინციპად მიჩნეულია საკუთრების ცნება. საკუთრების ცნებაში ჰეგელი მოიაზრებს ინდივიდუალურ ანუ კერძო საკუთრებას. სამართლის სახელით თავისუფალი ინდივიდი (პირი) ხელს დაადებს ბუნებას, და ამ უფლებას პატივი უნდა სცეს ყველამ და ამაშია საკუთრების, როგორც ადამიანის პიროვნული თავისუფლების პირველი გამოვლინება, ნება, თავის საქმიანობაში ნივთს რომ იმორჩილებს, მას თავისად ხდის. ფლობა არის სწორედ ნივთის დამორჩილებულობა ჩემი ნებისადმი. ადამიანის მიერ ნივთის დამორჩილებისათვის ორი პირობაა საჭირო: 1) ის არავისი არ უნდა იყოს, ანუ არ უნდა იყოს ისეთი ნივთი, რომელიც უკვე სხვა ნებას ემორჩილება არა იმიტომ, რომ იგი ნივთია, არამედ იმიტომ, რომ იგი მისი ნივთია; 2) საჭიროა მფლობელობაში შესვლა, ე. ი. საჭიროა ან საგნის ფიზიკური დაუფლების, ან ფორმირების, ან უბრალო აღნიშვნის გზით სხვებისათვის ნათელი გახდეს, რომ პირმა ეს საგანი დაუქვემდებარა თავის ნებას. გარეგან დაუფლებას წინ უნდა უსწრებდეს შინაგანი ნებითი აქტი, რომელიც გამოხატავს იმას, რომ ნივთი ჩემი იქნება.⁴² დაუფლება იქცევა კანონიერად ე. ი. საკუთრებად, თუ ყველა სხვა აღიარებს, რომ ნივთი, რომელიც ჩემად ვაღიარე, ჩემია. ჰეგელი ცდილობს ერთმანეთისაგან განასხვავოს ფლობა და საკუთრება. ერთი და მეორეც, მისი განსაზღვრებით, შედის იმ ცნებაში, რასაც ეწოდება რაიმეზე ბატონობა. საკუთრება წარმოადგენს ამ ბატონობის სამართლებრივ მხარეს, ფლობა კი არის გარეგნული მხარე, რომ რაიმე ჩემს ძალაუფლებაშია. მას მიაჩნია, რომ სამართლებრივი არის მისი აბსოლუტური თავისუფალი ნების მხარე, რომელიც რაიმეს აცხადებს თავისად. საკუთრებას, როგორც იგი აღნიშნავს, აქვს შინაგანი და გარეგანი მხარე: 1) ეს არის ნების აქტი, რომელიც აღიარებული უნდა იქნეს, როგორც ასეთი; 2) რომელიც თავისთავად წარმოადგენს მფლობელობაში შესვლას. აქედან შეიძლება გამოვიყვანოთ ზოგადი დასკვნა: „რადგან ჰეგელი არასოდეს არ უარყოფს საკუთრების კერძო ხასიათს, იგი არასოდეს არ უარყოფს ინდივიდს როგორც დამოუკიდებელ ფაქტორს. ამრიგად, ჰეგელი არასოდეს არ „აუქმებს“ ინდივიდს“⁴³.

კანონიერი მითვისებისათვის აუცილებელია, ნება გამოიხატოს ნივთში, პირიქით, როცა ნება შეწყვეტს გამოვლენას ნივთში, იგი შეიძლება მითვისებულ იქნეს სხვების მიერ. მითვისებული ნივთი ამის შემდეგ მესაკუთრის სრულ განკარგულებაშია. მას შეუძლია მოიხმაროს იგი და გაანადგუროს კიდევ თავისი მოთხოვნილებებისათვის. მას შეუძლია შესთავაზოს მისი საკუთრების ნაწილი სხვას მოხმარებისათვის. და ბოლოს მას შეუძლია თავისი საკუთრების უფლება გადასცეს სხვას, რადგან ნივთი, თავისი ბუნების თანახმად, შეიძლება გადავიდეს ხელიდან ხელში, მითვისებული იქნეს ამა თუ იმ პირის მიერ. გარეგანი ბუნება შეადგენს საერთო გარემოს, რომლის მეშვეობით ცალკეული პირები შედიან ერთანეთთან იურიდიულ ურთიერთობებში. ეს ურთიერთობანი გამოიხატება ხელშეკრულების გზით. ხელშეკრულება, ჰეგელის აზრით, პიროვნული თავისუფლების მეორე გამოვლენაა. არსებით მომენტად შეთანხმებაში იგი თვლის შეთანხმებას (დათქმას) ანუ ნებათა გამოხატვას. რაც შეეხება აღსრულებას, იგი მხოლოდ ამ აქტის შედეგი შეიძლება იყოს, რადგან შეთანხმების მეშვეობით საგანი უკვე აღარაა ერთის საკუთრება და უკვე გადაიქცა მეორის საკუთრებად. ამის შედეგად ხელშეკრულების შეუსრულებლობა წარმოადგენს სხვისი საკუთრების ხელყოფას.

ის, რა შეიძლება მოვთხოვოთ ადამიანს სამართლის საფუძველზე, წარმოადგენს გარკვეულ ვალდებულებას. მოვალეობას კი რაიმე წარმოადგენს იმდენად, რამდენადაც იგი სრულდება მორალური მოსაზრებებით. სამართლებრივი ვალდებულება, როგორც ასეთი, გულისხმობს მხოლოდ გარეგან აუცილებლობას, რომლის დროს სათანადო განწყობა შეიძლება არც იყოს, მაგალითად, სამართლებრივი ვალდებულების შემსრულებელს შეიძლება ჰქონდეს არაკეთილი მიზანი, მორალი კი შეიცავდეს თავისი შინაარსით ჯეროვან ქცევას და ფორმით სუბიექტურ შინაგან განწყობას. მორალურობა უპირატესად ეხება შინაგან განწყობას და მოითხოვს, რომ მოქმედება სრულდებოდეს მოვალეობისადმი პატივისცემით. ამავე დროს სამართლისადმი შესაბამის მოქმედებათა ნესიც მორალური შეიძლება იყოს, თუ მის მოტივს წარმოადგენს სამართლისადმი პატივისცემა. ამის მეშვეობით გარეგანი სამართალი გადადის სხვა სფეროში, კერძოდ, შინაგანი თვითგანსაზღვრულობის, ანუ მორალის სფეროში. სამართალი და მორალი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. არსებობს აზრი, თითქოს მორალი წყვეტს ბევრ რაიმეს, რასაც ვერ გადანყვეტს სამართალი, მაგრამ მორალი მოითხოვს, რომ, პირველ ყოვლისა, დაცული იქნეს სამართალი და მხოლოდ ამის შემდეგ, როგორც კი იგი ამოიწურება, მოქმედებაში ჩაერთოს მორალური განსაზღვრებები. მორალში, ჰეგელის კონცეფციით, ნება თავის თავს აცნობიერებს, როგორც „შიგნიდან განსაზღვრულს“, ყოველგვარი იძულებისაგან დამოუკიდებლად, მხოლოდ მასში არსებული ზოგადი სანყისის საფუძველზე. ამ სანყისის შინაარსს კი იმთავითვე

42 იქვე, გვ. 39.

43 Гуннар Скирбекк, Нильс Гилье. История философии, М., 2000, гл. 519–520.

მორალი არ იძლევა. აქ კანონი ფორმალური რჩება: იგი არ განსაზღვრავს ნებას მის კონკრეტულ გამოვლინებებში. იგი ნების მიმართ რჩება როგორც განყენებული მოთხოვნა, რომელიც ვლინდება ჯვარასის სახით. აქ ნება თავს იჩენს, როგორც განყენებული, ზოგადი მომენტი. ეს არის წმინდა სუბიექტური საწყისი, რომელიც ამის გამო მოკლებულია ცოცხალ შინაარსს, კონკრეტობას. ამ ნაკლის შევსება შესაძლებელია მხოლოდ სუბიექტური საწყისის გადასვლით ობიექტურ საწყისში: შინაგანი თვითგანსაზღვრულობა უნდა შეუერთდეს გარეგნულს – ზოგადმა უნდა განმსჭვალოს კერძო. სამართლისა და მორალის უმაღლეს ერთობას ჰეგელი ზნეობრიობას უწოდებს.

ზნეობის სფეროში ინდივიდები (პირები) ერთმანეთს უკავშირდებიან „თავიანთი ზოგადი ზნეობრივი არსით“, რომელიც აქ უკვე წარმოადგენს არა როგორც „სუბიექტურ, ფორმალურ იდეას, არამედ როგორც კანონებისა და ინსტიტუტების ობიექტურ სისტემას, რომელშიც, ჰეგელის მიხედვით, სიკეთის იდეა ხორციელდება. კანონი მას ესმის, როგორც საყოველთაო, თავისთავად და თავის თავში არსებული ნება. კანონში საყოველთაო ნება მოცემულია იმდენად, რამდენადაც ეს ნება წარმოადგენს ამ კანონს „გონების თვალსაზრისით.“ კანონი თავის თავში შეიცავს ადამიანთა შორის სამართლებრივი ურთიერთობების აუცილებლობას. „სამართალი – ეს არის ადამიანთა ურთიერთობა, რამდენადაც ისინი წარმოადგენენ აბსტრაქტულ პირებს.“⁴⁴ კანონმდებლები, როგორც ჰეგელს აქვს წარმოდგენილი, არ გამოსცემენ თვითნებურ დადგენილებებს. მათი დადგენილებები არ არის მათი კერძო ნება-სურვილი. კანონმდებლობა „მათ ღრმა გონების წყალობით შეიმეცნეს, რასაც წარმოადგენს სამართლებრივი ურთიერთობის ჭეშმარიტება და არსი.“ რეალურად, ანუ ნამდვილ ისტორიაში არ ყოფილა ისე, თითქოს რომელიმე ხალხის ცალკეულ მოქალაქეს წარმოედგინოს კანონი, შემდეგ კი საჯარო განხილვის გზით შეთანხმებოდეს სხვებს ამ კანონის თაობაზე.

სამართალი, ჰეგელის ინტერპრეტაციით, არის ბუნებრივი მდგომარეობის უარყოფა. წინააღმდეგ ბუნებრივი მდგომარეობის შესახებ რომანტიკული წარმოდგენებისა (რუსო და სხვები), ჰეგელს ეს მდგომარეობა გააზრებული აქვს, როგორც უკულტურობის, ძალადობისა და უსამართლობის მდგომარეობა. რომანტიკული წარმოდგენების მიხედვით, ბუნებრივი მდგომარეობა ხშირად გამოსახულია, როგორც ადამიანის სრულყოფილი მდგომარეობა, რომელშიც იგულისხმება როგორც მისი კეთილდღეობა, ისე მისი ზნეობრივი სიკეთე (გულკეთილობა). ჰეგელი თავის მხრივ ამტკიცებს, რომ უმანკოებას, როგორც ასეთს, არ აქვს არავითარი მორალური ღირებულება, რამდენადაც იგი წარმოადგენს ბოროტების უცოდინარობას და ემყარება არარსებობას იმ მოთხოვნილებებისა, რომლის პირობებში ბოროტება შეიძლება მოხდეს. ამავე დროს „ეს მდგომარეობა უფრო ძალადობისა და უსამართლობის მდგომარეობას წარმოადგენს სწორედ იმიტომ, რომ მასში ადამიანები თავის თავს აფასებენ ბუნების თანახმად“.⁴⁵ ეს იმას ნიშნავს, რომ ბუნების თანახმად ადამიანები არ არიან თანასწორნი როგორც ფიზიკური ძალების, ისე გონითი უნარების მხრივ. მართალია, გონება არსებობს ბუნებრივ მდგომარეობაშიც, მაგრამ ბუნებრივი წარმოადგენს გაბატონებულს. აქედან ჰეგელი ასკვნის, რომ ეს მდგომარეობა დაძლეული უნდა იქნეს და ადამიანები უნდა გადავიდნენ ისეთ მდგომარეობაში, რომელშიც გონიერი ნება ბატონობს. ასეთად მას მიაჩნია სამოქალაქო საზოგადოება, რადგან მასში „სამართლებრივი მდგომარეობა ფლობს სინამდვილეს“.⁴⁶

სამართლებრივი მდგომარეობა ნიშნავს, რომ პირები ასრულებენ კანონებს. კანონების შესრულება არის მათი მოვალეობა. აქ უკვე კანონები განსაზღვრულია. მეორე მხრივ, კანონებში გამოხატულია ნების გონიერი არსება, ანუ ზნეობრივი თავისუფლების შინაარსი, რაც ნიშნავს იმას, რომ მათში განხორციელებულია სამართლისა და საყოველთაო სიკეთის საწყისები. ამიტომ კანონების შესრულება ამავე დროს არის პირის უფლება. კანონებში იგი თავის პიროვნულ დაკმაყოფილებას პოულობს. ზნეობის სფეროში, ჰეგელის მოსაზრებით, უფლებები და მოვალეობანი ერთმანეთთან შინაგან კავშირშია, რაც იმას ნიშნავს, რომ პირს იმდენი უფლებები აქვს, რამდენიც მოვალეობანი და პირიქით. ამის შედეგად, თვლის ჰეგელი, კანონების შესრულება პირებისათვის იქცევა მეორე, მათ უმაღლეს ბუნებად, რასაც იგი ზნე-ჩვეულებებს და ადათ-წესებს უწოდებს. თუ პირის თვისებები შეესატყვისება ზნეობის მოთხოვნებს, მაშინ შეიძლება ვთქვათ, რომ პირი თავის თავში ახორციელებს სათნოებას. რაკი სინამდვილეში ზნე-ჩვეულებანი ერთნაირი აქვს მრავალ ადამიანს, წარმოიქმნება ადამიანთა ერთობა, ანუ ადამიანთა გონი, რომლებიც საერთო კანონებით ცხოვრობენ. ამგვარ ერთობას ჰეგელი ხალხის გონს უწოდებს. ხალხის გონი, ამბობს იგი, შეადგენს თითოეული ცალკეული მოქალაქის სუბსტანციას. ხალხის გონს ჰეგელი „ცოცხალ მთელს“ უწოდებს, რომლის შენარჩუნებას იგი უკავშირებს ცალკეული ადამიანის არსებობას. ეს მთელი წარმოადგენს აგრეთვე საყოველთაო გონით ბუნებას, ანუ თითოეულის არსს, წინააღმდეგ მისი ერთეულებისა. საერთო ზნეობრივი არსი

44 Гегель. Работы разных лет. М., 1971. გვ. 199.

45 Гегель. Работы разных лет. М., 1971. გვ. 50.

46 იქვე.

წარმოადგენს ზოგადი მიზნით განსულიერებული ზნეობრივ-იურიდიული კავშირის ცოცხალ გონს. პირები ამ კავშირის წევრები არიან და ამ კავშირში პოულობენ თავიანთ კმაყოფილებას, ასე ყალიბდება სინამდვილე, რომელშიც მიიღწევა სუბიექტური სანყისის შეთანხმება ობიექტურ სანყისთან, ე. ი. ყალიბდება ადამიანთა კავშირები ანუ ერთობები, რომლებიც განსაზღვრულ მიზნებს ახორციელებენ და რომელთა მიმართ ადამიანებს განსაკუთრებული მოვალეობები აკისრიათ.

ჰეგელი გამოყოფს ადამიანის შემდეგ თვისებებს და მდგომარეობებს: 1) ადამიანს აქვს არსებითი განსაზღვრულობა – იგი არის ცალკეული ადამიანი; 2) იგი ეკუთვნის ერთგვარ ბუნებრივ მთელს – ოჯახს; 3). იგი არის სახელმწიფოს წევრი; 4) იგი ურთიერთობაშია სხვა ადამიანებთან საერთოდ. ამის მიხედვით ჰეგელი გამოყოფს ადამიანთა ოთხი ტიპის მოვალეობას: 1) მოვალეობანი საკუთარი თავის წინაშე; 2) მოვალეობანი ოჯახის წინაშე; 3) მოვალეობანი სახელმწიფოს წინაშე; 4) მოვალეობანი სხვა ადამიანების წინაშე. ოჯახი, სამოქალაქო საზოგადოება და სახელმწიფო წარმოადგენენ ზნეობრივი სანყისის განვითარების სხვადასხვა საფეხურებს.

ადამიანთა კავშირის პირველი ფორმა – ოჯახი, ჰეგელის მიხედვით, – ეს არის ადამიანთა ერთობა, რომელიც ეფუძნება ბუნებით მოცემულ ურთიერთობებს. ამ კავშირს ქმნის ბუნებრივი გრძნობა – სიყვარული. ჰეგელს მიაჩნია, რომ ოჯახი არსებითად ერთ სუბსტანციას შეადგენს, მხოლოდ ერთი პირია. ოჯახის წევრები არ წარმოადგენენ პირებს ერთმანეთის მიმართ. ისინი ამგვარ ურთიერთობაში შედიან მხოლოდ მაშინ, როცა მორალური კავშირი უბედურების გამო შეწყდა. ადამიანი, განათლებას რომ მიიღებს, იძენს მოქმედების უნარს. თუ ის ნამდვილად მოქმედებს, აღნიშნავს ჰეგელი, იგი აუცილებლობით იმყოფება ურთიერთობაში სხვა ადამიანებთან. პირველი აუცილებელი ურთიერთობანი, რომლებშიც ადამიანები შედიან სხვებთან, ეს არის ოჯახური ურთიერთობანი. ამ ურთიერთობებს, მართალია, სამართლებრივი მხარეც აქვთ, მაგრამ ისინი ექვემდებარებიან მორალურ მხარეს, სიყვარულისა და ნდობის პრინციპს. ასეთი შინაგანი განწყობა იმაში მდგომარეობს, რომ ოჯახის თითოეული წევრის არსი არ არის მისი პირი (იურიდიული აზრით), არამედ მხოლოდ ოჯახი, როგორც მთელი, წარმოადგენს პიროვნებას. ორი სხვადასხვა სქესის პირთა კავშირი, რომელსაც ქორწინება ჰქვია, ჰეგელის მტკიცებით, ეს უბრალოდ ბუნებრივი, ცხოველური კავშირი კი არაა და არც უბრალოდ სამოქალაქო ხელშეკრულება, არამედ, უპირველეს ყოვლისა, ზნეობრივი კავშირია, რომელიც აღმოცენდება სიყვარულისა და ნდობის საფუძველზე და მეუღლეებს ერთ პირად აქცევს. ცნობილია, რომ ქორწინებას, როგორც ხელშეკრულების პოზიციას ასაბუთებდა ლოკი თავის ნაშრომში „ორი ტრაქტატი მმართველობის შესახებ“. ამას იზიარებდა კანტიც, რომელიც ქორწინებას უყურებდა, როგორც ხელშეკრულებას სასქესო ორგანოების ურთიერთგამოყენებისათვის და სქესობრივი გრძნობების დაკმაყოფილებისათვის. ამ შეხედულებას, შეიძლება ითქვას, სასტიკად აკრიტიკებს ჰეგელი. „არ შეიძლება ქორწინების შეყვანა ხელშეკრულების ცნების ქვეშ; ასეთი, უნდა ითქვას, სამარცხვინო შეყვანა მოცემულია კანტის მიერ მის „ზნეობათა მეტაფიზიკაში“.⁴⁷ სიყვარულს, როგორც ქორწინების საფუძველს, ზნეობრივ-იურიდიული მხარე სქესთა ბუნებრივ შეერთებას გადააქცევს გონით, ერთ ზნეობრივ პირად წარმომქმნელ კავშირად. ეს ერთიანობა ხილული, გარეგანი ხდება ბავშვებში, რომლებიც კავშირის მიზანს წარმოადგენენ. მიზნის მიღწევის შემდეგ, ბავშვების აღზრდით ოჯახი იშლება, რამდენადაც ბავშვები დამოუკიდებელნი ხდებიან და თითოეული ქმნის საკუთარ ოჯახს.

ოჯახი, ჰეგელის აზრით, წარმოადგენს ბუნებრივ საზოგადოებას იმიტომ, რომ 1) ოჯახის წევრად წარმოდგებიან არა თავიანთი ნებით, არამედ თავიანთი ბუნების ძალით;

2) ურთიერთობანი ოჯახის წევრებს შორის დაფუძნებულია არა იმდენად განსჯაზე და გადანყვებილებზე, რამდენადაც გრძნობაზე და სურვილზე. ეს ურთიერთობანი, ჰეგელის გააზრებით, არის აუცილებელი და გონიერი, მაგრამ ამავე დროს არ არსებობს ცნობიერი განხილვის ფორმა. ეს, მისი აზრით, უფრო ინსტინქტია. ოჯახის წევრების სიყვარული ერთმანეთის მიმართ იმას ემყარება, რომ ერთი მე შეადგენს სხვა ცალკეულ მე-სთან ერთგვარ ერთიანობას. ოჯახი ჰეგელს ესმის, როგორც ორგანული მთელი. მისი ნაწილები არიან არა ნაწილები, არამედ წევრები, რომელთაც თავისი სუბსტანცია მხოლოდ ამ მთელში აქვთ. ნდობა ოჯახის წევრებს შორის იმაში მდგომარეობს, რომ თითოეული დაინტერესებულია არა თავისი გონებით, არამედ გულით. ბუნებრივი მორჩილება ოჯახის შიგნით ემყარება იმას, რომ ამ მთელში არსებობს მხოლოდ ერთი ნება, რომელიც ოჯახის მეთაურს ეკუთვნის. რაც შეეხება ოჯახის წევრთა მოვალეობას, მშობლების მხრივ იგი გამოიხატება ბავშვების გამოკვებაში და აღზრდაში, რომელშიც, უნდა ვიფიქროთ, ჰეგელი გულისხმობს მათ სოციალიზაციას; ბავშვების მოვალეობაში შედის მორჩილება, სანამ ისინი დამოუკიდებელნი არ გახდებიან, აგრეთვე მშობელთა პატივისცემა მთელი თავისი ცხოვრების მანძილზე; დებისა და ძმების მოვალეობა საერთოდ ის არის, რომ ერთმანეთს მოეპყრონ სიყვარულით და უაღრესად სამართლიანად.⁴⁸ აქ ჰეგელი ხაზს უსვამს

47 Гегель. Философия права. М., 1990, гл.129.

48 Гегель. Работы разных лет. М., 1971. гл. 69.

ოჯახის ეთიკას, რომელიც ისტორიულად ჩამოყალიბდა როგორც ზნეობრივი პრინციპების ერთიანობა, ოჯახის როგორც კავშირის შინაგანი საფუძველი. ოჯახის გაზრდის შემდეგ ყალიბდება სამოქალაქო საზოგადოება. ჰეგელის ეს მოსაზრება, როგორც ჩანს, ეყრდნობა არისტოტელეს კონცეფციას, რომლის მიხედვით ადამიანთა ერთიანობის თავდაპირველი ფორმა არის ოჯახი; ოჯახი შემდეგ ერთიანდება თემად, თემების გაერთიანება კი არის სახელმწიფო, პოლისი.

სამოქალაქო საზოგადოება, ჰეგელის გაგებით, არის ადამიანთა, როგორც დამოუკიდებელ ერთეულთა კავშირი. მისი ძირითადი ელემენტია ცალკეული პიროვნება თავისი მოთხოვნილებებით და ინტერესებით. საერთო საწყისი აქ წარმოადგენს პიროვნული მიზნების განხორციელების საშუალებას. იქმნება კერძო ურთიერთობათა რთული ქსელი, რომელიც სამოქალაქო კავშირის არსს წარმოადგენს. პირველ ყოვლისა, ადამიანები ერთმანეთთან ამყარებენ ეკონომიკურ ურთიერთობებს. ჰეგელი აქ იყენებს ცნებას „მოთხოვნილებათა საერთო სისტემა“, რომელსაც, მისი აზრით, მიყვავართ შრომის დანაწილებამდე, რომელიც, თავის მხრივ, იწვევს მდგომარეობათა განსხვავებას. იქმნება სხვადასხვა წოდებები. „ეს არის კონკრეტული განსხვავებები, რომელთა შესაბამისად ინდივიდები იყოფიან კლასებად. კლასები უპირატესად ეყრდნობიან სიმდიდრის, შემოსავლებისა და განათლების უთანასწორობას.“ ეს უთანასწორობა თავის მხრივ, ნაწილობრივ განპირობებულია წარმოშობის უთანასწორობით. უთანასწორობა განსაზღვრავს მათი საქმიანობის სფეროს,⁴⁹ პირველნი არიან მინათმოქმედნი, რომლებიც მოიპოვებენ ბუნების ნაყოფებს; მეორენი არიან მაფორმირებლები, ანუ მწარმოებლები: ხელოსნები, ფაბრიკანტები, ვაჭრები; მესამე, მისი განსაზღვრებით, არის საერო წოდება, რომელიც საზოგადოებრივ მიზნებს ახორციელებს. საერო წოდება, რომელიც ამ სისტემაზე ბატონობს, არის სამართალი, რომელიც იცავს თითოეულის შრომას და საკუთრებას. სამოქალაქო საზოგადოებაში სამართალი უკვე წარმოადგენს დადებით კანონს, რომლითაც დადგინდება ყველას მიერ აღიარებული ნორმები. ამის საფუძველზე პიროვნება და საკუთრება ღებულობს კანონიერ აღიარებას. სამოქალაქო საზოგადოებაში იქმნება კერძო გაერთიანებები ანუ კორპორაციები. თითოეული პირი ემხრობა წოდებას, თემს, ამქარს. პირი მათში პოულობს თავისი კერძო მიზნების უზრუნველყოფას და დახმარებას. კორპორაცია, ჰეგელის მიხედვით, წარმოადგენს სამოქალაქო საზოგადოების ზნეობრივ ელემენტს; ოჯახის შემდეგ იგი საზოგადოების მეორე საფუძველია. მაგრამ მისი ბუნება ისეთია, რომ იგი იზღუდება კავშირის კერძო ინტერესებით. ჰეგელი კორპორაციებს უწოდებს წვრილ ერთეულებს, რომელთაც ახასიათებს განკერძოებისაკენ მიდრეკილება და საკუთარ ვიწრო ჩარჩოში ჩაკეცვა. იმისათვის, რომ მათ შორის საერთო კავშირი შეიქმნას, ჰეგელი აუცილებლად თვლის მათზე უმაღლეს ზედამხედველობას, რომლის შედეგი იქნება ერთიანი საზოგადოებრივი მიზნის ჩამოყალიბება. ამ მიზანს უნდა დაექვემდებაროს ყველა კერძო მიზანი. ეს ზედამხედველობა უნდა განახორციელოს, როგორც ჰეგელს აქვს წარმოდგენილი, ახალმა კავშირმა – სახელმწიფომ. სამოქალაქო საზოგადოებისაგან განსხვავებით, სახელმწიფო არის საზოგადოებრივი ერთიანობის და უპირობო საერთო მიზნის საფუძველი და წარმომადგენელი.

აქ ჩვენ არ შევხებით ყველა მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვან საკითხს, რომელიც დაკავშირებულია სახელმწიფოსთან, როგორიცაა, მაგალითად, სახელმწიფოს სტრუქტურა, მმართველობის ფორმები, მთავრობა და მრავალი სხვა, რომელთაც ჰეგელი ვრცლად განიხილავს „სამართლის ფილოსოფიაში.“ მხედველობაში გვქენება მხოლოდ სახელმწიფოს არსისა და და დანიშნულების ჰეგელისეული გაგება, აგრეთვე სახელმწიფოსა და ინდივიდის ურთიერთობის პრობლემა, რომლის გადაწყვეტა ჰეგელის სამართლის ფილოსოფიაში ყველაზე მეტ კრიტიკას იწვევს.

ბუნებრივი მთელი, რომელშიც ჰეგელი ოჯახს გულისხმობს, თანდათან გადაიქცევა ისეთ მთელად, როგორიცაა ხალხი და სახელმწიფო. სახელმწიფო ცალკეული ინდივიდისათვის წარმოადგენს რაღაც დამოუკიდებელ ნებას. ჰეგელის წარმოდგენით სახელმწიფო მიისწრაფის, ერთის მხრივ, იქითკენ, რომ ანგარიში არ გაუწიოს მოქალაქეთა ინდივიდუალურ განწყობას, რაკი მას სჭირდება დამოუკიდებელი გახდეს ცალკეული ადამიანების ნებისაგან. ამიტომ იგი ზუსტად მიუთითებს ცალკეულ ადამიანებს თავიანთ მოვალეობებზე, ე. ი. განსაზღვრავს თითოეულის მოვალეობას მთელის წინაშე. სახელმწიფოს არ შეუძლია დაეყრდნოს მხოლოდ ინდივიდუალურ განწყობილებას, რადგან ეს უკანასკნელი შეიძლება ეწინააღმდეგებოდეს სახელმწიფოს ინტერესებს. ამ გზაზე, აღიარებს ჰეგელი, სახელმწიფო გადაიქცევა მანქანად – გარეგან დამოკიდებულებათა სისტემად. სახელმწიფო არა მარტო კრავს საზოგადოებას სამართლებრივი ურთიერთობებით, არამედ იგი როგორც მორალური მხრივ ნამდვილად უფრო მაღალი არსება, ხელს უწყობს ზნე-ჩვეულებების, განათლების, აზროვნების და მოქმედებების ერთიანობას.⁵⁰ სახელმწიფო სრულიადაც არ ეყრდნობა პირდაპირ ხელშეკრულებას ცალკეულ ადამიანსა და მთავრობას შორის. მთელის საყოველთაო ნება არ გამოხატავს ცალკეული

49 იქვე, გვ. 204.

50 Гегель. Работы разных лет. М., 1971, гв. 69.

ადამიანის ნებას, არამედ იგი არის აბსოლუტური ნება, რომელიც სავალდებულოა ყველასათვის. ჰეგელისათვის სახელმწიფო, როგორც რაღაც საყოველთაო, წარმოადგენს ინდივიდის მიმართ დაპირისპირებას. იგი მით უფრო სრულყოფილია, რაც უფრო შეესაბამება გონებას და რაც უფრო მეტად ეთანხმებიან ინდივიდები მთელის გონს. მოქალაქეების აზრთა და მოქმედებათა აუცილებელი წყობა სახელმწიფოს მიმართ მდგომარეობს არა მთავრობის ბრძანებებისადმი ბრმა მორჩილებაში და არა მოთხოვნაში, რომ თითოეულმა მისცეს თავისი ინდივიდუალური თანხმობა სახელმწიფოს სტრუქტურებზე და ღონისძიებებზე, არამედ სახელმწიფოს მიმართ ნდობაში და კეთილგონიერ მორჩილებაში მისადმი.⁵¹ მართალია, სახელმწიფო იცავს ცალკეული ინდივიდის საკუთრებას და ქონებას, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ იგი ნაცვალებების მდგომარეობაშია სახელმწიფოს მიმართ, როცა ინდივიდი მას ბრძოლით იცავს. „პატრიოტიზმი ემყარება არა ამ ანგარიშს, არამედ სახელმწიფოს აბსოლუტურობის ცნობიერებას“.⁵² ჰეგელის რწმენით, ასეთი სულიერი განწყობა, ანუ მზად ყოფნა, მოქალაქემ შენიროს თავისი ქონება და განიროს თავი მთელის გულისთვის, ხალხში უფრო მეტადაა, რაც უფრო მეტად შეუძლია ცალკეულ ადამიანს იმოქმედოს საკუთარი ნებით და დამოუკიდებლად, და რაც უფრო მეტ ნდობას განიცდის იგი სახელმწიფოსადმი. ამის მაგალითად ჰეგელს მოჰყავს „ბერძნების მშვენიერი პატრიოტიზმი.“ ჰეგელი აქ ერთმანეთს უპირისპირებს ბურჟუაზიას და მოქალაქეს. ყოველი მოწესრიგებული სახელმწიფოს მოქალაქის სათნოებად მას მიაჩნია მთავრობის განკარგულებისადმი მორჩილება, ერთგულება მეფის პიროვნებისადმი და სახელმწიფოებრივი წყობილებისადმი, აგრეთვე ეროვნული ღირსების გრძნობა.

ოჯახის ბუნებრივი საზოგადოება, ამბობს ჰეგელი, ფართოვდება „საყოველთაო სახელმწიფოებრივ საზოგადოებად“, რომელიც წარმოადგენს კავშირს, აღმოცენებულს როგორც ბუნების, ისე თავისუფალი ნების წყალობით, და იმდენადვე ემყარება სამართალს, რამდენადაც მორალს, მაგრამ გამოდის ზოგადად და მთლიანად არა იმდენად როგორც ინდივიდებისაგან შემდგარი საზოგადოება, რამდენადაც თავის შიგნით ერთიანი, ინდივიდუალური „ხალხის გონი“, ⁵³ რომელსაც ზოგჯერ ჰეგელი ეროვნულ გონად თვლის. ზნე-ჩვეულებებს, კანონებსა და კონსტიტუციას ჰეგელი ხალხის გონის „შინაგან ორგანიზაციულ ცხოვრებას“ უწოდებს, რადგან მათში ხედავს მის არსს – მის ხასიათსა და დანიშნულებას.

ბოლოს, ჰეგელისათვის სახელმწიფო არის ზნეობრივი იდეის სრული განხორციელება, ზნეობრივი გონის ანუ ობიექტური გონების სინამდვილე. იგი უკვე აღარ წარმოადგენს სხვა მიზნების განხორციელების საშუალებას – იგი თავად არის აბსოლუტური მიზანი. ამიტომ მას აქვს უზენაესი უფლება ადამიანის მიმართ, რომელიც სახელმწიფოში აღწევს თავის უმაღლეს დანიშნულებას: ადამიანის უმაღლესი მოვალეობაა სახელმწიფოს წევრად ყოფნა. ამავე დროს სახელმწიფოში ადამიანი პოულობს თავისი თავისუფლებისა და თავისი უფლების უმაღლეს განხორციელებას. ჰეგელი სახელმწიფოში ხედავს ობიექტური და სუბიექტური საწყისების სრულ თანხმობას. მისი აზრით, ობიექტური საწყისი თავად გამომდინარეობს სუბიექტურისაგან, ანუ ნებისაგან, მაგრამ არა პიროვნული და შემთხვევითი ნებისაგან, როგორიცაა ხელშეკრულება. ჰეგელი აქ გულისხმობს კავშირის წევრების არსებით ნებას. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სახელმწიფოს საფუძვლად ჰეგელი ხალხის გონს თვლის, რომელიც მოქალაქეებში ცოცხლობს და სახელმწიფოში უმაღლეს თვითცნობიერებას აღწევს.⁵⁴ სახელმწიფო აქ წარმოდგენილია როგორც შინაგანი ორგანიზმი, რომელშიც სახელმწიფოს იდეა განხორციელებულია. რაც შეეხება სახელმწიფოს იდეის იმმხარეებს, როგორიცაა: გარეგანი ურთიერთობები სხვადასხვა სახელმწიფოებს შორის და, ჰეგელის ტერმინოლოგიით, სახელმწიფოთა განვითარების ერთობლივ პროცესზე გაბატონებული საერთო გონი, ჩვენი აზრით, ეს მხარეები, როგორც პრობლემები, ჰეგელის ისტორიის ფილოსოფიას უფრო მიეკუთვნება, ვიდრე სამართლის ფილოსოფიას, ამიტომ, თემის ფარგლებიდან გამომდინარე, ამ საკითხების განხილვა ამჟამად აუცილებლად არ მიგვაჩნია.

კრიტიკის ობიექტი, ამ შემთხვევაში, იქნება არა მთლიანად ჰეგელის ფილოსოფია, არამედ მხოლოდ ის ნაწილი, რომელიც სამართალსა და სახელმწიფოს ეხება. ამასთან კრიტიკა არ უნდა გავიგოთ, როგორც აბსოლუტური მიუღებლობა და უარყოფა, არამედ კონცეფციაში დადებითი მომენტების ძიება. პირველი – ეს ეხება თავად სახელმწიფოს გაგებას. სახელმწიფოს ცნებას სხვადასხვა აზრით იყენებენ. სახელმწიფო ხშირად გაგებულია როგორც ინსტიტუტების ერთობლიობა; როგორც გეოგრაფიული ერთეული; როგორც იძულებისა და ჩაგვრის ინსტიტუტების ერთობლიობა; და როგორც ფილოსოფიური იდეა. რაც შეეხება თვალსაზრისებს, გამოყოფენ სამ ძირითად მიდგომას: 1) ფუნქციონალური მიდგომა, რომელშიც ძირითადი ყურადღება გადატანილია სახელმწიფოს როლსა

51 იქვე, გვ. 203.

52 იქვე.

53 იქვე, გვ. 70.

54 Гегель. Работы разных лет. М., 1971, гв. 203.

და მიზანზე. კერძოდ, სახელმწიფოს ძირითად ფუნქციად მიჩნეულია საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა. თავად სახელმწიფო კი გაგებულია, როგორც ინსტიტუტების კომპლექსი, რომლებიც უზრუნველყოფენ წესრიგსა და სტაბილურობას საზოგადოებაში; 2) ორგანიზაციული მიდგომა, რომლის თანახმად, სახელმწიფო არის მართვის აპარატი, ე. ი. ინსტიტუტების კომპლექსი, რომელსაც აქვს გამოსატყუი საჯარო ბუნება იმ აზრით, რომ ისინი პასუხს აგებენ საზოგადოებრივი ცხოვრების კოლექტიურ ორგანიზაციაზე და ფინანსდება სახელმწიფოს ხარჯზე. 3). იდეალისტური მიდგომა, რომლის ტიპიურ წარმომადგენლად მიაჩნიათ სწორედ ჰეგელის სამართლის ფილოსოფია, რომელშიც იგი მსჯელობს სახელმწიფოს შესახებ. ადამიანთა კავშირის იმ სქემაში (ოჯახი, სამოქალაქო საზოგადოება, სახელმწიფო), რომელიც ჰეგელმა წარმოადგინა, სახელმწიფო გაგებულია, როგორც ეთიკური გაერთიანება, რომელიც განმსჭვალულია საყოველთაო სიმპათიით. ამგვარი გაგების ნაკლად მიჩნეულია ორი რამ: 1). ჰეგელი, როცა სახელმწიფოს განსაზღვრავს ეთიკური კატეგორიებით, ნათლად ვერ გვიჩვენებს საზღვარს იმ ინსტიტუტებს შორის, რომლებიც სახელმწიფოს მიეკუთვნება და იმათ შორის, რაც მის ფარგლებს იქეთაა; 2). სახელმწიფოსადმი ამგვარი მიდგომა (იდეალიზმი) წარმოშობს არაკრიტიკულ დამოკიდებულებას, ანუ სახელმწიფოს გადმერთებას, რომელიც შეიძლება გადაიზარდოს ეტატიზმში და სახელმწიფოს ყოვლისშემძლეობისა და ყოვლისუფლებიანობის რწმენაში. სწორედ ამის გამო აკრიტიკებენ ჰეგელს სხვადასხვა ფილოსოფიის წარმომადგენლები. ფიქრობენ, რომ სახელმწიფოსა და ინდივიდის ამგვარი დამოკიდებულება გამორიცხავს ადამიანის თავისუფლებას. „ჰეგელისათვის თავისუფლება არის შეგნებული მიღება და დამორჩილება აუცილებლობისადმი. თავისუფალი გაცხდებით, რამდენადაც ვცნობთ და მივყვებით ჩვენი საკუთარი ყოფიერების არსს: ობიექტური ნება და სუბიექტური ნება ურთიერთშერიგებადია და ქმნიან ერთიან უცვლელს“. ⁵⁵ ამ წინადადებების ავტორი ფიქრობს, რომ „კონტრა და ჰეგელმა შექმნეს კოლექტივიზმისა და გლობალიზმის ჰიბრიდი, რათა საზოგადოების მთელი ძალები წარმართონ ერთი, შეგნებულად არჩეული მიმართულებით“. იგი, კონტრთან ერთად, ჰეგელს მიიჩნევს „ლიბერტიციდის ისტორიკოსად“ და მათ იდეებს მიიჩნევს მომაკვდინებლად თავისუფლებისათვის. ⁵⁶ („ლიბერტიციდი“ ჯონ სტიუარტ მილის გამოთქმაა და ნიშნავს „მოკვდინებას“). ჰეგელის იდეალიზმი პოლიტიკური აზროვნების სფეროში პრინციპულად განსხვავდება კანტის იდეალიზმისაგან: კანტს, როდესაც სამართალზე და სახელმწიფოზე მსჯელობს, მხედველობაში არ აქვს ემპირიულად არსებული სამართალი ან სახელმწიფო, არამედ მათი იდეები, ანუ როგორი უნდა იყოს სახელმწიფო და სამართალი ამ იდეების თანახმად. ჰეგელი კი მსჯელობს სამართლისა და სახელმწიფოს არსზე – იმაზე, როგორიც ის არის; კანტი გამოდის ჯერარსიდან, ჰეგელი – არსიდან.

ჰეგელი, კონტი და მარქსი ისტორიულ პროცესზე მსჯელობისას გულისხმობენ არა იმას, რომ ისტორიულ მოვლენებში არის რაღაც წესრიგი, არამედ იმას, რომ ჩვენ შეგვიძლია წინასწარ ვიცოდეთ და მიმართულება მივცეთ ამ მოვლენებს. ეს არის სწორედ სციენტიზმი, რომელსაც, ჰაიეკის აზრით, აუცილებლად ფატალიზმამდე მივყევართ. როგორც იგი ფიქრობს არის ორი ჯგუფი მოაზროვნეებისა, რომელთა იდეებმა პოლიტიკის ფილოსოფიაში ორი, ურთიერთდაპირისპირებული მიმართულება წარმოშვა. „იუმის, ვოლტერის, ადამ სმიტისა და კანტის იდეებმა წარმოშვეს ლიბერალიზმი XIX საუკუნეში, ხოლო ჰეგელის, კონტის, ფოიერბახისა და მარქსის იდეებმა წარმოშვეს XX საუკუნის ტოტალიტარიზმი“. ⁵⁷ ჰეგელის სახელს იგი უკავშირებს გვიანდელი ისტორიზმის წარმოშობას, ანუ რწმენას, რომ სოციალური პროცესი ხორციელდება გარდაუვალი სტადიების ფორმით.

ჰეგელის სამართლის ფილოსოფიას ზოგჯერ უწოდებენ ტოტალიტარისტულ ფილოსოფიას. ზოგიერთი ავტორი ფიქრობს, რომ ცენზურის გამო სამართლის ფილოსოფიაში გადმოცემული იდეები სრულად არ ემთხვევა ჰეგელის საკუთარ აზრებს. მოაზროვნეებისა და ახლობლების ვიწრო წრეში ჰეგელი გამოთქვამდა ლიბერალურ იდეებს. რაც შეეხება მის დამოკიდებულებას ტოტალიტარიზმის მიმართ, ანუ მის ტოტალიტარიზმს, შეიძლება ითქვას, რომ ეს მოსაზრება არ არის მთლად კორექტული. ჰეგელი მხარს უჭერს მის თანამადროვე გერმანულ სახელმწიფოს და მის გაძლიერებას ორი მიზეზის გამო: 1) ამას ხელს უწყობდა ისტორიული ფონი – მაშინ გერმანია დაქსაქსული იყო მრავალ სახელმწიფოდ, მისი იდეალი კი იყო გერმანიის ჩამოყალიბება ერთიან ძლიერ სახელმწიფოდ, რომელსაც იგი საკაცობრიო მიზანს უკავშირებდა; 2) მას აწუხებდა ნაპოლეონის ომების შემდეგ განადგურებული პრუსიის ბედი. გამოსავალს იგი გერმანიის მტკიცე პოლიტიკურ გაერთიანებაში ხედავდა. ჰეგელის დროს პოლიტიკურად შეგნებული გერმანელი მოქალაქეებისათვის მისაღები და არსებითად გონიერი იყო სახელმწიფოს გაძლიერების მიზანი. ჰეგელი იყო უდიდესი მოაზროვნე, მაგრამ იგი არ ყოფილა ყოვლის მცოდნე, ე. ი. მას არ შეეძლო განეჭვრიტა გერმანიის შემდგომი

55 Фридрих А. фон Хайек. Познание, Конкуренция и свобода. Пневма, 1999. გვ. 139.

56 იქვე, გვ. 140.

57 იქვე, გვ. 142.

განვითარების პროცესი და წინასწარ სცოდნოდა ის შედეგები, რომლებიც გერმანულმა ფაშიზმმა მოუტანა კაცობრიობას. ეს იდეალი შეიძლება მივიჩნიოთ როგორც ავტორიტარული, მაგრამ არ შეიძლება ჩავთვალოთ იგი როგორც ტოტალიტარული და ფაშისტური, რასაც ზოგიერთები ბრალად უყენებენ ჰეგელს. მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის, რომ იგი მხარს უჭერს ძლიერ კონსტიტუციურ სახელმწიფოს და კატეგორიულად უარყოფს თვალსაზრისს, რომლის მიხედვით დიქტატორი უნდა მართავდეს ქვეყანას თავისი ახირების მიხედვით. მისი აზრით, კონსტიტუციურ მონარქს სრულიად არ სჭირდება ყველაფერში ჩარევა და ყველა საქმის წარმართვა. მან უნდა თქვას მხოლოდ „ჰო“ და დასვას წერტილი. აქ თავად მონარქის მდგომარეობა აქცევს მას სახელმწიფოს ჭეშმარიტ ორგანოდ. აქ, ჩვენი აზრით, ნათლადაა ჩამოყალიბებული კონსტიტუციური მონარქიის არსი. ჰეგელი არის ისეთი სახელმწიფოს მომხრე, რომელიც იმართება კანონისა და სამართლის მიხედვით, ფაშიზმი კი კატეგორიულად უარყოფს სახელმწიფოს მართვის კონსტიტუციურ ფორმას.

ჰეგელის ზოგიერთი კრიტიკოსი თვლის, რომ იგი არის „კონსერვატორი,“ რომელშიც უარყოფითი შინაარსი მოიაზრება. თუ კონსერვატორის ცნებაში მოვიაზრებთ არსებული მდგომარეობის (status quo-ს) შენარჩუნების მომხრეს, შეიძლება ითქვას, რომ ჰეგელი სრულიადაც არაა კონსერვატორი. შეფასებისათვის უნდა დავეყრდნოთ არა მის ცალკეულ გამოთქმებს, არამედ მისი ფილოსოფიის არსს, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ იგი არის განვითარების ფილოსოფია, განვითარება კი, ამ ფილოსოფიის თანახმად, მიმდინარეობს თვისობრივი ნახტომების გზით. ჩვენ, ასე ფიქრობს ჰეგელი, ყოველთვის არ შეგვიძლია შევინარჩუნოთ მმართველობის არსებული ფორმები, რადგან ყოველი არსებული ისტორიულ ცვლილებებს ექვემდებარება. ცვლილებები გარდუვალია, მაგრამ იგი არ არის ძველის აბსოლუტური უარყოფა. ყოველი არსებული მოხსნილი და შენახული სახით შენარჩუნდება განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე. თუ ჰეგელს ამ თვალსაზრისით შევხედავთ, შეიძლება იგი ჩავთვალოთ, როგორც ცვლილებების მომხრე, რადიკალი, რომელიც ფიქრობს, რომ ცვლილებები გამომდინარეობს თავად საგანთა ბუნებიდან, როგორც შინაგანი აუცილებლობა, და იგი ხდება გადასვლების გზით, როგორც პერმანენტული პროცესი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Гегель. Философия права. М., 1990
2. Гегель. Работы разных лет. М., 1971
3. Гуннар Скирбекк, Нильс Гилъе. История философии, М., 2000
4. Фридрих А. фон Хайек. Познание, Конкуренция и свобода. Пневма

Irma Shioshvili

Hegel: Law and Government as Forms of an Objective Mind

Summary

In the work that follows, the author has concisely presented Wilhelm Hegel's political and legal views. The author attempts to demonstrate that Hegel favors a type of government that is ruled with law and justice, by a constitution. Fascism, however, as some tend to observe in Hegel's political philosophy, categorically denies any form of government's consitutional administration.

1006 – ფილოსოფიის მეცნიერებანი

გიორგი სიბაშვილი

ჰაინრიხ რიკერტის ობიექტივისტური აქსიოლოგია

ფილოსოფიის ისტორიაში ღირებულების ობიექტივისტური თეორიების უამრავი სხვადასხვაობა არსებობს. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა გერმანული ნეოკანტიანელობის ფრაიბურგის ფილოსოფიური სკოლის მთავარი წარმომადგენლის ჰაინრიხ რიკერტის ღირებულების თეორია.

რიკერტი ცდილობს შემოიტანოს ფილოსოფიის საგნის ახლებური, თავისი მასწავლებლის, ვილჰელმ ვინდელბანდისაგან განსხვავებული გაგება ნეოკანტიანურ ფილოსოფიაში. მისი აზრით, ფილოსოფიას სურს: „აქციოს თავისი კვლევის საგნად სამყარო მის მთლიანობაში“. /5.19/ ამ აზრს თავისებური კორექტივი შეაქვს ვინდელბანდის კონცეფციაში, რომლის მიხედვითაც სპეციალურმა მეცნიერებმა სინამდვილის ყველა სფერო დაინანილეს და ამდენად, ფილოსოფიას ეკისრება საყოველთაო მნიშვნელობის მქონე ღირებულებების კვლევა. „ფილოსოფია მისი აზრით არის კრიტიკული მეცნიერება აუცილებელ და ზოგადმნიშვნელობის მქონე ღირებულებების შესახებ..“

რიკერტის აზრით, ფილოსოფიის ინტერესის სფეროა „სამყარო, როგორც მთელი“. მაგრამ რადგანაც ფილოსოფია თავდაპირველად შეიცავდა ყველა მეცნიერებას, ამ მეცნიერებათა განვითარებისა და გაფართოების პროცესში ბუნებრივია, მისი ცნებაც უნდა შეცვლილიყო. „სამყარო, როგორც მთელი, ყოველთვის იყო ფილოსოფიის ძირეული და ნამდვილი საქმე, რა არის „სამყარო, როგორც მთელი“? იგი სხვა არაფერია, თუ არა „მე“ და „სამყარო“, ვინრო მნიშვნელობით, ანუ „სუბიექტი“, და „ობიექტი“, რომელთა მიმართებასა და ერთიანობაშია მოცემული ფილოსოფიის მთავარი პრობლემა. ფილოსოფიის ამოცანაა აჩვენოს, თუ როგორ ერთიანდებიან „მე“ და „სამყარო ერთიან ცნებაში“, „სამყარო, როგორც მთელი“. ფილოსოფიამ უნდა გადაწყვიტოს ეს პრობლემა.

რიკერტის აზრით, დასმული პრობლემის გადაწყვეტის ორი გზა არსებობს: თუ ამოსავალ მომენტად მივიჩნევთ ობიექტს და სუბიექტს ობიექტის სფეროში მოვათავსებთ, ამით მივაღწევთ სამყაროს ერთიანობას, რომელიც სამყაროში ყველაფერს, და მათ შორის სუბიექტსაც ობიექტად აქცევს. შეიძლება ამოვიდეთ სუბიექტიდან და ობიექტები მოვძებნოთ ყოვლისმომცველ მსოფლიო სუბიექტში. პირველ გზას შეიძლება ვუნოდოთ ობიექტივიზმი, მეორეს სუბიექტივიზმი.

ობიექტივისტური თვალსაზრისი გავრცელებულია იმ ფილოსოფოსთა შორის, წერს რიკერტი, რომლებიც ორიენტირებულნი არიან რომელიმე იმ სპეციალურ მეცნიერებაზე, რომელიც სამყაროს შეისწავლის, როგორც ობიექტებს. სხეულები რომ ობიექტებია, ეს თავისთავად ცხად დებულებად ითვლება. სხეულის გარდა არსებობს ფსიქიკა. თანამედროვე ფსიქოლოგია მასაც ობიექტად მიიჩნევს. სუბიექტი, როგორც ფსიქიკური პროცესების მეცნიერული აღწერა და ახსნა, ამ პროცესთა ობიექტივაციის გარეშე შეუძლებელია. სინამდვილე არსებობს ფიზიკური და ფსიქიკური სინამდვილის სახით, რომელთა გარდა: „ჩვენ არ ვიცით არავითარი სხვა არსებობა“/5.21/ მიიჩნევენ – ფიქრობს რიკერტი – რომ სინამდვილის ორი სახის – ფიზიკური და ფსიქიკური სინამდვილის განსხვავებაა სწორედ ის, რაც შეადგენს „სუბიექტ-ობიექტის“, ანუ „მე“ და „სამყაროს“ დაპირისპირებას. ობიექტივიზმის დასკვნა ასეთია: „სამყარო, როგორც მთელი“ სხვა არაფერია, თუ არა ობიექტების სამყარო, ობიექტების ერთობლიობა, რომელთაც მიეკუთვნება აგრეთვე სუბიექტიც, როგორც ფსიქიკურ პროცესთა ერთობლიობა. ობიექტივიზმისათვის ერთადერთი მეცნიერული ცნება სამყაროს შესახებ არის ობიექტების მიზეზობრივი კავშირის ცნება. ცხადია, ამავე კაუზალური მწკრივის სრულყოფილებიან ნევრად ითვლება სუბიექტიც.

როგორც ვხედავთ, რიკერტი ჯერჯერობით მხოლოდ გადმოგვცემს ობიექტივისტური ფილოსოფიის თვალსაზრისს და არ აფასებს მას. მისი აზრით ამას აკეთებს სუბიექტივიზმი, რომელიც სამყაროს ჭეშმარიტ არსებას ხედავს სუბიექტში. სუბიექტივიზმს მიაჩნია, რომ: „თავად მიზეზობრიობის კატეგორია შემეცნებელი სუბიექტის ფორმაა“/5.22/ სუბიექტივისტების აზრით სამყარო არსებობს სუბიექტისათვის; ობიექტური სინამდვილე, ობიექტების სამყარო მხოლოდ „მოვლენაა“, სამყაროს გარეგანი მხარეა, რომელსაც ობიექტურად ხსნიან, აღწერენ, ანდა წინასწარ განჭვრეტენ სპეციალური მეცნიერებანი. მათგან განსხვავებით ფილოსოფიური მეცნიერებისათვის სამყაროს ობიექტად გადაქცევა კი არ არის საჭირო, –ამ შემთხვევაში სამყაროს არსებობას ვერ ვწვდებით, –არამედ აუცილებელია უშუალო ჭვრეტა, ინტუიცია, ჩვენ თავში ჩაღრმავება. როგორც ვხედავთ სუბიექტივიზმი უთითებს სამყაროს სუბიექტურ საწყისზე. მისთვის მთავარია სუბიექტური მიზანსწრაფვა, სასიცოცხლო მოღვაწეობა, ნება და მოქმედება. იგი მათ

უბრალო ფსიქიკურ ფაქტებად განიხილავს. ობიექტივიზმი ძალით ჩართავს სუბიექტს ობიექტებში და ადამიანებს ავტომატებად, რობოტებად აქცევს. იგი უარყოფს ჩვენს პირად ცხოვრებას და ჩვენი „მეს“ აქტიურობას სუბიექტივიზმის სანინალმდეგოდ. სუბიექტივიზმი კი ებრძვის ყოველგვარ პასიურობას. მისთვის არ არსებობს მკვდარი საგნები, არსებობს მხოლოდ ცოცხალი მოქმედება.

რიკერტის მიზანია მსოფლმხედველობის შექმნა. დასმულ კითხვაზე, თუ რა არის მსოფლმხედველობა, იგი პასუხობს, რომ მსოფლმხედველობა სამყაროს მიზეზობრივ აუცილებლობის გაგებამდე არ დაიყვანება. მსოფლმხედველობის ძირითადი ფუნქცია რიკერტისათვის უფრო მაღალია. ის გვიხსნის „ჩვენ ცხოვრების საზრისს, ჩვენი „მეს“ მნიშვნელობის სამყაროში“/5.25/ მაგრამ საზრისი და დანიშნულება სხვა რამეა, ვიდრე სინამდვილე. საზრისის საკითხის დასმით ჩვენ ვეძებთ სამყაროსთან ჩვენი მიმართების ბოლო მიზანს. ეს არის პასუხი კითხვებზე: საით მივდივართ? რა არის ჩვენი არსებობის მიზანი? რა უნდა ვაკეთოთ? რიკერტის აზრით ამ კითხვებზე პასუხი უნდა გაცეს ფილოსოფიამ, როგორც მსოფლმხედველობამ და არა სპეციალურმა მეცნიერებმა, რომლებიც ვერასოდეს ვერ მოგვცემენ ჩვენი ცხოვრების საზრისის განმარტებას. ამ საკითხის გადაჭრას, რიკერტის აზრით, ვერ ახერხებს ობიექტივისტური ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა, რომელიც სინამდვილის პრობლემის გარეთ არ გადის და სუბიექტსაც კი მიზეზობრივ რიგში ჩართავს: „ობიექტივიზმი გარდაქმნის სამყაროს სრულ ინდიფერენტულ სინამდვილედ“/5.26/ ამით ის ცხადია ჰკლავს იდეას ჩვენი ცხოვრების საზრისის შესახებ. რიკერტი ფიქრობს, რომ ფილოსოფიური ობიექტივიზმი „სამყაროს როგორც მთელის“ შესახებ, არის მტერი ჭეშმარიტი მსოფლმხედველობისა, რადგან სპობს ყოველგვარ პირად ცხოვრებას. იგი მხოლოდ ამწვავებს სამყაროს პრობლემას და აღრმავებს უფსკრულს ცხოვრებასა და მეცნიერებას შორის. ობიექტივიზმი ვერ გვაძლევს ცხოვრების საზრისის განმარტებას: „სამყარო, გაგებული, როგორც ობიექტი და სინამდვილე, დაცლილია საზრისისაგან“/5.27/

ობიექტივიზმის საფუძვლიანი კრიტიკული დახასიათების შემდეგ, თითქოს რიკერტის სიმპათია სუბიექტივიზმისაკენ უნდა იხრებოდეს. სინამდვილეში კი ობიექტივიზმის კრიტიკა სულაც არ ნიშნავს სუბიექტივიზმის აღორძინებას პირიქით, სუბიექტივიზმსაც მრავალ ნაკლს აღმოუჩენს იგი და მასაც ისევე უარყოფს, როგორც ობიექტივიზმს, რადგან ვერც სუბიექტივიზმი იძლევა ცხოვრების საზრისის განმარტებას მიუხედავად იმისა რომ იგი წინა პლანზე წამოსწევს ჩვენი „მეს“ აქტიურობას და სამყაროს განიხილავს როგორც ნებასა და მოქმედებას.

რიკერტის აზრით, სუბიექტივიზმიც არასრულყოფილია თუნდაც იმიტომ, რომ მისი გნოსეოლოგიური მსჯელობა დაფუძნებულია სამყაროს ობიექტთა აგაგიგებაზე უბრალო მოვლენასთან. ანდა რას წარმოადგენს თვითონ ის სუბიექტი, რომლისთვისაც არსებობს სამყაროს ობიექტები უბრალო სახით? რიკერტის აზრით, მსოფლმხედველობის შექმნისთვის ცოტას ნიშნავს სუბიექტის ნება და მოქმედება, რომელზედაც ლაპარაკობს სუბიექტივიზმი. მთავარია ის, თუ: „როგორია მიზნები და ამოცანები, რასაც უნდა ემსახურონ ეს ნება და მოქმედება“/5.29/ ამაზე კი სუბიექტივიზმი არაფერს ამბობს. ცხადია, რიკერტის მთავარი პრობლემა სულ სხვაა, ვიდრე სუბიექტივისტური ნება და მოქმედება. მთავარია ცხოვრების საზრისის ძიება, მისთვის უმთავრესია ისეთი მსოფლმხედველობის შექმნა, რომელიც გავცემს პასუხს სამყაროს მნიშვნელობის შესახებ და განმარტავს: „აქვს თუ არა ჩვენს ცხოვრებას ღირებულება და რა უნდა გავაკეთოთ, რომ იგი გახდეს ასეთი“/5.29/ რიკერტის აზრით, ამ მიზნის განსახორციელებლად ობიექტივიზმის მსგავსად არც სუბიექტივიზმი გამოდგება. სუბიექტივიზმის მთავარი არგუმენტი ობიექტივიზმის მიმართ ის იყო, რომ ეს უკანასკნელი სამყაროს აცლის ღირებულებას, მაგრამ ვერც თვითონ სუბიექტივიზმი სწვდება ღირებულებას. სამყარო, როგორც ნება და მოქმედება ისევე გაუგებარია ამ სფეროში, როგორც ობიექტების სამყარო. მთავარი შეცდომა სუბიექტივიზმისა, რიკერტის აზრით, ის არის, რომ სინამდვილეში სუბიექტის კატეგორიის გავრცელებით სურს სამყაროს მიანიჭოს საზრისი. ეს კი შეუზღუბლად მიაჩნია რიკერტს, რადგან: „ყოველსმომცველი მსოფლიო, „მეც“, შეიძლება იყოს ისეთივე მდაბალი და ყოველგვარ ღირებულებებს მოკლებული, როგორც ნებისმიერი ინდივიდუალური ადამიანური, ერთობ ადამიანური სუბიექტი, „როგორც ვხედავთ, რიკერტის მტკიცებით, ცხოვრების საზრისის პრობლემის გადანაცვლებას ვერც სუბიექტივიზმი გვაძლევს, თუმცა მან დადებითი საქმეც გააკეთა თუნდაც ობიექტივიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში – აჩვენა, რომ სუბიექტის ობიექტთან გათანაბრება არ შეიძლება.

ამრიგად, რიკერტი ასკვნის რომ ობიექტივისტური და სუბიექტივისტური მეთოდები ვერ სჭრიან მსოფლმხედველობის პრობლემას. ამის საფუძვლად რიკერტი მიიჩნევს მათ ძირეულ შეცდომებს–ისინი არ გადიან სინამდვილის, ყოფიერების ფარგლებს გარეთ. რიკერტის აზრით სამყარო არ დაიყვანება სიმანამდვილეზე. სინამდვილე უფრო ვიწრო სფეროა, მხოლოდ ერთი მხარეა სამყაროსი, მეორე მხრივ საქმე გვაქვს ღირებულების სფეროსთან: „ყოფიერების გარდა გვაქვს ღირებულებანი, რომელთა მნიშვნელობის გაგებაც გვსურს“/5.31/ ფილოსოფია მოძღვრებაა „სამყაროს, როგორც მთელის“ შესახებ. ეს უკანასკნელი კი მოიცავს ერთი მხრივ სინამდვილეს, ხოლო მეორე მხრივ ღირებულებებს: „მხოლოდ ყოფიერებისა და

ლირებულების ერთიანობა შეადგენს იმას, რაც იმსახურებს სამყაროს სახელს“/5.31/ მაშასადამე, სამყარო შედგება საუბიექტ-ობიექტისაგან, ანუ სინამდვილისაგან და ღირებულებისაგან, რომელიც თავისთავად სულ სხავ სფეროა, ვიდრე სინამდვილე. ღირებულება რიკერტის მტკიცებით არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება იყოს ყოფიერების ხასიათის მქონე, ანდა მითუმეტეს მისი ნაწილი: „ღირებულება საპირისპიროდ ნამდვილი ღირებულებისა არ არის ამ უკანასკნელის ნაწილი“/5.31/ ამ აზრის ერთგვარი პარადოქსული ხასიათის განმუხტვისა და გაუგებრობის თავიდან აცილების მიზნით რიკერტი მიუთითებს კონკრეტულ მაგალითზე, რომლის ბუნებაშიც, მისი აზრით, შესანიშნავად სჩანს სინამდვილისა და ღირებულების მნიშვნელადი სფეროების ერთიანობისა და განსხვავებულობის თავისებურება. რიკერტის აზრით, როდესაც ვლაპარაკობთ, რომ ზოგიერთ საგანს, მაგალითად ხლეოვნების ნაწარმოებს აქვს ღირებულება. არავითარ შემთხვევაში არ უნდა ავუერიოთ ეს ორი ცნება ერთმანეთში. ღირებულება აუცილებლად უნდა განვასხვავოთ ამ ნაწარმოებისაგან, ანდა საერთოდ ღირებული ობიექტისაგან, რომელიც შეიცავს ღირებულებას. „ზოგიერთი ობიექტები ფლობენ ღირებულებებს, ან უფრო ზუსტად, ზოგიერთ ობიექტში განხორციელებულია ღირებულებანი“/5.32/ ღირებულება, რომელიც მჟღავნდება სინამდვილეში, ცხადია არ არის ამ სინამდვილის იგივეობრივი და არც ერთ შემთხვევაში არ ემთხვევა მას. ამგვარი გამიჯვნის მიზნით, რიკერტი ღირებულებისაგან განსხვავებულ ღირებულ საგნებს „დოვლათს“ უწოდებს. რიკერტი მოითხოვს ღირებულების მკაცრ გამიჯვნას დოვლათისაგან. ღირებულება, რომელიც განხორციელებულია ღირებულ საგნებში, ე.ი. დოვლათში, ცხადია არ წარმოადგენს თვით ამ უკანასკნელის იდენტურს. რიკერტს მოჰყავს მაგალითი: „ყოველივე, რაც რაიმე სურათში სინამდვილეს ეკუთვნის—ტილო, საღებავი, ლაქი, არ წარმოადგენს ღირებულებებს, რომლებიც მათთანაა დაკავშირებული“/5.32/ მაშასადამე, ღირებულება დოვლათში ვლინდება, მასშია დალექილი, დოვლათში მჟღავნდება მნიშვნელობის სახით. იგი ღირებულ საგნებში, დოვლათში განხორციელებული, ღირებულ ობიექტებში გამოიჟღავნებული, მასში გაკრისტალებული არარსებული, მაგრამ მნიშვნელობის მქონე სფეროა, რომელიც არავითარ შემთხვევაში არ ატარებს რეალური სინამდვილის ხასიათს.

ღირებულება, რიკერტის აზრით, ღირებულ ობიექტებში, დოვლათშია მოცემული, მაგრამ იგი მაინც დაკავშირებულია სუბიექტთან, რომელიც დოვლათის შეფასებას იძლევა: „ღირებულება, როგორც ჩანს, მაინც დაკავშირებულია ობიექტის შემფასებელ სუბიექტთან“/5.32/ რიკერტის ყურადღება ამჯერად უკვე გადაინაცვლებს ღირებულების სუბიექტთან ამიტომ გვევლინება დოვლათად, ფიქრობს რიკერტი, მაგალითად, მხატვრის ტილო ან მუსიკა ნაწარმოებად, რომელთაც გაჩნიათ ჩვენთვის ესთეტიკური ღირებულებანი, რომ მას ღირებულებას ანიჭებს შემფასებელი სუბიექტი, ე.ი. სუბიექტი, რომელიც იძლევა მის შეფასებას? რიკერტი გვაფრთხილებს, რომ საჭიროა მტკიცედ დავიცვათ თავი ამგვარი შეცდომისაგან, ისევე როგორც ეს გავაკეთეთ ღირებულებისა და დოვლათის გამიჯვნის შემთხვევაში.

რიკერტის აზრით, არ არის სწორი იმ ფილოსოფოსთა თვალსაზრისი, რომელნიც იცავენ შეხედულებას ღირებულებისა და შეფასების იგივეობის შესახებ. რიკერტი კატეგორიულად მოითხოვს ამ ცნებათა ერთმანეთში აღრევის საშიშროებისაგან თავის დაზღვევას. ღირებულება მკვეთრად განსხვავდება შემფასებელი სუბიექტის მიერ წარმოებული შეფასების ფსიქოლოგიური აქტისაგან, მსჯელობს რიკერტი, შეფასების პროცესი რეალურად არსებობს სინამდვილეში, ის დროშია. ეს ნიშანი არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება იყოს ღირებულების არსებული, მაგრამ მნიშვნელობის მქონე სფეროს როგორც დამახასიათებელი თავისებურება. რიკერტი კრიტიკის თვალთ უყურებს იმ ფილოსოფიურ თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც, სინამდვილე იქცევა დოვლათად, მაგალითად ხლეოვნების ნაწარმოებად, მუსიკად, ან სკულპტურის რაიმე ნიმუშად მხოლოდ მაშინ, თუ შემფასებელი სუბიექტი მიანიჭებს მას ამა თუ იმ ღირებულებას. ამ კონცეფციის მიხედვით ღირებულება გაიგივდება შეფასების პროცესთან. ღირებულების დაყვანა შეფასების ფსიქოლოგიურ აქტზე, ან მისი მიჩნევა ფსიქიკურ პროცესად, ღირებულების სუბიექტივისტურ-ფსიქოლოგიური თვალსაზრისის აღორძინებაა, რაც ესოდენ მიუღებელია რიკერტისათვის. ასეთ შემთხვევაში ღირებულება ხდება სინამდვილის, კერძოდ კი ფსიქიკური სინამდვილის ნაწილი. პრობლემის ასეთი გადაწყვეტა, ცხადია, ხელს არ აძლევს რიკერტის აქსიოლოგიურ ნაზრევს; ღირებულება არ შეიძლება ემთხვეოდეს სინამდვილის არც ფიზიკურ და არც ფსიქიკურ სახესხვაობებს. მაშასადამე, ღირებულება არ არის შეფასების ფსიქოლოგიური აქტი და ამდენად ღირებულების თეორიაც არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ჩაითვალოს ფსიქოლოგიის ნაწილად. ამ აზრით, რიკერტს მიაჩნია, რომ ანგარიში გაუსწორა სუბიექტივისტურ-ფსიქოლოგიურ თეორიებს, რომელთა ძირითად შეცდომას ღირებულებებისა და შეფასების ცნებათა იდენტურობაში ხედავდა. რიკერტი ეწინააღმდეგება რა ასეთ გაიგივებას, ამავე დროს მიაჩნია კიდევ, რომ: „ღირებულებანი ყოველთვის დაკავშირებულნი არიან, შეფასებასთან, მაგრამ რადგანაც მხოლოდ დაკავშირებულნი არიან, სწორედ ამიტომ არ შეიძლება მათი გაიგივება ნამდვილ, რეალურ შეფასებასთან“/5.33/ ამგვარი მსჯელობის ერთგვარი პარადოქსულობა მოიხსნება რიკერტის მიერ შეფასების აქტისა და ღირებულებათა

მიმართ მიყენებული არსებობა-არსებობის ცნებათა მეშვეობით, რის შედეგადაც ნათელი ხდება ის გარემოება, რომ ღირებულებისა და შეფასების თავისებური მიმართება ურთიერთშორის, სულაც არ ნიშნავს მათ იდენტურობას, არამედ მათ შორის მხოლოდდამხოლოდ გარკვეული კავშირის ასებობას. ღირებულება სრულიად სხვა სფეროს კუთვნილებაა, ვიდრე შეფასების რეალური, ფსიქოლოგიური პროცესი; ამ უკანასკნელის შესახებ საკვებით ლოგიკურია არსებობა-არარსებობის ნიშნით მსჯელობა. რაც შეეხება ღირებულების პრობლემას, მასზე ასეთი კითხვის დასმა უაზროა. ღირებულების შესახებ ვერ ვიტყვით იგი არსებობს თუ არა, ანდა თუ ვიტყვით, ამას არავითარი აზრი არ ექნება, რადგანაც: „ღირებულების პრობლემა მნიშვნელობის პრობლემაა და ეს საკითხი არავითარ შემთხვევაში არ ემთხვევა შეფასების აქტის არსებობის საკითხს“/5.33/ რიკერტის აზრით, რომელიმე მეცნიერული დებულების თეორიული ღირებულება, ე.ი. ამ დებულების ჭეშმარიტება განსხვავდება ამავე დებულების შეფასების აქტისაგან. ის ფაქტი, რომ რაიმე დებულება ყველას მიერ შეფასებულია ჭეშმარიტებად, ცხადია, ჯერ კიდევ არ იძლევა ამ დებულების ჭეშმარიტობის გარანტიას. და, პირიქით, ჯერ კიდევ აღმოუჩენელი ჭეშმარიტებები მნიშვნელობის მქონენი არიან მიუხედავად შესაბამის შეფასების არსებობა-არარსებობისა.

ამრიგად, ღირებულება არ უნდა გავეუიგიოთ არც შეფასებას და არც დოვლათს. ამ უკანასკნელს, ისევე როგორც პირველს, არსებობის რეალური ფორმა გააჩნია. შეფასებისთვის დამახასიათებელია არსებობის ფსიქიკური ფორმა, დოვლათის, როგორც ღირებული ობიექტის რეალური არსებობა კი, მითუმეტეს, არავითარ ეჭვს არ იწვევს. ღირებულება არ ემორჩილება არსებობის არც რეალურ არც ფსიქიკურ ფორმას. ღირებულებისათვის არავითარი აზრი არა აქვს არავითარ არსებობას. ღირებულებანი არ ეკუთვნიან არც სუბიექტებს და არც ობიექტებს, ისინი ქმნიან თავისთავად, სუბიექტისა და ობიექტისაგან სრულიად დამოუკიდებელ, სინამდვილისაგან განცალკევებულ სამეფოს. ღირებულება, როგორც სამყაროს საზრისის მიმცემი და ყოველგვარი ადამიანური მოქმედების საფუძველი, სინამდვილის იმმხარეული და „ზედროულვრცეულად“ მნიშვნელადია. იგი ყოველგვარ არსებობაზე ამაღლებული ერთგვარი ზეარსებულია.

ამრიგად, სამყარო შედგება სინამდვილისა და ღირებულებებისაგან. სუბიექტები და ობიექტები სამყაროს ერთი ნაწილია, კერძოდ კი სინამდვილეა, ხოლო მეორე საპირისპირო ნაწილი ღირებულებებია, რომლებიც არ არსებობენ სინამდვილეში. ღირებულებანი არ მიეკუთვნებიან არც სუბიექტებს და არც ობიექტებს. დოვლათი და შეფასება კი სხვა არაფერია, თუ არა ღირებულებათა შეერთება სინამდვილესთან. ღირებულების შეერთება-დაკავშირება სუბიექტის მხრიდან განხილული შეფასებაა, ხოლო ობიექტის მხრიდან, დოვლათი. ამ ორივე სფეროს კვლევა სპეციალურ მეცნიერებათა კომპეტენციაში შედის. ფილოსოფიას არ ეხება არავითარი სინამდვილისეული პრობლემის კვლევა: „ფილოსოფია იწყება იქ, სადაც იწყება ღირებულების პრობლემა“/5.37/ მაგრამ ფილოსოფიის პრობლემაა „სამყარო, როგორც მთელი“. ეს უკანასკნელი თავის მხრივ შედგება ორი ნაწილისაგან, სინამდვილის ანუ სუბიექტ-ობიექტისაგან და ღირებულებებისაგან. ფილოსოფიის პრობლემა სწორედ ამ ორი განსხვავებული სფეროს სინამდვილისა და ღირებულებების ურთიერთმიმართებებისა და ერთიანობის პრობლემაა.

ლიტერატურა:

1. Heinrich Rickert - Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung (Tubingen, 2007)
2. Heinrich Rickert - Die Philosophie des Lebens (Tubingen, 2007)
3. Heinrich Rickert - Der Gegenstand der Erkenntnis (Tubingen, 2005)
4. К.Бакрадзе – Очерки по истории новейшей и современной философии, Тб,604.
5. К.Бакрадзе – Очерки по истории новейшей и современной философии, Тб,60.
5. კ. ბაქრაძე – რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი ტ.III (თბილისი, 1985)
6. გ. თევზაძე – გერმანული ნეოკანტიანელობის შემეცნების თეორია (თბილისი, 1968)
7. ე. კოდუა – ისტორიის ფილოსოფია (თბილისი, 1966)

Giorgi Sibashvili

Objective axiology of Heinrich Rickert

Summary

A typical example of objective o axiology of value is the philosophy of famous German philosopher, a representative of neonate school of Freiburg Heinrich Rickert. The basic concept of his theory is the value: “Philosophy begins where the problem of the value arises., Though to his opinion “philosophy wants to establish the world in a whole as the main subject of its study. The world as a whole consists of reality i.e. subject/objects and values.

1006 – ფილოსოფიის მეცნიერებანი

გიორგი სიბაშვილი

ღირებულების არსება

ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ასევე მეცნიერული ბჭობის დროსაც, ჩვენ ხშირად ვლაპარაკობთ ღირებულებაზე, ღირებულ საგნებზე. რაიმე ნივთის შესახებ ხშირად გვსმენია, რომ მას არავითარი ღირებულება არ გააჩნია, ან და პირიქით, ვამბობთ, რომ ესა და ეს ნივთი ღირებულია, მას გააჩნია უდიდესი ღირებულება და აშ. იგივე ითქმის ხელოვანის (მხატვრის, მწერლის, პოეტის თუ სკულპტორის) მიერ შექმნილ ნაწარმოებზე, რომელიც საყოველთაო ყურადღებისა და კრიტიკული განხილვის საგანი გამხდარა. ასევე ხშირად გვესმის მსჯელობა „ღირებულებითი ორიენტაციის“ შესახებ, ანდა „ღირებულებათა გადაფასებაზე“, ძველი ღირებულებების შეცვლისა და მათ ნაცვლად ახალი ღირებულებების დამკვიდრების შესახებ. ისმება კითხვა: რა იგულისხმება ცნებებში „ღირებულება“, და „ღირებული“,? რას ნიშნავს, როდესაც ამტკიცებენ, რომ ესა და ეს საგანი ღირებულია, რომ მხატვრის მიერ შექმნილ ტილოს უმაღლესი ღირებულება გააჩნია. ან პირიქით, სულ არა ააქვს არავითარი ღირებულება? სად, ან როგორ, რა ფორმით არსებობს ჩღირებულება? ვინ, ან რა ქმნის ღირებულებას? იქნებ ღირებულება თავისთავად არსებობს იმავე ფორმით, რა ფორმითაც არსებობენ ობიექტური რეალობის მქონე საგნები? ან იქნებ მას არსებობის სულ სხვა, ობიექტური რეალობისაგან განსხვავებული ფორმა გააჩნია? რა ძალით არსებობს ღირებულება, რა ძალა ანიჭებს საგანს ღირებულებას? იქნებ ეს ძალა ღვთაებრივი ძალაა და ღირებულებაც ღვთაებრივი წარმოშობისაა. ან იქნებ საქმე უფრო მარტივადაა. შემოქმედი (მხატვარი) ქმნის საგანს და საგანთან ერთად ქმნის ღირებულებასაც?

ამგვარი კითხვები ხშირად იბადება ღირებულ საგნებზე მსჯელობის დროს და ამ კითხვებზე პასუხი უნდა გაცეს ღირებულების თეორიამ, აქსიოლოგიამ.

ღირებულების არსების ნათლად წვდომის მიზნით მიზანშეწონილია სამყაროსადმი ადამიანის დამოკიდებულების ორი სხვადასხვა პოზიციის, – შემეცნებითი და შეფასებითი პოზიციების – განხილვა.

შემეცნების მიზანია ჭეშმარიტების მიღწევა, რაც გამოიხატება სამყაროს საგანთა ადეკვატურ ასახვაში, სამყაროს მოვლენათა კანონზომიერების დადგენაში ადამიანის, შემეცნებელი სუბიექტის მიერ. ადამიანისთვის სამყაროს საგანთა არსების, კანონის წვდომა ურთულესი საქმეა, რადგან კანონი გრძნობადად მოცემული არ არის. ობიექტური რეალობის მქონე სამყაროს ფენომენთა შემეცნება იწყება გრძნობადი საფეხურით, ადამიანის შეგრძნებებითა და აღქმით, ცოცხალი განჭვრეტით. შემეცნებული სუბიექტი, შემეცნების საგანს უპირველეს ყოვლისა გრძნობის ორგანოების საშუალებით უკავშირდება. შემეცნების გრძნობადი საფეხური ჯერ კიდევ არ იძლევა კანონთა თეორიულ ახსნას. შემეცნების მეორე, უფრო მაღალ საფეხურზე მიიღწევა სამყაროს შინაგანი კანონების ცოდნა. ამრიგად, შემეცნების დროს შემეცნების სუბიექტი, ადამიანი ასახავს შემეცნების საგანს, ობიექტურ სინამდვილეს და ამით ჩვენს ცნობიერებას ამდიდრებს ახალი ცოდნით. შემეცნება არის ადამიანის მიერ ფაქტიური ვითარების დადგენა ისე, რომ მასში არა ჩანს ადამიანის, სუბიექტის დამოკიდებულება ობიექტურად არსებული ფენომენებისადმი. სუბიექტი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ფაქტიური ვითარების გარეთ არ იყურება. იგი ფაქტებს ასახავს ადეკვატურად. ამ შემთხვევაში სუბიექტის დამოკიდებულება საგნისადმი, მისი, ასე ვთქვათ ყოველგვარი „თვითნებობა“, გამორიცხულია.

სამყაროსადმი ადამიანის შეფასებითი დამოკიდებულების დროს კი სულ სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე. შეფასებაში, ისევე როგორც შემეცნებაში, საჭიროა სუბიექტ-ობიექტის, ადამიანისა და სამყაროს ფენომენთა ურთიერთმიმართება, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ეს მიმართება იქნება შეფასებითი და არა შემეცნებითი. შეფასების დროს სუბიექტი შემეცნებელი სუბიექტია, ხოლო ობიექტი შეფასების საგანი. მათ შორის მიმართება კი შეფასებითი მიმართებაა, რაშიც მთავარია ის, თუ როგორია საგანი სუბიექტისთვის. შეფასების საგანი სუბიექტისთვის ღირებული საგანია, მას გააჩნია ღირებულება ადამიანისთვის. შეფასებაში მთავარია არა ფაქტიური ვითარების დადგენა, როგორც ეს შემეცნების პროცესში ხდებოდა, არამედ სუბიექტისთვის საგნის ღირებულების, მისი მნიშვნელობის გაგება ამა თუ იმ თვალსაზრისით. შემეცნებელი სუბიექტი შემეცნების აქტის განხორციელების შედეგად ასახავს რა შემეცნების საგანს ადეკვატურად, ამით გვაძლევს სინამდვილის შესახებ ჩვენი აზრის ისეთ შინაარსს, რომელიც მხოლოდ შემეცნების საგანზე საუბრობს. შემეცნების

მიზანი ჭეშმარიტების მიღწევას, შეფასების მიზანი კი ღირებულების წვდომაა. თუ შემეცნებითი მსჯელობისათვის დამახასიათებელია მხოლოდ საგნობრივი, ფაქტიური ვითარების ასახვა და ის ყურადღებას არ აქცევს არავითარ სუბიექტურ, პრაქტიკულ-ნებელობით მომენტს, შეფასებითი მსჯელობისათვის, რომელსაც ღირებულებით მსჯელობასაც უწოდებენ, მთავარი სწორედ ეს სუბიექტური, პრაქტიკულ-ნებელობითი მომენტია. ღირებულებითი მსჯელობისთვის მთავარი სწორედ ისაა, თუ როგორია საგანი სუბიექტისთვის: მოსაწონია თუ არ არის მოსაწონი, კარგია თუ ცუდია. ერთი სიტყვით, შემფასებელი სუბიექტისთვის მთავარია საგნის განხილვა მოწონება-დანუწების, მიღება-უარყოფის თვალსაზრისით. შეფასებით ანუ ღირებულებით მსჯელობაში, შემფასებელ სუბიექტს შეფასების საგანში მოსწონს დადებითი ღირებულება და არ მოსწონს უარყოფითი ღირებულება. შემფასებელი სუბიექტი შეფასების საგანში სწვდება ღირებულებას.

ადამიანი ღირებულებას იწონებს ან იწუნებს საგანში. ამდენად ღირებულება ყოველთვის „რაიმეს“, ღირებულებაა, ღირებულება საგნის ღირებულებაა, მაგრამ ღირებულების შესახებ ჩვენ ვერაფერს გავიგებთ, თუ არ არსებობს საგნის შემფასებელი სუბიექტი, ადამიანი, ის ვისთვისაცაა რაიმე ღირებული. ამდენად ღირებულება არ არსებობს ადამიანის, სუბიექტის, „ვინმეს“ გარეშე, ისევე როგორც არ არსებობს იგი საგნის გარეშე. ღირებულება შემფასებელი სუბიექტისა და შესაფასებელი საგნის შორის ურთიერთობის გამოხატულებაა. ღირებულება ადამიანსა და საგანს შორის თავისებურ მიმართებას გამოხატავს, ის შემფასებელსა და შესაფასებელს შორის შეფასებითი მიმართების აღმნიშვნელია.

ასეთი მსჯელობის მიხედვით ჯერჯერობით მხოლოდ ის დადგინდა, რომ ღირებულება ყოველთვის არის, როგორც „რაიმეს“, ისე „ვინმესთვის“ ღირებულება. კი მაგრამ, რა ძალით აქვს საგანს ღირებულება? რა ძალა აძლევს საგანს ღირებულებას? იქნება საგანი იმიტომაცაა ღირებული, რომ მე, სუბიექტს, მომწონს ან არ მომწონს საგანი? ე.ი. საგნის ღირებულება დამოკიდებულია ჩემს მოწონება-დანუწებაზე? ან იქნებ პირიქითაა, საგანი მე მომწონს, ან არ მომწონს სწორედ იმიტომ, რომ მას გააჩნია ღირებულება თვითონ, თავისთავად ობიექტურად და ჩემი მოწონება-დანუწების ალტერნატივა სწორედ მისგან მომდინარეობს? როგორია საქმის ვითარება? საგნის ღირებულება განპირობებულია სუბიექტური ფაქტორებით და იგი წმინდა სუბიექტური წარმონაქმნია, სუბიექტის მიერაა შეტანილი საგანში, თუ ღირებულება ყოველგვარ ცნობიერებამდე არსებობს ობიექტურად? ამგვარი ინტერპრეტაციების სხვადასხვაობა ღირებულების თეორიაში ცნობილია სუბიექტივისტურ და ობიექტურ იდეალისტურ აქსეოლოგიათა სახელწოდებით.

სუბიექტივისტური აქსიოლოგიური კონცეფციები, უპირველეს ყოვლისა, ერთი თავისებური მომენტიტით ხასიათდება, რომელსაც გვერდს ვერ აუვლის ვერცერთი სუბიექტივისტური კონცეფცია, თუ მას სურს ასეთად დარჩეს. ეს ტიპური მომენტი გამოიხატება შემდეგში: ღირებულება ამ ტიპის მოძღვრებაში ხასიათდება, როგორც სუბიექტით განსაზღვრული. სუბიექტივიზმი თვლის, რომ ღირებულების წყარო სუბიექტია, – ცალკეული ადამიანია, ანდა ადამიანთა ჯგუფია, კლასია, ადამიანთა ერთობლიობაა. სუბიექტივიზმი ღირებულების თეორიაში სხვა არაფერია, თუ არა მტკიცება იმის, რომ ღირებულება, რომელიც შეფასების აქტში გვეძლევა, სუბიექტის მიერ არის დადგენილი და მთლიანად მას ექვემდებარება. ამგვარი გაგებით ღირებულება შემფასებელი სუბიექტის სულიერი განწყობილების, მისი ნება-სურვილების გამოხატულებაა. ღირებულება სუბიექტივისტური თეორიების მიხედვით ფსიქიკური ფენომენია და მას რეალობის ფსიქიკური ფორმა შეესაბამება. სუბიექტივიზმის მიხედვით ღირებულია, რაც მსურს მე, ღირებულია ის, რაც მომწონს, რაც სიამოვნებას მანიჭებს. საწინააღმდეგოდ ამისა კი, ის, რაც არ მომწონს, რაც არ მსურს და რაც არ სიამოვნებს, არაა ღირებული.

ღირებულების თეორიაში სუბიექტივიზმი ორიენტაციას იღებს რა ადამიანის ფსიქოფიზიკურ თავისებურებაზე, ცდილობს კიდეც ღირებულების ახსნას და მის დასაბუთებას სწორედ სუბიექტის ფსიქოფიზიკური ორგანიზაციით. სუბიექტივისტური აქსიოლოგიის მიხედვით ღირებულება სუბიექტის ფსიქოფიზიკური სტრუქტურიდან ამოდის, მას ეფუძნება, მთლიანად დამოკიდებულია შემფასებელ სუბიექტზე. შემფასებელი სუბიექტი შეფასების პროცესში ქმნის ღირებულებას. ღირებულება იბადება შემფასებელი სუბიექტის შეფასების აქტებში, სუბიექტის შეფასებაზე, შეფასების ფსიქოლოგიურ პროცესზეა დამოკიდებული. სუბიექტივიზმის თანახმად ღირებულება მთლიანად კონსტიტუირდება სუბიექტურ-ფსიქიკური პროცესით, სუბიექტის შეფასების ფსიქოლოგიური აქტით. სუბიექტივისტური გაგებისათვის მთავარია შეფასება, შეფასების პროცესი, სუბიექტის შეფასების ფსიქოლოგიური აქტი.

სუბიექტივიზმი ეფუძნება სუბიექტის ფსიქოფიზიკურ ორგანიზაციას, ადამიანის ფსიქიკურ და ბიოლოგიურ სტრუქტურას და ცდილობს ღირებულება წარმოაჩინოს ადამიანის ფსიქოლოგიური, ან ბიოლოგიური თავისებურების მიხედვით. ამგვარი ახსნა არასწორია, რადგან ღირებულება არა არის არც ფსიქოლოგიური და მითუმეტეს არც ბიოლოგიური ბუნების. ღირებულება არ შეიძლება

ამოდიოდეს ადამიანის ფსიქოფიზიკური, სუბიექტის ბიოლოგიური, ან ფსიქოლოგიური ბუნებიდან. ღირებულების რაობა, ღირებულების არსება თავისთავად სხვაა ამ ორი ვითარებისაგან, როგორც ბიოლოგიური, ასევე ფსიქიკური მდგომარეობისაგან სრულიად განსხვავებულია. ღირებულებას არ გააჩნია არსებობის მათნაირი ფორმა, იგი არ ემორჩილება არსებობის არც ფიზიკურ-ბიოლოგიურ და არც ფსიქიკურ ფორმათათვის დამახასიათებელ კანონზომიერებებს. მაგალითად, მას არ შეიძლება მივაწეროთ ვრცეული და დროითი დახასიათებები. ღირებულების მნიშვნელობა არ არის „აქ“, და „ახლა“: სამართლიანობის ცნობიერება დროშია, მაგრამ უაზრობაა დროში არსებულად ჩავთვალოდ თავად სამართლიანობა. ღირებულებას შეესაბამება მხოლოდ იდეალური არსებობა, რომელიც ძირეულად განსხვავდება არსებობის როგორც ფიზიკური, ასევე ფსიქიკური ფორმისაგან. სწორედ ასეთი იდეალური არსებობა გააჩნია ღირებულებას. ღირებულება იდეალურია, მაგრამ რეალობისაგან, სინამდვილისაგან გათიშული არაა. პირიქით! იგი რეალურ სინამდვილეზეა მიმართული. ღირებულება რეალობასთან კავშირშია, მათ შორის ტელეოლოგიური, ანუ მიზნობრივი კავშირი არსებობს. ღირებულება უპირველეს ყოვლისა ადამიანისთვის არსებობს, იგი „ვინმესთვის“, სუბიექტისთვის, ადამიანისთვისაა დანიშნულების მქონე: „ღირებულებებს აზრი აქვთ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც არსებობენ გონითი არსებანი-ადამიანები“. ღირებულება მიმართულია ადამიანებისაკენ, სუბიექტისაკენ და ითხოვს განხორციელებას, რეალობად ქცევას. ადამიანს, როგორც გონით არსებას, ესმის ღირებულებათა „მოწოდება“, რომელიც საბოლოო აზრით ადამიანის საკეთილდღეოდ, მისი უმაღლესი არსებობის, მისი დანიშნულების, ადამიანური არსებობის უმაღლესი დანიშნულების მიზნით არის განპირობებული. ღირებულებათა ამგვარი იდეალური არსებობა არ ესმით სუბიექტივისტური აქსიოლოგიის წარმომადგენლებს, მათთვის საფუძველთა საფუძველი სუბიექტია და ამდენად მხოლოდ სუბიექტით იფარგლებიან. სუბიექტივისტი ფილოსოფოსი ცდილობს არ გავიდეს სუბიექტის გარეთ და ყოველმხრივ თავსდება სუბიექტისა და შეფასების სუბიექტურ-ფსიქოლოგიურ პროცესში. სუბიექტივისტური აქსიოლოგია არ გამოყოფს ღირებულებას შეფასების ფსიქოლოგიური აქტისაგან, შეფასებისაგან. სუბიექტივისტურ აქსიოლოგიაში ღირებულება უიგივდება შეფასებას და ამით ღირებულებას ეცლება ობიექტური საფუძველი. იგი მთლიანად სუბიექტზე, მის შეფასებაზე ფუძნდება და კარგავს ობიექტურობის სტატუსს. ამგვარი თვალსაზრისი განსაკუთრებით საშიშია ეთიკურ სფეროში, რადგანაც ის ყველაფერს დასაშვებად თვლის.

ღირებულებისა და შეფასების იდენტურობის აღიარება ზიანის მომტანია პირველ რიგში იმიტომ, რომ ის მხედველობიდან უშვებს ფაქტიურ ვითარებას, ამახინჯებს თავად ფენომენს – ღირებულებას, ფსიქოლოგიზმის ტყვეობაში ექცევა. ფსიქოლოგიის ჭეშმარიტი საზღვრები არ გადის ფსიქიკური პრინციპების პროცესების გარეთ და ამდენად, ფსიქოლოგიას არაფერი ესაქმება არც ლოგიკურ-იდეალურ და არც გნოსეოლოგიურ სფეროში.

ფსიქოლოგიზმის კრიტიკა, ფსიქოლოგისტების მიერ შეფასების აქტის ღირებულების გაიგივების ცდის უარყოფა აქსიოლოგიის ისტორიაში ცნობილი თემაა. ფსიქოლოგიზმის წინააღმდეგ უკომპრომისო ბრძოლას აწარმოებდა და საკმაოდ წარმატებითაც ჰუსერლი, რიკერტი, შელერი, ნ. ჰარტმანი. მათ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს აქსიოლოგიისა და ლოგიკური სფეროს განმენდა ფსიქოლოგიზმისაგან. მათ შეძლეს ღირებულების გამოყოფა შეფასებისაგან და ამდენად მიუთითეს გზა სუბიექტივიზმისა და ფსიქოლოგიზმისაგან განთავისუფლებისაკენ. ეს კი ნიშნავდა განთავისუფლებას რელატივიზმისაგან, რომლის მიხედვითაც ღირებულება სუბიექტზეა დამოკიდებული და ამ გაგებით ყოველი სუბიექტის, ყველა ადამიანის ყოველი აზრი გამართლებულია და ღირებულია. ასეთი აზრი ცნობილია ჯერ კიდევ ანტიკური ფილოსოფიიდან. იგი ეკუთვნის სოფისტ პროტაგორას, რომელსაც მიაჩნდა, რომ ადამიანი არის საზოგადოება ყველა საგნისა. ადამიანის მიჩნევა ყველა საგანთა საზოგადოებად, არ გამოდგება არც ჭეშმარიტების საყოველთაოობის დასტურად, რაც ჯერ კიდევ იმავე ანტიკურ ეპოქაში, და გასაკუთრებით კი სოკრატეს მიერ იყო დასაბუთებული, და არც ღირებულების თეორიაში. რელატივიზმი საერთო მტერია ობიექტურობისა და იგი ღირებულების სფეროშიც გვართმევს იმის შესაძლებლობას, რომ ღირებულებას ჰქონდეს საყოველთაო ხასიათი. ღირებულების სუბიექტივისტური თეორიები რელატივიზმის პრინციპებზეა დაფუძნებული. სუბიექტივიზმის მიხედვით, ისევე როგორც არ არსებობს აბსოლუტური ჭეშმარიტება, არ არსებობს აგრეთვე ობიექტური ღირებულებაც. სუბიექტივიზმი აქსიოლოგიაში ღირებულებას განიხილავს მხოლოდ შეფარდებითი საყოველთაოობის ხასიათით. სუბიექტივისტური აქსიოლოგიის პრეტენზია არ სცილდება რეალური არსებობისა და შეფარდებითი საყოველთაოობის ფარგლებს. განსხვავებით ობიექტივისტურ-იდეალისტური კონცეფციების აბსოლუტურობისა და ზედროულობის დაშვებისა.

ამგვარი ზოგადი ხასიათის მქონე თავისებურებანი კონკრეტულ შემთხვევებში კარგად მიესადაგება უკლებლივ ყველა სუბიექტივისტურ აქსიოლოგიურ სისტემებს. ამ მხრივ, ჩვენი აზრით ფრიდრიხ ნიცშეს და უილიამ ჯემსის კონცეფციები იმდენად ტიპიურია, რომ მათი დახასიათებით საერთო წარმოდგენა გვექმნება სუბიექტივისტური აქსიოლოგიის ყველა სხვა კონცეფციებზე.

ღირებულება ნიცშეს თანახმად ადამიანის სუბიექტის სიცოცხლეზე, ვიტალობაზე, მაშასადამე, საბოლოო ანგარიშით ბიოლოგიურ მდგომარეობაზეა დამოკიდებული. ნიცშეს აზრით ღირებულია ყველაფერი ის, რაც სიცოცხლეს, ძალაუფლების ნებას ემსახურება. ღირებულება სიცოცხლის, ძალაუფლების ნების სამსახურშია და მას ექვემდებარება. რაც შეეხება ჯემსის სუბიექტივისტურ აქსიოლოგიას, ეს საკითხი მასთან შემდეგნაირად წყდება. მისთვის ღირებულება სარგებლიანობას ნიშნავს, ღირებულია ის, რაც სუბიექტივისტისთვის სასარგებლოა.

ორივე ამ თეორიის, ისევე როგორც საერთოდ სუბიექტივისტური აქსიოლოგიის სხვა თეორიების მიხედვით ღირებულება სუბიექტის ფსიქო-ფიზიკური თავისებურებიდან ამოდის.

ნიცშეს თეორიის განხილვისას თვალშისაცემია ის უეჭველი გარემოება, რომ ნიცშესათვის რაიმეს ღირებულების წყარო, ღირებულების საფუძველი, სუბიექტია, კერძოდ კი სუბიექტის სიცოცხლეა. ასევე მსჯელობს ნიცშე ჭეშმარიტების შესახებ. ღირებულებისა და შესაბამისად ჭეშმარიტების ამგვარმა გააზრებამ არ შეიძლება არ გააბატონოს თვითნებობის იდეოლოგია. თვითნებობის იდეოლოგია კი ყველაფრის ნებადართულობას ნიშნავს, რაც აუქმებს ყოველგვარ წესრიგს და თავად სიცოცხლეს უქადის მოსპობას.

უკეთეს შედეგებს არც პრაგმატიზმი იძლევა. ჯემსის მიხედვით, სარგებლიანობის ღირებულებად გამოცხადება, ისეთივე თვითნებობის ელემენტების შემცველია, როგორც ეს შეინიშნება ნიცშეს თეორიაში. თუ დავეუჯერებთ ჯემსის პრაგმატიზმს, დავდგებით მის პოზიციაზე და ვირწმუნებთ რომ ღირებულია ის, რაც სუბიექტივისტისათვის სასარგებლოა, მაშინაც, ისევე როგორც ნიცშესთან მოსალოდნელია ყოველგვარი წესრიგის მოსპობა და თვითნებობის გავრცელება-გაბატონების საშიშროება. საბოლოო აზრით კვლავაც თავად სიცოცხლის, ადამიანების, კაცობრიობის განადგურების საშიშროებას ბადებს.

შეცდომების მიუხედავად სუბიექტივიზმში არ შეიძლება არ შევამჩნიოთ მთელი რიგი დადებითი მხარეებიც. უპირველეს ყოვლისა სუბიექტური ფაქტორის წინ წამოწევა და სუბიექტის აქტიურობის წარმოჩენა გარკვეულ დონემდე დადებითია წმინდა ობიექტივიზმის საპირისპიროდ იმ აზრით, რომ ღირებულება ყოველთვის სუბიექტისთვის „ვინმესთვის“ ღირებულებაა. თუმცა აქვე არ უნდა დავავიწყდეს, რომ ღირებულება არა მხოლოდ „ვინმესთვის“ ღირებულებაა, არამედ იგი ამავე დროს „რაიმეს“ ღირებულებაცაა. ღირებულება სუბიექტისთვისაა და მას მართლაც არა აქვს არავითარი აზრი ადამიანის გარეშე: სუბიექტის გარეშე არ არსებობს არავითარი ღირებულება. ამ გარემოებამ არ უნდა გამოგვატანინოს უკიდურესი დასკვნები, როგორც ეს ემართებათ სუბიექტივისტებს ზემოთ განხილულ შემთხვევაში ნიცშეს და ჯემსის თეორიის სახით და საერთოდ, ყველა სუბიექტივისტურ აქსიოლოგიურ თეორიებს.

ნიცშეს თეორიაში მრავლად მოიძებნება მთელ რიგ ურთულეს ფილოსოფიურ პრობლემათა უღრმესი გააზრების ცდები. არ შეიძლება არ აღინიშნოს ნიჰილიზმის პრობლემის ძირეული და ყოვლისმომცველი დახასიათება ნიცშეს მიერ. საერთოდ, ნიცშეს დროინდელი ეპოქის, მისი თანამედროვე ევროპული კულტურის კრიზისის ნიცშესეული განცდა და ამ კრიზისის, როგორც საფუძვლიანი კრიტიკის წარმართვა, ასევე ამ კრიზისისაგან თავის დახსნის გზების ძიება, ევროპული და მსოფლიო კულტურის გადარჩენის, კულტურის კრიზისის ჩიხიდან გამოხსნის სურვილია. ამ კუთხით მიმართული უდიდესი ფილოსოფიური და პიროვნული ძალისხმევა. ღირებულებათა გაუფასურების შემდეგი გადაფასებისა და ახალ ღირებულებათა დაფუძნების ცდა და ამ გზით ადამიანის, კაცობრიობის დახსნა, ნიცშეს ნამდვილი, პირველყოფილ-ბუნებრივ ადამიანურ საწყისებზე დაფუძნების აღდგენის, ადამიანისთვის ადამიანურობის იდეალის, ნიცშესეული „ზეკაცის“ სიძლიერის მინიჭების სურვილია. ეს სურვილი ადამიანს ნამდვილ ადამიანურ-ბუნებრივ სიძლიერეს შესძენდა და საბოლოო აზრით, ბედნიერებას მოუპოვებდა, სიცოცხლის ნამდვილ აზრს, სიცოცხლის საზრისს მისცემდა. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ „ზეკაცის“ ნიცშესეული იდეალით ბედნიერების მიღწევა კაცობრიობისათვის უნიადაგოა, უფრო მეტიც მისმა თეორიამ შემდგომში არასწორი და ერთობ გაუმართლებელი განვითარება ჰპოვა. სწორედ ნიცშეს თეორიის არასწორი გაგების საფუძველზე აღმოცენდა საკაცობრიო ჭირი ფაშიზმის სახით, რომელიც ნიცშეს დებულებათა დამახინჯებული პოლიტიკური იდეალებით ოპერირებდა და ნიცშეს თეორიის საფარველით შენიღბული კაცთა შორის, ადამიანთა შორის სისხლისღვრისა და გაუმართლებელი ექსცესებით საკუთარი არაადამიანური ინსტიქტების გამოვლინების აპოგეას აღწევდა. ამით კი კაცობრიობას, ადამიანებს და სიცოცხლეს განადგურებას

უქადდა. ეს საბოლოო აზრით ღირებულების სუბიექტივისტური ინტერპრეტაციის ლოგიკური შედეგია და მას ძირეულად ეწინააღმდეგება ღირებულების ობიექტივისტური თვალსაზრისი, რომელიც თავის მხრივ, თუმცა ცდილობს ღირებულების სუბიექტივისტური გაგების უკიდურესობის დაძლევის სუბიექტივიზმის საკმაოდ საფუძვლიანი კრიტიკით და ამით ძალიან კარგ საქმესაც აკეთებს. მაგრამ ისინი ღირებულების ობიექტივისტური სისტემის შექმნით მეორე უკიდურესობაში ვარდებიან და უკიდურეს ობიექტივისტურ თვალსაზრისს ანვითარებენ.

ცნობილია, რომ ფილოსოფიის ისტორიაში ღირებულების ობიექტივისტური თეორიების უამრავი სახესხვაობა არსებობს, მაგრამ მიუხედავად თვალსაზრისთა განსხვავებულობისა, მათთვის დამახასიათებელია მთელი რიგი ძირითადი თავისებურებანი.

მაინც რა ნიშნებით ხასიათდება ობიექტივისტური თვალსაზრისი ღირებულების თეორიაში? ობიექტივისტური თვალსაზრისი ამტკიცებს, რომ არსებობს რეალობისაგან სავსებით დამოუკიდებელი იდეალური ღირებულების თავისთავადი სამყარო. ღირებულება ამ თვალსაზრისისათვის არ არის თავისი არსებით მიმართებითი ცნება. ამგვარი შეხედულება დამახასიათებელია ყველა ობიექტივისტური კონცეფციებისათვის. ეს თვალსაზრისი ანტიკურ ფილოსოფიაში იღებს სათავეს. ყველაზე აშკარად ეს მოძღვრება პლატონთანაა წარმოდგენილი. შუა საუკუნეებისა და ახალ ფილოსოფიაში მას ბევრი მიმდევარი ჰყავს, თუმცა ღირებულების ობიექტივისტური კონცეფცია ეყრდნობა ობიექტურ-იდეალისტურ ფილოსოფიას. ობიექტივისტური აქსიოლოგიის მიერ წარმოდგენილი ღირებულებათა სამეფო პლატონის იდეათა სამყაროს მოგვაგონებს, ღირებულების ობიექტივისტურ-იდეალისტურ თეორიებში პლატონური იდეების სამეფო ვინდელბანდ-რიკერტის, ასევე შელერისა და ჰარტმანის აქსიოლოგიისათვის ერთგვარი ამოსავალი ცნებაა. ღირებულება ვინდელბანდ-რიკერტის თეორიაში ესაა იდეალური მნიშვნელობის სფერო. ღირებულება, ვინდელბანდ-რიკერტის აზრით არ არსებული, მაგრამ მნიშვნელობის მქონე იდეალური სამეფოა. ღირებულებანი ქმნიან სუბიექტისა და ობიექტისაგან სრულიად დამოუკიდებელ, თავისთავად სინამდვილისაგან განყენებულ სამეფოს. ღირებულება ვინდელბანდ-რიკერტის აზრით, სინამდვილის იმმხარეული, ზევრცეული და ზედროულად მნიშვნელადია. ღირებულება არსებულზე ამაღლებული ერთგვარი ზეარსებულია.

ღირებულებები შელერისა და ჰარტმანის თეორიებში წარმოდგენილია როგორც „იდეალური არსებებისა“ და „ქვალიტეტების“ თავისთავადი სამეფოები. ღირებულება აქაც პლატონის იდეებს ენათესავება. სხვადასხვა ფილოსოფიური ნიუანსების მიუხედავად ყოველი აქ წარმოდგენილი თვალსაზრისი ერთ რაიმეში იგივეობრივია, ყოველი მათგანისათვის ღირებულება დამოუკიდებელი იდეალური სამეფოა. თითოეული მათგანისათვის ღირებულებათა არსებობა ჩვეულებრივი დროულერცეული არსებობის ფარგლებს გარეთ გადის და იდეალური არსებობის წესით არსებულად გვევლინება. მათთვის დამახასიათებელია თავისთავადი და დამოუკიდებელი სამეფოს ფორმით არსებობა. ღირებულებებს გააჩნიათ არსებობის რეალობისაგან სავსებით დამოუკიდებელი, თავისთავადი იდეალური სამყარო. ამდენად ისინი სრულიად დამოუკიდებელნი არიან სუბიექტისაგან. ღირებულების ამგვარი გააზრება შორს დგას ღირებულების არსის სუბიექტის ფსიქოფიზიკური ორგანიზაციით ახსნისაგან. ღირებულება ობიექტურ-იდეალისტური გაგების თანახმად არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება გავიგოთ როგორც სუბიექტის, ადამიანის ბიოლოგიურ სტრუქტურაზე, ან თუნდაც მის ფსიქოფიზიკურ აგებულებაზე ორიენტირებით. მათი გაგებით ღირებულებას არა აქვს მიმართება სუბიექტთან, ვინაიდან ღირებულების არსებობა თავისთავადი ობიექტური და ამდენად ყოველგვარი სუბიექტურისაგან დამოუკიდებელია. ღირებულება არსებობის იდეალური, თავისთავადი და ობიექტური არსებობის წესით არსებობს. მისი არსებობა ყოველმხრივ დაცლილია სუბიექტურობისაგან და მასში არაფერია სუბიექტური. ზოგიერთი თვალსაზრისი სავსებით გამორიცხავს სუბიექტის შეფასების ფსიქოლოგიური აქტის მნიშვნელობას ღირებულებისათვის. ღირებულებისათვის, როგორც ობიექტური, თავისთავადი იდეალური არსებობისა და მნიშვნელობის მქონე სფეროსათვის არა აქვს მნიშვნელობა მას შეაფასებს ვინმე თუ არა, სუბიექტს უკავია შემფასებელი პოზიცია თუ არა. ღირებულების სფერო შეუვალი და მიუდგომელია ყოველგვარი სუბიექტურისაგან. იგი როგორც სინამდვილის, ისე ცნობიერების მიღმა არსებული რეალური სამყაროა ღირებულებებისა. ობიექტივისტური გაგებით ღირებულება ობიექტურია და არა სუბიექტური. ღირებულება თავისთავადი სუბიექტის შეფასების აქტისაგან სრულიად დამოუკიდებელი იდეალური სფეროა, იგი აბსულუტური და უპირობოა. ღირებულება არ შეიძლება განპირობებული იყოს სუბიექტით, ან თუნდაც უფრო მაღალი ინსტანციით „ზესუბიექტით“, „ღმერთით“ და სხვა. ღირებულება თვითონ არის ყოველგვარ სუბიექტზე ამაღლებული ე.წ. „ზეობიექტი“ თავისთავადი, ობიექტური, უპირობო და აბსულუტური. ღირე-

ბულება აბსულუტურია და არა შეფარდებითი. ღირებულება აბსულუტური, ზედროული და საყოველთაოა. ღირებულება ობიექტივისტების თვალსაზრისით არ შეიძლება გაგებული იქნას, როგორც ვიწრო შეფარდებითი საყოველთაობის მქონე. ამ მხრივ ღირებულების ობიექტურ-იდეალისტური გაგება ძირეულად უპირისპირდება ღირებულების სუბიექტივისტურ თვალსაზრისს. ამ თვალსაზრისის შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი: ღირებულება, ობიექტურ-იდეალისტური თეორიების მიხედვით „ზედროული“, იდეალური, თავისთავადი, აბსულუტური და საყოველთაო, სრულიად უპირობო და დაუქვემდებარებელი ფენომენია. მგვარი გაგებით ღირებულება თუმცა ცხადდება ობიექტურად და საყოველთაო ხასიათს იღებს, სამაგიეროდ ღირებულებას ეკარგება სხვა რამ: ეკარგება ის ძირითადი, მთავარი ნიშანი, რომელიც მას ღირებულებად ხდის ის, რაც ღირებულების არსებას შეადგენს – სუბიექტთან, ადამიანთან მიმართებას. არ არსებობს „ღირებულება საერთოდ“, **ღირებულების ცნება მიმართებითი ცნებაა და გულისხმობს, მას, ვისთვისაცაა იგი ღირებული. ღირებულება არსებობს სუბიექტისათვის, „ვინმესთვის“, ისევე როგორც არსებობს ის, როგორც „რაიმეს“ ღირებულება. სხვაგვარად ღირებულების მეცნიერული, სწორი წარმოდგენა შეუძლებელია. ასე გაგებული ღირებულებანი, როგორც წესი, არსებობენ ადამიანთა მიზნებისა და იდეალების სახით.**

ღირებულების წვდომა ურთულესი საქმეა და იგი ფიზიკური და სულიერი ძალების დიდ დაძაბვას ითხოვს. ღირებულებათა წვდომა არ ითხოვს რაიმე განსაკუთრებულ უნარს, ღვთაებრივ ნიჭსა და ღვთიურ გონიერებას. ღირებულებებს სწვდება ადამიანური გონი. გონის მქონე ადამიანი სწვდება ღირებულებებს სხვადასხვა სფეროში. ღირებულებები ცხადია, მნიშვნელობის მქონენი არიან გონის გარეშე, ისინი ობიექტურნი არიან და გონისგან არ არიან დამოკიდებულნი. ერთადერთი მათი ე.წ. დამოკიდებულება გონთან და ამდენად გონის მფლობელ სუბიექტთან, ადამიანთან მდგომარეობს იმაში, რომ ღირებულებები სწორედ გონისთვის, ადამიანისთვის, სუბიექტისთვის და საბოლოო აზრით საზოგადოებისთვის, კაცობრიობისთვის არსებობენ. ღირებულებებს არ გააჩნიათ არავითარი დანიშნულება, გარდა ადამიანის სამსახურისა, ისინი მხოლოდ მიზნები არიან ადამიანისთვის. ისინი ადამიანებს ეძლევიან მიზნებად, ადამიანმა კი ამ მიზნების მიხედვით უნდა იცხოვროს და სწორედ აგვარი ცხოვრებით ამართლებს საკუთრივ ადამიანურ არსებობას. ადამიანი ღირებულებათა სამყაროს, ღირებულებებს უნდა უმადლოდეს ადამიანად ყოფნას. სწორედ ღირებულებების სამსახური აქცევს ადამიანს ადამიანად. ღირებულებას „დამორჩილებული“ ადამიანი სწორედ ადამიანია და არა ცხოველი რისი სამიმროებაც მას მუდამ აქვს, რადგან სოციალურთან ერთად იგი ბიოლოგიური არსებაცაა და მას ასეთი ალტერნატივა ყოველთვის ეძლევა, მას შეუძლია იცხოვროს მხოლოდ ცხოველური არსებობის წესით, სიცოცხლის ბიოლოგიურ იმპულსების გააბსოლუტების გზით. ადამიანი არ უნდა დავიწყანოთ მხოლოდ ფიზიკურ-ბიოლოგიურ ან თუნდაც ფსიქიკურ არსებაზე. ადამიანი უფრო მეტია, ვიდრე ფიზიკურ-ბიოლოგიური ან თუნდაც ფსიქიკური არსება. ადამიანი გონითი არსებაა და მას სურს იცოდეს დანიშნულება და ამდენად საკუთარი ადგილიც ამ სამყაროში. ადამიანი სამყაროს გაგების გზით ეძებს და პოულობს საკუთარ დანიშნულებასაც. ადამიანის არსებობის აზრის მიმცემი საფუძველი ღირებულებაა. ღირებულება ადამიანის არსებობის, მისი სიცოცხლის საზრისია, ადამიანის არსებობის გამართლებაა, კაცობრიობის დანიშნულებაა. ადამიანი ცოცხლობს და ცხოვრობს ღირებულებათა სამყაროს „დასაპყრობად“, ადამიანი ილტვის ღირებულებებისკენ, იგი ყურს უგდებს ღირებულებათა სამყაროს ძახილს, ღირებულებათა მომთხოვნ ხმას, რომელიც ადამიანებს მოუწოდებს სრულყოფილი ადამიანური სიცოცხლით ცხოვრებისაკენ. სიცოცხლის გონითი მხარე, ადამიანური გონი იღწვის კიდეც მათკენ. გონი ისწრაფვის ღირებულებათა სამეფოსაკენ, როგორც მიზნებისკენ. ამ მიზანსწრაფვას, გონის ამგვარ ლტოლვას ადამიანის დანიშნულების გასარკვევად და შემდგომ მათ მიხედვით ცხოვრებას უნდა ექვემდებარებოდეს ადამიანის სიცოცხლე, მისი ბიოლოგიური და ფსიქიკური შრეებით. საერთოდ ადამიანში უნდა ბატონობდეს გონი, როგორც ადამიანური არსებობის უმაღლესი საფეხური. მას უნდა მორჩილებდეს სიცოცხლის ბიოფიზიკური და ფსიქიკური ძალები, ადამიანის ბიოლოგიური და ფსიქოლოგიური სტრუქტურა, მთელი სხეულებრივი და სულიერი ორგანიზაცია. გონის ამგვარი პრიმატი ადამიანის სწორ, ჭეშმარიტ ადამიანურ არსებობას განაპირობებს. ამგვარი აქცენტირება გონზე არავითარ შემთხვევაში არ დაარღვევს წონასწორობას და არ დააზიანებს დაქვემდებარებულ სფეროს, ვინაიდან ბიოლოგიურ-ფიზიკურ და ფსიქიკურ, გონითი ძალების ადამიანური ჰარმონიის მაკონტროლებელი ორგანოს ფუნქციის შესრულება გონის კომპეტენციაშია. გონს შეუძლია ადამიანის ადამიანურობამდე ამაღლება. მას შეუძლია ადამიანის სასიცოცხლო ფიზიკურ-ბიოლოგიური და ფსიქიკური, ან თუნდაც გონითი შესაძლებლობების სწორი მიმართულებების მიცემა. იგი მაკონტროლებელი ძალაა აგრეთვე, საკუთარი გონითი აქტებისა და გონითი შესაძლებლობებისა. გონი ამ შემთხვევაში არა მარტო გონიერებაა, არამედ თვითგონიერებაცაა.

სწორედ გონის მეშვეობით შეიძლება ღირებულებებთან მისვლა და ამდენად ადამიანის დანიშნულების გაგება. ადამიანი გონით სწვდება ღირებულებებს. გონი თავისუფალია. გონი სწვდება სამყაროს ნებისმიერ ფენომენს რეალური საგნიდან, ფიზიკურ-ბიოლოგიურ-ფსიქიკური პროცესებიდან, გონით აქტებამდე და თვით ღირებულებათა იდეალურ სფეროსაც. გონის ძალა შეუზღუდავია, იგი თავისუფალია მოქმედებაში და პოტენციურად ყველაფრის ახსნა შეუძლია. ბუნებრივია, მას შეუძლია ღირებულებათა წვდომაც. მითუმეტეს, რომ ღირებულებანი მხოლოდ ადამიანისთვის, მხოლოდ გონისთვის არსებობენ და ითხოვენ მისგან განხორციელებას იმპერატიულ ფორმაში. ღირებულებები მოუწოდებენ გონს თავის თავისკენ და უთითებენ მათი განხორციელების შესაძლებლობებს. ეს კი საბოლოოდ გონისთვის, ადამიანისთვის იქნება სასარგებლო ადამიანური არსებობის სრულყოფის გზაზე. ცნობილია, რომ სიცოცხლის საზრისის წვდომას, მაღალ იდეალების მიხედვით ცხოვრებას და საერთოდ ადამიანის გაკეთილშობილებას, გალამაზებას, მაღალ ადამიანურ საფეხურზე ამაღლებას ყოვეთვის ესწრაფოდა ადამიანი ისტორიულად. ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში უხვად მოიპოვება მაგალითები, როდესაც ადამიანთა რჩეული ნაწილი ზღაპრის თუ მითის გმირები ეძებდნენ ბედნიერის, სიკეთისა და სამართლიანობის ქვეყნებს, მაგრამ ვერ პოულობდნენ, რადგან ასეთი ქვეყნები რეალურად არსად არ არსებობდნენ. ასეთი სფერო ღირებულებების სამყაროა. ამგვარი სამყარო არ შეუქმნია არც ღმერთს და არც ადამიანს. ღირებულებებს არ ქმნის არც ღმერთი და არც ადამიანი, ღირებულება არ არის არავითარი სუბიექტის, არც ღვთიურის და არც ადამიანურის სუბიექტური წარმონაქმნი. ღირებულებანი არსებობენ ჩვენს ირგვლივ და ჩვენს გარშემო, ოღონდ არსებობენ ისინი არა რეალურად, არამედ იდეალურად და რაც მთავარია, არსებობენ ისინი ჩვენთვის, ადამიანებისთვის, სუბიექტისთვის, კაცობრიობისთვის. ისინი არსებობენ იდეალურად და ჩვენგან რეალურ ხორცშესხმას ითხოვენ.

ლიტერატურა:

1. ბუაჩიძე თ. 1986- ბურჟუაზიული ფილოსოფიის სათავეებთან. თბილისი. 1986.
2. პოპიაშვილი ა. 1988- ინდივიდის პრობლემა სორენ კირკეგორისა და ფრიდრიხ ნიცშეს ფილოსოფიაში. თბილისი. 1988.
3. ელიზბარაშვილი ე. ნიცშე: 2005.-ფილოსოფიის კულისები და სიმულაციები. თბილისი. 2005.
4. სიბაშვილი გ. 1990 - ზეკაცის პრობლემა ფრიდრიხ ნიცშეს „ესე იტყოდა ზარატუსტრას“ მიხედვით. თელავი. 1990.
5. ნიცშე ფ. 1993-.ესე იტყოდა ზარატუსტრა. თბილისი. 1993.
6. ბაქრაძე კ. 1985 -რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი ტ. III თბილისი. 1985.
7. თევზაძე გ. 1968-.გერმანული ნეოკანტიანელობის შემეცნების თეორია. თბილისი. 1968.
8. კოდუა ე. 1966-.ისტორიის ფილოსოფია. თბილისი. 1966.
9. Nietzsche Friedrich. 2005. - Ecce homo. C.H. Beck Munchen 2005.
10. Nietzsche Friedrich. 1926. -Der Wille zur Macht. Munchen 1926 .
11. Rickert H. 2007.- Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Tübingen 2007.
12. Rickert H. 2007- Die Philosophie des Lebens .Tübingen 2007 .
13. Rickert H. 2005- Der Gegenstand der Erkenntnis Tübingen 2005 .
14. Бахрадзе К. 1960-Очерки по истории новейшей и современной философии, 1960.

Giorgi Sibashvili

Essence of Value

Summary

The value is the directive concept and implies for something/somebody it is valuable for.

The value implies for the subject, „somebody” as well as „something”.

The different imagination on the value is nonscientific and incorrect. We meet the value perceived in this way in the form of persons and the ideals.

1006 – ფილოსოფიის მეცნიერებანი

09.00.03 Социальная философия и философия истории

Кушерец Тамара Викторовна

Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя

**Критический анализ классовой модели субъекта истории
в современном западном неомарксизме**

Непопулярность исследования марксистского наследия в Украине времен независимости связана главным образом с тем, что некоторые из его основных идей были непосредственно включены в практику построения и функционирования советского тоталитарного государства. В частности, марксистский постулат об исторической миссии пролетариата, его классовом сознании как отражении объективных законов исторического развития человечества, превратившись в фундаментальный принцип государственной идеологии, сделал возможным использование этой социальной группы в качестве орудия подавления сопротивления других социальных групп и слоев, в особенности крестьянства. Сложившееся практически полное отрицание ценности марксистских идей, на наш взгляд, может стать препятствием на пути вхождения Украины в сообщество европейских государств. Как заметил влиятельный немецкий социальный философ У. Бек, существенной преградой на пути интеграции постсоциалистических стран в Евросоюз есть то, что они являются «наивно-современными», то есть они до сих пор не смогли критически переосмыслить и релятивизировать проект модерна. Это означает, прежде всего, пересмотр всех без исключения идеологий, возникших из «духа Просвещения», укорененных в критике «Священной истории» представителями классической философии истории, которые впервые поставили вопрос о ее (истории) движущих силах, что в дальнейшем кристаллизировалось в понятии «субъект истории».

О просветительских корнях марксизма свидетельствует его чрезмерное доверие к науке, в частности, вера в существование единой универсальной теории, включающей все элементы знания, на основе которой можно было бы создать справедливый общественный строй. Как отмечает П. Розанвалон, все главные темы либеральной экономической теории XVIII ст. нашли свое дальнейшее развитие в марксизме. Интернационализм производителей, общность интересов как основа классовой солидарности, апология труда, отрицание государства и переход от управления людьми к управлению вещами – все эти социалистические идеи лишь калька с основных положений английской политической экономии [4, с. 215]. Сторонники коммунистической идеи особенно тщательно старались убрать элемент стихийности и спонтанности в истории, установить тотальный контроль над всеми сферами общественной жизни. Настолько рационалистичный общественный проект не оставлял места для религиозной веры, смерть Бога означала возможность для рождения нового, свободного человека. Человеческий дух становился исключительно продуктом материи, а сам человек – плодом эволюции. Эта идеология основывалась на великой мечте об освобождении человечества. Благодаря рациональному познанию и технике человек должен был стать господином природы, освободиться от ее гнета, планировать общественную жизнь и прорваться, наконец, в царство свободы [3, с. 141]. Человечество должно было стать одним человеком, одним большим коллективным субъектом, руководимым одной коллективной волей. Орудием реализации такой исторической перспективы должен был стать пролетариат.

Анализируя классовую структуру буржуазного общества, Маркс указывал на классовое сознание как на определенную форму отображения социальной группой своего места в системе материального производства. Он показал, что капиталистическая система производства превращает общество в гигантский рынок, где все продается и покупается, в том числе и труд. В то же время, концентрация машин и людей на промышленных предприятиях создают условия для формирования нового класса – пролетариата. Последний укоренен в массах, но является их наиболее сознательной частью, он способен возглавить борьбу всех трудящихся и угнетенных против власти капитала. Маркс последовательно проводит мысль о том, что классы вообще и пролетариат в частности являются движущими силами истории. Основным недостатком марксистской модели субъекта истории стал излишне жесткий экономический детерминизм процесса формирования классового сознания пролетариата. Развитие производительных сил, прогресс в смене организационных форм производства, возрастание производительности труда – вот основные причины формирования революционного авангарда.

Именно этим характеристикам марксистского варианта субъекта истории была подчинена практика социалистических преобразований в СССР. Чем скорее будет уничтожено мелкотоварное производство, чем быстрее будет проведена коллективизация и индустриализация – тем раньше засияет солнце коммунизма. Жестокость, с которой происходила реализация этой программы, предельное обострение социального противостояния оправдывались обещаниями будущих благ. С другой стороны, остались незамеченными действительные ростки нового социального опыта в практике рабочих Советов.

В то же время, западные последователи Маркса видели свою основную задачу в смягчении экономического детерминизма при объяснении феномена классового сознания. А. Грамши пришел к выводу, что основные процессы его формирования происходят в надстройке и являются частью политики. Их результаты не детерминированы непосредственно экономикой, имеют относительный уровень автономности что, в свою очередь, обеспечивает возможность обратного влияния на структуру базиса. При помощи изменения значений люди могут увидеть альтернативные способы организации общества. Это положение в концепции идеологии А. Грамши и было тем «рациональным зерном», которое впоследствии творчески развивалось в постструктуралистских теориях. Однако такой поворот в развитии модели классового субъекта истории никоим образом не повлиял на ход событий в СССР.

Создание классовых концепций даже в конце XX – начале XXI вв. неразрывно связано с критическим переосмыслением наследия марксизма и выявлением его «рациональных зерен», не утративших свой аналитический потенциал. К. Касториadis выразил мысль о противоречивом характере учения Маркса и о необходимости четкого различения его актуальных и опровергнутых самой историей составляющих. Он считает, что Маркс, с одной стороны дал нам вдохновение, интуицию, нечто радикально новое. Оказывается, люди сами создают свою историю, освобождение трудящихся – дело рук самих трудящихся. Иначе говоря, источник истины, особенно в том, что касается политики, нужно искать не на небе или в книгах, а в самой деятельности людей, в обществе [2]. Эта простая идея приводит ко многим фундаментальным выводам, которые Марксу так и не удалось сделать, поскольку он был поглощен фантазмом тотальной, завершенной, полной теории. Начиная с «Немецкой идеологии» он выступает как теоретик, который открыл закон функционирования общества, закон смены общественно-экономических формаций в истории, «законы капиталистической экономики» и т. д. К. Касториadis отмечает несовместимость и противоречивость этих двух фундаментальных идей. Если законы истории действительно существуют, то в таком случае настоящая человеческая деятельность невозможна, или возможна в лучшем случае только как техническая. Если люди действительно сами создают свою историю, то, в этом случае, задача теоретической работы состоит не в том, чтобы открывать «законы», а в том, чтобы выявить условия, которые обеспечивают или ограничивают эту деятельность, ее возможные закономерности [2].

Именно это обстоятельство позволило Марксу сыграть настолько важную, настолько и катастрофическую роль в рабочем движении. Последователи искали в его учении некоторое чисто окончательных истин, они верили, что у него есть все ответы, в крайнем случае, все наиболее важные истины – поэтому не было нужно искать какие-то новые. Более того, это выглядело подозрительно и даже опасно, что, в свою очередь, узаконило бюрократию в рабочих организациях, в основе которой было право на официальное и дозволенное истолкование социалистической ортодоксии. Однако, по мнению К. Касториadis, было бы неправильным считать Маркса «отцом» тоталитаризма, поскольку для создания последнего как политического и социального режима нужно было много других исторических ингредиентов, главным из которых был большевистский тип тоталитарной партийной организации. Из Маркса вышел не только «ленинизм-сталинизм» но и социал-демократия, которую никак нельзя назвать тоталитарным учением [2]. Философ считает, что два Марксовых открытия, безусловно, сохраняют свое значение. Во-первых, анализируя общественную жизнь, он предложил рассматривать общество как динамическую целостность, пребывающую в постоянном развитии. Во-вторых, его концепция воплощает внутреннюю связь познания общества и политического проекта. К. Касториadis призывает избавиться от той составляющей концепции Маркса, в которой постулируется «объективная логика» общественно-экономического развития. Ведь история показала, что точка зрения пролетариата не только не решила всех проблем, но и сама есть проблемой, которую только сам пролетариат (или точнее говоря – трудящиеся) сможет или не сможет решить. Историческая миссия пролетариата не может быть объяснена с точки зрения экономического детерминизма, а лишь с помощью идеи целостности культуры.

Обобщение опыта новых форм борьбы трудящихся за улучшение своего положения в мире дало возможность современным неомарксистам осуществить реконцептуализацию классической классовой модели субъекта истории. Немецкий социальный философ левого толка Карл-Хайнц Рот, автор книги

«Возвращение пролетариата» (1994), считает, что во всем капиталистическом мире происходит «репролетаризация». Под «пролетариатом» он понимает не просто обычного наемного работника, лишенного власти и собственности, а именно такого наемного работника, каким он был в XIX веке до введения различных социальных гарантий – работника, находящегося в полной и ничем не ограниченной власти хозяина. Таких классических пролетариев, таких отверженных становится все больше в современном капиталистическом обществе, особенно если принимать во внимание рабочих-мигрантов. В целом можно ожидать новую всемирную волну пролетаризации как следствие кризиса, за которой последует новая волна безработицы в США, Европе, Восточной Азии. Снова миллионы людей провалятся в социальную пропасть. Каким будет их ответ? К.-Х. Рот считает, что перед пролетарскими семьями и многочисленными прослойками населения, которые их окружают, предстанут два пути: либо восставать, утвердить свое право на существование и установить эгалитарное общество, либо завязнуть в саморазрушительной патриархальной реакции и насилии, разжигая межэтническую рознь, обеспечивая свое существование за счет других отдельных пролетариев или групп пролетариев [5]. Он предостерегает, что существует и третий путь, связанный с использованием недовольства и страха новыми деспотическими вождями, которые направят силу обманутого пролетариата в пользу интересов непролетарских классов.

Трансформация капиталистической экономики у Маркса в основном ограничена ликвидацией частной собственности на средства производства и приводит на неизменной производственной основе к обобществленному способу производства свободно ассоциированных личностей. К.-Х. Рот называет это синкретической утопией социальной революции и индустриального прогресса, которую следует решительно отбросить, оставляя, в тоже время, методическое ядро критики Марксом политической экономии, которое остается, без сомнения, актуальным. Тип сформированного на крупных промышленных предприятиях сознательного рабочего так и не стал преобладающим по отношению ко всему пролетариату. К основным причинам провала сделанного Марксом прогноза Рот относит прежде всего тейлоровскую «научную» организацию производства, которая лишила промышленный пролетариат его кооперативно-ассоциативных производственных знаний и привела к господству в структуре рабочего класса полу- и неквалифицированных машинных рабочих, которые вместе с сельскохозяйственными рабочими и иммигрантами сформировали тип массового работника. Обостряющееся противоречие между трудом и капиталом было удачно смягчено путем допуска семей рабочих в качестве потребителей к результатам максимально отчужденного массового производства через социальные гарантии и повышение уровня доходов. Подобная модель интеграции была подорвана лишь восстаниями 60-х - 70-х годов. Окончательное опровержение идея о ведущей роли промышленного пролетариата получила в результате краха «реального социализма» и неолиберальной инволюции западного реформистского социализма.

Как же выглядит новый классовый субъект в реконцептуализированной версии современного немецкого философа? Его определяющей чертой является структурная, социально-экономическая и территориальная гомогенизация. В этом симбиозе современных промышленных рабочих, временно занятых, безработных, самозанятых, поденщиков и безземельных крестьян нет, и не может быть, привилегированной фракции. Главная организационная задача состоит в том, чтобы свести воедино все секторы нового пролетарского архипелага, ибо глобализованный капитал может быть атакован и разрушен только в процессе создания глобальной сети всех местных инициатив сопротивления. Главная угроза для самоорганизованных объединений состоит в их использовании внешними по отношению к классу силами, как это произошло с Советами в СССР. Что касается социалистической хозяйственной системы советского типа, то здесь, по мнению К.-Х. Рота, имело место господство государства как колоссального концерна, увеличенного до гигантских масштабов капитала, который по уровню эксплуатации труда рабочих не уступал никакому частному.

Сталину удалось превратить основную слабость марксистской теории классов в одно из ключевых идеологических положений партийной программы: «...Движущей силой истории есть развитие производительных сил, в то время как классовая борьба – это всего лишь следствие и выражение этого процесса» [1, с. 25]. Решение об окончании классовой борьбы, а, значит и про переход к социалистическому бесклассовому обществу, было принято исходя из «техничко-экономической необходимости, управляемой государством», то есть на основе рапортов об успехах индустриализации и электрификации (которые были, как теперь известно, оплачены миллионами жизней жертв голодомора), о завершении коллективизации и т.д. Парадоксальность ситуации состояла в том, что Сталин заявил о прекращении классовой борьбы в СССР уже в 1936 году, через 20 лет после Октябрьской революции в речи по поводу принятия новой советской конституции, когда классовая борьба вспыхнула с новой силой, а кровавые массовые репрессии приобретали невиданный размах. Тогда же прозвучало заявление про существовании неантагонистических отдельных классов

в СССР: рабочего класса, колхозного крестьянства, трудовой интеллигенции. Маркс и Энгельс, напротив, доказывали, что существование государства связано именно с классовым антагонизмом и вели речь о ликвидации классового деления и «отмирании государства» как о двух неотъемлемых аспектах одного исторического процесса. Единый процесс устранения всех форм классового господства Сталин решил схоластически, механически проводя разделение между отдельными аспектами и стадиями: сначала отмена антагонизма, социалистическое государство, а потом – упразднение государства как такового. Административное решение о становлении бесклассового общества было принято в соответствии с идеей о возможности построения социализма в одной отдельно взятой стране и фактически означало устранение внутренних предпосылок для обоснования дальнейшего существования государства. Если государство не нужно в качестве орудия классовой борьбы, то оно необходимо для защиты от угрозы мирового империализма. Не случайно большинство репрессированных считались либо иностранными шпионами, либо вредителями на службе империализма. Этот исторический пример должен стать предупреждением относительно того, что «отказ от диктатуры пролетариата не дает никакой исторической гарантии против насилия, фактически он даже сообщает о том, что в этом случае такое насилие становится все более жестоким [1, с. 26]. Современный французский неомарксист Э. Балибар утверждает, что в советской истории имеется необходимая связь между сталинской концепцией социализма, провозглашением «полной победы социализма» в СССР и завершением диктатуры пролетариата, которые совпадают с усилением действия бюрократических и репрессивных государственных аппаратов.

Какой исторический урок следует вынести из такого специально догматизированного и некритичного воплощения классовой теории К. Маркса более чем через сто пятьдесят лет после ее создания? В первую очередь, избегать ее полного отрицания и отказа от ее критического потенциала, который активно используется западными теоретиками для анализа глобальной капиталистической системы. Как отмечают современные неомарксисты, сталинская «теоретическая ошибка» имела своим трагическим следствием то, что пролетариат утратил свою практическую инициативу, добытую слишком дорогой ценой, стал «пешкой» в социальных отношениях эксплуатации и угнетения, а не силой, способной их преобразовать. Во-вторых, не абсолютизировать другие модели субъекта истории, в частности либеральную и национальную в их классическом виде, поскольку они, так же как и классовая, находятся в процессе реконцептуализации. В-третьих, изучать опыт других социалистических стран, в частности Китая, который смог сделать правильные выводы из своей недавней истории и воспользоваться имеющимся государством социалистического типа для осуществления экономического прорыва в современных условиях.

Литература:

1. Балибар Э. О диктатуре пролетариата. Пер. А. Репы, Дм. Колесник, Л. Ивашкевич. – Летопись социальной критики. [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.contrinfo.
2. Касториадис К. Маркс сегодня. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [http://avtonom.org/old/theory/castoriadis/marx today.html](http://avtonom.org/old/theory/castoriadis/marx%20today.html)
3. Краснодембський Зд. На постмодерністських роздоріжжях культури / Пер. з польськ. Р. Харчук. – К.: Основи, 2000. – 196 с.
4. Розанвалон П. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку / Є. Марічев (пер. з фр.). – К.: Видавничий дім «КМА», 2006. – 248 с.
5. Рот К.-Х. Всемирный кризис? Всемирная пролетаризация? / пер. с нем. // Социальная революция. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://revsoc.org/archives/1285>

Аннотация. В статье анализируются некоторые негативные последствия догматизированного и некритического внедрения марксистской модели субъекта истории в практику строительства социализма в СССР. Смягчение экономического детерминизма рассматривается как одно из главных направлений ее пересмотра.

Critical Analysis of the Class Model of History Subject in the Contemporary Western Marxism

Summary

The paper analyzes some negative consequences of the dogmatized and uncritical implementation of the Marxist model of history subject into the practice of socialist building in the USSR. Economic determinism weakening is considered as one of the key directions of its revision.

1006 – ზილოსოფიის მეცნიერება

Кушерец Т. В.

Формирование единства украинской нации в условиях глобализации

Глобализация ставит перед человечеством качественно новые проблемы экономического, социального, политического, демографического и культурного характера. Наиболее сложный комплекс этих проблем порожден интенсификацией взаимодействия культур и цивилизаций, что, в свою очередь, приводит к размыванию традиционных социокультурных идентичностей, сталкивает различные системы ценностей, приводит к крайне болезненным коллизиям сознания. Интенсификация глобализации современного мира все более обостряет проблему сохранения культурной самобытности отдельных этнических сообществ. Под вопросом оказывается сама перспектива формирования национальной идентичности в обществах, распрощавшихся с колониальным и тоталитарным прошлым, к числу которых, несомненно, принадлежит и Украина.

Именно сейчас наша страна «предпринимает уже не первую попытку своего утверждения среди европейских народов как равноправных наций-государств» [3, с. 19]. В свое время, по мнению С. Грабовского, этому мешали внутренние конфликты и неблагоприятные внешние обстоятельства. Каким же образом нынешние процессы глобализации влияют на формирование национального самосознания, насколько благоприятна для украинского государственного строительства нынешняя геополитическая ситуация? Нужно ли Украине копировать те образцы государственной и культурной политики, которые были характерны для периода построения классических наций-государств. Что вообще представляет собой современная развитая нация-государство, этот желанный для многих поколений украинцев общественный идеал, с точки зрения современных концепций? Поиск ответов на эти вопросы является целью данной статьи.

Хорошо известно, что западные мыслители рассматривают нацию-государство как достаточно гибкую структуру, которая впервые возникла в Европе в ходе Тридцатилетней войны. Именно Англия и Франция стали типичными примерами, своеобразными эталонами, с которыми другие нации могли сравнить свой уровень национально-государственного развития. «Эпоха Модерна началась созданием отдельных независимых суверенных государств, которые были организованы на основе конкретных наций, имели свой язык и культуру, сохраняли правительства, которые легитимизировали себя как выразителя национальной воли, национальных традиций и интересов» [4, с.139]. Система наций-государств возникла из Вестфальского мира, отобравшего у конкретных феодалов их почти божественные полномочия. Духовная идентичность нации, а не божественное тело короля, теперь воплощает территорию и население в качестве идеальной абстракции. Имея возможность поддерживать или преследовать те или иные вероисповедания, этот новый суверен формировал в пределах своих четко определенных границ те формы стабильности и развития, какие он хотел видеть в своих владениях. Создавая свои формальные (писанные) законы, каждое такое государство очерчивало свою собственную этнографию, географию и биографию. Первоочередными задачами вновь созданных национальных правительств было конструирование «коллективных интересов» своей страны, общей воли и традиции. В результате этого только один язык, культура и экономика локальных региональных элит создает «национальные» культурные сообщества в большинстве наций-государств. Так выглядит ныне модель развития нации-государства в ее исторический период, и практика украинского государственного строительства вполне соответствует этой логике.

Однако оценки такой модели развития существенно различаются в Украине и за ее пределами. В то время как большинство украинских мыслителей занимаются поиском подтверждений «исторической необходимости» построения независимого украинского государства и путей исправления «исторической несправедливости», их западные коллеги критикуют национальное государство за принудительную универсализацию. Имеется в виду «принуждение» со стороны государственных институтов, которое делает возможным введение, например, в Украине «Закона о языке», обязательных курсов «Истории Украины» и «Культуры Украины» в вузах, формирование «единой воли» при помощи критики тоталитаризма и голодомора. В отличие от этого западный теоретик Т. Люк приходит к выводу, что «реалистичное утверждение суверенной национальности не задано онтологическим путем; это скорее подарок онтологии реалистичным объединениям, которые стоят за процессом становления любой нации» [3, с. 141]. Об этом же говорит и Б. Андерсон, ведя речь о том, что мировой порядок наций-государств основывался на «воображаемых сообществах» [1]. С традиционными и

конкретными сообществами (Gemeinschaften) их роднило то, что ради них люди зачастую были готовы пожертвовать жизнью. Но в отличие от «непосредственных сообществ», которые воспринимались в качественном времени, полном пространстве и непосредственной форме социальности, эти представляемые сообщества называются именно так, потому что они принадлежат абстракции – абстрактному времени, абстрактному пространству и социальности. Они воображаемы в том смысле, что представители даже самой маленькой нации никогда не будут знать большинства своих соотечественников, никогда с ними не встретятся и даже не услышат о них, но все же в воображении каждого будет жить образ их сопричастности.

Мировой порядок модерности с ее нейтрализованным историческим временем является своеобразным «хронотекстом», в котором рассказывается об истоках этноса, а роль рассказчика присваивает себе государство. Последнее в качестве коллективного субъекта создает «объекты», вводит «новые географии» при помощи прописывания различия между «друзьями и врагами», в деньгах, языке, религии, идеологии. Поэтому, по мнению Ж. Башлера, «национальная историография, даже самая серьезная и самая искренняя, обязательно становится на некоторую особую (идеологическую – Т. К.) точку зрения» [2. с. 300]. Такой идеологией есть идеология победителей, борцов за создание независимого национального государства и их сторонников. Поэтому и история, создаваемая при их содействии, есть, по определению Р. Козеллека, «историей победителей», а потому – недолговечной. Таковую историю немецкий философ называет краткосрочной по своей сути, сконцентрированной на той последовательности событий, которые благодаря собственным достижениям победителя увенчались победой. Если же этот победитель, «чтобы заручиться исторической легитимностью своей победы, обращается к долгосрочным тенденциям, к Божественному провидению, к тому неизбежному пути, ведущему к созданию национального государства, или реального социализма, или свободы, то это очень быстро приводит к деформации видения прошлого. «Историк на стороне победителей склонен представлять преходящие успехи как долгосрочные достижения при помощи телеологии ex post» [5. с. 86].

Несмотря на то, что история в краткосрочной перспективе обычно создается победителями, именно побежденных Р. Козеллек считает авторами обогащения исторических знаний. Их первичный опыт как раз и состоит в том, что все почему-то произошло вопреки их планам и ожиданиям. Имеется множество убедительных примеров того, когда именно «побежденные» «создавали теории, делавшие возможным методологически обоснованный анализ долгосрочных структурных изменений, превосходящий любой индивидуальный опыт» [5, с. 97]. Речь идет о том, что традиционная история в виде нарратива (повествования о событиях), оставляет без внимания важные аспекты прошлого, начиная с экономической и социальной структуры, и заканчивая опытом и способом мышления обычных людей. Поэтому при реконструкции истории Украины отечественным историкам следовало бы создать условия для продуктивного диалога «побежденных» и «победителей», дополнять нарратив анализом, теснее связывать локальные события со структурными изменениями в обществе, особенно с теми из них, которые связаны с глобализацией. Мнение современного историка должно подаваться не как «итоговый синтез», а просто как одно из мнений наряду с другими. Поскольку среди граждан Украины многие безразличны к истории украинского национально-освободительного движения, подача истории Украины в виде цепи событий, приведших к созданию независимого государства, представляется нам небезопасной. Вместо ожидаемого консолидирующего эффекта можно получить усиление раскола страны.

Формированию единства украинской нации может способствовать лишь исключительно взвешенная и гибкая культурная политика, особенно там, где речь идет о языковых вопросах. Б. Андерсон пишет: «Всегда ошибочно считать языки, как и некоторые национальные идеологии, символами наций, такими как флаги, одежда, народные танцы и т.д. Намного более важным есть способность языка создавать воображаемые общности, выстраивая в результате специфические солидарные объединения» [1, с. 167]. Здесь речь идет не просто о языке, а о печатном слове и его роли в формировании самосознания буржуазии как центрального структурного ядра формирования нации. Добуржуазные правящие классы достигали согласования интересов в значительной мере вне языковой сферы. Солидарность возникала в результате кровного родства, иерархической зависимости и личной преданности. Б. Андерсон утверждает, что буржуазия стала классом благодаря «большому количеству копий». Первоначально стихийное распространение литературы на «народном» языке постепенно перерастает в целенаправленные усилия по построению национального государства, которое, кроме прочего, поддерживало бы и развитие национальной культуры.

Но кроме языка существуют и другие критерии национального «Я» – религия, происхождение, обычаи и территория. Как показал еще М. Вебер, ни один из этих критериев не может быть применен ко всем коллективным культурным идентичностям, которые претендуют быть нациями. «Любой культурный элемент

может функционировать как диакритический знак или признак нации, хотя выбор какого-то одного может порождать существенное отличие национализмов в определенных условиях. Поэтому не следует обвинять национализмы в непоследовательности в этом смысле, поскольку в ключевой доктрине и в идеалах нет ничего, что однозначно бы указывало, какие культурные элементы должны служить критериями национальной самости» [6, с. 208 – 209]. Очевидно, что язык – очень удобный признак, ведь он одновременно и культурный, и различительный. Поскольку язык человек приобретает сразу после рождения, то можно считать признаком и происхождение, которое определяется по рождению. «Но выбор того или иного из них может привести к различному идеологическому развитию, поскольку язык развивается в националистическую культурную идеологию, а происхождение – в расистскую националистическую идеологию [2, с. 297]. Как замечает Б. Андерсон, «любым языком можно овладеть, но на это нужно пожертвовать частью своей жизни: каждая новая победа измеряется днями, оставшимися до смерти. Доступ к другим языкам ограничивает не их недостижимость, но человеческая смертность» [1, с. 185]. Поэтому языковая проблема настолько остро проявляется во вновь созданных национальных государствах, к числу которых принадлежит и Украина.

Творческое использование национальной модели человеческого сообщества должно учитывать то, что требование быть, например, французом или немцем не запрещает быть европейцем или эльзасцем или пруссаком. Как утверждает Ж. Башлер, нация удовлетворяется выбором некоторого уровня реальности, не ликвидируя, и даже не отрицая другие. «Но она может их отрицать и стремиться ликвидировать, что предусматривает сознательное решение и идеологическую порчу нации при переходе к национализму. Что именно позволяет тому или иному элементу войти в состав определенной таким образом группы? Если нация – это определенный уровень культурной реальности, то принадлежность к нации является культурной и проистекает из аккультурации, которая обычно начинается с самого рождения, но может быть пройдена и позднее, в процессе развития индивида» [2, с. 295]. Эта гибкость модели позволяет, с одной стороны, создать Европейский Союз, а с другой – выстоять в ситуации активизации локальных и субнациональных культур. Одной из причин такого рода активизации, как это ни странно, является то, что новая система массовой коммуникации – радио, телевидение, видео, персональные компьютеры – подталкивает малые социальные и политические группы, этнические и языковые сообщества к созданию и поддержанию собственных тесных социальных и культурных сетей в противовес и национальному государству, и более широкой континентальной или глобальной культуре.

В условиях глобализации первичный политический авторитет нации-государства оказался перед угрозой утраты своей реальной властной мощи и права окончательной инстанции из-за влияния этих «глокальных» (глобально-локальных) контрсил. Навязать фундаментальную языковую, моральную, этническую или религиозную идентичность часто невозможно несмотря на все жесткие меры по установлению защитных барьеров, по насаждению политических прерогатив нации-государства. В условиях дальнейшего расширения возможностей СМИ, мгновенной связи и кодирования информации, национальные границы имеют тенденцию к размыванию. Более того, любой контроль, который ранее государство имело над информационными потоками, соответственно слабеет. Но в то же время, нация остается основной единицей международной системы и должна быть заново определена как менее автономная, неоднородная реальность. Она приобретает облик образования, которое фильтрует и обуславливает проникающие влияния, над которыми имеет ограниченный контроль, а не реагирует на них как на независимый фактор.

Сегодня мы должны представлять себе государственные образования как открытые системы с полупроницаемыми мембранами, которые в то же время обладают достаточной устойчивостью. Э. Смит возражает против преждевременного преодоления наций и национализма: «Пока глобальный порядок будет основываться на балансе конкурирующих государств, принцип национальности останется единственной широко признанной легитимацией и фокусом народной мобилизации. . . . Даже если бы государства объединили свои суверенитеты, даже если бы их национальные сообщества согласились бы на союз в границах единого политического оформления, нация и национализм долго оставались бы единственным действенным фокусом и избирательной единицей для выяснения народной воли» [6, с. 214]. Новые способы и нетрадиционные стили жизни, начиная со времен Великой французской и Промышленной революции, и сегодня продолжают вызывать дезорганизацию и разъединение групп и индивидов, чему не могут помочь новые виды коммуникации и интеграции, основанные на новых технологиях информации и распространения. «В подобном беспрецедентном положении, нации и национализм обязательные, хотя и неприятные, инструменты контроля над разрушительными эффектами значительных социальных изменений. Они обеспечивают нас едиными крупномасштабными и могущественными сообществами и мировоззрениями, которые гарантируют

минимум общественного единства, порядка и смысла в разрушительном и отчуждаемом мире. Мало того, они – единственная влиятельная сила, которая может легитимизировать и придать смысл деятельности наиболее мощному агенту социальной трансформации – рациональному государству. По этой причине нации и национализмы вряд ли исчезнут, до тех пор пока все регионы планеты не пройдут болезненный переход к зажиточной и стабильной модерности западного образца» [6, с.19].

Ускорение процессов глобализации привело скорее к ситуации «столкновения цивилизаций» (С. Хантингтон), а не отдельных национальных государств. Поэтому при укреплении единства украинской нации уже неуместно использовать призывы к защите отчизны от других враждебных наций-государств, которые были настолько эффективны при возникновении классических наций, хотя этот приём используется в молодых независимых государствах очень часто. Э. Смит указывает на историческое значение существования трансцендентального измерения готовности к самопожертвованию, которое хотя и похоже на религиозное, но все же имеет собственную специфику. «Модерная нация стала тем, чем этнорелигиозные сообщества были в прошлом: общностями по истории и предназначению, которые дают смертным ощущение бессмертия скорее через суд потомков, чем в потусторонней жизни» [6, с. 219]. В современных условиях дух самопожертвования во имя нации у многих, если не у большинства граждан, не вызывает особого энтузиазма, за исключением, пожалуй, представителей некоторых ультраправых и религиозных объединений.

Для формирования единства национального сознания в эпоху глобализации, на наш взгляд, необходимо погружаться в наиболее глубокие слои украинской истории. Для выяснения основных характеристик последних целесообразно обратиться к теории временных слоев Р. Козеллека, где первый слой составляют «одноразовые» неповторимые события, второй – долговременные структуры, которые несмотря на всю свою внешнюю статичность, делают возможными перемены и сами могут видоизменяться. Эти два временных слоя охватывают индивидуальный и коллективный опыт (гетерогенность поколений). Следующий временной слой, названный автором «трансцендентальным», выходит за пределы временного существования поколений, поскольку охватывает достижения опыта, свойственного разновременному существованию поколений и является базовым для общества. Это «религиозные или метафизические истины, которые базируются на фундаментальных высказываниях, которые подвергаются постоянным модификациям в течение тысячелетий, но всегда могут быть активизированы памятью – даже несмотря на то обстоятельство, что не все люди их разделяют» [5, с. 40]. Термин «трансцендентальное» употребляется здесь не в смысле потустороннего, а в том смысле, что они выходят за пределы того или иного поколения и одновременно являются его фундаментом. Все единицы опыта содержат в себе такой минимум потребности в трансцендентности.

Таким трансцендентальным слоем для Украины с давних времен служит европейская цивилизация, общий для всех европейских наций культурный очаг. Обычно Европу представляют в качестве соединения греческой философии, римского права и христианства. Ж. Башлер отмечает, что недостатком такой формулировки есть простое перечисление «набора» компонентов без указания на механизм, который дает возможность превратить разнородное в однородное и постоянно повторять этот процесс. «Европейская цивилизация не более универсальна, чем все остальные, но в ней есть такая выдающаяся особенность, что она развивается с тенденцией к ассимиляции всего ...накопленного после неолитического превращения во всем мире. ... Европейская цивилизация способна открываться для всех культурных опытов, накопленных на планете за тысячелетия, и эта способность открываться и ассимилироваться становится все более очевидной и действенной» [2, с. 294]. Эту выдающуюся особенность европейской цивилизации, на наш взгляд, необходимо положить в основу национально-строительных процессов в Украине, отметив при этом, что и украинская нация-государство является необходимым условием для развития Европейской цивилизации, потому что сообщество наций для последней – это максимально культурный ареал: в Европе есть нации, но не существует какой-то общей европейской нации. Поэтому судьба европейского человечества зависит от состояния дел в каждой отдельной нации, без чего невозможно выстоять в ситуации «столкновения цивилизаций».

Литература:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Пер. з англ. В.Морозова. – К.: Критика, 2001.
2. Башлер Ж. Нарис загальної історії / Пер. з фр. Є.Марічева – К.:Ніка-Центр, 2005.
3. Глобальні модерності / За ред. М.Фезерстоуна, С.Леша, Р.Робертсона; Пер. з англ. Т.Цимбала. – К.:

Ніка-Центр, 2008.

4. Грабовський С. Генії проти ідіотів: Алгоритми української історії. – К., 2008.

5. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. / Пер. з нім. – К.: Дух і Літера, 2006.

6. Сміт Е. Нації та націоналізм в глобальну епоху. – К.: Ніка-Центр, 2006.

Аннотация. В статье ставится вопрос о целесообразности использования классической модели формирования национального единства в Украине. Рассматриваются некоторые изменения этой модели, вызванные глобализационными процессами.

Kusherets Tamara

Formation of the union of Ukrainian nation in the globalization context

The paper emphasizes the issue of necessity of using classical model of the formation of national union in Ukraine. It is focused on some changes of that model, which are determined by the globalization.

13.00.00. პედაგოგიკის მეცნიერებანი

13.00.02 Теория и методика обучения и воспитания (украинская литература)

Мищенко Оксана Викторовна,
Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя

Особенности позиционирования автора на уровне внесюжетных элементов в современной украинской прозе

(к изучению романа Марии Матиос «Сладкая Даруся»)

Аннотация. В статье представлены теоретический материал и некоторые методические рекомендации учителям общеобразовательных школ, лицеев, гимназий к анализу внесюжетных элементов в романе Марии Матиос «Сладкая Даруся» сквозь призму особенностей творческой манеры писательницы и основных тенденций современной украинской прозы.

Ключевые слова: внесюжетные элементы, портрет, авторские отступления, вставные эпизоды.

Summary. This article deals with theoretical material and gives some methodical recommendations to the teachers of general schools, lyceums and gymnasia which they can use during the analysis of outplot elements in the novel by Mary Matios „Sweet Darusya” through the prism of peculiarities of the author’s artistic style and main trends of modern Ukrainian literature. Keywords: outplot elements, portrait, digressions, extra episodes.

Актуальность исследования. Внесюжетные составляющие композиции художественного произведения являются элементами диалогических отношений текста не только с читателем, но и с другими текстами. Обязательность или факультативность внесюжетных компонентов, их роль и функции, состав и внешнее оформление определяются литературным стилем писателей определенной эпохи, собственно авторскими способами внутренней и внешней организации этих компонентов. Отметим, что в методике обучения украинской литературы в старших классах особенно актуальна проблема анализа художественных произведений как субъектов литературного процесса. Важным является упор на то, что каждая эпоха несколько трансформирует форму художественного текста, определяет характерные ей доминанты содержания и источники подтекстовой информации. На завершающем этапе литературного образования старшеклассники должны уметь не только понимать строение и содержание произведения, но и стремиться «угадать в проекте – задуманную форму, во фрагменте – целостность, в анониме или псевдониме – автора» (Митосек, 2005, 98). Хотя отдельные методические работы, посвященные исследуемой проблеме, нами обнаружено не было, но отдельные ученые (В. Пахаренко, И. Семенчук, Г. Токмань, Т. Дятленко и др.) акцентировали взаимосвязи творческого метода, стиля писателя, особенностей строения композиции с тенденциями в литературе его времени. Ученики 10-11 классов должны уметь декодировать авторскую позицию в тексте, проследить изменения приоритетов в выборе приемов изображения художественного материала. Старшеклассники должны знать, что внесюжетные элементы являются особым информативным ключом к пониманию поэтики стиля одного писателя или литературы определенного периода.

Цель статьи: на материале романа Марии Матиос «Сладкая Даруся» проследить особенности функционирования внесюжетных элементов в современной украинской прозе. Задачи представленной разведки – помочь учащимся глубже проникнуть в сущность творчества Марии Матиос, выявить традиционные и индивидуально-авторские методы реализации мыслей в художественном пространстве романа «Сладкая Даруся», подчеркнуть значимость внесюжетных элементов для восприятия и интерпретации произведения.

Роман Марии Матиос «Сладкая Даруся» является непревзойденным художественным образцом истории украинского 30-х – 70-х годов XX века. Чаще объектом интереса исследователей является именно его исторический фон произведения (С. Жила, Д. Павлычко, С. Сипливец), экзистенциальные мотивы (А. Вирыч, Л. Йонка, Ю. Гончар, О. Лирик), символика романа (Н. Косинская), его язык произведения (Н. Пирога), гендерная интерпретация романа (Ю. Гончар). В поле зрения исследователей находится и отдельные композиционные особенности произведения, но проблема внесюжетных элементов как

доминантных составляющих композиции окончательно нераскрыта.

Материал для учителя. Изучение творчества Марии Матиос в школе дополнит знания учащихся по истории украинской литературы конца XX - начала XXI века, откроет перспективы для научного постижения и усовершенствования знаний старшеклассников по теории литературы, поможет составить представление о стилистике писательницы, который аккумулировал как ее индивидуальные взгляды и убеждения, так и главные черты современной литературы. Отметим, что автор обладает чрезвычайным талантом внутреннего самораскрытия персонажей. Персонажи романа характеризуются преимущественно через воссоздание их чувств, отражение диалектики души, раскрытие отношения к другим людям, изображение социального окружения. Образ главной героини романа Даруси представлены в эволюции, в динамике. Такой принцип изображения персонажа эпического произведения обычно предполагает отображение изменений и в его внешности. Но портретная характеристика в классическом смысле этого понятия в тексте отсутствует. Автор не акцентирует внимание читателя на ее внешних чертах ни в детстве, ни во взрослом возрасте. Поскольку идейно-композиционная роль описания внешности Даруси является менее значимой для раскрытия ее сложного внутреннего мира, психологический портрет героини сублимирует внешний. Поэтому очевидно, что для писательницы портрет не является доминирующим средством создания характера персонажей.

Более подробное описание внешности Мария Матиос дает жене колхозного бригадира Передерия Ирине, которая упоминается лишь в одном коротком эпизоде: «з-під цвітастої спідниці визирала нижня сорочка з надірваною полою; засмальцьована куфайка прикривала широкі шлейки сорочки, а на нечесану голову була накинута газова козінка невизначеного – але ближче до колись білого кольору» (Матиос, 2004, 49-50). При этом внимание автора сконцентрировано больше на раскрытии внутреннего потенциала женщины: гармония беспорядка тела и души. Традиционную роль портретной характеристики героини усиливает и авторская ироническая вставка исторического плана: «... *гарцювали у другу війну на конях мадьяри із затиканим за капелюхи півнячим пір'ям і рваними онучами у рваних постолах – але такого кресання між дорожнім камінням і кінськими копитами, як тепер між Ірининим язиком і її зубами – і близько не було*» (Матиос, 2004, 51).

Отдельными портретными штрихами писательница изображает и родителей Даруси. Портретная деталь Михаила не наделена дополнительной информативностью: «довготелесий, мов жердина» (Матиос, 2004, 79). Смысловым сгустком выступает именно элемент внешности Матроны: «її маленька голівка з короною туго заплетеної коси схоже на друге сонечко» (Матиос, 2004, 78). Коса является не только индикатором представления реципиента об опрятной и привлекательной внешности женщины, но и имеет глубокое символическое значение: указывает на органическую связь с родным народом, его историей и традициями (С. Сипливец, 2007, 13). Героиня нарушила общественные постулаты, ведь «Вінчана жінка повинна зігнути свій волос по шлюбi. Жінка, що має чоловіка, – то не дівка, що вона розплітала косу, а Михайло, вповідали старі люде, чесав її, як дитину. Мастевже вам гріх. А гріх – то спор із Богом. Бог мусив колись розв'язати цей спор із собою. Вона перед хати стояла з розплетеною косою, як відьма...» (Матиос, 2004, 168). За этот грех Матрена поплатилась не только жизнью, но и здоровьем, и счастьем своей дочери. Подтверждением гипотезы: грехи родителей искупают и их дети – есть длинная седая коса Даруси. Все это говорит о том, что для Марии Матиос особое идейное и композиционное значение имеют не пространственные описания внешности персонажей, а именно портретные детали, которые отмечаются точностью и глубокой смысловой нагрузкой. Особенностью портретирования писательницы является примером мастерства психологического изображения характеров в художественных произведениях современной литературы.

Авторские отступления – преимущественно факультативные элементами композиции, но «когда они там все же появляются, они играют, как правило, важнейшую роль» (Шевердина, 2009, 123). В романе «Сладкая Даруся» пространственные авторские комментарии служат композиционным центром, сосредоточением идейного заряда произведения. В этой «драме на три жизни» (авторское определение жанра) через собственные размышления писательница будто пытается самостоятельно понять и, соответственно, раскрыть перед читателем психологию персонажей в момент тончайших душевных криков, величайших потрясений. Именно поэтому одним из основных средств создания образов в романе есть прямая авторская характеристика (непосредственная или частично опосредованная).

Авторские отступления встречаются в произведении довольно часто. Эти компоненты не случайные инкрустации в эмоциональный рассказ создателя, а имеют важное композиционное значение. Этот маркер неудержимого желания Марии Матиос выразить свое видение мира, отношение к изображаемым событиям является основным средством выражения языковой личности в произведении. Например, в разделе

«Даруся», автор не может умолчать, оставить на усмотрение читателя «безумие» Даруси, скрыть свой взгляд на события. Писательница пытается объяснить поведение героини, предостеречь читателя от предвзятых суждений: «Вони таки не маютьсямально в голові а Бога в череві, їїсусіди, бодумають, що вона дурна. А Даруся не дурна — вона солодка»; «Та що про цедумати, як нема про що. Люди в селі часом роблятьтаке, щонавітьДарусяхапається за голову, але їхдурнимичомусьніхто не називає...» (Матиос, 2004, 11).

Авторская обеспокоенность имеет особую силу убеждения для читателя. В этом же разделе находим экскурсы в прошлое, где представлено несколько ситуаций из жизни главной героини, которые являются важными для раскрытия тайны заглавия романа — «сладости» Даруси: «...*Федьо осідлав був свого барана і повіз на нім сина до школи, і ніхто не сказав, що Федьо дурний, хоч до сина відтоді так і прилипло прізвисько «баран».* А Степан приїхав з міста на храмове свято та йпривізблискучукруглу шайбу якогосьдуже великого розміру. Коло клубу хлопціграли на спор, то Степан поспорив, що за пляшку пива натягнезалізну шайбу на свого дурня і через півгодинистягне, і нічогодурневі не буде. А дурень ізСтепановихштанів Степана не послухав, спух, мало не тріснув у різьбі з шайбою. Так щоДмитро-газозварювальникрозпилював шайбу на Степановійсрамотіякоюсьпилкою....*Посміялисявсегі, побідкалися* — та назвати Степана дурнимзабули.Вони в селісбідумають, щоДаруся не розуміє,що, аби не казати дурна, вони їйкажуть солодка» (Матиос, 2004, 12).

Авторские отступления будто передают наблюдение самой Марии Матиос за трепетным отношением Ивана к «сладкой» Дарусе. Писательница делится своими убеждениями с читателем посредством введения в текст вводных эпизодов, собственных размышлений, осознавая, что общество только мешает постичь истину человеческой души: «Люди добрі... Як добре, щоіноді в життітрапляютьсямиті, про які не знаєждна душа, окрімтої, щосвоїми руками творить ту мить!...» (Матиос, 2004, 65). Всесильное желание Ивана помочь Дарусе, спасти ее от невыносимой головной боли и душевных страданий еще сильнее побуждает авторские рассуждения: «...*Хтозна... може, саме так вибрані природою чи Богом люди стають психотерапевтами, ворожбитами, провидцями, священиками, блаженними, богомазами? Самевтакіхвилини, коли щиробажаютьлюдинідобра і допомоги, самівіряють у них і таки даютьзілєння?!*» (Матиос, 2004, 66).

Маргинальный мир этих персонажей позволяет им абстрагироваться, но не спасает от общественной жестокости. Они могли бы быть бесконечно счастливы, ведь истинная любовь, добро и забота способны вылечить физические и душевные муки, но тяжелый груз прошлого не дает им покоя. Размышления о невозможности Дарусиною счастья Мария Матиос подает как предисловие к следующей части романа: «...Я була б несказанно рада закінчити розповідь про солодку Дарусю та Івана Цвичка на оптимістичній ноті [...]. Рада би... та ба! Життя, мабуть, як і люди, —мстиве за радість. А особливо —якщорадість для двох —величезна: така, як для Івана —Дарусинстогінпідйого руками, а для Дарусі —Івановалюбов і турбота, якої вона позбуласятоді, коли їй дали конфету недобрі люди. Сказано: такого щастя не було, нема. І не треба. Фиркнула, мабуть, і Дарусина судьба перед Іваном... Може, вона такожздрісна?» (Матиос, 2004, 73). Этот комментарий действительно мог бы быть эпилогом, но продолжение произведения автор объясняет невозможностью счастливой развязки, такое развитие сюжета спроектировало бы эффект сказочности, что в итоге помешало бы реализовать основную авторскую интенцию — заставить реципиента серьезно задуматься о прочитанном и сделать определенные выводы. Такая предварительная экспозиционная характеристика дальнейшей судьбы героини настраивает читателя на продолжение ее жизненных потрясений. Авторское отступление, где описывается история возведения дамбы, секреты ее волшебства, служит своеобразным средством расширения и уточнения художественного пространства. Образ дамбы в произведении является кодовым: события у нее стали началом конца счастливой жизни для нескольких героев романа. Дамба, которая «нагадувала дещо деформовану, нібито трохи розігнуту з обох кінців підкову» (Матиос, 2004, 99), стала «місцем проклятим — то й небезпечним» (Матиос, 2004, 100). Введение этого экскурса помогает реципиенту распознать и адекватно интерпретировать этот сигнал подтекста.

Безудержными авторскими высказываниями, которые врываются в поток повествования, Мария Матиос пытается объяснить психологию поведения человека, его эмоциональное состояние в момент бурной ревности: «Господи милосердний... Немає гіршого, ніж доброму чоловікові мутиться розум від підозри жінки у зраді. Ані нагла кров, що заливає людині мозок під час болю-хвороби, ні фізичний біль, ні втрата близької людини, ні найбільша пропажа, ні вогонь, ні вода не діють на ревнивого чоловіка так, як одна маленька, дрібна, як блоха, і гостра, мов кинджал, думка, що його жінку знає інший — чужий — чоловік» (Матиос, 2004, 134).

В романе также находим значительное количество авторских отступлений исторического характера, которые «вводят нас в понимание жизни гуцулов как объекта дискриминационной политики при различных оккупационных режимах, передают напряженные отношения, существовавшие в Буковине и Галичине

между украинским большинством и румынской, немецкой, советской администрацией...» (Жила, 2007, 6). Эти компоненты композиции непосредственно не связаны с сюжетом произведения, размещены по ходу повествования о событиях или чувствах: «Коли по той бік ріки панували поляки, бували часи, що на шварцівниківгешефтарів вони дивилися дещо крізь пальці. Іноді ті могли собі навіть посеред дня дістатися з крамом на румунський бік. Чи то перевізники були у змові зі стражами кордону, чи задля заробітку подеколи невинувато ризикували, чи тамтешні закони були трохи такі, як дишло... Може, іще й через те, що з Польщітодібулощоперекидати на румунськийбікбільше, ніж з румунського - на польський»(Матиос, 2004, 100).Предложенный материал исследования авторских отступлений в романе Марии Матиос «СладкаяДаруся» расширяет знания учащихся о средствах раскрытия подтекстовой информации. Активное использование этих внесюжетных элементов указывают на открытость произведения для чтения.

Итак, предоставленный анализ внесюжетных элементов в романе Марии Матиос «СладкаяДаруся» поможет учителю объяснить ученикам основные особенности художественного мышления писательницы современности. Важно отметить, что работа над этими компонентами композиции поможет учителю реализовать ключевые задачи обучения украинской литературы в старших классах: побуждать учащихся к интеллектуальному прочтению художественного произведения; развивать умения и навыки школьников определять новую в литературе или традиционную авторскую позицию, искать внесюжетныеэлементы и определять их отношение с сюжетом; учить учащихся выделять особенности произведений писателей конкретной литературной эпохи, в частности композиционные; углублять научное постижение теоретико-литературных понятий «внесюжетные элементы», «портретная деталь», «авторские отступления», «экскурсы в прошлое» и объяснять их роль в тексте.

Литература:

1. Жила, 2007 – С.О. Жила, Трагедія адекватної історії: Читацька конференція за романом Марії Матиос «Солодка Даруся» // Українська література в загальноосвітній школі. – 2007. – №3. – С. 6-12.
2. Матиос, 2004 – М. В. Матиос, Солодка Даруся: драма на три життя [Текст]. – Львів: Піраміда, 2004. –176 с.
3. Сипливець, 2007 – С.П. Сипливець, «Історія, яка ніколи не припиняє їхати колесами по людях...»// Українська література в загальноосвітній школі. – 2007. – №3.С.12-14.
4. Шевердіна, 2009 – А.П. Шевердіна, Особливості використання позасюжетних елементів у художньо-біографічному романі Василя Шевчука «Страсті за Миколаєм» // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2009. – №19 (182) жовтень. – С. 120-128.

Мищенко Оксана Викторовна

Особенности позиционирования автора на уровне внесюжетных элементов в современной украинской прозе (к изучению романа Марии Матиос «СладкаяДаруся»)

Аннотация. В статье представлены теоретический материал и некоторые методические рекомендации учителям общеобразовательных школ, лицеев, гимназий к анализу внесюжетные элементы в романе Марии Матиос «СладкаяДаруся» сквозь призму особенностей творческой манеры писательницы и основных тенденций современной украинской прозы.

Ключевые слова: внесюжетные элементы, портрет, авторские отступления, вставные эпизоды.

Summary. This article deals with theoretical material and gives some methodical recommendations to the teachers of general schools, lyceums and gymnasia which they can use during the analysis of outplot elements in the novel by Mary Matios „Sweet Darusya” through the prism of peculiarities of the author’s artistic style and main trends of modern Ukrainian literature. Keywords: outplot elements, portrait, digressions, extra episodes.

13.00.00. – პედაგოგიკის მეცნიერება

130002 - Теория и методика воспитания

Горбенко Сергей Семенович

Национальный педагогический университет
имени Михаила Драгоманова (Украина)

СУЩНОСТНЫЙ КОНЦЕПТ ГУМАНИСТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Проблема воспитания человека как носителя нравственности, духовности приобрела особую актуальность с конца XX века в связи с усилением технократизации общества, прагматизацией социального бытия людей, снижением уровня воспитанности. В научной литературе существует три значения понятия „воспитание”: широкое, среднее и узкое. В широком контексте воспитание рассматривается как влияние социальной среды, результатом которого является передача следующему поколению культуры определенного народа, общества, социального пласта. В среднем смысле под воспитанием понимается целенаправленное создание условий для развития человека, а в узком - воспитание есть целенаправленное воздействие на развитие личности ребенка. Мы разделяем точку зрения психолога В. Штрауса, который считает, что воспитание может рассматриваться как процесс, как деятельность и как общение. Поскольку процесс можно понимать как последовательность состояний, событий и явлений, развивающихся во времени, то воспитание представляется как взаимодействие учителя и его воспитанников, которое разворачивается во времени. Именно в таком измерении происходят изменения эмоционального и интеллектуального состояний педагога и учащихся. Причем, на одном „полусе” этого взаимодействия находится педагогическая деятельность воспитателя, а на втором - личность ученика с его активностью и изменчивостью. Воспитательный процесс при этом осуществляется под влиянием внешних и внутренних условий, на которые может влиять воспитатель. Внешняя сторона подразумевает создание материальных и идеальных предпосылок для развития ребенка, а внутренняя -предусматривает регулирование психического состояния участников воспитательного процесса, стимулирование их стремления к личностному самосовершенствованию и рефлексии. Отметим, что воспитание имеет ряд особенностей, главными из которых являются следующие:

- воспитание - это многофакторный процесс в котором следует учитывать значительное количество объективных и субъективных факторов;
- качество воспитания в значительной степени зависит от искусства педагога;
- воспитательный процесс рассчитан на перспективу и не дает мгновенного эффекта, а потому ждать быстрых успехов неуместно;
- непрерывность воспитательного процесса, предусматривающего систематическое взаимодействие воспитателей и воспитанников.

Для того, чтобы перейти к характеристике гуманистического воспитания, необходимо проанализировать основные его понятия и составляющие, выделить ряд категорий. Основопологающим, в понимании сущности гуманистического воспитания, является, на наш взгляд, философский термин „гуманизм”.

Своей основополагающей идеей гуманизм относится к человеку, как главной ценности, уникального творения природы и продукта самосоздания. Осмысление феномена человека философами-гуманистами прошлого и современности осуществляется с позиции удивления перед его величием и стремлением понять человеческую парадоксальность, его глубинную сущность. Гуманизм в узком историческом смысле есть не что иное, как „этико-эстетическая антропология”. Этот термин означает здесь не то или иное естественнонаучное исследование человека, или учение, сложившееся внутри христианской теологии о созданном, падшем и спасенном человеке. Это философское толкование личности, когда сущее, в целом, интерпретируется от человека и по человеку.

Следует отметить, что в современной философии сделан ряд попыток дать определение гуманизма, которые в общем виде рассматривают его, как концепцию бытия человека, его существования, личностного достоинства, прав и свобод; необходимость создания в общественной жизни условий для его максимального развития как рода и индивида. Одно из толкований гуманизма, наиболее часто используется, на сегодняшний день, в литературе, носит характер обобщения самоотношения человека и социального отношения к нему: „гуманизм - рефлексивный антропоцентризм, который берет свое начало из человеческого сознания и имеет своим

объектом ценность человека, за исключением того, что отчуждает его от самого себя, покоряя сверхчеловеческим силам и истинами или используя для недостойных человека целей” [8, с.119]. Как нам кажется, общими во всех приведенных выше определениях гуманизма выступают следующие положения:

- гуманизм - это особое мировоззрение в центре которого - человек;
- человек - главная ценность общества, его становление, духовно-нравственная сила, максимальное развитие всей совокупности возможностей;
- общественное отношение к человеку должно строиться по принципу человеколюбия, он должен стать целью развития общества.

Понятие „гуманизм” часто отождествляется с термином „гуманность”. Значение этого слова рассматривается чаще в психологическом смысле, где отражается одна из важных черт направленности личности. Сравнительный анализ семантического значения этих понятий приводит к выводу, что оба они связаны с выражением взглядов, качеств, черт, отношений духовного мира человека. „Гуманность”, очевидно, является первичным понятием по отношению к „гуманизму”, хотя последнее представляется значительно шире первого. Такое понимание гуманности соотносится с его толкованием в словаре В.Даля и философским определением гуманизма. „Гуманный - человеческий, человеческий, людской, свойственные человеку, истинно просвещенный, человеколюбивый, милостивый, милосердный” [4, с.408]. Гуманность - это вершина нравственности, любовь, уважение и доброжелательность к людям, способность к сопереживанию, умение видеть и ценить прекрасное в людях, природе, искусстве.

С другой стороны, если гуманизм - это основа системы определенных взглядов на мир, то сам человек становится системообразующим фактором, ядром гуманистического мировоззрения. При этом его отношение содержит не только оценку мира как объективной реальности, но и оценку своего места в окружающей действительности. Поэтому, гуманность не может быть просто чертой личности, ведь черта является лишь отдельным признаком, отличительной особенностью. Нам представляется правомерным рассматривать гуманность как интегральную характеристику, качество личности, поскольку качество - это „объективная и общая характеристика объектов, которая проявляется в совокупности их свойств” [2, с.75]. В этой связи, гуманность следует понимать как сверххарактеристику личности, включающую комплекс ее признаков, выражающих бережное отношение человека к человеку.

Итак, гуманность - это целостность, состоящая из совокупности личностных качеств гуманного человека:

- способности осмысливать себя и себе подобных главной ценностью общества, ставить выше всего ценность человеческой жизни;
- стремления гармонично и самостоятельно развивать ум и чувства, способствовать подобной самостоятельной деятельности других людей;
- готовности вносить значимый вклад в обогащение культурного наследия;
- высокой нравственной развитости личности и ее соответствующих взаимоотношений с другими людьми;
- ценностного отношения к лучшим творениям искусства;
- способности изведать и культивировать, достойное человека, чувство солидарности и товарищества.

Нынешние социально-политические реалии в нашей стране создают объективные предпосылки для развития образовательной системы на принципах гуманизма. Эта трансформация существующего образования построенного на подлинно гуманистических началах, в обобщенном виде характеризуется понятием „гуманизация образования”. Оно предполагает использование таких форм и методов организации и содержания учебно-воспитательного процесса, который обеспечивает эффективное развитие индивидуальности ребенка - его познавательных интересов, личностных качеств, условий, при которых он может и хочет учиться, лично заинтересован в том, чтобы воспринимать учебные и воспитательные воздействия. Основной функцией обучения и воспитания при этом становится не столько приобретение высокого уровня интеллекта, сколько формирование развитой личности с высокими целями и идеалами. Украинский исследователь Г. Балл видит сущность гуманизации образования в преобразовании его таким образом, чтобы создавать лучшие условия для саморазвития всех психических, физических, нравственных возможностей ребенка, для формирования у него гуманных личностных черт. Ученый связывает гуманизацию образования с решением трех основных задач:

- демократизацией устройства системы образования;
- превращением взаимодействия учителя и учащихся в средство их творческого саморазвития;
- созданием условий для формирования у учащихся и учителей личностных качеств гуманиста, демократа, создателя [1, с.52].

Гуманизация образования исходит из того, что человек только тогда может развить свои способности и реализовать свой потенциал, когда будут удовлетворены его потребности в безопасности, доброжелательности, принадлежности к определенному обществу, уважении и необходимой самооценке.

Развитие ученика будет эффективным при условии связи обучения и воспитания с наличием у него положительных эмоций, чувства симпатии и внимания к нему независимо от результатов учебной деятельности. Важно отметить, что гуманизация образования предполагает „очеловечивание” не только атмосферы школьной жизни, но и процессов воспитания и обучения, требует существенных изменений в характере отношений, организации воспитательного процесса. Этот термин является ведущим элементом нового педагогического мышления. Он предусматривает установление связей, сотрудничества, субъект-субъектных отношений в системе учитель-ученик, предполагает единство общекультурного социально-нравственного и эстетического развития личности.

Теория гуманизационно-воспитательного процесса включает в себя понятия „саморазвитие”, „самореализация”, „самоутверждение”, „самоактуализация”. Именно эти процессы „само” и составляют сущностную идеологию демократического воспитания и гуманизма в целом. На сегодняшний день термин „саморазвитие” широко применяется в педагогических исследованиях, но в его трактовке есть определенные различия. М. Мамардашвили видит в этом понятии „акт собирания своей жизни в одно целое, как организация своего сознания в одно целое” [7, с.76]. Г. Цуккерман считает, что „саморазвитие - сознательное изменение и столь же сознательное стремление сохранить в неизменности мою „Я – самость”. Цели, направления, средства этих изменений определяю я сам” [10, с.167]. В соответствии с гуманистической парадигмой образования личность выступает субъектом самореализации, самоутверждения. Эти дефиниции характеризуются осознанием собственной значимости для других людей, ответственности за результаты деятельности, стремлением определиться в своем собственном „Я”, прогнозированием своего поведения, способностью к рефлексии и т.п. А.В.Киричук пишет, что самореализация – „это процесс объективации личностью своих социальных диспозиций, потребностей, склонностей ; способность создавать новые возможности для собственного развития в процессе взаимодействия с окружающим миром” [5, с.28]. Общий термин „самореализация” конкретизируется через такие понятия как „самовыражение” (активность, которая направляется на самореализацию), „самоутверждение” (стремление получить признание со стороны других), „самоактуализация” (активность, направленная на обогащение своих сущностных сил).

Принципиально важным для гуманистического воспитания является идея самоактуализации. А. Маслоу определяет ее как стремление человека стать кем-то, выполняя лучше то, на что он способен. При этом приоритет принадлежит не знаниям, умениям, навыкам ученика, а качеству развития его личности. Возможности такого развития растут при содействии удовлетворению человеческих потребностей: безопасности и защиты, любви, уважения, самоуважения, самосовершенствования и т.п. Вместе с тем, значимое место занимает потребность в самоактуализации: человек стремится максимально реализовать весь свой потенциал способностей, чтобы „быть тем, кем он может стать”. Стремление к самоактуализации по своей сути является стремлением к самоутверждению за счет проявления, специфического включения целого набора личностных функций: рефлексии, коллизийности, мотивации, опосредованности, смыслотворчества, создания собственной картины мира и т.д. Самоактуализация как способность может существовать у большинства людей, но лишь у небольшого меньшинства она является в определенной степени такой, что осуществилась.

В середине 90-х годов XX в. идеи о полноценности воспитания на основе открытия уникального „Я” каждого ребенка, созданной О.С.Газманом и группой его коллег оформились в целостную концепцию «педагогической поддержки». По мнению Г.Б.Корнетова, педагогическая поддержка - „это система педагогической деятельности, раскрывающая личностный потенциал человека и включает помощь ученикам, учителям, родителям в преодолении социальных, психологических, личностных сложностей” [6, с.42]. Парадигма педагогики поддержки заключается в том, что педагог стремится не управлять развитием, не вести питомца за собой, а следовать за ребенком, создавать условия для самоопределения, самореализации, поддерживать и помогать ему познать самого себя, понять и реализовать свою уникальность и неповторимость, создавать для каждого учащегося ситуации успеха.

Гуманистическая парадигма, по мнению Е.В.Бондаревской, „ставит в центр внимания ученика, как субъекта жизни, свободную и духовную личность, которая нуждается в саморазвитии. Она ориентирована на развитие внутреннего мира ребенка, на межличностное общение, диалог, на помощь в личностном росте „ [3 , с.220] . Это еще раз подтверждает мысль о том, что понятие «воспитание» для отечественной культуры неразрывно связано с духовно-нравственным формированием и развитием человека. Смыслом человеческого существования является выявление своей экзистенции, своего истинного „Я”. В.Сergeeva пишет, что „обращение к сущности (внутреннего бытия) и проявление ее в поступках (внешнее бытие) представляет собой истинное человеческое существование; Постигнув смысл собственного существования,

человек приобретает истинную свободу” [9, с.15]. Изучение сущностных характеристик понятия „духовно-нравственное воспитание” позволяет обозначить наиболее характерные значения отдельных его составляющих и понятия в целом. К ним можно отнести духовность как понятие надситуативное, трансцендентное к миру идеального и нравственность - характеризующее взаимоотношения людей, регулируемые нормами морали. Знание этих норм предусматривает когнитивный компонент, принятие - эмоционально-мотивационный компонент, выполнение в реальной жизни - поведенческий компонент.

Таким образом, гуманистическое воспитание - это такая организация воспитательного процесса, которая направлена на формирование человека духовного, предполагает субъект-субъектную структуру отношений, базируется на принципах самоценности свободного индивида, личностного подхода, природосообразности, уважения к его потребностям, возможностям и имеет конечной целью индивидуальное развитие ребенка, достижение им ценностных ориентиров. Отсюда целью гуманистического воспитания следует считать создание условий для саморазвития и самореализации личности в гармонии с самим собой и обществом. Это позволяет поставить соответствующие задачи адекватные обозначенной цели:

- мировоззренческая ориентация личности в понимании смысла жизни, своей уникальности и ценности;
- развитие духовных задатков, способностей и творческого потенциала;
- приобщение индивида к системе культурных ценностей, отражающих богатство общечеловеческой и национальной культуры, выработки своего отношения к ним;
- раскрытие общечеловеческих норм гуманистической морали;
- развитие духовно-нравственной свободы личности, способности к адекватным самооценкам, саморегуляции поведения и активной деятельности.

Литература:

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г.О.Балл. – К., 2007. – 172с.
2. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: Навчальний посібник / І.Д.Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256с.
3. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: Учебное пособие / Е.В.Бондаревская, С.В.Кульневич. – М.-Ростов-на-Дону: Творческий центр «Учитель», 1999. – 560с.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т.1. / В.И.Даль. – М.: Русский язык, 1978. – 699с.
5. Киричук О.В. Розвиток і самореалізація особистості в умовах освітнього закладу / О.В.Киричук // Рідна школа. – 2002. - № 5. – С.28-30.
6. Корнетов Г.Б. Прадигма педагогічної підтримки / Г.Б.Корнетов // Школьні технології. – 2006. - № 2. – С.39-47.
7. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / М.К.Мамардашвили.- М., 1992. – 138с.
8. Розин В.М. Образование как предмет философской рефлексии / В.М.Розин //Философия образования. – М.: Фонд «Новое тысячелетие», 1996.
9. Сергеева В.Є. Про роль духовного катарсису у формуванні загальнолюдських цінностей / В.Є.Сергеева // Педагогіка і психологія. – 2002. - № 4(37). – С.13-19.
10. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития / Г.А.Цукерман, Б.М.Мастеров. – М.:Интерпракс, 1995. – 288с.

SerheiHorbenko

THE ESSENCE CONCEPT OF HUMANISTIC PERSONALITY OF EDUCATION

Annotation

Article is devoted to the phenomenology of humanistic education. Based on viewpoint of philosophers, psychologists, teachers considered the essence of its constituents, substantiates its significance for the theory and practice of modern educational process at school.

13.00.00. პედაგოგიკის მეცნიერება

130001- Общая педагогика и история педагогики

Татьяна Витальевна Раструба

нежинский государственный
университет имени Николая Гоголя

РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УЧАЩИХСЯ В УКРАИНЕ (1975 - 2000 г.г.)

Актуальность темы настоящей статьи обусловлена пристальным вниманием общества к проблеме личностно ориентированного образования как течения гуманистической педагогики. Оно определяется эволюцией современных философских взглядов, согласно с которыми в центре образовательного процесса стоит человек. Личностно ориентированный подход к учащемуся является фундаментальным достижением теории, практики обучения и воспитания гуманистической направленности. Его сущность сводится к тому, что сами учащиеся становятся активными сотворцами учебно-воспитательного процесса и субъектом познания.

Сегодня личностно ориентированное образование рассматривается как специфическая педагогическая деятельность по созданию учащимся оптимальных условий для развития их потенциальных возможностей, духовного начала, формирования самостоятельности, способности к самообразованию, самореализации, самоутверждению. Однако, было бы несправедливым считать это явление педагогической мысли присущим только нашему времени. Своими корнями оно касается истоков человеческой культуры (Протагор, Сократ, Платон, Аристотель, Плутарх, Сенека; Т. Мор, Т. Кампанелла, Ф. Рабле, Я. Коменский; М. Монтель, Ж.-Ж. Руссо, Л. Толстой, Й. Песталоцци и др.).

В отечественной педагогике гуманистический подход, как самостоятельное направление в науке, выделился в 50-е годы XX столетия. Учитывая особенности нашего исследования, мы хотим, с одной стороны, сосредоточить внимание на развитии личностно ориентированного образования учащихся в процессе музыкальной деятельности, а с другой – остановиться на историческом периоде 1975 - 2000 годов, так как он является весьма интересным в контексте нашего исследования.

В период последней четверти XX ст. данная проблема нашла достаточно глубокое отображение в работах философов (М. Бахтин, В. Блюмкин, И. Зязюн, В. Кремень, С. Подмазин и др.), психологов (К. Альбуханова-Славская, Г. Балл, И. Бех, Л. Выготский, В. Давыдов, А. Петровский, И. Якиманская и др.), педагогов (М. Алексеев, Ш. Амонашвили, Е. Бондаревская, Е. Волчегорская, О. Газман, Л. Коваль, Г. Падалка, А. Ростовский, О. Рудницкая, В. Сериков, В. Сухомлинский, Б. Федоришин и др.).

На основе анализа различных источников, мы склоняемся к мысли о том, что личностно ориентированное музыкальное образование, в обозначенный период, прогрессивно формируется, одухотворяясь национальными, зарубежными дидактико-методическими достижениями и развивается в несколько этапов: 1975-1980гг.; 1981 -1990гг.; 1991-2000гг.

Первый этап (1975-1980гг.), обусловленный, прежде всего, влиянием разработанной новой концепции музыкального образования, так называемым музыкально-педагогическом «бумом», который спровоцировал Б.Д. Кабалевский своим новым подходом к музыкальному обучению и воспитанию учащихся. Благодаря известному композитору, в этот период начинается новый этап и в развитии украинского общего музыкального образования. Его главным принципом становится важность обучения восприятия и переживания жизненного содержания музыки, умение любить и понимать её во всём богатстве существующих форм и жанров, а целью – введение учащихся в большой мир музыкального искусства [1, с. 5]. Важным признаком этого этапа, как подчёркивает О. Рудницкая, является перенос акцента с изучения самого предмета на его использование, как способа культуротворческого формирования ученика – «через квалифицированное общение с искусством к развитию полноценной личности» [4, с. 3-4].

В изучаемый период, на уроках музыки, постепенно начинает уделяться значительное внимание дифференцированному подходу к учащимся на основании их способностей, уровня подготовки и музыкального опыта; своевременному и оптимальному выбору методов музыкального обучения; творческой активности детей. Значительное влияние на личностно ориентированное музыкальное образование учащихся имела деятельность проф. А.Я.Ростовского, под руководством которого был разработан адаптированный

вариант новой программы. Он убеждён, что «...только соответствие содержанию музыкального произведения потребностям личности, тому, что её волнует, может преобразить поверхностные переживания в глубоко личностные, стать её достижением» [7, с. 238]. В работах Г. Падалки делается акцент на необходимости индивидуального подхода, в ходе музыкальных занятий, поскольку, только тот достигает успеха в воспитании музыканта, кто «заботится становлением его художественной индивидуальности» [6, с. 49].

Характерной особенностью второго этапа развития личностно ориентированного музыкального образования учащихся (1981-1990гг.) является характер взаимодействия учителя и ученика в процессе обучения, которая была направлена на демократизацию отношений в школе, на активизацию образовательно-познавательной деятельности учащихся. Этому содействовала «педагогика сотрудничества», которая стремительно развивается вначале 80-х годов, представителями которой стали такие личности, как Ш. Амонашвили, И. Волков, М. Гузик, Е. Ильин, В. Шаталов, М. Щетинин и др. В Украине, как утверждает О. Олексюк, «педагогика сотрудничества» определила обращение к истокам народной педагогики, широкого использования её идей в образовательно-воспитательном процессе [5]. В эти годы многие учёные проводят исследования в различных направлениях музыкального развития личности ребёнка. В научной литературе встречаем различные подходы к музыкальному образованию: комплексный, деятельностный, познавательный. Учёные приходят к выводу, что использование деятельностного подхода к образованию способствует развитию в ребёнке способности самостоятельно приобретать знания, усваивать и использовать их, то есть делает ребёнка субъектом образовательного процесса. Отсюда, меняется и отношение к педагогической (эстетической) оценке в процессе обучения музыки. По мнению Л. Коваль оценка знаний, умений, навыков и способностей учеников должна идти одновременно с наблюдением за музыкальным восприятием и интересом. Многие педагоги акцентируют внимание на комплексном влиянии музыкального искусства на личность, которое состоит в том, чтобы найти ключик к осознанию глубинной связи между особенностями художественного отображения и использования художественных способов в различных видах искусства.

Все эти поиски в эти годы приводят научную, педагогическую и художественную общественность к осознанию необходимости реформы государственной системы эстетического воспитания, которая ориентировала бы образовательные учреждения на качественно новый уровень эстетического взаимодействия ребёнка с миром, развития целостной личности. Этому послужило, в значительной степени, принятие в 1984 году документа «Основные направления реформы общеобразовательной и профессиональной школы», где акцентируется внимание на проблеме обновления содержания образования, которое отвечало бы требованиям современной науки и практики. В связи с этим, несколько меняются ценностные ориентации и в музыкальной педагогике. Первоочерёдное значение приобретают два основные личностно ориентированные направления образования – роль искусства в формировании личности и творческая активность учащихся, усвоение навыков самостоятельности. Отсюда, основные цели музыкального обучения и воспитания направлялись на целостный подход, который объединял разные виды музыкальной деятельности и имел личностную направленность.

Важной вехой при рассмотрении проблемы личностно-ориентированного музыкального образования учащихся имеет исследование С.С. Горбенко, как одно из первых которое посвящено истории гуманизации музыкального образования детей школьного возраста. В нем рассмотрены существенные особенности развития общего музыкального образования гуманистической направленности в историческом аспекте. В этот период было определено также несколько предпосылок, которые непосредственно влияли на развитие личностно ориентированного музыкального образования детей в изучаемый период – это запросы общества и их взгляды на образование. Отдельные аспекты личностно ориентированного обучения и воспитания вообще подготовили качественную основу для комплексного изучения проблемы музыкально-педагогического образования в гуманистическом русле. Важной оказалась разработка экспериментальных программ по музыкальному воспитанию детей, которая выявила потребность в более широких поисках форм приемов и методов личностно ориентированного музыкального обучения и воспитания детей школьного возраста.

Третий этап (1991-2000гг.), обосновывается, прежде всего тем, что в это время Украина приобретает статус независимого государства, поэтому данный этап можно назвать этапом развития национальной педагогики и инновационных процессов. Анализируя в эти годы состояние и перспективы развития музыкального образования в независимой Украине А.Я. Ростовский обращает значительное внимание на использование музыкально-педагогического наследия, поиски эффективных путей музыкального воспитания на основе украинской национальной культуры. По его мнению, музыкальное образование должно основываться на

признании уникальности, неповторимости и самоценности результатов детского музыкального творчества.

Значительной для данного этапа является деятельность профессора

Г.М. Падалки. В своих работах она делает акцент на том, что личностно ориентированное музыкальное образование основывается на трех ведущих позициях. Первая – предполагает направленность учебного процесса по художественным дисциплинам на развитие личности ученика; вторая – ориентирует на методы реализации личностно ориентированного обучения и воспитания; третья – направлена на утверждение субъектной роли ученика в процессе художественного обучения [6]. Подобные мысли высказывают в своих работах В.Л. Брылина, Ж.М. Володченко, С.С. Горбенко, П.В. Гушоватый, А.Н. Демьянчук, Л.Г. Коваль, О.Н. Олексюк, Е.Н. Отич, Т.П. Плеснина, А.Н. Растригина, О.П. Хижная и др. Особенности музыкального образования они считают разнообразными методами стимулирования интереса учащихся к музыке, акцентируют внимание на значительной роли народного музыкального творчества, в формировании личностно ориентированной мировоззренческой позиции учащихся.

Таким образом, в период 1975-2000гг. в отечественной педагогике была создана основа, накоплен опыт, необходимый научный потенциал для построения и дальнейшего развития личностно ориентированного музыкального образования индивида. Происходило постепенное становление взглядов на музыкальное образование как средство формирования не только чисто музыкальных, а разносторонних культурных, личностных качеств учащихся. Исходя из этого, можем констатировать, что на рубеже тысячелетий сложились объективные предпосылки для дальнейшего совершенствования личностно ориентированного музыкального обучения и воспитания с его стратегическими особенностями и технологией. Возникла острая потребность в постановке этой проблемы на национальную, методологическую и психолого-педагогическую основу организации и содержания музыкального образования детей школьного возраста.

Литература:

- 1.Бриль Г. Логічна структура уроку музики в початкових класах / Г. Бриль // Музика в школі: збірка статей. – В.7. – К.: «Музична Україна», 1981. – С.17-23.
- 2.Горбенко С.С. Історія гуманізації музичної освіти дітей шкільного віку: Навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання. Видання друге, доповнене / С.С.Горбенко – Житомир: В. Б. Котвицький, 2008. – 416с.
- 3.Землянська В. Ф. Розвиток ідей гуманістичної педагогіки в початковій освіті України (друга половина ХХ століття): дис... канд. пед. наук: 13.00.01/ В. Ф. Землянська. – Слов'янськ, 2004. – 238с.
- 4.Лобова О. В. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика: [монографія] / О. В. Лобова. – Суми: ВВП «Мрія» ТОВ, 2010. – 516с.
- 5.Олексюк О. М. Музична педагогіка: навчальний посібник / О. М. Олексюк. – К.: КНУКіМ, 2006. – 188с.
- 6.Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М. Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – 274с.
- 7.Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти: Навчально-методичний посібник / О. Я.Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 640с.

Т. В. Раструба

Развитие личностно ориентированного музыкального образования учащихся в Украине (1975 - 2000 г.г.)

В статье освещаются и обосновываются основные этапы развития личностно ориентированного музыкального образования учащихся в период 1975-2000 гг. в Украине, раскрываются особенности музыкального обучения и воспитания в контексте личностного подхода.

Tatiana Rastruba

Personal development oriented musical education of pupils in Ukraine (1975 - 2000 years)

Summary

The article highlights and substantiates the main stages of a student-centered music education for children of school age in the period 1975-2000 in Ukraine, revealed features of the musical training and education in the context of the personal approach.

13.00.00. პედაგოგიის მეცნიერება

13.00.01 – Педагогика

**Володченко Жанна Михайловна,
Самарина Светлана Ивановна**

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя;

Володченко Анна Александровна,

Киевская национальная академия внутренних дел Украины

ВЛИЯНИЕ АНОНИМНЫХ АВТОРИТЕТОВ НА ТРАЕКТОРИЮ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Изучая особенности развития личностных взаимоотношений в молодежной среде, поневоле начинаешь задумываться о характере влияния неформальных лидеров на формирование сознания, образа мышления и восприятия действительности у группы, коллектива людей, которые поддаются воздействию определенных, порой, искусственно созданных и искусственно поддерживаемых извне авторитетов.

Из всех способов влияния на человека самыми тонкими и такими, которые владеют исключительной силой внушения есть те, которые образуют и поддерживают галерею стереотипов. С детства человеку рассказывают об окружающем мире, о людях, которые отличаются положительными качествами, с точки зрения взрослых. Это происходит до тех пор, пока взрослеющая личность сама не столкнется с этим миром и «идеальными», «эталонными», авторитетными людьми. Мы представляем многие вещи на уровне их описания взрослыми, прежде чем познакомимся с ними на практике. И эти первые представления из глубин нашего сознания управляют впоследствии всеми нашими восприятиями жизненных явлений.

Понятие «стереотипы» (от греч. stereos – твердый и typos – отпечаток) трактуется как готовые эстетически привлекательные штампы мышления. Социальные стереотипы – это устойчивая совокупность представлений, которая складывается в сознании, как на основе личного жизненного опыта, так и с помощью разных источников информации. Сквозь призму стереотипов воспринимаются реальные предметы, отношения, влияния, авторитеты. Стереотипы – неотъемлемые компоненты индивидуального и массового сознания. Они определяют так называемые общие для массового потребителя авторитеты, навязываемые хрестоматийные образы и индивидуальные, существующие для конкретной личности. Иногда это потаенные желания, потребности, которые человек не показывает, скрывает внутри себя. В стереотипах вмещается также эмоциональное отношение человека к определенным объектам, явлениям, поведению.

В современном мире влиять на человека при помощи стереотипов, внешних авторитетов становится все тяжелее. Доступность образования, открытость информационных систем, провозглашение в педагогике «свободной» личности, как результата воспитания, на фоне экономических и социальных кризисов привели к тому, что молодежь начала «преувеличивать» свою роль в обществе. Одновременно она начала сомневаться в истинности и ценности опыта старших поколений, их идеалов, примеров для подражания. В результате того, что в обществе начинают терять престиж внешние авторитеты, возникает необходимость управления сознанием человека другими способами, например при помощи так называемых «анонимных» авторитетов. Понятие «анонимного авторитета» следует рассматривать с точки зрения его влияния на подсознание человека, поскольку непосредственное управление сознанием человека происходит во время воздействия на него внешних авторитетов. «Анонимное» управление личностью происходит незаметно и кажется, что абсолютно никакого воздействия на человека вообще нет: человек самостоятельно принимает решение, он «свободен» в своих суждениях, в своих мыслях и действиях. Но это только кажется, поскольку «анонимная» власть (а мы можем рассматривать авторитет как власть, как управление, поскольку любая форма авторитета предусматривает влияние одной личности на других и подчинение последних этому влиянию) не исчезла, а стала невидимой [2, 144]. Сегодня «анонимный» авторитет приобрел множество различных форм, среди которых: здравый смысл, наука, психическое здоровье, общественное мнение, реклама, телевидение, интернет, политика, религия, спорт, секс, благотворительность, миссионерство, фанатизм и т.д. Характерно, что воздействие «анонимного» авторитета не предусматривает прямого воздействия, давления на личность, а использует только методы внушения или убеждения, будто бы нам подсказывают со стороны как следует действовать, что следует покупать и т.д. Например, реклама любого товара или услуги нас подталкивает его приобрести и, выбирая в очередной раз на полках супермаркета продукты, у нас

невольно, подсознательно всплывают фрагменты телевизионной или интернет рекламы. Через рекламу СМИ (утонченные технологии, яркие краски, лаконичное содержание (удерживающие внимание), частые повторения, стремление шокировать потребителя, эффект «ореола» эпатажные темы, участие психолога) навязывают штампы, клише, стереотипы, утверждают ценности общие для миллионов, формируют общественное мнение, упрощают процессы манипуляции сознанием, экспансивно давят на человека. Коммерческая реклама основана на силе стереотипов. Именно частое повторение слов и образов образует стереотипное представление о качестве товара и загоняет представление в подсознание. То же происходит и с анонимными авторитетами, которые часто навязываются молодежи, но не являются их субъективным продуктом. «Анонимные» авторитеты эффективнее внешних, потому что «никто не подозревает, что существует некий приказ, что ожидается его исполнение» [2, 145]. В случае воздействия внешних авторитетов, абсолютно понятно, что есть установка к действию и кто ее создал, поэтому против этого влияния можно бороться и восстать, в то же время, при влиянии «анонимных» авторитетов не понятно, кто отдал приказ и был ли вообще отдан приказ к действию и поэтому сопротивляться некому [2, 145]. Здесь возникает вопрос: когда формируется «свободная» личность – при воздействии внешних или «анонимных» авторитетов? Однозначно ответ будет один – свободная личность не должна «ни от кого и ни от чего зависеть» [1, 100]. То есть, педагогическая цель формирования свободного гражданина не способна достичь позитивного результата, поскольку в современном обществе происходит активное влияние на формирование и развитие личности при помощи «анонимных» авторитетов. Кроме того, что мы не можем сформировать «свободную» личность, под влиянием «анонимных» авторитетов возникают различные социально-психологические зависимости – болезненные психологические связи человека с определенным объектом или другим человеком, которые сопровождаются аддикцией, «гипертрофированием субъективной значимости его для данного индивида» [1, 100]. Российский ученый, психотерапевт А. Акопов определил социально-психологические зависимости как психическое заболевание личности социогенной природы [1, 100] и классифицировал их, условно распределив на три группы: положительные (химические, информационные, зависимости от деятельности, зависимости от предмета манипулирования), смешанные (от самого себя, от других людей) и отрицательные (негативные, болезненные), а также выделил дополнительную группу, куда вошли зависимости от политики, религии, спорта, секса, творчества, благотворительности, поп- и рок-музыки, миссионерства и т.д.

Неконтролируемое удовольствие приводит к зависимости от него, а отсюда – деградации личности, замене реального мира на внутренние виртуальные миры. Эти суррогатные миры (например, азартных игр, экстримов и т.д.) вместе образуют огромные сети, паутину зависимостей человечества и отдельной личности. Особенно угрожающе это для подрастающего поколения, для которого побег от реальности в непрерывных поисках удовольствия приводит к потере мечты, нарушениям в межличностном общении, коммуникативности, отхода от социально-политической жизни. Молодые люди отсекают себя от социума, а социум - от себя. К сожалению, в отечественной практике не выработана целостная государственная молодежная политика, отсутствует комплексная программа развития подрастающего поколения, его интеграции в социальную жизнь европейского сообщества; не систематизированы технологии преодоления негативных явлений средствами социально-культурной и педагогической деятельности. Возникновение новых субкультурных молодежных организаций асоциальной направленности есть безусловным рецидивом, который вызван желанием современной молодежи выразить свой протест против существующей социальной политики, авторитетов, что навязываются государством и привлечь внимание общественности к себе, сбросить посягательство на признание своей жизненной позиции.

Сегодня возникает такая норма риска, которую можно считать элементом современной культуры, например, девиантные молодежные субкультуры, как ответ на целенаправленное влияние «анонимных» авторитетов. Риски социального характера выражены через дефиниции «отклонения в поведении», «ценностный вакуум», «отчуждение», «аномия» и т.д. Экстремальное поведение для современной молодежи сегодня – самый простой способ самоутверждения: не нужно читать книжки, иметь собственное мнение, позицию, поклоняться и принимать внешние авторитеты. Как и в большинстве молодежных субкультур присутствует протест против размеренной и насквозь просчитанной жизни взрослых, «анонимных», «виртуальных» авторитетов. Это мир, в котором статус молодого человека зависит не от интеллекта, а от отсутствия инстинкта самосохранения (чем экстремальней, рискованней поступок, тем больше авторитет среди единомышленников).

Экстремальное поведение – опасно для тела, но есть и другие увлечения – опасные для души. С развитием субкультуры черно-розовых Эмо, появляются люди, которые заставляют себя страдать и даже получать от этого удовольствие (роль жертвы, стремление стать жертвой, получить острые ощущения, сомнительные эмоции). Субкультура Эмо отрицает понятие гендерности, сексуальных желаний и на протяжении всей жизни ее носители остаются вечными детьми: не думают о плохом и абсолютно не знают агрессии. Самоутверждение

происходит через жертвенность и страдания. Особенное влияние «анонимных» авторитетов проявляется в готической субкультуре молодежи. Их мироощущение, жизненная философия включает «черно-мрачное» философское отношение к жизни, любовь к готической музыке, литературе, другим видам искусства.

Потребность в самоутверждении, самопознании молодого человека с аддиктивными особенностями реализуются, в первую очередь, в контакте с аддиктивными агентами, то есть напрямую связаны с влиянием на них «анонимных» авторитетов. Об аддиктах нельзя сказать, что они желают утвердиться в своем существовании и в своей ценности, и поэтому ищут опору в других людях, в авторитетах и идеалах. Важным механизмом влияния группы сверстников на индивида является имитация – стремление копировать формы поведения ровесников или взрослых, начиная от манеры говорить, одеваться до отношения к алкоголю, наркотикам, сигаретам, противоположному полу. Сознательно или несознательно молодые люди ищут примеры для подражания. Тревожным является тот факт, что ими становится личность с негативной направленностью поведения, неправильными общественными установками. Молодые люди очень боятся быть отброшенными референтной группой. Поэтому для современной молодежи характерен высокий уровень конформизма, то есть – готовность принять групповые нормы, стиль поведения, убеждения, соответственно позиции группы, которая может навязывать и «анонимные» авторитеты.

С точки зрения анализа влияния «анонимных» авторитетов на формирование и развитие личности молодежи предлагаем рассмотреть и такое характерное для молодежной среды явление как «фанатизм поклонников», что представляет собой позитивную социально-психологическую зависимость человека от кумира, артиста, исполнителей поп- и рок-музыки, которые также являются, в определенной степени, носителями «анонимного» авторитета. Фанатизм с точки зрения его сущности, не является носителем истинного, рационального авторитета, поскольку он подменяет основные характерные для авторитета черты, такие как рациональность, уважение, которое возникает под влиянием превосходной и признанной власти, признанной мудрости, знания, добродетелей. Он основывается на слепой вере в избранность определенного человека, в его талант и характеризуется отсутствием критической оценки любой его деятельности. «Фанатизм поклонников» предусматривает зависимость человека от сотворенного им самим же или навязанного ему со стороны кумира при помощи «анонимных» авторитетов, например, рекламы, пиартехнологии или продюсирования. Молодой человек, попадая под это влияние, программируется на получение удовольствия от общения с кумиром, например от его творчества, достижений, что в дальнейшем может привести к разрушению «свободы» личности, своего рода наркотической зависимости от кумира, отсутствию личной жизни. Фанатизм готовый к самопожертвованию; верность идее сочетается с нетерпимостью к тем, кто думает иначе, пренебрежением к этическим нормам, которые могут препятствовать достижению общей цели. Фанатами, в современном понимании этого слова, называют ярых сторонников чего-либо, в основном современных музыкантов, актеров, спортсменов. В данном контексте их принято называть фанатами, от английского слова «фэн» - «поклонник». Исходя из того, что в русском языке слова фанат и поклонник имеют одинаковую семантику, но разный смысловой оттенок, то нужно разделять эти два понятия.

Поклонником можно назвать человека, который увлекается творчеством или деятельностью определенного, например, музыкального коллектива. Он может хорошо разбираться в работе своего кумира, но для него не характерны, например, такие черты фанатизма как не критическое отношение к кумиру, поиск единомышленников и идеализация кумира. То есть, у поклонников не нарушено право на «свободный» выбор, влияние авторитетов происходит исключительно на внешнем уровне и человек может им сопротивляться, тогда как фанаты, непосредственно подвергаются воздействию «анонимных» авторитетов, поскольку происходит влияние на их подсознание, а фанат не осознает этого влияния.

С точки зрения психологии необходимо разделять понятия музыкальных и футбольных фанатов. Оба эти понятия имеют связь с молодежной массовой культурой, но именно музыкальный фанатизм имеет своеобразный оттенок. Связано это с тем, что в основе возникновения интереса у музыкального фаната лежит иной интерес, чем у фаната футбольного. Это в первую очередь связано с воздействием музыки на психику человека и пробуждением в ней качественно новые сигналы. Музыка, как вид искусства, рассчитана на слуховое восприятие и поэтому может активно влиять на чувства человека, передавать сильные эмоции. Она развивает эмоциональность, способна объединять людей и кроме того входит в систему так называемой молодежной субкультуры, которая основана на создании особенных ценностей противоположных ценностям взрослым, где отрицаются любые принятые в обществе внешние авторитеты. В музыке молодые люди находят отражение своих эмоций, переживаний, поэтому влияние музыки на психику человека достаточно велико, что и объясняет процесс появления такого явления как фанатизм. Массовая культура активно использует фанатизм в своих целях, интенсивно воздействуя на психику людей она создает почву для создания определенного

типа мышления, где человеком руководят чувства, эффект массовости, толпы. Факторами формирования зависимости от поп- и рок-музыки являются: эффект группового суггестивного взаимодействия, громкость музыки, примитивность текстов, навязчивость мелодий, воздействие ритма, ритмизированные движения всего тела, что подкрепляется эффектом фанатической веры в своего кумира [1, 205].

Система фанат-кумир основывается на принятии фанатом личности кумира как авторитета, как примера для подражания и активного поклонения. Кумир – это всегда идеал, который владеет комплексом качеств, которые кажутся фанату самыми лучшими, а в основе фанатического восхищения кумиром находится страсть и определенный элемент болезненности. Кумиром может быть любой человек, который имеет социальное значение в обществе. В свою очередь кумир может быть и «анонимным» авторитетом, поскольку в отличие от внешнего, рационального авторитета, который предусматривает осознанное отношение к объекту подражания, способность человека видеть недостатки авторитетной личности, фанат не может критически оценивать своего кумира, он всегда остается для него идеалом.

Кроме явления фанатизма, в современном обществе активно растет число людей, увлеченных экранным просмотром, что приводит к возрастанию разнообразных отклонений в поведении и негативно влияет на эмоционально-психическое здоровье молодежи, которая становится жестокой, бесчувственной к воспитательным влияниям, признанных авторитетов в украинском обществе. Как следствие, они теряют интерес к типичной для своего возраста деятельности, проявляют патологическую заинтересованность к разным «стимуляторам», поскольку экранный кумир-авторитет именно такой и молодой человек пробует стать похожим на своего «героя», повторяет его поведение. В последнее время в средствах массовой информации активно обсуждается вопрос и об огромном влиянии на молодежь экранных «супер-героев», которые становятся примером для подражания, являются носителями так называемого «анонимного» авторитета силы. Их поведение легализирует применение физической силы к любому человеку для достижения абсолютно любых целей. Применение силы приобретает характер проявления своей воли и власти относительно других людей, человек решает свои проблемы путем насилия. Поклонение навязываемым экранным авторитетам порождает и оправдывает акты агрессии, которые осуществляются в разных направлениях: от мужчины к мужчине, мужчины к женщине, женщины к женщине, взрослого к ребенку, молодого к людям пожилого возраста. Процессы мужской и женской социализации, нормативного регулирования гендерно-ролевых отношений жестко деформированы экранными, «анонимными» авторитетами.

Все вышесказанное усиливает процесс аномии, размывает общепринятые ценности. Прежде всего, мы имеем дело с проявлением конфликта социокультурного плана. Он имеет два явно выраженных уровня. Во-первых, это нормативный конфликт, который проявляется в несоответствии нормам поведения, которые транслируются с экрана, с нормами, характерными для украинского, и европейского общества. Во-вторых, это ценностный конфликт, который проявляется в трансляции ценностей, чуждых большей части людей современного общества.

Литература:

1. Акопов А.Ю. Свобода от зависимости. Социальные болезни Личности / А.Ю. Акопов. – СПб.: Речь, 2008. – 224 с.
2. Фромм Э. Бегство от свободы / Э.Фромм; общ. ред. П.С. Гуревича; [пер. с англ. Г.Ф. Швейниж]. – М.: Прогресс, 1995. – 256 с.

The influence of „anonymous” authority on the formation and development of personality

The article focuses on the role of „anonymous” authorities in the development of the human personality and their influence on the social and psychological dependency of mankind. There is given a definition of the concepts of external and „anonymous” authority and the features of their impact on human consciousness are revealed. Such forms of anonymous authority as advertising, public opinion, television, internet, politics, etc. are characterized. Analyzed in detail such form of „anonymous” authority as fanaticism. There is given the comparison of two concepts of „authority” and „idol”. The basic types of fanaticism: religious fanaticism, sports fanaticism of fans (in pop and rock music) are determined. Also the essence of the concept of social and psychological dependence and their classification is presented.

13.00.00. პედაგოგიის მეცნიერებათა

Теория воспитания - 13.00.07

Пыхтина Нина Порфирьевна
Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя

Особенности возникновения негативных проявлений в поведении детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста

Актуальность. Приоритетными направлениями государственной политики в сфере образования есть формирование у детей и молодежи общечеловеческих ценностей, современного мировоззрения, развитие их творческих способностей и навыков самопознания, самообразования и самореализации личности. Существенное значение приобретает проблема предупреждения девиантного поведения на ранних этапах его проявления, в частности, у детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста.

Профилактика девиантного поведения личности относится к числу сложных педагогических проблем, успешное решение которых возможно только на основе научного осмысления сущности этого явления, учета возрастных особенностей зарождения и формирования негативных проявлений в поведении.

Психолого-педагогические аспекты проблемы составляют теоретические и практические исследования И. Беха, Л.Божович, Л.Выготского, Е.Дранищевой, И.Кона, Г.Костюка, Н.Максимовой, В.Оржеховской, В.Татенка, Т.Титаренко, Г.Товканец Т.Федорченко и других.

Анализ исследований дает основания констатировать, что в литературе широко представлены причины возникновения отклонений в поведении учащихся средних и старших классов общеобразовательных учебных заведений, разработаны диагностические методики их изучения, очерчены пути предупреждения и преодоления девиантного поведения несовершеннолетних, определена роль школы, семьи, различных образовательных учреждений в профилактической работе с детьми. Однако остаются малоизученными вопросы возникновения негативных проявлений в поведении детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста, как возрастного периода, служащего начальным этапом в формировании в будущем устойчивых поведенческих отклонений у детей. Недостаточно изучены факторы детерминации таких негативных поведенческих проявлений, отсутствуют научно обоснованные рекомендации по предупреждению и преодолению такого поведения в указанной категории детей.

Поэтому цель написания статьи: обобщить выводы ученых относительно определения сущности поведенческих отклонений детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста, выяснив роль негативных проявлений в их поведении как начального этапа в их возникновении и разнообразии форм проявления девиаций в будущем.

Изложение основного материала. Понимание сущности девиантного поведения, механизмов ее формирования, природы негативных проявлений, связано с толкованием и соотношением понятий «поведенческая норма» и «отклонение». Термин «поведение» широко используется для обозначения активности человека и рассматривается как синонимический к терминам «деятельность, общение, познание». Современное научное понимание сущности поведения человека (И. Бех, О.Змановська, О.Киричук, Ю.Клейберг, О.Кононко, В.Оржеховская, Н.Максимова) выходит за рамки трактования совокупности реакций на внешние стимулы, поведение определяется как взаимодействие с окружающей средой, опосредованное внешней и внутренней активностью индивида [9, с. 58].

Анализ исследований ученых различных отраслей знаний, предмет которых касался сущности отклонений в поведении ребенка от социальной нормы, позволяет сделать вывод, что понятие «социальная норма» имеет широкий диапазон определений, которые зависят от культурно - исторических особенностей общества. Существует много определений понятия «норма». Только в медицинской литературе, по оценке В.Кондрашенка, их насчитывается более двух сотен [4]. Норму рассматривают как неотъемлемый элемент общественного устройства, средство ориентации поведения личности или социальной группы в определенных условиях и как способ контроля обществом этого поведения [1]; определяют как образец деятельности или предел разрешенного или должного поведения, как деятельность людей, социальных

групп, официально принятая на том или ином этапе развития общества» [11], информационный регулятор человеческого поведения и общественных отношений; как существующий в социальной общности или группе стандарт, сопоставление с которым определяет приемлемость и совершенство объектов, процедур и продуктов деятельности и т.д. [9].

Сущность отклонений в поведении младших школьников является предметом научного поиска специалистов в области психологии, педагогики, медицины, социологии, криминологии. По мнению современных ученых (А.Капской, И.Пинчук, С.Толстуховой и др.), девиантное поведение объединяет действия и поступки людей, социальных групп, противоречащих социальным нормам или признанным шаблонам и стандартам поведения [10].

Позиции ученых единодушны в толковании сущности девиантного поведения как социального феномена и понимание существующих форм ее проявления через общие генезис и причины, находятся во взаимосвязи и взаимозависимости от экономических и социальных условий. Поэтому «девиация» и «норма» есть взаимодополняющими и вместе с тем амбивалентными понятиями.

В логике формирования поведенческих отклонений, педагогическая запущенность ребенка, его трудновоспитуемость занимают промежуточное место между негативными проявлениями и устойчивыми девиациями. Важно знать их сущность, факторы, формы проявления, что является важным в осуществлении мероприятий ранней профилактики поведенческих отклонений.

Поскольку по оценке отдельных современных исследователей (Т.Федорченко, А.Потапова), именно негативные поведенческие проявления составляют начальный этап в формировании поведенческих отклонений и зарождаются и возникают они именно в дошкольном и младшем школьном возрасте, считаем, что характеристику негативных проявлений в поведении как начального этапа в формировании устойчивых девиаций в будущем, стоит ограничивать дошкольным и младшим школьным возрастом [10] Для этих возрастных категорий детей наиболее распространенными являются такие негативные проявления в их поведении: истерики, агрессивность, застенчивость, замкнутость, нечестность, страхи, гиперактивность. Они могут определяться следующими факторами: кризисами психовозрастного развития ребенка (трех и семи лет), неправильными типами воспитания в семье, необеспечением потребности ребенка во внимании и любви, его неблагоприятной адаптацией к ДООУ и школе.

Исследования Т.Федорченко подтверждают, что уже в дошкольном возрасте, вследствие неправильного воспитания в семье возникают ошибки в поведении ребенка: неумение играть со сверстниками, общаться с ними, демонстрируется неуважительное отношение к взрослым, недооценка или переоценка собственных возможностей. Их основой является неудачно складывающиеся отношения в игре и трудовых действиях, которые порождают неуверенность в себе, обидчивость, упрямство, агрессивность, озлобленность. Дефицит успеха в игре и дефицит общения ведут к деформированию психического развития ребенка. Поскольку, защитные механизмы психики ребенка только начинают формироваться, именно от событий этого периода жизни зависит, какими они будут в будущем: продуктивными, т.е. такими, которые стимулируют процесс развития и саморегуляции личности, или непродуктивными, деформирующие картины внешнего мира, а также поведение и деятельность ребенка. Деформацию поведения ученые и называют негативными проявлениями в поведении или негативизм [12, с. 15].

Результаты исследований ученых демонстрируют, что до семи лет у ребенка уже проявляются такие сложные новообразования, как оценка самого себя, самолюбие, а также противоречия между восприятием себя, отношением к себе и оценке окружающими, взрослыми, сверстниками. Впервые возникает внутренняя борьба переживаний. Новый образ жизни, связанный с началом школьного обучения, оказывает существенное влияние на протекание кризиса семи лет и благополучность выхода из нее. Происходит переоценка ценностей, формируется новое отношение к окружающему миру и способность к естественной регуляции поведения. Ведущей деятельностью становится не игра с увлеченностью ее процессом, а обучение - своеобразный систематический напряженный труд.

Важную роль в этот период играет эмоциональная сфера ребенка, которая находясь в состоянии формирования, может помочь в становлении личности, и тормозить ее развитие. Переживание негативных эмоций ребенком чаще всего связано с отношениями с близкими взрослыми, которые формируются под влиянием их отрицательного или положительного отношения к действиям ребенка [4].

В качестве очередного этапа в формировании поведенческих отклонений, рассматриваем педагогическую запущенность, которая, как ранняя деформация личности, может возникать в ответ на неблагоприятные социальные воздействия. Важным в понимании механизма формирования отклонений в поведении, является

учет собственной логики развития педагогической запущенности и ее роли в трансформации педагогической запущенности в трудновоспитуемость (И.Кон Я.Корчак, Макаренко, И.Подласий, В.Степанов, В. Сухомлинский).

Согласно определению Р.Овчаровой, педагогически запущенные дети - это дети, у которых под влиянием неблагоприятных социальных, психолого- педагогических и других условий сформировалось отрицательное отношение к учебе, социально-ценным нормам поведения, которые потеряли чувство ответственности за свои поступки, веру в себя [7]. Поэтому социально - педагогическая запущенность ребенка является негативным личностным образованием, которая формируется в результате действия неблагоприятных условий формирования и развития. Опасность педагогической запущенности заключается в том, что она имеет свою логику развития даже после того, как действие неблагоприятных условий сублимировано [9].

Важное значение приобретает вопрос разновидностей отклонений, которые имеют место в поведении детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста. К сожалению, в зарубежной и отечественной научной литературе нет единых подходов к классификации девиантного поведения детей этой возрастной группы. Учеными разработаны классификации, в которых, в зависимости от предмета исследования и специализации исследователей, разновидности отклонений часто представляются как синонимы понятия «девиантное поведение», что приводит к трудностям при определении форм девиантного поведения несовершеннолетних [1, 2, 6].

Н. Онищенко советует отклонения от социальной нормы в поведении младших школьников условно делить на две группы:

1) отклонения в поведении младших школьников от образовательно- воспитательных норм, определяющие поступки и действия учащихся, не соответствующие образовательным и воспитательным нормам. Учитывая, что критериями образовательно-воспитательной нормы есть государственные стандарты образования, которые устанавливают требования к содержанию, объему и уровню образовательной подготовки в Украине, они и являются основой образовательного уровня учащихся определенного возраста.

Отклонения в поведении младших школьников от образовательно-воспитательной нормы имеют, по оценке Н. Онищенко, следующие виды:

- отклонения в получении учащимися начального образования;
- отклонения в поведении, связанные со школьной дезадаптацией;
- отклонения в поведении связанные с педагогической запущенностью.

2) отклонения в поведении младших школьников от морально-правовой нормы - отклонения, имеющие социальный характер и свидетельствующие о поступках и действиях, запрещенных нормами морали и права, к которым, по оценке ученых, относят:

- отклонения в поведении, связанные с социальным сиротством;
- отклонения в поведении, связанные с социальной дезадаптацией;
- отклонения в поведении, связанные с аддиктивной деятельностью;
- отклонения в поведении, связанные с делинквентной деятельностью;
- отклонения в поведении, связанные с криминальной деятельностью [8, с.19].

Проведенный нами анализ научной литературы в области психологии, социологии, дефектологии, психофизиологии, криминалистики, педагогики позволил выделить основные факторы детерминации девиантного поведения учащихся младшего школьного возраста. К ним отнесены биологические, психологические, социальные, педагогические и криминогенные факторы.

Биологические факторы детерминации связанные с физическим и психическим нездоровьем ребенка (нервно-психическими заболеваниями: истерией, неврастенией, неврозом навязчивых состояний, генетическими осложнениями, физиологическими аномалиями и т.п.), противоречиями между уровнем его притязаний и возможностями их реализации. За результатами исследований медиков и психологов, среди младших школьников процент детей с невротическими отклонениями больше, чем среди дошкольников, а в десятилетнем возрасте количество нервных детей достигает 56 % [4, 6].

Наиболее распространенными побочными эффектами в поведении детей младшего школьного возраста, обусловленных биологическими факторами являются: гиперактивность - несвойственная для нормального развития импульсивность, двигательная расторможенность, невозможность сосредоточиться, рассеянность; медлительность - особенности и скорость протекания нервных процессов ребенка, которые обуславливают ее заторможенность, вялость, физическая и интеллектуальная неактивность.

Психологические факторы детерминации связанные с психопатологией развития, нарушениями эмоционально - волевой сферы ребенка, слабым развитием ее субъективных качеств, дисгармонией

психо-социального развития, неустойчивостью познавательной и эмоциональной сферы личности.

Наиболее распространенными побочными эффектами в поведении детей младшего школьного возраста, обусловленных психологическими факторами являются: негативизм - немотивированный глупым сопротивлением ребенка влиянию окружающих людей; произвол - действия, противоречащие требованиям, советам старших; истерика - поведение, сопровождающееся чрезвычайно интенсивными эмоциональными проявлениями через незначительный толчок; агрессия (чаще вербальная) - употребление оскорбительных, грубых слов; нечестность - способность лгать, выдумывать, фантазировать, обусловленная социальными (страх наказания, унижения) и личностными (потребность в самоутверждении и привлечении внимания) факторами.

Социальные факторы детерминации связанные с негативным влиянием социальной микросреды, негативным отношением к ребенку значимых для него людей (родителей и учителей), авторитарным стилем семейного воспитания, социально- педагогическими ситуациями взаимного равнодушия между членами семьи, взаимной агрессией, угнетением активности ребенка, его инфантилизация.

Наиболее распространенными побочными эффектами в поведении детей младшего школьного возраста, обусловленными социальными факторами являются: непослушание (выходки, озорство, проступки) - психическое состояние, которое заключается в противодействии без видимых и четких мотивов всем воспитательным нормам; упрямство - поведение ребёнка, нацеленное на достижение желаемого действия со стороны окружающих; ревность - страдание, возникающие у детей из-за конкуренции за родительское внимание и любовь; жадность - острое эмоциональное переживание ребёнком необходимости делиться личными вещами, игрушками с другими, истерика.

Социальные отклонения, наблюдаемые у детей младшего школьного возраста, - это поступки, которые не соответствуют нормам права и морали, принятым в обществе. Для младших школьников особенностью социальных норм является то, что они выступают ведущим фактором воспитательного процесса, в ходе которого происходит усвоение детьми этих социальных норм и ценностей, вхождение в социум, усвоение социальных ролей и социального опыта. При этом, ведущей функцией воспитания является функция управления, основной задачей которой является создание благоприятных условий для воздействия на сознание и поведение детей. При неблагоприятных социальных условиях младшие школьники приобретают негативный социальный опыт, что приводит к закреплению и усилению нравственной деформации детской личности и формированию соответствующих социальных отклонений.

Социально дезадаптированное поведение младшего школьника становится в том случае, когда ребенок не усваивает позитивного социального опыта, не может адаптироваться к образцам поведения и требованиям педагога, олицетворяющего для ребенка социум в целом. У детей младшего школьного возраста чаще формируется начальная стадия социальной дезадаптации - трудновоспитуемость.

Н.Онищенко, связывает действие педагогических факторов с недостатками учебно-воспитательного процесса (привычное для школы сидение за партами, отсутствие в воспитательном процессе естественных стимулов, вербальный принцип построения обучения, чрезмерное увлечение интеллектуальными методиками, экстенсивный характер школьной нагрузки), воспитательным потенциалом семьи, неправильными типами воспитания в ней.

Наиболее распространенными побочными эффектами в поведении детей младшего школьного возраста, обусловленных педагогическими факторами являются: школьная дезадаптация; застенчивость и замкнутость, как нарушение личностного развития, которые проявляются в отстраненности от общения с другими людьми вследствие ослабления эмоциональной связи с окружением; детские жалобы - поведение ребенка, обусловлено желанием поделиться информацией, произвольностью эмоциональных и познавательных процессов ребенка, недостатком знаний и социального опыта, поведенческой реакцией подражание взрослым; дидактогенные страхи [10, с.100].

Ученые считают, что негативные проявления, обусловленные педагогическими факторами впервые возникая у ребенка еще в раннем возрасте, совпадая с началом развития его самосознания. При отсутствии педагогически целесообразного поведения взрослого постепенно превращаются в симптомокомплекс. В дошкольном возрасте они влияют только на поведение ребенка. В младшем школьном возрасте деструктивно сказываются на формировании личности ребенка, нарушая процесс формирования его самосознания, развития субъективных качеств, способствуя дисгармонии психосоциального развития личности.

Р.Овчарова характеризует эту категорию младших школьников, как детей социально неприспособленных, мнительных, чрезмерно обидчивых, с заниженной самооценкой. Их поведение

характеризуется негативизмом, эгоцентризмом, упрямством [7]. Поэтому младший школьник, как субъект учебной деятельности, характеризуется дисгармонией мотивов учения, неадекватным уровнем мотивационной сферы, низкой учебно-познавательной активностью, несбалансированностью развития познавательных процессов, высоким уровнем школьной тревожности. В этот период доминирующим мотивом учения является избегание неприятностей, что связано со школьной неуспеваемостью и соответствующими санкциями со стороны педагогов и родителей.

Накопление у ребенка негативных эмоций приводит к нарушению ее душевного равновесия, что проявляется в подавленности, апатичности, плаксивости, раздражительности, немотивированных страхах, тревожности у одних детей, расторможенности, повышенной двигательной активности, неуправляемости у других. Такие психо-эмоциональные состояния младшего школьника обуславливают появление соответствующего противодействия педагогическим воздействиям взрослых - трансформации ситуативных негативных проявлений в педагогическую запущенность и трудновоспитуемость.

Исследования Н.Максимовой подтверждают, что трудновоспитуемость младших школьников обусловлена: несформированностью личностных структур, низким уровнем развития нравственных представлений и социально одобряемых навыков поведения (психогенная школьная дезадаптация), особенностями развития психической деятельности (акцентуации характера, эмоциональная неустойчивость), неумелыми воспитательными действиями родителей (ситуативная трудновоспитуемость) [6].

Криминогенные факторы связаны с криминогенным типом семьи, семейным неблагополучием, связями с криминальными группами, участием в преступных действиях под влиянием взрослых, сверстников и т.п.

Согласно результатам психолого-педагогических и социологических исследований сегодня в Украине растет количество младших школьников с проявлениями аддиктивного поведения (употребление алкоголя, курение, проба наркотических и токсических веществ). В последние годы в восемь раз увеличилось количество младших школьников, употребляющих наркотенные вещества. В сорок два раза возросло количество летальных случаев среди детей вследствие употребления наркотиков [10, 11].

Отсутствие соответствующей коррекционной работы с детьми младшего школьного возраста приводит к возникновению в них делинквентного поведения. По исследованиям В.Оржеховской, с 4500 правонарушений 10,1 % совершено детьми 7-10 лет [9, с.59].

На динамику и особенности противоправного поведения младших школьников прежде всего влияет семейное неблагополучие. По данным Украинской секции Международного фонда «Возрождение», которая провела исследование учащихся - правонарушителей общеобразовательных школ, каждый третий ребенок не имеет отца, у каждого четвертого ученика отец страдает алкоголизмом; 52,8 % правонарушителей из неблагополучных семей, 26,1 % из них - из неполных семей. Сегодня в Украине более 1,5 миллиона несовершеннолетних воспитываются в неполных семьях [3, с.8].

Наиболее распространенными побочными эффектами в поведении детей младшего школьного возраста, обусловленными криминогенными факторами являются: кражи, агрессивность, побеги из дома, бродяжничество, пропуски школы, аддитивное поведение (поисковый наркотизм).

Правонарушения, совершаемые младшими школьниками - это поступки, которые, как правило, не представляют значительной общественной опасности. Они характеризуются примитивностью способов их совершения, часто имеют четко выраженную «детскую мотивацию», в подавляющем большинстве это - кражи личного и государственного имущества [9]. Но в этом возрасте они очень опасны тем, что в случае отсутствия своевременной воспитательной работы со стороны взрослых (родителей, педагогов, общественности, правоохранительных органов), могут приобрести систематический характер, способствовать углублению социальной деформации личности, трансформироваться в делинквентное поведение.

Выводы. Таким образом, негативные проявления в поведении старших дошкольников и младших школьников являются сложным социально-педагогическим явлением, которое характеризует начальный этап формирования поведенческих отклонений (девиаций) от образовательно-воспитательных и морально-правовых норм у детей. Поскольку негативные проявления в поведении детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста является начальным этапом в формировании в будущем устойчивых поведенческих отклонений, отметим, что для детей этих возрастных категорий наиболее характерными негативными проявлениями, есть негативные проявления, связанные с социальными, педагогическими и психологическими факторами детерминации. Наиболее распространенными побочными эффектами в поведении детей, обусловленными психологическими факторами являются:

негативизм, своеволие, истерики, агрессия, нечестность; обусловленными социальными факторами являются: непослушание (выходки, озорство, проступки) истерики, упрямство, ревность, жадность; обусловленные педагогическими факторами являются: школьная дезадаптация; застенчивость и замкнутость, детские жалобы; дидактогенные страхи; обусловленными криминогенными факторами являются: кражи, агрессивность, побеги из дома, бродяжничество, пропуски школы, аддитивное поведение (поисковый наркотизм).

Литература:

1. Гилинский Я.И., Афанасьев В.С. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения: Учебное пособие. / Я.И. Гилинский. – СПб., 1993. – 537 с.
2. Дзюбко Л.В. Психологічні особливості ранньої шкільної дезадаптації і шляхи її подолання: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2000. – 196 с.
3. Закон і підліток: Матеріали обласної науково-практичної конференції. Донецьк, 27 жовтня 2000 р. / Гол.ред. Ю.Л. Титаренко. – Донецьк: ДІВС, 2001. – 284 с.
4. Кондрашенко В.Т., Игумнов С.А. Девиантное поведение у подростков: Диагностика. Профилактика. Коррекция: Учебное пособие / В.Т.Кондрашенко, С.А.Игумнов. –Мн.: Аверсэв, 2004. -365с.
5. Коррекционная педагогика в начальном образовании: Учебное пособие / Под. ред. Г.Ф.Кумариной. – М.: Издат. Центр “Академия”, 2001. – 320 с.
6. Максимова Н.Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами: Методичні рекомендації. – К.: ІЗМН, 1997. – 136 с.
7. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. -2-е изд., дораб. –М.: Просвещение, Учебная литература, 1996. -352с.
8. Онищенко Н.П. Корекція девіантної поведінки молодших школярів у процесі діяльності дитячих громадських об'єднань. Дисс. ... канд. пед. наук.: 13.00.07 / Переяслав-Хмельницький, 2003. – 213с.
9. Оржеховська В.М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. [Навчальний посібник]. / В.М. Оржеховська, Т.Є.Федорченко. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю., – 2008. – 376 с.
10. Пихтіна Н.П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч. Посіб. Для студентів вищих навчальних закладів / Н.П.Пихтіна. – Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2012. - 376с.
11. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общей ред. М. Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
12. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей. [Навчально-методичний посібник]. / Т.Є.Федорченко. – К.:ТОВ «ХІК», 2003. - 128 с.

Annotation

Based on the analysis of research on the problem of deviant behavior in children, the factors causing the her in the article the need to incorporate the essence of the negative manifestations of teacher behavior in older pre-school and primary school age as the initial stage of the formation of the future of sustainable behavioral abnormalities. Analyzes the most common for children in this age group in the negative aspects of their behavior and the determining factors.

13.00.00. პედაგოგიის მეცნიერება

УДК 374.134: 792.8

Пархоменко Александр Николаевич

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАЛЕТМЕЙСТЕРСКИХ УМЕНИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ХОРЕОГРАФОВ

В статье рассмотрены методические аспекты, которые являются существенными для формирования балетмейстерских умений будущих педагогов-хореографов в процессе профессиональной подготовки

Ключевые слова: методические аспекты, балетмейстерские умения, педагог-хореограф, хореографическое искусство.

The article considers the methodological aspects that are most essential for the formation of future skills choreographer teacher-choreographer in the training

Key words: methodological aspects, skills choreographer, teacher, choreographer, choreography.

Подготовка педагогов-хореографов предусматривает формирование прочной методической базы знаний, широкого спектра практических умений и навыков, необходимых в будущей балетмейстерской профессии. Она имеет комплексную структуру, строится на основе взаимодействия различных видов хореографической деятельности в условиях целесообразного сочетания информационной и творческой функций обучения.

Профессиональная подготовка будущих педагогов-хореографов привлекала внимание многих ученых и практиков хореографического искусства. Ими раскрыты теория и методика обучения классическому (А. Ваганова, Н. Тарасов, Г. Березова, Л. Цветкова), характерному (А. Лопухов, А. Ширяев, А. Бочаров), украинскому и народно-сценическому (В. Верховинец, Р. Герасимчук, А. Гуменюк, К. Василенко, С. Забредовский, Т. Ткаченко, Е. Зайцев, Г. Гусев, Ю. Чурко), историко-бытовому (М. Васильева-Рождественская, Н. Энтелис, С. Худеков), спортивно-бальным танцам (Антон дю Беке, Э. Дини, Д. Ермаков), искусству балетмейстера (Р. Захаров, И. Смирнов, А. Крывохижа, С. Голдрич, В. Шевченко, А. Колосок, Н. Корысько).

Однако многие важные вопросы профессиональной подготовки будущих педагогов-хореографов рассмотрены недостаточно. Это касается, прежде всего, вопросов методики балетмейстерской подготовки будущих педагогов-хореографов, содержания и объема методических знаний, необходимых и достаточных для создания хореографических композиций. Исходя из этого, целью нашей статьи является раскрытие методических аспектов формирования балетмейстерских умений будущих педагогов-хореографов.

Ведущее место в балетмейстерской подготовке будущих педагогов-хореографов занимает методика, объединяющая психолого-педагогические и профессиональные знания и умения, необходимые для их профессиональной деятельности. Именно от методического обеспечения зависит прежде всего успешность образовательного процесса.

Методика балетмейстерской подготовки будущего педагога-хореографа включает закономерности, принципы, содержание, организацию, формы и методы передачи педагогом и усвоения студентами опыта хореографической деятельности и опыта эстетического отношения к произведениям хореографического искусства; раскрывающая теоретические основы этого процесса, необходимые для дальнейшего самообразования и совершенствования балетмейстерско-педагогического мастерства [2, с. 18].

Сложность балетмейстерской подготовки будущих педагогов-хореографов заключается в выполнении им одновременно функций координатора и корректировщика учебного процесса, психолога, воспитателя, художественного руководителя, балетмейстера-постановщика, педагога-репетитора. Для этого, они должны владеть многими хореографическими и педагогическими умениями.

Методические аспекты формирования балетмейстерских умений будущего педагога-хореографа включают в себя, во-первых, индивидуальный, социально-личностный опыт педагога-хореографа как совокупность методических знаний и умений, позволяющих ему проявлять собственную научно обоснованную позицию при решении балетмейстерских проблем; во-вторых, развитие учебного

взаимодействия преподавателя и студентов от создания художественного замысла композиций до его реализации и конкретных результатов.

Элементы этого процесса (цель, задачи, содержание, формы и методы организации учебно-балетмейстерской деятельности, эмоционального и волевого стимулирования, контроля, анализа и оценки творческих достижений) не идут формально один за другим, а проявляются как своеобразное единство в каждом конкретном акте взаимодействия преподавателя и студентов.

Практический и методический опыт известных отечественных балетмейстеров дает возможность будущим педагогам-хореографам учиться искусству создания танца. К ним мы относим прежде всего, Р. Захарова, И. Смирнова, П. Вирского, И. Моисеева, А. Крывохижу, А. Рубину, М. Вантуха и др. Их творческие достижения определяют закономерности, специфику, методику работы с коллективом, создание хореографических образов [1, с. 54].

На основе теоретического анализа методического опыта известных отечественных балетмейстеров и преподавателей хореографических дисциплин были выделены условия, которые, на наш взгляд, является наиболее важными для формирования балетмейстерских умений будущих педагогов-хореографов, а именно:

концептуальность, диалектичность и основательность методической подготовки будущих педагогов-хореографов;

использование в учебном процессе технологий доказательности и опровержения, аргументации и критики методических положений;

достижение единства доказательства и веры в процессе усвоения методических знаний;

приближение содержания методической подготовки будущих балетмейстеров-педагогов к работе с разными хореографическими коллективами.

Определяющим фактором процесса балетмейстерской подготовки будущего педагога-хореографа является ее цель, непосредственно или косвенно связанная со всеми другими факторами этого процесса. Цель балетмейстерской подготовки заключается в формировании профессиональной культуры будущего педагога-хореографа, включающей способность оперировать балетмейстерскими знаниями и умениями, осмысливать процесс постановки танца, осуществляя художественно-воспитательное воздействие на учеников.

По мнению Ю. Ростовской, основой формирования балетмейстерских умений должны быть следующие основные положения:

глубокое внимание к неповторимости и самоценности результатов художественно-творческой деятельности студентов;

развитие чувства успеха от собственных достижений, уверенности в способности самостоятельно добиваться поставленных целей;

поддержка творческих инициатив, побуждение студентов к личному самосовершенствованию и самовыражению в учебно-балетмейстерской деятельности [3, с. 20].

Методическая подготовка, формирующая балетмейстерские умения будущего педагога-хореографа, является сложным процессом, требующим совершенного профессионального овладения всеми выразительными средствами танца. Эта задача реализуется поэтапно и включает следующие базовые моменты:

усвоение приемов координации движений;

овладение методикой разработки и преподавания как отдельных движений и комбинаций, так и урока в целом;

усвоение методики организации и проведения занятий в различных хореографических коллективах.

Комплексный характер профессионального образования будущего педагога-хореографа предусматривает изучение целого спектра специальных предметов, направленных на формирование основных качеств балетмейстера. Основными среди профильных дисциплин, формирующих балетмейстерские умения, являются теория и методика классического танца, народно-сценического, украинского, историко-бытового танцев, искусство балетмейстера, история хореографического искусства, подготовка концертных номеров, методика работы с детским хореографическим коллективом, хореографический ансамбль, изучение лучших образцов классического балета, народной хореографии.

Формирование балетмейстерских умений будущих педагогов-хореографов при изучении специальных дисциплины базируется на следующих принципах: единства художественного и технического, единства эмоционального и сознательного; ориентации на духовное развитие студентов в процессе балетмейстерской деятельности; опоры на внутренние силы и возможности будущего балетмейстера; активизации его творческих возможностей.

Рассматривая принципы формирования балетмейстерских умений будущих педагогов-хореографов, следует учитывать, что каждый принцип непосредственно связан с предыдущим и последующим. Следует также учитывать, что в названных принципах отражены не только дидактические, воспитательные, психологические, искусствоведческие, но и методические аспекты.

Принцип единства художественного и технического определяет качество балетмейстерского процесса и реализуется в двух аспектах: в целенаправленном совершенствовании балетмейстерских умений и решения танцевально-технических задач. Чем выше профессионализм и мастерство педагога-хореографа как исполнителя, тем успешнее решаются балетмейстерские и технические задачи, стоящие перед ним. То есть, вся постановочная, исполнительская работа должна быть технической, а вся техническая – балетмейстерской.

Принцип единства эмоционального и сознательного предполагает не только получение студентами эстетического наслаждения, но и приобретение теоретических и методических знаний (понимание танцевальных стилей, форм, жанров, особенностей исполнения танцевальных движений). Проявление эмоционального отклика на восприятие произведения хореографического искусства, должно сопровождаться пониманием особенностей балетмейстерской деятельности.

Принцип ориентация на духовное развитие студентов средствами хореографического искусства в процессе балетмейстерской деятельности, который реализуется путем эстетического воспитания студентов через балетмейстерские произведения, формируя его отношение к хореографическому искусству, к духовному развитию будущего педагога-хореографа.

Принцип опоры на внутренние силы и возможности будущего балетмейстера определяет содержательность познания танцевального мира, а балетмейстерские композиции будущих педагогов-хореографов зависят от их личностного духовного богатства, профессионального опыта.

Принцип активизации творческой деятельности будущих педагогов-хореографов ориентирует на их активное включение в балетмейстерскую деятельность, отвечающую поставленной цели. Чем активнее и разностороннее танцевальная деятельность будущих педагогов-хореографов, тем глубже их познание хореографического искусства.

Опора на принципы формирования балетмейстерских умений позволяет определять общие ориентиры развития хореографической культуры, эстетического воздействия на воспитание у студентов соответствующих личностных балетмейстерских качеств.

Таким образом, проведенный анализ позволил раскрыть методические аспекты формирования балетмейстерских умений будущих педагогов-хореографов. Они охватывают индивидуальный, социально-личностный опыт будущего балетмейстера, совокупность его хореографических и методических знаний, умений, мировоззренческой позиции.

Определено, что методическая подготовка будущих педагогов-хореографов зависит от уровня знаний и возможностей их закрепления в практической балетмейстерской деятельности. Перспективы дальнейших поисков в этом направлении заключаются в научно-методическом обеспечении интеллектуального и практического развития будущих педагогов-хореографов на уровне современных требований.

Литература:

1. Забредовский С. Г. Методика работы с хореографическим коллективом: Учебное пособие / С. Г. Забредовский – К.: НАРККиИ, 2010. – 135 с.
2. Захаров Р. В. Записки балетмейстера / Р. В. Захаров. – Москва «Искусство», 1976. – 367 с.
3. Ростовская Ю. А. Методика хореографического образования детей: Учебное пособие / Ю. А. Ростовская – Нежин: Изд. НГУ им. Гоголя, 2009. – 157 с.

13.00.00. პედაგოგიკის მეცნიერებანი

Султаниян Х.Г. (доцент)

Гюмрийский государственный педагогический институт имени М. Налбандяна

Куразян О.Э. (канд.пед.наук)

Гюмрийский государственный педагогический институт имени М. Налбандяна

ПРЕПОДАВАНИЕ ТЕМЫ «СЕЧЕНИЕ ПРИЗМЫ ПЛОСКОСТЬЮ» С ПРИМЕНЕНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

A new method of using a presentation prepared with the help of MS PowerPoint programe is suggested to facilitate the process of teaching and more expressively presenting of such complicated graphic themes as “Cross-section of prism through the plane”. The suggested way of teaching using modern information technologies will make the educational process more effective, stimulate interest in the lesson, mental development and creativity of the students.

С целью более облегченной подачи заданий, содержащих сложные графические работы, необходимо повысить уровень применения дидактических материалов [1;2]. Одним из эффективных способов интересной и доступной подачи дидактического материала может служить презентация, созданная с помощью программы MS Power Point [3;4;5].

Процесс демонстрации презентаций на мониторе и проекционном экране включает:

1. Определение и изучение цели данной темы
2. Редактирование системы визуальных и аудиоматериалов (тексты, таблицы, графики, звуки и т.д.), а так же создание компьютерной анимации по определенному сюжету, сценарию и дизайну
3. Пробный показ: проверка функционирования всех элементов
4. Окончательная демонстрация.

Программа MS PowerPoint дает возможность работать как с презентацией в целом, так и с отдельными слайдами, что позволяет быстро ориентироваться и перемещаться по слайдам, а так же изменять структуру и способ подачи материала. Чередование слайдов можно сопровождать звуковыми и анимационными эффектами.

Основные требования к подготовке учебных презентаций:

1. Презентация должна дополнять устное слово преподавателя , а не дублировать его.
2. Слайды содержащиеся в презентации должны отображать основные тезисы, которые выражают сущность изучаемой темы.
3. Для каждой темы презентации сохраняется одинаковый стиль слайдов: синонимичное цветовое оформление и сочетание не более 3-х видов шрифтов, таким образом, чтоб информация была четкой и разборчивой.
4. Размер шрифта используемого в тексте должно быть не менее 18-ти.
5. Объем представленного текста должен быть небольшим (материал по возможности должен быть лаконичен)
6. С целью оказания впечатления на учащихся разработать концепцию воздействия с помощью спецэффектов и оригинальных решений.
7. Необходимо точно рассчитать временной промежуток демонстрации каждого слайда. В целом для оптимального показа 1 слайда достаточно 1-2 минут, а для демонстрации всей презентации 15-25 мин.
8. Общее число слайдов в презентации не должно превышать 25
9. Необходимо соблюдать баланс между средствами мультимедии и презентуемой темой: не нужно перенасыщать слайды спецэффектами, поскольку внимание учащихся переключается на эти эффекты и отвлекается от основной темы.
10. Изменение слайдов и создание на их основе новой презентации желательно осуществлять в наиболее простой форме.
11. Презентация должна быть универсальна для демонстрации всеми доступными средствами-мультимедийным проектором, диаскопом, эпизкопом, и для печатания на бумаге, в качестве конспекта представленной темы.

Ознакомление учащихся с учебным материалом с помощью подобных презентаций, где основные линии и

построения, сечения и вспомогательные точки выделены при помощи различных цветов, форм, анимационных эффектов делают усвоение визуального материала более доступным, легкоусваиваемым и увлекательным.

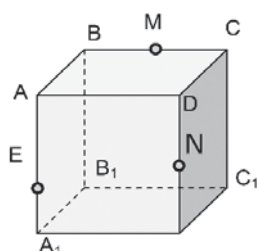
Для эффективной организации проведения презентации необходимо:

■ Исходя из размеров учебного помещения и освещения выбрать подходяще технические средства для демонстрации презентации

- Определить места для сидения учеников, рассчитав оптимальную для них зону обозрения
- Провести пробный показ, с целью урегулирования параметров звука и экрана
- Определить время показа в процесса урока
- Соблюдать правила безопасности

Для темы “Построения сечения прямоугольной призмы плоскостью проходящей через три принадлежащие ей точки”, дана $AA_1BB_1CC_1DD_1$ прямоугольная призма и принадлежащие ей точки E, M, N (Рис.1).

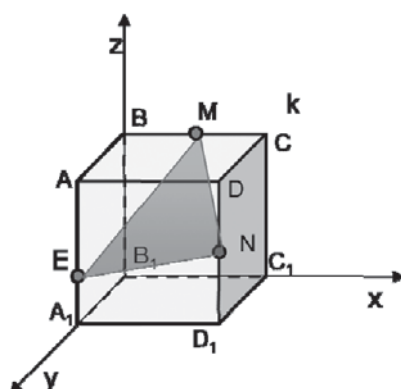
Требуется при помощи проекций данных точек построить сечение призмы плоскостью проходящей через точки E, M, N.

(Рис.1)

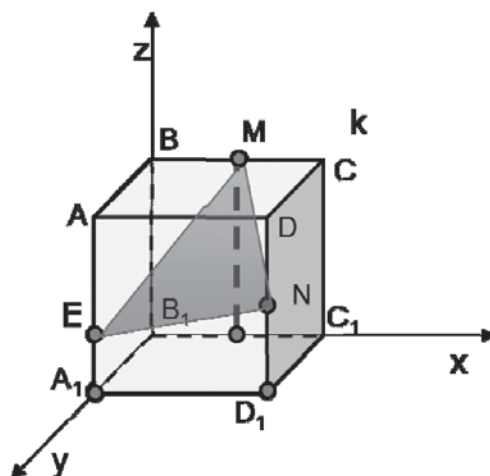
Для обучающей демонстрации темы применена презентация созданная посредством программы MS Power Point с применением анимационных спецэффектов и со следующей последовательностью слайдов.

1. Построить плоскость треугольника, заданной этими тремя точками (Рис.1а)

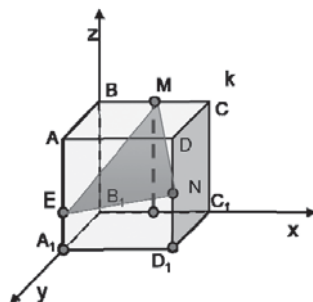
(Рис.1а)

2. Находим горизонтальные проекции заданных точек посредством применения анимации (Рис.1б)

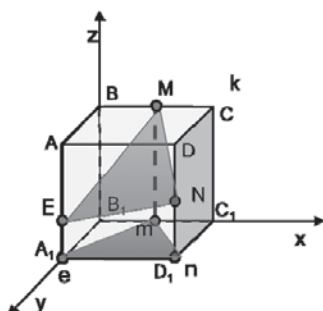
(Рис.1б)

3. По полученным точкам строим **enm** проекцию треугольника ENM (выделяем красным цветом)

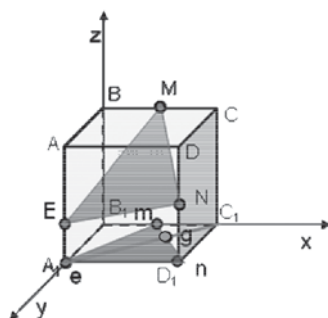
(Рис.1в)

4. Находим точку $e \in C_1 \cap nm = g$ (Рис.1г)

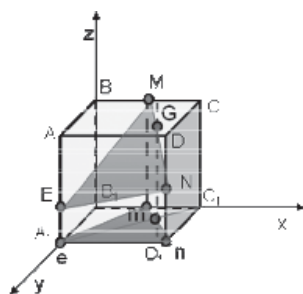
(Рис.1г)

5. Находим точку G принадлежащую треугольнику ENM (Рис.1д)

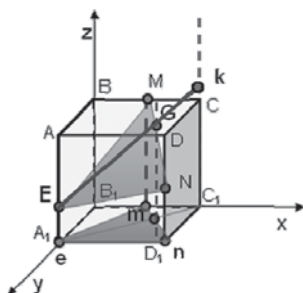
(Рис.1д)

6. Находим точку $EG \cap CC_1 = k$ (Рис.1е)

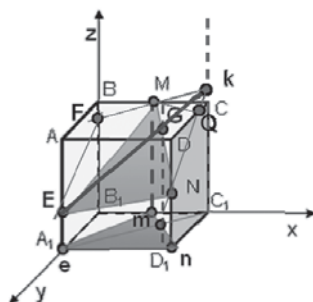
(Рис.1е)

7. Находим точки $kM \cap BB_1 = F$; $kN \cap CD = Q$; , причем $FM \in BB_1CC_1$; $QN \in CC_1DD$ (Рис.1ж)

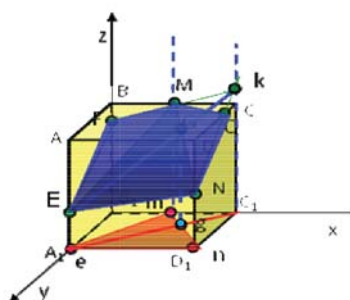
(Рис.1ж)

8. Проведем EF и MQ линии пересечения секущей плоскости и призмы (Рис.1з)

(Рис.1з)

9. Сечением призмы и секущей плоскости является многоугольник EFMQN (Рис.1и)

(Рис.1и)

Предложенный метод преподавания с применением современных информационных технологий будет способствовать:

- Повышению эффективности учебного процесса
- Стимулированию интереса к учебному материалу и к уроку в целом
- Более легкому усваиванию, запоминанию и воспроизведению учениками урока
- Умственному и творческому развитию учеников.

Литература:

1. Лурье М.В. Алгебра. Техника решения задач: Учеб. Пособие.-М.: Издательство УНЦ ДО, 2005. -190с.
2. Ботвинников А.Д., Виноградов В.Н., Вышнепольский И.С. Учебник. Черчение. 7-8 класс. М. 2009. 221 с.
3. Х.Г Султаниян, Современные информационные технологии в учебном процессе, (на арм. языке), Эльдorado, Гюмри, 2013г, 132 стр.
4. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. Издательский центр “Академия”. М. 2003. 192 с.
5. Е.С. Полат. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС. М., 2003. 224 с.

13.00.00. პედაგოგიკის მეცნიერება

УДК 378.147:786.2

Ревенчук Валентина Васильевна
Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя

ЭФФЕКТИВНОЕ УЧЕБНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТА В КЛАССЕ ФОРТЕПИАНО КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

В статье рассматривается проблема организации учебного взаимодействия в процессе обучения игре на фортепиано. Анализируются **педагогические условия обеспечения эффективного** учебного взаимодействия в музыкально-образовательном процессе.

Ключевые слова: учебное взаимодействие преподавателя и студента, обучение игре на фортепиано, педагогические условия, организация, музыкально-образовательный процесс.

Развитие системы музыкального образования в современных условиях требует некоторых изменений в организации обучения в высших учебных заведениях. Приоритетное значение должны иметь методики, направленные на воспитание активной творческой личности, способной к саморазвитию и самоусовершенствованию в процессе музыкальной деятельности. Большие возможности для этого имеет фортепианная подготовка, качество которой в значительной мере зависит от организации учебного взаимодействия преподавателя и студента.

Пристальное внимание ученых-педагогов, психологов, музыкантов к проблеме организации учебного взаимодействия (В. Кан-Калик, В. Сухомлинский, А. Бодалев, А. Н. Леонтьев, С. Рубинштейн, М. Рыбакова, Г. Нейгауз, М. Фейгин, Г. Цыпин, Л. Коваль, О. Рудницкая) подтверждает ее значимость в музыкально-образовательном процессе. Однако неразрешенные проблемы в современной практике обучения игре на фортепиано требуют более тщательного изучения данной проблемы.

Теоретический анализ проблемы, изучение педагогического опыта и собственные наблюдения за учебным процессом позволили нам выделить педагогические условия, которые, на наш взгляд, являются необходимыми и достаточными для обеспечения эффективного взаимодействия преподавателя и студента в процессе обучения игре на фортепиано: целенаправленное педагогическое управление процессом учебного взаимодействия; развитие мотивации овладения игрой на фортепиано; обеспечение творческого характера учебного взаимодействия; содержательное наполнение художественно-педагогического общения.

Исходя из понимания учебного взаимодействия как целостной, динамичной педагогической системы, которая является переплетением объективных (функционально-ролевых) и субъективных (индивидуально-личностных) факторов; сложным сочетанием художественных, педагогических и организационных аспектов, мы рассматриваем педагогическое управление как способ повышения ее эффективности.

Проанализируем особенности целенаправленного педагогического управления отмеченным процессом.

Учебное взаимодействие является системой, которая требует управления. Педагогическое управление выступает способом регуляции связей между элементами педагогической системы и выражает сущность, характер, функциональный аспект образовательной работы. Логика управления определяется личностью студента как объекта управления, следовательно, всегда происходит в новых условиях, которые могут быть объективно актуальными в одном случае, и неактуальными - в другом. Кроме того, для процесса управления важную роль играет управляемость студента, как способность отзываться на воспитательные влияния. Самой оптимальной для педагогических процессов является управляемость, которая не ограничивается пассивным и точным выполнением студентом указаний преподавателя (исполнительный тип управляемости), а включает собственную организационную, информационную и психическую активность (творческий тип управляемости). Методологически важным является вывод относительно управления учебным взаимодействием за такой функциональной моделью: формулировка

цели, определение информационного обеспечения, прогнозирование, принятие решения, выполнение, контроль и оценивание результатов, коррекция [4, с. 82-88].

Целью управления процессом учебного взаимодействия в классе фортепиано является повышение ее эффективности. Отмеченный процесс имеет двойную природу: с одной стороны, он требует целеустремленного управления, с другой - зависит от многочисленных непредсказуемых факторов, которые определяют специфику музыкально-воспитательного процесса.

Организация учебного взаимодействия зависит от представлений преподавателя об отмеченном процессе, которые могут быть разнообразными и противоречивыми, и от развертывания учебной деятельности студента, который учится музыкальному искусству. Сущность педагогического управления заключается в целесообразном влиянии на студента с целью организации и координации его учебной деятельности, направленной на адекватное постижение и содержательную интерпретацию музыкальных произведений, творческое их овладение, художественно-убедительное и технически совершенное исполнение, формирование ценностного отношения к произведениям музыкального искусства.

Информационной основой управления является содержание обучения и знания об объекте управления (музыкальные способности студента, уровень его профессиональной подготовки и т. п.). Объектом управления выступает студент. Целесообразность влияния на него определяется выбором учебной программы (именно эта для именно этого студента), которая должна учитывать уровень подготовки и перспективу развития в процессе ее овладения; предвидением методов, которые должны обеспечивать активизацию учебной деятельности и способствовать достижению самостоятельности; учетом индивидуально-психологических качеств (память, внимание, скорость и гибкость мышления, характер, темп учебы), отличий уровней общей и музыкальной подготовки, которые являются исходными для управления.

Информацию о ходе учебно-исполнительской деятельности студента и результатах влияния на него преподаватель получает путем обратной связи. С помощью ее анализа корректируется поведение, заменяются использованные методы влияния новыми, более эффективными [1, 93]. В процессе учебного взаимодействия обратная информация дает преподавателю возможность проникать в эмоционально-творческие и учебно-исполнительские процессы; изучать качество самостоятельной работы студента, ее содержательность и систематичность; выявлять его психологическое состояние. Правильная интерпретация обратной информации способствует дифференциации и индивидуализации управления обучением, обеспечивает его эффективность соответственно индивидуальных возможностей студента.

Педагогическое прогнозирование связано с предвидением музыкально-исполнительского развития студента и результатов его учебной деятельности. Результатом анализа объекта управления являются педагогические решения, направленные на выбор учебных программ, методов влияния на студента. Выполнение связано с реализацией рабочих планов по музыкальному инструменту. Контроль предусматривает оценку результатов учебно-исполнительской деятельности студента, а коррекция - рефлексивное осмысление трудностей обучения, их коррекция и устранение в процессе работы над музыкальными произведениями.

Развитие мотивации овладения игрой на фортепиано является следующим условием обеспечения эффективного учебного взаимодействия.

По мнению А. Марковой, чтобы развивать мотивацию, необходимо ее изучить, то есть выявить реальный уровень и возможные перспективы, зоны ее ближайшего развития. Результаты изучения становятся основой для планирования процесса развития; это две стороны процесса воспитания мотивационной сферы целостной личности [3].

Мотивация имеет предметный характер; охватывает потребности, способности, ценностные ориентации, направленность которых ведет к выделению созидательных мотивов и их объективации в интересах, установках, эмоциональных проявлениях, стремлениях. Четкие представления студента относительно будущей профессиональной деятельности и осознание необходимости овладения фортепиано для учителя музыки, приоритетность самообучения и самоподготовки в инструментально-исполнительской деятельности должны предопределять развитие у него мотивации овладения игрой на фортепиано. Однако сложные социальные условия обучения современного студента снижают мотивацию его учения и не способствуют концентрации внимания на отмеченном процессе.

По А. Н. Леонтьеву, мотивы имеют субъективный характер и выступают побудительным фактором

активности в процессе деятельности. Изучение и развитие мотивации должно иметь объективный характер (опора на факты относительно реального состояния мотивации студента, которые диагностируются с помощью специальных методических приемов) и осуществляться в гуманной форме (наблюдение за развитием конкретного студента, а не сравнение его с другими; видение его лучших качеств) [2].

Общий путь формирования мотивации учения заключается в том, чтобы способствовать превращению имеющихся побуждений (импульсных, неустойчивых, несознательных) в зрелую мотивационную сферу со стойкой структурой, то есть с доминированием отдельных мотивов и их выборочностью. Задача преподавателя заключается в постоянной активизации мотивов: а) создании ситуации художественно-познавательного интереса путем включения в репертуар высокохудожественных произведений, личном показе преподавателем музыкального произведения, которое изучается; б) искреннем отношении к личности студента, понимании его проблем, обеспечении положительно-эмоционального фона, достижении внутренней раскованности, отношений сотрудничества; в) привлечении к самооценке и формированию адекватной самооценки; в использовании разнообразных форм обучения (конкурсы, концерты, диспуты, круглые столы, равноправный диалог); г) разъяснении общественной и личностной значимости учения, умелом использовании поощрений, наказаний и т.д.

Следующим условием организации эффективного учебного взаимодействия является обеспечение его творческого характера. Чтобы успешно руководить процессом учебного взаимодействия, преподавателю следует учитывать специфику музыкально-исполнительской деятельности как такой, влияющей на восприятие музыки и особенности ее восприятия студентом. В контексте нашего исследования методологического значения приобретает подход к учебному взаимодействию как творческому процессу, который обеспечивает единство а) восприятия музыкальных произведений, б) выразительного, содержательного, художественно убедительного исполнения, в) самоанализа собственной учебной деятельности, и содействует развитию самостоятельности студента.

По мнению С. Рубинштейна, цель педагогики заключается в организации творческих деяний человека [5, 106]. Творчество является неотъемлемым компонентом музыкальной деятельности, которую мы рассматриваем как взаимосвязь объективных и субъективных факторов взаимодействия. Объективными факторами в контексте исследования выступают: художественная среда и программные требования к обучению студентов игре на инструменте. Субъективным фактором выступает личность преподавателя и студента как единство профессиональных и личностных качеств.

Процессуальность музыкального искусства, его выразительный характер, отсутствие конкретности и изобразительности требует от музыканта эмоциональной чувствительности, фантазии, творческой инициативы, ассоциативного мышления и наблюдательности. Отмеченные качества в музыкальной деятельности являются профессионально значимыми и выступают основой музыкального обучения. Чувствительность к музыке становится предпосылкой музыкального творчества, а превращение чувствительности в механизм творчества является предметом обучения и воспитания в музыкально-образовательном процессе.

Общеизвестно, что успешность инструментально-исполнительской подготовки студента невозможна без его активности, волевых усилий, целеустремленного сознательного выполнения учебных заданий. Следовательно, задание преподавателя заключается в постоянной активизации учебной деятельности путем нахождения новых способов индивидуального влияния, нетрадиционных вариантов решения заданий, рефлексивном анализе собственной деятельности; в содействии самостоятельности, которая формируется при условии точной ориентации студента в требованиях к нему и осознании порядка изучения музыкального произведения (с чего начинать, на что в первую очередь обращать внимание, в какой последовательности продолжать работу и т. п.). Задача преподавателя заключается в координации обучения: определении объема теоретического материала, необходимого для изучения музыкального произведения; очерчивании навыков, умений, которыми должен овладеть студент; определении последовательности этапов изучения.

При наличии музыкальной образованности, направленности и настойчивости, фантазии, образных представлений аналитический процесс изучения музыкального произведения ведет к построению гипотезы как определяющему направлению деятельности по постижению творческого задания и ее решения - очерчиванию плана интерпретации музыкального произведения, его исполнения.

Педагогическая проблема заключается во взаимопроникновении разных педагогических заданий: с одной стороны - точность воссоздания нотного текста с наиболее полным соблюдением жанровых, стиливых, драматургических особенностей музыкального произведения, с другой - эмоционально-личностное самораскрытие, воссоздание субъективных переживаний в процессе его исполнения. Оптимальное сочетание этих педагогических заданий получит воплощение в мере качественного своеобразия индивидуально-личностной интерпретации музыкального произведения.

Такой субъективно-неформальный путь поиска и создания нового; неординарность, своеобразие путей решения познавательного-проблемной ситуации; умение «входить» в систему художественного мышления разных по стилю авторов; организованность и осознанность поиска является сущностью творческой работы в классе музыкального инструмента.

Рассматривая учебно-исполнительскую деятельность как такую, которая требует развития интеллектуальных, мотивационных, волевых, аксиологических и рефлексивных умений в неразрывном сочетании с эмоциональными проявлениями, мы приходим к осознанию многоаспектности учебного взаимодействия в классе фортепиано, следовательно, необходимости углубления его содержательности. Поэтому следующим условием обеспечения эффективности учебного взаимодействия в музыкально-образовательном процессе является содержательное наполнение художественно-педагогического общения, через которое преподаватель организует учебную деятельность студентов, оценивает их работу и поступки, информирует и вызывает соответствующие переживания по поводу успехов (неуспехов) в учебе, помогает преодолевать трудности.

Поскольку предметом обучения в классе музыкального инструмента является работа над музыкальными произведениями, то общение непосредственно связано с художественной ценностью учебного репертуара. В процессе обучения преподаватель влияет на мотивацию студента, его когнитивное, креативное развитие, формирование игровых навыков сквозь призму музыкальных произведений, которые изучаются. Обогащение художественно-педагогического общения происходит путем формирования способности субъектов учебного взаимодействия содержательно интерпретировать музыкальные произведения, самостоятельно овладевать ими, художественно и убедительно исполнять. Это дидактическая логика процесса обучения.

Социально-психологическая логика художественно-педагогического общения связана со способностью субъектов учебного взаимодействия откликаться на переживания друг друга, понимать эти переживания, находить время для эмоционально необходимой беседы, задавать определенный «эмоциональный тонус» процессу взаимодействия.

В процессе постижения музыкального произведения художественно-педагогическое общение приобретает гедонистическую направленность, что предопределяет его художественно-эмоциональную наполненность. Преподаватель должен направлять процесс общения на художественно-эмоциональную сторону музыки, воспитывать у студента музыкальность, эмоциональную чувствительность как средство его самовыражения, самореализации в процессе исполнения музыкальных произведений.

Такое сочетание художественных, дидактических, социально-психологических, организационных аспектов обучения будет создавать эмоционально-творческую атмосферу в классе фортепиано, будет выступать фактором духовного сближения преподавателя и студента в процессе общего постижения музыкального искусства, следовательно, будет способствовать углублению содержательности художественно-педагогического общения.

Итак, создание отмеченных педагогических условий в музыкально-образовательном процессе зависит от уровня педагогической и методологической культуры как интегративного качества личности педагога-музыканта, которое является отображением глубины усвоенных им методологических знаний, его диалектического мышления, потребности в совершенствовании знаний и способностей, их использовании для познания и творческого превращения музыкально-педагогической действительности.

Литература:

1. Бодалев А. А. Личность и общение: Избранные труды / А. А. Бодалев. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев // Избр. психол. произв.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т.2. – 304 с.

3. Маркова А. К. и др. Формирование мотивации учения: Книга для учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. - М.: Просвещение, 1990. – 192 с. – (Психологическая наука - школе).
4. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання: Навчально-методичний посібник / О. Я. Ростовський. – К.: ІЗМН, 1997. – 248 с.
5. Рубинштейн С. Л. Принципы творческой самодеятельности / С. Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1986. - №4. – С. 101-107.

V. V. Revenchuk

EFFICIENCY THE STUDENT-TEACHER INTERACTION IN PIANO CLASS AS PEDAGOGICAL PROBLEM

In the article the author substantiates problem of organization the student-teacher interaction in piano class. Analyze pedagogical conditions ensuring of efficiency the student-teacher interaction in the musical-education process.

Keywords: *student-teacher interaction, teaching piano playing, pedagogical conditions, musical-education process, organization.*

13.00.00. პედაგოგიის მეცნიერება

УДК [37. 036: 821. 111] 371. 134

Долматова Марина Петровна

НГУ имени Николая Гоголя

Теория и методика воспитания – 13.00.07

Формирование эстетического опыта будущих педагогов-филологов на основе чтения художественных англоязычных текстов

Статья посвящена проблеме формирования эстетичного опыта будущих учителей на занятиях английского языка. В частности, в ней анализируется поэтапное развитие его компонентов на основе чтения оригинальных художественных произведений.

The article deals with the problem of the formation of future teachers' aesthetic experience at the English lessons. The gradual development of its components based on the reading belles-lettres texts is analyzed.

На современном этапе развития украинского общества утверждается стратегия ускоренного, опережающего развития образования и науки, физических, интеллектуальных, нравственных и других сущностных сил личности, обеспечивающих ее самоутверждение и самореализацию.

Духовные основы общественных отношений направлено на формирование системы моральных ценностей, мировоззренческих ориентаций, правовой ответственности, а также на умение личности осваивать окружающую действительность по законам красоты. Эстетический опыт является важным достоянием как общества в целом, так и отдельного человека, что позволяет ему самостоятельно воспринимать, высоко ценить и приумножать материальные и духовные ценности украинского народа. Это предопределяет необходимость обеспечения условий формирования эстетического опыта личности. Учебно-воспитательная практика призвана содействовать развитию эмоционально-чувственной активности студентов, готовить их к самостоятельному восприятию и созданию художественно-эстетических ценностей.

Актуальной задачей высшей педагогической школы является формирование эстетического опыта студентов-филологов. Ведь он аккумулирует в себе важнейшие духовно-практические свойства будущих учителей, их возможности по освоению и плодотворному использованию в будущей профессиональной деятельности культурно-эстетических достижений общества. Эстетический опыт, который приобретают студенты в процессе взаимодействия с прекрасным в природе и обществе, символизирует совокупность чувственных восприятий и составляет основу эстетических знаний человека о материальном мире, общественных отношениях, культурных ценностях, произведениях искусства.

В эстетически-философской литературе (И. Зязюн, В. Иванов, М.Каган, Л. Столович, З. Кальницкая) эстетический опыт определяется целостным личностным образованием в результате эстетической деятельности человека и предопределяющим фактором универсального ценностного отношения к бытию. В педагогических исследованиях рассматриваются теоретические аспекты формирования эстетического опыта личности средствами искусства (С. Мельничук, Г. Падалка, О. Рудницкая, Г. Шевченко и др.). Методические рекомендации посвящены особенностям формирования эстетического опыта в школьном и студенческом возрасте (Н. Бутенко, И. Гриценко, Т. Завадская, Л.Коваль, Г. Карась, Т. Скорик, Г. Тарасенко, О. Шевнюк). В центре внимания педагогов возникают вопросы развития отдельных параметров эстетического опыта детей и молодежи, их эстетических чувств, интересов, потребностей, восприятия, творческой активности, художественных способностей (Е. Антонович, Б. Брилин, Ж. Вартанова, Н. Гузий, О.Демьянчук, С. Жупанин, Н. Миропольская, С. Науменко, А. Ростовский, А. Щерба).

Признанным средством формирования эстетического опыта является искусство и, особенно, искусство слова. Язык – первый и самый надежный фактор «вхождения» человека в социум. Поэтому искусство слова играет главную роль в процессе воспитания гармонично развитой личности.

Проблему эстетической сути языка изучали отечественные ученые А.Потебня, И. Огиенко, С. Смеречинский, И. Чередниченко, И. Баций, И.Грицютенко, С. Ермоленко, Г. Шпет, российские языковеды Л. Щерба, Р.Будагов, В. Виноградов, И. Гальперин и зарубежные лингвисты Вильгельм

фон Гумбольдт, Бенедетто Кроче, Шарль Балли. Отдельные методические аспекты, касающиеся роли слова, анализа художественного текста в воспитании личности, выразительного чтения как средства эстетического воспитания, рассматриваются в трудах В. Острогорского, М. Баранова, Н.Волошиной, Н. Грипас, Л. Коваль, Л. Мацко, В. Мельничайко, Е.Пасичника, М. Пентилук, О. Текучова, Е. Язовицкого. Особого внимания заслуживают исследования Т.Лисинской, Н.Миропольской, Т.Филиппьевой, в работах которых определены педагогические условия, способствующие развитию эстетического вкуса, эстетического чутья языка, художественной культуры на занятиях по иностранному языку.

Психолого-педагогические исследования по вопросам подготовки учителя-филолога свидетельствуют о том, что проблема формирования у специалистов этого профиля эстетического опыта как важной составляющей профессиональной деятельности еще не стала предметом специальных исследований. Программы педвузов не предусматривают создание педагогических условий формирования эстетического опыта студентов, не изучены условия, которые бы удовлетворили этот процесс, не определены содержание и методы педагогического управления процессом приобретения эстетического опыта студентами.

Изучение иностранного языка в педагогическом вузе (в частности английского), к сожалению, не занимает должного места даже на гуманитарных факультетах. Подмена восприятия образно-эмоциональных начал в художественном тексте понятийно-логическим, прагматическим подходом способствует созданию у студентов узкопрактического подхода к тексту на иностранном языке как только к «учебному материалу». В этом случае студенты не чувствуют красоты и выразительности художественного языка, не понимают феномена образности, не воспринимают художественный текст с эстетической точки зрения. В результате у них формируется мнение об отсутствии способностей к иностранному языку, неадекватности проделанной работы эффекту обучения, потеря веры в свои возможности.

Воспитательное же значение занятий по иностранному языку, построенных на изучении и анализе прозаических произведений зарубежной литературы, и особенно поэтических, благодаря их тонкому эстетическому воздействию, трудно переоценить.

Таким образом, социальная и педагогическая значимость проблемы, ее актуальность и недостаточная разработанность в научной литературе, а также потребность вузовской практики в такого рода исследованиях обусловили выбор темы статьи, главной задачей которой является раскрытие методологических аспектов формирования эстетического опыта будущих учителей-филологов на основе чтения художественных англоязычных текстов.

Мы рассматриваем эстетический опыт как сложное духовно-интегративное образование, которое аккумулирует в себе знания, умения, навыки, приобретенные в процессе эстетической деятельности, и проявляется как эстетическое отношение человека к предметам и явлениям объективного мира через эстетические потребности, интересы, взгляды, чувства и т.д.

В возникновении и проявлении составляющих эстетического опыта большое значение имеют произведения литературы как достояние языковой культуры общества. Постигая художественное произведение глубоко и тонко, понимая все оттенки художественного слова, человек познает разнообразные эмоциональные и интеллектуальные переживания.

В связи с этим значительной является возможность прочитать художественное произведение в оригинале, уловить все особенности и оттенки речи автора, понять текст лично, а не с помощью переводчика. Кроме того, знакомство с художественной литературой на иностранном языке осуществляет мощное влияние на развитие гуманитарных способностей, что в свою очередь, усиливает положительную мотивацию к чтению. В целом этот процесс способствует активизации и совершенствованию развития личности.

Изучая иностранный язык в вузе, студенты знакомятся с культурой данной страны, с ценностными реалиями и нормами поведения в иноязычной среде, с лучшими образцами художественного творчества, которые обогащают их эстетический опыт, помогают лучше понять культуру своего народа.

Воспитывая будущего педагога-филолога, необходимо исходить из эстетической природы литературы как средства искусства слова. В художественных текстах как произведениях искусства художественная идея развивается в движении образов, а потому богатства литературы могут быть усвоены при условии эмоционального восприятия, их целенаправленного чтения и анализа.

Общеизвестно, что успешность реализации требований программы по формированию эстетического опыта студентов на основе чтения зависит не только от выбора художественных англоязычных текстов и определения наиболее адекватной организационной формы работы с ними, но и от правильно

составленных / подобранных упражнений, последовательности их применения, количества, объема, места выполнения и т.п.

Упражнения для формирования эстетического опыта будущих учителей-филологов на основе чтения художественных текстов коррелируют с этапами учебной деятельности: 1) вступительным мотивационным, 2) операционно-познавательным, 3) контрольно-оценочным [1,182–183].

В процессе чтения художественного произведения студенты привлекаются к самостоятельной творческой деятельности путем изъятия имплицитной информации, сравнения авторского стиля и литературной эпохи, установления эмпатии с автором, определяя личностный смысл произведения и проблем, затронутых в нем и т.д. Так возникает необходимость применения четвертого, заключительного этапа организации работы с художественным англоязычным текстом, который определяют как творческий этап [2,21], что способствует реализации практической, когнитивной, эмоционально-развивающей и воспитательной целей обучения на занятиях по иностранному языку в вузе.

Таким образом, в организации чтения художественных текстов на занятиях по английскому языку в аспекте формирования эстетического опыта будущих учителей-филологов мы выделили четыре взаимосвязанных этапа: вводный (мотивационный), операционно-познавательный, контрольно-оценочный и заключительный (творческий). Для каждого этапа работы с художественным произведением должны быть созданы группы упражнений, которые соответствуют их целям.

Целью вступительного мотивационного этапа является активизация фоновых знаний студентов, стимулирование деятельности мышления, активизация их воображения и эстетического интереса, создание мотивационной готовности к восприятию художественного англоязычного текста.

Общеизвестно, что восприятие художественного произведения, отношение к нему, которое возникает у читателя в процессе чтения, зависит от его прагматикона, тезауруса, личных предпочтений и т.д., то есть тех факторов, которые коррелируют с уровнем развития читательской компетенции. Первым этапом восприятия художественного текста является «включение» его в определенный парадигматический ряд – контекст эпохи, контекст национальной традиции, контекст литературного направления, контекст жанра, контекст автора на основе характерологических признаков, или маркеров – совокупности внешних признаков художественного произведения: издательство, формулировка заголовка и т.п. Это предопределяет необходимость имеющихся фоновых знаний студентов: эстетических, литературоведческих, социокультурных и др.

Основной целью операционно-познавательного этапа организации учебной деятельности является формирование эстетических потребностей и интересов студентов, развитие эмоционально-чувственной сферы, обогащение культурно-эстетического тезауруса, а также формирование навыков эстетического восприятия художественных текстов.

Операционно-познавательный этап – это собственно процесс чтения художественного англоязычного текста. Для того, чтобы сделать этот процесс целенаправленным, студентам дается коммуникативная установка, которая коррелирует с выбранной преподавателем организационной формой работы с произведением. Очевидно, в процессе применения различных организационных форм работы коммуникативная установка будет варьироваться, что обусловлено разным «регістром» понимания художественного текста. По мнению психологов, степень понимания художественного произведения зависит от скорости и правильности ориентировки читателей в месте и времени действия, от скорости определения главного героя произведения и т.п. Коммуникативные установки помогают выработать «стратегию понимания», направляя внимание читателей на единицы текста, которые являются значимыми в том или ином отношении для его осмысления. Такая работа с художественным англоязычным текстом способствует формированию эстетического интереса студентов через удовлетворение потребности в эстетических переживаниях (потребность в новой, интересной, увлекательной, эмоционально окрашенной информации, стремление к расширению знаний о стране изучаемого языка, ее культуре, быте, традициях и т.п.). Через удовлетворение мотивов в процессе чтения у читателя-студента возникают определенные эмоции, которые в свою очередь мобилизуют процесс проникновения в смысловое содержание произведения, что предполагает его понимание на семантическом, метасемантическом и метаметасемантическом уровнях. На этом этапе осуществляется осмысление художественного текста как сложного структурного единства системы взаимодействующих элементов, которые служат раскрытию коммуникативного намерения автора.

Целью контрольно-оценочного этапа является контроль понимания художественного англоязычного текста на семантическом, метасемиотическом и метаметасемиотическом уровнях; формирование эстетических оценочных способностей студентов и навыков интерпретации художественных произведений.

На семантическом уровне происходит анализ всех возможных языковых аспектов данного текста: лексики, морфологии, синтаксиса и рецепция «содержательной» и «смысловой» информации. Для проверки понимания художественного текста на метасемиотическом уровне используется группа упражнений, направленных на овладение выразительными средствами языка и понимание предметного содержания произведения. На самом высоком метаметасемиотическом уровне происходит постижение и восприятие глубинного смысла произведения – достижение взаимодействия текста художественной литературы и студентов, дальнейшее развитие их языкового сознания и речевой деятельности, эмоционально-оценочной сферы.

Контролю подлежат не только понимание темы текста, коммуникативного намерения автора и его оценка читателем, но и уровень сформированности умений, необходимых для определения этих компонентов. Так, умение адекватно понимать эстетический и социокультурный потенциалы, способствует развитию умения вести диалог с художественным текстом, что, в свою очередь, помогает более глубокому проникновению в его смысл.

Цель заключительного (творческого) этапа – развитие творческого потенциала студентов-филологов. На этом этапе совершенствуются умения творческого переосмысления текста на основе собственных оценочных критериев, идет поиск продуктивных нестандартных решений, что, в свою очередь, требует поиска новых приемов работы с художественным произведением, которые могут обеспечить активную деятельность студентов. Самостоятельность и творческий характер работы с текстом состоит в том, что студенты в результате активной переработки содержательной информации самостоятельно выводят новые эксплицитно не выраженные в тексте знания, используя при этом эвристический поиск решения коммуникативной задачи.

Процесс формирования эстетического опыта будущих учителей-филологов на основе чтения художественных англоязычных текстов предполагает применение различных учебных действий, направленных на эстетическое развитие личности. Он призван сформировать навыки слушания, выразительного и эмоционального чтения, говорения и письма, умение наблюдать и подбирать выразительные средства языка, выделять их признаки, воспринимать текст в единстве содержания и формы. Привлечение студентов к чтению и обсуждению произведений художественной литературы на занятиях по иностранному языку будет способствовать воспитанию у них эстетического отношения как к искусству слова, так и искусству в целом, развитию чувственной сферы, обогащению эмоционального опыта.

Литература:

1. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 224 с.
2. Яковлева Л.Н. О некоторых особенностях преподавания немецкой литературы в контексте межкультурной дидактики // Иностранные языки в школе. – 1998. – № 5. – С. 20-25.

13.00.00. პედაგოგიის მეცნიერება

Мамедова Айтен Рафет кызы

Сущность воспитания и его особенности

Ключевые слова: воспитание, педагог, процесс воспитания, человечества, ребёнок, фактор формирования.

Центральной категорией научного осмысления воспитательного процесса и профессиональной педагогической деятельности по воспитанию детей выступает понятие «воспитание».

Исходное значение слова «воспитание» обусловлено корневой частью слова: «воспитание» - это вскармливание, питание ребенка, не приспособленного к жизни и совершенно беспомощного при рождении. В данном бесхитростном значении слова процесс воспитания свойственен и животным - «питают» своим молоком млекопитающие; детеныш кенгуру «воспитывается» матерью, жеребенок, встав на ножки после рождения, тянет свою мордочку под брюхо лошади - «воспитывается» матерью, жеребенок, встав на ножки после рождения, тянет свою мордочку под брюхо лошади - «воспитываться», вскармливаться.

Первоначально в русском языке это слово полностью соответствовало своему исходному значению. Дети быстро выросли, «воспитания» уже не требовалось. Вспомним: некрасовский «мужичок с ноготок» (мальчик пяти лет) заявляет, что в семье мужиков двое - «отец мой да я», себя расценивает как взрослого члена семьи. Воспитание завершилось для этого ребенка, оно исчерпало себя очень быстро. Однако следует отметить, что никогда данный термин не ограничивался своим лексическим значением.

Термин «воспитание» переосмыслился, расширив свое значение. Сегодня, говоря о воспитании, меньше всего подразумевают «питание», а если имеют в виду это значение, то в его широком духовном значении. Задолго до научного осмысления складывалось, развивалось воспитание детей в житейско - обыденной повседневности, опыт воспитания передавался через традиции, обычаи, общественное мнение. Воспитательная практика была такой нехитрой, что считалось, будто здравого смысла вполне достаточно, чтобы воспитывать детей. В XIX веке К.Д. Ушинский развенчивает иллюзорную уверенность педагогического невежества, отмечая жестко, что тот, кто мало что знает о воспитании, больше всего уверен, что о воспитании знает все. Чем более человечество продвигалось в изучении столь простого предмета, как воспитание, тем больше раскрывалась головокружительная глубина и сложность его.

В переосмыслении педагогического термина нет ничего удивительного после того, как подобное переосмысление уже произошло со словом «педагог»-греческое «раб, ведущий ребенка в школу» преобразовалось в профессионала, «вводящего ребенка в жизнь».

Снимем наносное значение понятия «воспитание», вульгаризированное плохо организованной воспитательной практикой. Обыденное сознание относится к «воспитанию» одиозно, потому что понимает под ним «нравоучение», «наставление», «длинное и нудное морализирование». При таком понимании человек использует слово «воспитание» как посягательство на его свободу, он говорит, защищаясь от пустых сентенций: «Не воспитывай меня!»- плохо отдавая себе отчет в том, что там, где истинное воспитание, не может быть скучных поучений, а там, где пышные и длинные поучения, нет воспитания.

Воспитание как педагогическое понятие включает в свое содержание три существенных признака: первый- целенаправленность, наличие какого-то образца, пускай самого общего, как социально-культурного ориентира; второй- соответствие хода процесса социально-культурного ориентира; второй- соответствие хода процесса социально-культурным ценностям как достижениям исторического развития человечества; третий- присутствие определенной системы организуемых влияний.

«Перевоспитание» - термин далеко педагогического прошлого, когда ребенок, будучи для педагога объектом воздействия, трактовался как носитель суммы качеств. Предполагалось, что отрицательные качества нужно «удалять», «уничтожать», даже «вытравливать», «подавлять» (при этом упускалась нечаянная возможность «подавить» и самое личное ребенка), а положительные вкладывать на место вытравленных, как если бы ребенок был магнитофоном, в который педагог может вставить нужную кассету с хорошей, чистой записью, а дурную кассету с непристойными записями удалить.

Воспитание принадлежит к социальным явлениям и выступает в роли одного из факторов жизни и

развития общества. С точки зрения воспитания- это целенаправленная подготовка молодого поколения к жизни в данном и будущем обществе. Например, создание сети учебных заведений составляет одно из проявлений воспитания как социального явления.

Если взглянуть на воспитание с точки зрения биологической, то мы обнаружим характеристику воспитания, несколько отличную от предыдущих; в царстве животных мать помогает детенышу приспособиться к жизни и успеть развить жизненно важные навыки, производит она это, подчиняясь сильнейшему заложенному природой инстинкту, реализация которого обеспечивает продолжительность рода.

Психологическое же освещение воспитания имеет свое содержание, ибо психология отмечает в воспитании обращенность к способности юного человека отражать окружающий мир в сознании, воспитание может быть проанализировано в качестве процесса развития способности человека отражать мир и взаимодействовать с миром.

Воспитание -это направленная содержательная профессиональная деятельность педагога, развитию личности ребенка, вхождению ребенка культуры, становлению его как субъекта собственной жизни, достойной Человека.

Организация этой деятельности опирается на научную картину процесса формирования личности, так как только при условии полного соответствия профессиональной деятельности природе данного процесса возможен высокий профессиональный результат.

Педагог, знающий о роли социальной среды как факторе формирования личности, придает наиважнейшее значение организации воспитывающей среды.

Воспитывающая среда, в отличие от среды формирующей, -это совокупность окружающих ребенка обстоятельств, влияющих на его личностное развитие и содействующих его вхождению в современную культуру.

А теперь изменим ракурс рассмотрения: взглянем на «воспитание» с точки зрения фактора деятельности. Деятельность – тоже фактор развития личности.

Если среда создает образ мира и образ жизни, окружая ребенка «материалом» для развития, служит, скорее, предпосылкой развития, то деятельности – само тело развития личности, субстанция процесса развития, его материализованный путь: ходя – научаются ходить, рисуя - приобретают умение рисовать; проявляя нежность – становятся нежными; сопротивляясь трудностям – обретают мужество. Развитие – нравственное, эстетическое, политическое, гигиеническое, трудовое, психическое – это всегда новообразования в личностной структуре, которые родились в процессе деятельности, целенаправленной активности личности, направленной на какой-либо объект. Деятельность - активная форма отношения субъекта к объекту.

Воспитание – это всегда организованная деятельность ребенка, вовлекающая его в активное взаимодействие с современной ему культурой, тем самым жизнь ребенка наполняется культурным содержанием. Осмысление поднимает ребенка на принципиально иной уровень жизни. Он не просто «знает» этот мир – он знает, что знает этот мир. Он не просто живет, вмонтированный актом рождения в культуру – он сам становится носителем культуры и творцом ее ежедневно и ежечасно.

Воспитание – это целенаправленное инициирование осмысления детьми ценностного содержания жизни и развития у детей способности производить осознанный свободный выбор в жизненных ситуациях с ориентацией на наивысшие ценности жизни и развития у детей способности производить осознанный свободный выбор в жизненных ситуациях с ориентацией на наивысшие ценности жизни.

Разноаспектный подход к определению воспитания способствует выявлению сущностных элементов воспитания как профессионально-педагогического явления.

Сущностные факторы воспитания личности – «среда», «деятельность» и «осмысление»- решающим образом определяют продуктивность воспитания. Они и выступают в качестве основных элементов воспитательного процесса, их наличность гарантирует продукт профессиональной деятельности педагога.

Система воспитания размещается в сознании педагога-профессионала. Системность воспитания - характеристика профессионального мышления педагога.

То, что доступно предметному восприятию в школе, когда говорят о системе воспитания, - это воплощение системы как продукта мышления педагога.

Система воспитания есть там и только там, где организованы факторные влияния на личность как элементы широкого профессионального влияния, которые носят объективный закономерный характер. Следовательно, система не может иметь множество вариантов, потому что диктуется закономерностью влияния на развитие человека определенных объективных факторов.

Бесспорно, сопоставляя воспитание с другими явлениями, можно отметить целый ряд удивительных

особенностей воспитательного процесса, однако именно субъект-объект-субъектные отношения педагога и ребенка придают воспитательному процессу черту, объединяющую воспитание и искусство, а решающая роль педагогической технологии диктует педагогу-профессионалу наряду с теоретической, методической подготовкой овладевать искусством общения человека с человеком.

Воспитание – это система профессиональной деятельности педагога состоящая из трех ключевых элементов, выстраиваемых в гармоничном согласии с природой становления социальных отношений личности. Эти элементы есть не что иное, как объективные факторы развития личности ребенка, но педагогически интерпретированные: «воспитывающая среда», «воспитывающая деятельность» и «осмысление мира и себя в этом мире».

Мы приходим к проблеме цели воспитания. Профессиональное назначение педагога состоит в том, чтобы организовать процесс формирования личности – как мы сказали, организовать жизнь ребенка как постоянное восхождение к культуре, взаимодействие с миром на уровне современных достижений культуры, чтобы в ходе такого взаимодействия протекало максимальное развитие личности и на уровне данного развития он входил в контекст социальной жизни.

Литература:

Кямаля Гаджиева «Лекции по педагогике», «Аскероглы» ММС типография, Баку, 2013.

Мамедова Айтен Рафет кызы

Essence of education and its features

Summary

The main principle of education process and disgraced pedagogical activities on education of children is “training (education)”. The term of “education” have been rethought with extension of its meaning.

In comparison of education with ether social appearances it is possible to note many amazing features of education process.

13.00.00. პედაგოგიკის მეცნიერებანი

13.00.01 – общая педагогика и история педагогики

Демченко Наталья Михайловна,
Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя

Исследования педагогических персоналий в наследии ученых Левобережной Украины (вторая половина XIX - начало XX столетия)

Постановка проблемы в общем виде ... В условиях интеграции образования и педагогической науки Украины в международное образовательное пространство особую значимость приобретает процесс накопления историко-педагогических знаний, расширение базы источников, формирование новых направлений исследований и вопросы репрезентативного изучения творческого наследия выдающихся педагогов, учёных мирового масштаба, которые способствовали развитию национальной педагогической мысли. В связи с такими тенденциями приобретают актуальность научные исследования историографического характера. Одним из приоритетных направлений современной историко-педагогической науки являются педагогические персоналии, представляющие творчество просветителя как неповторимой личности, что способствует формированию представлений о целостном педагогическом процессе.

Анализ последних исследований и публикаций ... Современные исследователи анализируют персоналии с новых позиций и потребностей педагогической науки, переосмысливают их творчество, интерпретируют авторские идеи в соответствии с актуальными вопросами науки. Историки образования рассматривают педагогические персоналии системно, в совокупности личностных, исторических, общесоциальных и внутринаучных связей.

По мнению Н. Гупана, на данном этапе персонифицированный подход систематизации педагогических трудов позволяет, с одной стороны, выяснить значение педагогического наследия выдающихся педагогов и деятелей прошлого для отечественной науки, а с другой - освещать вклад многих отечественных специалистов в общий процесс формирования самой украинской истории педагогики [2, с. 18].

О. Сухомлинская отмечает, что педагогическая мысль всегда персонифицирована - на ней лежит отпечаток носителя с его вкусами, взглядами, верованиями и предпочтениями, одновременно педагогическая персоналия представляет наследие отдельного педагога не только как индивидуального творца, но и прежде всего как личности, что отражает мысли и практику своей эпохи, пишет исследовательница [9, с. 36-37].

Формулирование целей статьи ... В связи с этим мы ставим своей задачей выделить научное наследие исследователей региона обозначенного периода, посвященные педагогическим взглядам выдающихся отечественных и зарубежных персоналий различных исторических времён.

Изложение основного материала ... Н. Гупан отмечает, что благодаря персоналиям в историко-педагогической науке второй половины XIX-начала XX века шла как ассимиляция теоретических взглядов классиков педагогики, так и происходило накопление фактологического материала, вводились в научный оборот неизвестные ранее источники и факты, что способствовало более рельефному освещению педагогического наследия прошлого [2, с. 24-25].

Исследование персонифицированного направления обозначенного периода содержали информацию о жизни педагога и его педагогическую деятельность, фронтальный анализ педагогических взглядов, перечень научного наследия ученого. Авторы стремились охарактеризовать совокупность внешних и внутренних факторов, которые повлияли на формирование педагога, обосновать идею преемственности педагогической теории ученого, определяет О. Черкасов.

В теоретическом наследии ученых Левобережной Украины второй половины XIX-начала XX века история педагогической мысли была представлена многочисленными публикациями о зарубежных и отечественных персоналий различных периодов развития педагогической мысли.

По тематике персонифицированные исследования этого периода делились на отдельные группы:

1) исследования о основоположников отдельных педагогических систем (Я.А.Коменский, П.Лесгафт, Дж.Локк, М.Монтень, И.Песталоцци, Г.Сковорода, К.Ушинский); 2) труда в которых освещалась образовательная деятельность и педагогические взгляды общественных деятелей и ученых (Лазарь Баранович, Иннокентий Гизель, М.Драгоманов, Е.Лабуле, Ж.Мишле, Ф.Паульсен, Сократ и др.); 3) публикации о педагогические размышления государственных деятелей (Екатерина II, В.Каразин, К.Победоносцев), по проблемам совершенствования отечественной системы образования.

В 1892 году к празднованию 300-летия со дня рождения выдающегося чешского просветителя Я.А.Коменского в России издаются научные труды просветителя, появляются исследования освещающие педагогической концепции учёного: «Средняя школа Я.А.Коменского и наши гимназии» А.Добиаша, «Я.А.Коменский», «Я.А.Коменский и его значение в педагогике» и «Учебно-воспитательные идеалы Я.Коменского в истории педагогики» С.Миропольского, «Я.А.Коменский» Ф.Яреша и О.Степовича т.п..

Статья А.Будиловича «Иоанн Амос Коменский» (1892) содержала краткие сведения о жизни выдающегося ученого, его литературную и педагогическую деятельность, анализ основных педагогических трудов «Мир в картинках» и «Великая дидактика» [1]. Автор отметил, что именно Я. Коменского, а не Дж.Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й.Базедова, Й.Песталоцци или А.Дистервега следует считать основоположником правильной системы школьного образования и воспитания.

Анализируя историко-педагогическое наследие ученых Левобережной Украины второй половины XIX - начала XX века, необходимо обратить внимание на комплекс исследований, посвященных выдающимся отечественным педагогам, общественным и культурным деятелям: И.Галятовского, И.Гизеля, Г.Сковороде т.п.. Внимание ученых привлекали личности, чья образовательная и просветительская деятельность была полезной и важной для народа.

Среди произведений приуроченных отечественным деятелям культуры и образования важное место занимают исследования жизни и творчества Г.Сковороды: «Украинский философ Г.С.Сковорода» (1855) Д.Багалия, «Странник Г.С.Сковорода. Биографический очерк» (1894) и «Воспитательные идеи Г.С.Сковороды» (1898) С.Русовой т.п..

Личности этого педагога посвятил свои труды: «Предисловие к житию Г.Сковороды М.И.Ковалевского» (1886), «Сковорода и Эрн» (1918) профессор Харьковского университета Н.Сумцов. На основе тщательного и глубокого анализа произведений самого Г.Сковороды и его современников, а также исследований о нем ученых разных периодов автор отмечал генетическую связь ученого с западноевропейской и национальной философской мыслью, указывал на его украинские корни.

Мнение об украинском происхождении Г.Сковороды поддерживала и С.Русова. В своих исследованиях «Странник Г.С.Сковорода. Биографический очерк» (1894) и «Воспитательные идеи Г.С.Сковороды» (1898) педагог раскрыла содержание взглядов украинского философа и просветителя на народность в воспитании.

Исследователей истории образования Левобережья второй половины XIX - начала XX века интересовали в то время не только взгляды представителей отечественной общественности, но и педагогические взгляды зарубежных деятелей демократического направления. Так, брошюра профессора Харьковского университета Н.Сумцова «Эдуард Лабулэ и Жюль Мишле как педагоги и друзья детей» была посвящена педагогическим размышлениям двух известных общественных деятелей Франции второй половины XIX века [8]. Ученый отметил демократичность образовательных идей этих персоналий (идея совместного обучения мальчиков и девочек, проблема широкого привлечения женщин к делу школьного преподавания и воспитания и т.д.); подчеркнул отсутствие в Ж.Мишле целостной педагогической доктрины; обозначил схожесть просветительских концепций.

В работе «На пути к демократизации образования» (1907) А.Музыченко проведен фронтальный анализ взглядов немецкого профессора философии и педагогики Фридриха Паульсена на проблему демократизации образования. Автор останавливается на двух тенденциях, выделенных учёным, в развитии немецкой школы, отражающие общемировые процессы развития образования: во-первых, «деклерикализация», во-вторых, «демократизация» [7, с. 2]. Исследователь отмечает, что Ф.Паульсен анализирует образовательные процессы в разрезе культурно-исторического развития мира и отдельной страны.

Сравнительный анализ образовательных идей французского просветителя эпохи Возрождения и английского философа и педагога периода Просвещения был осуществлен в работе Н.Лавровского «Педагогические идеи Монтеня и Локка» (1891) [6]. Автором были проанализированы воспитательные идеалы и главные дидактические положения педагогических теорий известных западных ученых. Отмечено, что свобода и естественность, положенные просветителями, в основу системы воспитания и

обучения, дали толчок, формированию педагогических концепций Ж.-Ж.Руссо и Й.Базедова.

В центре внимания отечественных ученых исследуемого периода оказались также и образовательная деятельность и педагогические взгляды государственных деятелей России: «Воспоминания о Василии Назаровиче Каразине: Доклад к столетию со дня рождения В.Н.Каразина, основателя университета в Харькове» (1873) Н.Лавровского, «К биографии Н.Каразина» (1891) и «Просветительская деятельность Каразина» (1911) Д.Багалия, «К биографии Н.Каразина» (1907) Г.Данилевского т.п..

Так, автором серии статей, посвященных педагогическим идеям Екатерины Второй: «Общий взгляд на воспитание по «Инструкции», «О нравственном воспитании по «Инструкции», «Взгляд на физическое воспитание Екатерины II и Бецкого», которые были напечатаны в исторической хрестоматии (1891) под редакцией В.Покровский и монографии «О педагогическом значении произведений Екатерины Великой» (1856) стал известный языковед, педагог и исследователь истории образования - Н.Лавровский. В этих работах ученым был осуществлен фронтальный обзор педагогических произведений и охарактеризованы теоретические взгляды российской императрицы на проблемы воспитания. Осуществив сравнительный анализ педагогических концепций М.Монтеня, Дж.Локка, Вольтера, Дидро, Ж.-Ж.Руссо, Й.Базедова с образовательными взглядами императрицы, Н.Лавровский пришел к выводу, что педагогические идеи Екатерины Второй фактически заимствованы из работ выдающихся просветителей XVII - XVIII веков. Вместе с тем он отмечает, что иногда они содержат отдельные самостоятельные обобщения [5].

Педагогическим взглядам императрицы посвящена и монография экстраординарного профессора Императорского Новороссийского университета В.Могульского «Просвещение на юге России в царствование Екатерины II» (1897). Автор осветил историко-педагогический процесс юга России XVIII века от открытия Киево-Могилянской академии и до приказа Екатерины Второй от 1775 года. Работа носит субъективный характер, ей присуще преувеличение роли императрицы в деле просвещения юга России.

Отдельный жанр персонифицированных публикаций второй половины XIX - начала XX века составляли короткие очерки-некрологи, которые печатались на страницах «Журнала министерства народного просвещения», в журнале «Славянский обзор» и отдельными изданиями. Они, как правило, содержали биографические данные и описание педагогической деятельности личности, определяли место ученого в развитии учебного заведения и его вклад в становление отечественной системы образования и отдельного научного направления.

Образцом таких исследований можно считать работу А.Добиаша «Николай Алексеевич Лавровский, первый директор Института князя Безбородко», вышедшую отдельным изданием в 1900 году [3]. В работе автор даёт биографическую справку о профессоре русской словесности, освещает его педагогическую деятельность и управленческую в должности директора Нежинского Историко-филологического института, подчеркивает вклад ученого в развитие этого учебного заведения.

В конце XIX - начале XX века в историко-педагогической науке сформировалась такая форма исследования, как юбилейные статьи. Основой работ юбилейного характера был научный потенциал педагога, определяло структуру и содержание персонифицированного исследования. Так, деятельности талантливого отечественного ученого языковеда, бывшего профессора московского университета, посвящена статья В.Качановского «По поводу пятидесятилетнего юбилея ученой деятельности академика и профессора Федора Ивановича Буслаева» (1889). Высоко оценив 50-летнюю деятельность выдающегося языковеда в пользу отечественного образования и науки, автор в подтверждение этой мысли приводит тексты поздравлений, поступивших в адрес юбиляра.

Вне поля зрения исследователей истории педагогики второй половины XIX века не осталась и педагогическая деятельность организаторов образовательной дела. Так, «Материали до словника українських письменців» Б.Гринченко состояли из отдельных статей, посвященных анализу творчества выдающихся украинских деятелей образования разных веков, таких как И.Гизель, Д.Заточник, В.Мономах, П.Могила, М.Смотрицкий, Г.Сковорода и т.д.. Каждое исследование имело описание жизненного пути, освещение социально-политических и морально-этических взглядов деятеля, список их произведений.

В конце XIX - начале XX века издаются историко-педагогические хрестоматии, в которых история образования изучалась преимущественно по персоналиям. Например, хрестоматия М.Демкова «Русская педагогика в главнейших ее представителей. Опыт педагогической хрестоматии» (1898) содержала как отрывки текстов российских ученых, так и краткий обзор автора их педагогических взглядов. Хронологически в руководстве были представлены материалы за период от принятия христианства и до середины XIX века. В 1911 году выходит доработанный вариант этой работы под названием «Педагогика

Западноевропейская и русская. Педагогическая хрестоматия».

1912 увидела свет работа М.Демкова «Старые и новые педагоги, их жизнь, мысли и труды». Это была небольшая по объему и хорошо иллюстрированная работа. Состояла она из 2-х разделов: в первом освещались педагогические взгляды зарубежных ученых (Сократ, Аристотель, М.Монтень, Я.Коменский, Ж.-Ж.Руссо, Й.Песталоцци, А.Дистервег и т.д.), во втором, анализировались идеи русских педагогов (В.Мономах, С.Полоцкий, Г.Сковорода, Н.Пирогов, К.Ушинский, Н.Корф т.п.). Особенностью работы стал анализ образовательной деятельности педагогов, историков образования, работавших в период конца XIX - начала XX века (П.Редкин, П.Юркевич, С.Миропольский).

1917 появилось исследование приват-доцента университета Святого Владимира О.Селихановича «История педагогики на Западе и в России. Петроград». Работа содержала ряд характеристик педагогических персоналий, начиная от спартанской и Афинской образовательных систем и заканчивая К.Ушинским.

Своеобразной формой автобиографического персонифицированного исследования стала двухтомная работа известного украинского педагога, литературоведа М.Чалого «Воспоминания» (1890 , 1899). Исследование состояло из описания жизни ученого и его педагогической деятельности; содержало характеристику социокультурных условий, повлиявших на формирование мировоззрения будущего педагога. Структурно «Воспоминания» учёного разделялись на отдельные части: детские годы и домашнее воспитание, обучение в Новгород-Северской гимназии, получение высшего образования в Киевском университете св. Владимира и других. Написана работа была в эпистолярном форме.

Выводы ... Таким образом, комплексный анализ теоретических работ по истории образования второй половины XIX - начала XX века свидетельствует, что в этот период педагогические персоналии стали самостоятельным направлением в историко-педагогических исследованиях; наметилась тенденция к тематической дифференциации работ этого направления; шёл поиск альтернативных форм историко-педагогической репрезентации личности.

літератури:

1. Будилович А. С. Иоанн Амос Коменский / А. С. Будилович // Славянское обозрение. – 1892. – № 2. – С. 173-187.
2. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки : [монографія] / Н. М. Гупан. – К. : А.П.Н., 2002. – 224 с.
3. Добиаш А. Николай Алексеевич Лавровский, первый директор Института Князя Безбородко / А. Добиаш. – Нежин : Тип. М. В. Глезера, 1900. – 50 с.
4. Добиаш А. В. Средняя школа Я.А.Коменского и наши гимназии / А. В. Добиаш // Славянское обозрение. – 1892. – № 3. – С. 341-358.
5. Лавровский Н. А. О педагогическом значении сочинений Екатерины Великой / Н. А. Лавровский. – Харьков, 1856. – 187 с.
6. Лавровский Н. А. Педагогические идеи Монтеня и Локка / Н. А. Лавровский // Покровский В. Историческая хрестоматия : пособие при изучении русской словесности. – М., 1891. Вып. 7. – 1891. – С. 63-75.
7. Музыченко А. На пути к демократизации школы / А. Музыченко. – СПб., 1907. – 22 с.
8. Сумцов Н. Ф. Эдуард Лабулэ и Жюль Мишле как педагоги и друзья детей / Н. Ф. Сумцов. – Х. : Тип. губ. правления, 1897. – 20 с.
9. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
10. Черкасов О. В. Формування загальнотеоретичних основ дослідження історії освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. В. Черкасов. – К., 2004. – 21 с.

In the article the author analyzes scientific investigation of the Left-bank Ukrainian scientist in the second half of the XIXth - the early XXth century devoted to pedagogical views of prominent home and foreign personalities of various historical periods.

Keywords: *historiography, historical and pedagogical research, personality, theoretical heritage, pedagogical views, enlightening activity.*

13.00.00. პედაგოგიკის მეცნიერებანი

მაშო ზუბიტაშვილი

მასწავლებლის თხრობა და სასკოლო ლექცია ახალი მასალის გადაცემის გაკვეთილზე

უკანასკნელი წლების მანძილზე საქართველოში მომხდარი მოვლენები კიდევ ერთხელ გვაიძულებს ჩვენს წარსულთან ჩაღრმავების აუცილებლობას. დამოუკიდებელ საქართველოში სამშობლოს ისტორია მარტო წარსულით თავმოწონების, ან ფაქტოლოგიური მასალის უბრალო აღნუსხვის საშუალება კი არ უნდა იყოს, არამედ იმის პასუხიც, თუ რანი ვიყავით წარსულში, რა იყო ჩვენი ძლიერების, თუ სისუსტის მიზეზები და რა გველის მომავალში. ამ კითხვებზე მკაფიო პასუხი აუცილებელია არა მარტო მეცნიერულ გამოკვლევებში, არამედ საჯარო სკოლის სახელმძღვანელოებშიც დაჩატარებულ გაკვეთილებზეც. საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის გააზრება საჯარო სკოლაში ისტორიის გაკვეთილზე ხდება.

ისტორიის სწავლების მეთოდიკაში ქართველ მეცნიერთა მიერ აღიარებულია გაკვეთილის ოთხი ტიპი: კომბინირებული, ახალი მასალის შესწავლის, განზოგადებისა და სისტემატიზაციის, ცოდნის, ხერხებისა და ჩვევების კონტროლისა და კორექციის გაკვეთილი. გაკვეთილის ყველა ტიპს საკუთარი სტრუქტურა გააჩნია. მასწავლებელს შეუძლია აირჩიოს ნებისმიერი გაკვეთილის ტიპი და ამავე დროს განსაზღვროს მისი ჩატარების ხერხები და მეთოდები. აღნიშნული გაკვეთილის ტიპები სრულიად განსხვავებული მეთოდების გამოყენებით ტარდება. ახალი მასალის გადაცემის ყველაზე სტანდარტული, მიღებული ფორმაა მასწავლებლის თხრობა კომბინირებული ტიპის გაკვეთილის ჩატარების დროს, მაგრამ აქ დროში შეზღუდულია მასწავლებელი. ამ ტიპის გაკვეთილის ჩატარების დროს, მას არ შეუძლია მაქსიმალურად გამოიყენოს ყველა შესაძლებლობა ისტორიული მასალის ეფექტური შესწავლისათვის.

ისტორიის მასალის ვრცლად შესწავლა ხდება ახალი მასალის გადაცემის გაკვეთილზე. ამ ტიპის გაკვეთილის ჩატარების დროს მასწავლებელს საშუალება ეძლევა საინტერესოდ წარმართოს სასწავლო პროცესი, გამოიყენოს მისთვის სასურველი მეთოდები. ისტორიის გაკვეთილზე მასწავლებლის მიერ გამოყენებულმა მეთოდებმა მოსწავლეების აზროვნების აქტივობა უნდა გამოიწვიოს. რადგან იგივე მეთოდები წარმოადგენს საგანმანათლებლო და სააღმზრდელო ამოცანების გადაწყვეტის ძირითად საშუალებას. სწავლების მეთოდების შერჩევისას მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული ცოდნის-მინოდების ფორმები და მათი შინაარსი.

ახალი მასალის შესწავლის დროს საჯარო სკოლის ყველა კლასში წამყვან როლს მასწავლებლის ცოცხალი სიტყვა ასრულებს. იგი ეხმარება თვალსაჩინო, დოკუმენტური და სხვა სასწავლო მასალის გაგებას და გააზრებას.

გადაცემის ძირითადი მეთოდებია თხრობა, სასკოლო ლექცია და სხვა. ეს მეთოდები მიზნად ისახავს არა მარტო ახალი მასალის მინოდებას, არამედ ამ მასალის გააზრებას და შეგნებულ შეთვისებას მოსწავლეთა მხრიდან. ახალი ისტორიული მასალის შესწავლის პროცესში მასწავლებელს მოსწავლეები მიჰყავს მცირე ცოდნიდან დიდისკენ. ამიტომ, მასწავლებელმა თხრობის დროს უნდა მოახდინოს ისტორიული მასალის არა მარტო ლოგიკური თანმიმდევრობით გადაცემა, კონკრეტული ფაქტების გაანალიზება, არამედ სხვადასხვა მეთოდური ხერხების გამოყენებით შექმნას მოსწავლეთა მიერ თემის შეთვისების პირობები.

თხრობისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სასწავლო მასალის ემოციურ გადაცემას. მასწავლებელმა მსმენელთა არამარტო გონებაზე, არამედ გრძნობებზეც უნდა იმოქმედოს. მოსწავლეებში უნდა გამოიწვიოს სიმპატიები სამშობლოსა და ხალხისადმი თავდადებული პირებისადმი და პირიქით, ანტიპათია სამშობლოს მოღალატეთა მიმართ. მასწავლებლის ცოცხალი სიტყვა ქმნის მოსწავლეთა ცნობიერებაში წარსულზე მტკიცე შთაბეჭდილებას. ისინი კარგად იმახსოვრებენ მასწავლებლის შთაბეჭდავ მონაყოლს. თხრობისა და ახსნის უნარი ძალიან მნიშვნელოვანია მასწავლებლისათვის. ამიტომ, აუცილებელია მასწავლებელმა სრულყო თავისი მეტყველება და იმუშაოს მის გამდიდრებაზე.

ახალი მასალის გადაცემის გაკვეთილზე აგრეთვე შეიძლება გამოვიყენოთ გაკვეთილი - ლექცია, რომელიც მისაღები და გავრცელებული ფორმაა. გაკვეთილი ლექცია, როგორც წესი, ტარდება მხოლოდ კლასში. იმ მიზნით, რომ მოსწავლეები სწავლების ლექციური ფორმისათვის მოვამზადოთ, უნდა მოვახ-

დინოთ მათი აზროვნების აქტივიზაცია და გამოვუმუშაოთ მათ დამოუკიდებელი მსჯელობის უნარი.

ლექცია, როგორც ისტორიული მასალის გადაცემის მეთოდი, გულისხმობს ცოდნის სისტემის გადაცემას. ლექცია არის გაშლილი თეორიული მსჯელობა, მეცნიერული ანალიზი, კონკრეტული ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების განზოგადება. ლექციაში თხრობის, ან აღწერის მასალები დასკვნებისა და განზოგადების ფაქტობრივი საფუძველია. თხრობისაგან განსხვავებით, ფაქტების ანალიზი და განზოგადება ხდება არა სასაუბროს გამოყენებით, არამედ მონოლოგიური ფორმით. ისტორიული მოვლენებისა და ამბების ანალიზი, განზოგადება, სისტემატიზაცია, მსჯელობა თხრობის დამატებას კი არ წარმოადგენს, არამედ მასალის გადაცემის არსებითი ფორმაა, მაგრამ უმაღლესი სასწავლებლის ლექციისაგან განსხვავებით, სასკოლო ლექციას აქვს სპეციფიკური მხარე, მასში შეიძლება ჩაერთოს საუბრის ელემენტები.

სასკოლო ლექცია იწყება შესავალი საუბრით. ლექციის დაწყებამდე მასწავლებელი კლასის წინაშე აყენებს კითხვებს, რითაც, ერთის მხრივ მოსწავლეთა ყურადღების მობილიზაციას ახდენს, მეორეს მხრივ, ლექციის უკეთ გასაგებად კლასს მოაგონებს წინათ შესწავლილ საჭირო ფაქტებს. მასწავლებლის მიერ ფაქტობრივ მასალაზე ნაამბობი სასკოლო ლექცია მთავრდება დასკვნითი საუბრით. როგორც ვიცით, სასკოლო ლექცია უფროს კლასებში ტარდება. მხოლოდ ამ კლასების მოსწავლეებს შეუძლიათ ხანგრძლივად მოსმენა და მონაწილეობის მიღება მოსმენილი ისტორიული მასალის ანალიზსა და განზოგადებაში, რაც ლექციის შეგნებული ათვისების ძირითადი პირობაა. სასკოლო ლექციის მოსმენა და შეთვისება მოითხოვს ინტელექტის გარკვეულად მაღალ კულტურას, ყურადღების სიმყარეს. გაკვეთილი - ლექციის მზადების დროს მასწავლებელსწინასწარ ადგენს ახალი მასალის გადაცემის გეგმას და ამ მასალის თეზისებს. გეგმაც და თეზისებიც შეიძლება გააცნოს მოსწავლეებს.

უფროს კლასებში სრულიად გამართლებულია ლექციის შერწყმა მის მომდევნოდ ჩატარებულ დისკუსიასთან, სასემინარო ან ფაკულტატურ მეცადინეობასთან. ამით მიიღწევა თეორიული ცოდნის განმტკიცების შესაძლებლობა მოსწავლეთა შემდგომ დამოუკიდებელ მუშაობაში. მასწავლებელს შეუძლია გაკვეთილზე დარჩენილი დრო გამოიყენოს ახალი მასალის განსამტკიცებლად. ამიტომ მასწავლებელი სვამს კითხვებს ახსნილი მასალიდან. ასევე შეუძლია გამოიყენოს ინტერაქტიული მეთოდიკის ეფექტური ხერხი – დისკუსია. დისკუსია საზოგადოებრივი მეცნიერების მასწავლებელს საშუალებას აძლევს მოსწავლეთათვის საინტერესოდ წამახალისებლად წარმართოს სასწავლო პროცესი. დისკუსია მოსწავლეების ერთ-ერთი საყვარელი და სასიამოვნო მეთოდია.

სასკოლო დისკუსიის ჩატარების ძირითადი მიზანია:

1. სხვადასხვა შესაძლებლობის მოსწავლეების ჩართვა სწავლების პროცესში;

2. საგაკვეთილო მასალის უკეთ გაგება ურთიერთსწავლით;

3. საგაკვეთილო მასალაზე დაფუძნებული არგუმენტების ჩამოყალიბება და გამოყენება საკუთარი პოზიციის გასამყარებლად;

4. საკომუნიკაციო უნარ-ჩვევების შეძენა, საკუთარი თავისადმი რწმენის განმტკიცება.

დისკუსიის გაკვეთილის ჩატარება ხელს უწყობს მოსწავლეებში ისეთი მნიშვნელოვანი უნარ-ჩვევების ჩამოყალიბებას, როგორიცაა:

ა). აქტიური მოსმენა;

ბ). საკუთარი პოზიციის ჩამოყალიბება და არგუმენტაცია;

გ). განსხვავებული აზრის მოსმენა და გათვალისწინება;

დ). დასკვნების გამოტანა;

ე). თანამშრომლობა.

ჩემი აზრით დისკუსია მასწავლებელმა შეიძლება ჩაატაროს ახალი მასალის გადაცემის გაკვეთილზე ბოლო ათი წუთის განმავლობაში ან მთელი გაკვეთილი დაუთმოს დისკუსიას. სასკოლო დისკუსიის რამოდენიმე ფორმა ვიცით: ჯგუფური მასწავლებელსა და მოსწავლეებს შორის ან მოსწავლეებს შორის. ასეთი გაკვეთილის ჩატარების დროს მასწავლებელმა თვალყური უნდა მიადევნოს დისკუსიის მსვლელობას, ასევე უნდა იზრუნოს ყველა მოსწავლის ჩართულობაზე. დისკუსიის ჩატარება არ არის აუცილებელი ყველა საკითხზე. ასევე დისკუსიის თემა უნდა შეესაბამებოდეს მოსწავლეთა ასაკს და ინტერესს. დისკუსიის გაკვეთილის ჩატარების დროს მასწავლებელი სპეციალურად ემზადება გაკვეთილის წარმატებით ჩატარებისათვის.

ამრიგად, ახალი მასალის გადაცემის გაკვეთილზე მეთოდის შერჩევის დროს, მასწავლებელს მოეთხოვება შემოქმედებითი მიდგომა და მის განსახორციელებლად გარკვეული მეთოდიკური მომზადება. მასწავლებელმა ახალი ისტორიული მასალის გადაცემის გაკვეთილისათვის, უნდა გამოიყენოს

ისეთი მეთოდები, რომლებიც ხელს შეუწყობს ისტორიული მასალის ვრცლად შესწავლას და მოსწავლეთა დამოუკიდებელი აზროვნების განვითარებას.

ლიტერატურა:

1. ვარდოსანიძე, ჩიმაკაძე, ცქიტიშვილი 1999 - ვარდოსანიძე ს. ჩიმაკაძე ზ. ცქიტიშვილი ე. - ისტორიის სწავლების მეთოდика. თბ. 1999წ;
2. მასწავლებელთა პროფესიული განვითარების ეროვნული ცენტრი. თბ. 2010წ.
3. სწავლება და შეფასება (დამხმარე სახელმძღვანელო). თბ. 2009წ;
4. მახარაძე 1976 - მახარაძე ი.- საქართველოს ისტორიის სწავლების მეთოდика. თბ. 1976წ.

Masho Zubitashvili

Narration of the Teacher and School Lecture, Giving New Materials at the Lesson

Summary

Read the history of the study of new material in class. The new material at the leading role of the teacher in the public schools of the living word to perform. Basic methods of telling the program, school lectures and more. These methods are aimed at not only the supply of new material, but this material comprehension and conscious as simulation of the students' side. The narrative method of particular importance to the transfer of emotional material. Because, not only in the mind of the teacher, but also and must senseact. The teacher's living Word creates a strong impression on the students' consciousness of the past. The lecture is open to school-theoretic reasoning and scientific analysis, a generalization of historical facts and events. A new method for selecting the material during a lesson, the teacher will be required to carry a certain amount of creativity and his methodical preparation.

13.00.00. პედაგოგიკის მეცნიერებანი

მაშო ზუბიტაშვილი

როგორ ვასწავლოთ დავით აღმაშენებელი და მისი ეპოქა ისტორიის ბაკვეთილზე საჯარო სკოლაში

საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის გააზრება საჯარო სკოლაში ისტორიის გაკვეთილზე ხდება. მეცხრე-მეთორმეტე კლასის მოსწავლე იმ ასაკშია, როდესაც ეროვნული ფესვებისადმი ინტერესი მძაფრი და უკომპრომისოა. საჯარო სკოლის მასწავლებელზე დამოკიდებული მოსწავლეთა ეროვნული სულისკვეთების სწორად წარმართვა. ისტორიული წარსულის ვრცლად შესწავლა მოსწავლეთა მიერ ხდება უმთავრესად ახალი მასალის გადაცემის გაკვეთილზე. როგორც ვიცით ქართველ მეცნიერთა და პედაგოგთა მიერ სასწავლო პროცესის სწორად წარმართვის მიზნით აღიარებულია გაკვეთილის ოთხი ტიპი. ერთ-ერთი მათგანია ახალი მასალის გადაცემის გაკვეთილი, სადაც ისტორიისმასწავლებელს შეუძლია შეარჩიოს ნებისმიერი მეთოდები, ოღონდ ამან სწავლისა და აღზრდის მაღალი შედეგიანობა უნდა განაპირობოს. ყველაზე მისაღები და გავრცელებული მეთოდებია ახალი მასალის გადაცემის გაკვეთილზე თხრობა და სასკოლო ლექცია. ლექცია, როგორც ისტორიული მასალის გადაცემის მეთოდი, გულისხმობს ცოდნის სისტემის გადაცემას. იგი არის გამლილი თეორიული მსჯელობა, მეცნიერული ანალიზი, კონკრეტული ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენებისა.

ახლა განვიხილოთ ახალი მასალის გადაცემის გაკვეთილი, როცა გაკვეთილის თემა:დავით აღმაშენებელი და მისი ეპოქაა. მასწავლებელიწინასწარ ამზადებს ისტორიის კაბინეტს. კაბინეტში დავით აღმაშენებლის ეპოქისადმი მიძღვნილი თვალსაჩინოებანს გამოფენს. კაბინეტში უნდა იყოს XII-XIII საუკუნეების რუკა, დავით აღმაშენებლის საფრავის ლოდის ფოტოსურათი. მასწავლებელი კლასს მოამზადებს მოსასმენად და საუბარსინყებს ილიას სიტყვებით: „ერი თავის გმირებში ჰპოულობს თავის სულსა და გულს, თავის მწვრთნელსა, თავის ღონეს და შემძლეობას, თავის ხატსა და მაგალითს. ამიტომაც,იგი ზოგს იმათგანს წმინდანების გვირგვინითა ჰმოსავს და ჰლოცულობს, ზოგს დიდ ბუნებოვანობის შარავანდედითა და თაყვანსა სცემს სასოებითა და მადლობითა. ამიტომაც, საჭიროა იმათი ხსოვნა, იმათი დაუვინყარობა. ჩვენთვის, ადამიანებისათვის საჭიროა იმისთანა კაცი, რომ მის მიხედვით და მაგალითით შევიძლოთ საკუთარის ხასიათის განვრთნა და განმტკიცებაო. ოჰ, რა ბედნიერია იგი ვინც არამც თუ ჩვენთან ყოფნით გვნვრთნის ჩვენ, არამედ მარტო თავისის სახელის ხსენებითაცაო“. [ი. ჭავჭავაძე. 2012. გვ. 14.]

ი. ჭავჭავაძესსიტყვები დავით აღმაშენებლისადმი აქვს მიძღვნილი. ილიას სიტყვების შემდეგ მასწავლებელი ამბობს, მსოფლიო ისტორიაში იშვიათია იმის მაგალითი, რომ ერმა თავის მეფეს ასეთი ლამაზი და ღრმა აზროვანი სახელი შეარქვას. ამის შემდეგ, მასწავლებელი კლასს უსვამს შემდეგ კითხვებს: რა თვისებებმა განაპირობა დავით IV-თვის „აღმაშენებლის“ სახელდება? ბუნებრივია მოსწავლეთა პასუხი ზოგადი და ერთმანეთისგან განსხვავებული იქნება. ზოგი დავით IV-ს დიდ სარდლად მიიჩნევს. ზოგი ბრძენ პოლიტიკოსს და ზოგიც საქართველოს მხსნელად. უცნობ მასალაზე მასწავლებლის მიერ კითხვის დასმა იმითაა გამართლებული, რომ მოსწავლეთა პასუხებში ირკვევა XI-XII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან რა ფაქტები და მოვლენები იციან მათ და რისი აქცენტირებაა საჭირო გაკვეთილზე.

საქართველოს ურთულესი შინა და გარე ვითარების წარმოსაჩენად მასწავლებელი იშველიებს დავითის ისტორიკოსს: „რამეთუ მეფე იქმნა რა დავით არა სად იყო კაცი სოფელსა შინა, არცა რა შენებულობა მოხსენებული და დაქცეულ არს ერთისაგან უცხო ტომთა“ [ქართლის ცხოვრება. 2012. გვ. 260]. მოსწავლეებისათვის რომ უფრო ნათელი გახდეს დავით აღმაშენებლის საშინაო და საგარეო პრობლემებისადმი განსხვავებული მიდგომა, მასწავლებელს მოჰყავს ორი მნიშვნელოვანი ფაქტი – 1073 წელს ნინია ქვაბულიანის, ძემ ივანე ლიპარიტის ძემ და ვარდან სვანთა ერისთავმა გიორგი II-ს „აუშაღეს ქვეყანა“, მაგრამ მეფემ საპასუხო ზომების მიღების ნაცვლად „ორგულნი დაფარა წყალობითა და დაინყნარა მეფობა თვისი“, ხოლო დავით IV-ს როცა 1093 წელს აუჯანყდა ლიპარიტ ბაღვაში შეიპყრო და ერთგულების ფიცი ჩამოართვა, მაგრამ ისევ მალე გაორგულდა და მეფემ ჯერ „პყრობილყო“, 1096 წელს კი საქართველოდან გააძევა. გიორგი II თურქ-სელჩუკებთან ურთიერთ-

ბაშიც ვერ იჩენდა სიმტკიცეს თავის თავის რწმენა დაუკარგა საქართველოს, დავითმა კი თავისი ძალების რწმენა ჩაუნერგა თანამომხრეებს. აქაც მასწავლებელი იშველიებს დავითის ისტორიკოსს: „ერთ ზამთარს, როცა თურქებმა დავით IV დასავლეთ საქართველოში დაიგულეს, დაიწყეს აღმოსავლეთ საქართველოს განაპირა მხარეების რბევა. ამის მცნობელი დავითი „ნამოვიდა მსწრაფლ აფხაზეთით, თოვლით საშინელთა გადაათხრევინა მთაი ლიხიასი, სადა გარდა ნაკუეთისა თოვლისასა აქუნდა სიმაღლე მხარი სამი... მოსრნეს მტერი პირთა მახვილისათა, რომელ არა დაუშთა მთხრობი ჰამბავისაი“ [ქართლის ცხოვრება. 2012. გვ. 273].

ამ ფაქტის მიწოდების შემდეგ მოსწავლეთათვის ნათელი ხდება თუ რა დიდი სხვაობაა გიორგი II-სა და დავით IV-ს შორის. აქ მოტანილი დოკუმენტებიდან მოსწავლეები აშკარად ხედავენ, რომ დავით IV თავს არ ზოგავდა ქვეყნისა და ხალხისათვის. მასწავლებელი გაკვეთილზე ისე წარმართავს საუბარს, რომ დავით IV მოსწავლეთა წინაშე წარმოჩინდება, როგორც მრავალმხრივი სახელმწიფო მოღვაწე: სამხედრო რეფორმებისა და რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ორგანიზატორი.

დავითი იყო ღრმად განსწავლული პიროვნება გელათის აკადემიის აღმაშენებელი, საქართველოს გამაერთიანებელი, მეზობელი ქრისტიანების დამხმარე, რჯულშემწყნარებელი, 1121 წლის 12 აგვისტოს დიდგორის ომის ორგანიზატორი, ოთხასწლოვანი მაჰმადიანური ბატონობისაგან 1122 წელს საქართველოს დედაქალაქის – თბილისის განმათავისუფლებელი. მასწავლებელი აქვს დასძენს ილიას სიტყვებს: „ხოლო დავით აღმაშენებელი სადიდებელია ჩვენგან არა მარტო სახელოვანი მეფობითა, არამედ თავის დიდბუნებოვანი კაცობითაც. იგი თავგადადებული მოყვარე იყო თავის ეროვნებისა და მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა, დიდი პატივისმცემელი იყო სხვის ეროვნებისაც და სარწმუნოებისა. ამისთანა შემწყნარებელი სხვისა მაშინ, როდესაც იგი ყოვლად შემძლებელ მბრძანებლად შეიქმნა სხვადასხვა თესლის და სხვადასხვა სარწმუნოების ერისა. ამისთანა სხვა ერის ღირსების თავყანისმცემელი იმ დროში, როცა კაცი კაცს შესაჭმელადაც არ ჰზოგავდა, ამისთანა კაცთმოყვარული პატივისცემა სხვის ეროვნებისა, სხვის სარწმუნოებისა, ნუთუ საკვირველი და საოცარი მაგალითი არ არის მეთორმეტე საუკუნის კაცისაგან“ [ი. ჭავჭავაძე. 2012. გვ. 15.]

მეფე დავით IV-ის ქრისტიანული თავმდაბლობის ნათელსაყოფად მასწავლებელი კითხულობს ნაწყვეტს „გალობანი სინანულისანი“-დან. მასწავლებელი აქვე განუმარტავს მოსწავლეებს, რომ დავით IV-ის თავმდაბლობამ ათქმევინა ანა კალანდაძეს: „ფეხი დამადგით, გულზე დამადგით, ფეხი ყოველმან, წყალობა ჰყავით...“ მოსწავლეთა ემოციური დატვირთვა კულმინაციას აღწევს და იქვე დასძენს 1125 წლის 24 იანვრის ამბავს. ამის შემდეგ მასწავლებელი ჩვენებს დავით აღმაშენებლის საფლავის ლოდის ფოტოსურათს და კითხულობს ეპიტაფიას: „ესე არს განსვენებული ჩემი უკუნიითი უკუნისამდე რამეთუ აქ დავემკვიდრე მე“. შემდეგ, მასწავლებელი უბრუნდება გაკვეთილის დასაწყისში დასმულ კითხვას და ასკვნის დავით აღმაშენებლის პიროვნება ფიზიკურისა და ინტელექტუალურის განონასწორების ბედნიერი მაგალითია, რაც დიდი და ერთიანი საქართველოს შექმნის საფუძველი გახდა. მასწავლებელი გაკვეთილზე ჩვენებს რუკაზე დავით IV-მდე თუ რა ტერიტორიებს ვფლობდით. აჩვენებს ქართულ სამეფო-სამთავროების (ქართლი-კახეთი, იმერეთი, სამცხე-საათაბაგო, სამეგრელო, გურია, აფხაზეთი და სვანეთი) საზღვრებს. შემდგომ გაკვეთილის მსვლელობისას მასწავლებელი უჩვენებს დავით IV-ის მიერ აღებულ ქალაქებს და ციხეებს. გაკვეთილის დასასრულს უჩვენებს საქართველოს საზღვრებს ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე. იქვე დასძენს, ეს შედეგია დავით აღმაშენებლის დაუღალავი და გონივრული მოღვაწეობისა.

მასალის ახსნის შემდეგ, როგორც ვიცით მასწავლებელი სვამს კითხვებს, ახსნილი მასალის განსამტკიცებლად. ასევე მასწავლებელს შეუძლია გამოიყენოს ინტერაქტიური მეთოდის ერთ-ერთი ეფექტური ხერხი – დისკუსია.

ამრიგად, საჯარო სკოლებში მეთოდურად სწორად ჩატარებული გაკვეთილები ხელს შეუწყობს სწავლების იმ ამოცანების გადაწყვეტას, რომლებიც მოსწავლის განვითარებას შეეხება. ისინი უბიძგებენ მოსწავლეთა ნამდვილგააქტიურებას და ღრმად გააზრებულ მოქმედებას. რადგან, მოსწავლეთა მიერ ცოდნის შეძენის პროცესში ყალიბდება და ვითარდება მათი შემეცნებითი ინტერესები, ცოდნის მოყვარეობა, საერთოდ სიყვარული სწავლისა და ცალკეული სასწავლო საგნისადმი, შრომისმოყვარეობა და სისტემატურობა.

ლიტერატურა:

1. ჭავჭავაძე 2012 - ი. ჭავჭავაძე. ტომი IV. თბ. 2012წ;
2. ქართლის ცხოვრება 2012 - დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი.ქც. I. თბ. 2012წ.

3. ვარდოსანიძე, ჩიმაკაძე, ცქიტიშვილი 1999 - ს. ვარდოსანიძე, ზ.ჩიმაკაძე, ე. ცქიტიშვილი ისტორიის სწავლების მეთოდика. თბ. 1999წ;
4. მასწავლებელთა პროფესიული განვითარების ეროვნული ცენტრი. თბ. 2010წ.
1. მახარაძე 1976 - ი. მახარაძე საქართველოს ისტორიის სწავლების მეთოდика. თბ. 1976წ.

Masho Zubitashvili

How to Teach Davit Agmashenebeli (David the Builder) and his Epoch at the Lesson of History at Public School

Summary

Public schools are a reflection of the long history of becoming a history lesson. Historical material more study of new material in class. This type of lesson, the teacher can introduce wide king and his era. Students in the 4th where David the Builder is manifested as a versatile statesman: Military reform and Ruis - Urnisi church congregation was organized, highly educated person, Builder Academy, a Christian neighbor helper, August 12, 1127 Didgori war organizer. After all, the student can easily make a conclusion that the Georgia David the Builder, hard, smartwork, we have received. Public schools are methodically and systematically encourages pupils to develop their lessons properly.